

'n Genealogiese analise van 'n enkele
familie as verteenwoordiging van 'n
kultuurgroep:
'n ondersoek na nuwe perspektiewe

deur

Elmien Wood

Proefskrif ingelewer ter voldoening aan die vereistes vir die graad

DOKTOR IN DIE WYSBEGEERTE

in die

Fakulteit Lettere en Sosiale Wetenskappe
(Departement Geskiedenis)

aan die

UNIVERSITEIT STELLENBOSCH

Promotor: Prof M Burden

Mede-promotor: Dr HF Heese

April 2019

VERKLARING

Deur hierdie tesis elektronies in te lewer, verklaar ek dat die geheel van die werk hierin vervat, my eie, oorspronklike werk is, dat ek die alleenouteur daarvan is (behalwe in die mate uitdruklik anders aangedui), dat reproduksie en publikasie daarvan deur die Universiteit van Stellenbosch nie derdepartyregte sal skend nie en dat ek dit nie vantevore, in die geheel of gedeeltelik, ter verkryging van enige kwalifikasie aangebied het nie.

E. Wood

April 2019

Datum

OPSOMMING

Die studie handel oor die twee Spies-stamvaders, Johannes Ulrich Spies en Philip Peeter Spies, en hulle nakomelinge. Dit begin by hulle tuiste in Duitsland, die motiewe waarom hulle na die Kaap gekom het en hulle vestiging aan die Kaap. Hulle jare van vreemdelingskap word gevolg deur jare van burgerskap, waartydens hulle getroud is en kinders gekry het. Dit eindig by die redes waarom sommige takke van die familie na die binneland getrek en ander takke in die Kaap agtergebly het.

Kort voordat sommige lede van die familie uit die Kaap getrek het, kom 'n derde stamvader, die slaaf, Mentoer, vanaf Mosambiek in die Kaap aan.

Die geskiedenis van die Spies-familie word deurgaans teen die agtergrond van nasionale en internasionale gebeurtenisse geskets.

Die navorsingsmetodiek maak gebruik van die sogenaamde “meervoudige benadering”: argivale dokumente word gebruik saam met gepubliseerde bronne, die standpunte van Afrikaanse geskiedskrywers word vergelyk met Engelse geskiedskrywers en daar word gebruik gemaak van bronomateriaal in Afrikaans, Duits, Engels en Nederlands.

SUMMARY

The study deals with the two Spies progenitors, Johannes Ulrich Spies and Philip Peeter Spies, and their descendants. It starts at their home in Germany, discusses the motives why they came to the Cape and their settlement at the Cape. Their years of being strangers in a foreign colony are followed by the years of citizenship, when they married and raised children. It concludes with the reasons why some branches of the family moved to the interior and other branches stayed behind at the Cape.

Shortly before many members of the family moved away from the Cape, a third progenitor, the slave Mentoer and his family arrived from Mozambique.

Throughout this research the history of the Spies family is outlined against the background of national and international events.

Triangulation is used as research methodology: archival documents are investigated together with published sources, the findings and opinions of Afrikaans historians are compared to those of English historians, and source material in Afrikaans, Dutch, German and English is used.

BEDANKING

Ek gee graag erkenning aan die volgende persone:

- Prof M Burden en dr HF Heese vir hul grondige kennis van hul vakgebiede en wat ten spyte van ander verpligtinge altyd daar was om my te help.
- Die personeel van GISA, argiefbewaarplekke en biblioteke vir die diens wat hulle gebied het.
- My genealogiese vriende en medenavorsers wat raad en inligting verskaf het, veral die genealogiese gespreksgroepe, GenForum (wat nie meer bestaan nie), SAGenealogie en Buitenposten, asook Francine Punt wat baie ure bestee het aan die finale redigering.
- Werner Mödinger en Heidi Davies wat my gehelp het wanneer die ou Duits baie ingewikkeld geraak het en vir die gedeelde belangstelling in die *Wanderschaft*, die Württembergse Regiment en die genealogie van Duitse families.
- Marlene Cloete vir die taalversorging.
- My gesin, Malcolm, Christiaan en Natasha, wat my die tyd gegun het om vir lang tye navorsingswerk te doen, wat my ondersteun en daadwerklik bygestaan het. Sonder hulle sou ek nie die studie kon voltooi nie.

Genealogiese simbole

* gebore (asterisk)

≈ gedoop (dubbel tilde)

† sterfte (dolk, obelisk)

Ω begrawe (Griekse letter omega)

ω veras (kleinletter omega)

x eerste huwelik

xx tweede huwelik

xxx derde huwelik

÷ geskei

a. aankoms

d.v. dogter van

s.v. seun van

PN prenom nescio, doopnaam onbekend

NN nomen nescio, van onbekend

[b3c2] genealogiese nommers van aangetroude familieledede in 'n geslagregister kom in vierkantige hakies

INHOUDSOPGAWE

INLEIDING	1
Probleemstelling	1
Doel van die ondersoek	2
Terreinafbakening	3
Aanbieding van stof	4
Bronne	5
 HOOFSTUK 1. KONSEPTUALISERING, METODOLOGIE EN BRONNESTUDIE	 6
1.1 Konseptualisering.....	6
1.1.1 Kultuurgeskiedenis	6
1.1.2 Genealogie.....	8
1.2 Metodologie	9
1.2.1 Teoretiese uitgangspunt	9
1.2.2 Navorsingsvrae/hipoteses.....	11
1.2.3 Navorsingsontwerp	14
1.2.4 Navorsingsmetodes	16
1.2.5 Teoretiese model.....	18
1.2.6 Genealogiese simbole	20
1.2.7 Basisvorme van 'n genealogiese ondersoek.....	22
1.2.8 Genealogiese sagteware	26

1.2.9	Genetiese genealogie	27
1.2.10	Steekproeftrekking, grootte van steekproef	27
1.3	Bronnestudie	28
1.3.1	Die geskiedenis van genealogie.....	28
1.3.2	Genealogiese studies.....	28
1.3.3	Gepubliseerde genealogieë.....	31
1.3.4	Die geskiedenis van Suid-Afrika.....	35
1.3.5	Argivale bronne	41
1.3.6	Digitale databasisse.....	42
1.3.7	Ander bronne.....	44
 HOOFSTUK 2. DIE DUITSE AGTERGROND		46
2.1	Inleiding.....	46
2.2	Die Spies-families van Suid-Afrika	47
2.3	Duitsland en die klassestelsel.....	47
2.3.1	Die drie maatskaplike lae van die bevolking.....	48
2.3.2	Kerke en kerkgenootskappe	48
2.3.3	Die adel	49
2.3.4	Die burgerstand.....	49
2.3.5	Die boerestand	52
2.3.6	Die gewapende magte en die staatsamptenare	54
2.4	Vanne en die gebruik daarvan in Duitsland.....	54
2.4.1	Die ontstaansgeskiedenis van vanne.....	54
2.4.2	Die ontwikkeling en betekenis van vanne.....	55
2.4.3	Die indeling van familiename	55
2.4.4	Die van Spies.....	56

2.5	Familiewapens	57
2.5.1	Agtergrond.....	57
2.5.2	Die Spies-familiewapens in die stamland	63
2.5.3	Die Spies-wapen geregistreer by die Buro vir Heraldiek	63
2.6	Die geboortedorp in Duitsland.....	64
2.6.1	Johannes Ulrich Spies se VOC-dokumente	65
2.6.2	Amberg in aardrykskundige woordeboeke	67
2.7	Die geboortedorp van Philip Peeter Spies	69
2.7.1	Philip Peeter Spies se VOC-dokumente.....	69
2.7.2	Wachenheim in aardrykskundige woordeboeke.....	69
2.8	Die Palts, die Rynland-Palts en die Bo-Palts	70
2.8.1	Die geskiedenis.....	70
2.8.2	Die geografie van Amberg	72
2.8.3	Die geskiedenis van Amberg.....	78
2.8.4	Die geografie van Wachenheim	82
2.8.5	Die geskiedenis van Wachenheim	85
2.9	'n Duitser in diens van die VOC.....	87
2.9.1	Johannes Spies en Philip Spies.....	87
2.9.2	Dwangwerwing.....	88
2.9.3	Vertrekmotiewe: huislike omstandighede en toestande in die land.....	89
2.9.4	Aanmonster-motiewe: Die aantrekkingskrag van die Ooste.....	89
2.10	Die reis na Nederland	91
2.10.1	Moontlike roete.....	91
2.10.2	Ervarings op die pad	93

HOOFSTUK 3. DIE SEEVAART	94
3.1 Die stand van skeepvaart in die 18de eeu	94
3.1.1 Die ontdekkingsreise	94
3.1.2 Die Verdrag van Tordesillas	98
3.1.3 Die Stigting van die VOC	98
3.1.4 Vertrektye	99
3.1.5 Die roete	100
3.1.6 Kennis van die instrumente	101
3.1.7 Die skepe: tipes en funksies	103
3.1.8 Gevare op see	104
3.1.9 Straf op see	111
3.2 Die vaart van Johannes Spies	111
3.2.1 Verblyf en skuldbriewe	111
3.2.2 Aanmonstering	113
3.2.3 <i>De Ketel</i>	114
3.2.4 Die bemanning	116
3.2.5 Verskaffing van proviand	119
3.2.6 Geldeenhede gebruik deur die VOC	119
3.2.7 Die bemanning gaan aan boord	120
3.2.8 Oponthoud in Hellevoetsluis en vertrek	122
3.2.9 Op see	122
3.2.10 Portsmouth	124
3.2.11 Die Atlantiese Oseaan	128
3.2.12 Cabo de Goede Hoop	136
3.2.13 <i>De Ketel</i> vertrek van die Kaap	142
3.2.14 Die aankoms op die “rheede” van Batavia	143

3.2.15	Die lot van die seevaarder	145
3.2.16	Die einde van <i>De Ketel</i>	146
3.3	Die vaart van Philip Peter Spies.....	147
3.4	Die kultuurerfenis van die seevaart	148
3.4.1	Taal	148
3.4.2	Godsdiens	149
3.4.3	Die dopstelsel	150
3.4.4	Die skeepskis	150
3.5	Slotwoord.....	151
 HOOFSTUK 4. AANKOMS EN AANPASSING		 152
4.1	Die doel van genealogiese studies.....	153
4.2	Familielegendes.....	153
4.3	Die begin van Afrikanerskap	154
4.4	Afkoms van die Afrikaner	155
4.5	Die VOC-werknemer se aanpassing.....	158
4.5.1	Nasionaliteit van lewensmaats	158
4.5.2	Jare aan die Kaap voordat burgerskap verkry is.....	163
4.5.3	Jare aan die Kaap voordat 'n huwelik aangeaan is	164
4.5.4	Korttermyn- en langtermynverhoudings	165
4.5.5	Aantal werknemers per deelstaat	168
4.6	Stamvaders: Johannes Ulrich en Philip Peter Spies	170
4.6.1	Deelstaat waarvandaan die stamvaders gekom het.....	170
4.6.2	Jare aan die Kaap voor burgerskap	170
4.6.3	Jare aan die Kaap voor die huweliksluiting	171
4.7	Die aangetroude families van Johannes Spies	171

4.7.1	Johannes Spies trou met Anna Beukes	171
4.7.2	Oorgrootvader en -moeder: Jan Coenraad Visser en Grietje Gerrits.....	173
4.7.3	Oupa en ouma: Coenraad Jans Visser en Catharina van der Zee	179
4.7.4	Pa en ma: Johann Beukes en Jacomina Visser	184
4.7.5	Stiefpa: Hendrik Schreuder	186
4.8	Die kenmerke van die Visser- en Beukes-families	187
4.8.1	Swanger met die huwelik	187
4.8.2	Ouderdom tydens die huwelik.....	190
4.8.3	Beukes familiële heupdisplasie	191
4.8.4	Verhoudings met slawe-afstammelinge	192
4.8.5	Selfstandigheid van die Beukes-vroue	193
4.9	Die aangetroude familie van Philip Peter Spies.....	194
4.9.1	Philip Spies trou met Johanna Nieman	194
4.9.2	Oupa Nieman en ouma Putter.....	195
4.9.3	Oupa Claas de Voogd en ouma Christina van die Kaap	197
4.9.4	Pa en ma: Diederick Nieman en Elizabeth Voogd	200
4.10	Die kenmerke van die Nieman- en Voogd-families.....	204
4.10.1	Grootwildjagters	204
4.11	Die afkoms van die Kaapse “bruin”-bevolking	205
4.12	’n Klaslose samelewing?	207
HOOFSTUK 5. VESTIGING		209
5.1	Die wêreld van die 18de eeu (1726-1788).....	209
5.1.1	Die vestiging van ’n familie	209
5.1.2	Die Barbieropstand van 1739	210
5.2	Anna Beukes	212
5.3	Die Coerse.....	212

5.3.1	Die van Kurtz	212
5.3.2	Vertrek van Duitsland	213
5.3.3	Leenkneg	215
5.3.4	Tweede keer in diens van die VOC	215
5.3.5	Huwelik	216
5.4	Goudini	217
5.4.1	Kontrak op 'n leningsplaas	217
5.4.2	Die plaas Goudini	222
5.4.3	Reisigers wat Goudini besoek het	223
5.4.4	Opgawes van Harmen Coers en Anna Beukes	224
5.4.5	Boerderytoestande	225
5.4.6	Die gesin van Harmen Coers en Anna Beukes	227
5.5	Johannes Spies	228
5.5.1	Johannes Spies se vrygeseljare	228
5.5.2	Vryburgerskap	228
5.5.3	Huwelik met Anna Beukes	229
5.5.4	Vertrek van Goudini	230
5.6	Swellendam	231
5.6.1	Stigting	231
5.6.2	Die drosdy	232
5.6.3	Die kerk	233
5.6.4	Die onderwys	234
5.6.5	Die buitepos	234
5.6.6	Die pad tussen die Kaap en Grootvadersbosch	236
5.7	Grootvadersbosch	241
5.7.1	Kontrak op Grootvadersbosch	241

5.7.2	Die naam Grootvadersbosch	242
5.7.3	Die ligging van Grootvadersbosch	243
5.7.4	Die wonings.....	246
5.7.5	Die boerdery	251
5.7.6	Die reisigers se kontak met die Spiese.....	253
5.7.7	Die aard van die plaas	255
5.7.8	Die reisigers se kontak met die Khoi-Khoi	256
5.7.9	Dierestories van Grootvadersbosch	258
5.7.10	Stories oor plante van Grootvadersbosch.....	260
5.8	Die laaste jare en dood van Johannes Spies.....	261
5.8.1	Wilhelmina Coers se huwelik.....	261
5.8.2	Johannes Spies se dood word aangeteken.....	261
5.8.3	Die Spies-legende	263
5.8.4	Die nalatenskap.....	265
5.9	Anna Beukes word die weduwee Spies.....	265
5.9.1	Skoolopleiding van die kinders	265
5.9.2	Toesig oor die boerdery	266
5.9.3	Oudenbosch	268
5.10	Die einde van 'n era	270
5.10.1	Anna Beukes stel 'n testament op.....	270
5.10.2	Johannes Jacobus Spies kry Grootvadersbosch.....	272
5.10.3	Barend Jacobus Spies kry Oudenbosch	273
5.11	Spiese in die letterkunde.....	274
5.12	Nuwe insigte oor die kompanjiestydperk	274
5.12.1	Uur te perd.....	274
5.12.2	Kaaps-Hollandse huise.....	276

5.13	Wat het die toekoms vir die landelike Spiese ingehou?	277
5.14	Johanna Catharina Nieman	278
5.15	Philip Peter Spies	278
5.15.1	Philip Spies se vrygeseljare.....	278
5.15.2	Vryburgerskap, 6 September 1757	279
5.15.3	Huwelik met Johanna Catharina Nieman.....	279
5.15.4	Philip Spies en Johanna Nieman stel 'n testament op	280
5.15.5	Philip Spies se laaste dae.....	280
5.15.6	Opgawes van Philip Spies en Johanna Nieman.....	282
5.15.7	Die weduwee Johanna Spies	282
5.15.8	Philip Spies as ambagsman	283
5.16	Wat het die toekoms vir die stedelike Spiese ingehou?	283
5.17	Wêreldgebeure teen die einde van en na die vestiging.....	284
5.17.1	Die invloed van die tye	284
5.17.2	Die Nywerheidsomwenteling	284
5.17.3	Die Amerikaanse Rewolusie 1776.....	285
5.17.4	Die Vierde Engels-Nederlandse Oorlog 1780.....	286
5.18	Binnelandse beroeringe	288
5.18.1	Die pokke-epidemies van 1713, 1755 en 1767	288
5.18.2	Die burgerpetisie van 1779	291
5.18.3	Die oosgrens word vasgestel, 1786.....	291
5.19	Wat hierna gevolg het.....	292
 HOOFSTUK 6. DIE UITGEBREIDE FAMILIE		 294
6.1	Die familie van Hermanus Coers.....	295
6.1.1	Hermanus Coers en Anna Beukes	295

6.1.2	b1 Willemina Coers en Jan van Eeden 1762.....	296
6.1.3	b2 Hermanus Conradie Coers.....	298
6.1.4	b3 Johannes Hermanus Coers en Leentjie Crafford 1793.....	298
6.1.5	b5 Johanna Elizabeth Coers en Johannes Schmidt 1770	301
6.1.6	b6 Christina Magdalena Coers	302
6.2	Johannes Ulrich Spies se kinders.....	302
6.2.1	b1 Apolona Catrina Spies en Jan Melis 1790.....	302
6.2.2	b2 Johannes Jacobus Spies.....	304
6.2.3	b3 Barend Christoffel Spies 1790 en Maria Elizabeth Vosloo	312
6.2.4	b4 Anna Maria Spies en Arnoldus Vosloo.....	316
6.2.5	b5 Ongedoopte kind.....	317
6.3	Philip Peter Spies se kinders.....	317
6.3.1	b1 Catharina Margaretha Spies	317
6.3.2	b2 Johan Philip Spies en Susanna Carolina Rohland	319
6.3.3	b3 Hendrik Diderik (of Hendrik Diederik) Spies	322
6.4	Gedragspatrone van die kinders van die stamvaders	323
6.4.1	Verhoudings met die teenoorgestelde geslag.	323
6.4.2	Huwelikspatrone	324
6.5	Besluit	325
6.6	Groot-Brittanje se oppermag oor die see	328
6.6.1	Die eerste Britse besetting 1795	328
6.6.2	Die Bataafse Republiek 1803-1806	329
 HOOFSTUK 7. OMWENTELING EN DIASPORA		 331
7.1	Inleiding	331
7.2	Van die ou orde tot omwenteling.....	333

7.3	Kolonialisme: Die oorsake van verset	334
7.3.1	Onenigheid of “haat en nijd”	334
7.3.2	Onderdrukking.....	335
7.4	Veranderinge onder die Bataafse bestuur.....	336
7.4.1	Verskeie veranderinge.....	336
7.4.2	De Mist se huwelikswet	336
7.5	Veranderinge onder die Britse bestuur.....	338
7.5.1	Die taal: Die invoer van Engels.....	338
7.5.2	Die reg: Swart Ommegang 1812	339
7.5.3	Die ekonomie: papiergeld en depresiasie.....	340
7.5.4	Die afskaffing van die slawehandel en slawerny.....	342
7.6	Verset en onderdrukking	344
7.6.1	Versetbewegings.....	344
7.6.2	Voorbeelde van verset. Graaff-Reinet: b2c1d4 Adriaan van Jaarsveld 1797 ..	345
7.7	Wat van die mense van die Kaap gesê is	347
7.7.1	Skrywers wat kritiek uitgespreek het.....	347
7.7.2	Die Moodies: Die Spiese se bure op Grootvadersbosch	348
7.7.3	Oorheersing van die vrou deur haar man.....	352
7.7.4	Kritiek op die boere se landboumetodes	354
7.7.5	Die gewoonte om tee te drink en te rook	356
7.7.6	Die gebruik van alkohol.....	356
7.7.7	Die luiheid van die inwoners.....	357
7.7.8	Die werk wat gedoen moes word.....	358
7.7.9	Die gasvryheid van die Kaapse mense.....	359
7.7.10	Wreedheid teenoor diere	361
7.8	Die interpretasie van die kritiek.....	362

7.9	Die Spies-familie: elf stamme	362
7.10	Johannes Jacobus Spies de Oude (b2): pa van vyf seuns	364
7.10.1	Johannes Hermanus (b2c2) – die Oudtshoornse Spiese	367
7.10.2	Lodewyk Petrus (b2c4) – die Spiese van Aardoring	374
7.10.3	Barend Jacobus (b2c5) – die Spiese van Lydenburg	379
7.10.4	Andreas Theodorus (b2c6) – Voortrekkerleier van Utrecht.....	382
7.10.5	Abraham Gerhardus (b2c11) – die Spiese van Rietkuil.....	389
7.11	Barend Christoffel Spies de Oude (b3): pa van vier seuns.....	391
7.11.1	Barend Christoffel (b3c1) – die Spiese van Oudebosch	392
7.11.2	Johannes Ulrich (b3c5) – die Welgevonden Spiese	394
7.11.3	Arnoldus Jacobus (b3c9) – nog Welgevonden-Spiese.....	395
7.11.4	Andries Petrus (b3c10) – die Spiese van Assegaibos	397
7.12	Johan Philip Spies (b2): pa van een seun.....	399
7.12.1	Johan Diederik (a2b2c2) – die Spiese van Kasteelstraat	399
7.13	Mentoor van Mosambiek.....	403
 HOOFTUK 8. EVALUERING		 419
8.1	Doelwitte	419
8.1.1	Die Duitse agtergrond.....	419
8.1.2	Die seevaart	420
8.1.3	Vroue.....	420
8.1.4	Inkomste en armoede	421
8.1.5	Nie-Europese voorvaders van wit families	421
8.1.6	Vestiging (burgerskap, huwelik en 'n leningsplaas).....	422
8.2	Bydrae tot die genealogie.....	423
8.2.1	Bydraes tot die genealogie van verskillende families.....	423

8.2.2	Meervoudige benadering (triangulation).....	423
8.3	Gevolgtrekking	424
BRONNELYS		425

INLEIDING

Probleemstelling

Op 'n bepaalde vlak, waarskynlik die vlak wat konvensioneel gesien word as bepalend vir die verloop van geskiedenis, word die gang van die geskiedenis nie deur “gewone mense” bepaal nie. Persone soos staatslui, militêre leiers, kerkleiers, wetenskaplikes en ontdekkingsreisigers bring veranderinge in die wêreld teweeg en vorm die grootste deel van die opgetekende geskiedenis. Mense wat deel vorm van die “stille meerderheid” kom onder die aandag slegs wanneer hulle in 'n hofsak betrokke raak, wanneer hulle deel vorm van 'n opstand teen die staat, wanneer sosiale probleme soos armoede ondersoek word of wanneer hulle slagoffers van 'n natuurramp is. Dit het tot gevolg dat 'n groot deel van die bevolking se rol in die algemene geskiedenis nie in geskiedskrywing erken word nie. Die dryfkrag van houdings en menings is 'n onderontginde deel van die opgetekende geskiedenis.

Een van die probleme vir die genealoog is dan dat inligting oor gewone individue as lede van 'n familie nie geredelik beskikbaar is nie. Tog is daar baie feite wat in amptelike dokumente en reisverhale opgeteken is. Die menings van reisigers is egter nie altyd objektief nie en gedurende die sewentiende en agtiende eeu ontbreek persoonlike vertellings grotendeels. Vanaf die negentiende eeu is vertellings opgeteken van mense wat self deel van 'n sekere gebeurtenis was, byvoorbeeld mense wat deel was van die Groot Trek. In die twintigste eeu het vroue wat in die

konsentrasiekampe was en mans wat krygsgevangene geneem is hulle eie verhale geboekstaaf. Die probleem vir die navorser is dus om inligting te bekom oor die Spies-familie gedurende die tydperk waarin min inligting oor hulle beskikbaar is en persoonlike inligting feitlik heeltemal ontbreek.

Die belangrikste problematiek wat deur die studie aangespreek word, is om aan te dui hoe die lewens van gewone mense tog ook die verloop van die geskiedenis beïnvloed. Die lewe en lewenswyse van 'n immigrante-familie in 'n nuutgekoloniseerde geografiese gebied word as voorbeeld geneem om hierdie impak op plaaslike geskiedenis aan te dui en te ondersoek.

Doel van die ondersoek

Die doel van die ondersoek is om 'n sinvolle, samehangende geskiedenis van die Spies-familie te skryf wat handel oor daardie tydperke waarvoor min inligting bekend is. Dit is die tydperk van die aankoms van Johannes Ulrich Spies in 1745, die aankoms van Philip Peeter Spies in 1752 en die aankoms van die slaaf Mentoor in 1816. Die vryburgers het min egodokumente nagelaat. Verhale, dagboeke of briewe bestaan omtrent nie. Die een uitsondering is Jan Willem Barkhuizen. Daar bestaan twee briewe wat sy familie in Duitsland aan hom geskryf het. Hierdie briewe skep dadelik 'n beeld van die familie. Hulle wou gehad het hy moes in Batavia gaan werk, maar hy was op daardie stadium in die Kaap en reeds verloof aan 'n Kaapse meisie (Barkhuizen 2010: 23-24). Eers later raak persoonlike dokumente beskikbaar. Die eerste keer wat van die Spiese uit eie mond gehoor word, is toe die Bolandlied geskryf is voordat hulle die Kaap verlaat het om noorde toe te trek (afdeling 7.10.4).

Hierdie tydperk van die middel van die agtiende eeu tot die vooraand van die Groot Trek is die tydperk waarvan daar min persoonlike inligting beskikbaar is.

Die primêre teikengroep is die afstammeling van Johannes Ulrich Spies, maar die familie van Philip Peeter Spies word ook tot 'n groot mate ondersoek. Teen die einde van die tydperk speel die familie van die nie-Europese afstammeling ook 'n rol.

Spesifieke doelwitte:

- Om vas te stel wat die land van oorsprong van die Spies-stamvaders is, wat hulle status was en om daarmee saam 'n antwoord te kry op die vraag wat dikwels gevra word, naamlik wat die familiewapen van die Spiese was.

- Om insig te kry in die motiewe waarom mense by die VOC aangesluit het en wat die reis na die Kaap behels het.
- Hoedat 'n vreemdeling ingeskakel het by die gemeenskap aan die Kaap, met wie hulle getrou het en hoe hulle 'n inkomste gegenereer het.
- Wat die impak was van politieke verandering op die mense van die land.

Terreinafbakening

Hierdie studie het ten doel om die geskiedenis van die twee Spies-families na te gaan vanaf die middel van die agtiende eeu (1745 en 1752) tot voor die Groot Trek in die 1830's. Daarby kom ook die geskiedenis van die Mentoortak van die Spies-familie vanaf 1816.

Daar is egter ook nog ander Spies-takke in Suid-Afrika. Daar is Spies-families wat vir 'n kort tydperk in Suid-Afrika gebly het en toe weer teruggegaan het na Europa toe, en daar is immigrante wat in die twintigste eeu geïmmigreer het en wie se nageslag Suid-Afrika hul tuiste gemaak het.

Daar is ander bruin families met die van Spies, maar omdat hulle waarskynlik oor die land versprei is, is dit moeilik om hulle geslagsregister op te stel; in teenstelling met die afstammelinge van Mentoortak wat in die Knysna-omgewing bly.

Die studie gaan oor die kultuur en lewensomstandighede van die families teen die agtergrond van die geskiedenis, maar dit oorsien ook en het raakvlakke met ander wetenskappe. Daar word verwys na fiksie waarin lede van die Spies-familie bespreek word en gedigte en rympies word ingesluit wat betrekking het op hulle lewensomstandighede. Demografiese gegewens word verwerk en in tabelvorm aangebied. As gevolg van die beperkte getalle is dit slegs loodsstudies, maar waar beduidende resultate gevind word, kan dit met groter steekproewe opgevolg word.

Die plaas Grootvadersbosch word in besonderhede bespreek, waar dit geleë is, die terrein, die afgesonderdheid en die groot afstande wat afgelê moes word om produkte te verkoop en by die kerk uit te kom. Aangesien reisigers wat die gebied besoek het dikwels wetenskaplikes was, word baie verwys na plante, soogdiere en voëls.

Die studie is dus wyd in die sin dat dit drie stamvaders insluit en baie besonderhede oor hul lewens bevat. Dit is beperk in die sin dat dit slegs handel oor die agtiende en negentiende eeu handel.

Genealogie is, soos dit hier gebruik word, die studie van 'n sekere familie, met hulle voorgeslagte, nageslagte en aangetroude familie. Dit sluit ook die fisiese en geestelike omgewing in (kyk na afdeling 1.1.1 vir die konseptualisering van genealogie).

Die sosiologiese aspek is belangrik; die mens in sy verhouding met ander mense is 'n deurlopende tema. Die Spiese as Duitsers word gestel teenoor ander groepe soos die Nederlanders en Franse. Tot hoe 'n mate het 'n persoon se etniese agtergrond sy aanvaarding in die gemeenskap beïnvloed? Hoe het familie- en vriendskapsbande 'n rol gespeel in die keuse van blyplek en die keuse van 'n huweliksmaat? Hierdie deel word geïllustreer deur kleinskaalse demografiese studies waar gemiddeldes van verskeie veranderlikes bereken word en tussen groepe vergelyk word. Die ekonomiese aspek van die vryburger se bestaan word ook aangeraak. Watter faktore het bygedra tot die mate waarin iemand welvarend geword het of minstens 'n goeie bestaan kon maak? Geslag- en etniese studies (*gender and ethnic studies*) word aangeraak, nie soseer as studieveld nie, maar vroue en nie-Europese persone word bespreek as rolspelers in eie reg (kyk na die onderskeid tussen sosiale geskiedenis en kultuurgeskiedenis afdeling 1.1.1). Die verhouding van die Europese afstammeling met die afstammeling van slawe en die afstammeling van die Khoi-Khoi word ook nagegaan. Daar is gesoek na redes waarom daar twee verskillende bevolkingsgroepe ontstaan het.

Die geografiese gebied wat onder bespreking kom, is die landstreek aan die voet van die Langeberge waar die plaas Grootvadersbosch geleë is. Soos wat die familie uitgebrei het, is nog kontrakte op leningsplase in die omgewing uitgeneem en later het sommige afstammeling oor die berg in die Klein-Karoo gaan woon.

Kaapstad, as woonplek van die tweede stamvader en sy nageslag, word net na verwys, so ook Knysna, die woonplek van die Spiese van hoofsaaklik nie-Europese agtergrond.

Aanbieding van stof

In elke hoofstuk word die geskiedenis van die tydperk waarteen die lewens van die Spies-familie afspeel kortliks geskets. Dit gaan nie net oor die manlike lyn nie, maar ook oor die vroue wat deel van die familie geword het. Die afkoms van die eggenotes is bygevoeg. Diagramme van voorgeslagstate is in die meeste gevalle gegee. Omdat 'n tabel in landskap-aansig nie op 'n A4 bladsy pas nie, word die voorgeslagstaat in portret-aansig aangebied.

Die ligging van die verblyfplek word deur kaarte aangedui. Grafieke en tabelle van demografiese veranderlikes word in baie gevalle bygevoeg.

Bronne

'n Volledige bronnestudie word in hoofstuk 1 aangebied. Hier word slegs na die belangrikste tipes bronne verwys. Daar is gepoog om 'n verskeidenheid bronne te gebruik:

- Argivale bronne soos testamente, opgaafrolle, kontrakte, aansoek om burgerskap, slaweregisters en dagregisters
- Publikasies: gepubliseerde genealogieë veral om die afstammelingstak van aangetroude familie te kry
- Reisbeskrywings, gepubliseerde argivale dokumente, algemene geskiedenisboeke
- Aanlyn-databasisse soos die gedigitaliseerde dokumente van die VOC en kerkregisters
- Gerekenariseerde opgaafrolle, grafstene of kieserslyste
- 'n Besoek aan die familieplaas, Grootvadersbosch

Deur verskillende bronne te gebruik om een gebeurtenis te beskryf, word 'n baie meer volledige beeld van die situasie verkry, as wanneer dit net vanuit een hoek benader word. Blyplekke word vasgestel deur die inligting in opgaafrolle én doopregisters te raadpleeg. Die hofsak van 'n persoon word soms in die Kaapse dokumente en op die skeepsoldyregisters aangeteken. Op hierdie manier word 'n meer volledige beeld van die doen en late van die familie verkry.

HOOFSTUK 1

KONSEPTUALISERING, METODOLOGIE EN BRONNESTUDIE

1.1 Konseptualisering

Die belangrikste twee konsepte wat ter wille van die korrekte interpretasie van hierdie studie ontleed moet word, is dié van kultuurgeskiedenis en genealogie.

1.1.1 Kultuurgeskiedenis

Geskiedenis kan gesien word as die studie van sake van die verlede. So 'n breë definisie omvat uiteraard 'n wye verskeidenheid onderwerpe. In die eng sin van die woord gaan dit oor staatkundige ontwikkeling en militêre aksies, maar dit is meer as dit. Geskiedenis kan onderverdeel word in politieke, sosiale, ekonomiese en kulturele geskiedenis. Binne hierdie groepe is daar onderafdelings, oorvleueling en wisselwerking. Sosiale en ekonomiese geskiedenis vul mekaar dikwels aan, soos in die studie van die produksie van wyn wat verhoog het ná die aankoms van die Franse Hugenote (Fourie & Von Fintel 2010b).

In teenstelling met politieke geskiedenis is kultuurgeskiedenis die beleving van die gewone mens eerder as dié van staatsmanne, militêre bevelvoerders of politieke kommentators. Kultuur is baie

moeilik definieerbaar, daarom is dit meer sinvol om die wyse waarop die begrip kultuur gebruik word te ondersoek. In sy werkwoordelike funksie dui kultuur op die omvorming van die leefwêreld van die mens (Hattingh 1988).

Kultuurkunde oorvleuel met sosiale geskiedenis en weereens is die begrippe moeilik definieerbaar (Van Jaarsveld 1984). Ook hier is dit sinvol om na die manier waarop die begrippe gebruik word te kyk. Die beskrywing van die spel krieket word volgens Birley “a social history” genoem (Birley 2000), terwyl die beskrywing van hoe krieket tydens die Tweede Vryheidsoorlog gespeel is, eerder onder kultuurgeskiedenis ingedeel kan word (Pretorius 1991/1999: 125). Mary Reeves se boek oor die maatskaplike toestande in Londen voor die Eerste Wêreldoorlog lewer ’n belangrike bydrae tot die sosiale geskiedenis; dit is tussen 1913 en 2010 64 keer uitgegee (Reeves 1913/1979; Pember Reeves 2019 [databasis]). Aan die ander kant is Louis Leipoldt se boek oor die mense van die Bosveld eerder kultuurgeskiedenis as sosiale geskiedenis. Altwee studierigtings handel oor die gewone mens. By sosiale geskiedenis is die saak van groot belang - krieket of armoede en kindersterftes - terwyl die mens self ’n groter rol as die saak speel in die geval van kultuurgeskiedenis.

Huizinga se definisie van geskiedenis is eintlik meer van toepassing op kultuurgeskiedenis: “Geschiedenis is de geestelijke vorm, waarin een cultuur zich rekenschap geeft van haar verleden” (Geschiedenis is die geestelike vorm waarin ’n kultuur aan homself rekenskap gee van sy verlede) (Huizinga 1950: 165). Burchkardt (1908: 3) beskryf dit so: *Sie [die Kulturgeschichte] geht auf das Innere der vergangenen Menschheit und verkündet, wie diese war, wollte, dachte, schaute und vermochte*¹ (Dit gaan na die innerlike van die vergange mensheid en verkondig hoe hulle was, wat hulle wou doen, hoe hulle gedink het, hoe hulle dinge gesien het en wat hulle kon doen.) Beide skrywers beklemtoon die geestelike dimensie, maar kultuurkunde het ook ’n stoflike dimensie. Familiebybels, artefakte, porseleinware, handgeskrewe geslagsregisters, grafstene, ou foto’s en juweliersware speel alles ’n rol (Van den Heever 2015: 17, 43, 69).

PW Grobbelaar, erkende Suid-Afrikaanse kultuurhistorikus, wy ’n hele artikel aan die vraagstuk van die wese van kultuurgeskiedenis. Hy noem die artikel: “Dit is kultuurgeskiedenis” en bied as opsomming die volgende beskrywing: kultuurgeskiedenis

¹ Dit is “vermochte” wat beteken “in staat wees om”/“vermag” en nie “möchte” wat “sou wou” beteken nie.

bestaan uit die beskrywing van kultuurverskynsels teen ’n kort historiese agtergrond. Hy sê die werklike agtergrond behoort die stylperiodes van die bepaalde tyd te wees (Grobelaar 1990: 64). Burden voer hierdie definisie egter verder en wys daarop dat die vakdisipline kultuurgeskiedenis nie slegs beskrywend van aard is nie, maar ook analiserend. “Kultuurgeskiedenis maak ’n studie van die kultuurproduk, die skeppingsproses wat dit tot stand gebring het, die stimulus wat die proses geïnisieer het en van die samehang van of verbande tussen die dimensies waarbinne hulle tot stand kom; dit is ’n studie waarbinne die skepper, die mens self, sentraal staan” (Burden 2000: 19). Sy sê voorts dat dit uiteindelik irrelevant is van watter kultuurproduk ’n studie gemaak word, want dit gaan in wese oor hoe dit benader en geïnterpreteer word (2000: 19-20).

Die Burden-model plaas al hierdie aspekte van kultuurgeskiedenis in konteks. Die temas kan volgens die dimensie van tyd (verlede tot hede, tradisioneel tot eietyd), tasbaarheid (materieel of nie-materieel) en ontwikkeling (volks- of patrisiërkultuur) ontleed word (Burden 2000: 21). Burden se artikel toon duidelik aan hoe die metodologie van kultuurgeskiedenis verskil van dié van geskiedenis (2000: 13-30).

JA Heese (1973/2016) en HF Heese (1974) kon aantoon hoe genealogiese gegewens die geskiedenis kan aanvul. Geskiedenis, kultuurgeskiedenis en genealogie is onlosmaaklik aan mekaar verbonde.

1.1.2 Genealogie

RTJ Lombard het in die 1970’s die boekie *Handleiding vir genealogiese navorsing in Suid-Afrika* uitgegee, as ’n publikasie van die destydse Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing. Die boek is verskeie male herdruk. Lombard beskryf genealogie enersyds as die bestudering van afstammingslyste, maar andersyds in ’n breëre sin as die studie van die sosiale en kultuurgeskiedenis van ’n bepaalde familie. Die woord “genealogie” is saamgestel uit die Griekse woorde *genos* (geslag of familie) en *logos* (woord, rede of kennis). Dit is dus letterlik die verkryging van kennis van ’n geslag of familie (Lombard 1984:3). Die konsep “genealogie” bestaan uit talle fasette wat betref metodologie, uitkomst van die navorsing en genealogiese simbole, wat dit baie omvattend maak. Hierdie fasette word in afdeling 1.2 bespreek.

1.2 Metodologie

1.2.1 Teoretiese uitgangspunt

In Suid-Afrika word gewoonlik twee paradigmatische perspektiewe van geskiedskrywing onderskei, naamlik die nasionalistiese en liberale (Giliomee 2004b), die “konserwatistiese” en “liberalistiese” (Mouton & Marais 1985: 19) en die konserwatiewe en liberale-plurale (Alexander 2003). ’n Derde skool wat in die twintigste eeu ontwikkel het, word deur die bogenoemde skrywers onderskeidelik geïdentifiseer as die klasse-analise, Neo-Marxistiese of die radikale paradigma.

Die Engelssprekende skrywers se oogpunt was dikwels “myopically Anglocentric” (Alexander 2003: 10), terwyl die noue verband tussen die Afrikaanssprekende historikus en die volksgemeenskap begrippe soos “volksiel” en “Goddelike bestemming” in die geskiedskrywing ingesluit het. Trouens, Alexander verwys na hierdie opponerende sienswyses as “the continuation of the Anglo-Boer War by historiographical means” (Alexander 2003: 14).

Die voor die hand liggende antwoord op hierdie uiteenlopende standpunte sou ’n objektiewe, empiriese benadering wees. Comte word beskou as grondlegger van die positivisme (Blackburn 2008). Die Britse empirici soos William van Ockham en John Lock sluit hierby aan en onderskryf die siening dat menslike begrip deur menslike ervaring beperk word (Scruton 1995).

Daar moet dus ’n kompromie getref word. Aan die een kant is daar die empiriese uitgangspunt wat alleen van daadwerklike ervaring gebruik maak, maar ’n onbereikbare objektiwiteit nastreef; aan die ander kant die siening van die ingewyde wat die gevaar loop om bevooroordeel te wees. In hierdie studie sal daarna gestreef word om die “Wat” empiries (positivisties) daar te stel volgens die riglyne van Ranke (1824)², “Wie es eigentlich gewesen [war]”. Die “Waarom” sal verduidelik word in die letterlike betekenis van die woord – om “duidelik” te maak, dit wil sê om alles aan die lig te bring, om op te klaar sonder om te regverdig of te rasionaliseer.

Daar is onvermydelik ’n meerdere of mindere mate van subjektiwiteit betrokke by die skryf van navorsingsbevindinge. Dit is dus noodsaaklik dat ’n uitgangspunt eksplisiet gestel moet word. Grobbelaar (1981: 89) beveel aan dat ’n teoretiese standpunt oor kultuur en beskawing ingeneem word, sodat daardeur “’n aanvanklike mate van orde verkry word”. Giliomee vind dit nodig om te

² Toe hierdie werk gepubliseer is, was hy as Ranke bekend; hy het eers later Von Ranke geword.

weet “uit watter hoek dit kom” (2004b: g.p.). Volgens Neville Alexander is hierdie oogpunt, “angle of vision”, juis dié eienskap wat ’n historiese teks aanvaarbaar maak op grond van die lig wat dit op die narratief werp. “Hence, there is no point in an author trying to pretend that he or she does not have such a *Standort*” (Alexander 2003: 5). Die intieme verhouding tussen die navorser en sy navorsing is ook, volgens Pierre Nora, ’n Franse historikus, nie ’n hindernis nie, maar “the means of his understanding” (Nora 1989: 18).

Subjektiwiteit is by genealogiese ondersoeke selfs ’n groter gevaar as by die meeste ander studieverde. Daarom is die riglyne van Alexander, “to monitor oneself and to write self-consciously” soveel te meer belangrik:

Ultimately, the only way in which the would-be historian of contemporary events can overcome these constraints is by the most careful and even ruthless self-analysis so that any possible bias or ‘avoidable’ subjectivity can be detected in the act of writing, as it were (Alexander 2003: 5).

In hierdie studie is die perspektief of uitgangspunt (“angle of vision”) ’n simpatieke benadering tot die Spies-familie en die Afrikanergemeenskap, sonder om blind vir hulle foute te wees. Dit is nie geskiedenis nie, maar kultuurgeskiedenis, die belewing van die gewone mens eerder as dié van staatsmanne en bevelvoerders of politieke kommentators. Gebeure uit die oogpunt van die Spies-familie en gebeure soos opgeteken deur geskiedskrywers word dan naas mekaar gestel. So ’n jukstaposisie is nie ongewoon nie. Die vergelyking word reeds getref tussen kollektiewe herinneringe en die geskiedenis (Assmann 2006). Aleida Assmann beweer dat beide herinneringe en die geskiedenis ’n rol speel in die “skadu van die verlede”. Sy voer aan dat daar nie noodwendig ooreenstemming is tussen persoonlike ondervinding en die amptelike verslae van ’n gebeurtenis nie; geskiedenis is ontnugtering. Die historikus Nora (1989) sien geskiedenis en herinneringe selfs as teenstrydighede. Hy glo dat die herinneringe die verlede verheerlik en geskiedenis dit ontheilig. Herinneringe is ’n lewendige fenomeen, terwyl geskiedenis vra na analise en kritiek. Ten spyte van hulle historiese onversoenbaarheid vind Assmann dat, soos wat herinneringe en mondelinge oorleweringe herevalueer word, die opgetekende geskiedenis en persoonlike herinneringe tans nader aan mekaar beweeg (Assmann 2006: 47). Die stellings (postulate) van beide Nora en Assmann kan nie as onomstootlike feite aanvaar word nie, maar eerder as bruikbare teorieë wat vir oorweging en verdere studie kan dien. Daar kan byvoorbeeld geredeneer word dat herinneringe ook, soos geskiedenis, aan analise en kritiek onderwerp kan en moet word.

Waar die geskiedenis in die meeste publikasies slegs as agtergrond vir 'n familiegeskiedenis dien, gaan hier uitdruklik gekyk word na nuwe lig wat genealogie op die geskiedenis kan werp. Daar gaan van familieverhale en demografiese data gebruik gemaak word, op soortgelyke wyse as wat Van Gelder (1997) gedoen het met die Duitse werknemers van die VOC. Hy het vir sy ondersoek biografieë van 48 seevaarders gebruik, tesame met gepubliseerde en argivale bronne.

1.2.2 Navorsingsvrae/hipoteses

Hierdie studie is nie een afgebakende empiriese ondersoek nie³. Dit is 'n verkennende studie wat oor 'n lang tydperk uitgesprei word⁴. Afhangende daarvan of 'n teoretiese/kwalitatiewe of empiriese/kwantitatiewe studie gedoen gaan word, kan die probleem wat opgelos moet word as 'n navorsingsvraag of as 'n hipotese geformuleer word. Omdat hierdie studie uit verskillende onderafdelings bestaan, sal die navorsingsvrae geformuleer word in die toepaslike gedeelte van die studie.

By die beoordeling van die gegewens wat uit die navorsing verkry is, word 'n induktiewe of deduktiewe raamwerk gebruik. Mouton en Marais gebruik ook ander indelings, soos verkennend, beskrywend en verklarend of hipotese-genererend en hipotese-toetsend (1985: 14).

Behalwe die beswaar van die onbereikbaarheid van totale neutraliteit (naïewe induktivisme) (1985: 56), is een van die redes wat Mouton en Marais gee waarom die navorsingsvrae vóór die uitvoering van die studie gegee moet word, 'n etiese een:

'n Navorsingsverslag is gewoonlik 'n logies geïntegreerde geheel wat oor tyd verloop het en eindig met 'n gevolgtrekking. Die etiese implikasies wat ontstaan wanneer 'n navorser as 't ware pas na die afhandeling van 'n ondersoek 'n hipotese of sentrale tesis formuleer vir invoeging aan die begin van 'n verslag, is voor die hand liggend (Mouton & Marais 1985: 163-164).

Dit is so dat 'n hipotese nie agterna geformuleer behoort te word in die geval van hipotese-toetsende studies nie, maar dit geld nie vir hipotese-genererende studies nie. Daarbenewens kan ook bevindinge gemaak word wat nie noodwendig aan die begin voorsien is nie. So 'n resultaat sou “gelukkig-toevallig” – of “serendipties” – wees.

³ Empiriese studies en die verskil tussen eksperimentele en korrelasionele metodes (Cronbach 1957)

⁴ Verkennende studies (Mouton en Marais 1985: 43)

Volgens Popper is daar 'n oneindige aantal teorieë wat die fenomene wat ondersoek word, kan verklaar. Slegs die teorieë wat verkeerd bewys kan word, kan uitgeskakel word. 'n Stel reëls kan geformuleer word waarvolgens vasgestel kan word tot hoe 'n mate 'n teorie ondersteun word deur die beskikbare bewyse. Dit is die idee onderliggend aan die vervalsbaarheid of weerlegbaarheid van 'n stelling. 'n Hipotese wat nie verkeerd bewys kan word nie, kan voorlopig aanvaar word (Blackburn 2008: 282; Mouton en Marais 1985: 30).

Wanneer iemand 'n hipotese reg wil bewys, word die onetiese dikwels gedoen. 'n Uitstekende voorbeeld is die verband tussen die entstof teen masels, pampoentjies en Duitse masels (MMR: measles-mumps-rubella vaccine) en die voorkoms van outisme by kinders. Nadat Andrew Wakefield en sy medewerkers 'n artikel in *Lancet* gepubliseer het, is algemeen aanvaar dat daar so 'n verband bestaan. In 2010 het *Lancet* die artikel teruggetrek en in dieselfde jaar het die Britse mediese raad Wakefield verbied om in Brittanje te praktiseer. Die meeste wetenskaplikes aanvaar nou dat daar geen verband tussen die entstof en outisme is nie, maar baie mense bevraagteken nog die bevindings ("Do Vaccines Cause Autism?" 2018 [aanlyn-artikel]).

Glaser en Strauss gaan verder met hulle teorie van *Grounded Theory* waar hulle nie 'n teorie het nie, maar doelbewus na een soek deur data te versamel, te kodeer en te ontleed. Die teorie wat hiervolgens geformuleer word, beskryf hulle as "gegronde teorie" (1967/2009: 45, 72).

Die studie van Spies (2001) is 'n baie goeie voorbeeld van 'n teorie wat getoets word deur die feite na te gaan, 'n hipotese-toetsende studie. Op grond van die opmerking van die leier van die opposisie in Brittanje: "When is a war not a war? When it is carried out by methods of barbarism in South Africa", bestudeer Spies die behandeling van die burgerbevolking in Suid-Afrika tydens die Tweede Vryheidsoorlog⁵ van 1899-1902. Hy kom tot die gevolgtrekking dat die konsentrasiekampstelsel en die vernietiging van die land teenstrydig was met die beginsels van die Haagse Konvensie.

As such this measure must be regarded as having been contrary to the spirit of the Hague Convention and the accepted principles of international law as they existed as [sic] the beginning of the twentieth century (Spies 2001: 152).

⁵ Daar word tans aanbeveel dat die term Anglo-Boereoorlog of Suid-Afrikaanse oorlog gebruik word. Breytenbach se term, naamlik Tweede Vryheidsoorlog word egter verkies en in hierdie werk gebruik (Breytenbach 1969-1996).

It may be argued, therefore, that the violation of these regulations after July 1899 revealed a more blatant disregard for the customs of war than had previously been envinced in modern times (Spies 2001: 326).

In hierdie studie sal vrae gestel word, maar die moontlikheid van 'n wysiging van die teorie sal voor oë gehou word, indien die gegewens sekere ander verklarings as wat oorspronklik voorsien is, uitwys.

Voorbeelde van teoretiese vrae is die volgende:

- Bevestig amptelike verslae oor 'n gebeurtenis persoonlike herinneringe of word dit daardeur weerlê? Kan sekere familielegendes geverifieer word (byvoorbeeld dat blou vitrioel in die kampkos gegooi is, die Spiese van Duitse oorsprong is, dit die Engelse se skuld is dat die Vrystaatse familie arm is)? Kan daar wel, soos Assmann beweer, 'n ooreenkoms tussen herinnering en die geskiedenis gevind word?
- Hoe is die finansiële posisie van die Spies-familie beïnvloed deur die wette van die regering van die dag? Hoe het die stamvader finansiëel onafhanklik geraak nadat hy die status van vryburger verkry het? Wat is uitbetaal na die afskaffing van slawerny? Watter skadevergoeding is betaal na die Tweede Vryheidsoorlog? Tot hoe 'n mate is beslag gelê op die besittings van die Rebelle van 1914?
- Hoe is die familie beïnvloed deur wêreldgebeurtenisse?
- Watter uitwerking het die oorgang van landbou en veeteelt na indiensneming op die spoorweë en in die myne gehad, insluitende die asbesmyne van die Noord-Kaap?

Empiriese studies sal ook gebruik word indien die materiaal hom daartoe leen. Daar word in al hoe groter mate van statistiek gebruik gemaak in die geskiedskrywing. In *Geskiedenis van Suid-Afrika* word daar in 'n beperkte mate van statistiek gebruik gemaak. Grosskopf (1951: 321) vergelyk in tabelvorm die taal wat in die huis gepraat word (Afrikaanse, Engels en beide) met bedryfsklas, byvoorbeeld *landbou en visserij* en *handel en geldwese*. Schumann (1951: 277) vergelyk onder andere bevolkingstoename (1911, 1921 en 1941) tussen blankes en nie-blankes en ook tussen die stedelike en plattelandse bevolking.⁶

In vergelyking met hierdie beperkte gebruik van statistiek, maak Armstrong (1982) baie gebruik van beskrywende statistiek. Die moderne Nederlandse navorsers wat oor die VOC skryf, steun

⁶ Schumann gebruik nog die terme “blank” en “nie-blank”.

baie sterk op statistiek vir die beskrywing van die ekonomie en die personeelgetalle van die VOC (Gaastra, 2003).

1.2.3 Navorsingsontwerp

Die term navorsingsontwerp word gebruik met twee verskillende maar verwante betekenisse. In die eerste plek word dit gebruik in die algemene sin wat 'n wye reeks aktiwiteite insluit wat nodig is om 'n eksperiment uit te voer, vanaf die formulering van hipoteses tot die maak van gevolgtrekkings. Die tweede definisie is beperk tot statistiese beginsels onderliggend aan eksperimentele ontwerp en die ontleding van data (Guilford 1963: 282).

Mouton en Marais tref nie 'n onderskeid tussen *navorsingsontwerp* waar dit verwys na die plan waarvolgens die projek in sy geheel uitgevoer word en *navorsingsontwerp* as die wyse waarop die inligting gemanipuleer word nie. In der waarheid wil hulle die gebruik van die term verruim deur ook studies in te sluit wat minder gestruktureerd en minder kontroleerbaar as eksperimentele studies is (1985: 32).

Die doel van 'n navorsingsontwerp word soos volg gedefinieer:

... om die betrokke navorsingsprojek sodanig te beplan en te struktureer dat die uiteindelijke geldigheid van die navorsingsbevindinge verhoog word (Mouton en Marais 1985: 33).

'n Soortgelyke definisie is:

Experimental design is the method of planning an experiment to produce the most accurate and comprehensive information for the least cost of money, time and materials (Hall 1974: 124).

Direk na hierdie definisie beskryf Hall egter 'n hoogs gestruktureerde faktoriale ontwerp. Die term navorsingsontwerp word dus gebruik as oorkoepelende term vir beide navorsingsplan en eksperimentele ontwerp.

Die toepaslike navorsingsontwerp in die geval van historiese analise is dus die nie-eksperimentele *ex post facto* (die ondersoek van 'n gebeurtenis nadat dit plaasgevind het) ontwerp; nóg die afhanklike veranderlike nóg die ingryping kan beheer word, en gebeurtenisse wat lank gelede plaasgevind het, word bestudeer. Byvoorbeeld, die ouderdom by afsterwe kan as afhanklike veranderlike geneem word en blootstelling aan 'n lang seevaart as die

onafhanklike veranderlike. Nie een van bogenoemde faktore kan deur 'n navorsingsplan beheer word nie en as gevolg van die gebrek aan kontrole het hierdie tipe navorsing sekere tekortkominge. Veral steuringsfaktore (*confounding variables*) kan 'n rol speel in *ex post facto* navorsing. Omdat die blootstelling aan siekte op 'n skip nie beheer kan word nie, is die sekerheid waarmee aanvaar kan word dat die seevaart die oorsaak was dat mans gouer as vroue gesterf het, aanvegbaar. Ander faktore kon moontlik 'n invloed gehad het. Die mans het almal baie kwaai gerook; longkanker is net so 'n groot moontlikheid as 'n gesondheid wat geknou is. Deur die lewensverwagting van die stamvaders (wat per skip gekom het) en hulle seuns met mekaar te vergelyk, word die invloed van rook min of meer gekontroleer en die geldigheid van die resultate verhoog.

In hierdie studie sal na die oorkoepelende plan in die algemene sin as die *navorsingsplan* verwys word, volgens die twee definisies hierbo gegee, en na die wyse waarop die inligting gemanipuleer en kontroleer word, as die *eksperimentele ontwerp*.

Eksperimentele ontwerp

By die jaarvergadering van die *American Psychological Association* van 1957 het Cronbach se presidensiële voordrag gehandel oor die gebruik van eksperimentele en korrelasionele metodes in navorsing. Hierdeur is die aandag gevestig op die verskillende maniere waarop eksperimente ontwerp word. Die “eksperiment” het aanvanklik bestaan uit gevalle waar die ondersoeker die mens in 'n vereenvoudigde omgewing geplaas het en waarnemings van sy gedrag gemaak het (Cronbach 1957: 675). Dit is dan ook die voordeel van eksperimentele navorsing, naamlik dat die situasionele veranderlikes onder streng kontrole gebring kan word (p. 673).

Eksperimentele ontwerp in die eenvoudigste betekenis van die woord, is dan dit wat gemeet gaan word, hoe dit gemeet gaan word, hoe gekontroleer gaan word dat steuringsfaktore nie deel van die meting is nie en watter statistiese toets gebruik gaan word om die hipotese te toets. 'n Meer wetenskaplike definisie is die volgende:

Die eksperimentele ontwerp kan dus geabstraheer word as die keuse van ontledingseenheid (menslike gedrag of produkte van menslike gedrag) en die rangskikking van hierdie ontledingseenhede in verskillende omstandighede. Die kontroles wat in die ontwerp ingebou word om die uiteindelijke geldigheid van die bevindinge te verhoog, is 'n integrale deel van die ontwerp (Mouton en Marais 1985: 31).

Kwalitatiewe empiriese ondersoeke, soos eksperimentele navorsing en opname-navorsing, is gestruktureer en kontroleerbaar. Waar dit onmoontlik is om die projek ten volle te struktureer, soos in die geval van byvoorbeeld veldnavorsing, ongestruktureerde onderhoudvoering en historiese analise, kan soortgelyke beplanning tog die uiteindelijke geldigheid van die bevindinge verhoog (Mouton en Marais 1985: 32).

Vir die kwalitatiewe gedeelte van hierdie studie sal die navorsingsontwerp behels dat die teikengroepe en hulle lewensomstandighede omskryf word, met inagneming van die kontroles wat gebruik kan word om die geldigheid van die gevolgtrekkings te verhoog.

1.2.4 Navorsingsmetodes

Behalwe “genadelose selfontleding”, soos bespreek onder die teoretiese uitgangspunt, kan subjektiwiteit oorbrug word deur van meer as een metode van ondersoek gebruik te maak. Hierdie tegniek se oorsprong lê in die baanbrekersartikel oor “multitrait-multimethod” wat deur Campbell en Fiske (1959) gedoen is. Die uitgangspunt is dat geldigheid verkry kan word deur van verskillende metodes gebruik te maak om verskillende probleme op te los.

Hierdie metode is later opgevolg deur onder andere Denzin wat die term “triangulation” gebruik. Hierdie term is aan die landmeetkunde ontleen en kan vertaal word as *drievoudige benadering* of *meervoudige benadering* of *triangulering*. Triangulering is egter nie beperk tot drie metodes nie; die gebruik van slegs twee of van baie meer as drie metodes kom ook voor. Dit kan verkry word deur: data van verskillende bronne te kry; die sienings van verskillende persone te vergelyk; die data te toets aan verskillende teorieë en deur van verskillende metodes gebruik te maak (Denzin 2009: 301). In die historiografie kan die veelvoudige benadering gevolg word deur byvoorbeeld van reisbeskrywings gebruik te maak, maar dan ook van meer as een reisbeskrywing (binne-metode veelvoudigheid). Tog moet verskillende klasse metodes (tussen-metode veelvoudigheid) ook gebruik word, byvoorbeeld inligting uit die boedelrekenings en inligting uit die opgaafrolle.

Die meervoudige benadering is van uiterste belang in genealogie. Die naam van een spesifieke persoon kan op talle maniere gespel word. Spelvariasies is onlosmaaklik van genealogie. Die naam op die skeepsoldyboek kan verskil van die naam op die aansoek om burgerskap en die naam wanneer ’n huwelik gesluit word. Verskillende skribas kan die name van doopouers op

verskillende geleenthede op verskillende maniere spel. Die persoon wat die sterfkennis invul, ken dikwels net die persoon se noemnaam.

In hierdie proefskrif word die naam soos dit vandag bekend is, byvoorbeeld Hermanus in plaas van Hermannus word gebruik, behalwe in die geval van 'n transkripsie; dan word die presiese skryfwyse van die dokument gevolg. In enkele gevalle word die naam gebruik wat op die spesifieke tydstip van die persoon se lewe van toepassing was, byvoorbeeld Jan Groff vir Jan Coenraad Visser. Soms word die naam wat op die skeepsoldyboek genoem word, gebruik, omdat dit die naam is waarmee na soldyrekeninge gesoek moet word.

Dieselfde geld vir die geboortedatum; verskillende dokumente stem nie ooreen nie. Die datum die naaste aan die gebeurtenis word gewoonlik as die regte datum aanvaar. Die geboortedatum wat by die doop aangegee word, is meer betroubaar as die datum op die sterfkennis of op die grafsteen.

Ander tegnieke moet ingespan word om seker te maak dat die regte persoon geïdentifiseer is. Verskillende dokumente moet vergelyk word, daar moet seker gemaak word dat die regte tydvak ter sprake is, asook die regte landstreek. Familie, vriende of bure tree gewoonlik op as doopouers en onderteken dokumente. Wanneer 'n sekere vernoemingspatroon gevolg word, word gewoonlik daarmee volgehou. Die aantal persone op die opgaafrolle moet ooreenstem met die lede van 'n familie wat aangeteken word.

Data oor ekstreme/afwykende gevalle moet met omsigtigheid gebruik moet word. Om van ekstreme of afwykende gevalle gebruik te maak, is om 'n dieper begrip te kry van die fenomeen wat bestudeer word. Hierdie metode word gevolg wanneer daar na die mees prominente gevalle of die grootste suksesse of mislukkings gesoek word om sodoende soveel as moontlik van die ander onderzoeksgroep te wete te kom (Tashakkori, & Teddlie 2003: 280). Wanneer gevolgtrekkings gemaak word, is dit belangrik om te onthou dat ekstreme gevalle altyd in 'n gemengde-metode-ondersoek gebruik word. 'n Ekstreme geval kan alleen as sodanig uitgewys word indien dit in konteks van negatiewe/teenstrydige gevalle en tipiese gevalle ondersoek word. Dit is vir die kultuurgeskiedenis van belang om die gebruik van hofsake te kwalifiseer as ekstreme gevalle van gedrag.

Nog 'n faktor wat 'n uitwerking kan hê op die geldigheid van die bevindinge, is tot hoe 'n mate die navorser beïnvloed word deur algemene oortuigings⁷? Smelser (1965: 80) definieer algemene oortuigings as “those beliefs that activate people for participation in episodes of collective behavior.” In hierdie studie word geredeneer dat algemene oortuigings ook in ander situasies 'n rol kan speel en nie noodwendig tot gemeenskaplike gedrag hoef te lei nie. Sodanige oortuigings kan selfs 'n intellektuele oorsprong hê (Smelser 1965: 121) en is waarskynlik verwant aan Kuhn se begrip van paradigmas (Mouton & Marais 1985: 146), alhoewel paradigma meer insluit as slegs die teorie. Hier word die konsep algemene oortuiging gebruik as iets wat algemeen geglo word en om een of ander rede so aanvaarbaar in die navorsingsmilieu geword het dat dit geen teenspraak uitlok nie.

Een voorbeeld van so 'n algemene oortuiging is die redes wat deur Shell geopper word om die verskil in geboortekoers tussen vryburgervroue en slawevroue te verduidelik. Hy skryf hoë fertiliteit by vryburgervroue en lae fertiliteit by slawevroue daaraan toe dat slawevroue as soogvrouedvroue gebruik is (Shell 1994/2001: 305). Dit is 'n hoogs aanvegbare stelling en berus op 'n hele aantal voorveronderstellings: dat daar wel op groot skaal gebruik gemaak is van soogmoeders, dat daar genoeg slawevroue in 'n huishouding beskikbaar moes wees om elke baba van die vryburgervrou te soog en dat die slawevroue genoeg kinders gehad het sodat laktasie kon plaasvind. Shell is bewus daarvan dat dit 'n tentatiewe gevolgtrekking is: “probably accounts, at least in part, for the high fertility of the Cape settler women” (1994/2001: 305). Giliomee (2004a: 38) gebruik dieselfde argument, naamlik dat die gebruik van slawe as soogvroue dit vir die burgergemeenskap moontlik gemaak het om vinnig te vermenigvuldig.

'n Vrou wat eksklusief borsvoed se fertiliteit kan van twaalf tot sestien maande onderdruk word (Douglas 2018 [aanlyn-artikel]). Die verskil in ouderdom tussen kinders van vryburgers, was ongeveer twee jaar, 'n tydverskil wat ooreenstem met dié van vroue wat borsvoed. Dieselfde patroon sou by kinders van slavinne gegeld het. Die twee kinders van Charlotte, 'n slavin van Johan Diederik Spies, is twee jaar uitmekaar gebore; Abraham op 29 Februarie 1824 en Samuel op 29 Julie 1826 (SO 6/30 fol. 95).

⁷ Die direkte vertaling van “generalised beliefs” sou “veralgemeende oortuigings” gewees het, maar in Nederlands is “algemene oortuiging” 'n begrip wat baie gebruik word en in Afrikaans is “algemene oortuiging” ook die vertaling wat by voorkeur gebruik word. “Geloof” of “gelowe” word nie gebruik nie, omdat dit met Godsdienslike oortuiging of bygelowe verwar kan word.

1.2.5 Teoretiese model

'n Model is meer as 'n tipologie, want dit klassifiseer nie net nie, dit ontdek ook. 'n Model kan egter ook nie 'n teorie genoem word nie, omdat dit nie verklarend is nie (Mouton & Marais 1985: 138-145). In hierdie studie word van 'n model, eerder as 'n tipologie of teorie, gebruik gemaak.

Die uitgangspunt is dat die familie 'n eenheid is met 'n eie aard, wat aanpas by nuwe persone wat deel van die familie word; dat invloede van buite 'n impak op die familie het en dat die familie dan in 'n meerdere of mindere mate verander. Een familie verskil van 'n ander as gevolg van twee faktore: die eie aard wat reeds gevorm is, en die omstandighede waaraan die lede van die familie blootgestel word. Van die model word verwag dat dit verbande ontdek en blootlê. Omdat dié proefskrif in verskillende dele verdeel is, sal meer as een model met die verloop van die studie bespreek word. Een voorbeeld van 'n model is die hoë sterftesyfer ná 'n vinnige verskuiwing van persone van een omgewing na 'n ander. Die geldigheid van die model sal beoordeel word aan die hand van twee kriteria:

- Of die bevinding wel in die uitgangspunt opgesluit is (deduktiewe gevolgtrekkings) (Mouton & Marais 1985: 117);
- Of die getuienis relevante steun aan die uitgangspunt bied; of die getuienis voldoende steun aan die uitgangspunt bied (induktiewe gevolgtrekkings) (Mouton & Marais 1985: 108, 111, 117, 253)?

Om te voldoen aan die vereiste van relevansie en voldoende getuienis, sal 'n tegniek gevolg word wat drieërlei van aard is: die bestudering van die bronne, 'n kritiese evaluering van die bronne en die toepassing van en soeke na agtergrondkennis

- Bronne: Die soeke na en vergelyking van bronne is die ruggraat van die genealogie. Tradisionele bronne soos dié uit argiewe en koerante het nog hulle plek, maar moet aangevul word deur kultuurhistoriese bronne en genealogiese bronne, soos mondelinge oorvertellings, asook egodokumente, soos briewe en outobiografieë.
- Kritiese evaluering: Die *Board for Certification of Genealogists* (<https://www.bcgcertification.org/>) lê baie klem op die interpretasie van die gegewens. Die geldigheid van bronne word altyd ondersoek en ook hoe om oplossings te kry vir teenstrydige bevindinge. Nogtans moet ál die getuienis gerapporteer word en as teenstrydighede nie opgelos kan word nie, is 'n gevolgtrekking nie moontlik nie.

As voorbeeld van teenstrydige gegewens kan die verskynsel van “voorkinders” gebruik word. Die feit dat kinders buite die huwelik gebore is, word dikwels weggesteek deur die huweliksdatum van die ouers te vervals. ’n Ander metode is om ’n kleinkind as eie kind aan te neem. “In some cases the child would have been ‘adopted’ by its grandparents and brought up as an additional child” (Waller 2007: 101).

Dit is nie ’n geldige aanname dat inligting op ’n amptelike vorm noodwendig meer akkuraat is as inligting in ’n persoonlike dokument nie. Volgens die sensusgegewens van Engeland, Wallis, Skotland en Ierland wat tans digitaal beskikbaar gemaak word deur Ancestry.co.uk, kan duidelik gesien word dat die ouderdomme van persone van een sensusopname na die ander wissel met meer of minder as die verwagte tien jaar (<https://www.ancestry.co.uk/>). Daarteenoor kan in briewe aan familie meestal die regte ouderdom gekry word – die familie weet in elk geval wanneer die persoon gebore is.

- Agtergrondkennis: ’n Diepgaande soektog met soveel bronne as moontlik en ’n interpretasie daarvan is voldoende om ’n geslagsregister daar te stel. Om van die studie egter ’n meer volledige kultuurhistoriese ondersoek te maak, word ’n ondersoek na die unieke kultuurverskynsels van die Afrikaner ook ingesluit.

Kennis van vernoemingspatrone sal vrae laat ontstaan in gevalle waar hierdie patroon nie gevolg word nie. Insig in die keuse van huweliksmaats kom deur die agtergrondkennis van gebruike soos dat jong mans te perd na buurplase gery het om meisies te besoek en dat die nagmaal nog ’n geleentheid was om kontak met die teenoorgestelde geslag te maak. Die gewoonte dat die woonplaas aan die jongste kind bemaak is, by wie die ouers dan gewoonlik gebly het, kon ’n invloed op migrasiepatrone gehad het.

1.2.6 Genealogiese simbole

Aan die begin van die studie verskyn ’n lys van genealogiese simbole. Hierdie simbole is die standaardmetode om sekere lotstye in die mens se lewe aan te dui, en om enkele ander aspekte van genealogiese navorsing te dek (bv NN: nomen nescio of “van onbekend”). In die eerste uitgawe van die geslagsregister van ou Kaapse families (De Villiers 1893, 1894a, 1894b) gebruik Christoffel Coetzee de Villiers die eerste vorm van die De Villiers-en-Pama-stelsel waar kleinletters tussen hakies die geslagte aandui en nommers die posisie van die kind in die huisgesin.

Philip Pieter Spies, van Wachenheijm, kwam naar Zuid Afrika in het jaar 1752, en huwde 18 Januari 1761 met Johanna Catharina Niemand.

- (b) 1 Catharina Margaretha, gedoopt 7 Februar 1762, gehuwd 5 Juli 1778 met George Paulus Moser, van Diedenhosen, hertrouwd (1) met Johan Diederik Christoffel Bijnhard, (2) 22 December 1805 met Wilke Jurts, van Bellingwolde**
2 Johan Philip, gedoopt 17 April 1763, gehuwd 24 November 1793 met Susanna Carolina Roeland
(c) 1 Philippus Jacobus, gedoopt 28 September 1794
2 Diederik Johannes, gedoopt 28 Augustus 1796
(b) 3 Hondrik Diederik, gedoopt 19 Januari 1766

Figuur 1.1: Die geslagsregister van Philip Pieter Spies volgens De Villiers (1894b: 321)

Vanaf die 1966-uitgawe van De Villiers en Pama se werk, word die bekende stelsel gevolg waar elke persoon 'n unieke nommer kry, byvoorbeeld b2c1 Philippus Jacobus; (b) 2 (c) 1 in figuur 1.1. Hierdie stelsel word gebruik in elke uitgawe van *Familia* en ook in die *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (SAG), sowel as op die kompakskyf *Suid-Afrikaanse Families* (SAF). Selfs die webwerf *Geni* maak van die De Villiers-en-Pama-stelsel gebruik. *Geni* is 'n kommersiële webtuiste wat van “crowdsourcing” gebruik maak. Dit is die praktyk om inligting of insette in die uitvoering van 'n projek te bekom deur die dienste van 'n groot aantal mense te verkry.

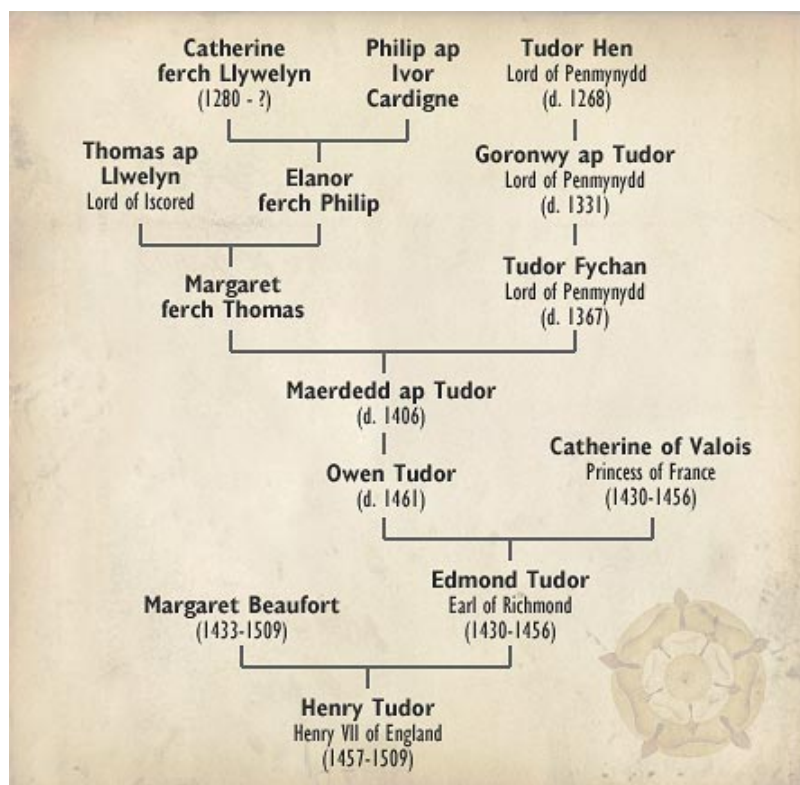
In Duitse genealogiese publikasies word van soortgelyke simbole gebruik gemaak. Die tekens vir geboorte, sterfte en doop kom ooreen met die tekens wat in Suid-Afrika gebruik word, maar daar word ook van alternatiewe simbole gebruik gemaak. Waar die Suid-Afrikaanse konvensie egter grootliks van die Duitse konvensie verskil, is by die tekens vir verlowing en troue. Die Duitsers gebruik 'n sirkel vir verlowing (kan moontlik teruggevoer word na 'n ring) en vir die huwelik gebruik hulle twee ringe wat oorvleuel (∞). Hierdie ringe kan dan geskei word deur 'n vertikale streep wat egskeiding beteken of met 'n koppelteken wat 'n ongehuide lewensmaat voorstel. Daar word ook gebruik gemaak van die *fourchée* kruis (✱) vir gestorwenes (“Genealogische Symbole und Zeichen” 2011 [aanlyn-artikel]; Gorges & Salewski, 1938).

'n “Hulpspraak” (Hilfsprache) vir genealogiese navorsing is voorgestel deur Kekule von Stradonitz (1910: 30-1). Hy beveel die volgende aan:

Tabel 1.1. Simboolstelsel van Stradonitz

Simbole voorgestel deur Kekule von Stradonitz in 1910		
*	geboren (gebore)	'n ster
=	vermählt (getroud)	twee horisontale strepe (gelykaan-teken)
x	vermählt (getroud)	dwars letter x
∞	vermählt (getroud)	oneindigheidsteken, dwars 8
pp.	per procuracionem	getroud deur gevolmagtigdes
✕	gefallen (gesneuwel)	twee gekruiste swaarde
~	getauft (gedoop)	'n kort, golwende lyn wat water beteken (tilde)
l.p.s.m.	legitimus per subsequens matrimonium	gewettig deur die daaropvolgende huwelik
	begraben (begrawe)	'n dwars reghoek wat doodskis beteken

1.2.7 Basisvorme van 'n genealogiese ondersoek

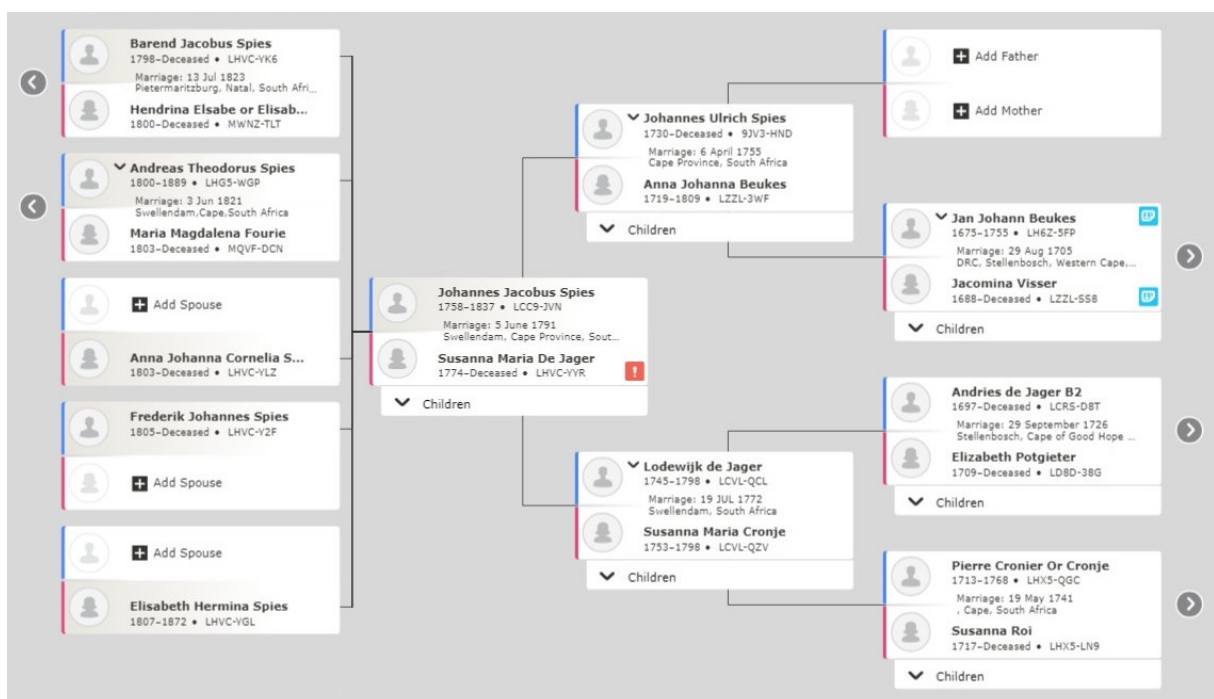
Figuur 1.2: Die voorgeslagte van Henry Tudor (“The Tudors: A royal dynasty” 2013 [aanlyn-artikel])

'n Genealogiese studie kan verskeie formate aanneem:

Die stamboom

'n Stamboom (*family tree*, *Stammbaum*) is volgens die woordeboekdefinisie: “Figuur, tabel in die vorm van 'n boom met sy takke waarop die name van 'n persoon en sy voorouers of afstammelinge aangeteken staan” (HAT 2005: 1096). Die spesifieke vorm word dus nie gespesifiseer nie. Die genealogieë van koningshuise word dikwels voorgestel soos die bogenoemde figuur (figuur 1.2).

Die skematiese voorstelling van die stamboom of kwartierstaat word meestal in portret-oriëntasie aangegee, maar landskap-oriëntasie is ook aanvaarbaar.

Figuur 1.3: Die stamboom van Johannes Jacobus Spies (Verkort, landskap-oriëntasie) (“Tree landscape” s.d. [aanlyn-artikel])

Die geslagsregister

'n Stamboom kan egter ook 'n geslagsregister of 'n genealogie beteken. Dit is die nageslagte van 'n stamvader, hoofsaaklik die manlike lyn, maar die kinders van 'n dogter word dikwels ook ingesluit, maar nie verder as die eerste geslag nie (Mellville *et al.* 2005).

Geslagsregisters is een van die mees algemene ondersoeke wat gedoen word. Die nommeringstelsel wat algemeen in Suid-Afrika gebruik word, is die sogenaamde De Villiers-en-Pama-metode. Aan die stamvader word die letter a toegeken. Die volgende geslag is b, ensovoorts. Die eerste gebore kind is 1, die volgende 2, ensovoorts. 'n Getroude dogter se kinders se nommers word in vierkantige hakies aangegee.

```

a1
x
  b1
  b2
  x
  [c1]
  b3
  x
    c1
    c2

```

Hierdie stelsel werk perfek as slegs die nasate van 'n stamvader gedokumenteerd word. Daar is egter 'n probleem wanneer die voorgeslagte van die stamvader bygevoeg word. Daar is nie 'n eerste voorvader nie. Wanneer iemand gevind word, kan altyd nog vroeëre ouers gekry word. Ockert Malan (2006a) het 'n manier voorgestel waarop hierdie probleem oorbrug kan word. Volgens Malan se metode word die aangepaste Henry-kode gebruik om die De Villiers-en-Pama-kode mee aan te vul. Die metode bestaan uit die letters van die alfabet; die posisie wat die letter in die ry inneem, dui aan die hoeveelste geslag dit is en die letter self die hoeveelste kind dit is. Om dit van die De Villiers-en-Pama-stelsel, te onderskei word hoofletters gebruik.

Tabel 1.2. Die aangepaste Henry-stelsel

Die aangepaste Henry-stelsel					
ABAF b3c2					
Europese voorgeslag			Suid-Afrikaanse geslagte		
Nommer	Geslag (aantal letters)	Hoeveelste kind (hoeveelste letter in die alfabet)	Nommer	Geslag (letter)	Hoeveelste kind (syfer)
A	A 1ste	A 1ste			
B	AB 2de	B 2de			
A	ABA 3de	A 1ste			
F	ABAF 4de	F 6de			
			a	stamvader	
			b3	b 2de	3 3de
			c2	c 3de	2 2de

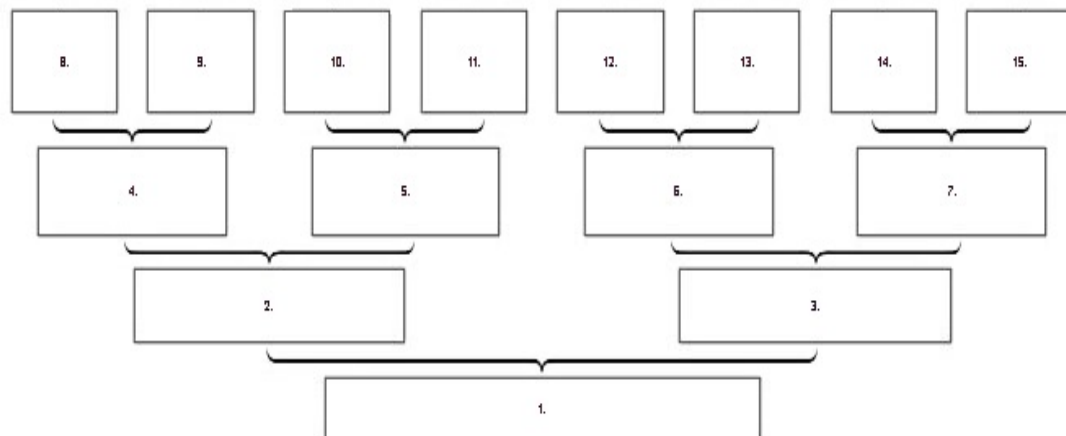
Johan Heinrich WATERMEYER
 Jacob Friedrich WATERMEYER
 Bernardus Friedrich WATERMEYER
 Godfried Andreas WATERMEYER
 Friedrich Stephanus WATERMEYER
 Egidius Benedictus WATERMEYER

Die voorbeeld van Malan vir die voorgeslagte van regter Egidius Benedictus Watermeyer word gebruik (Malan 2006a: 15-17). Die stelsel word verduidelik deur hierdie voorbeeld te neem en 'n tabel op te stel.

Die voordele van die aangepaste Henry-stelsel is dat slegs een karakter per geslag gebruik word en dat dit voorsiening maak vir 'n oneindige getal geslagte (maar die aantal kinders van een man is beperk tot 26) (Malan 2000: 36).

Die kwartierstaat

'n Kwartierstaat of voorgeslagstaat, bestaan uit al die voorgeslagte van 'n persoon, manlik sowel as vroulik (*pedigree, Ahnentafel*). Dit is uitsluitlik gebaseer op die ouer-kind-verwantskap en die uitgebreide familie soos neefs, niggies, ooms en tantes word nie ingesluit nie. Die aantal voorouers van 'n individu verdubbel van een geslag tot die vorige.

Figuur 1.4: Kwartierstaat met Sosa-Stradonitz-nommers (Kekule von Stradonitz 1898: 72)

Die nommers wat aan die familieleden in 'n kwartierstaat toegeken word, word meestal volgens die metode van Kekule von Stradonitz (1898: 72) toegeken soos in figuur 1.4.

Omdat die metode deur Hieronymus de Sosa beskryf is voor Von Stradonitz dit verder bekend gestel het, word gewoonlik na hierdie nommeringstelsel as die Sosa-Stradonitz-stelsel verwys. Die internetartikel “The Sosa-Stradonitz System or Ahnentafel Numbering System” gee 'n goeie uiteensetting van die oorsprong en gebruik van die stelsel (The Sosa-Stradonitz system 2002-2016 [aanlyn-artikel]).

Die paranteelstaat

'n Afstammingstafel of parenteel is die nageslagte van 'n persoon, wat beide die manlike en vroulike lyne insluit. Omdat die Coreejes-familie baie klein is, was dit vir Coreejes Roberts moontlik om die parenteelstaat van Anthonio Coreejes op te stel (Coreejes Roberts 2001: 16).

Die stamreeks

'n Stamreeks (patrilineage) is die persone wat die direkte lyn aan die vaderskant verteenwoordig, dit wil sê die voorgeslagte aan vaderskant: hierdie reeks verteenwoordig dan ook die manlike genetiese afstammeling, Y-DNA.

Die matriargale genealogiese afstammingslyn

Die vroulike genetiese lyn kan ook bepaal word. Dit is dan die matriargale genealogiese afstammingslyn (*matrilineage*), dit wil sê die vroue in een onafgebroke lyn van ma na dogter, of mitochondriale DNS (mtDNS) (Malan 2006b: 34-36).

1.2.8 Genealogiese sagteware

Die Familie- en Kerkgeskiedenis (*Family and Church History*) afdeling van die Kerk van Jesus Christus van die Heiliges van die Laaste Dae (*Church of Jesus Christ of Latter-day Saints*), het in 1984 'n lêer-formaat ontwikkel sodat genealogiese data maklik tussen verskillende stelsels sagteware uitgeruil kan word. Hierdie formaat word GEDCOM genoem en staan vir **G**enealogical **D**ata **C**ommunications. Dit is 'n eenvormige formaat vir die uitruil van gerekenariseerde genealogiese data en bevat inligting oor individue met skakels wat die data met mekaar verbind. GEDCOM maak gebruik van 'n reeks kenstrokie (*tags*) om gebeurtenisse en gepaardgaande inligting te identifiseer (Sharpe 2011, 203-204). Die program wat aanvanklik deur die LDS ontwikkel is, staan bekend as die *Personal Ancestral File* (PAF) (<https://www.familysearch.org/paf>).

As gevolg van tegnologiese ontwikkeling, goeie alternatiewe van derde partye en nuwe inisiatiewe word PAF sedert Junie 2013 nie meer ondersteun nie. FamilySearch beveel aan dat een van die drie programme, *Ancestral Quest* (<https://www.ancquest.com/index.htm>), *Legacy Family Tree* <https://legacyfamilytree.com/> of *RootsMagic* <https://www.rootsmagic.com/> in plaas van PAF gebruik word (Genealogy Management Software at Family History Centers 2017).

TWR Computing voorsien en ondersteun sagteware vir verskeie kommersiële maatskappye wat hulle eie genealogiese programme ontwikkel. Hulle beveel die volgende twee aan: *Family Tree Maker* (<https://www.mackiev.com/ftm/>) en *Family Historian* <https://www.family-historian.co.uk/>. *The Master Genealogist* wat ook op hulle lys was, is gestaak (https://www.twrcomputing.co.uk/acatalog/Family_Tree_Software.html).

“Millennia” se *Legacy Family Tree* is 'n gewilde program onder Suid-Afrikaanse genealoë. Daar bestaan 'n Afrikaanse weergawe en *Legacy* kan GEDCOM lêers oorskakel na die De Villiers-en-Pama stelsel (<https://legacyfamilytree.com/RevisionHistory5.asp>).

Dit is nie noodsaaklik om 'n genealogiese program te gebruik om 'n stamboom te publiseer nie. Die GEDCOM is wel noodsaaklik vir die gemaklike uitruil van inligting, die opspoor van teenstrydighede en om grafiese voorstellings soos waaierkaarte (*fan charts*) en die tipe kaart soos die een van Johannes Jacobus Spies (figuur 1.3) te maak.

1.2.9 Genetiese genealogie

Die beginsel dat genetiese toetsing 'n persoon binne familieverband kan plaas, is deur Sykes (2001) gepopulariseer met sy boek “The seven Daughters of Eve.” Die genealogiese gemeenskap het daarvan kennis geneem en Pomery (2004) gee 'n uitgebreide uiteensetting van hoe genetiese toetse 'n genealogiese studie kan aanvul.

Verskeie sodanige studies is sedertdien binne Suid-Afrikaanse families uitgevoer. JM Greeff (2007) doen 'n studie om die genetiese komponente wat hy van sy voorsate geërf het te bepaal. Hy gebruik sy persoonlike data om 'n idee te vorm van die afkoms van die Afrikaner. Hy vind onder andere dat sy “inbreeding coefficient” nie besonders hoog is nie en dat daar onder sy voorsate omtrent 1,8 % persone “van die Kaap” is, met ander woorde, van die nie-Europese bevolking. In 'n studie van FA Greeff *et al.* (2010) word die DNS van 'n groep persone met die van Greeff getoets. Daar word gevind dat een persoon wat deel is van die tradisionele familie Greeff in Suid-Afrika 'n genetiese profiel het wat van ander familieleden verskil, en dat twee persone van die bruin bevolking se DNS ooreenstem met dié van die tradisionele familie.

Johan Pottas is besig met 'n projek waarin hy die nasate probeer opspoor van 'n sekere Elizabeth Voogd wat waarskynlik die dogter van 'n Khoi-Khoi-vrou was. Een van die nasate van Elizabeth Voogd het met DNS-toetse gevind dat sy aan 'n haplogroep behoort wat algemeen is onder die Khoi-Khoi- en San-bevolkings van Suid-Afrika (De Valdeiros 2008).

Daar bestaan verskeie kommersiële maatskappye wat teen betaling genetiese toetse doen, byvoorbeeld *Family Tree DNA* (<https://www.familytreedna.com/>), *Oxford Ancestors* (<http://www.oxfordancestors.com/>) en 23andMe <https://www.23andme.com/en-int/>

1.2.10 Steekproeftrekking, grootte van steekproef

Die teikengroep in die studie as geheel is die Spies-familie, maar waar dit kom by verskillende lewensomstandighede word die familie of individuele familieleden in die konteks van 'n groep geplaas. Hierdie groep kan binne bevolkings-, temporale of geografiese dimensies gekies word,

byvoorbeeld Duitsers, die dekade van 1740-50, of 'n veldkornetskap, soos die wyk van die Kruisrivier.

Die grootte van die groep wat gekies word om te bestudeer, hang van baie faktore af. Die groep moet so klein as moontlik wees om ekonomies gebruik te maak kan van hulpbronne, maar groot genoeg om geldige gevolgtrekkings te kan maak. Wat die Spies-familie betref is die eerste kleinkind, Margaretha Maria Spies, eers in 1789 gebore. Omdat die groep wat ondersoek word aanvanklik baie klein was, gaan hier nie baie van steekproeftrekking gebruik gemaak word nie.

1.3 Bronnestudie

1.3.1 Die geskiedenis van genealogie

Daar word soms 'n onderskeid getref tussen die begrippe genealogie en familiegeskiedenis. Genealogie sou dan die stamboom of geslagsregister wees en familiegeskiedenis die verhaal of vertelling wat gaan oor die lotgevalle van die familie. Die streng woordeboekdefinisie beperk die begrip “genealogie” tot die geslagslys of stamboom.

In die *Handleiding vir Genealogiese Navorsing in Suid-Afrika* gebruik Lombard egter die begrip “genealogie” in die breë sin, wat dan die familiegeskiedenis insluit en daarbenewens ook die sosiale en kultuurgeskiedenis van groepe, byvoorbeeld die Hugenote (1990: 3). JA Heese sien genealogie in sy “enger” betekenis as die eie stamlyn en in die “wyere” betekenis as die geslagsregister en familiegeskiedenis (Heese, Nienaber & Pama 1975: 117). HF Heese (1974: 1) definieer genealogie as die tabulering én vertolking van menslike afstamming.

Genealogie as stokperdjie het sy beslag gekry toe genealogiese verenigings in die lewe geroep is. 'n Baie ou organisasie is die *New England Historical and Genealogical Society*, gestig in 1847. Die *National Genealogical Society* van die VSA het in 1903 in Washington, D.C. tot stand gekom. Die oudste genealogiese tydskrif wat sonder onderbreking gepubliseer is, is waarskynlik die *New England Historical and Genealogical Register*. Die eerste uitgawe is in Januarie 1847 gepubliseer (Meyerlink 1998: 709). Die Genealogiese Genootskap van Suid-Afrika (GGSA) is op 18 Junie 1964 gestig op die historiese Myburghplaas, Joostenberg, in die Wes-Kaap. *Familia*, die tydskrif van die GGSA se eerste uitgawe is in 1965/6 gepubliseer (GGSA “Welkom in ons midde” 2016-2018; Lombard 1990: 15).

1.3.2 Genealogiese studies

Enkele akademiese kwalifikasies is al in Suid-Afrika verwerf op die gebied van genealogie. Schnell het al so vroeg as 1954 'n doktorsgraad behaal vir sy studie van die Brits-Duitse legioen wat aanvanklik gewerf is om in die Krimoorlog te veg, maar toe in Brits-Kaffraria gevestig is en waarvan sommige hulle permanent in Suid-Afrika gevestig het (Schnell 1954a, 1954b). Willem Cruywagen (2004) het aan die Noordwes-Universiteit 'n doktorsgraad verwerf met die titel *Die Cruywagens van Suid-Afrika: 'n Genealogiese en kultuurhistoriese ondersoek (1690-1806)*. Louw (1986) doen sy tesis oor 'n tak van die Louw-familie tot aan die einde van die negentiende eeu. Coreejes Roberts (2001) verwerf 'n meestersgraad in geskiedenis met genealogie en kultuurgeskiedenis as uitgangspunt aan die Universiteit van Stellenbosch. Linda Zöllner (1991a) se meestersgraad het gehandel oor die genealogiese en kulturele bydrae van die sendelinge van die Rynse Sendinggenootskap in Suid-Afrika. Nog meestersgrade is dié van HF Heese wat gehandel het oor genealogie as hulpwetenskap van geskiedenis met verwysing na die Boeretydperk in Angola (Heese 1974). Dreyer het die geslagslyn van senator Wolmarans nagevors en in besonder die rol van die Wolmarans-familie in die kerk en staat teen die agtergrond van die Transvaalse geskiedenis (Dreyer 1968).

PM Grobbelaar behaal 'n doktorsgraad oor die Grobbelaar-familie van Cyferfontein in die distrik Bethulie vanaf 1861 tot 1939 (Grobbelaar 2008). Deur op 'n baie beperkte deel van die familie gedurende 'n kort tydperk te konsentreer, is dit moontlik vir hom om 'n diepte-ondersoek te doen na gebeurtenisse voor, tydens en na die Eerste en Tweede Vryheidsoorloë.

'n Doktorsgraad is aan MJS Jordaan (2005a) toegeken vir 'n studie oor genealogie en 'n toerismoeroete. By toerismoeroete bedoel Jordaan eintlik 'n erfenisroete wat historiese plekke in die geskiedenis van die Jordaan-familie beklemtoon. Sy studie maak nie gebruik van die geslagsregister as sodanig nie, maar van genealogie as die geskiedenis van 'n familie wat aan sekere plekke verbind word. Die geslagsregister is ook as 'n onafhanklike werk gepubliseer (Jordaan 2005b).

Weeder (2006) trek 'n parallel tussen die ontstaan en groei van sy familie en dié van 'n deel van Kaapstad, naamlik Distrik Een, of ook genoem “De Waterkant”. Weeder ondersoek veral strukture of plekke waarvandaan die gemeenskap verwyder is as gevolg van die Groepsgebiedewet. 'n Besondere fokus van sy studie is begraafplase.

Jordaan en Weeder se navorsing sluit aan by die tema van herinneringsplekke, of wat Tebbe “Landscapes of Remembrance” noem (2008: 207). Hy beskryf die gebruik van die negentiende-eeuse Duitse middelklas om hulle huise as plekke van herinnering te omskep deur familieportrette en erfstukke op opsigtelike plekke uit te stal. Ander navorsing in Suid-Afrika wat familienavorsing met plekke, hier meer spesifiek plase, verbind, is dié van Botes (1988), HR Lombard (2008) en Walters (2006). Botes ondersoek ’n tak van die Botes-familie, asook die plase waarop hulle geboer het, terwyl Lombard se ondersoek slegs handel oor haar eie tak van die familie wat ten nouste met die plaas Krakeelhoek (Welvanpas) verbind word. Aan die anderkant spits Walters hom toe op ’n vrou, Elsje van Suurwaarden, en haar verbintenis met die plaas Altydgedacht (De Tijgerbergen) en hoe die geskiedenis van sekere families soos die Walterse, Domans en Krugels aan die plaas gekoppel kan word.

Waar omtrent al die studies oor afstammeling van die Suid-Afrikaanse stamvaders handel, doen Papp (2002) sy studie oor die voorgeslagte in Europa. As deel van sy studie oor die historiese agtergrond van die Hongaars-Afrikaanse predikantefamilie-Papp, ondersoek hy die voorgeslagte aan vaders- én moederskant, met spesifieke verwysing na die predikante. Aangesien die stamvader, dominee Kálmán Papp, ’n onlangse immigrant uit Hongarye is (hy is sedert 1951 predikant van die Nederduits Hervormde Kerk van Afrika), is Papp se genealogiese navorsing in die buiteland gedoen en verskil in daardie opsig van die ander studies wat in Suid-Afrika gedoen is.

Chris Swanepoel se studie oor die Swanepoel-familie is belangrik op grond van sy bevinding dat daar met verloop van tyd sosiale veranderinge in die familie plaasgevind het, veral ná die Tweede Wêreldoorlog. Hierdie ontwikkeling het gereflekteer in ’n wegbeweeg van die beroep van landbouer asook ’n verandering in die tradisionele vernoemingspatroon (Swanepoel 2003).

Twee studies handel meer oor ’n gemeenskap as ’n enkel familie. Die Moslemgemeenskap van die Strand is deur Ebrahim Rhoda ondersoek. Hy vind onder andere dat hierdie gemeenskap afstammeling is van baie groepe soos die Moslems, die Khoi-Khoi en mense van Mosambiek (Rhoda 2006). Lizette Rabe weer doen ’n kultuurhistoriese studie oor die Duitsers wat in die tweede helfte van die negentiende eeu van die noorde van Duitsland na Philippi op die Kaapse Vlakte geëmigreer het. Sy ondersoek die vestiging, lewe en werk van hierdie mense en hulle afstammeling (Rabe 1994).

Ook in die buiteland het daar ’n verskuiwing plaasgevind vanaf die beoefening van genealogie bloot as stokperdjie na wetenskaplike ondersoeke met genealogie as basis. Carolyn Billingsley

het in 2001 aan die universiteit van Rice in Houston, Texas gepromoveer met genealogie as teoretiese raamwerk. Sy toon aan hoe bloedverwantskap as 'n analitiese kategorie, net soos ras, klas en gender, 'n nuwe dimensie verleen aan hoe geskiedenis van die Amerikaanse suide verstaan word (Billingsley 2001: 1; 2004: 22). Sy ondersoek migrasie, godsdiens en ekonomiese en politieke mag in die konteks van familie-groepe.

'n Ondersoek na die kroniek of vertelling, eerder as die stamboom, is in Duitsland gedoen deur Claudia Vorst. In 'n dissertasie wat beide die literatuur-teoretiese en sosiaalwetenskaplike dissiplines behels, kyk sy onder andere na die oorsprong van die familie en die verlange na standvastigheid in 'n aantal familie-kronieke. Sy promoveer aan die Universiteit van Münster in die instituut “Deutsche Sprache und Literatur und ihre Didaktik” [Duitse taal en literatuur en die didaktiek daarvan] (Vorst 1995: 12).

Onder die grade wat toegeken is met genealogie as integrale deel, is ten minste een 'n eredoktorsgraad. In die 1960's het Shelagh Spencer begin om biografieë van die Britse setlaars wat tussen 1824 en 1857 na Natal gekom het, saam te stel. Tot op datum is sewe volumes van hierdie biografieë gepubliseer; dit omvat die vanne A tot G (Abbott - Guy) en sluit in Engelse, Ierse, Skotse en Walliese immigrante. Op die gradeplegtigheid van die Universiteit van KwaZulu-Natal van 17 April 2010 het Spencer 'n eredoktorsgraad ontvang vir hierdie kundige genealogiese navorsing (Spencer s.d.).

1.3.3 Gepubliseerde genealogieë

Sekondêre publikasies is 'n onmisbare bron van enige genealogiese studie. 'n Geslagsregister bestaan uit 'n magdom gegewens. Net een reëltye van 'n gepubliseerde stamboom kan 'n geboortedatum, 'n doopdatum, 'n huweliksdatum en 'n sterfdatum bevat, maar die hoeveelheid inligting is nie die belangrikste struikelblok in die opstel van 'n geslagsregister nie. Om dokumente te vind wat gegewens oor 'n bepaalde familielid bevat, is soms 'n byna onoorkombare struikelblok. Die plek waar die gebeurtenis plaasgevind het, is van wesenlike belang. Families het getrek en waar inskrywings oor 'n bepaalde familie vir 'n sekere tydperk op 'n sekere dorp gevind word, kan daardie familie op 'n ander tydstip totaal uit die betrokke kerkregisters verdwyn. Dit geld veral die doopinskrywing van stamvaders in Europa. Sonder die naam van 'n stad of dorp of 'n kerkgenootskap is die taak uiters moeilik.

Op grond hiervan word sekondêre bronne geraadpleeg om rigtingaanwysers te wees van waar om na die dokumente te soek. Weens die baanbrekerswerk van Christoffel Coetzee de Villiers is 'n standaardwerk waarin die meeste vanne opgeteken is beskikbaar, ten minste vir Afrikaanse families in Suid-Afrika. De Villiers het die taak op homself geneem om die genealogiese bronne in die Kaapse argiefbewaarplek deur te werk en geslagsregisters saam te stel. Sy samestelling is later deur dr Cornelius (Cor) Pama verbeter en aangevul. JA Heese het op De Villiers en Pama se werk voortgebou en sy navorsing is as die Suid-Afrikaanse Geslagsregisters (SAG) gepubliseer. Onder direkteurskap van Lombard van die Instituut vir Geskiedenisnavorsing van die Raad van Geesteswetenskaplike Navorsing het vier volumes verskyn. Na die ontbinding van bogenoemde instituut is die Genealogiese Instituut van Suid-Afrika (GISA) in die lewe geroep en met Leon Endemann as redakteur het nog sewe volumes van die SAG verskyn. Dit beteken dat die Heese-Lombard-SAG-reeks 17 bande beslaan. Sedert 2011 word hierdie reeks elektronies (as kompaktskywe) uitgegee onder die naam Suid-Afrikaanse Familieregisters (SAF) (Lombard 1990: 11; Van der Merwe 2011 [aanlyn-artikel]).

Wat Engelse families betref, het Pama 'n boek saamgestel oor Britse vanne wat in Suid-Afrika voorkom (Pama 1992), maar 'n oorkoepelende werk met geslagsregisters soortgelyk aan dié van die Afrikaanse families is nie beskikbaar nie. SAG publiseer wel geslagsregisters van alle Suid-Afrikaanse families indien geskikte manuskripte ingestuur word, maar tot dusver is baie meer Afrikaanse vanne as Engelse vanne opgeneem. Daar bestaan wel publikasies oor sekere groepe, soos die Britse inwoners van die Kaap tussen 1795 en 1819 (Philip 1981); die Britse Setlaars van 1820 (Nash 1987); ondersteunde immigrasie van Brittanje na Suid-Afrika in die negentiende eeu (Bull 1991); die reeds genoemde Britse setlaars in Natal gedurende dieselfde tydperk (Spencer 1983-2001) en laastens, Britse immigrante ná die Tweede Wêreldoorlog (Brownell 1985).

Die Duitse stamvaders wat gedurende die tydperk van die Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) na die Kaap gekom het, is baie volledig te boek gestel deur Moritz (1938) en Hoge (1946). Schmidt-Pretoria (1955) het dit aangevul deur ander groepe in te sluit, soos die onderneming van Jonas Bergtheil, 'n direkteur van die Natal Cotton Company, wat Duitsers na Natal gebring het om katoen te kweek (hulle word dan ook die “cotton Germans” of *Baumwolldutschen* genoem); die Krimlegioen van 1854; ander kleiner groepe en ook die sendelinge. Sekere navorsingsprojekte het van hierdie groepe direk geteiken. Zöllner en Heese (1984) en Zöllner (1991b) het byvoorbeeld die nasate van die Berlynse en Rynse Duitse

sendelinge respektiewelik nagevors. Daar is ook reeds gewys op die werk van Schnell oor die Brits-Duitse legioen (Schnell 1954a).

Linder (1997) gee 'n omvattende oorsig van persone van Switserland wat na die Kaap verhuis het. Hy verdeel dit in die periode van die VOC, die Engelse besetting, die koloniale tydperk (1820 tot 1945) en dan ook immigrasie tot 1971. Hy sluit onder andere 'n lys van persone in wat in 1783 saam met die sogenaamde Meuron-regiment na die Kaap gekom het.

Een groep immigrante wat deel geword het van die ou Afrikaanse families was die Franse Hugenote. Hulle genealogie is beskryf deur Botha (1919, 1921, 1970) en Coertzen (1988).

Die groep immigrante wat nie deel geword het van die ou Afrikaanse families nie, was die slawe. Hierdie stelling moet egter gekwalifiseer word. Sommige slawe het wel deur huwelike deel geword van die vryburgergemeenskap. Net soos die Hugenote is hulle opgeneem in die groep wat later die Afrikaners geword het. Nie die Duitsers, Switsers, Franse, slawe of Khoi-Khoi is vandag 'n onderskeibare groep nie. Hierdie individuele groepe het deel geword van die breë Afrikaanse gemeenskap. Op soortgelyke wyse is daar in die Engelse gemeenskap van Suid-Afrika nie onderskeibare Ierse, Skotse of Walliese groepe nie. Sekere families, soos die Murrays, het by die Afrikaanse gemeenskap ingeskakel, ander by die Engelse gemeenskap. Ander slawe het deel geword van die bruin bevolking, wat ontstaan het uit slawe, die Khoi-Khoi en die burgergemeenskap. Die enigste groep uit die VOC-tydperk wat hulle eie identiteit behou het, was die Moslems. Hulle is nog herkenbaar, soms deur die dra van 'n fes en soms die roep van die Imam tot gebed. Behalwe Rhoda se studie oor die Moslemgemeenskap van die Strand (wat tot sy meestersgraad gelei het, soos hierbo genoem) het Bradlow en Cairns (1978) 'n studie onderneem oor die vroeë Kaapse Moslems.

Die genetiese samestelling van die Moslems en die bruin bevolking word bespreek in afdeling 4.9.3 en afdeling 4.11.

Nog 'n groep wat 'n eie identiteit behou het, was die Indiërs, maar dit is slegs die Indiërs wat vanaf 1860 na die Kaap gekom het as ingeboekte arbeiders op die suikerplantasies en nie die Indiërs van die VOC-tydperk nie. Die Genealogiese Genootskap van Suid-Afrika het in 2004 'n kompakskyf uitgegee met die passasierslyste van Indiese immigrante (GGSA Indian Passenger Lists 2004). Hulle is herkenbaar aan hulle kleredrag wat nie meer altyd deur moderne Indiërs gedra word nie, maar wat wel nog in hulle winkels verkoop word.

Bogenoemde genealogieë, alhoewel 'n onmisbare bron, sal almal talle foute bevat. Foute in geslagsregisters sluip in as gevolg van leesfoute, veral weens die soms slordige skrif en die vreemde skryfletters (*script*) in die ouer dokumente, transkripsiefoute en foute weens die verkeerde rangskikking van bladsye wanneer 'n dokument heringebind word (Wood, 2010a).

Behalwe hierdie foute is denkfoute 'n verdere oorsaak van onakkurate geslagsregisters. Dit kan ontstaan omdat neefs dikwels dieselfde doopname het en ook tydgenote is. Daar kan dus verwarring ontstaan oor watter een van die twee neefs met watter een van die twee vroue getroud is. In die boek van Ben Spies (1986) is daar foute gemaak met drie verskillende Spies-afstammelinge met die naam Philippus Hendrik. (Die huweliksmaats wat volgens Spies aangegee is, is doodgetrek):

- a1b2c2d3 Johannes Jacobus SPIES en Aletta Sophia DU PLESSIS
 - e4 Philippus Hendrik SPIES * 25 Mei 1843
 - x ~~Maria Dorothea Susanna Martina BEZUIDENHOUT~~
 - x Heidelberg 15 Feb 1864 Maria Magdalena Cornelia McDONALD * Carmel, Smithfield 23 Jul 1842
- a1b2c2d4 Philippus Hendrik SPIES en Maria Cornelia Jacomina SNYMAN
 - e3 Philippus Hendrik SPIES * 8 Jul 1845
 - x ~~Maria Catharina Jacomina DU PLESSIS~~
 - x Oudtshoorn 18 Feb 1867 Maria Dorothea Susanna Martina BEZUIDENHOUT (Maria) * 14 Okt 1849
- b2c2d4e2 Frederik Johannes SPIES en Sara Margaretha Elizabeth FOURIE
 - f1 Philipus Hendrik SPIES * 10 Feb 1865
 - x (geen huwelik in B. Spies (1986))
 - x George 6 Aug 1888 Maria Catharina Jacomina DU PLESSIS

Dieselfde fout is gemaak toe na 'n Jannetje Visser gesoek is. Twee jong vroue met die naam Catharina het met twee Vissers getrou: Catharina Everts van der See trou met Coenraad Jansz Visser en Catharina van der Zee trou met Johannes Jansz Visser. Onder die Vissers is daar vier niggies met die naam Johanna/Jannetje/Joanetie/Anna. Twee van die niggies is in een huisgesin. Dieselfde naam in een gesin kom dikwels voor, maar dan is dit wanneer die oudste kind wat die naam gekry het jonk sterf. Dit was nie hier die geval nie. Een van die Catharinas en haar dogter, Johanna/Jannetje, verdwyn boonop uit die registers van die Kaap. Hierdie huisgesin het dus waarskynlik geëmigreer (Ball 2009 [webwerf]).

Mense vergeet dikwels besonderhede. So kan die sterfdatum op 'n grafsteen verskil van die sterfdatum op 'n sterfkennis. In ander gevalle word die doopname van mense vergeet en sal “Mintjie” byvoorbeeld op die sterfkennis ingevul word as iemand se naam Wilhelmina is. Soms word “foute” doelbewus gemaak soos om te probeer verbloem dat die kind kort na die huwelik

gebore is. Daar is ook al gevind dat die persoon wat die sterfkennis invul, vergeet dat die ma se oudste kinders uit haar eerste huwelik gebore is en dus 'n ander van as die ander kinders het.

By die gebruik van sekondêre genealogiese bronne is dit wenslik om weer die oorspronklike dokumente na te gaan om foute uit te skakel.

Genealogiese tydskrifte wat in Suid-Afrika van belang is, is *Familia* wat deur die Genealogiese Genootskap van Suid-Afrika uitgegee word; *Capensis* van die Wes-Kaap-tak van die vereniging; *Famnea* van die Noordwes-tak; *Maiores* van die Vrystaat-tak; *Genesis* van die virtuele tak (eGGSA) en *Kronos*, wat vanaf 1976 deur die Instituut vir Historiese Navorsing aan die Universiteit van Wes-Kaapland gepubliseer is, en sedert 2001 deur die Departement Geskiedenis van die Universiteit van die Wes-Kaap (“Kronos” s.d. [aanlyn-artikel]).

1.3.4 Die geskiedenis van Suid-Afrika

'n Hele aantal oorsigtelike historiese werke wat 'n redelike verskeidenheid uitgangspunte en tydvakke verteenwoordig, is beskikbaar. Dit sluit in ouer bronne soos die *Geskiedenis van Suid-Afrika* (Van der Walt, Wiid en Geyer 1951) en bronne vanuit die Engelse perspektief, soos *The Cambridge History of the British Empire, Volume VIII: South Africa, Rhodesia and the High Commission Territories* (Walker 1963), *A History of South Africa to 1870* (Wilson & Thompson 1985) en *The Oxford History of South Africa Volume II. South Africa 1870 to 1966* (Wilson & Thompson 1971).

Van der Walt, Wiid en Geyer is 'n baie ou bron, maar kan nogtans met vrug gebruik word. Deurgaans spreek die boek van kundige vakmanskap. “Hierdie arbeidsverdeling het dit moontlik gemaak om elke hoofstuk deur 'n geleerde te laat behandel wat van die betrokke deel van ons geskiedenis 'n diepgaande studie gemaak het” (Van der Walt, Wiid en Geyer 1951: Voorwoord). Hierdie deeglike beheer oor hulle vakgebied spreek onder andere uit hulle kennis van tydgenootlike terme, byvoorbeeld die gebruik van “schepene”, die verteenwoordiger van die burgery op die bestuur van 'n stad (Van der Walt, Wiid en Geyer 1951: 3 en 7). Schoeman maak melding van 'n metode in die twintigerjare wat deur Van der Walt gebruik is om te kontroleer hoeveel besittings die vryburgers gehad het. Hy vergelyk die getalle vee wat in die opgaafrol aangegee is met die vee van dieselfde persoon wat later op 'n boedelvendusie verkoop is (2004: 397-8). Van der Walt maak dus reeds baie vroeg gebruik van die sogenaamde veelvoudige metode, wat veel later beslag gekry het en hier onder verder bespreek sal word.

Aan die ander kant word baie gebruik gemaak van die “Resolusies van die Politieke Raad”. Daar word byvoorbeeld verwys na die nie-betaling van rekognisiegeld, maar slegs verwys na die ondersoek van Nederburgh en Frijkenius en dit word nie vergelyk met die gegewens op die weilisensies nie (Böeseken 1951: 168). Nie al die medewerkers volg dieselfde streng standaard van verwysing wat van wetenskaplike literatuur verwag word nie, waarskynlik omdat die redaksie die besluit geneem het om so min as moontlik van bronverwysings gebruik te maak sodat die werk vir die algemene publiek toeganklik moes wees. Ploeger maak gebruik van talle primêre bronne wat in die Argiefbewaarplek in Kaapstad beskikbaar is, waar Krüger slegs na een skrywer, De Kiewiet, verwys. Die grootste kritiek teen die *Geskiedenis van Suid-Afrika* lê egter in dit wat nie behandel word nie, die gegewens oor slawe is beperk tot ’n aantal paragrawe wat onder ander onderwerpe ressorteer. Ten spyte van die kritiek, bly hierdie publikasie ’n onmisbare bron wanneer die Suid-Afrikaanse geskiedenis bestudeer word.

In teenstelling met bogenoemde bron word ’n groot gedeelte van Giliomee en Elphick se *’n Samelewing in wording* aan slawekwessies bestee of aan ander kwessies waarin slawe ’n rol gespeel het (Armstrong 1982; Elphick & Shell 1982).

Teen die middel tagtigs het nuwe denkrigtings in Suid-Afrika begin posvat en nuwe publikasies, soos die *Nuwe Geskiedenis van Suid-Afrika in Woord en Beeld* (Cameron & Spies 1986) en *Nuwe Geskiedenis van Suid-Afrika* (Giliomee & Mbenga 2007) is uitgegee.

Wanneer van ’n “nuwe” geskiedenis gepraat word, beteken dit dat daar gebreke was in die manier waarop geskiedenis in die verlede aangebied is. Van die vereistes wat aan ’n nuwe geskiedenis gestel sou kon word, is dat dit gebalanseerd moet wees betreffende die uitgangspunt, die bydrae van die verskillende kultuurgroepe en die klem op die verskillende tydperke of gebeurtenisse. Om aan alle tydperke gelyke verteenwoordiging te gee, blyk onmoontlik te wees. In verwysing na hul eie werk sê Cameron en Spies: “In die lig van die groot tydvak wat gedek word, is dit klaarblyklik nie moontlik om die getal bladsye en die tydperk wat gedek word presies in verhouding te laat ooreenstem nie” (1986: 7).

Dit kan van ’n oorsigtelike geskiedenis verwag word dat alle kultuurgroepe ingesluit word en dat sekere aspekte wat in die verlede verwaarloos is, bygevoeg word. Die “nuwe” geskiedenis maak wel ’n groot verskil in die geskiedenis van die twintigste eeu wat betref die aandag wat aan die swart versetbewegings gewy word. In hierdie verband kan ook *The Oxford History of South Africa Volume II. South Africa 1870 to 1966* genoem word. Die uitgewers en skrywers het besluit om die hoofstuk van Kuper uit die Suid-Afrikaanse uitgawe te laat omdat dit in baie

opsigte in stryd is met Suid-Afrikaanse wetgewing. Hierdie hoofstuk handel oor die nasionalisme van swart Afrikane in Suid-Afrika (Wilson & Thompson 1971: v).

Belangrike boeke oor die kultuurgeskiedenis is die boeke van Van den Heever en Pienaar (1945, 1947, 1950) en die reeks boeke wat onder redakteurskap van Grobbelaar verskyn het (Cronjé, Grobbelaar, Heese, & Potgieter 1974; Strydom 1974; Kapp 1975; Heese, Nienaber, & Pama 1975; Scheepers Strydom 1976; Grobbelaar, Hudson, & Van der Merwe 1977).

Robert Ross se boek *Status and Respectability in the Cape Colony, 1750-1870: A Tragedy of Manners* word in die inleiding tot die boek beskryf as 'n oortuigende voorbeeld van die nuwe kultuurgeskiedenis van Suid-Afrika. Dit is egter 'n uiters eensydige siening. Hy verwys grotendeels na Engelse skrywers, wat “die Nederlanders” as buitelanders waargeneem het, en verwys geensins na werke soos dié van Grobbelaar nie. Die vertolking van die Engelse skrywers is nie betroubaar nie (afdeling 7.7). Weens die gebrek aan insette van die bevolking self kan “Status en Respectability” moontlik eerder onder geskiedenis as kultuurgeskiedenis val. Ross se interpretasie self kan ook op baie plekke bevraagteken word, byvoorbeeld sy beskrywing van die Cox-moorde (Ross 1985/1999: 74-77).

Wat die Afrikaner betref, is die belangrikste onlangse publikasie *Die Afrikaners* van Giliomee (2004a). Daar is egter ook ander boeke wat geraadpleeg kan word, soos dié van Patterson (1957). Giliomee gee 'n baie gebalanseerde oorsig en hierdie werk lewer 'n onmisbare bydrae tot 'n bespreking van sekere sleutelpunte in die Afrikaner se geskiedenis.

As agtergrond tot herinneringsplekke is 'n beginpunt die werk van Swart en sy medewerkers wat van die standpunt uitgaan: “'n Volk se geskiedenis word sigbaar deur bakens langs sy ontwikkelingspad uitgebeeld” (Swart *et al.* 1989). Grundlingh en Huigen (2008), daarenteen, gebruik nie slegs daardie dinge in die verlede wat as navolgenswaardige voorbeelde kan dien nie, maar sluit die problematiese aspekte van die Afrikaner se geskiedenis ook in.

'n Oorsigtelike boek oor slawerny is dié van RC-H Shell, *Children of bondage*. Daar is egter 'n hele aantal punte van kritiek op hierdie boek.

Shell (1994/2001) se gebruik van sekere terme is nie streng volgens definisie nie. Hy definieer *Orang-lami* as ou of bekende man en *Orang-barn* as 'n nuwe man (p. 81)⁸, maar wanneer hy

⁸ Volgens Google Translate is “orang lama” ou mense en “orang barni” nuwe mense. Dit is waar die Afrikaanse woord “oorlams” vandaan kom; vir 'n bedrewe persoon.

*Orang Baren*⁹ vertaal, vertaal hy dit as “we were old hands” (79). Hy gebruik die term “plantation” (p. 18) vir plase, waarskynlik in navolging van die Amerikaanse voorbeeld, terwyl daar in begin jare aan die Kaap nooit eiendom was wat plantasies genoem is nie:

With the exception of the sugar estates of Natal, plantations were not known in South Africa, and even in Natal these did not entirely dominate the colony (Ross 1983: 193).

Shell gebruik “Lords of Six Weeks”¹⁰ asof verbygaande skepe ses weke aan die Kaap vertoef het en die bemanning gedurende daardie tyd baie geld bestee het (Shell 1994/2001: 287). Dit is nie korrek nie. Daar was geen vasgestelde tyd wat die skepe by die Kaap gebly het nie en die bemanning het ook nog nie geld gehad om te bestee nie. Die bedrag wat hulle gedurende hul diens tydperk gemaak het, is eers in Nederland uitbetaal. Die ses weke wys daarop dat hulle geld slegs ses weke gehou het en hulle noodwendig weer moes aanmeld as werknemers van die VOC (Barend-van Haeften 2000: 27).

In die beskrywing van die episode waar Claas van Malabar ná ’n argument sy patronesse (meesteres) vermoor het, maak Shell ’n paar foute. Claas was nie in die kombuis nie, maar buite besig om hout te kap. Die persoon wat vermoor is, was nie Catharina Everts van der Zee nie, maar die vrou van Jan Coenraad Visser, Grietjie of Geertjen Grof. Shell gebruik hierdie insident om die patriargale stelsel te illustreer. Hy laat egter na om die ouderdom van die jong slavin te bepaal. Die persoon wat op daardie dag uitgeroep het: “Moeder is dood. Moeder is dood!” was waarskynlik die jong slavin, Maria van Coromandel, wat op daardie stadium 14 jaar oud was. Vir so ’n jong meisie is dit nie vreemd om die aanspreekvorm “moeder” te gebruik nie. Sy en Visser het later as man en vrou saamgebly en Maria het vyf kinders by Visser gehad (Wood, 2008). Maria se dogter, Susanna, was die tweede vrou van die stamvader van die Hattinghs en het dus die stammoeder van baie Hattinghs geword.

Wat die doop van slawe betref, stel Shell (1994/2001: 330) die skildery van die doop van Monomotapa teenoor die insident in 1666 toe die predikant, Baldius, geweier het om ’n slawekind te doop. Dit is ’n vreemde vergelyking want ’n persoon soos Monomotapa het nie bestaan nie, die gebeurtenis wat op die skildery uitgebeeld word, is totaal fiktief: “Some interest is attached to this word *Monomotapa* in as much as it was placed on maps ... men of the highest

⁹ Shell se gebruik van die koppelteken en hoofletter is inkonsekwent.

¹⁰ Heren van zes weken

standing in science lent their names to the fraud, believing it to be true, ... Such an empire never existed” (Theal Beginning: 213).

Wat die “gangplank baptisms” betref (Shell 1994/2001: 330) – daar is baie min wat ten gunste daarvan gesê kan word. Voor hulle vertrek uit Afrika moes slawe gedoop, gebrandmerk en ondersoek word en die gepaste belasting moes betaal word. Die doop was egter haastige gebeurtenisse sonder enige poging om godsdienstige onderrig te gee. Slawe is in groepe van 300, 400 of selfs 700 gedoop. Volgens hul eie verklarings is hulle van onder uit die skip na bo gebring, steeds in boeie, en dan met water besprinkel (Newson 2007: 101). In Luanda is hulle die dag voor vertrek gedoop en Christen name gegee. Dit is gedoen deur sout in hulle mond te sit en water oor hulle te sprinkel. Die slawe is dan gesê dat hulle nooit weer hulle land sou sien nie (Newson 2007: 102). Dit is te betwyfel of die gedoopte persoon se siening van die Christendom enigins positief sou wees indien hy (of sy) gedoop is kort nadat hy gebrandmerk is – sonder enige godsdienstige opvoeding.

Shell staak sy beskrywing van die insident daar: ’n ongunstige vergelyking tussen ’n fiktiewe koning in Afrika en die weiering van ’n besoekende predikant om ’n slawekind te doop. Hy laat na om te sê dat Baldeus nie net ’n besoekende predikant was nie, maar ook slegs by die Kaap aangedoen het op sy reis terug na die moederland. In ’n voetnota noem hy dat die Politieke Raad opdrag gegee het dat die kind die volgende Sondag gedoop moes word (Schoeman 2001: 539). ’n Goeie uiteensetting van die dooppraktyke aan die Kaap word gegee deur Hattingh (1982).

Ook die talle foute, veronderstellings en veralgemenings wat Shell in sy hoofstuk “Arson and architecture” oor die Kaapse argitektuur maak, laat vrae oor die betroubaarheid en bruikbaarheid van hierdie bron ontstaan (Shell 1994/2001: 247-284).

Mogamat G Kamedien is verantwoordelik vir ’n Suid-Afrikaanse bibliografie oor slawerny in die Kaap, ’n uitstekende versameling van literatuur oor slawe (Kamedien s.d. [aanlyn-artikel]). Die publikasie *Bibliographies of bondage* bevat soortgelyke inligting (Shell, Shell & Kamedien 2007).

Die vroeë Kaapse tydperk word omvattend deur Schoeman bespreek (2001, 2004, 2008, 2009, 2011, 2012). Dit is onontbeerlike leesstof vir enige persoon wat ’n begrip van die lewe aan die Kaap in die sewentiende en agtiende eeu wil vorm. Schoeman maak gebruik van ’n wye verskeidenheid bronne: ouer bronne soos die 1951-geskiedenis van Van der Walt, Wiid en

Geyer en van die vaktydskrif, *Familia*. Hy verwys behalwe vir Afrikaanse en Engelse publikasies, ook na Duitse en Nederlandse boeke (Schoeman 2004; Schoeman 2011). Sy digitale bronne sluit in:

- *TANAP* (<http://www.tanap.net/>);
- die *STCN* (Short-Title Catalogue Netherlands);
(<https://www.kb.nl/en/organisation/research-expertise/for-libraries/short-title-catalogue-netherlands-stcn>) wat 'n retrospektiewe bibliografie is van boeke gepubliseer in Nederland van 1540 tot 1800; en
- die *dbnl* (Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren) (<https://www.dbnl.org/>).

Die webwerf van die *ING* (Instituut voor Nederlandse Geschiedenis) het baie verskuiwings ondergaan. Sedert Schoeman inligting op hierdie webwerf gekry het, het hierdie digitale publikasies eers verskuif na *Historici.nl* en daarna na *Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries* (DAS) van die Resources Huygens ING as deel van die KNAW (Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen) (<http://resources.huygens.knaw.nl/>). Schoeman maak dus deeglik gebruik van skaars boeke en argivale dokumente wat as gevolg van digitalisering beskikbaar gemaak is vir navorsers op enige plek in die wêreld. Schoeman se boeke is 'n baie goeie bron van inligting.

Wat die VOC-tydperk betref, is die boeke van Van Gelder (1997) en Bruijn, Gaastra en Schöffer (1987) nou op die internet beskikbaar. Van Gelder se *Het Oost-Indisch avontuur; Duitsers in dienst van de VOC (1600-1800)* is tans beskikbaar op *dbnl* (<https://www.dbnl.org/>) en Bruijn Gaastra en Schöffer op Resources Huygens ING (<http://resources.huygens.knaw.nl/das>).

Bruijn, Gaastra en Schöffer (1987) was vir jare die bron waarop navorsers statistiese ontledings van die personeelvoorsiening en die boekhouding van die VOC gebaseer het. Die databasis van hierdie boek is ook beskikbaar op 'n onderafdeling van die webwerf, naamlik onder Dutch-Asiatic shipping (DAS). Op DAS kry 'n mens byvoorbeeld die volgende gegewens van De Ketel: die datums van vertrek en aankoms, die DAS-nommer van die reis van 1744 uit Nederland (3304.7) en die naam van die kaptein: Kornelis Quack.

Die *Nationaal Archief* in Den Haag is besig om die skeepsoldyboeke te digitaliseer en om transkripsies van die inhoud te maak. Die gegewens is tans beskikbaar onder *VOC Opvarenden* (<http://www.gahetna.nl/collectie/index/nt00444>). Op die Dutch-Asiatic Shipping-webwerf word gegewens van skepe verkry; op die VOC Opvarenden-webwerf gegewens van persone.

Hier kry ’n mens Johannes Spies se volledige skeepsoldyrekening, maar die DAS-nommer vir die uitreis word nie gegee nie. Dit kan gebeur dat inligting op DAS en die gegewens op VOC Opvarenden nie ooreenstem nie. DAS se gegewens is verkry uit die sogenaamde “uitloopboeke” wat kerngegewens van elke reis bevat en die gegewens van VOC-opvarenden direk uit die skeepsoldyboeke. Die getranskribeerde skeepsoldyboeke bevat duidelike transkripsiefoute (Wood 2012b: 7). Daar is ook foute in die interpretasie van die rekening. Een van die algemeenste foute is die plek waar die persoon oorlede is. Volgens Johan Spies se rekening is hy in “Azie” oorlede, maar dit is duidelik die Kaap (VOC: Opvarenden. Spies 1744). Volgens Stephanus Beijers se skeepsoldyrekening het hy op 10 Februarie 1751 aan land gegaan nadat die skip op 19 Oktober 1750 vertrek het. Volgens DAS het die skip op 19 November 1750 vertrek en op 29 Januarie 1751 in die Kaap geland (DAS Noord Nieuwland, 3512.1; VOC: Opvarenden. Beijers 1750).

1.3.5 Argivale bronne

Staatsargiefbewaarplekke: geboortes, huwelike en sterftes is deur staatsinstansies aangeteken en is ’n belangrike genealogiese bron.

- Boedels en sterfkennisse
- Doodsertifikate¹¹
- Verkoopaktes
- Opgaafrolle
- Kieserslyste

Kerkargiewe:

- Doop- en huweliksregisters

¹¹ Daar moet ’n onderskeid getref word tussen sterfkennisse en sterfsertifikate. ’n Sterfkennis is “aangifte by die owerheid dat iemand oorlede is” (HAT 2000: 1109) en word deur prokureurs gebruik by die bereddering van die boedel.

Sterfsertifikate is ’n “bewys deur ’n geneesheer dat iemand oorlede is” (HAT 2000: 1109). Doodsertifikaat is sinoniem: Verklaring deur ’n geneesheer dat iemand dood is (HAT 2000: 177). Dit word benodig om begrafnisreëlins te tref.

- Aanneming en voorstelling as lidmaat van die kerk is 'n belangrike bron, veral in die geval waar familieleden verhuis het en bewys van lidmaatskap by die nuwe kerk ingedien het.

Argivale bronne is dié bronne wat gegewens ontsluit wat vantevore, hoewel opgeteken, nie gepubliseer is nie en vergete geraak het. Dit is die belangrikste bron in enige historiese ondersoek. Die feit dat dit 'n oorspronklike dokument is, is natuurlik nie 'n waarborg dat alle feite in die dokument honderd persent korrek is nie. Net soos ander bronne moet die dokument krities geëvalueer word. Die bronne kan verdeel word in dié wat deur die kerk gehou is, dié wat deur die owerheid gehou is, en private bronne wat later geskenk is as aanwinste aan argiefbewaarplekke. Talle organisasies het argiefbewaarplekke, soos byvoorbeeld museums, onderwysdepartemente, munisipaliteite en maatskappye.

In die Kaapse Argiefbewaarplek is belangrike bronne die Verbatim Copies (VC), Colonial Office (CO), die Opgaafrolle (J) en die verskillende landdrosargiewe. Hierdie bronne, asook die soortgelykes wat in Bloemfontein, Pietermaritzburg, Pretoria, Windhoek en Harare bewaar word, word volledig deur Lombard bespreek (1990). Daar is egter 'n paar argiewe wat Lombard nie noem nie, byvoorbeeld die Oude Wildschut-boeke of Receiver of Land Revenue (RLR) en Home Affairs Western Cape (HAWC). Sekere dele van hierdie argiewe is sedert die publikasie van Lombard se boek deur die Genealogical Society of Utah gefotografeer en word tans gedigitaliseer. 'n Voorbeeld hiervan is die argief van die meester van die hooggeregshof van Zimbabwe in Harare: Sterfkennisse van 1904 tot 1963 is op FamilySearch beskikbaar (Death notices 1904-1976. 2018).

Die inventaris van die VOC-dokumente is gepubliseer deur Meilink-Roelofs, Raben en Spijkerman (1992a) en dit is ook aflaaibaar as pdf-lêer (1992b).

1.3.6 Digitale databasisse

'n Belangrike genealogiese bron wat in die onlangse verlede beslag gekry het, is die vrystelling van groot databasisse op die internet. Rekords wat in die verlede deurlopend gehou is, word nou dikwels deur die samewerking van verskillende instansies gedigitaliseer en vrygestel.

Die Nasionale Argief en Rekorddiens van Suid-Afrika onderhou die National Automated Archival Information Retrieval System (NAAIRS)¹², 'n vindmiddel wat gebruikers in staat stel om dokumente van belang op te spoor. Talle inventarisse is aanlyn beskikbaar, byvoorbeeld dié Kaapse argiefbewaarplek: die versameling CJ (Council of Justice) wat kontrakte bevat en die reeks MOOC (Master's Office Orphan Chamber) wat testamente bevat (MOOC 7)¹³. In die Transvaalse Argiefbewaarplek is die CJC-groep (Central Judicial Commission, 1902-1906) aanlyn beskikbaar: bevat die eise om kompensasie van die beskermde of “protected” burgers, dit wil sê burgers wat van die vergunning gebruik gemaak het om onder gunstige voorwaardes die wapen neer te lê tydens die Anglo-Boereoorlog. NAAIRS is 'n soekbare register, maar die dokument self moet by die betrokke bewaarplek besigtig of van hulle bestel word.

Die webwerf, VOC Opvarenden, is deur die *Nasionaal Archief* in samewerking met die argiefdienste van Delf en Rotterdam, die Zeeuwse en Westfrieë argiewe en die Geskiedenis departemente van die Universiteit van Leiden en Gent moontlik gemaak. Hierdie webwerf is van uiterste belang vir Suid-Afrikaanse navorsing oor stamvaders wat in diens van die VOC was (VOC Opvarenden 2010-2018).

Die Nederlandse regering (die Departemente van Buitelandse Sake en Opvoeding, Kultuur en Wetenskap), die Nederlandse Organisasie vir Wetenskaplike Navorsing (NWO), die Nederlandse Stigting vir die Wetenskaplik Onderzoek van die Trope en Ontwikkelingslande (WOTRO), die Nederlandse Nasionale Argief, die Universiteit Leiden en die Nederlandse arm van UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) het gesamentlik die projek TANAP (Towards a New Age of Partnership)- geloods (<http://www.tanap.net/index.htm>).

Die TANAP-projek het die volgende argiewe op die internet geplaas:

- die getranskribeerde Resolusies van die Politieke Raad van die Kaap de Goede Hoop (Resolutions of the Council of Policy of the Cape of Good Hope), hoofsaaklik die reeks C 001-601

¹² Tans word daar gewerk aan die webwerf Nasionale Argief- en Rekorddienste van Suid-Afrika (NARSSA) wat moontlik uiteindelik NAAIRS sal vervang.

¹³ Op die webwerf TANAP is slegs MOOC 8 en MOOC 10 beskikbaar.

- die transkripsies van die inventarisse van die Weeskamer van die Cabo de Goede Hoop (Inventories of the Orphan Chamber of the Cape of Good Hope) MOOC 8 en MOOC 10

Elizabeth van Heyningen van die Departement van Historiese Studie (Department of Historical Studies) van die Universiteit van Kaapstad het inligting oor die konsentrasiekampe bymekaar gemaak. Dit is beskikbaar op die webwerf BBCD (British Concentration Camps of the South African War, 1900-1903). Op hierdie databasis kan inligting aangaande persone wat daar aangehou is, gevind word (<http://www2.lib.uct.ac.za/mss/bccd/>).

The National Archives in Richmond, Surrey het met verskeie ander instansies saamgewerk om databasisse aanlyn beskikbaar te stel. Van Suid-Afrikaanse belang is die passasierslyste van diegene wat tussen 1878 en 1960 die Verenigde Koninkryk binne gekom het en tussen 1890 en 1960 die Verenigde Koninkryk verlaat het (BT 26 en BT 27).

Digitalisering is 'n komplekse en duur onderneming en daarom is passasierslyste in samewerking met findmypast.co.uk gedigitaliseer (<https://www.findmypast.com/>) (kyk na Sharpe 2011 vir 'n bepreking oor digitalisering). Militêre rekords van die Eerste en Tweede Wêreldoorlog, wat ook die name van Suid-Afrikaanse soldate wat gesneueel het, insluit, is in samewerking met [Ancestry.co.uk](https://www.ancestry.co.uk) (<https://www.ancestry.co.uk/>) gedigitaliseer. Hierdie twee webwerwe is kommersiële maatskappye en 'n fooi word gehef vir toegang tot die volledige rekords, maar die nommer, eenheid van die soldaat en waar hy begrawe is, word wel vermeld.

In 'n driehoekige ooreenkoms tussen die Genealogical Society of Utah, twee van die susterkerke en die Genealogiese Instituut van Suid-Afrika (GISA) is die kerkregisters (doop-, huwelik- en lidmaatregisters) van die Nederduits Gereformeerde Kerk en die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika gefotografeer en 'n kopie van die mikrofilmrolle is aan GISA gegee om deur genealogiese navorsers gebruik te word. Met die digitalisering van hierdie dokumente het dit 'n belangrike bron vir genealogiese navorsers geword. Wanneer die indeksering voltooi is, sal dit 'n onmisbare bron vir genealoë wees, veral omdat beelde van die oorspronklike registers gesien kan word. Hierdie aanlyn-databasis is op die webwerf FamilySearch by <https://familysearch.org/> beskikbaar.

1.3.7 Ander bronne

Die Genealogiese Genootskap van Suid-Afrika bestuur verskillende tipes projekte:

Familiebybels

Familiebybels is 'n goeie bron van genealogiese inligting. Soms word selfs 'n geslagsregister ingesluit. Dit is beskikbaar op die GGSA se webwerf (GGSA Family Bibles 2007).

Begrafnisbriewe

Die begrafnisbriewe op die webwerf is geïndekseer en in alfabetiese volgorde beskikbaar gestel (GGSA Begrafnisbriewe 2010).

Grafstene

Foto's van grafstene wat aan die GGSA gestuur word, word op die webwerf gepubliseer (GGSA Gravestones in South Africa 2006).

Die bewoording op grafstene word versamel en opgeneem op 'n laserskyf wat deurlopend opgedateer en dan bemark word. Die jongste een is opnames van grafstene (GGSA Cemetery recordings V14 1995 -2016).

Kieserslyste

Die 1984-kieserslys is aan die vereniging beskikbaar gestel en onder leiding van Dennis Pretorius gedigitaliseer en word bemark as "The GGSA 1984 Voters' Roll Project" (GGSA Kieserslys 2017).

Jaarboeke en ander publikasies van skole en universiteite

Skooljaarboeke is 'n belangrike bron van inligting wat dikwels met die reël van skoolreünies gebruik word. Dit gee meer inligting oor die persoon as bloot die geboorte-, trou- en sterfdatums.

Persoonlike dokumente en persoonlike kommunikasie

Mense beskik ook oor persoonlike dokumente. Daar is gewoonlik foto's, maar ongelukkig is daar nie altyd name of datums bygeskryf nie. Mense laat ego-dokumente soos persoonlike briewe, lewensketse, dagboeke en toesprake agter.

Outobiografieë word in enkele gevalle gepubliseer, maar heelwat meer mense teken hul eie lewensgeskiedenis op in ongepubliseerde dokumente.

Telefoonboeke

Baie inligting word deur persoonlike kommunikasie verkry, byvoorbeeld telefoonoproepe, e-posboodskappe en boodskappe op sosiale media. Hierin is aanlyn-telefoongidse van groot hulp (White pages (2019). <http://www.whitepages.co.za/>)

Sommige biblioteke het ou telefoongidse en al is die nommer nie meer geldig nie, kan die adresse van familieledes gekry word, ook van baie lank gelede, wat soms die leidraad verskaf om iemand op die regte plek te plaas.

Dit is soms nodig om alle moontlike bronne te gebruik om 'n persoon op te spoor.

HOOFSTUK 2

DIE DUITSE AGTERGROND

2.1 Inleiding

Hoewel baie Duitsers hulle aan die Kaap gevestig het, is daar min bekend oor die toestande in Duitsland tydens die VOC-tydperk en min ondersoeke na die Duitse nalatenskap. Dit is in teenstelling met die Franse stamvaders wie se vervolging in Frankryk en hulle bydrae tot die Suid-Afrikaanse samelewing goed gedokumenteerd is (Coertzen 1988; “Wie was die Hugenote” g.d.). Ook die 1820-setlaars word goed verteenwoordig (Benyon 1974; “Grahamstown Foundation” 2018). Die Franse invloed word beoordeel in die lig van die godsdienstvervolging van die Hugenote en hulle kennis van die wynbou (Fourie & Von Fintel 2010a). Die Britse Setlaars was bekend vir hulle gebrek aan ondervinding van boerdery en hulle rol in die ontwikkeling van ’n vrye drukpers (Grundlingh 1951: 243, 247; Wilson en Thompson 1985: 280-1).

Oor Duitsland word meestal net gesê dat die Dertigjarige Oorlog (1618-1648) verwoesting in baie gebiede tot gevolg gehad het. Slegs ’n paar skrywers het aandag gegee aan wat die toestand werklik was ten tye van die stamvader se vertrek. Jacobs se beskrywing van die geografie en geskiedenis van Plettenberg, waarvandaan die stamvader van die Vosloos, “Jan Vosselo uit

Plettenburch”¹ gekom het, kan uitgesonder word (Jacobs 2003a: 33-58). Karel Schoeman kom nader aan die menslike aspek in sy beskrywing van die sukkelbestaan wat gewone mense gevoer het in Bosau, die tuisdorp van “Hendrik Schoenmaker uit Boza” (Schoeman 2004: 19-26).

Ook oor die beroepe van VOC-werknemers voordat hulle by die VOC aangesluit het, is daar ’n feitlik totale gebrek aan inligting (De Wet 1981: 25).

Die Spies-stamvaders word hier in konteks geplaas van die ou orde in Europa; die sosio-ekonomiese ongelykheid, die rol van die kerk en die impak wat burgerwette en oorloë op gewone mense se lewens gehad het.

2.2 Die Spies-families van Suid-Afrika

Vanaf die eerste gepubliseerde versameling van genealogieë van Suid-Afrikaanse families tot die jongste publikasie in digitale vorm, word slegs twee families met die van Spies genoem. Die twee stamvaders is *Johannes Spies* van *Amberg* en *Philip Pieter Spies* van *Wachenheim* (De Villiers 1894b: 420, 421). Met verdere navorsing en elke nuwe uitgawe, word meer inligting ingewin en foute reggestel, byvoorbeeld *Johannes* word *Johannes Ulrich* (De Villiers en Pama 1981b: 913; SAG 12: 34), maar in Philip Spies se geval word belangrike inligting in die mees onlangse versameling uitgelaat. Sy plek van oorsprong verander van *Wachenheim i.d. Haart* na slegs *Wachenheim in Duitsland* (De Villiers & Pama 1981b: 914; SAG 12: 38).

Al twee die Europese Spiesstamvaders het van landstreke wat vandag deel is van die *Bundesrepublik Deutschland* (Bondsrepubliek Duitsland) gekom.

2.3 Duitsland en die klassestelsel

’n Ondersoek na die klassesisteem behoort lig te werp op die sosio-ekonomiese toestande, die rol van godsdiens en die beperkende gesagstrukture in die agtiende eeu.

¹ Aanhalingstekens om die naam en tuisdorp beteken dat dit die presiese spelling is wat in die skeepsoldyrekening van die persoon gebruik word.

2.3.1 Die drie maatskaplike lae van die bevolking

'n Streng klassesisteem het in die vroeg moderne tyd (16de tot die 18de eeu) in die Heilige Romeinse Ryk bestaan. Die Heilige Romeinse Ryk was 'n “federasie” van state wat groot dele van Europese gebiede beslaan het, insluitende die meeste Duitse gebiede. Die grondslag van hierdie sosiale orde was die sogenaamde funksionele driedeling wat die bevolking volgens funksie ingedeel het, naamlik die funksie van gebed (die geestelikes), beskerming (die adellikes) en arbeid (die boere). Hierdie driedeling kan teruggevoer word na Johannes Lichtenberger se godsdienstige motivering van 1488 (Buck 2007: 10-12; Fuhrmann 2000: 160; Lichtenberger 1511: 6-7).

Die stelsel van drie stande (“estates”) was wydverspreid in Europa. In Engeland is 'n verskil gemaak tussen die “three estates of the realm,” naamlik die here geestelik, die here adellik en die burgerlikes of “commoners”. In Frankryk en ander Europese lande is dieselfde onderskeid getref. Tot min of meer die Franse Revolusie en voor die Napoleontiese oorloë is Europa beskou as 'n sosiale en morele eenheid, waarin “classes, orders,² and distinctions” gegeld het. Edmund Burke het in 1795 sterk kritiek teen Frankryk uitgespreek wat hierdie orde, “this holy code,” verbreek het. Behalwe oor die verbreking van die driedeling het Burke se kritiek oor die ondermyning van die godsdiens gegaan (Burke 1990: par. 3.1.0, 3.1.45, 3.1.104, 3.1.113 & 114).

In 1749 laat Frederik die Grote 'n wetboek publiseer waarin hy die bestaande wette, wat in sy tyd uit 'n menigte uittreksels uit die Romeinse reg en die kerklike reg bestaan het, wou orden (Themel 1958: 37). Onder Frederik Wilhelm II is 'n uitgebreide hersiening van die wette gedoen. Dit het bekend gestaan as *Das Allgemeine Landrecht für die Preußischen Staaten* (ALR 1-4). Hierdie burgerlike wetboek gee 'n goeie beeld van die bestaande gebruike in die agtiende eeu, ten minste in Pruise, maar ook tot 'n groot mate in die ander Duitse gebiede en die groter Europa.

2.3.2 Kerke en kerkgenootskappe

Frederik die Grote se wette het bepaal dat diegene (soos die Socianiste, die Kwakers en die Herrnhutters) wat nie tot die drie aanvaarde kerkgemeenskappe – Katoliek, Luthers en

² church, nobles, and commons (Burke 1990: 135 [P. 133, l. 28.])

Gereformeerd – behoort het nie, nie as voogde van minderjarige kinders aanvaar kon word nie. Jode kon ook nie as voogde van Christenkinders aangestel word nie, maar vanselfsprekend wel van Jodekinders (Friedrich 1749: Part. I. Lib. III. Tit. II. par. 8: 104; May 1975: 140).

Volkome godsdiensvryheid en vryheid van gewete is egter wel in die wette van Pruise gewaarborg (ALR 4: 729, §1-4).

Aan die Kaap was die Gereformeerde kerk, soos dit toe genoem is, vir baie jare die enigste kerk. Eers in 1779 is 'n Lutherse predikant beroep, maar hy was 'n Nederlander (Hofmeyr, Millard & Froneman 1994: 13, 40-41; Theal Hist. Ethnogr. 3: 230).³ Later sou baie Duitse geestelikes hulle as sendelinge in die Kaap kom vestig. Hooggeplaaste geestelikes wat deel van die bevoorregte stand was, het waarskynlik nie na die Kaap gekom nie.

2.3.3 Die adel

Die adel was die eerste stand en daar is geglo dat die verdediging van beide die land en die grondwet hulle lotsbestemming was. 'n Persoon kon slegs deel van die adelstand word as hy daarin gebore is of wanneer die staatshoof die status aan hom toegeken het. Slegs lede van die adelstand kon aanspraak maak op adellike predikate⁴ en voorregte. Adellike familiewapens kon slegs gebruik word deur lede van 'n familie aan wie dit uitdruklik toegeken is of as hulle die wapen van die ou tye ("von alten Zeiten") af gevoer het (ALR 4: 699-702 §16). Baron Gustaaf Willem van Imhoff was waarskynlik die enigste Kapenaar wat met reg daarop aanspraak kon maak dat hy tot die adelstand behoort het (hoofstuk 3).

2.3.4 Die burgerstand

Net soos die adelstand is die stand van burgers gereguleer. Die burgers moes 'n woonplek binne die stad gehad het, 'n burgerlike amp beoefen en die burgerreg verkry het (Friedrich 1749: Part. I. Lib. I. Tit. VI. p. 13).

Wette is gemaak om die regte en pligte van onder andere bierbrouers, herbergiers, aptekers en geldwisselaars te reguleer en ook vir beroepe in die rederye. Volgens die burgerboeke dui "burgerlike ampte" op ampte in die klerebedryf, die voedselbedryf en die boubedryf, maar

³ Die naam Nederduitse Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika is eers in 1842 aanvaar (Hofmeyr 2002: 103)

⁴ Adellike predikate is voorvoegsels of agtervoegsels tot die van, soos "von" en "zu."

onder die burgers was daar ook soldate en selfs iemand wat 'n advokaat en 'n burgemeester was (ALR 3: 408, 443, 447, 449, 480, 549, 558; Salewski & Görges 1938: 87).

Die burgerstand het dus persone ingesluit wat wyduiteenlopende beroepe beoefen het. Daar was ook onder hulle diegene wat 'n besondere hoë status verwerf het. Reeds onder Fredrick die Grote is sekere persone as *honoratoris conditionis* beskou – mense wat 'n gerespekteerde posisie in die samelewing bekleed het. Onder hulle het vanselfsprekend die adel getel, maar ook staatsamptenare, kunstenaars en vooraanstaande, welgestelde handelaars (Friedrich 1749: Part. I. Lib. II. Tit. III Art. III. 63: par. 67).

Teen die middel van die 18de eeu is aan hierdie persone volgens wet sekere voorregte toegeken en na hulle is verwys as “Eximirte.” Hulle was persone, burgerlikes en andere, wat weens hulle ampte of posisie voorregte verkry het soortgelyk aan dié van die adel. Daardeur is hulle vrygestel van sekere dienste, bepaalde belastings en die gewone jurisdiksie,⁵ vandaar “Eximirte,” of “vrygesteldes” (ALR 3: 396-397; Themel 1958: 38).

Die ambagte

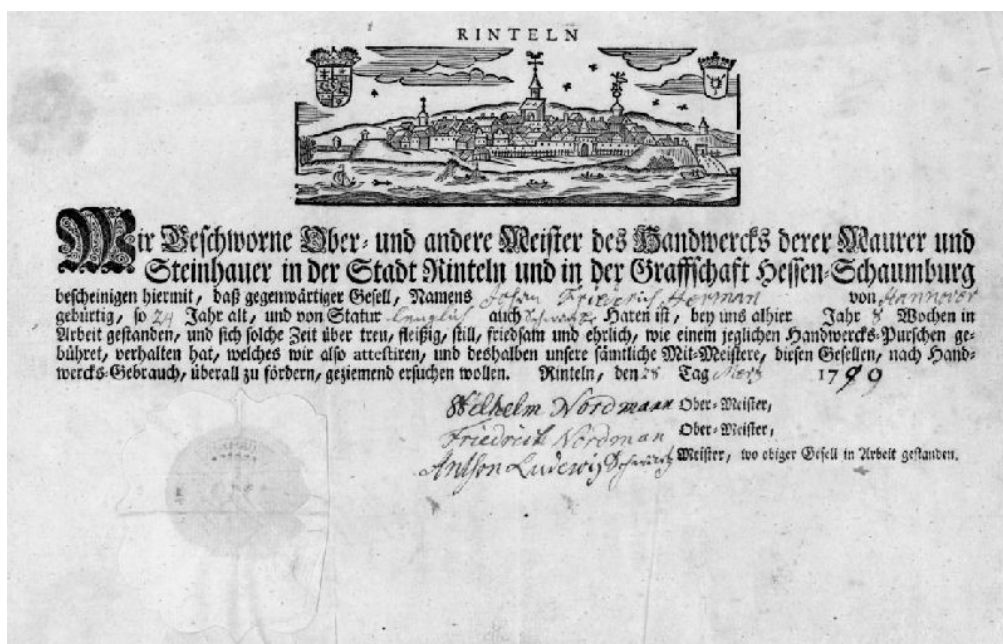
Die meeste van die Duitsers wat na Suid-Afrika gekom het, was waarskynlik ambagsmanne. Ambagte is beheer deur gildes en daar is meestal nie ingemeng met die interne bestuur van die gildes nie; die “Lehrherrn” kon selfs 'n deel van die leertyd (“die Lehrzeit”) opskort (ALR 3: 432 §320). Die leerjonge was 'n baie jong seun, eintlik nog 'n kind, wat 'n meester moes betaal om 'n ambag te leer. Na afloop van sy leerlingskap moes hy deur die gilde gekeur word om as *Geselle* (gesél) aangeneem te word (ALR 3: 431 §324). Na toelating moes hy op sy *Wanderschaft* gaan. Die *Wanderschaft* was 'n tydperk waarin vakleerlinge, na die voltooiing van hulle leertyd, gereis het om nuwe werkspraktyke en vreemde plekke te leer ken en om werkservaring op te doen. Na afloop van die *Wanderschaft* is hulle toegelaat om die eksamen te skryf wat hulle meestervakmanne sou maak.

Hiervoor het hy 'n amptelike leerbrief met 'n seël van die vakbond ontvang, die sogenaamde *Kundschaft* of getuigskrif, 'n geskrewe verslag oor sy ondervinding wat die gesél saam met hom moes dra. Sedert 1731 was die *Kundschaft* verpligtend.

⁵ In Groot-Brittanje het hierdie voorreg om vrygestel te wees van die gewone jurisdiksie, vir die adellikes nog tot in die twintigste eeu bly voortbestaan. In 1948 is die reg tot verhoor deur eweknieë deur 'n wet afgeskaf, en die vryheid van inhegtenisneming in siviele sake (en alle ander voorregte) is in die *Peerage Act 1963* afgeskaf (“Privilege of Parliament” 2007: 12.14 [aanlyn-artikel]).

Daarbenewens het hy 'n *Wanderbuch* nodig gehad, 'n amptelike dokument wat deur die polisie uitgereik is; dit het die gesél se identiteit gesertifiseer en aan hom toestemming gegee om te reis (Farr 2000: 152; The German Workman 1852: 459). Hy moes van stad tot stad gaan om onder verskillende meesters te werk en so ondervinding opdoen. Verblyfplek is verkry in die sogenaamde *Herbergen*, die bymekaarkomplek van die gilde en waar meesterambagsmanne ook onderhoude gevoer het met moontlike werknemers (Farr 2000: 152, 212; The German Workman 1852: 457, 458).

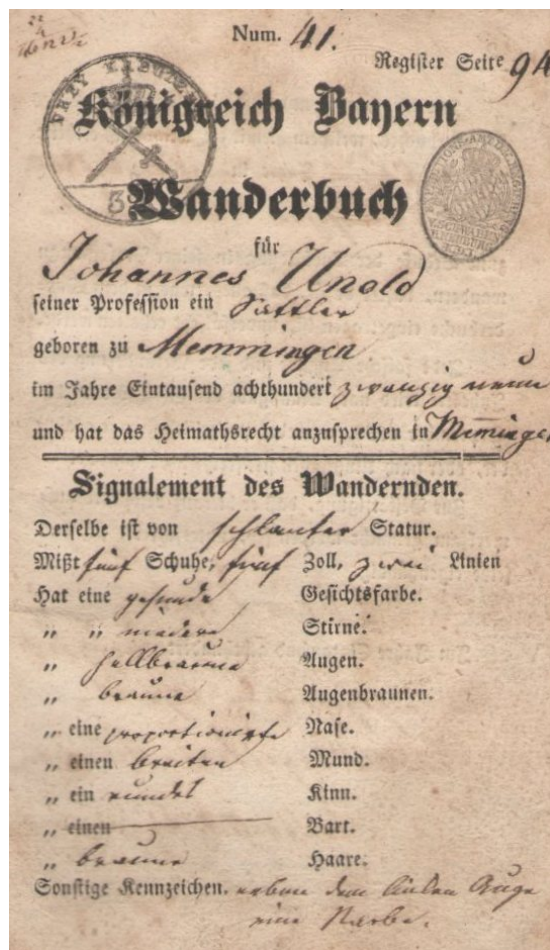
'n Ambagsman het sy jare as leerjonge op die ouderdom van veertien begin, nadat hy sy skoolopleiding voltooi het. Sy jare van vakleerlingskap het waarskynlik vier jaar geduur, maar somtyds tot ses jaar. Die tyd van *Wanderschaft* het gewoonlik drie jaar geduur, maar somtyds selfs vier tot ses jaar. As hierdie getalle bymekaar getel word, beteken dit dat 'n ambagsman op die ouderdom van tussen 21 en 26 jaar 'n meesterambagsman kon word (The German Workman 1852: 458).

Figuur 2.1: Die Kundschaft of getuigskrif van Friedrich Hermann 1799 (“Rinteln” 2004-2018 [aanlyn-artikel])

Ongelukkig het die *Kundschaft* of die *Wanderbuch* van baie min, indien enige, Suid-Afrikaanse stamvaders behoue gebly. Twee voorbeelde word hier gegee: Een is die *Kundschaft* van Friedrich Hermann wat agt weke by meestermesselaars en -klipmesselaars gewerk het en hom gedurende daardie tyd getrou, hardwerkend, stil, vreedsaam en eerlik gedra het. Dit is gedateer 28 Maart 1799 en bevat die handtekeninge van twee oppermeesters en die meester (“Rinteln”

2004-2018).⁶ 'n Tweede een is dié van Johannes Unold. Hy was 'n saal- of tuiemaker, is in 1829 in Memmingen gebore en het verblyfreg in Memmingen gehad. Dit bevat 'n beskrywing van sy lengte, gelaatstrekke, kleur van oë en hare en ook die litteken langs sy linkeroog ("Which America do you want?" 2015 [aanlyn-artikel]).

Figuur 2.2: Wanderbuch van Johannes Unold van Memmingen ("Which America do you want?" 2015 [aanlyn-artikel]).

2.3.5 Die boerestand

Onder die boerestand het alle bewoners van die platteland wat landbou en boerdery beoefen het, geval, ook hulle wat nie van adellike geboorte was of vir besondere regte uitgesonder is nie. Iemand wat aan die boerestand behoort het, kon nie self sonder toestemming van die staat 'n burgerlike sakeonderneming bedryf nie (ALR 3: 326, §1-2)

⁶ Op 14 Augustus 2018 was hierdie Kundschaft nog beskikbaar teen 400.00 EUR.

Hannekemaaiers

Duitsers is vir baie jare in Nederland geassosieer met domheid en armoede. Daarmee het saamgehang skeldname soos *moffen* en *poepen*. *Poepen* was veral die naam wat gegee is aan Duitse trekarbeiders of seisoenwerkers (Van Gelder 1997: 54 & 133). Hulle het die oes gaan insamel en het in Nederland bekend gestaan as *hannekemaaiers* – in Duits was hulle *Hollandgänger*. Ander trekarbeiders was smouse, venters van potte, blikslaers, straatmusikante, “pottentrieners” – Duitse vroue wat erdewerk uit Keulen verkoop het, verkopers van houtwerk (muisvalletjies, voëlhokke en soplepels), kwaksalwers, horlosiemakers en pleisteraars (Schrover 2002: 48, 191).

Onderdane

Die wette van Frederik die Grote het bepaal dat daar in Pruise geen slawerny mag wees nie – geen mens mag aan iemand anders se heerskappy onderworpe wees nie. Waar daar egter weens oeroue gewoontes ’n andersoortige knegskap gebruik is, kon die kneg nie sy menseregte verloor nie (Friedrich 1749: Part. I. Lib. I. Tit. V par. 6, p. 12). Hierdie “andersoortige knegskap” het verwys na die sogenaamde onderdane, ’n stand wat eeue lank bestaan het. Knegskap het uit lyfeienaarskap ontwikkel; burgerskap uit knegskap (Blickle 2003: 196). Aanvanklik is *lyfeiene* en *onderdaan* as sinonieme gebruik, maar algaande het *lyfeiene* in onbruik geraak.

“Untertanen” was kleinboere wat nie hulle eie grond besit het nie, maar op iemand anders se grond geboer het en nie toegelaat is om die grond waarop hulle geboer het te verlaat nie. Onderdane is, behalwe vir die verbondenheid aan die landgoed waarop hulle geplaas is, in ander opsigte as vry burgers van die staat beskou. In werklikheid het die grondeienaar baie mag oor die onderdane gehad. Hulle kon tesame met hulle woonplek verkoop of verruil word (ALR 3: 343-345, §141-153), moes toestemming kry om te trou (ALR 3: 345, §161-166; Friedrich 1749: Part. I. Lib. I. Tit. V par. 7, p. 12), of toestemming kry as hy by iemand anders wou gaan werk (ALR 3: 348, §184). Net die werklike eienaar van die grond kon die onderdaan vrylaat (ALR 3: 389, §495); hulle kon hulself egter wel vrykoop (Blickle 2003: 210).

By die indeling in drie stande was daar egter baie oorvleueling. ’n Gesel kon, sonder om sy stand te benadeel, by ’n landheer in diens tree. In 1709 byvoorbeeld, het die meeste inwoners in Bosau een of ander ambag of beroep beoefen, maar ook grond gehad om te bewerk en op ’n manier geboer (ALR 3: 431-432 §327-328; Schoeman 2004: 18). Dit het egter ook gebeur dat iemand wat vantevore grond besit het en ’n timmergesel (houtwerkgesel) was, as onderdaan ingeskryf kon word (Salewski & Görges 1938: Erklärung).

Landheerskappy en lyfeienskap was endemies in Noord- en Oos-Duitsland in die vroegmoderne tyd en vlug was 'n massaverskynsel. Om te vlug het in die praktyk vryheid beteken en hoofsaaklik jong mense het dit probeer (Blickle 2003: 226).

2.3.6 Die gewapende magte en die staatsamptenare

Gewapende magte en staatsamptenare moes die veiligheid, die goeie orde en die welstand van die staat bevorder. Lede van die weermag, offisiere en gewone soldate, het onder die reg geval van die gebied waar hulle gestasioneer was, maar bevelvoerders uit die adelstand is in privaataangeleenthede soos ander lede van die adelstand beoordeel. Daarteenoor het persone uit die burgerstand wat tot opperbevelhebbers gevorder het, onder dieselfde wetlike bepalinge as die “Eximirte” gestaan (ALR 4: 771 §1-7).

Behalwe die gewone soldate van die VOC was ook die Württembergse Regiment (1787-1791) aan die Kaap gestasioneer. Na hulle vertrek het 'n aantal persone agtergebly, onder andere Friedrich Liesching as dokter en apteker, en Johannes Zorn wat landdros van die Kaap geword het en Leeuwenhof (die huidige premierswoning) besit het (Oberholster 1972: 22; SAG 5a: 109; SAG 17: 171).

Zacharias Wagenaer was 'n Duitser wat 'n staatsamptenaar geword het en tot kommandeur gevorder het (Van Gelder 1997: 285).

2.4 Vanne en die gebruik daarvan in Duitsland

2.4.1 Die ontstaansgeskiedenis van vanne

Aanvanklik, in die Oudheid (tyd van die ou Grieke en Romeine) en die Vroeë Middeleeue (500 tot 1000 v.C.) het die verskeie Germaanse stamme nie so iets soos 'n van geken nie. Tot aan die begin van die twaalfde eeu word meestal slegs eennamige persone gevind, maar familieverbintenisse is op ander maniere aangetoon, soos die beginklank *H-* en die uitgang *-brand* in byvoorbeeld *Heribrand*, *Hildebrand*, *Hadubrand* (Kohlheim & Kohlheim 2000: 13). Die aanleiding tot tweeledige name het waarskynlik van die Romaanse lande gekom waar byname reeds sedert die Vroeë Middeleeue gebruik is. In Duitsland het gebiede soos Keulen en Regensburg, wat in kontak met hierdie lande gekom het, eerste die gebruik oorgeneem (Kohlheim & Kohlheim 2000: 14).

Eers vanaf die einde van die sewentiende eeu is van owerheidswêë verordeninge daargestel om die standhoudendheid van familienaam te verseker en naamsveranderinge te onderdruk. Sodanige regulasies is in 1677 in Beiere, in 1776 in Oostenryk en in 1794 in Pruise uitgevaardig (Kohlheim & Kohlheim 2000: 18). Eers in 1811 toe Napoleon die Burgerlike Stand in Nederland en Friesland ingestel het, is elke persoon in daardie lande verplig om 'n familienaam aan te neem (Lombard 1990: 33, voetnoot 20).

2.4.2 Die ontwikkeling en betekenis van vanne

Die *etimologie* van name val in die vakgebied van die taalkunde en dui op die soeke na die oorsprong van die naam. Die *naaminterpretasie* aan die ander kant verwys na die betekenis wat die eerste naamgewer aan die van geheg het. So kon die van *Fuchs* dui op iemand wat die pels van 'n jakkals as kledingstuk gedra het of iemand wat aan 'n jakkalsjag deelgeneem het (Kohlheim & Kohlheim 2000: 21-22).

2.4.3 Die indeling van familienaam

Die oorsprong van vanne is 'n interessante studieveld. Hier word net die tipe vanne uit Duitsland bespreek. Dit word opgedeel in vyf onderafdelings:

- ❖ Vanne uit noemname (patronieme en matronieme)

Die van word saamgestel uit die voornaam van die vader met 'n uitgang wat dui op seun van of dogter van, byvoorbeeld *Claassen*, *Hansen* en *Jansen*, dus Claas, Hans en Jan se seun (Kohlheim & Kohlheim 2000: 24-27).

- ❖ Vanne op grond van oorsprong (geografiese name)

Vanne is gekies van die dorpe en stede waar die mense gewoon het, byvoorbeeld Von Wielligh (Willich), Van Rensburg (óf Rijnsburg of Rendsburg), en Esterhuizen kan moontlik 'n vernederlandsing wees van Oesterhausen (Etterzhausen) (Kohlheim & Kohlheim 2002: 27-29).

- ❖ Vanne op grond van woonplek (toponiem, landskapsname)

Verskeie persone het hulle vanne gekies op grond van hul woonplek, byvoorbeeld Linde kon 'n blyplek naby 'n lindeboom wees en Breitenkamp (Bredenkamp), 'n breë, omheinde kamp (Kohlheim & Kohlheim 2002: 29-31).

- ❖ Vanne op grond van beroep, amp of stand

Benaming is dikwels afgelei van die persoon se beroep, amp of stand, byvoorbeeld

- (i) beroepe: Bauer (Bouwer, boer), Richter (regter),
- (ii) ampte: Burgermeister, Opperman
- (iii) stand: Burger, Meyer (grondbesitter wat pagters op sy land kon laat woon)
(Kohlheim & Kohlheim 2002: 31-38).

❖ Vanne uit die “oppernaam” (*Übername*)

Übername word gebruik wanneer ’n bynaam nie meer net op een persoon van toepassing is nie en blywend en oorerflik word. Dit kon afgelei word van standhoudende eienskappe soos voorkoms byvoorbeeld Kraus (kroeshare), kleding, karakter of van tydelike, toevallige eienskappe of eenmalige gebeurtenisse en handeling, byvoorbeeld Wohlgemuth (Welgemoed), Niemann (immigrante) en Mai (Meij) (Kohlheim & Kohlheim 2002: 38-44).

2.4.4 Die van Spies

Vir die van Spies word drie skryfwyses gevind: *Spies*, *Spieß* of met die “eszett” *Spieß*. In die verlede het ook ander spellings voorgekom. *Spiez* word teruggevind in die ondertrouboeke⁷ van die gemeente-argief van Amsterdam, waar ’n *Spiez* uit Bern, Switzerland, onder die nie-Amsterdamse huweliksmaats gevind word (afdeling 7.4.2; “Herkomstonderzoek” 2016: 1587 [aanlyn-artikel]). In die geval van ander vanne is daar soms groot meningsverskil oor die oorspronklike van, byvoorbeeld, Esterhuizen word teruggevoer, nie soos hierbo na Etterzhausen nie, maar na Easterhús of Esterházy (Esterhuyse 1999; “History”, g.d.).

Volgens Pama is die van Spies soos volg afgelei: “’n Spies is dikwels op uithangborde vertoon en die naam het dan op die huiseienaar oorgegaan. Dit kan ook betrekking hê op ’n spiesmaker” (Pama 1983: 304). Hierdie verduideliking verskil egter grootliks van die verduideliking wat Kohlheim gee: hiervolgens is Spies(s), Spieß ’n beroepsnaam, standnaam of oppernaam, van Middelhoogduits *spiez*. Die spies (Spieß) self kan óf ’n geveg- óf ’n jagspies wees. Die van verwys na ’n krygsman wat met ’n spies bewapen is of na ’n spiesdraer (Kohlheim & Kohlheim 2002: 630).

⁷ Ondertrou is die wedersydse belofte dat ’n huwelik aangegaan sal word; soortgelyk aan ’n verlowing; in Nederland word dit formeel geregistreer. Dit is dus iets anders as die betekenis van “ondertrou” in die Afrikaans van vandag.

Spies(s), Spieß: Berufsübernamen, Standesnamen oder Übernamen zu mhd. *spiez* >Spieß, sowohl Kampf- als auch Jagdspieß; mit einem Spieß bewaffneter Krieger, Spießträger. ☒ Im Jahre 1390 ist *fridl spies* in München bezeugt. ☒ Bekannter Namensträger: Christian Heinrich Spieß, deutscher Schriftsteller (18. Jh.).

Figuur 2.3: Inskrywing vir die van Spies (Kohlheim & Kohlheim 2002: 630)

Die verwysing na spiesdraer het die implikasie dat die persoon met die van Spies dalk 'n lyfwag van die keurvors kon wees. Koning Hendrik VIII het 'n lyfwag gehad wat tot 1515 *Spears of Honour* genoem is. Later is na hulle verwys as *The Band of Gentlemen Pensioners* (vandag is hulle *Gentlemen-at-Arms*). Elke persoon in die groep het die reg gehad om die agtervoegsel “*esquire*” te gebruik wat aangedui het dat hy deel van die burgery was (Dodd 1843: 133; Sandeman 1912: 1).

Spies is 'n redelike ou van; reeds in die jaar 1390 word dokumentêre bewyse gevind van 'n “*fridl spies*” in München. 'n Bekende naamdraer is Christian Heinrich Spieß (1755-1799), 'n Duitse skrywer van die agtiende eeu (Kohlheim & Kohlheim 2002: 630; “Literatur/Spiess” 1967: 138).

2.5 Familiwapens

2.5.1 Agtergrond

Die wapenkunde of heraldiek kan teruggevoer word na die Kruistogte wat aanleiding gegee het tot die grondlegging van wapens en baniere. Wapenkunde is egter nie beperk tot oorlogvoering nie en seëls is van die vroegste tye gebruik om te verseker dat wetlike dokumente geldig is. Die simbole wat op die skilde van ridders aangebring is was uiters geskik as kentekens op skriftelike bewysstukke (Boutell 1914: 4).

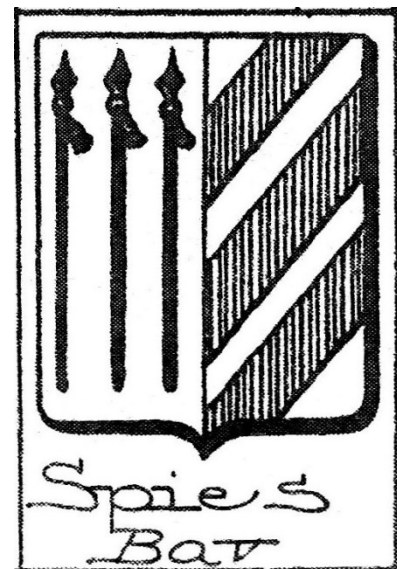
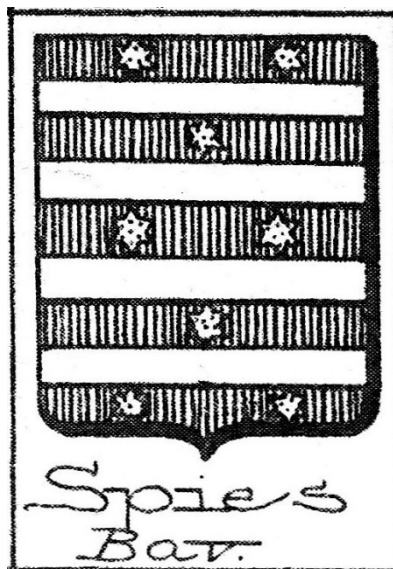
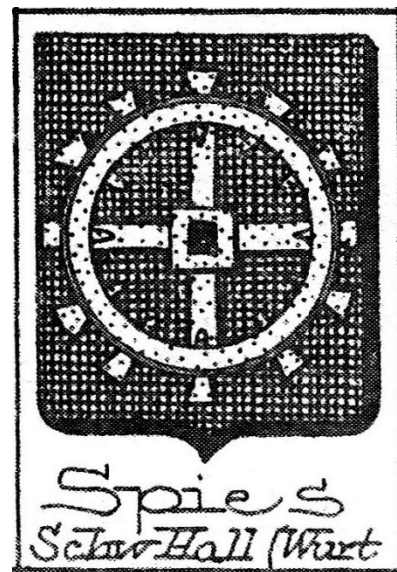
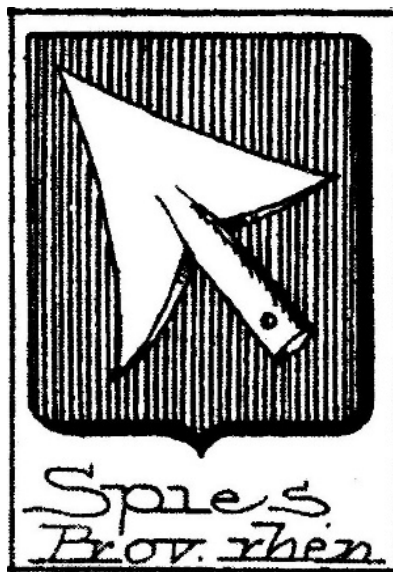

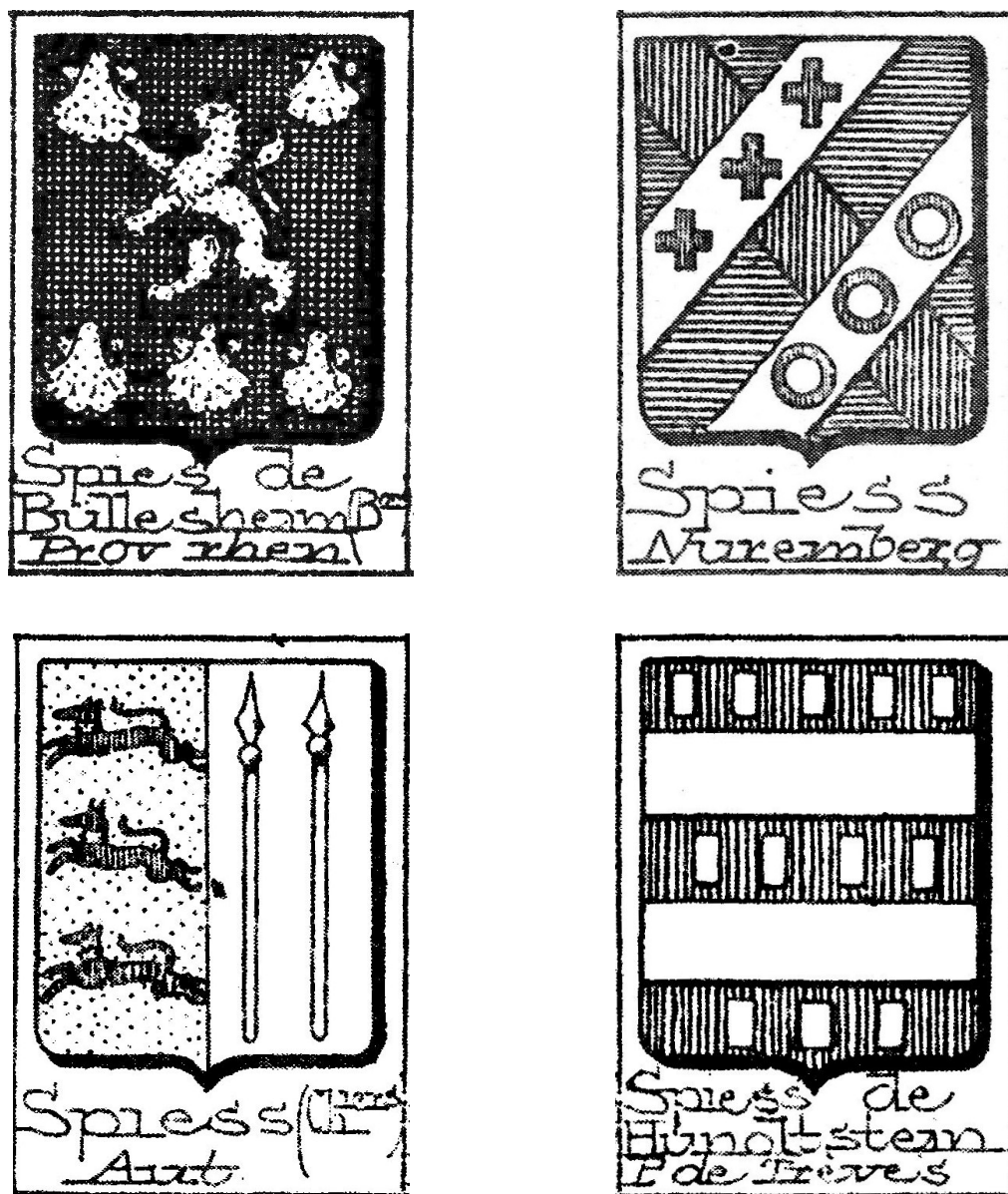

Spieß
aus Frankfurt am Main
Reg.-Nr.: 044/3518

Spieß
aus Essen
Reg.-Nr.: 021/9741

Figuur 2.4: Wapens 1-10 is wapens wat op die internet versprei word sonder bewys van egtheid. Wapens 11 en 12 is wapens van Münchner Wappen-Herold, MWH Dl. 2 en Dl. 5. Wapens 13-22 is van Rolland/Rietstap.

Wapens is slegs deur 'n staatshoof toegeken met behulp van 'n adviserende raad. In Engeland word dit toegeken deur die *College of Arms* wat in 1483 deur Richard III ingestel is. In Skotland was daar al kort na 1371 sprake van 'n *Lyon Herald* en sedert 1796 word wapens toegeken deur die *Lyon Office of Scotland* (Boutell 1914: 305, 308; Paul 1893: v).

In Suid-Afrika het Smuts in die *Argus Union* in 1910 'n aantal familiewapens gepubliseer, terwyl Dreyer in die jare twintig van die vorige eeu wapens aan families toegeken en verkoop

het. Hierop volg talle ander publikasies, onder andere dié van Theunissen, wat 'n reeks artikels tussen 1944-47 in *Die Brandwag* publiseer het. Baie min van die skrywers het egter van oorspronklike bronne gebruik gemaak en die geldigheid van die wapens is ook onder verdenking. Cor Pama het die beginsel voorgestaan dat familiewapens aanvaar behoort te word op grond daarvan dat dit lank in gebruik was. Dit, ongeag daarvan of die wapens van die begin af (*ab initio*) vervals is of nie (Laing 1999: 71).

Laing wys op twee wanopvattinge: (i) dat aanvaar word dat, waar daar 'n familiewapen vir 'n sekere van bestaan, almal wat dié van voer die reg het om die wapen te gebruik, (ii) dat wapens wat op enige stadium deur 'n individu gebruik is deur die stamvader na die land gebring is (Laing 1999: 57, 81).

Met die aanvaarding van die Heraldiekwet van Suid-Afrika van 1962 is eenvormigheid bereik. Hiervolgens kon 'n persoon vir homself 'n familiewapen by die Buro vir Heraldiek registreer, wat dan deur sy nakomelinge gebruik kon word (Heraldiekwet 1962, § 14, (b)). Hierdie klousule is egter in die Heraldiekwysigingswet van 1969 herroep en familieleden mag nou aansoek doen dat die wapen ook in hulle naam geregistreer word (NAAIRS Heraldiekwet 1969, § 7 (5) en (6)). Nog aanvullings en wysigings is gemaak (NAAIRS Bureau of Heraldry g.d.; NAAIRS Heraldiekwet, gewysig 1962, § 21 (b) (i); NAAIRS Heraldiekwet 1982, 23A).

Behalwe familiewapens, ontwerp en registreer die Buro ook wapens vir familiebonde. In hierdie geval bestaan die wapen slegs uit 'n skild (sonder helm, helmteken of dekklede). Die skild word horisontaal in twee verdeel, waarvan die onderste deel deur die familiebond gekies word terwyl die boonste deel deur enige individu gebruik kan word en tesame met bykomstighede geregistreer kan word as unieke familiewapen (NAAIRS Bureau of Heraldry, Instructions to Applicants2 § 4 (x)).

Tans is dit moontlik om ook in die Verenigde Koninkryk teen 'n fooi 'n familiewapen te registreer. Universiteitsgrade, professionele kwalifikasies en openbare diens word in aanmerking geneem voor 'n wapen toegeken word. Soos in Suid-Afrika is daar ook nie so iets as familiewapens nie – 'n wapen word aan 'n spesifieke persoon toegeken. Die koningin kan wapens toeken aan burgers van Statebondslande, maar slegs wanneer die land nie 'n heraldiese buro het nie, soos Kanada en Skotland (“Granting of Arms” 2018 [ander webwerwe]). Dit is nie duidelik wat die posisie ten opsigte van Suid-Afrika is nie.

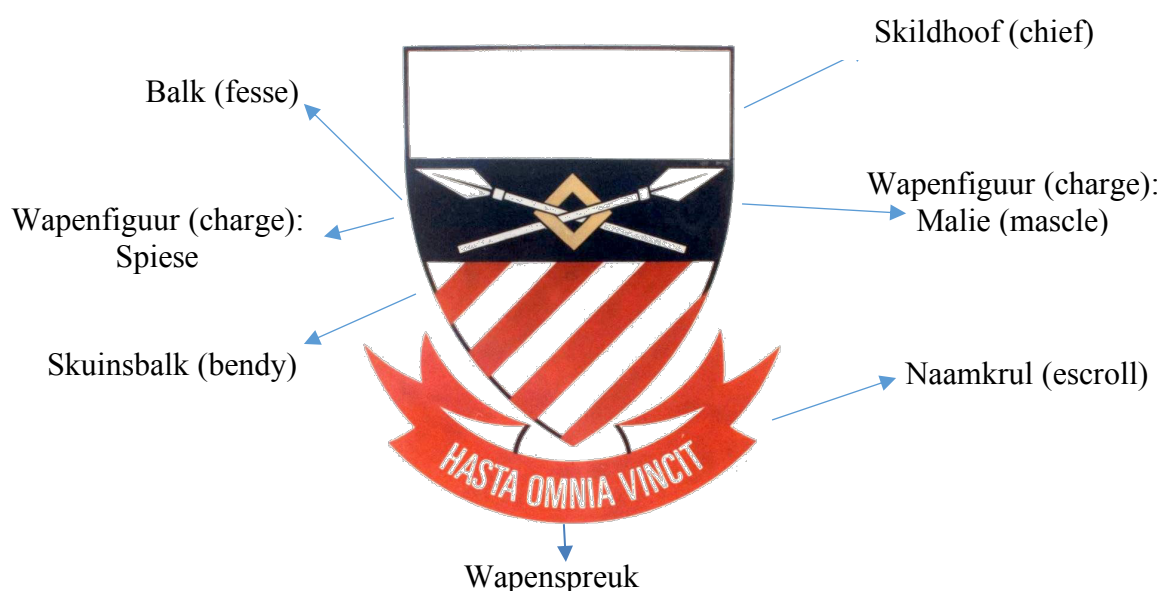
2.5.2 Die Spies-familiewapens in die stamland

Twee Spies-wapens is geregistreer in die *Münchner Wappen-Herold: Spieß aus Frankfurt am Main* (WMH 2, 18113, Reg. Nr. 044 3518, p. 392) en *Spieß aus Essen* (WMH 5, 18114, Reg. Nr. 021 9741, p. 1127). Die wapen van *Spieß aus Frankfurt am Main* het 'n helm waarvan die visier opgelig is en regs kyk, dus 'n jonker of heer (*esquire or gentleman*). Die helm op die wapen van *Spieß aus Essen* kyk vorentoe (*affronté*) wat aandui dat die wapenvoerder 'n baronet of ridder is (Boutel 1914: 129). Daar is ook talle ander Spies-wapens in ander WMH-versamelings.

In Rietstap (Rolland & Rolland 1967 Dl. 3: Pl. CCCXXXIII) word tien illustrasies van Spies-wapens gegee. Ook hierdie versameling bevat Spiese uit die adelstand, soos Spies von Büllenheim met die leeu van die Palts op sy wapen (Robens 1818: 365).

2.5.3 Die Spies-wapen geregistreer by die Buro vir Heraldiek

Die familiewapen van die Spies-bond is waarskynlik deur Barend Jacobus Spies (b2c5d4e5f4g1) (Ben Spies) by die Buro vir Heraldiek geregistreer. Ben Spies is die skrywer van die boek *Afstammeling van Johannes Ulrich Spies*. Hy het lede vir die Spies-bond gewerf en ook 'n kopie van die boek in ruil vir die ledegeld geskenk.

Figuur 2.5: Die wapen van die Spies-bond met verklarende aantekeninge (Eiendom van E. Wood)

Die aansoek om registrasie is op 3 Februarie 1989 ontvang, die wapenbrief op die 13de Maart uitgereik en die wapen is op 16 Junie 1989 geregistreer. Ben Spies is voor die registrasie op 4 Mei 1989 oorlede.

Die blasonering lui:

Wapen: Deursnede, swart en links geskuinsbalk van agt stukke silwer en rooi, in die skildhoof twee skuinsgekreuste silwer spiese deurvleg deur 'n goue malie; 'n silwer skildhoof.

Die wapenspreuk is *Hasta omnia vincit* wat beteken “Spies oorwin alles.” (NAAIRS HER Wapen/Arms: 2041 Spies-Bond).⁸

2.6 Die geboortedorp in Duitsland

Dit was die gewoonte in die sewentiende en agtiende eeu om, wanneer 'n persoon se naam opgeteken word, ook sy plek van geboorte neer te skryf (Theal Hist. VOC 2: 323). Hierdie tweeledige identifikasie het gehelp om een werknemer van 'n ander te onderskei (Schmidt-Pretoria 1955: 24).

Dokumente waarin die naam van die stamvader se tuisdorp gevind kan word, is sy aansoek om burgerskap in die Kaapse argiefbewaarplek, sy huweliksinskrywing in die kerkboeke en sy skeepsoldyrekening in die *Nationaal Archief* in Den Haag. Daar bestaan egter talle redes waarom daar verwarring oor die dorp van herkoms kon intree, soos vervolgens verduidelik word.

Die VOC-werknemers kon in plaas van hulle geboortedorp ander plekke aangee, soos die plek waar hulle gevestig was of waar hulle verblyfreg gehad het. *Heimatrecht* of verblyfreg het beteken die reg van onversteurde verblyf en armsorg in geval van nood. Verblyfreg kon verkry word deur ampsaanvaarding, verblyf, eiendomsreg, huweliksluiting of afstamming (“Heimatrecht” g.d. [aanlyn-artikel])

Andersins is die plek waarvandaan hulle vertrek het, aangegee – in baie gevalle die naam van Nederlandse of Duitse hawestede, soos Amsterdam of Hamburg.

⁸ Om een of ander rede aanvaar die webwerf nie die soekwoord Spies-Bond nie, wel Spies waarna dan na Spies-Bond gegaan kan word.

’n Derde moontlikheid is dat die persoon weens persoonlike redes ’n vals oord opgegee het. Na ’n baie deeglike soektog in Duitsland kom een navorser tot die gevolgtrekking dat: “Perhaps Philip did not want to be found” (Morkel 2007: 5).

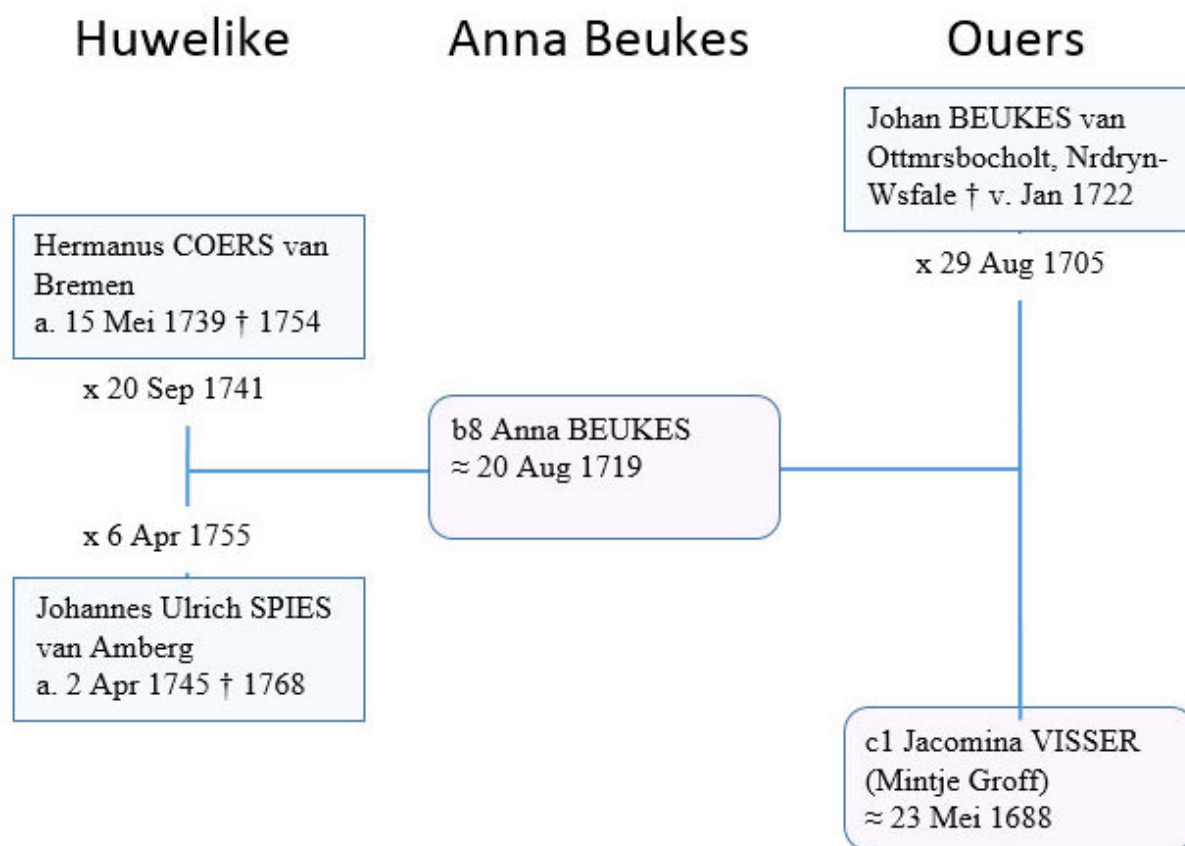
Vierdens kon skryffoute voorkom. Die amptenare wat die gegewens neergeskryf het, het nie net klankmatig geskryf – soos Ouwerik vir Aurich – nie, maar ook volgens die plekke wat aan hulle bekend was. Baie dikwels het hulle name vernederlands, soos Tweebrugge vir Zweibrücke. Ander Nederlandse eksonieme vir Duitse plekname is Keulen vir Köln en Spiers (histories) vir Speyer. Daarbenewens het baie plekke tans ander name as wat hulle destyds gehad het. Königsberg se naam is na die Tweede Wêreldoorlog verander na Kaliningrad. Matthias Hertzog wat saam met Johannes Spies op *De Ketel* uitgevaar het, se geboortedorp was Breslauw wat vandag as Wrocław (in Pole) bekend staan (VOC Opvarenden: Hertzog). Ander plekke het name wat naastenby dieselfde klink, byvoorbeeld Rendsburg in Sleeswyk-Holstein en Rijnsburg naby Leiden, asook Wangenheim in Gotha en Wachenheim in die Rynland-Palts (Schmidt-Pretoria 1955:25-26; Wood 2012b).

2.6.1 Johannes Ulrich Spies se VOC-dokumente

Drie dokumente wat in die tyd van die VOC opgestel is, gee die naam van die geboortedorp van die VOC-werknemer. Die aansoek om burgerskap vermeld die skip waarmee die “opvarende” gekom het. Dit lei tot die skeepsoldyrekening waarin die plek van herkoms gekry kan word. Die plek van herkoms word ook op die huweliksertifikaat aangedui.

Johannes Spies se aansoek om burgerskap het voor Ryk Tulbagh gedien. Met die formele en onderdanige woordgebruik van destyds, rig die “neederige” Johannes Spies in 1754 ’n versoek aan die “edele en agbare” Ryk Tulbagh en die ander ses lede van die Politieke Raad waarin hy aandui dat hy in 1745 as soldaat met ’n loon van f9 per maand met die skip *De Ketel* hier aangeland het. Deur die “seën van die Here” is hy in staat om met sy ambag as huistimmerman hom buite die diens van die kompanjie op ’n “eerlike en betaamlike manier” te kan onderhou. Hy neem die vryheid om hom tot u “edele, gestrengte en agbare” te wend met die “ootmoedige” versoek en vra dat, indien dit hulle behaag, hulle hom uit die diens van die kompanjie sal ontslaan en met burgerregte van “hierdie plek” begunstig (WKAR Raad van Politie C 1121: 193).

Die versoekskrif om burgerskap verskaf dus die jaar van aankoms, die loon, die naam van die skip waarop hy geseil het en die funksie wat Johannes Spies op die skip gehad het. Dit gee ook die status wat hy in sy land van herkoms gehad het: Johannes Spies was 'n huistimmerman, dus 'n Duitse ambagsman. Hy is nie as huistimmerman deur die VOC in diens geneem nie, al het daar so 'n funksie bestaan. In teenstelling met die skeepstimmerman was die huistimmerman nie aan boord werksaam nie, eers na die aankoms in Asië kon hy sy beroep beoefen (VOC Nasionaal Archief: Functies).

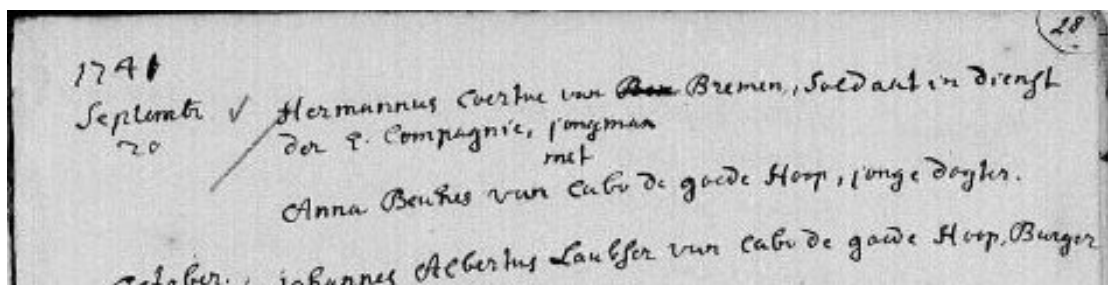
Figuur 2.6: Die twee huwelike van Anna Beukes

Die skeepsoldyboeke gee meer besonderhede oor die plek van herkoms: “Johannes Spies uit Amberg in ’t bijerse”⁹ kom na Suid-Afrika aan boord van *De Ketel* vir die Kamer van Rotterdam. Hy is in diens geneem as ’n soldaat en die skip vertrek op die laaste dag van Julie 1744 en kom in April 1745, 245 dae na vertrek, by die Kaap aan (VOC Opvarenden: Spies

⁹ Die gegewens in aanhalingstekens is presies soos dit in die skeepsoldyboek opgeteken is en die trefwoorde moet presies net so gebruik word. As die trefwoord “Amberg” byvoorbeeld op die soekbladsy gebruik word, word Johannes Spies nie opgespoor nie. “Amberg in ’t bijerse” moet gebruik word of anders “Amberg*”.

1744). Johannes Ulrich Spies se geboortedorp word op sy huweliksinskrywing bevestig as “Ambergh” (NG Kerk, G2 7/1: 38). Die gegewens op al die dokumente stem dus met mekaar ooreen.

In ander gevalle kan daar ’n weerspreking wees, soos in die geval van Anna Beukes se eerste man, Hermann Cors (afdeling 5.3). Op die skeepsoldyboeke is hy opgeteken as “Harmen Koertsz uit Harbsted” wat as soldaat tussen 1727 en 1735 in diens van die VOC was, waarna hy gerepatrieer is (VOC Opvarenden: Koertsz). Hy is ook opgeteken as “Harmanus Koerts uit Breemen” wat in diens was van 1737 tot 1740 toe hy ’n vryburger geword het (VOC Opvarenden: Koerts). In ander dokumente is daar ook verskille (SAF 6: 575; SAG: 602). Toe hy in 1732 in diens geneem word as boerkneg deur Nicolaas van den Heuvel, word na hom verwys as Harmen Coersz van Harbste (WKAR CJ 2883). Met sy huweliksbevestiging op 20 September 1741 deur Wilhelm van Ghent, meld die inskrywing dat hy Hermannus Coertne (sic!) van Bremen is (NG Kerk G2 7/1: 28 Hermannus Coertne). Dit is moontlik dat Harbsted of Harbste die klankmatige skryfwyse van die woonbuurt Hastedt in Bremen was (Bessel 2010: 140).

Figuur 2.7: Huweliksinskrywing van Hermannus Coertne en Anna Beukes (NG Kerk G2 7/1: 28 Hermannus Coertne)

2.6.2 Amberg in aardrykskundige woordeboeke

In Johannes Spies se geval is daar nie eintlik ’n probleem met die naam van die dorp van oorsprong nie. “Amberg” leen hom nie maklik tot verkeerde spelling of groot verdraaiing by klankmatige oorskrywing nie. Variasie in spelling word wel aangetref. Op die skeepsoldyboeke kom ’n sekere “Johannes Herman van Ambergh” voor, wat in 1749 as ’n vakman met die *Nieuwvijsvervreugd* uitgevaar het (VOC Opvarenden: Herman). Daar is ook ander plekke met soortgelyke name, byvoorbeeld ’n klein plekkie, Hamberg, in die distrik Breitenbrunn in die

Bo-Palts en Hamburg, wat nie in Beiere is nie, maar 'n Hansestad¹⁰ in die noorde van Duitsland is.

Meer inligting word in aardrykskundige woordeboeke verkry. Die standaardnaslaanwerk vir plekke in Duitsland is die *Meyers Orts- und Verkehrslexikon des Deutschen Reiches* (Meyers 1 & 2 2000)¹¹ en vir Beiere die *Ortschaften-Verzeichnis für den Freistaat Bayern* (Bayern 1928).

In die aardrykskundige woordeboek wat opgestel is met gegewens van die volkstelling (sensus) van 1924, is die volgende dorpe met die naam Amberg gevind (die munisipaliteit waaronder die plek val, word tussen hakies aangegee) (Bayern 1928):

- * bl. 80 Am Berg (Ebersberg), 'n *Weiler* (naby Oexing) in Bo-Beiere met 55 inwoners en twaalf woonhuise.
- * bl. 462 Amberg (Eggenfelden), 'n kerkdorp in Swabe met 589 inwoners en 117 woonhuise.
- * bl. 799 Amberg (Amberg), 'n stad in Bo-Beiere met 26,033 inwoners en 1917 woonhuise.
- * bl. 1461 Amberg (Füssen), 'n *Weiler* (naby Seeg) in Swabe met nege inwoners en twee woonhuise.
- * bl. 1549 Amberg (Mindelheim), 'n *Einöde* in Onder-Beiere met agt inwoners en een woonhuis.

Uit die aantal huise is dit duidelik wat met *Weiler* en *Einöde* bedoel word: 'n klein dorpie of gehuggie en 'n alleenstaande, afgesonderde woning. Die afleiding kan gemaak word dat Johannes Spies van Amberg in Bo-Beiere gekom het, want sy inskrywing in die skeepsoldyboek lui “Johannes Spies uit Amberg in 't bijerse” (VOC Opvarenden: Spies 1744). Volgens die huidige sensus is daar net een plek met die naam Amberg en dit is die een in Beiere (Destatis Quartalsausgaben 31.03.2015; Destatis Zensus 2011).

¹⁰ “Hanse. Middeleeuse verbond van koopliede wat op verre afstand handel gedryf het, gevorm om die moeilikhede en gevare v/d reis te verminder en om te probeer om in die buiteland deur gesamentlike optrede voorregte en beskerming te verkry; i/d besonder, die verbond v/d Duitse en Noord-Europese vry handelstede v/d 13de t/d 17de eeu: Hanseverbond: Omtrent 1400 het die Hanse 'n staatkundige mag geword om teen seerowery op te tree. Hanse is 'n woord van Germaanse oorsprong wat al i/d Goties voorkom en “skare” beteken. Die Hanse moet beskou word as 'n internasionale gemeenskap met volkregtelike bevoegdhede (G. van der Molen).”

“Han'sestad. Stad wat t/d Hanse behoort het; nog gebruik m.b.t. Lübeck, Hamburg en Bremen as bewys dat hulle vry stede is: *Lübeck was die welvarendste Hansestad*” (WAT 4: 87).

¹¹ Die redakteur van die 2000-uitgawe was RS Wright, maar die boek staan algemeen bekend as die “Meyers”.

2.7 Die geboortedorp van Philip Peeter Spies

2.7.1 Philip Peeter Spies se VOC-dokumente

Philip Peeter Spies se aansoek om burgerskap het ook voor Ryk Tulbagh gedien. Op sy versoekskrif van 1757 word, volgens die standaardvorm, weereens die hoogdrawende en onderdanige terminologie van die tyd gebruik. Die “nederige” Philip Peeter Spies van Wachenheim het in 1752 as soldaat met ’n loon *f*9 per maand met die skip *Overnes* hier aangeland en op 22 Oktober 1753 is hy bevorder tot messelaar met ’n loon van *f*14. Hy verklaar aan die “edele gestrenghe heer” Ryk Tulbagh en die ses lede van die “edelagbare” Raad van Politie met die “verskuldigde eerbied” dat hy “onder seën” in staat is om homself “op ’n eerlike en betaamlike wyse” met hierdie ambag te onderhou. Hy wend hom tot die “wel edele gestrenghe en edelagbare” met die “nederige” versoek om uit die diens ontslaan te word en burgerreg te verkry. Daar word verwys na Philip Spies as *vermaerd* wat waarskynlik beteken dat hy bekend was vir sy goeie eienskappe¹² (WKAR C 1124: 265).

Op sy soldyrekening is Philip Spies se besonderhede deur die amptenaar in Nederland aangeteken as “Philip Peeter Spies uit Wagerheijm”. Hy het met die *Overnes* vir die Kamer Amsterdam op die laaste dag van Januarie 1752 as soldaat uit Nederland vertrek en in Junie aan die Kaap geland. Die reis het 131 dae geduur (VOC Opvarenden: Spies 1752).

Sy geboortedorp word op sy huweliksinskrywing bevestig en ook meer besonderhede word gegee. Volgens sy huweliksinskrywing het hy van “Wachenheijm an der Haart” gekom (NG Kerk G2 7/1: 45).

2.7.2 Wachenheim in aardrykskundige woordeboeke

In Philip Peeter Spies se geval is daar wel probleme met die spelling van die naam van die dorp van oorsprong. In die skeepsoldyrekening het “Wachen-” na Wager-” en “-heim” na “-heijm” verander. In die Meyers Orts- und Verkehrs-Lexikon van 1913 word twee plekke met die naam Wachenheim in Duitsland aangetref:

¹² Vermaard (In neutralen zin) In ruimen kring bekend, veelal omwille van opvallende, merkwaardige, of belangwekkende eigenschappen of feiten (zonder dat deze bijzonder positief of negatief worden gewaardeerd) (WNT Historische woordenboeken)

- * bl. 1048 Wachenheim, 1) In die Palts, 'n “stad”¹³ van 2498 hektaar, aan die voet van die Haardtgebergte met 2174 inwoners. Dit val in die administratiewe gebied (Regierungsbezirk) van die Rynland-Palts en die dorp met die distrikskantoor en magistraatskantoor is Dürkheim. Daar is twee Evangeliese en een Katolieke kerk.
- * bl. 1048 Wachenheim, 2) 'n Dorp aan die Pfrimmrivier in die distrik van Worms met 524 inwoners (Meyers 2 2000b: 1048).

Daar is dus twee plekke met presies dieselfde naam in Duitsland en net op grond van die skeepsoldyrekening kon Philip Peeter Spies van enige een van die twee plekke, die stad of die dorp, gekom het. Volgens Philip Peeter Spies se huweliksinskrywing, kom hy egter van Wachenheim aan den Haart en dit is duidelik Wachenheim aan die voet van die Haardtgebergte in die Rynland-Pfals. Die twee plekke met die naam Wachenheim bestaan tot vandag en is op die huidige sensus aangeteken. Philip Spies se tuisdorp is tans bekend as *Wachenheim an der Weinstraße* (Destatis Quartalsausgaben 31.03.2015; Destatis Zensus 2011).

2.8 Die Palts, die Rynland-Palts en die Bo-Palts

2.8.1 Die geskiedenis

Die Palts in die Duitse geskiedenis was 'n gebied wat onder beheer van 'n toonaangewende wêreldlike staatshoof van die Heilige Romeinse Ryk, die Paltsgraaf, gestaan het. Hy was lid van die kieskollege wat die keiser van die Heilige Romeinse Ryk gekies het. Hierdie kollege het uit sewe lede bestaan wat keurvorste genoem is. Behalwe die Paltsgraaf is dit saamgestel uit die aartsbiskoppe van Trier, Mainz en Keulen, die hertog van Sakse, die markgraaf van Brandenburg en die koning van Bohemië (Palatinate 2007: 74).

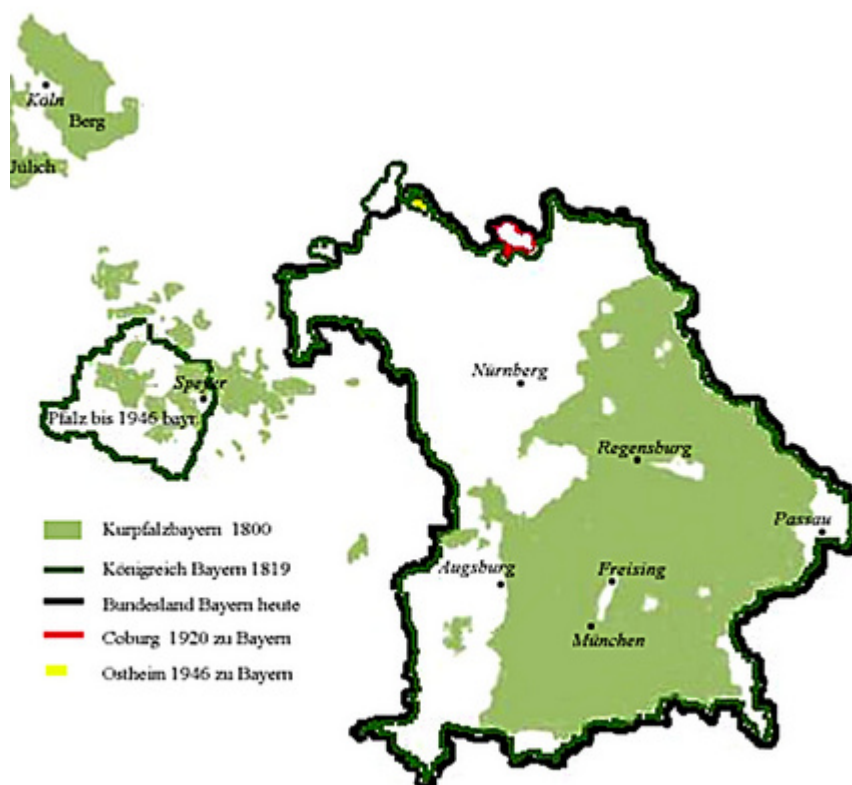
Geografies was die Palts verdeel in twee gebiede, die Rynse Palts en die Bo-Palts. Alhoewel die gebiede geografies ver van mekaar was, was daar 'n politieke verband tussen hulle.

Die gebied rondom die Rynrivier was in die Vroeë Middeleeue (800 n.C.) onderverdeel in talle klein onafhanklike state onder sekulêre en kerklike leiers. Dit was geleë aan beide kante van die Rynrivier tussen sy Main- en Neckar-sytakke. Heidelberg het in hierdie gebied geval en was tot die 18de eeu die hoofstad. Die keurvors het ook meestal daar gewoon (Laschinger 1997: 18; Palatinate 2007: 74).

¹³ Volgens die tabelle van afkortings op FamilySearch kan dit ook 'n munisipaliteit wees (“Meyers. Abbreviation Table” [aanlyn-artikel]).

Wat vandag bekend staan as die Bo-Palts was oorspronklik die *Nordgau* of noordelike graafskap en het gestrek van noord van die Donaurivier tot by die Fichtelgebergte en oos tot by die grens van Tsjeggo-Slowakye (Brockhaus 1971: 633).

In 1214 het die keiser Frederik II, die Rynse Palts aan Lodewyk I van Beiere van die Huis van Wittelsbach toegeken. Van toe af het hierdie ou Beierse vorstehuis die Palts regeer (Palatinate, 2007, 74; Rhineland-Palatinate 2007: 22). Met die Beierse landsverdeling van 1255 het die noordelike graafskap na Bo-Beiere oorgegaan, maar in 1329 is die noordelike graafskap (die regeringsgebiede Amberg, Neumarkt en Sulzbach) aan die tak van Wittelsbach gegee wat ook die Rynse Palts regeer het (Brockhaus 1971: 633). Lodewyk IV, die Beier, van die Huis van Wittelsbach, het tot 1347 oor beide die Rynland-Palts en die Bo-Palts regeer. Mettertyd het die naam Bo-Palts hom ingeburger om dit van die Rynse Palts te onderskei (Brockhaus 1971: 633; Laschinger 1997: 18).

Figuur 2.8: Die gebiede wat onder Beiere geval het. Die smal swart streep dui die Palts aan (“Königreich Bayern” [aanlyn-artikel])

In die 14de en die 15de eeue het die paltsgrawe welvaart na hul gebied gebring. Die Palts het gedurende die vroeë hervorming Rooms-Katolieke gebly, maar het Calvinisme in die 1560's

onder die Duitse keiser, Frederick III, aanvaar. Daarna het die Palts die Protestantse saak in die Duitse gebiede bevorder. Die keurvors, Frederik IV, het in 1608 die leiding van die Protestantse militêre alliansie oorgeneem. Sy aanvaarding van die Boheemse kroon in 1619 was een van die aanleidende oorsake van die Dertigjarige Oorlog. Katolieke troepe het die Rynse Palts verwoes, Frederik is uit Boheme gedryf, sy keurvorskap is van hom afgeneem en sy gebiede is aan Beiere gegee. Met die Vrede van Wesfale (1648 die Palts) is slegs die Rynse Palts aan sy seun, Karel I, Lodewyk van de Palts, teruggegee. Die Bo-Palts het deel van Beiere gebly (Palatinate 2007: 74).¹⁴

2.8.2 Die geografie van Amberg

Bo-Palts (Oberpfalz) is 'n administratiewe streek wat 9 646 km² beslaan. In 1971 het dit 954 400 inwoners gehad, met die administratiewe hoofkwartier in Regensburg (Brockhaus 1971: 633). In 2012 word die grootte aangegee as 9 690 km² met 'n inwonertal van 1 074 738 ("Der Bezirk Oberpfalz" g.d. [aanlyn-artikel]).

Wat betref die plaaslike regering, is die stede in die regeringsgebied van die Bo-Palts in verskillende klasse ingedeel. Toesighoudende regte is toegeken aan die polisiehoof in 'n aantal groter stede, die "kreisunmittelbare" stede, wat beteken het dat hulle 'n sekere mate van onafhanklikheid gekry het (Volkert 1983: 87, 89). Tans word hierdie stede "kreisfrei" genoem. Amberg is sedert 1803 'n onafhanklike stad (Volkert 1983: 418). In Amberg is daar behalwe die plaaslike regeringskantore en howe, die Franciskaanse hospitiem op die Mariahilfberg en vier Katolieke en een Evangeliese Lutherse skool (Bayern 1928: 799-800). Hieruit kan afgelei word dat Amberg, ten minste in die twintigste eeu, 'n belangrike opvoedkundige en administratiewe dorp was.

¹⁴ Na die Kongres van Wenen in 1815, is die Duitse Bond gevorm en die Palts aan die linkeroewer van die Ryn aan Beiere toegeken. Die twee gebiede het weer onder gemeenskaplike bestuur gestaan as deel van die Koninkryk Beiere tot 1866 (Grab 2003: 110; Palatinate, 2007, 74; Rhineland-Palatinate 2007: 22). Dit beteken dat Wachenheim in geografiese woordeboeke onder Beiere ingedeel word.

Figuur 2.9: Provinsies van Beiere (“Bayern (Regierungsbezirke)” g.d.[aanlyn-artikel])

Die bevolkingsamestelling is slegs beskikbaar vanaf die negentiende eeu en word in die volgende tabelle aangegee.

Tabel 2.1. Amberg: Bevolkingsamestelling in 1871 (Bayern. Ortschaften-Verzeichnis 1877: 810)

Amberg 1871					
Geslag		Kerkverband		Nasionaliteit	
Mans*	6 314	Katoliek	10 910	Beiers	11 552
Vroue	5 374	Protestants	750	Ryks	84
		Gereformeerde	2	Buitelanders	52
		Israelies (Joods)	25		
		Ander	1		
	11 688		11 688		11 688

* Aktiewe militêre persone 945

Tabel 2.2. Amberg: Bevolkingsamestelling in 1925 (Bayern. Ortschaften-Verzeichnis: 1928: 800)

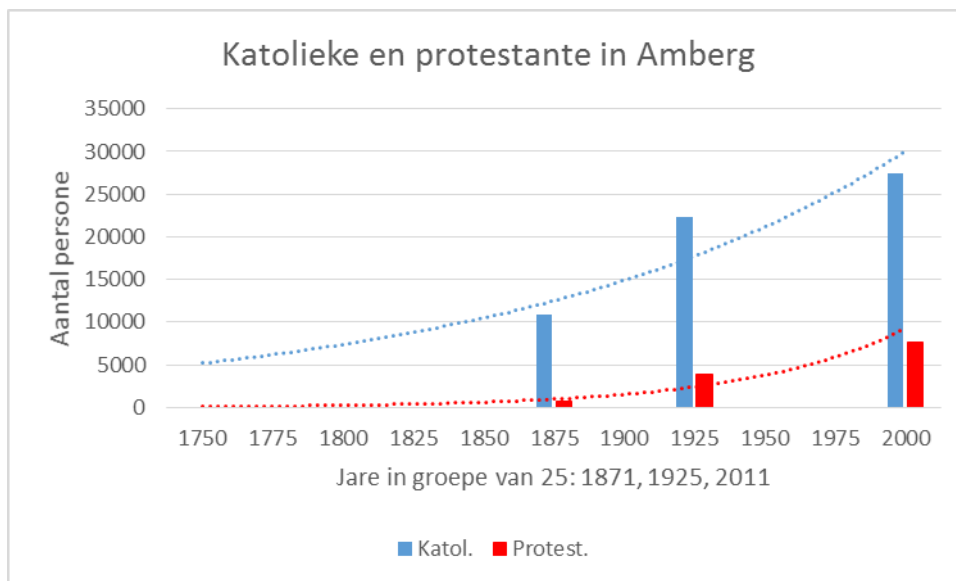
Amberg 1925					
Geslag		Kerkverband		Nasionaliteit	
Mans	13 134	Katoliek	22 329	Beiers	25 664
Vroue	13 196	Evangelies Luthers	3 851	Ryks	514
		Israelies (Joods)	63	Buitelanders	150
		Ander	87	Onbepaald	2
	26 330		26 330		26 330

Tabel 2.3. Amberg: Bevolkingsamestelling in 2011 (Destatis Quartalsausgaben 31.03.2015: 09 Bayern; Destatis. Zensus 2011: 49)

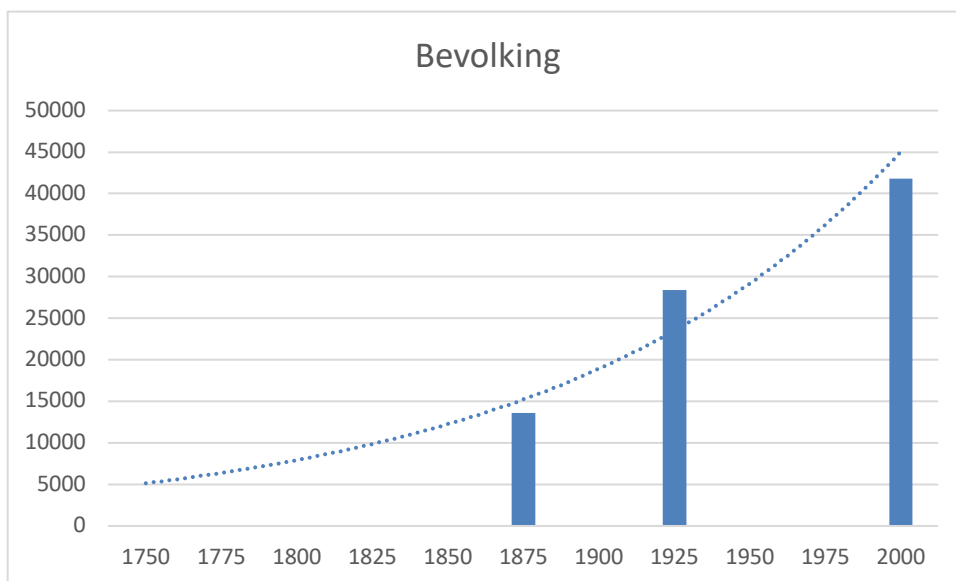
Amberg 2011					
Geslag		Kerkverband		Nasionaliteit	
Mans	20 374	Katoliek	65,6%	Buitelanders	2 403
Vroue	21 416	Evangelies	18,4%		5,7%
		Ander/geen	16,0%		
	41 790		100%		

Hieruit blyk dat die Katolieke ver in die meerderheid was, dat die meeste ander inwoners Evangelies-Luthers was en dat daar slegs 'n handvol Jode was. Die meeste inwoners was van Beiere afkomstig. As die getalle tussen 1875 en 2011 vergelyk word, blyk dit dat Amberg se bevolking geleidelik toeneem, dat die kerklidmaatskap steeds groei, maar dat baie meer mense aandui dat hulle aan 'n “ander” of geen kerk behoort nie en dat daar 'n geringe aantal buitelanders woon, maar dat hulle effens meer word (tabel 2.1, 2.2, 2.3).

Uit die beskikbare inligting kan 'n terugskatting gemaak word wat betref die aantal inwoners en die verdeling van Katolieke en Protestante.

Figuur 2.10: Kerkgemeenskappe in Amberg (Bereken volgens gegewens in tabel 2.1 tot 2.3)

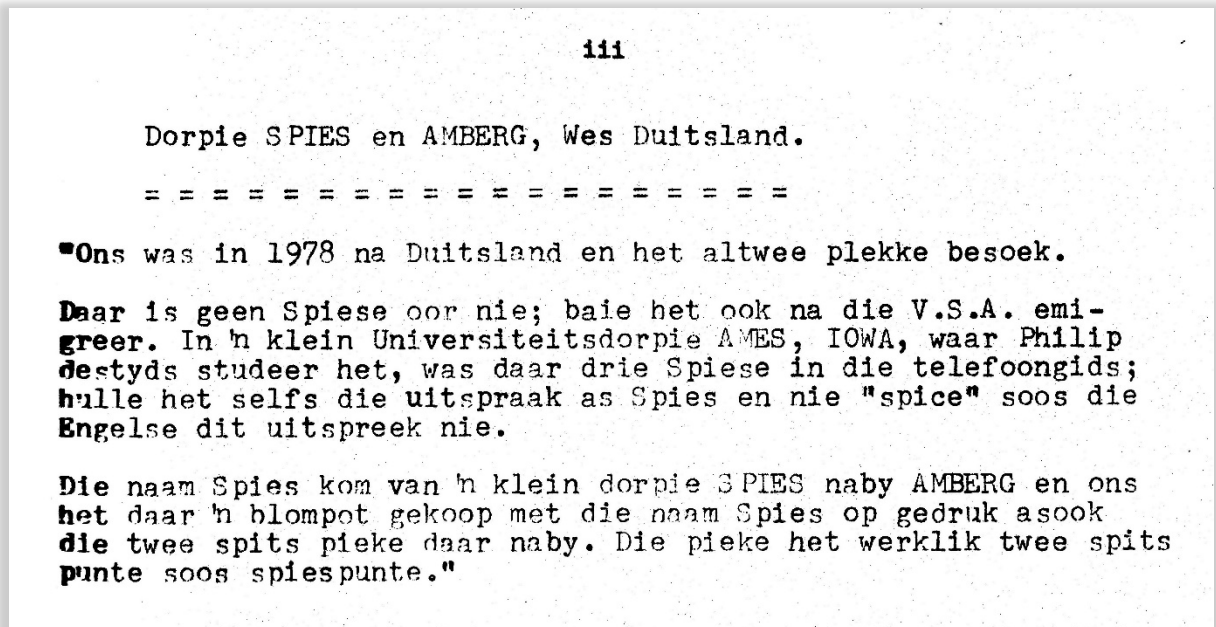

Figuur 2.11: Aantal inwoners in Amberg (Bereken volgens gegewens in tabel 2.1 tot 2.3)

Uit hierdie uiters benaderde gegewens kan geskat word dat die stad Amberg in 1745 omtrent 5 000 inwoners gehad het waarvan omtrent almal Katoliek was.

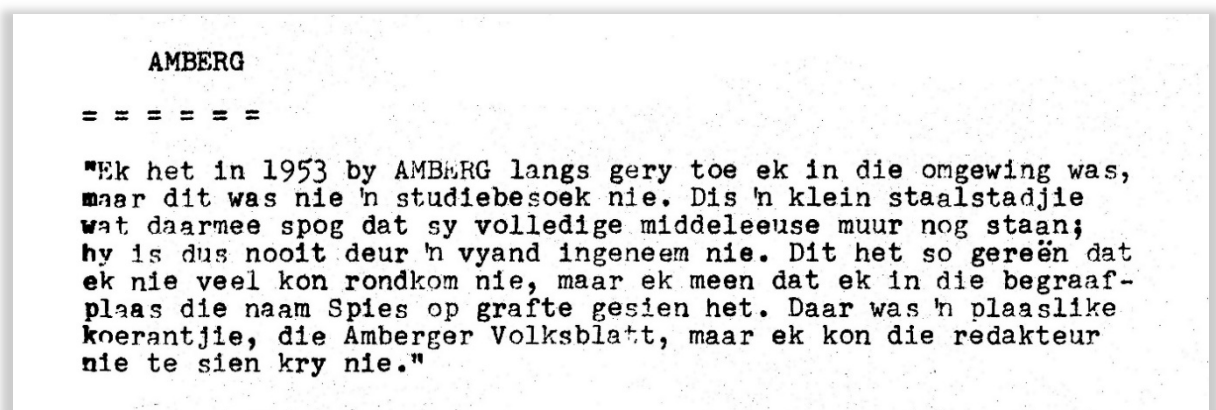
Die ou deel van Amberg wat behoue gebly het, is 'n tipiese Middeleeuse ommuurde stad met 'n raadsaal en 'n markplein. Die kern van die raadsaal is reeds in die tweede helfte van die veertiende eeu gebou. Die markplein was die middelpunt van die stadslewe, in die eerste plek ter bevordering van die handel, maar dit is ook vir feestelikhede gebruik, byvoorbeeld in Maart 1715 is die herinsluiting van die Bo-Palts by Beiere hier gevier (Laschinger 1997: 50, 57).

Spiese het al vir baie lank belanggestel om meer van Amberg uit te vind. Josephine Spies (a1b2c2d4e3f1g6h1), het die interessante waarneming gemaak dat daar 'n dorpie Spies naby Amberg is (figuur 2.12).

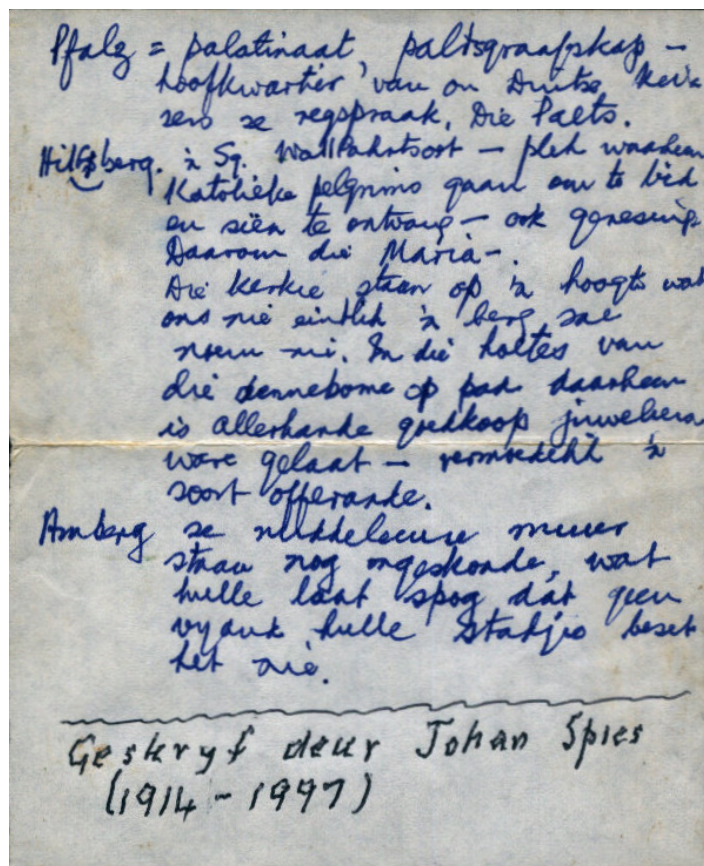

Figuur 2.12: Bydrae van Josephine Spies (Spies 1986: iii)

Johan Spies (a1b2c4d9e7f4), joernalis en uitgewer, stel, soos verwag kon word, in die plaaslike koerant belang (figuur 2.13), maar ook in die moontlikheid van Spies-grafte en die besienswaardighede wat 'n blik werp op die kerklike en politieke geskiedenis (figuur 2.14)

Figuur 2.13: Bydrae van Johan Spies (Spies 1986: iii)

Figuur 2.14: Nota geskryf deur Johan Spies (Manuskripversameling Spies 1997)

Die teks lui:

Pfalz = palatinaat, paltsgraafskap – hoofkwartier van ou Duitse keisers se regspraak, Die Palts.

Hilfsberg. 'n Sg. Wallfahrtsort – plek waarheen Katolieke pelgrims gaan om te bid en sien te ontvang – ook genesing. Daarom die Maria. Die kerkie staan op 'n hoogte wat ons nie eintlik 'n berg sal noem nie. In die holtes van die dennebome op pad daarheen is allerhande goedkoop juweliersware gelaat – vermoedelik 'n soort offerande. Amberg se Middeleeuse muur staan nog ongeskonde, wat hulle laat spog dat geen vyand hulle stadjie beset het nie.¹⁵

Die stad moes beskerm word met mure en torings, maar ook die bevaarbare rivier, die Vils, wat deur die stad stroom, moes beveilig word. Die rivier is met twee boë oorspan wat die brug stut

¹⁵ Hy moes kort voor sy dood die aantekening “Geskryf deur Johan Spies (1914-1997)” onderaan hierdie nota geskryf het; hy is op 9 Augustus 1997 in die Panorama-hospitaal oorlede.

en met valhekke van yster gesluit kon word. 'n Dokument van 1538 verwys na opknappingswerk wat aan die “Stadtbrille” – stadsbril – soos daarna verwys word, gedoen moes word (Laschinger 1997: 26). Met die verbouing van 1606 het die boë die voorkoms gekry wat hulle tans het. Deur argeologiese opgrawings in 1990 is nog 'n boog aan die westekant ontdek.

Figuur 2.15: Die brug oor die Vilsrivier (“Stadtbrille” g.d. [aanlyn-artikel]).

2.8.3 Die geskiedenis van Amberg

Die naam Amberg word in die geskiedenis vir die eerste keer toevallig genoem en wel as die dorp Ammenberg toe die keiser Koenraad II op 24 April 1034 aan die biskop Eberhard van Bamberg 'n klomp regte toegeken het wat saam met sy regering gegaan het, onder andere die reg om tolgeld op land en water te hef (Blößner 1928: 416; Laschinger 1997: 8). Daaruit kan afgelei word dat Amberg toe reeds 'n taamlik beduidende plek was wat die handel en skeepvaart betref.

Die oorlog van die Oostenrykse opvolging

Toe die Heilige Romeinse Keiser Karel VI van Habsburg in 1740 sterf sonder om 'n manlike erfgenaam na te laat, het Maria Theresia haar vader opgevolg. Maximilian II, Keurvors van

Beiere, het egter self op die titel aanspraak gemaak. Hierdie dispuut het aanleiding gegee tot die oorlog van die Oostenrykse Opvolging (1740-1748) wat uiteindelik uitgeloop het op 'n wye verskeidenheid veldslae in Europa, die Amerikas, Afrika en Indië. Maria Theresia se troepe het die Franse in Praag verslaan en sy is as koningin van Boheme gekroon. Vrede is gesluit met die Verdrag van Aken (Aix-la-Chapelle) tussen Frankryk, Groot-Brittanje en Nederland. Later het Spanje ook die verdrag onderteken en toe Maria Theresia die verdrag op die 23ste Oktober 1748 onderteken, is die bloedige en uitgebreide oorlog beëindig (Cust 1862: 6-133).

Maria Theresia het soldate nodig gehad, hoe meer, hoe beter. Franz Freiherr von der Trenck, 'n persoon van twyfelagtige reputasie, het 'n aanbod gemaak om Maria Theresia se troon te beskerm deur 'n vrywilligerkorps op eie koste op die been te bring in ruil vir 'n algemene kwytskelding vir almal wat in sy diens sou tree. Dit is bewillig en hy het 500 pandoere, soos sy korps genoem is, bymekaar gekry: “astrante, rooflustige, moordlustige gepeupel” (Von der Trenck 1860a: 18, 20, 25). In 1742 het Von der Trenck die opdrag gekry om die Bo-Palts in besit te neem en op te trek teen Cham, die buurstad van Amberg. Von der Trenck het Königl, die bevelhebber, gevra om die stad te ontruim, maar Königl het gehoop op bystand van Amberg en 24 uur uitstel gevra. Von der Trenck het egter al die verbindingsroetes afgesny. Nadat die spertyd verbygegaan het, het Von der Trenck opdrag gekry om die stad met geweld in te neem en die volgende dag het hy tot die aanval oorgegaan (Von der Trenck 1860a: 35-6).

Die pandoere het die stad aan die brand gestee en op die inwoners se eie kanon gebruik om op hulle te vuur. Afskuwelike misdade van gierigheid en wreedheid is gepleeg. Vroue en meisies is onteer en in die vuur of in die rivier gegooi, ook kinders en babas het in die vuur omgekom en algemene plundering het geheers. Von der Trenck het daarna tevergeefs probeer om hierdie diaboliese gruweldade te regverdig (Von der Trenck 1860a: 36-7), maar is jare later tot gevangenskap veroordeel en het in 1749 op die ouderdom van 38 jaar in gevangenskap gesterf (Von der Trenck 1860b: 54).

Handel en nywerheid

Reeds vanaf die 12de eeu was Amberg bekend vir die belangrike handel in yster en sout wat oorwegend op die water gedryf is (Laschinger 1997: 34). Die handelaars van Amberg het hulle ware met die Vils, die Naab en die Donau tot by Regensburg laat vervoer en vandaar rivier af na Wenen en Boedapest en rivier op tot by Ulm (Blößner 1928: 416).

Amberg het sy ekonomie egter nie alleen aan die handel te danke nie, maar ook aan die myn van ystererts en die verwerking van die gemynde ru-yster in die sogenaamde hamerwerke waarin waterkrag gebruik is om die erts te smee. In 1387 het die “Grosse Hammereinung” (groot fabrieksunie) as een van die vroegste kartelle in die Europese ekonomiese geskiedenis tot stand gekom, ’n monopolie wat tot die sewentiende eeu bly staan het (Laschinger 1997: 29-32). Amberg was toe die middelpunt van die ysterhandel – ander lande het die prys van yster vasgestel volgens die prys wat in Amberg gevra is (Blößner 1928: 416).

In 1757 is die monopolie in southandel deur die keurvorstelike regering opgeskort en nadat die ysterindustrie tot ’n groot mate in die Dertigjarige Oorlog vernietig is, het die belangrikheid van die skeepvaart al hoe meer afgeneem totdat dit in die jaar 1826 doodgeloop het (Blößner 1928: 420-422).

Kerkverband

Die hervorming in Amberg van Katolieke na die Protestantse geloof het gekom toe die Ambergse raad ’n ooreenkoms met Martin Luther en Philipp Melanchthon in Wittenberg aangegaan het. Deur bemiddeling van die Amberger, Sebastian Fröschel, wat in noue kontak met Luther was, is hulle gevra om ’n geskikte evangeliese predikant na Amberg te stuur. Andreas Hügel is aanbeveel en somer dadelik na Amberg gestuur, maar as gevolg van die protes van die Katolieke biskop, moes hy weer na Wittenberg teruggaan. Toe Frederik II egter in 1544 beheer oor die Bo-Palts oorneem, het die raad weer die korrespondensie met Luther en Melanchthon hervat en “nuwe” seremonies afgedwing. Amberg het sy eie kerkorde laat opstel wat deur Melanchthon hersien is (Laschinger 1997: 92).

Met die Godsdienstvrede van Augsburg in 1555 is uitgegaan van die beginsel dat die heerser van ’n gebied die godsdienst van daardie gebied kon bepaal. Dit is later verwoord in die slagspreuk *cuius regio, eius religio*. Dit het egter nie tot vrede gelei nie, maar was die oorsaak van vervolging en godsdiensoorloë (TRE 2 1995: 539).

Keurvors Frederik II (1559-1576) was ’n oortuigde aanhanger van die leer van Calvin, terwyl sy seun, Lodewyk VI, ’n oortuigde aanhanger van die leer van Martin Luther was. Frederik II is oorlede voor sy seun mondig was en struwelinge tussen die Lutherane en die Calviniste het ontstaan. Die situasie is eers onder beheer gebring onder die stadhouerskap van Christian von Anhalt (1595-1621) wat ’n gematigde beleid gevolg het (Laschinger 1997: 108).

In 1620, gedurende die Dertigjarige Oorlog, het keurvors Frederik V, die Winterkoning, 'n neerlaag gelyk teen sy Beierse neef, hertog Maximilian I, in die Slag van die Witteberg¹⁶ (Schlacht am Weißen Berg) naby Praag. As skadeloosstelling vir oorlogskoste het die Bo-Palts na Maximilian I oorgegaan tot leedwese van die Calviniste en Evangelies-Lutherse bevolking, want 'n streng herkatolisering het gevolg.

Baie vermoënde Lutherse families het Amberg verlaat, maar aan die ander kant het Katolieke ordes soos die Jesuïete, Salesiane en Paulane na Amberg gekom. Die Jesuïete was nie alleen die opvoeders en onderwysers van seuns nie, maar het ook by die inwoners 'n diep godsdienstige lewe, die sogenaamde “barokse vroomheid” ontwikkel (Laschinger 1997: 129). Die Salesiaanse nonne het in hulle skool meisies leer lees en skryf en aan die armes kos en medisyne gegee (Laschinger 1997: 137). Die Paulane weer, is bekend vir hulle bierbrouery (Laschinger 1997: 156).

Na die Dertigjarige Oorlog is die *gleichberechtigung* (gelykberegtiging) van die Katolieke en Protestantse kerkgenootskappe met die Vrede van Wesfale (1648) bekragtig. In Roemenië en Hongarye het ook die Unitariese geloof gelykberegtiging gekry (Hüffmeier 2007: 227).

Die Swart Dood en die bedevaart

In Mei 1634 het “Pest” (pes) in Amberg uitgebreek en in Julie en Augustus was daar tot sestig sterftes per dag, nou nie meer net van die pes nie, maar ook van honger, want die toegangspad na Neurenberg en alle ander verbindingsweë is gesluit. Toe die nood nie meer met aardse middels verlig kon word nie, het die stadsmense hulle tot Maria gerig. Op aanbeveling van die hoof van die Jesuïete het hulle belowe om vir die moeder van God 'n kapel op die berg te bou. Ietwat later het die pes hom uitgewoed (Laschinger 1997: 132).

Baie gou daarna is die wagtoring van die kerk opgerig, maar eers in 1711 kon die kerk uiteindelik geheilig word (Laschinger 1997: 146). Dit is waarna Johan Spies verwys in die nota hierbo:

Hilfsberg. 'n Sg. *Wallfahrtsort* – plek waarheen Katolieke pelgrims gaan om te bid en seën te ontvang – ook genesing. Daarom die Maria. Die kerkie staan op 'n hoogte wat ons nie eintlik 'n berg sal noem nie. In die holtes van die dennebome op pad daarheen is allerhande goedkoop juweliersware gelaat – vermoedelik 'n soort offerande.

¹⁶ Weißen Berg is naby Praag en Wittenberg of Lutherstadt Wittenberg is in Sakse-Anhalt, Duitsland.

Skole

Die aantal skole in Amberg gee 'n mens die idee dat daar goeie skoolopleiding in Amberg was. Tesame met die Latynse skool, St. Martin, het daar in die Middeleeue nog “Winkel-Schüle” – hoekskole – bestaan. In hierdie skole is seuns geleer om te lees, te skryf en te reken. Die onderwysers het nie onder enige toesig gestaan nie en het na goeie onderrig gegee. Hieruit het skole ontstaan waarvan die onderwysers deur die stad besoldig is en dus onder toesig van die stad kon staan. Die kategismus, asook lees, skryf en reken is onderrig. Die Latynse skole het die doel gehad om die oorgang na universiteit vir begaafde burgerseuns makliker te maak en hulle het onderrig in veral Latyn en godsdiens ontvang. In 1626 het die Jesuïete 'n gimnasium geopen wat hoofsaaklik Latyn en Grieks onderrig het, maar ook die klassieke werke. Tot met die ontbinding van die orde in 1773 was die Jesuïete skool die belangrikste onderwysinrigting in Amberg (Laschinger 1997: 53-54).

2.8.4 Die geografie van Wachenheim

“Wachenheim an Füsse der Haardt” was in 1912 'n stad in die provinsie Palts in die deelstaat Beiere met 2 174 inwoners (Meyers 2000b: 1048). Tans val “Wachenheim an der Weinstrasse” in die provinsie Rheinhessen-Paltz in die distrik Bad Dürkheim, en volgens die sensus van 2011 het dit 4 678 inwoners (Destatis Zensus 2011). Wachenheim is maar 'n tiende van die grootte van Amberg (paragraaf 2.8.1).

Dit het alles wat 'n klein stad nodig het: 'n distrikskantoor, registrasiekantoor, twee Evangeliese en een Katolieke kerk, 'n hospitaal, 'n mark vir snuisterye, vee- en wynhandel, wynbou, en 'n distilleerderij.

In 2014 het Wachenheim 'n oppervlakte van 24,97 km² beslaan, waarvan boerdery 20,2 %, woude 63,6 %, water 0,6 %, nedersettings- en verkeersoppervlakte 15,4 % en ander gebiede 0,2 % uitgemaak het (“Stad Wachenheim an der Weinstrasse” g.d. [aanlyn-artikel]).

Figuur 2.16: Munisipaliteite in die distrik Bad Dürkheim (“RheinlandPfalz” g.d. [aanlyn-artikel])

Minder inligting is beskikbaar as vir Amberg en weereens slegs vanaf die negentiende eeu. Die kerkverband en mense van ander nasionaliteite wat in Wachenheim bly, is benader volgens die persentasies wat op die streek betrekking het.

Tabel 2.4. Wachenheim: Bevolkingsamestelling in 1871 (Bayern. Ortschaften-Verzeichnis 1877: 786)

Wachenheim 1871		
Geslag	Kerkverband	Nasionaliteit
Mans	Katoliek	597
Vroue	Protestants	1 819
	Gereformeerde	2
	Israelies (Joods)	50
2 468		2 468

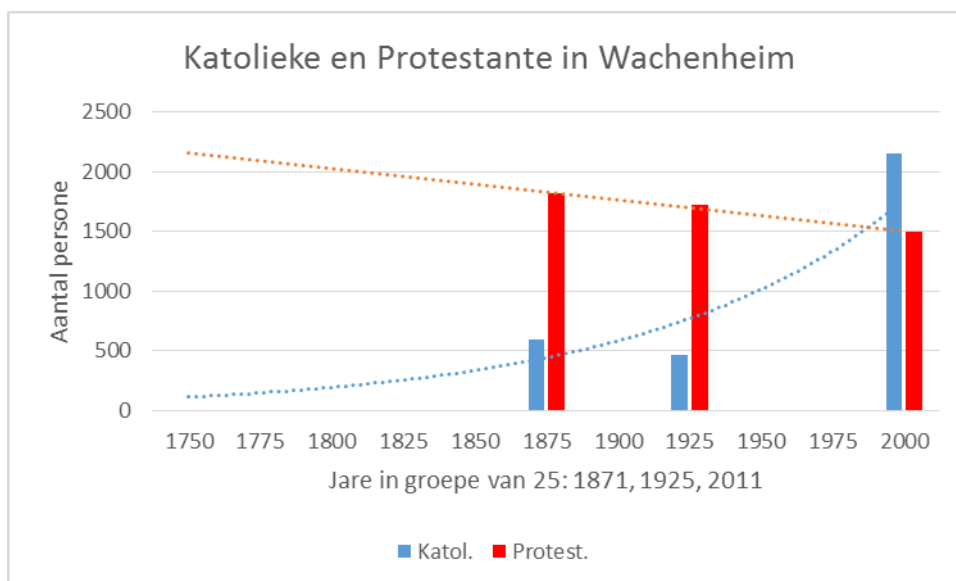
Tabel 2.5. *Wachenheim: Bevolkingsamestelling in 1925 (Bayern. Ortschaften-Verzeichnis: 1928: 728)*

Wachenheim 1925		
Geslag	Kerkverband	Nasionaliteit
Mans	Katoliek	467
Vroue	Protestants	1 717
	Israelies (Joods)	16
	Ander	12
2 212		2 212

Tabel 2.6. *Wachenheim Bevolkingsamestelling in 2011 (Destatis. Quartalsausgaben 31.03.2015: 07 Rheinland-Pfalz; Destatis. Zensus 2011: 59)*

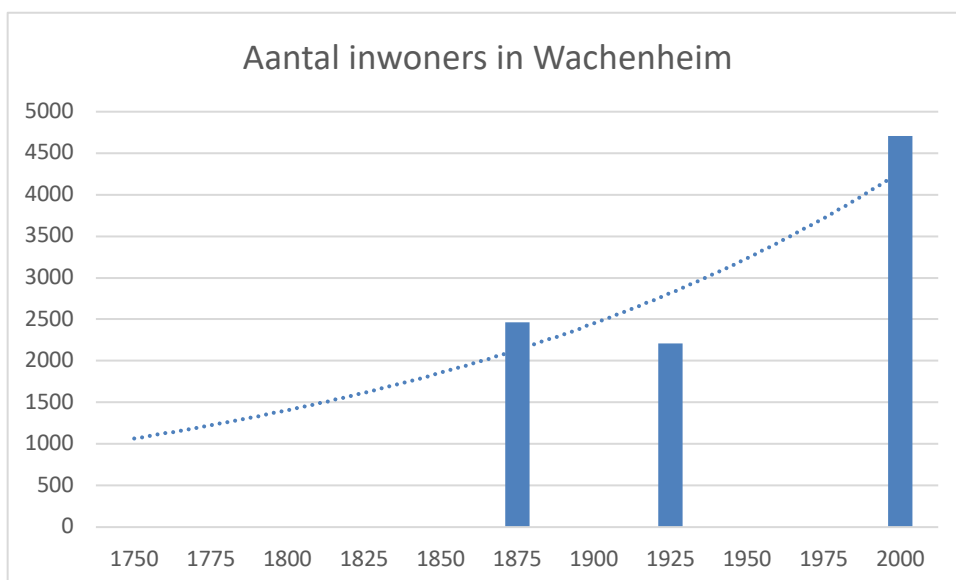
Wachenheim 2011				
Geslag		Kerkverband		Nasionaliteit (R-Pfalz)
Mans	2 293	Katoliek	2 149	Buitelanders 272 006
Vroue	2 413	Evangelies	1 495	
		Ander/geen	1 062	
4 706			4 706	

Die terugskatting van Katolieke en Protestante lewer nie interpreteerbare gegewens nie. Moontlik is daar 'n probleem met die getalle van 2011 wat afgelei is van die streeksverdeling van kerkgenootskappe. Dit lyk ook asof die bevolking vir jare, omtrent van 1875 tot 1927, staties gebly het. Wat wel afgelei kan word, is dat, ten minste in daardie tydperk, die Protestante ver in die meerderheid was.

Figuur 2.17: Kerkgemeenskappe in Wachenheim (Bereken volgens die gegewens in tabel 2.4 tot 2.6)

Die terugskatting van die totale bevolking gee egter 'n meer betekenisvolle resultaat. Die totale bevolking kon ongeveer 1000 mense gewees het, min genoeg dat almal bewus kon wees van wat in die dorp gebeur.

Figuur 2.18: Totale bevolking in Wachenheim (Bereken volgens die gegewens in tabel 2.4 tot 2.6)

2.8.5 Die geskiedenis van Wachenheim

Wachenheim word vir die eerste keer genoem toe Weinberg, 'n heuwel met wingerde naby Wachenheim, in 765 aan die klooster Lorch geskenk is. Daar is nie sekerheid oor wanneer en

deur wie die burg Wachenheim gebou is nie, waarskynlik deur die keiser, Koenraad II (Konrad II), wat in 1035 die klooster Limburg en ander eiendomme wat deel daarvan gevorm het, laat oprig het (Frey 1836: 504).

Lodewyk, die seun van Lodewyk die Streng, kon slegs die burg Wachenheim kry, want Matilda (Mechtild, wat met Rudolf I van de Palts getroud was) het ook in 1290 aanspraak daarop gemaak. In ruil vir die dorp Wachenheim is die burg en stad Heidelberg egter aan haar toegeken (Frey 1836: 505).

In 1329 het Rudolf II, die toenmalige heerser, van die keiser verlof gekry om Wachenheim met mure en gragte te beveilig. Hy kon ook 'n skandpaal en galg oprig (Frey 1836: 506). In 1470, toe Wachenheim onder beheer was van Lodewyk I (Ludwig I), het hy hom by die bond teen die keurvors, Frederik I (Friedrich I), geskaar. Frederik het teen Wachenheim opgeruk, die burg ingeneem en toegelaat dat sy maarskalk, Döring von Eptingen, die stad onophoudelik aanval. In die jaar daarna het Döring weer die stad aangeval en hierdie keer tot oorgawe gedwing. Hy het daar 12 edelliede, 24 ruiters en 70 voetsoldate buiten die burgers en boere aangetref. Die meeste van hierdie mense is verdrink omdat hulle hul aan brandstigting skuldig sou gemaak het. Die vyand het die mure en torings van die stad afgebreek en die rommel gebruik om die gragte mee op te vul (Frey 1836: 507).

Met die vredesluiting moes Lodewyk die stad en burg Wachenheim aan die vorstelike huis van die Palts (Frederik I) afgee. Ten spyte van die vrede is Wachenheim in die jare daarna in die konteks van die Beierse vete oor opvolgreg deur die “vryheidsdronk” boere beroof en beset. Om die stad op te bou, het Frederik II die Wyse (Friedrich II, der Weise) die ou vryhede weer herstel (Frey 1836: 507).

Gedurende hierdie tyd het die burg verval omdat dit nie meer onderhou is nie. Die stad het egter vooruitgegaan. Die burg is, soos die stad self en die omgewing, in die Dertigjarige Oorlog geplunder. Die oostelike grens van Frankryk, dus die gebiede wes van die Rynrivier, was in die Negejarige Oorlog (1689-97) die teken van Louis XIV, die Sonkoning, se uitbreidingsbeleid. Die troepe van Frankryk het die Rynse Palts geplunder en Wachenheim is totaal in puin gelê. Die burg het volledig tot niet gegaan, maar die stad is geleidelik weer opgebou (Fisher 1972a; Frey 1836: 508).¹⁷

¹⁷ Dit het veroorsaak dat baie Duitsers geëmigreer het. Baie van die vroeë Duitse setlaars in Amerika, die “Pennsylvania Dutch,” was vlugteling van die Palts (Palatinate, 2007, 74).

2.9 'n Duitser in diens van die VOC

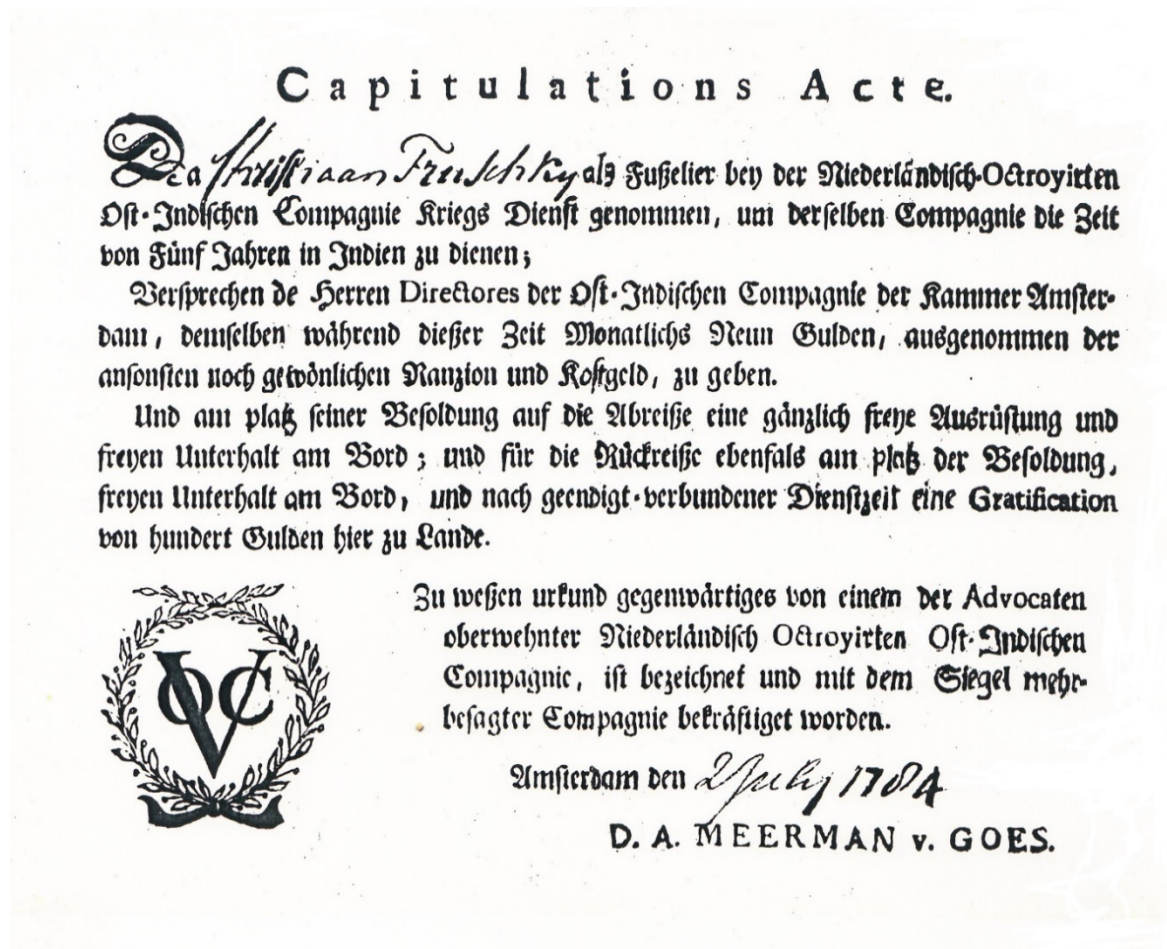
2.9.1 Johannes Spies en Philip Spies

Johannes Ulrich Spies en Philip Peeter Spies was albei ambagsmanne wat hulle Wanderschaft moes voltooi het om onderskeidelik 'n huistimmerman en 'n messelaar te word. Behalwe hiervoor was die lewensomstandighede in Amberg en Wachenheim totaal verskillend. Amberg was 'n belangrike handelstad met 'n groot inkomste uit die mynbou, die verwerking van yster en die handel in yster en sout. Amberg was hoofsaaklik Katoliek en behalwe vir die hoekskooltjies, was daar goeie skole, soos die Latynse skool van die Jesuïete. Amberg is nooit deur 'n vyandelike mag ingeneem nie; die ringmuur staan tot vandag toe. Ambergers was goed bekend met die riviervaart.

Wachenheim, daarenteen, was 'n klein stadjie wat van die hout uit die woude in die omgewing afhanklik was en waar wynbou beoefen is. Wachenheim is keer op keer in puin gelê deur vyandelike magte: opvolgingsoorloë wat ook met die stryd tussen Katolisisme en Protestantisme te doen gehad het en oorloë as gevolg van Frankryk se uitbreidingsbeleid wat al die gebiede wes van die Rynrivier by Frankryk wou inlyf. Wachenheim was oorwegend Luthers.

'n Belangrike vraag bly egter wat die persoonlike redes was waarom 'n Duitser sy vaderland sou verlaat om in die Ooste sy heil te gaan soek. Van Gelder maak 'n onderskeid tussen vertrek-motiewe (stootmotiewe) en aanmonstermotiewe (trekmotiewe) (Van Gelder 1997: 113).

2.9.2 Dwangwerwing

Figuur 2.19: Die kontrak van Christiaan Truschkij (Troskie) uit Danzig (In privaatbesit)(VOC Opvarenden: Fruschkij)

Hardhandige werwing (dwangwerwing of ronseling), soos wat in Engeland en Frankryk voorgekom het, is normaalweg nie in Nederland toegepas nie, behalwe miskien vlak voor en tydens die Vierde Engelse Oorlog (Van Gelder, 1997, p. 139). In Engeland is oudmatrose gedwing om by die vloot aan te sluit (impressment), soms deur so 'n persoon dronk te maak en soms deur 'n muntstuk (the King's shilling) op hom te plant waardeur hy "vrywillig" aangesluit het deur die geld in ontvangs te neem (Hickox, 2007, p. 18). Die persone wat hierdie hardhandige werwing toegepas het, is die "press gang" genoem en die onwillige manskappe is "impressed."

Werwing vir die VOC is soms wel deur 'n *werffofficier* (werffoffisier) gedoen. Gedurende die Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) is ses werffoffisiere aangestel (Van Durme, 2008: 258). Die terme van die kontrak met die VOC verskil van dié wat nie deur 'n werffoffisier gewerf is nie.

Bitter min van die kontrakte wat die werknemer met die VOC gesluit het, het behoue gebly. Die kontrak van Christiaan Truschkij uit Danzig (die stamvader van die familie Troskie) het wel behoue gebly. Hiervolgens beloof hy om die VOC vir 'n tydperk van vyf jaar in Indonesië te dien met 'n salaris van nege gulde per maand, bo en behalwe die gewone rantsoen en kosgeld. In plaas van die besoldiging sou hy op die heen- en terugreis 'n gratis uitrusting, sowel as gratis onderhoud aan boord ontvang. Na die afloop van sy diensjare sou hy 'n gratifikasie van 100 gulde in Nederland ontvang. Dit verskil van ander kontrakte in die sin dat hy nie geld en uitrusting aan volkshouers geskuld het nie, dat hy nie betaal is tydens die reis nie en dat hy 'n gratifikasie ontvang het. Christiaan Truschkij se kontrak is op 4 Julie 1784 bekragtig.

2.9.3 Vertrekmotiewe: huislike omstandighede en toestande in die land

Onder vertrekmotiewe was die omwenteling wat oorloë teweeggebring het, óf weens die gevaar wat dit ingehou het óf die moontlikheid om gewerf te word vir die leër óf weens die ontwrigting van die ekonomie. Onder persoonlike redes het getel wangedrag en finansiële probleme. Grootskaalse mobiliteit is in Duitsland veroorsaak deur die verskillende oorloë, maar die *Wanderschaft* het ook die jongmanne daaraan gewoond gemaak om van plek tot plek te beweeg (Van Gelder 1997: 113-118). Hierdie motiewe was motiewe van wanhoop (Van Gelder 1997: 121). Spesifieke oorloë kon 'n rol gespeel het in die vertrek van die stamvaders.

In Johannes Spies se geval was die oorlog van die Oostenrykse Opvolging (1740-1748) nog aan die gang toe hy Amberg verlaat het, maar dit was na die gruweldade wat Von der Trenck in die buurstad gepleeg het. Die Negejarige Oorlog (1689-97) het plaasgevind so ongeveer sestig jaar voordat Philip Spies Wachenheim verlaat het. Dit het egter geen direkte invloed op hom nie.

2.9.4 Aanmonster-motiewe: Die aantrekkingskrag van die Ooste

Onder aanmonster-motiewe het geval materiële motiewe; die moontlikheid om in 'n ander land geld te maak of om iets te leer. Enkele persone het na die Ooste gegaan met religieuse motiewe, maar baie was ook bewus van die seksuele vryheid wat aan Europese mans gebied is. Veral poligamie (veelwywery) en die inheemse bevolking aan die Kaap wat byna naak rondgeloopt het, het 'n groot indruk op voornemende werknemers gemaak (Van Gelder 1997: 122).

Eksotiese plante en diere en voorwerpe soos porselein en munte het die nuuskierigheid geprikkel. 'n Olifant is byvoorbeeld in 1716 in Hamburg tentoongestel en 'n renoster tussen 1744 en 1748 in groot Duitse stede (Van Gelder 1997: 118-128).

Die renoster, Clara

Figuur 2.20: Clara in Mei 1747 (“Van Stolknummer: 3674”[aanlyn-artikel])

Hierdie renoster, Clara, was 'n Indiese renoster (*Rhinoceros unicornis*) wat deur kaptein Douwe Mout van der Meer van die direkteur van die VOC in Bengale as geskenk ontvang is. Clara is op die ouderdom van een maand gevang en het baie mak geword. In 1740 vertrek Douwe Mout met die *Knappenhof* en die renoster van Bengale na Nederland. Hulle stop by die Kaap en kom in Julie 1741 by Rotterdam aan. Volgens die skrywer, Wiltmaister, is daar in 1739 'n lewendige renoster of neushoring in die gastehuis *Zur Schwannen* in Amberg vertoon en daar was 'n groot toeloop van mense wat hierdie dier wou sien (Laschinger 1997: 161; Wiltmaister 1783: 616). Wiltmaister maak egter 'n fout, want Mout het eers in 1741 in Nederland aangekom.

Clara was wel in Duitse gebiede: in 1744 in Hamburg (volgens twee aanplakbiljette), en in Julie 1748 doen die *Nürnberg Chronik* verslag dat Douwe Mout met sy kastaiingbruin renoster in Neurenberg is. Op 14 April 1758 sterf Clara in Londen (Verheij 1992: 7, 10, 12, 16, 28, 47).

Johannes Spies kon van Clara in Amberg gehoor het en het haar waarskynlik in Rotterdam gesien (Verheij 1992: 18).

Die komeet van 1744

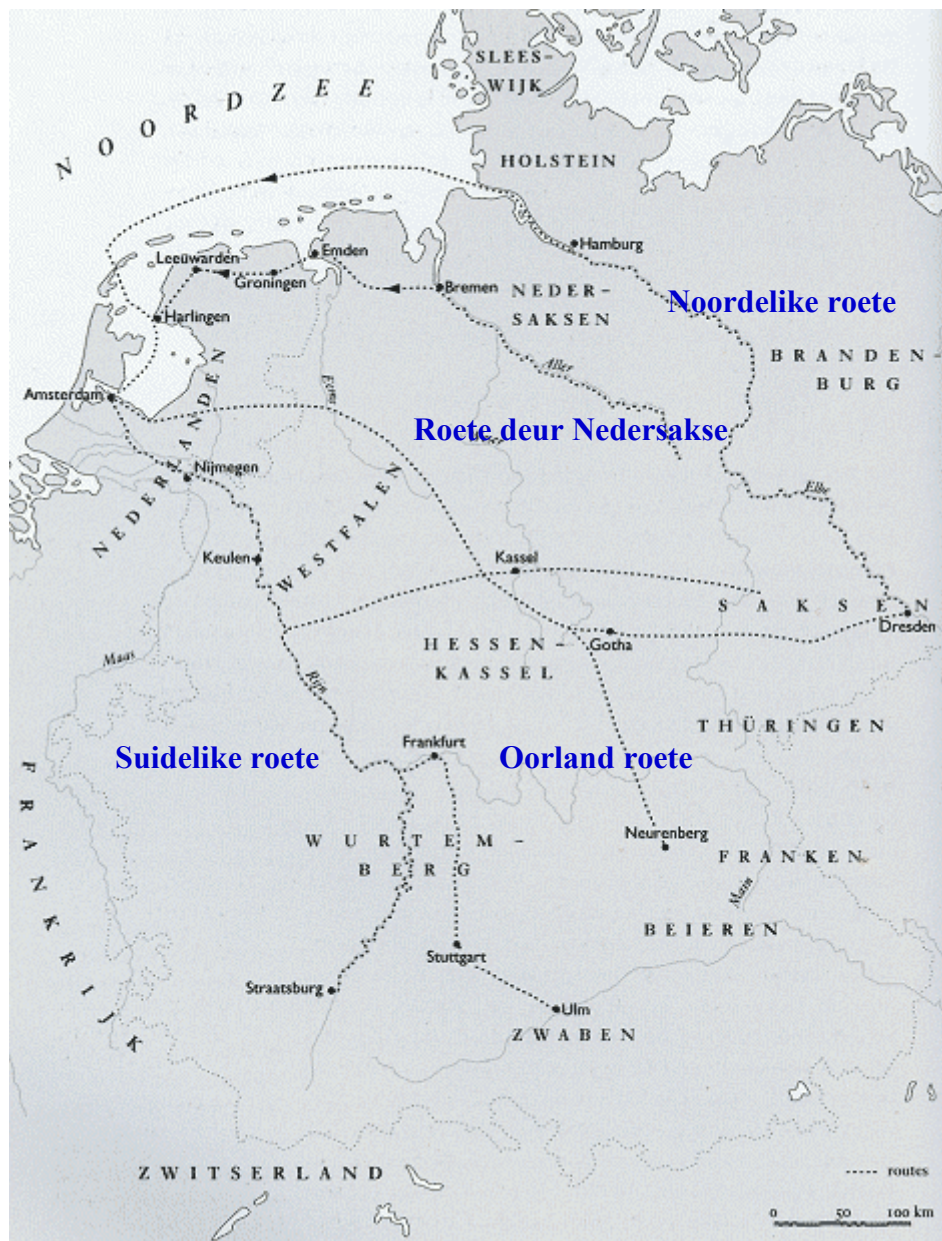
In 1783 berig Wiltmaister dat almal in Amberg nog die groot “skokkende” komeet onthou wat in 1744 met vrees deur alle inwoners gesien is. Mense was van mening dat hierdie komeet die treurige voorbode van groot sterftes sou wees. Net na sonsondergang kon ’n mens die komeet tesame met die aandster sien. Dit was ’n groot, helder hemelliggaam met ’n vlamme stert, ongeveer 5 tot 6 el¹⁸ lank en aan die punt ’n halwe el breed. ’n Mens kon dit tot na middernag sien (Wiltmaister 1783: 359). Wiltmaister maak hier nie ’n fout nie: die komeet is vanaf Desember 1743 tot aan die einde van Maart 1744 oor die hele Europa gesien (Seargent 2008: 116-121). Johannes Spies sou dus sonder enige twyfel elke aand op pad na Nederland die komeet gesien het.

2.10 Die reis na Nederland

2.10.1 Moontlike roete

Daar was drie roetes uit Duitsland na Nederland: die noordelike roete langs die Elbe tot by Hamburg en daarvandaan per skip na Amsterdam, die roete deur Nedersakse langs die Aller en Weser na Bremen en Groningen en die suidelike roete met die Ryn na Amsterdam. Op die kaart in Van Gelder se boek is daar ook ’n oorland roete van Neurenberg na Amsterdam, Van Gelder noem dit egter nie in sy teks nie (Van Gelder 1997: 131-132).

¹⁸ ’n Neurenbergse el was 65,65 cm lank (“Wörterbuchnetz Elle” 2011 [aanlyn-artikel])

Figuur 2.21: Die roetes na Nederland (Van Gelder 1997: 132)

Alhoewel Amberg na aan Neurenberg geleë is, het Johannes Spies moontlik die Rynroete (suidelike roete) gevolg. Die Ambergse handelaars het hulle ware vanaf Regensburg aan Ulm gelewer (Blößner 1928: 416). Johannes Spies kon dus maklik per skip by Ulm uitgekom het en daarvandaan oor land tot by die Rynrivier gereis het, per skip rivier op en dan die tak van die Ryndelta gevolg het wat naby Rotterdam in die see uitmond, waarvandaan Johannes Spies uitgevaar het (afdeling 2.8.3). Dit is die mees waarskynlike roete, maar ander roetes kan nie heeltemal uitgeskakel word nie.

Wachenheim is geleë nagenoeg halfpad tussen Frankfurt en Straatsburg (Strasbourg) in Elzas. Die voor die hand liggende roete wat Philip Spies gevolg het, is dus die roete met die Ryn langs tot by Amsterdam, omdat hy met die Kamer van Amsterdam uitgevaar het.

2.10.2 Ervarings op die pad

Van Gelder som die ervarings op reis so op: Besondere kenmerke van die reis oor land was die onsekerheid en wetteloosheid wat geheers het en die baie besluite wat geneem moes word. Daar was talle uitdagings: die korrekte roete, die huisvesting, die oordeel oor die betroubaarheid van die geselskap, die beste plek om geld te wissel, die probleme met passe en gesondheidsverklarings, probleme met die taal, die gevaar van diewe en ronselaars,¹⁹ die gebrekkige en swak paaie, die slegte weer, die moontlikheid om te verdwaal en die geld wat al hoe minder geword het (Van Gelder 1997: 131).

Daarby kan ook gevoeg word dat hulle waarskynlik alle geld wat hulle nodig gehad het by hulle moes hou, al hul besittings op hul rug moes dra en dat hulle buitenshuis was in verskillende weersomstandighede (The German workman 1852: 459). Blicke beskryf hoe 'n jong man – 'n onderdaan – van sewentien jaar saam met sy vriend gevlug het met twee riksdalder in sy sak en al sy besittings op sy rug (Blickle 2003: 226). Johann Vogel het met vyftien riksdalder vertrek waarvan nie baie oor sou wees na die reis van 'n aantal weke oorland nie. Vir die reis per skip het vanaf Königsberg na Amsterdam wat ses weke geduur het, het Georg Naporra 112 gulde²⁰ saamgeneem (Van Gelder 1997: 136). Die Württembergse Regiment se twee bataljonne het 36 en 34 dae respektiewelik geneem van Ludwigsburg na Duinkerken (Grube 1939).

In die Nederlandse hawestede moes die Duitsers onderdak vind, aanvaar word as VOC-werknemers en dan op die lang seevaart na die Ooste gaan. Dit is die onderwerp van die volgende hoofstuk.

¹⁹ In hoofstuk 3 word die ronselaars bespreek.

²⁰ Ongeveer 168 tot 280 riksdalder afhangende van hoeveel stuiwers per riksdalder gereken word (afdeling 3.2.6; hoofstuk 5 nota 13). Aan die anderkant kan hier dalk verwys word na die Duitse *Reichsthaler*.

HOOFSTUK 3

DIE SEEVAART

Die een ervaring wat alle stamvaders gedeel het, is die seevaart vanaf Europa na die Kaap. Wanneer hulle aansoek gedoen het om burgerskap, moes hulle verklaar met watter skip hulle geland het (afdeling 2.6.1; afdeling 2.7.1). Selfs vroue is soms met 'n skip geïdentifiseer. So is na die vrou van Jan Coenraad Visser verwys as Catharina Everts van der Zee. Sy is in 1671 op die skip *Europa* gebore (Wood 2002: 38-44).

3.1 Die stand van skeepvaart in die 18de eeu

3.1.1 Die ontdekkingsreise

Die vestiging van 'n Europese gemeenskap aan die suidpunt van Afrika is 'n direkte gevolg van die ontwikkeling van skeepvaart. Die galei, die tradisionele skip van die Middellandse See en die kus van Wes-Europa, kon egter nie handelsware sowel as 'n groot bemanning vervoer nie en het dus nie 'n rol gespeel in die Eeu van Ontdekking (*Age of Discovery*) nie (Spierenburg 2007: 23-24). Met die ontwikkeling van seilskepe wat op die oop see kon vaar, het die ontdekking van nuwe wêreldes gekom (Parry 1963: 71).

3.1.1.1 Dias en Columbus

Onder Prins Hendrik die Seevaarder (1394-1460) het die Portugese die weskus van Afrika sover as Senegal en Cabo Verde verken. Eers na Hendrik se dood is die kus van Afrika waar dit 'n oostelike rigting inslaan verder verken en die ewenaar oorgesteek. Diogo Cão het die mond van die Kongo in 1484 bereik (Wiid 1951a: 5).

Die vaart van Dias was deel van 'n plan van die koning van Portugal, João II (Johan II), om die Indiese subkontinent te bereik deur óm Afrika te seil. Dias het Portugal in Julie of Augustus 1488 verlaat en al langs die weskus van Afrika gevaar. Suid van die ewenaar het dit egter al hoe moeiliker geword om vordering te maak, omdat die Benguelastroom en die suidoospassaatwinde die vooruitgang gestrem het. Naby die Oranjeriviermond het Dias doelbewus weg van die kus gedraai en in 'n halwe sirkel om die suidpunt van Afrika gevaar. Hy het eers naby Mosselbaai weer land gesien (Axelson 1988: 31, 41, 39-40; Randles 1988: 25; Smallman 2003: 10).

Die algemene opvatting dat die geleerdes van die Middeleeue gedink het dat die aarde plat is, is onwaar: “By the medieval era, no educated person thought the world flat” (Bernstein 2008: 162). Die konsep van 'n plat aarde word beskryf as 'n “mite” of “fout” (Bishop 2010: 100; Russel 1997: 27). Die bemanning van die eerste ekspedisies van Dias en Columbus het nie werklik geglo dat hulle oor die rand van die wêreld sou seil nie. Wat wel waar is, is dat die bemanning daarop aangedring het dat Dias omdraai (Axelson: 1988: 42-44; Randles 1988: 25-26).

Volgens die Portugese geskiedskrywer, Barros, sou Dias die naam *Cabo Tormentoso* of Stormkaap aan die Kaap gegee het en Johan II sou dit later na *Cabo de Boa Esperança* verander het (Wiid 1951a: 8; Theal Beginning 1902: 130). Dit word nie meer vandag aanvaar nie. Volgens Axelson is die bewyse onweerlegbaar dat Dias die Kaap ontdek én dit *Cabo de Boa Esperança* genoem het (Axelson 1988: 45).

Met sy terugkeer het Dias aan koning Johan II verslag gedoen, terwyl Cristoforo Colombo (Christoffel Columbus) teenwoordig was (Axelson 1988: 47; Randles 1988: 26-27). Columbus, 'n Italiaanse kartograaf, het met die steun van koning Ferdinand II en koningin Isabella I van Spanje in 1492 besluit om weswaarts te vaar en het die Nuwe Wêreld ontdek, alhoewel hy aanvanklik gemeen het dat hy 'n seeweg na Indië gevind het (Thom 1951: 39; Wiid 1951a: 9).

Die prestasie van Dias om in 1488 om die Kaap de Goede Hoop te seil, lê eerstens daarin dat die driehoekige landpunt van Afrika vanaf Mosambiek tot by die mond van die Kongo by die kaarte van die wêreld gevoeg is (Randles 1988: 28). Tweedens het dit tot gevolg gehad dat die Portugese oos- en die Spanjaarde weswaarts geseil het op soek na die seeweg na Indië (Axelson 1988: 47).

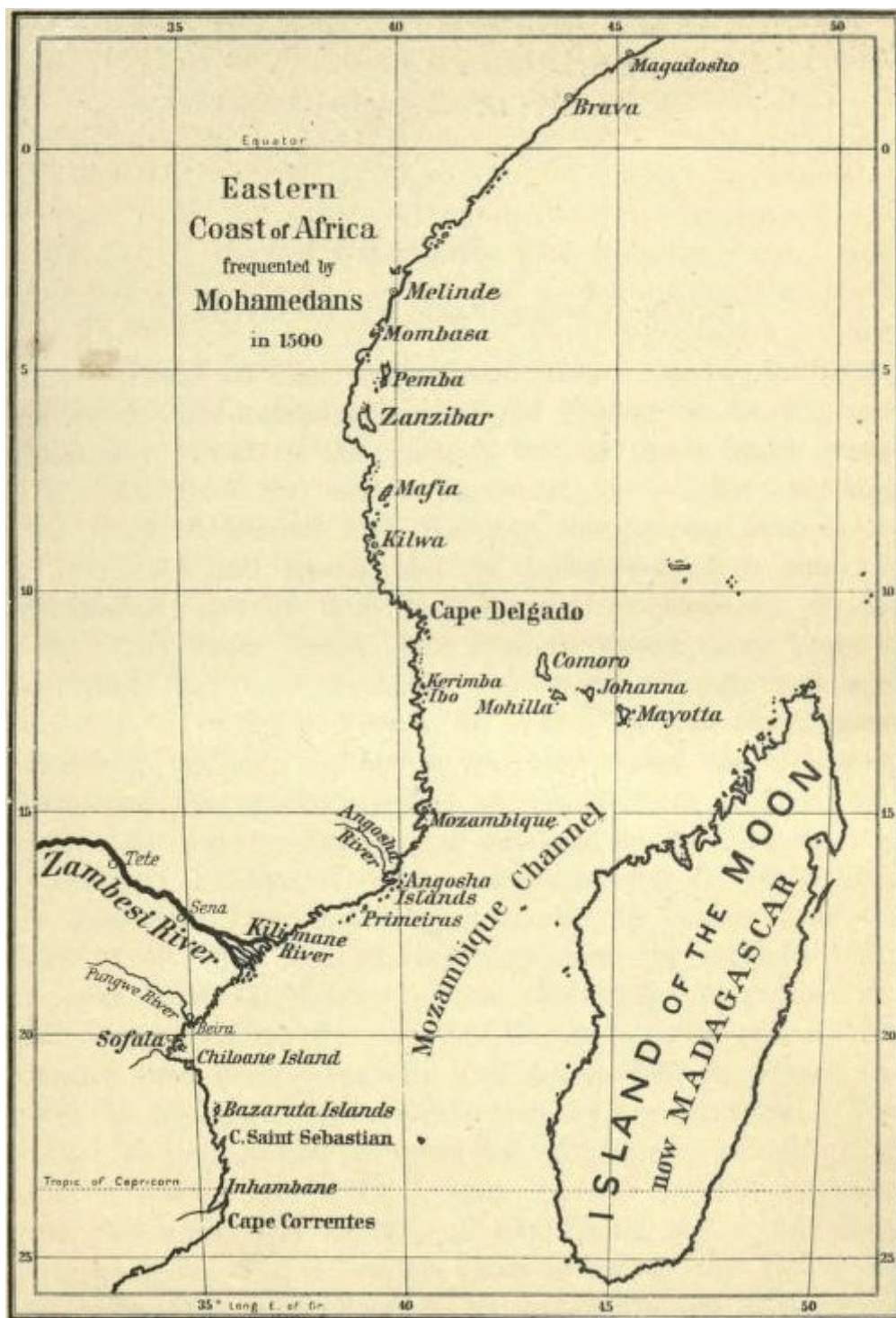
3.1.1.2 Da Gama

Op Vasco da Gama se vaart van 1497 het 'n onbekende seeman 'n oplossing vir die probleem van die seestrome en passaatwinde suid van die ewenaar gevind. Verby die boggel van Afrika het die skepe weg van die land gedraai en vir 'n paar honderd myl weswaarts in die Atlantiese Oseaan ingevaar en toe geleidelik antikloksgewys gedraai in die rigting van die Kaap. Op hierdie manier het hulle die beste gebruik van die wind gemaak. Die boog wat die Portugese oor die Atlantiese Oseaan gemaak het, was so groot dat hulle redelik naby Brasilië verby gevaar het (Subrahmanyam 1998: 81, 85; Bernstein 2008: 170).

Da Gama het op 7 November 1497 by St. Helenabaai geland en kennis gemaak met die Khoi, 'n ontmoeting wat ongelukkig op 'n skermutseling uitgeloop het (Theal Beginning 1902: 137-141). Vanaf die Kaap het Da Gama al met die ooskus van Afrika op geseil en die hulp van 'n bedrewe navigator bekom wat hom op die laaste deel van die reis na Indië begelei het (Bernstein 2008: 173). Op 24 April 1498 het Da Gama se drie klein skepe die Indiese Oseaan oorgesteek en op die 18de Mei naby Kozhikode (Kalikoet) aan die Indiese westkus geland (Da Gama & Ames 2009: 63-70; Bernstein 2008: 172-174; Theal Beginning 1902: 141-149; Wiid 1951a: 9-12).

Die groot prestasie van Vasco da Gama is dat hy die seeroete na Indië voltooi het. Vir Suid-Afrika is dit ook van belang dat hy op Kersdag 1497 aan Natal (KwaZulu-Natal) sy naam gegee het – “Terra da Natal” (Theal Beginning 1902: 147; Wiid 1951: 11).

Wat duidelik uit sy reis geblyk het, is dat daar geen skeepvaart aan die Oos-Afrikaanse kus suid van die Mosambiekkanaal was nie. Die Arabiere en die Indiërs het nie probeer om verder suid as 24°4' suiderbreedte te seil nie. Hiervandaan het die Mosambiekstroom baie sterk in 'n suidelike rigting gevloei. Hulle sou maklik suid kon vaar, maar sou nie weer noordwaarts kon vaar nie (Murray 1891: 6-7; Theal Beginning 1902: 122).

Figuur 3.1: Kaart van die Ooskus van Afrika wat plekke aandui wat Da Gama besoek het en tot waar die invloed van die Arabiese en Indiese seevaarders gestrek het (Theal Beginning 1902: 122).

3.1.2 Die Verdrag van Tordesillas

Nadat Dias en Da Gama 'n seeroete om die Kaap na Indië ontdek het en Christopher Columbus twee “nuwe kontinente”, Noord- en Suid-Amerika, vir die westerse wêreld ontdek het, het botsende belange die sluiting van 'n ooreenkoms tussen Spanje en Portugal genoodsaak. In 1494 is 'n verdrag in die Spaanse dorp Tordesillas onderteken wat bepaal het dat alle gebiede oos van 'n denkbeeldige skeidslyn aan Portugal sou behoort en dié wes van die lyn aan Spanje. Hierdie lyn val 370 “leagues” wes van die Kaap Verdiese eilande, wat beteken het dat, onder andere, Brasilië, Afrika en Oos-Indië onder Portugese invloed sou val (Bernstein 2008: 168; Van Veen 2000: hfst. 1 afd. 1). Omtrent net Noord- en Suid-Amerika is aan Spanje toegeken met die Filippyne (aan die ander kant van die wêreld) as die mees westelike grens.

Portugese skepe sou dus aan die Kaap land en die VOC-dienaars sou met Portugese handelsposte in ander wêrelddele in kontak kon kom.

3.1.3 Die Stigting van die VOC

Die Katolieke lande het hulle by hierdie verdrag, wat amptelik deur die pous erken is, gehou, maar lande soos Engeland en Nederland het hulle nie hieraan gebonde gevoel nie. Die Nederlander, Cornelis de Houtman, het in Lissabon ondersoek ingestel na die Oos-Indiese handel. Terug in Nederland het hy ondersteuning gewerf om skepe toe te rus om onder die Nederlandse vlag in Oos-Indië handel te dryf. Op 2 April 1595 het die eerste vloot van die Nederlandse *Compagnie van Verre*, bestaande uit vier skepe, vanaf Nederland vertrek; De Houtman het aan die hoof gestaan. Onder sy leiding is daarin geslaag om van Nederland om die Kaap na Java te vaar (Van der Aa 1860 Deel 8-2 1867: 1329-1330). Die *Eerste Schipvaart* het daarin geslaag om in die Ooste speserye te koop en na Nederland terug te keer. Finansiële was die vaart waarskynlik nie 'n sukses nie; terselfdertyd het dit gepaard gegaan met groot lewensverlies. Tog het dit die weg gebaan vir verdere handelsreise. Die sukses het daarin gelê dat bewys is dat die seeroete om die Kaap geskik was vir seilvaart (Bruijn *et al.* 1987: 1, 3; Gaastra 2003: 15-16, Thom 1951: 43; 40-44).

Die Nederlanders het op hierdie manier nie net die Portugese invloedseer binnegedring nie, maar ook die uitgebreide eeue-oue netwerk van Asiatiese handel wat van die Midde-Ooste tot by China gestrek het (Van Gelder 1997: 36; Bernstein 2008: 77-109).

Verskeie Voor-Kompanjieë is gestig en die handel met Asië het toegeneem. Onder leiding van die landsadvokaat van Holland, Johan van Oldenbarnevelt, is die handelaars oortuig om saam te werk en is die *Vereenigde Oostindische Compagnie* (VOC) in die lewe geroep. Die oktrooi daarvoor is op 20 Maart 1602 onderteken (Gaastra 2003: 19-21; Thom 1951: 44-45).

Die VOC het bestaan uit ses kamers: Amsterdam, Zeeland (Middelburg), Rotterdam, Delft, Hoorn en Enkhuizen. Die sentrale bestuur het berus by die Here XVII met agt direkteure van Amsterdam, vier van Zeeland en een elk van die vier kleiner kamers (Bruijn *et al.* I 1987: 6; Gaastra 2003: 21).

Die VOC het die alleenreg op handel verkry ten ooste van die “kaap de Bonne Esperance” tot deur die Straat van Magellaan, met ander woorde die hele Indiese en Stille Oseaangebiede (Gaastra 2003: 20; Schoeman 1999: 77).

Die *West-Indische Compagnie* (WIC) is in 1621 gestig en op ’n soortgelyke grondslag as die VOC bedryf. Die WIC het jurisdiksie verkry oor die gebied ten weste van die lengtelyn wat deur die Kaap die Goeie Hoop loop (Boxer 1957: 7; Schoeman 1999: 41). Volgens die letter van die wet het dit beteken dat die WIC seggenskap oor Saldanhabaai en Robbeneiland gehad het.

Anders as die VOC, was die WIC direk betrokke by die Atlantiese slawehandel (Postma 1990/2008: 10, 26).

Die WIC het sy monopolie in die Wes-Indiese Eilande in 1734 verloor en in 1738 ook in Afrika. Hierna het privaat individue tot die handel toegetree. Die belangrikste maatskappy was die Middelburgse *Commercie Compagnie* wat tussen 1730 en 1790 sowat 118 slawe vaarte onderneem het (Hogerzeil & Richardson 2009: 144; Thomas 1997: 255).

3.1.4 Vertrektye

Drie maal per jaar, in Desember/Januarie, April/Mei en Augustus/September het skepe vanuit Nederland na die Ooste vertrek as die Kers-, Paas- en kermisvloot. Die kermisvloot is so genoem omdat dit saamgeval het met die jaarmark of kermis wat jaarliks in September in Amsterdam gehou is (Barend-van Haeften & Gelderblom 1998: 14). Daar was egter nie altyd drie afgebakende vertrektye nie. Eers ná 1636 het dit gebeur dat sommige skepe so vroeg as Augustus en September geseil het en hieruit het die idee van drie vlote ontstaan. Later het so baie skepe vertrek dat daar nie meer sprake van aparte vlote was nie (Gaastra 2003: 111).

3.1.5 Die roete

3.1.5.1 Die uitreis

Die kortste en beste roete vanuit Nederland was deur die Engelse kanaal, maar ten tye van oorlog was daar altyd die gevaar om vyandelike skepe teë te kom. Hierdie gevaar was baie minder op die roete *achterom* (“agterom”), naamlik noord van Skotland en om die Shetland-eilande (Bruijn *et al.* I 1987: 35; Ketting 2005: 31).

Die VOC-skepe het nie soos Dias al langs die weskus van Afrika af gevaar nie. As die kusroete naby die ewenaar gevolg is, was dit moeilik om die noordoospassaatwinde te bereik, wat noodsaaklik was vir die voortgesette vaart na Suid-Amerika en daarvandaan om die Kaap. As ’n skip, aan die ander kant, te ver uit in die Atlantiese Oseaan gevaar het, kon dit in die laagdrukstelsel windstiltes¹ ondervind of andersins van koers af gedryf word (Bruijn *et al.* I 1987: 60). Die aanbevole roete is in besonderhede aangedui deur strepe op kaarte te trek. Dit het soos ’n wa-spoor gelyk en het gou onder die naam “wagenspoor” bekend gestaan (Bruijn *et al.* I 1987: 65; Dash 2002: 96). Suid van die ewenaar het die skepe met ’n groot boog na die Kaap geseil (Gaastra 2003: 111).

3.1.5.2 Die reis van die Kaap na Oos-Indië

Die VOC het nie Da Gama se roete vanaf die Kaap al met die ooskus van Afrika gevolg nie. Vanaf 1602 het VOC-skepe suid van Madagaskar, verby Mauritius, in die rigting van Indonesië gevaar om die sterk Agulhas-teenstroom te vermy (Van Veen 2000, hfst. 8, Dutch shipping). In 1611 het Hendrik Brouwer in plaas daarvan om langs die kus op te vaar, gebruik gemaak van die westewinde² en die seestrome tussen 35° en 40° suiderbreedte en ná ongeveer 1000 Nederlandse seemyle noord gedraai in die rigting van Java. Vanaf 1616 het hierdie sogenaamde Brouwer-roete die voorgeskrewe roete vir al die VOC-skepe geword (Parthesius 2010: 114; Sleight 1993/2004: 2; Van Gelder 1997: 150).

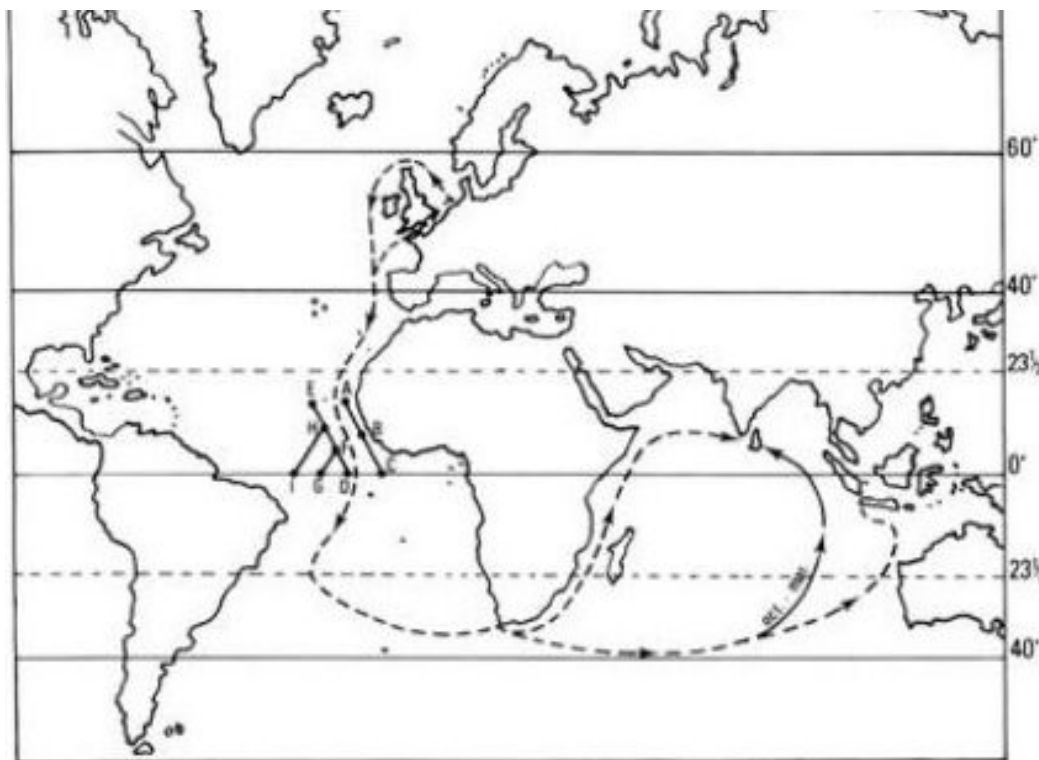
¹ *doldrums*

² Die stormwindgebied, die “*roaring forties*”, kom ongeveer tussen 40 en 50 suiderbreedte voor.

3.1.5.3 Die terugreis

Die oorloë teen Spanje en Portugal het dit nodig gemaak dat terugkerende retoerskepe onder konvooi geseil het. Die direkteure van die VOC het verkies dat skepe tussen April en Oktober in Nederland aankom (Parthesius 2010: 117). Dit het beteken dat die retoervloot teen einde Desember en begin Januarie moes vertrek, met 'n paar “na-skepe” in Januarie en Februarie. Op dié manier kon hulle die Asiatiese moeson en die orkane in die Indiese Oseaan misloop en in Nederland wees voor die Europese verspreiding van produkte weens noordelike ys gestaak moes word (Parthesius 2010: 61, 166).

By die Kaap het die skepe egter vir mekaar gewag en in een of twee vlote na Nederland geseil.

Figuur 3.2: Kaart van die seeweg na Batavia en Ceylon en die wa-spoor (Bruijn et al. 1987: 65).

3.1.6 Kennis van die instrumente

Gedurende die middel van die 18de eeu was die wetenskaplike instrumente wat vir skeepvaart gebruik is, redelik ontwikkel. Die breedtegraad kon binne redelike perke bepaal word, maar die bepaling van die lengtegraad was nog 'n groot probleem.

3.1.6.1 Breedtegraad

Die breedtegraad kan bepaal word deur met 'n kwadrant of jakobstaf (cross-staff) die hoek bo die horison na die noordelike poolster te meet. Naby die ewenaar en in die suidelike halfmond is die poolster nie meer sigbaar nie en is die hoogte van die son bo die horison om twaalfuur in die middag gemeet. Met die gebruik van die jakobstaf was dit nodig dat die kaptein direk na die son kyk, wat veroorsaak het dat baie navigators hulle sig verloor het (Sobel 1995: 43). Die hoek van die son teen middaguur kon ook met 'n astrolabium of oktant bepaal word. Op grond van die hoek kon daar vir elke dag van die jaar in astronomiese tabelle nageslaan word wat die hoogte van die son en dus wat die breedtegraad is (Parry 1963: 109-110; Turner 1998: 29-32).

3.1.6.2 Lengtegraad

Die lengtegraad was moeilik om te bepaal. Twee verskillende metodes is gebruik. Die eerste het die hoek tussen die maan en sekere opvallende sterre gelees en dit vergelyk met 'n stel standaardtabelle. Die ander metode was om die tyd in die hawe waarvandaan vertrek is met die plaaslike tyd te vergelyk (Turner 1998: 35-36). Die tegnologie was nie gevorderd genoeg om die posisie van die hemelliggame te bepaal nie en die horlosies was ook nie akkuraat genoeg om die tyd vanaf vertrek te meet nie.

In plaas daarvan om lengtegraad te meet, is van gisbestek (*dead reckoning*) gebruik gemaak. Die posisie van die skip op die see is bepaal deur middel van die rigting waarin gestuur is en die afgelegde afstand (Parry 1963: 115). Die snelheid van die skip is bereken deur 'n stuk hout oorboord te gooi en te meet hoe lank dit neem om tussen twee punte aan die kant van die skip te beweeg (Turner 1998: 15). 'n Bedrewe navigator kon die skip se ligging met aanvaarbare akkuraatheid bepaal, maar seestrome wat baie wisselvallig kon wees, het die lesing beïnvloed en op 'n lang reis kon die foute kumulatief wees (Forsyth 1957: 20).

Regdeur die bestaanstyd van die VOC was navigasie buite sig van die land gebaseer op gisbestek, aangevul deur die waargenome lengtegraad. Weens die foute wat gemaak is, het talle skepe gestrand (Dash 2002: 127).

Eers nadat 'n baie akkurate uurwerk (kronometer) in 1772 deur die Engelse horlosiemaker, John Harrison, ontwerp is, kon lengtegraad noukeurig op see bepaal word (Sobel 1995: 147-149). Kommersiële horlosiemakers het begin om Harrison se ontwerp na te maak en bekostigbaar te maak. Die Engelse vloot en die *East India Company* het eers in die 1780's daarvan gebruik begin maak (Sobel 1995: 162; Turner 1998: 36).

Nie alleen het die akkurate bepaling van lengtegraad die roete beïnvloed nie, maar by implikasie ook die veiligheid van die bemanning. Die *Arniston* wat in Mei 1815 naby Waenhuiskrans gestrand het, het nie 'n kronometer aan boord gehad nie en het in 'n storm van die res van die vloot weggedryf en nie geweet op watter lengtegraad hy seil nie (Hall 1866: 237-239).

3.1.6.3 Nulmeridiaan

Daar was geen algemene konsensus oor waar die nulmeridiaan moes val nie. Aanvanklik het kartograwe die nulmeridiaan deur eilande in die Atlantiese Oseaan, soos die Kanariese eilande, die Kaap-Verdiese eilande of die Asore laat loop, maar Rome, Jerusalem en Parys is ook as nulmeridiaan gebruik (Sobel 1995: 3-4). Dit kan aanvaar word dat die Nederlandse seevaarders vanaf ongeveer 1720 die meridiaan van Ferro (die mees westelike Kanariese eiland, El Hierro) as standaard gebruik het (Serton 1952: 464-467).

Eers in 1884 is op 'n internasionale kongres in Washington besluit op 'n internasionaal aanvaarbare nulmeridiaan en die keuse het op Greenwich geval (Sobel 1995: 168-169).

3.1.7 Die skepe: tipes en funksies

3.1.7.1 Skeepstipes

Die Europese lande, soos Nederland, Engeland en Portugal, met uitgebreide kuslyne, was vanaf die vroegste tye by seevaart betrokke. Verskillende tipes skepe met verskillende funksies is gebruik. Die *retourschip* is gebruik op die roete van Nederland na Asië en terug, die sogenaamde retoervaart (retourvaart).³ Die beskrywing *Retourschip* kon na 'n spesifieke tipe skip verwys of aandui waarvoor die skip gebruik is, naamlik vir die skeepvaart tussen Nederland en Asië (Bruijn *et al.* 1987: 38; Parthesius 2010: 65-66). Hulle was almal spieëlskepe (spiegelschepen), is met kanonne bewapen en het drie maste gehad. Die kenmerkende eienskap van hierdie skepe was die vierkantige agterkant van die skip, wat gebou is met 'n plat agterstewe of spieël. Die fluitskip, 'n tipe handelskip, was geskik vir die vervoer

³ *Retourvaart* word soms met “homeward bound shipping” vertaal. Dit gee aanleiding tot misverstand. Die vertaling is eerder “return shipping.” *Retoervaart* beteken die heen- en terugreis.

van groot frag. Die galjoot is ná die uitreis vir verdere diens aan die Kaap of in Asië gebruik. Die hoeker was geskik vir hoë snelhede (Bruijn *et al.* I 1987: 38-41).

Die skepe is gewoonlik nie volgens skeepsplanne gebou nie. Die mate van die skip was gebaseer op vaste verhoudings (Ketting 2005: 176). Die Engelse skeepsbouers het volgens tegniese tekeninge gewerk, maar die Nederlandse skeepsbouers was gewoon daaraan om slegs met instruksies van die Here XVII te werk en het beswaar gemaak toe die teoretiese Engelse metode in 1741 deur Van Imhoff aanbeveel is (Bruijn *et al.* I 1987: 46-47).

3.1.7.2 Die funksies van die skepe

In die tyd van die VOC is die oseane oorkruis deur 'n menigte skepe, soos handelskepe, oorlogskepe en slaweskepe. Behalwe skepe wat lang afstande geseil het, is skepe naby die land en op riviere gebruik. In Zeeland het die seevissery (*zeevisserij*) op die Oossee (Baltiese see) onder andere kabeljou, kreef en oesters gelewer en die binnevaart (*binnenvaart*) palings (Salmon & Van Goch, 1751: 325). Met die afname van die visvaart het die koopvaart toegeneem en is onder andere wyn van Frankryk, sout van Portugal en hout van Noorweë ingevoer (Salmon & Van Goch, 1751: 380-381).

Skepe is ook gebruik vir passasiers; om gevangenes, soos die bandiete wat na Australië gestuur is, te deporteer en vir die vervoer van slawe.

3.1.8 Gevare op see

3.1.8.1 Kaping en seerowery

Kaping

In tye van oorlog het Europese regerings kapersbriewe uitgereik waarin privaatskepe gemagtig is om skepe van die vyand te kaap. Sowel handelskepe as slaweskepe kon vir kapersbriewe aansoek doen. Sonder so 'n brief is kaping as seerowery beskou. 'n Geregtelike ondersoek kon die skip as *prize* (oorwinningsbuit) verklaar waarna die skip verkoop kon word tot voordeel van die kapers (Williams 2004: xx, 114). Die gevegte het nie baie ongelukke opgelewer nie, dikwels slegs een tot drie sterftes; die doel was om die geteikende skip tot oorgawe te dwing sonder om te veel skade aan te rig (Williams 2004: 2, 14, 111, 123, 124).

In Suid-Afrika het verskeie kaperskepe 'n rol in die geskiedenis gespeel. Die eerste slawe wat na die Kaap gebring is, is van 'n gekaapte skip verkry. Die *Amersfoort*,⁴ 'n Portugese slaweskip, is tydens die Nederlands-Portugese oorlog in 1658 gekaap en na die Kaap gebring (Van Riebeeck 1957b: 268; Böeseken 1977: 11;⁵ Schoeman 2012: 120).

'n Engelse slaweskip, die *Johanna Catharina*, is op die rede (ankerplek) van St. Helena tydens die Derde Engels-Nederlandse Oorlog (1672-1674) buitgemaak met 240 Mosambiekse slawe aan boord en na die Kaap gebring (Schoeman 2012: 120, Sleight 1993/2004: 137).

Die bekendste kaping in Kaapse waters is egter dié van die *Sea Bride* deur die *Alabama*. Die bark ('n seilskip met drie maste), die *Sea Bride*, het vanaf New York na Kaapstad en Zanzibar geseil met 'n verskeidenheid goedere ter waarde van £36 945-12-0 aan boord. Op die oggend van 5 Augustus 1863, terwyl hulle in die rigting van Tafelbaai gevaar het, het 'n stoomskip hulle tegemoet gevaar. Hulle het aanvaar dat dit 'n Engelse posskip was, maar later besef dat dit die konfederale skip, die *Alabama*, was. Nadat 'n paar kanonskote afgeskiet is, het die *Sea Bride* oorgegee (United States 1865: 374-5). Die *Alabama* word tot vandag onthou in die ghommalieliedjie:

Daar kom die Alibama,
Die Alibama kom oor die see, (Hutchinson 2006: 89).

Uitgebreide navorsing is oor die oorsprong van hierdie volksliedjie gedoen (Burden 2014). Daar was ook 'n ander skip met die naam *Alabama*, 'n klein kotter wat op die strand van Bloubergstrand naby Kaapstad gebou is, 'n jaar nadat die seeslag tussen die suidelike kaper, die *Alabama*, en die federale *Sea-Bride* plaasgevind het (Burden 2014: 38). Die mees waarskynlike teorie is dat die lied oor 'n tydperk ná die kaping van die *Sea Bride* ontstaan het. Presies wat die “rietkooi”, waaroor in die refrein gesing word, beteken, kon nie sonder twyfel bewys word nie (Burden 2014: 41-42).

Kaapvaart het eers in 1856 tot 'n einde gekom toe 'n aantal Europese lande ná die Krimoorlog in 'n verdrag ooreengekom het om kaapvaart af te skaf (Bruijn 2009: 7).

⁴ Van Riebeeck noem die skip die *Amersfort* wanneer hy die eerste keer melding maak van die slawe.

⁵ Böeseken maak gebruik van digterlike vryheid in haar beskrywing; sy verpersoonlik die inligting: “The skipper of the *Amersfoort* told Van Riebeeck that the ship had left Holland on the 14th of October 1657 ...” Dit staan nie in Van Riebeeck se dagboek nie, maar die vertrekdatum is korrek (De VOC Site: *Amersfoort* 1655).

Die *Alabama* het gedurende die twee jaar van sy bestaan 65 skepe vernietig, maar is in 1864 in die hawe van Cherbourg in Frankryk deur die *Kearsage*, 'n federale stoomskip, gekelder (Burden 2014: 29). Die *Alabama* het nie net in Kaapstad nie, maar ook op ander plekke en op ander mense 'n groot indruk gemaak, soveel so dat daar nog 'n liedjie oor die *Alabama* opgeteken is:

When the Alabama's keel was laid
Roll, Alabama, roll!
It was laid in the yard of Jonathan Laird
Oh, roll, Alabama, roll! (Silverman 2011: 188).

Seerowery

In teenstelling met kapers het seerowers sonder toestemming van enigiemand opgetree. Hulle het nie 'n kapersbrief gehad nie, het geroof sonder om oorlog of vrede in ag te neem en aan niemand verslag gedoen van hul buit nie.

Die seerowers die naaste aan Europa was die Barbaryse seerowers wat vanuit hawens in Marokko 'n skrikbewind gevoer het. Onder hulle was Moorse seerowers, dit wil sê Moslems, wat in Suid-Europa en Noord-Afrika geleef het en Europese skepe geroof en van Europeërs slawe gemaak het. Soms het hierdie skepe kapersbriewe van die owerhede van Marokko, Tunisië en Algerië gehad (Bruijn 2009: 3-4).

Daar was ook Europese drosters wat in die Nederlandse handelsgebied bedrywig was. Die *Hollandia* het op sy terugreis in 1626 met die berugte Nederlandse seerower, Claes Compaen, te doen gekry en na 'n kort geveg waarin vier mense gedood is, het die retoerskip die oorhand oor die seerowers gekry (Parthesius 2010: 61; Snelders 2005: 35).

Seker die bekendste groep seerowers is dié van die Karibiese gebied wat as die *Pirates of the Caribbean* gepopulariseer is. Hulle het in die 17de eeu Spaanse vestings in Midde-Amerika⁶ geplunder en het soms wel van sekere plaaslike owerhede 'n tipe kapersbrief gekry (Bruijn 2009: 7).

Na die Spaanse Opvolgingsoorlog het talle groepe seerowers in 'n verskeidenheid gebiede skepe aangeval. Hierdie seerowers het hulle rooftogte onder die bekende seerowersvlag, die

⁶ Nie Sentraal-Amerika nie. Midde-Amerika is 'n groter gebied as Sentraal-Amerika en sluit onder andere Meksiko ook in.

Jolly Roger, gevoer. Tydens die toppunt van hulle aktiwiteite was daar sowat 5 000 bedrywig. Die Britse vloot het hierdie groep seerowers vervolg en omstreeks 1726 het hulle grootliks van die toneel verdwyn (Bruijn 2009: 8).

Seerowery het in die kultuur neerslag gevind in die seerowersliedjie *Zeeroverslied (de machtigste koning)*

En de koopman wordt bang en hij siddert van angst,
De matrozen verwensen dien dag.
En daar gaat aan de mast naar omhoog,
Onze gitzwarte zeeroversvlag (Berg-en-Toerklub 1964: 15).

Die probleem van seerowery is tot vandag nog nie opgelos nie.

3.1.8.2 Muitery

Gedurende die bestaan van die VOC het minstens 44 gevalle van muitery aan boord van sy skepe voorgekom, die eerste geval reeds in 1611 op die *Middelburg*. Die bloedigste opstand egter was dié op die *Batavia* in 1629. Omdat lengtegraad nie akkuraat bepaal kon word nie, was skepe se berekenings soms ver uit en die *Batavia* het aan die weskus van Australië op die rotse van die *Houtman Abrolhos* geloop (Dash 2002: 129-131). Aan boord was 'n apteker, Jeronimus Cornelisz, wat by die VOC aangesluit het omdat sy aptekersonderneming misluk het (Dash 2002: 19-34). Hy het dit reeds vroeër oorweeg om te muit, en ná die skip gestrand het, het hy sy plan deurgevoer. As hoof van 'n groep muiters het Cornelis uiteindelik 96 mense laat vermoor deur hulle te verdrink, verwurg, onthoof, of dood te kap met 'n byl (Dash 2002: 404).

Vyandelikheid jeens die Duitsers blyk uit die versie wat in 1763 geskryf is oor die muitery op die skip, die *Nijenborg*. Op die vaart in die Atlantiese Oseaan het die muiters die skipper gedwing om na Brasilië te vaar en in Augustus het 64 muiters by Kaap Roque (Kaap St. Roque) aan wal gegaan en 'n maand later nog 20 by Cayenne in Suid-Amerika. Die Portugese en Franse het die muiters uitgelewer, hulle is verhoor en altesaam 24 manskappe is ter dood veroordeel (DAS: Nijenborg 3864.2).

Die negatiewe sentiment oor die Duitsers word duidelik weerspieël in 'n anonieme rym uit daardie tyd:

Met zy aen kaep de Hoop belanden,
Van Duytzers Mof en Poep bemand,
Zag men het yver-vuur ontbranden,

Van menig snoode Dwingeland:
 Zy zaem gerot met groote hoopen,
 Hebben met ysselyk geweld,
 Het Schip zoo dadelyk afgeloopen,
 Zoo als ons de Crand vermeld.

Deeze vervloekte rot-genooten,
 Hebben den Schipper in kajuyt
 En Opperstuurman op geslooten!
 En naer hun boos en hels besluyt,
 Den Onderstuurman aengegreepen,
 En Officieren omgebragt! (Anoniem 1767: 16).

Die beskuldiging is 'n bietjie onregverdig. Die meeste van die bemanningslede van wie daar nie rekenskap gegee kon word nie se vanne of plek van herkoms suggereer dat hulle Duitsers was, maar daar was wel enkeles wat van plekke soos Utrecht, Alkmaar en Hoorn afkomstig was. Die bemanning wat die doodstraf gekry het, was ook nie almal van Duitsland afkomstig nie. Daar was een van Schemnitz in Slowakye, een van die Nederlandse gehuggie Mijnden en een van die gebied Elsas-Lotharinge, die bestrede gebied tussen Duitsland en Frankryk.

3.1.8.3 Siektes op skepe

Die skeepvaart het 'n rol gespeel in die verspreiding van siektes. Vanaf Europa is pokke, masels, griep en vlektifus na Noord- en Suid-Amerika versprei. In die teenoorgestelde rigting het Columbus se bemanning sifilis van Haïti na Spanje en sodoende Europa versprei. Hierdie teorie word tans in twyfel getrek, maar die bewyse vir die Amerikaanse oorsprong van die siekte is nog die sterkste (Brown 2011: 9-16).

Op die skepe self het skeurbuik, vlektifus, griep, longontsteking, malaria, disenterie, geslagsiektes, hardlywigheid en erge sonbrand voorgekom (Brown 2011: 70; Van Durme 2008: 249; Van Gelder 1997: 161). Daarby kan gevoeg word kneusplekke en wonde, ontwigting en beenbreuke, lugweginfeksies en rumatiese pyne, asook hoofpyn tydens erge hitte wat soms tot die dood kon lei (sonsteek) (Haver Droeze 1921: 2543-2544). Skeurbuik word veroorsaak deur 'n gebrek aan vitamien C en reeds in 1617 het Woodall in sy boek, *The Surgions Mate* (sic), aanbeveel dat suurlemoene gebruik word vir die voorkoming en genesing van skeurbuik (Brown 2011: 37-8; Woodall 1617: 185). In 1747 het Lind 'n eksperiment uitgevoer waarin hy ses pare siek bemanningslede met verskillende middels behandel het – die paar wat lemoene en suurlemoene gekry het, se gesondheid het aansienlik verbeter en die ander groepe s'n nie

(Brown 2011: 67). Dit lyk egter asof niemand besef het wat die implikasies van die studie was nie, nie eers Lind self nie (Brown 2011: 67-8). Eers in 1795 is suurlemoensap aan die Engelse vloot voorsien om hul dieet aan te vul sodat skeurbuik voorkom kon word (Brown 2011: 97).

Selfs in Nederland is sitrusvrugte so vroeg as 1685 vir slawe aanbeveel (Maat 2002: 118). Vars vrugte en groente is egter selde uitgedeel, al was hul waarde as geneesmiddel vir skeurbuik bekend (Van Gelder 1997: 161). Min werknemers van die kompanjie het dus voordeel getrek uit die kennis oor skeurbuik. Die navorsing is gedoen, maar die kennis is nie toegepas nie.

3.1.8.4 Storms

Storms op see het afgehang van die heersende weerpatrone wat weer saamgehang het met die seisoen. Soos wat die seevaarders kennis van die seevaart opgedoen het, het hulle sekere gebiede van die oseaan op sekere tye van die jaar vermy. Die VOC was deeglik bewus van die heersende winde en het die vertrek van die skepe volgens die seisoene beplan (Parthesius 2010: 61, 113). Ten spyte van die voorsorg was skepe soms die slagoffers van storms.

Winterstorms in Tafelbaai

Twee van die bekendste wrakke aan die Kaap was dié van die *Chandos* en die *Jonge Thomas*.

Die *Chandos* is interessant, omdat Ignatio Leopold Ferreira, die stamvader van die Ferreiras, 'n skipbreukeling op die skip was. Op 15 Junie 1722 het die *Chandos*, 'n Engelse skip, en sewe VOC-skepe in Tafelbaai vergaan (Bekker 1980: 85-115; Leibbrandt Precip 1: 288-289).

Drie VOC-skepe het in Julie 1728 in Tafelbaai gestrand teenoor agt retoerskepe en een brigantyn in Junie 1737 (Sleigh 1993/2004: 299-302).

In Januarie 1743 is opdrag van die Here XVII ontvang dat skepe as gevolg van die gevaarlike noordwestewind nie vanaf 15 Mei tot 15 Augustus in Tafelbaai moes vasmeer nie, maar in Valsbaai (Bekker 1980: 85-115; Sleigh 1993/2004: 301; TANAP: C. 121, pp. 77-96: 1743-01-22).

Op 1 Junie 1773 het die *Jonge Thomas* in Tafelbaai in 'n storm naby Soutrivier gestrand toe hy veronderstel was om in Valsbaai te anker. Wolraad Woltemade, wat poshouer op die buitepos Rietvlei was, het met sy perd na die skip gery en veertien skipbreukelinge gered, maar na die sewende keer wou te veel persone tegelykertyd gered word en almal het verdrink (Sparrman 1785: Deel I 106-109; Sparman 1787: 132; Thunberg & Forbes 1986: 149-152;

Sleigh 1993/2004: 223). Behalwe Woltemade het altesaam 112 opvarendes gesterf (DAS: Jonge Thomas, 4152.4).

Woltemade word op baie verskillende wyses onthou: talle plekname, 'n standbeeld, die volksverhaal en die gedig van Louis Leipoldt:

Vorentoe, vorentoe, strand-toe, strand-toe,
bollemakiesie die branders oor!
Vorentoe, vorentoe, land-toe, land-toe,
amper verdrink, en half versmoor! (Leipoldt 1945: 46).

Dit was egter nie net die Kaapse winterstorms wat daarvoor verantwoordelik was dat skepe gestrand het nie.

Storms in die Indiese Oseaan

Die *Tulp* was 'n galjoot⁷ wat gebruik is vir plaaslike vervoer aan die Kaap. Op Sint Helena is slawe, appel- en lemoenboompies, asook varke en perde gaan haal. Van Dasseneiland en Madagaskar is robbevelle, traan,⁸ rys en “padi” of “padij”⁹ gekry (Leibrandt Preci 12: 3, 25, 37, 99, 110, 135, 160; Parthesius 2010: 89).

Nadat die *Tulp* in Augustus 1655 van die Kaap na Madagaskar en Mauritius gestuur is, is vir lank niks van die skip verneem nie. Eers toe die Franse skip *Le Mareschal* in Maart 1656 met vier matrose van die *Tulp* aan boord gearriveer het, is berig ontvang dat die skip in Desember met 'n vol vrag rys in 'n orkaan net voor sy vertrek van Madagaskar, vergaan het. Die manskappe is egter gered, maar van die drie-en-twintig is dertien later op die eiland oorlede (Leibrandt Preci 6: 55-57; Leibrandt Preci 1900: 114, 160, 262, 267, 268, 303).

Die ander bekende ramp is dié van die *Birkenhead* wat op 26 Februarie 1852 by Danger Point (naby Gansbaai) aan die suidkus op 'n rots geloop het (Addison & Matthews 1906: 94, 255). Die stranding van die *Birkenhead* word algemeen aanvaar as die oorsprong van die aforisme “vroue en kinders eerste.” Nadat die *Titanic* gesink het, het hierdie idee mitologiese status

⁷ 'n Galjoot was 'n klein skippe wat vir spoed gebou is eerder as om vrag te dra. As voorbeeld van die grootte van 'n galjoot kan die Hazewind genoem word, wat met 'n bemanning van 18 en tonnemaat van 60 in 1642 binne 155 dae van Texel na Batavia geseil het, sonder enige lewensverlies (DAS: Hazewind 0585.1).

⁸ Traan is olie wat verkry word deur robbevet uit te braai (Claassens 2005: 58).

⁹ Waarskynlik 'n soort wilde rys wat vir die voer van perde gebruik is; die strooi van ongedopte) rys.

bereik. In werklikheid is hierdie twee skepe die enigste skeepsrampe waarvan dit bekend is dat die oorlewingskoers van vroue en kinders hoër was as dié van die mans. In beide gevalle het die kaptein die opdrag “women and children first” gegee (Elinder en Erixson 2012). Volgens sommige verslae is sewe vroue en dertien kinders van die Birkenhead gered (Addison & Matthews 1906: 60, 65).

3.1.9 Straf op see

Regspleging aan boord was ’n onvermydelike deel van die ervaring van die skeepslui. Daar was take wat dringend binne ’n kort tydjie verrig moes word. Wanneer drywende ys of rotsbanke genader word, moes dadelik opgetree word en die bevel het met ’n geskree en gevloek gepaard gegaan. Daarby moes opstande onderdruk word. Die kompanjie ook nog sy eie morele waardes afgedwing en vloek, dobbel, kaartspel, dronkenskap, gevegte en diefstal deur die artikelbrief verbied (Van Gelder 1997: 157).

Vir ernstige oortredings is die doodstraf opgelê, maar die strawwe wat die meeste voorgekom het, was ‘kielhaal’, ‘van die ra val’ en ‘laarz’. Wanneer iemand gekielhaal is, is hy aan ’n tou vasgebind en aan die bakboordkant van die skip in die water laat val en aan die stuurboordkant uitgetrek (Ketting 2005: 278). “Van die ra val” het beteken dat iemand aan ’n tou in die see laat val is en tot ’n sekere diepte ondergedompel is. *Laarzen* was die straf wat die meeste voorgekom het. Die veroordeelde is in ’n linnebroek met sy hande aan die grootmas geboei en met ’n stuk tou op ‘het natte gat’ geslaan (Ketting 2005: 278, Van Gelder 1997: 157). ’n Baie wrede straf was wanneer ’n oortreder se hand met ’n mes aan die mas vasgespyker is. Volgens Dash het dit in praktyk beteken dat die wond verder verleng of groter gemaak moes word om die hand te bevry (Dash 2002: 112; Hoogenberk 1940: 286), terwyl die aanlyn-artikel *Vaartips.nl* meen dat die oortreder die mes met sy linkerhand kon uittrek (“Straffen aan boord” g.d. [aanlyn-artikel]). Vir sodomie is die oortreders verdrink (Heese 1994: 71).

3.2 Die vaart van Johannes Spies

3.2.1 Verblyf en skuldbriewe

Vreemdelinge in die stede wat VOC-kantore gehad het, moes losies vind vir die wagtydperk voordat nuwe werknemers in diens geneem is. Die verskaffers van losies is “volkhouders”

genoem en in die volksmond “sielverkopers”. Hulle het kos en huisvesting verskaf. Op hierdie manier is daar aan die voornemende werknemer geld voorgesket. By diensaanvaarding het die werknemer ’n transportbrief geteken wat aan die volkhouer uitbetaal moes word sodra die werknemer genoeg verdien het om die skuld te delg. Omdat die sterftesyfer op skepe en in Asië so hoog was, is die transportbriewe dikwels aan ander persone teen ’n laer bedrag verkoop. Die volkhouer het dus sy reg op die volle bedrag prysgegee ter wille daarvan om darem iets te ontvang. Die woord “sielverkoper” kom van “cedeel” of “ceel” wat skuldbrief beteken (Van Gelder 1997: 137). Daar bestaan ook die mening dat die woord van “zegel” af kom, omdat die kontrakte met ’n *zegel* “gestempel” is. Dit is egter nie in ooreenstemming met die verduideliking wat Van Gelder gee nie.

Aan die beginjare van die VOC, die tydperk van 1595 tot 1650, het die transportbriewe die werklike skuld aangetoon, maar die bedrag is later gestandaardiseer. Die bedrag verskuldig was afhanklik van rang en is meestal vir 150 gulde uitgemaak (Ketting 2005: 65).

Op *De Ketel* het 238 bemanningslede uit ’n totaal van 278 transportbriewe geteken, dit wil sê 85.6%. Die skipper en andere met hoë range het f300 betaal, die matrose en soldate f150 en die kinders (hooplopers en jongens) f50 of f25 (tabel 3.1).

Tabel 3.1. Bedrae op transportbriewe

Transportbriewe		
Bedrag betaal	Aantal persone	Totale bedrag
300	15	4500
250	2	500
200	11	2200
150	191	28650
100	8	800
50	4	200
25	7	175
0	40	0
Totaal	278	37025

Op ’n paar uitsonderings na het almal die skuldbrief aan Jan Jantzs uitgemaak. Nie net buitelanders nie, maar ook Nederlanders en selfs inwoners van Rotterdam, het van sielverkopers gebruik gemaak (as arbeidsbemiddelaar en nie volkhouer nie). Al het hulle slegs tot ’n beperkte mate hulp van die sielverkoper ontvang, het hulle nog steeds die afgeronde

bedrag geskuld. Jan Dirkse Sijdenoss (#VOC 14200: 58)¹⁰ het, al was hy van Rotterdam afkomstig en getroud, f200 geskuld.

Die skipper, Cornelis de Quak (#VOC 14200: 4), het sy vrou, Jannetje Vriendschap, as begunstigde gekies; hy het dus die stelsel gebruik om geld aan haar te laat uitbetaal. Dit was uitsonderlik, maar nie die enigste geval nie (“Stamboom Hobers: Matthijs (Tijs) Schram” [aanlyn-artikel]). Behalwe die skuldbrief het De Quak ook ’n maandbrief aan sy vrou uitgemaak. In so ’n maandbrief is bepaal dat (meestal) drie maandlone per jaar aan die eggenote, die kinders of een van die ouers uitbetaal word (“Maand- en schuldbrieven” [aanlyn-artikel]).

Anthonij Penteris (#VOC 14200: 28A) se transportbrief is uitgemaak aan die Remonstrante Weeshuis. Penteris was nie ’n behoefte persoon nie. Hy was die skeepstimmerman met ’n maandelikse loon van f28 en volgens sy soldyrekening is in 1750 ’n bedrag van meer as f370 in Rotterdam aan hom uitbetaal. Een van die twee ondertekenaars van die transaksie het volmag gehad van Govert Klinkhamer wat ’n Nederlandse skrywer en syhandelaar was (Van der Aa Deel 10 1862: 235). Penteris se skuldbrief was waarskynlik ’n skenking aan die Remonstrante Weeshuis.

3.2.2 Aanmonstering

Met behulp van die volkshouer of sielverkoper het die voornemende werknemer by die *Oost-Indisch Huis* aangemeld. Die Oos-Indiese Huis in Rotterdam was geleë op ’n terrein tussen *de Boompjes* en *de Scheepmakershaven*. In 1695 is die eerste steen gelê en tussen 1709 en 1720 is die huis vergroot. Die Rotterdamse *Oost-Indisch Huis* is op 14 Mei 1940 verwoes toe die stad gebombardeer is (VOC Kenniscentrum. Kamers van de VOC: Kamer Rotterdam).

¹⁰ Die verwysing #VOC 14200 beteken die inligting is verkry vanaf ’n mikrofilm van die grootboek van *De Ketel* wat by die Nasionaal Archief in Den Haag aangekoop is en later getranskribeer is (*Grootboek ’t Schip de Ketel 1744/45 1992 [Mikrofilm]*). Die skeepsoldyboeke is later gedigitaliseer en op die databasis van VOC Opvarenden geplaas. Sekere bladsye van die grootboek is nie beskikbaar op die webwerf nie.

3.2.3 *De Ketel*

3.2.3.1 Die uitloopboeke

Johannes Spies uit Amberg in 't bijerse het met *De Ketel* op Vrydag 31 Julie 1744 van Nederland vertrek.

Gegewens oor die skip sluit die volgende in: die DAS- en reisnommer van *De Ketel* is 3304.7. Dit beteken dat dit die 3304de vaart van Nederland na Oos-Indië was wat in die DAS-databasis aangeteken is. Die reisnommer “7” beteken dat dit die sewende uitreis van *De Ketel* was. Die kaptein vir hierdie vaart was Cornelis de Quak.¹¹ Hy het vanaf Goeree vir die kamer Rotterdam uitgeseil (DAS: Ketel 3304.7).

Die vragkapasiteit kan slegs as 'n ingeligte raaiskoot beskou word, omdat die *last* na óf 'n volume óf 'n massa kon verwys. Om die vragkapasiteit in ton te kry, kan die waarde in *lasten* vermenigvuldig word met twee (Parthesius 2010: 17-19). *De Ketel* was 'n mediumgrootte skip van 405 laste (810 ton) en was omtrent 145 voet (bietjie meer as 44 meter) lank.¹² Daar was plek vir 200 tot 275 mense aan boord (Bruijn *et al.* I 1987: 43; De VOC Site: Ketel 1721).

Tabel 3.2. Die grootte van skepe en die aantal wat gebou is tussen 1600 en 1794 (Bruijn *et al.* I 1987: 52)

Skepe	
Kategorie	Aantal
I (> 1,000 ton)	272
II (800 - 1,000 ton)	325
III (500 - 800 ton)	374
IV (< 500 ton)	490
	1461

De Ketel is in 1721 in Rotterdam gebou en was dus in 1744 reeds 23 jaar oud toe hy sy sewende vaart onderneem het. Skepe kon met gereelde instandhouding minstens tien jaar hou en drie of vier retoervaarte onderneem (Parthesius 2010: 67). Gevolglik was *De Ketel* 'n baie ou skip toe Johannes Spies in Rotterdam by die VOC aangesluit het.

¹¹ Sy naam word op sy skeepsoldyrekening as Cornelis de Quak aangegee. Cornelis de Quak sal as standaardvorm gebruik word.

¹² As 'n mens in ag neem dat 'n Olimpiese grootte swembad 50 meter lank was, kan 'n beeld gevorm word van die grootte van die skip.

Vanaf 1742 was die koopman nie meer deel van die bemanning nie, maar het as 'n passasier saamgevaar, en die passasier op *De Ketel* was waarskynlik 'n koopman (Bruijn *et al.* I 1987: 210).

3.2.3.2 Skeepsoldyboeke

Vir elke werknemer van die VOC is 'n salarisrekening geopen en hierdie rekeninge is saamgevat in die sogenaamde “Scheepsoldijboek.” Elke skip wat uit Nederland gevaar het, het vir elke vaart 'n skeepsoldyboek aangehou.

Tabel 3.3. Die aantal persone aan boord van *De Ketel* (DAS: *Ketel* 3304.7)

	De Ketel					
	Aan boord met vertrek	Sterftes tussen Nederland en die Kaap	Die wat die skip by die Kaap verlaat het	Opstappers aan die Kaap	Sterftes tydens die hele vaart	Aan boord by die aankoms in Asië
	I	II	III	IV	V	VI
Seevaarders	135	54	19	16	32	103
Soldate	135		27	1	36	60
Passasiers	1		0	0	0	1
	271	54	46	17	68	164

Die *Nationaal Archief* in Den Haag het in samewerking met verskeie ander argiefdienste en die universiteite van Leiden en Gent die inhoud van die skeepsoldyboeke gedigitaliseer en aanlyn beskikbaar gestel op die webwerf VOC-Opvarenden.

Hierdie webwerf maak dit moontlik om inligting oor VOC-werknemers te soek, selfs wanneer daar nie baie besonderhede oor die persoon bekend is nie. Op hierdie manier is die verloop van Hendrick Biebou (*Bibot*) se lewe nadat hy die Kaap verlaat het, gevind en is die stamvader van die Van Rensburgs (*Shim*) opgespoor (Wood 2004; Wood 2012b). Friedrich Botha het as *Fredrick Poot* uitgekom.

Vanne is dikwels vernederlands en 'n gestandaardiseerde spelling het nie bestaan nie. Soms is dit dus moeilik om op die ou spelling van 'n bekende van af te kom, maar dit is nie onmoontlik nie. So word Esterhuizen *Asterhoes* gespel; Greyling, *Weijlig*; Liebenberg, *Leeuwenbergh* en Troskie, *Fruschkij*. Die skip waarmee hierdie werknemers na die Kaap gekom het, die datum van aankoms en die plek van herkoms is op die databasis aangeteken. Net soos met die naam en van, is die naam van die plek van herkoms dikwels vernederlands.

3.2.4 Die bemanning

3.2.4.1 Nasionaliteite aan boord

Nie alleen was baie Duitsers wat ver van hawestede gewoon het nie gewoond aan die see nie, maar hulle moes ook 'n vreemde taal leer praat en godsdiensoefeninge van 'n onbekende kerk bywoon. Hoe het die Duitsers in hierdie opset ingepas?

Uit die skeepsoldyboeke kon die plek van herkoms van 271 van die 295 opvarendes met redelike sekerheid vasgestel word. Hiervolgens was daar 185 Nederlanders aan boord en 63 seevarendes van “Duitsland”, dit wil sê plekke wat later deel van die teenswoordige Duitsland geword het, vyf van Switserland en drie van Oostenryk. Daar was dus minstens sestig persone wat Duits gepraat het.

Tien persone van Württemberg het by die VOC aangesluit en sewe van die *Palts*. Die *Palts* waarna hier verwys word, is die Rynland-Palts. Die Opper-Palts waar Johannes Spies vandaan gekom het, word in sy geval nie genoem nie, maar wel dat hy van die vrystaat Beiere gekom het.

Tabel 3.4. Die opvarendes op De Ketel

Bemanning	
Land van herkoms	n
Nederland	178
Duitsland	66
België	8
Frankryk	5
Switserland	5
Oostenryk	3
Pole	2
Swede	2
Asië	1
Engeland	1
Noord-Ierland	1
Portugal	1
Onbekend	5
	278

Wat nie in die soldyboeke aangeteken is nie, is kerkverband, maar volgens die reisbeskrywings wat Van Gelder ondersoek het, het omtrent al die Duitsers aan die Lutherse kerk behoort, terwyl 'n paar Katoliek en 'n paar Gereformeerde was (Van Gelder 1997: 289-297).

3.2.4.2 Kinders aan boord

Volgens die riglyne uitgereik aan die werffisiere in 1780 kon die VOC-werknemers nie jonger as agtien jaar wees nie en soldate van die Württembergse regiment kon nie jonger as sewentien jaar wees nie (Van Gelder 1997: 49-50). Voor 1780 is jonger kinders in diens geneem.

Op die skip *De Ketel* was daar by vertrek vyf jongmatrose, tien hooplopers¹³ en nege “jongen.” Dit beteken dat 24 persone as jeugdiges beskryf kon word. Hoe jonk hulle werklik was, is moeilik om vas te stel, omdat die VOC nie geboortedatums aangeteken het nie. Die “jongens” was jonger as sewentien jaar (Bruijn *et al.* I 1987: 211).

Werknemers met 'n Kaapse verbintenis se ouderdom by indienstreding kan soms makliker gevind word. Die jongste bemanningslid wat opgespoor kon word, is Guillaume de Swart wat as twaalfjarige vir die eerste keer as hooploper diens by die VOC aanvaar het (De Swart 2011; VOC Opvarenden: De Swart; VOC Opvarenden: De Swardt).

Jan Hendrik Victor Ehlers wat die 4de Junie 1740 gedoop is, tree op 2 Februarie 1754 onder die naam Johannes Victor Elers as *jongen* in diens van die VOC op die skip *Lycochton*. Hy was veertien jaar oud. Vier jaar later word hy vryburger aan die Kaap (VOC Opvarenden: Elers; SAF 9: 212; SAG 2: 171).

Die jongmatrose was 'n bietjie ouer as die hooplopers en die jongens. Een so 'n jongmatroos was Johan Christiaan Bam, wat op 6 Desember 1750 gedoop is (SAG 1: 122). Hy was amper negentien jaar oud toe hy in Oktober 1769 as jongmatroos by die VOC aangesluit het. 'n Jaar en drie maande later het hy sy ontslag geneem toe hy vryburger geword het (VOC Opvarenden: Bam).

Daar is egter ander jongmatrose wat nog jonger was by aanvaarding van diens. Clement Niemansverdriet het as vyftienjarige na Batavia vertrek op die skip *Ijsselmonde* (VOC Opvarenden: Niemandsverdriet).

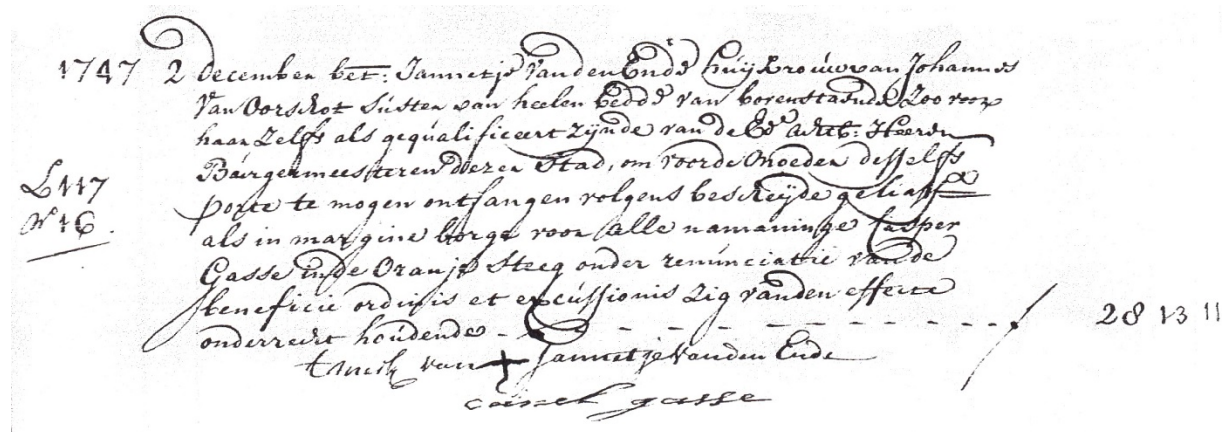
¹³ Soms ook hooglopers, wat teen die touwerk opgeklim het om die seile te help span.

Hier is dus 'n hooploper van twaalf, 'n jonge van veertien jaar en twee jongmatrose wat respektiewelik vyftien en negentien jaar oud was.

3.2.4.3 Weeskinders

Die begunstigdes op die skuldbrief van Job (#VOC 14200: 123) en David van der Ende (#VOC 14200: 124) was die diakonie van die Huis van Rotterdam. Dit dui daarop dat Job en David weeskinders was, maar “huis” kon verskeie dinge beteken. In Rotterdam was ook 'n armhuis, gastehuis, weeshuis, vrouehuis, “dolhuis”, en die Franse en Engelse diakoniehuse (Peeters 1988: 18).

Met hulle afsterwe is hulle geld uitbetaal aan hul volsuster, “suster van heelen bedde.” Dit was nadat die burgemeester van Rotterdam besluit het dat hierdie suster 'n moedersporsie kon kry. Die moedersporsie was die volle bedrag, omdat daar geen ander erfgename was nie. Dit is nog 'n bewys dat hulle weeskinders was.

Figuur 3.3: Uittreksel uit die skeepsoldyboek van Job van der Ende (#VOC 14200: 123)

Na die afsterwe van Pieter Neuteboom¹⁴ (#VOC 14200: 127) het een van die regente van die weeshuis van die stad Gouda namens Pieter se ou vader, Abraham Neuteboom, opgetree om die helfte van sy nalatenskap in ontvangs te neem. Die ander helfte is toegeken aan Abraham se twee broerskinders wat as pleegmoeders en voogde opgetree het. Die betrokkenheid van die regent laat die vermoede ontstaan dat Pieter Neuteboom vanaf die weeshuis in Gouda by die VOC aangesluit het.

¹⁴ Ook geskryf as Noteboom

Ook op Engelse skepe is van kinderarbeid gebruik gemaak. In 'n saak waarin seeliede gevonniss is vir seerowery, het elf van hulle ligte vonnisse gekry omdat hulle sestien jaar of jonger was (Doherty 2007: 257).

3.2.5 Verskaffing van proviand

Die skepe is voorsien van brood en vleis, meel, bokwietmeel, gedroogde en gesoute vis, kaas, water, bier, wyn, moutryke donker bier as teenmiddel teen swakheid en bloedarmoede, rys, gort en droë ertjies, en ook botter, olie, walvistraan, asyn, lemmetjiesap, stroop en pruime. Geurmiddels was mosterdsaad, peperwortel, growwe sout en wit sout. Kerse was ook deel van die rantsoene.

In 1724 is bepaal dat brandewyn nie as $\frac{1}{4}$ *mutsj* (150 ml) in die oggend en die aand gegee moes word nie, maar as een $\frac{1}{2}$ *mutsj* een maal per dag. In vergelyking met die koue wintermaande is daar gedurende die warm somermaande minder vleis en meer spek voorsien, asook minder bier, wat maklik in die hitte kon bederf, en meer water.

Daar was ook lewende hawe op die skepe. Die varke aan boord het gewissel tussen agtien, sestein en twaalf, afhangende van die grootte van die skip. Groot skepe het ook 40 hoenders saamgeneem; kleiner skepe minder.

Die kajuit, die blyplek van die hoë range, en die siekes het ekstra rantsoene gekry: suiker, geroekte vleis, geroekte tong, geroekte ham, komyinkaas en Goudakaas, beskuit, rosyntjies en korente. Geurmiddels was saffraan, komyn, anys, peper, naeltjies, neutmuskaat, foelie, kaneel en gemmer. Die kajuit en die siekes het ook Spaanse seep gekry (Bruijn *et al.* 1987: 214-218).

3.2.6 Geldeenhede gebruik deur die VOC

Die salarisrekening van die werknemer is bereken in gulde, stuiwers en pennings: een gulde is 20 stuiwers en een stuiwer 16 pennings (Postma 1990/2008: 262). Hierdie geldstelsel word konsekwent in alle soldyboekrekeninge gevind.

Die omruilkoers en die waarde van die riksdalder was egter nie altyd konstant nie, veral nie gedurende die tydperk 1640-1738 nie. 'n Reeks monitêre hervorminge het tot gevolg gehad dat die Spaanse reaal en die Nederlandse riksdalder in 1640 op 60 stuiwers vasgestel is. Een riksdalder was dus gelyk aan drie gulde. Betalings is aangepas om 'n verskil te maak tussen “ligte” en “swaar” stuiwers – “ligte” stuiwers was $\frac{4}{5}$ van die waarde van die “swaar” stuiwers.

In die praktyk het dit daartoe gelei dat werknemers se salaris bereken is volgens 20 stuiwers in die gulde, maar uitbetaal is volgens 15 stuiwers in die gulde (Gaastra 2002: 10, 11, 13).

3.2.7 Die bemanning gaan aan boord

Die VOC-skepe is gelaai op die ankerplek en nie in die hawe self nie. Die skepe van die Delftse en Rotterdamse kamers het in die Goereese Gat naby Hellevoetsluis en Goeree bymekaar gekom. Die skepe van Amsterdam, Hoorn en Enkhuizen het naby die eiland Texel bymekaargekom en dié van Zeeland by die ankerplek van Rammekins naby Vlissingen (Cocquyt 1999: 214; Bruijn *et al.* I 1897: 62-63; Van Gelder 1997: 149).

Die VOC-werknemers het op die dag van vertrek by die Oos-Indiese Huis aangemeld en het, omring deur 'n menigte mense, na die klein skepe, die ligters, gemarsjeer. Omdat die riviermonde soos die Maasmond toegeslik het, is kanale gegrawe om toegang tot die ankerplekke moontlik te maak. Ligters het vanaf 1740 met 'n wye draai na die Goereese Gat naby Hellevoetsluis geseil om die bemanning na die ankerplek te neem. Daar sou hulle, nadat hulle aan boord gegaan het, moes wag totdat die weerstoestande gunstig was om te vertrek. Die vertrek kon nog vir weke vertraag word as gevolg van ongunstige wind of, in die winter, drywende ys (Bruijn *et al.* I 1987: 35; Van Gelder 1997: 148).

Een van die direkteure van die VOC het persoonlik die skip op die ankerplek afgesien. Hy het die amptelike dokumente aan boord geneem en die vragbrief en kwitansies van die kaptein ontvang. Die sogenaamde skeepsdoos het die amptelike dokumente bevat, onder andere die seilopdragte en instruksies oor watter roete om te volg (Bruijn *et al.* I 1987: 35).

Dit is nie bekend op watter dag *De Ketel* aangemonster het nie. Die laaste skip van die vorige jaar se Kersvloot was die *Knappenhof* (DAS: Knappenhof 3297.6) wat Texel in Januarie 1744 verlaat het. Daarna het geen skip vertrek tot en met die Paasvloot nie. Die Paasvloot het bestaan uit sewe skepe, waaronder *De Ketel* (DAS: Ketel 3304.7).

Maandag 11 Mei 1744 en Donderdag 21 Mei 1744. Onderhoud van die skip¹⁵

Die blyplek van die soldate en matrose is skoongemaak deur dit met asyn te besprinkel en kruit en jenewerbessies te brand (Van Gelder 1997: 159).

¹⁵ In plaas daarvan om indelings soos dae, weke of maande te gebruik, is die tydperke verdeel in betekenisvolle eenhede, soos die mense op die skip, aktiwiteite en die plekke waar die skip was.

3.2.8 Oponthoud in Hellevoetsluis en vertrek

Maandag 15 Junie 1744. Doŭceŭr

Nadat die bemanning aangemonster het, is hulle vir drie maande, Mei, Junie en Julie, in Hellevoetsluis weens ongunstige weer opgehou (#VOC 14200: Extract).

Op 15 Junie 1744 onderteken die bewindhebbers van die Kamer van Rotterdam 'n dokument waarin opdrag gegee word om die soldyrekening van die bemanning op die skip *De Ketel* te krediteer omdat hulle so lank op die rede van Hellevoetsluis vertraag is. Die bewindhebbers vra een maand se salaris om te dien as besoldiging en *doŭceŭr*. 'n *Doŭceŭr* is 'n bedrag geld wat in dankbaarheid of as 'n teken van waardering gegee is.

Nog omstandighede waaronder 'n *doŭceŭr* uitbetaal is, was wanneer die skip om Skotland gevaar het. Die Here XVII het dan 'n gratifikasie van twee of drie maande se salaris betaal omdat die tog om Skotland langer geduur het en dit daar baie koud kon word (Van Gelder 1997: 212).

Die rede waarom hierdie ompad, wat beskryf is as “achterom”, gekies is, was om die risiko te verminder dat skepe in die kanaal deur vyandelike skepe, veral die Duinkerkse kapers, aangeval sou word (Ketting 2005: 31). Oponthoud in 'n Engelse hawe was ook ongewens, omdat so baie bemanningslede aan land gegaan het (Ketting 2005: 31). Gevolglik wou die Here XVII die kapteins verhinder om in 'n Engelse hawe te anker (Van Gelder 1997: 211).

Vrydag 31 Julie 1744. Vertrek

Op 31 Julie vertrek *De Ketel* uiteindelik, want op daardie dag word die boeke geopen en word aan elke persoon op die skip twee maande salaris “op hand” toegeken, dit wil sê die geld is voorgeskiets en is inderdaad in kontant aan die manskappe uitbetaal (#VOC 14200: Ketel: Grootboek 1744-1745).

Die vaart van *De Ketel* het ongelukkig nie goed verloop nie.

3.2.9 Op see

Dinsdag 4 Augustus 1744. Siekte aan boord en 'n seebegrafnis

Aan boord was die toestande en leefkwartiere van die bemanning baie sleg. Die matrose het gereeld op die dek gekom, maar die soldate het hulle tyd meestal tussendeke deurgebring. Die mense het dig opmekaar gebly met die gedurige reuk van urine, uitwerpsel en braaksel. Tydens

storms het water die skip binnegedring en was dit nie altyd moontlik om droë klere aan te trek nie. Hulle besittings was oortrek van die luise (Van Gelder 1997: 159-160).

Die eerste sterfgeval het op 4 Augustus, vyf dae¹⁶ nadat hulle uitgeseil het, voorgekom. Die oorledene was Dirk Hoogerbeets (#VOC 14200: 37) van Rotterdam. Hy was die trompetter, die man wat die teken gegee het as die wag omgeruil word. Onder sy besittings was 'n trompet, 'n Franse horing (Walthooren) en 'n viool (Phiool). Franse horings en viole was bekende musiekinstrumente aan die Kaap en is ook in slawe-orkeste gebruik (Schoeman 2012: 458-460). Hoogerbeets se musiekinstrumente is op die veiling van 12 Februarie wat voor die groot mas aan die hoogste bieder aangebied is, verkoop. Jean Simeon Elin (#VOC 14200: 5) het drie gulde vir die trompet en Franse horing betaal en die viool is aan Jacob Hendrik van Petten (#VOC 14200: 158) verkoop vir f4-15. Dit was maar skamele bedrae vir waardevolle instrumente as in aanmerking geneem word dat “enige rommelary” vir f4-10 verkoop is en 'n rol tabak vir f4-5.

Musiek het waarskynlik 'n belangrike rol op skepe gespeel. Sir Francis Drake het trompetspelers en violiste aan boord gehad en musiek is tydens maaltye gespeel (Doherty 2007: 30; Kraus 1970: afdeling “The famous voyage”). Op VOC-skepe self is waarskuwings van mis eerder met geweerskote as met trompette of tamboere gegee. Die trompet of tamboer moes die teken gee van gevalle van nood en elke môre die dag met 'n oggendlied begin en saans met 'n aandlied afsluit. Hulle het ook die verskillende wagte aangekondig (Henssen 2011: 92-3). Die tamboerslaner aan boord, Wilhelm Anthonij Wiela (#VOC 14200: 142), afkomstig van Ouwerik (waarskynlik Aurich in Oos-Friesland), het wel die hele reis voltooi en het waarskynlik die funksie van die trompetter ook oorgeneem. In 1752, lank na sy kontrak met die VOC voltooi moes gewees het, het hy in Batavia gedros “dat zig het geabsenteert”.

'n Seemansbegrafnis het 'n kort seremonie behels en 'n gebed is gedoen voordat die oorledene in die see laat val is. Die lyk is in 'n hangmat of stuk seildoek toegedraai en gewigte soos sand of koeëls is bygesit, voordat dit van 'n plank oorboord geskuif is (Van Gelder 1997: 163). Op

¹⁶ Die boekhouer van De Ketel het die lengte van diens bereken deur die dag van vertrek ook in te reken. Dirk Hoogerbeets is op die vierde Augustus oorlede en sy rekening is gekrediteer met 'n bedrag gelykstaande aan vyf dae salaris vanaf die 31ste Julie. Dit is deurgaans so gedoen. Cornelis Nauwlaet (#VOC 14200: 221) is op 31 Augustus oorlede en sy rekening is gekrediteer met een maand en een dag se loon.

De Ketel was daar nie ’n predikant aan boord nie, maar wel ’n sieketrooster, Daniel Helmont (#VOC 14200: 10).

Die tweede persoon wat oorlede is, was Paulus Paet (#VOC 14200: 149). Hy was ’n soldaat en is op die sesde Augustus oorlede; op dieselfde dag wat die skeepsraad besluit het om by die eiland Horsea by Portsmouth te anker (#VOC 14200: Extract; VOC 14200: Scheepsoldijrekening).

Die siekes is deur chirurgyns behandel. Aan boord van *De Ketel* was ’n opperchirurgyn, Gerrit van Geer (#VOC 14200: 30) en twee chirurgyns, Jan van de Water (#VOC 14200: 31) en Cornelis Vervooren (#VOC 14200: 32). Die chirurgyns het nie ’n formele opleiding ontvang nie, maar is prakties opgelei. Dikwels was hulle leerlinge by ’n barbier en het ’n elementêre eksamen afgelê voordat hulle by die VOC kon aansluit (Haafner 1820: 158). Negatiewe verslae het aan chirurgyns ’n slegte reputasie besorg, maar die derde chirurgyn het minstens ses jaar en die onderchirurgyn dertien jaar ondervinding gehad voordat hulle deur die kompanjie in diens geneem is (Bruijn 2009: 176). Vir die siekte aan boord van *De Ketel* het hulle egter nie raad gehad nie en die aansteeklike siektes het nie die chirurgyns gespaar nie. Jan van de Water is enkele dae na die eerste sterfgevalle oorlede en is met Willem Noordervliet vervang (#VOC 14200: 31a).

3.2.10 Portsmouth

Donderdag 6 Augustus 1744. Horsea-eiland (Portsmouth)

Nadat hulle vier dae lank die wind van voor gekry het en geen vordering kon maak nie, is daar op 6 Augustus 1744 besluit om die ankerplek by Portsmouth binne te vaar. Boonop was daar baie siek mense aan boord, teen daardie tyd al 70, waaronder die opperstuurman en onderstuurman. Omdat die Here XVII daarteen was dat skippers in Engelse hawens geanker het, moes die skeepsraad die besluit goed motiveer en dokumenteer (C 2499, 6 Aug. 1744;¹⁷ Van Gelder 1997: 212).

De Ketel het by Horsea-eiland of, soos die Nederlanders dit genoem het, “horsjes” eiland, by Portsmouth geanker, waarskynlik onder kwarantyn weens siekte aan boord. In Engeland het

¹⁷ In verwysings word “C” gebruik as die dokument nageslaan is in die Argief- en Rekorddiens van die Wes-Kaap en “TANAP C” as dit gekry is op die webwerf TANAP <http://www.tanap.net/>

daar vanaf 1711 wetgewing bestaan om kwarantyn af te dwing op skepe wat van gebiede gekom het wat besmet was met die pes (die siekte veroorsaak deur die bakterie *Yersinia Pestes*). Skepe wat van pesgeteisterde gebiede gekom het, moes vir veertig dae op 'n geïsoleerde ankerplek bly vir waarneming (Brown 2011: 3 & 8).

Donderdag 13 Augustus 1744. Twee Engelse manskappe word “impressed,” Ronseling

Twee matrose, Thomas Stetter (#VOC 14200: 114) van Hull en Josue Troughton (#VOC 14200: 87) van Belfast, is op die dertiende Augustus “gelig.” Dit beteken dat hulle van boord gehaal is deur 'n buitelandse moondheid. Dit het dikwels in Engelse hawens gebeur. Britse onderdane is nie toegelaat om op buitelandse skepe te dien nie (Lloyd 1970: 84; Nasionaal Archief 2010-2018: Reden van het eindediensverband [webwerf]). Beide Stetter en Troughton moes na 'n Engelse oorlogskip oorgaan. Dit beteken dat hulle waarskynlik “impressed” is, dit wil sê gedwing is om in diens van die Britse vloot te tree.

Vrydag 14 Augustus 1744. Testament opgestel kort voor oorlye

In Augustus 1744 lê Matthijs Temsen (#VOC 14200: 6), die opperstuurman, 'n verklaring af. Hy stel die ander drie stuurmanne op *De Ketel* aan om ná sy dood na sy besittings om te sien. Hy vra dat, wanneer hy oorlede is en sy besittings tot geld gemaak is, dit besorg moet word aan die opperkoopman op Batavia. Die koopman moes versoek word om dit na twee vriende wat naby Amsterdam gebly het te stuur (#VOC 14200: Volmag).

Sondag 16 Augustus 1744 (i). Nog meer siekes

Tien dae na De Quak se eerste verklaring, op 6 Augustus, was daar 91 siek mense aan boord en word die besluit geneem om steeds nie die reis te hervat nie. Die siekte word nou beskryf as aanhoudende koors en ylhoofdigheid vergesel van diarree. Die waarskynlike siekte is maagkoors (tifoïde) of vlektyfus (tronkkoors) (C 2499, 16 Aug. 1744).

Maagkoors (Engels *enteric fever*, wetenskaplik *Typhoid fever*, Nederlands *buiktyfus*) is 'n siekte wat slegs by mense voorkom en deur die fekale-orale weg oorgedra word. Dit het 'n inkubasie-typperk van sewe tot een-en-twintig dae en die simptome is onder andere koors, ylhoofdigheid en diarree (Khan 2004: 15, 23).

Vlektyfus (tronkkoors) word deur vlooië en luise oorgedra en die simptome is 'n hoë koors, hoofpyn, uiterse moegheid en 'n veluitslag van rooi kolle (Kohn 2008: 464). Onderskeid tussen

maagkoors en vlektifus is eers in die 1830's getref en die organisme wat maagkoors veroorsaak, is in die 1880's geïsoleer (Clapham 2004: 120). Die diagnose van tifoïde koors word tans net gemaak met laboratorium-ondersoeke (Khan 2004: 13-5). Dit beteken dat daar nie met sekerheid gesê kan word watter epidemie aan boord geheers het nie.

Sondag 16 Augustus 1744 (ii). Inspeksie van De Ketel

Op dieselfde dag waarop besluit is om nog langer in Portsmouth oor te bly, word drie oppersjirurgyns van die *Goederak*, *Gorum* en *Budscylingen* gevra om ondersoek in te stel na die toestand op *De Ketel*. Hulle vind dat daar meer as negentig siek mense is en die getalle daaglik toeneem. Hulle is van mening dat die siekes 'n beter kans op herstel sou hê as hulle aan wal gaan (C 2499, 16 Aug. 1744).

Dinsdag 25 Augustus 1744. Drosters

Nie net siekte nie, maar ook die feit dat *De Ketel* in 'n hawe geanker was, het probleme opgelewer – van sy manskappe het probeer ontsnap/dros. Op 25 Augustus loop Hendrik Pieters (#VOC 14200: 94) weg (*deserteer*), en die dag daarna volg Arnoldus Kilsdonk (#VOC 14200: 96) sy voorbeeld. Dit was waarskynlik die aanleiding vir ander om dieselfde te doen en op 5 September het agt persone weggeloop, gevolg deur vier op 1 Oktober. Van hierdie drosters was daar twee wat waarskynlik “maats” was. Hulle was Jurgen Schiemeijer (#VOC 14200: 234) van “Nedersaxwerwen in 't ampt hoornstijn” en Johann Steede (#VOC 14200: 235) van “Klijn oostenroode in 't ampt hoonstijn”.¹⁸ Dit kom voor asof altwee van Hornstein afkomstig is en altwee op “horsjes eijland” by Portsmouth gedros het. Beide van hulle het nie geld aan sielverkopers geskuld nie en beide het slegs 'n kis van die VOC gekoop. Die ‘maat’ van die seevarende was sy beste vriend. Om 'n vriend te hê, was noodsaaklik. Maats het oor mekaar se eiendom toesig gehou, hulle het voedsel en drank gedeel en mekaar verpleeg as een siek was (Van Gelder 1997: 157; Ketting 2005: 138).

Werknemers wat afwesig was sonder verlof of gedros het, was 'n groot probleem vir die VOC. Hulle het nie net van Portsmouth weggeloop nie, maar ook van die Kaap en van Batavia. Matthijs Koelander/Hoelander (#VOC 14200: 266) is in die Kaapse hospitaal opgeneem en het van daar weggeloop. Hy het egter weer te voorskyn gekom en is begenadig, maar het weer op die vlug geslaan.

¹⁸ “*Hoornstijn*” en “*hoonstijn*” is klankmatige spelwyses.

Guilliam Vogelpoel (#VOC 14200: 238) van Leijden is na jare in die Ooste, waar hy as matroos gewerk het, op 14 Julie 1750 afwesig gevind. Die bedrag wat die VOC aan hom verskuldig was, was redelik groot – f297:8. Dit is bereken, maar aan niemand uitbetaal nie.

Vrydag 5 September 1744. Verdrinking

Sommige seevarendes wat probeer ontsnap het, het nie daarin geslaag nie. Op 5 September het tien persone in die boot probeer ontsnap, die boot het omgeslaan en twee van die tien, Gerrit van Dusselen (#VOC 14200: 14) en Albert van Raam (#VOC 14200: 90), het verdrink. Die ander agt het weggeloop. De Quak skryf dat sewe man met die boot ontsnap het en dat die boot “verongeluk” het¹⁹ (C 2499: 6 Maart 1745).

Maandag 7 September 1744. Oortreding en straf

Tijmen Jacobse (#VOC 14200: 11), hoogbootsman van *De Ketel*, was die persoon wat toesig moes hou oor die lopende en staande *want* (takelwerk), veral dié van die grootmas (Nasionaal Archief 2010-2018: Functies [webwerf]). Die *want* was die ingewikkelde warboel toue wat die seile gehys het en wat die posisie van die ra beheer het (Schoeman 2004: 98).

Waar Tijmen Jacobse (#VOC 14200: 11) nog op 14 Augustus ’n dokument as deel van die skeepsrraad onderteken het, het hy iets gedoen wat onaanvaarbaar was en op 7 September word hy na ’n Hollandse oorlogskip oorgeplaas “... over begaene foüte”.

Die rede vir sy straf het dalk te doen gehad met sy aankope op die 31ste Julie, ’n bietjie meer as ’n maand vantevore. Op daardie dag betaal Tijmen Jacobs ses gulde en vier stuivers vir twee “kelders” (#VOC 14200: 275). ’n Kelder was ’n kis met vakkies waarin bottels kon pas (Resources Huygens: VOC-Glossarium [aanlyn-databasis]). Die kelderflesse het gewoonlik wit- of rooiwyn bevat, maar dit kon ook vir ander vloeistowwe gebruik word, byvoorbeeld vir sterk drank (Van Gelder 1997, 138).

Donderdag 1 Oktober 1744. Drostery

Op hierdie dag loop nog vier bemanningslede weg, te wete, die reeds genoemde twee maats Jurgen Schiemeijer (#VOC 14200: 234) en Johann Steede (#VOC 14200: 235), asook Thomas Olivier (#VOC 14200: 49) en Jacob Klebergh (#VOC 14200: 184).

¹⁹ Die getalle wat kapteins noem, verskil dikwels effens van die getalle wat met behulp van ’n rekenaar en elektroniese databasisse bereken word.

Maandag 6 November 1744. Nuwe manskappe

Daar moes 'n baie goeie – vir daardie tyd – manier van kommunikasie tussen Portsmouth en die hawestede van Nederland bestaan het, want op die 6de November sluit sewe nuwe bemanningslede by *De Ketel* aan. Matthijs Temsen, die opperstuurman (#VOC 14200: 6), asook die tweede en die derde chirurgyn (#VOC 14200: 31; #VOC 14200: 32) is oorlede en nuwe mense word in hulle plek in diens geneem. In die plek van die hoogbootsman wat gestraf is (#VOC 14200: 11), is 'n ander hoogbootsman aangestel. Die oppertimmerman (#VOC 14200: 26) en een van die skeepstimmermanne (#VOC 14200: 27) is oorlede en in hulle plek is twee nuwe skeepstimmermanne in diens geneem. Van die nege hoop- of hooglopers, is drie oorlede (#VOC 14200: 121; #VOC 14200: 126; #VOC 14200: 129) en een nuwe hooploper is in diens geneem.

3.2.11 Die Atlantiese Oseaan***Woensdag 9 Desember 1744. Uiteindelik in staat om te vertrek***

Na vier maande op die ankerplek van Portsmouth vertrek *De Ketel* uiteindelik op 9 Desember 1744. Tot op daardie stadium het *De Ketel* altesaam 66 manskappe verloor, óf omdat hulle oorlede is óf omdat hulle weggeloop het óf gestraf is óf gedwing is om na 'n Engelse oorlogskip oor te gaan.

Maandag 4 Januarie 1745. Verdrinking

Terwyl *De Ketel* op 32° noorderbreedte geseil het, het een van die jongmense aan boord, die hooploper Arrie Voet (#VOC 14200: 128) van Moordrecht, oorboord geval en verdrink.

Die werk van die hooploper het neerslag gevind in die *Lied van die Silvere Vloot* wat ook in Suid-Afrika bekend is en in die FAK-sangbundel opgeneem is. Een van die reëls lui: “Klommen niet de jongens als katten in 't want?” (FAK 1951: 46).

Verdrinking was 'n ware probleem op die skepe. Behalwe die wat reeds genoem is, sou nog bemanningslede verdrink. Willem van Wijngaarden (#VOC 14200: 168) het op 20 Maart 1749 by Smarang verdrink en Ryk Langendorp (#VOC 14200: 72) is op 31 Desember 1751 as “vermist na presuntie verdronken” vermeld.

Dinsdag 5 Januarie 1745. Interne skommeling van werknemers

Op 5 Januarie neem die skeeps- en krygsraad die besluit om sekere bemanningslede se diensvoorwaardes te verander. Omdat so baie seeliede, waaronder die beste matrose, oorlede is, is sommige matrose en soldate omgeruil. So byvoorbeeld het 'n Switserse matroos, Jacob Pakang (#VOC 14200: 53), met 'n loon van f12, homself onbekwaam geag om as matroos diens te doen. Hy vra om met Pieter Bouillon (#VOC 14200: 226) van Delft, met 'n loon van f9, plekke te ruil (C 2499, 5 Jan 1745).

Wat bemoedigend is, is dat De Quak skryf dat hulle “voortseilende is na die Kaap de Goede Hoop.”

Sondag 24 Januarie 1745. Eerste veiling

Op 24 Januarie, terwyl die skip op die breedtegraad van 6° seil, vind die eerste veiling van goedere van oorlede seeliede plaas. Een van die matrose wie se besittings voor die grootmas opgeveil is, was dié van die matroos Albert van Raam (#VOC 14200: 90). Hy het slegs 'n broek, baadjie, hemp en 'n bietjie rommel besit, wat vir f10-10 verkoop is. In vergelyking met hom, was daar op die inventaris van 'n ander matroos, Jan Besooyen (#VOC 14200: 99), klere van “serge,” “grijne” en “lake” (onderskeidelik 'n soort kamstof van wol, waarskynlik 'n weefstof met 'n pool “*nap*” en lakenstof).

Sy tabak het hy gehou in 'n koper tabakdoos, wat vir f4-5 saam met 'n rol tabak verkoop is, terwyl ander werknemers slegs rolle tabak of kardoese tabak besit het. Hy het ook kontant by hom gehad – ses dukatons en 63 stuiwers wat vir f18-18 verkoop is. Die populêre beeld van die gewone werknemer by die VOC, as arm en onontwikkeld, was nie noodwendig op almal van toepassing nie (Van Gelder 1997: 57-59). Dit kom voor asof Jan Besooyen nie alleen vermoënd was nie, maar ook geletterd, want sy boek, die *Christelijke Zeevaart*, is ook op die boedelveiling verkoop.

Die *Christelijke Zeevaart* is 'n boek wat dikwels herdruk is. Die eerste uitgawe, *Christelijcken Zee-Vaert*, is in 1611 deur Adam Westerman geskryf en ná baie drukke verwerk en vergroot en uitgegee as die *Groote Christelijke Zeevaart*. In die agtiende eeu is hierdie boek opgevolg deur *De Godvreezende Zeeman* of *Nieuwe Christelijke Zeevaart* deur N. S. van Leeuwaarden waarvan die eerste druk waarskynlik so vroeg as 1709 verskyn het (De Navorscher 1860: 195-6; Groenendijk 1987; Schoeman 2004: 120-1; Visser 1848: 218).

Figuur 3.5: “Den Nieuwen Katwycker Christelijke Zee-vaert” van 1746 (Eie foto)

In die *British Library* is ’n kopie uit 1746, twee jaar na Johannes Spies as seeman aangemonster het. Dit is die voorbeeld naaste aan 1744 wat opgespoor kon word. Dit is egter een van die “talrijke piratendrukken”, want dit is nie ’n uitgawe van Westerman of Leeuwarden nie (Groenendijk 1987) (figuur 3.5).

Daar is in die *Stadsarchief Vlaardingen* ’n aanwinst, wat hulle “uniek” noem. Dit is ’n Van Leeuwarden-kopie, uitgegee in 1761. Dit is gedruk nadat Johannes Spies sy seevaart onderneem het, maar tog na genoeg aan 1744 dat dié nie veel sou verskil van kopieë wat op *De Ketel* was nie. Die boek is klein, maar dik (908 bladsye) en amper stukkend geles (figuur 3.6).

Nog voorwerpe wat op *De Ketel* opgeveil is, is komyinkaas, ’n kurktrekker, messe, sakdoeke en ’n *boeseroentje* (boezeroen). ’n Boeseroentjie is ’n kort hemp met lang moue van blou gestreepte katoen of linne wat deur seemanne, kruiers en ambagsmanne veral as onderklere gedra is (#VOC 14200: Inventaris 99).

Figuur 3.6: “De Godvreezende Zeeman, ofte de Nieuwe Christelyke Zeevaart” van 1761 (“De Godvreezende zeeman” [aanlyn-artikel])

Hendrick de Quak (#VOC 14200: Inventaris 21) het drie rolle tabak en twintig kardoese tabak by hom gehad. Dalk wou hy handel dryf, maar die tabak is nie vir baie verkoop nie. Ses kardoese tabak is vir f2-10 verkoop.

Wat Hendrik Quak (Quack, de Quack) se verbintenis met Cornelis de Quak was en of daar hoegenaamd ’n verbintenis was, is nie duidelik uit die skeepsoldyboek nie. Dit is egter bekend dat Cornelius de Quak ’n broerskind gehad het wat buite die huwelik gebore is. In 1729 is ’n bedrag van f89 betaal en daar is ooreengekom dat die vader van die kind nie verder lastig geval sou word nie (Bruijn 2011: 92).

Maandag 1 Februarie 1745. Tweede veiling

Op 1 Februarie vind die tweede veiling plaas. Gerrit Mol (#VOC 14200: Inventaris 176) was klaarblyklik ’n man wat baie graag mooi aangetrek het. Hy het byvoorbeeld twee paar skoene gehad waar Hendrik Quak slegs een ou paar skoene besit het. Onder sy besittings was ook ’n stel groen klere en ’n stel swart klere en ses pruike, drie pruiknette en ’n haaryster. Die skipper, Cornelis de Quak, het die pruike, nette en yster gekoop – besittings meer geassosieer met hoër range as met gewone soldate.

Nog 'n matroos wat baie deftige klere saamgeneem het, was Jan van Willigen (#VOC 14200: Inventaris 126). Hy het een paar silwer knope en een paar silwer gespes, twee silwer broekknope, tien hemde en drie hemsrokke by hom gehad.

Die skeepstimmerman, Cornelis Jansz de Bot (#VOC 14200: Inventaris 27), het 15 *plat schaven* onder sy besittings gehad, waarmee waarskynlik bedoel word 15 lemme vir 'n skaaf.

Maandag 2 Februarie 1745. Derde veiling

Op 2 Februarie vind die derde veiling plaas. Wessel Jonassen van Lent (#VOC 14200: Inventaris 26) se boedel is 'n voorbeeld van hoeveel geld 'n werknemer van die VOC kon bymekaarmaak. Hy het vir 23 jaar die lewe van 'n seevaarder gelei, vanaf 1722 toe hy vir die eerste keer as timmerman aangesluit het tot sy dood in 1744 (VOC Opvarenden: Lent 1722; VOC Opvarenden: Jonasz 1729; VOC Opvarenden: Jonasse 1737; VOC Opvarenden: Jonasse 1744).

Tabel 3.5. Die loopbaan van Wessel Jonassen van Lent

Wessel Jonasse van Lent								
Voor naam	Achter naam	Inv.nr.	Folio	Jaar Vertrek	Schip	Einde Jaar	Einde Omschrijving	Einde Plaats
Wessel	Lent	14148	27	1722	Noordwaddinxveen	1727	Gerepatrieerd	Schip Groenswaard
Wessel	Jonasz	14165	26	1729	Patmos	1736	Gerepatrieerd	Schip Klarabeek
Wessel	Jonasse	14183	28	1737	Hofwegen	1743	Gerepatrieerd	SchipTolsduin
Wessel	Lent	14200	26	1744	Ketel	31 Aug 1744	Overleden	Schip Ketel

In 1722 het hy 'n skuldbrief geteken met sy ma, Maritie Maartens, as begunstigde. Daarna het hy nooit weer geld aan naasbestaandes laat uitbetaal nie. Hy het wel 'n testament opgestel.

In vergelyking met Themsen wat 'n salaris van *f*48 per maand gekry het en geen nalatenskap agtergelaat het nie, het Jonassen minder, *f*44 per maand, verdien, maar oor die jare baie waardevolle besittings bymekaar gemaak. Sy boedel het bestaan uit onder meer drie goue ringe, drie paar goue knope, vier silwer broeksknope, 'n blou rok,²⁰ vest²¹ en broek, nog ander klere, soos twee paar swart sykouse en vier hoede. Hy het ook ekstra kos by hom gehad, naamlik rookvleis, 'n dosie met speserye, en vyf flessies Haarlemse olie. Onder sy besittings was 'n lei

²⁰ Mantel.

²¹ Hiermee kan bedoel word enige kort baadjie met of sonder moue.

en 'n spoegbakkie of kwispedoor (*quispeldoor*). Die bossie vyle het verband gehou met sy beroep as timmerman.

Op die veiling is sy goedere verkoop vir f625-14. Dit is die hoogste bedrag wat deur 'n veiling op *De Ketel* opgelewer is en in Rotterdam is f774-18-5 aan sy suster Maggeltje Jonas van Lent uitbetaal (#VOC 14200: Inventaris 26).

Saterdag 27 Februarie 1745. Skeurbuik

De Ketel se vaart in die Atlantiese Oseaan het blykbaar voorspoedig verloop. Daar word geen melding gemaak van ander oponthoude nie en hulle moes die ewenaar sonder probleme oorgesteek het. In 1699 het die *Sion* wat in Mei vertrek het vir ses weke weens windstilte op die ewenaar bly lê. Die son kon so warm word dat die pik tussen die dekplanke gesmelt het (Van Gelder 1997: 160, 161). Haafner beskryf 'n windstilte wat hulle in Junie op die ewenaar ervaar het toe hulle daar gelê het, vasgenaël op die oneindige gladde see in die versengende hitte terwyl die brandende strale van die son in 'n doodse stilte lynreg op hulle skyn. Ook die drinkwater het sleg geword (Haafner 1820: 18).

Die laat vertrek het ook goeie gevolge gehad. *De Ketel* het uiteindelik in Desember 1744 finaal vanuit Portsmouth vertrek en skepe wat in die winter vertrek het, het by die ewenaar aangekom wanneer daar gunstige weerstoestande geheers het (DAS: Ketel 3304.7; DAS: Sion 1576.2).

Die tradisionele doop by die ewenaar wanneer die onervare seelui natgespuit is, is nie altyd toegelaat nie en in plaas daarvan het die opvarendes 'n ekstra sopie wyn gekry en is 'n vark geslag (Van Gelder 1997: 165). Hierna was die seevarendes in die suidelike halfmond en kon hulle nie meer die Poolster sien nie (Van Gelder 1997: 211).

Teen die einde van Februarie was *De Ketel* amper sewe maande op see en die bemanning het waarskynlik begin tekens wys van voedingstekortsiekte. Dash noem die gebied vanaf die Steenbokskeerkring tot by die Kaap die *skeurbuikbelt* (strook) (Dash 2002: 98). Die rede dat die siekte hier voorgekom het, was waarskynlik omdat die reis, wanneer hierdie gebied bereik is, reeds sowat drie, vier maande geduur het (Parthesius 2010: 98). Coenraad Rebben (#VOC 14200: 165) is die eerste persoon wat op hierdie been van die reis sterf en wel op 27 Februarie.

Sondag 28 Februarie 1745. Die gevaar van stranding

Op 28 Februarie is daar agtergekom dat daar teer by die pompe van die skip gekom het. Daarom het Cornelis de Quak vir die opper- en onderstuurman, die *schiemman*,²² en die skeepstimmerman gevra om die teer- en pikvate vir lekkasies te ondersoek. Hulle het een vat gekry wat net 'n derde vol was en die vat met harpuiis was ook halfleeg (C 2499, 28 Feb. 1745).

Jan Joël (#VOC 14200: 6a), die opperstuurman, het op hierdie dag die lengte- en breedtegraad aangeteken. Die lengtegraad was 357°9' oos en die breedtegraad 30°43' suid. Dit was een van die min kere wat die posisie van *De Ketel* bepaal is, moontlik omdat dit so moeilik was om te bereken. Die lengtegraad is waarskynlik nie bereken vanaf Greenwich nie, maar vanaf die piek van Tenerife (Valentijn 1971: 23). 'n Posisie van 357°9' oos het beteken dat die plek wat bereken is amper op die volle omtrek van die aarde van 360°, soos op kaarte aangedui, geval het. Die skip was ongeveer op dieselfde lengtegraad as Tenerife (*De Ketel* het natuurlik weswaarts geseil, maar die lengtegraad is in die oostelike rigting gemeet.) Die breedtegraad is aangedui soos dit tans gedoen sou word. Die skip se posisie was net suid van die breedtegraad waarop die teenswoordige Durban lê. *De Ketel* het klaar verby die Abrollos naby Brasilië gevaar en was op die oop Atlantiese Oseaan op pad Kaap toe (figuur 3.7).

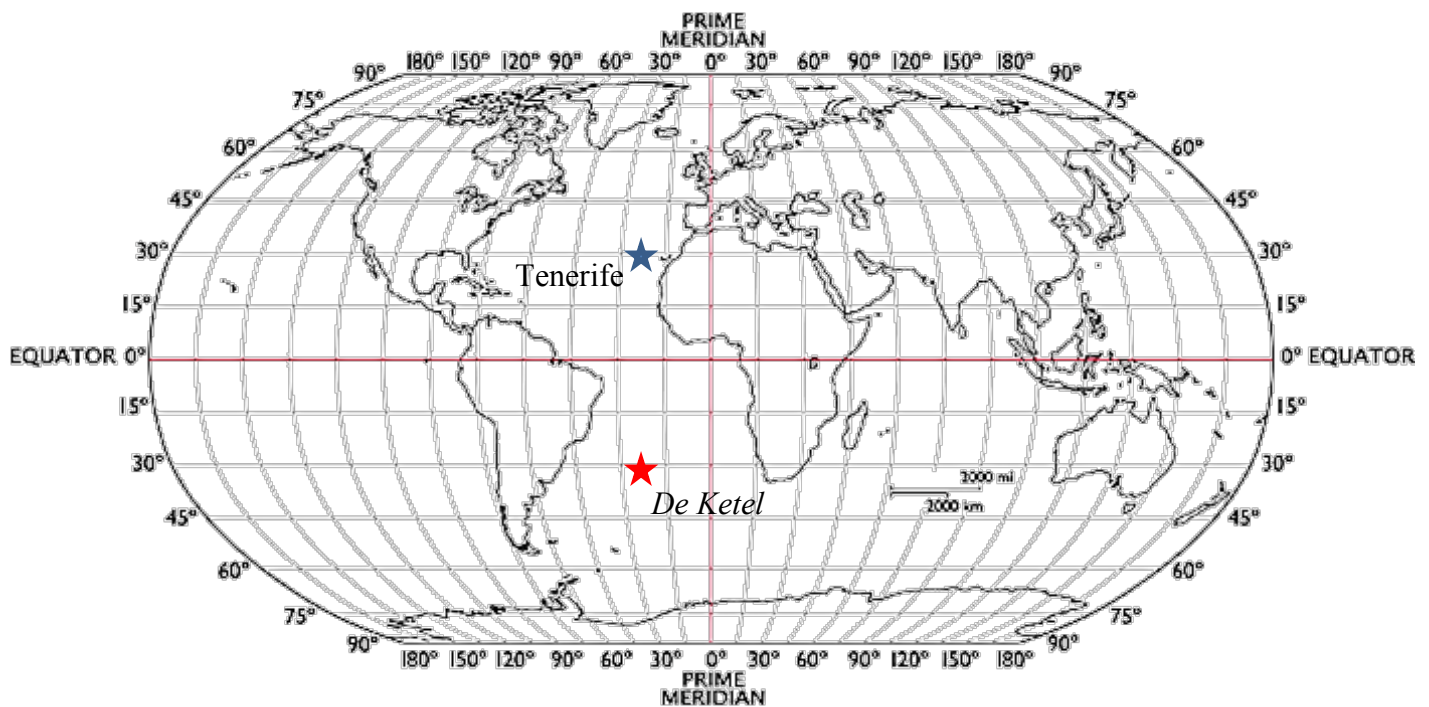
Schreyer beskryf die “Abrollas” as gevaarlike droë sandbanke (1681: 10), terwyl Ketting dit beskryf as 'n ry klippe en riwwe (2005: 32). Dit word algemeen aanvaar dat *albrohos* 'n vervorming is van *abre ojos* of *maak oop die oë* of *hou jou oë oop* (Cocquyt 1999, nota 62).

Dit is egter 'n vals etimologie. Die Portugese *abrolhos* (“distels”) het vir Spaanse ore na *Abre ojos* (“oop oë”) geklink. Die betekenis wat die Spanjaarde aan die woord geheg het, is later oorgeneem deur Engelse, Franse en Nederlandse skrywers. Die volksetimologie van *hou jou oë oop* word nog dikwels aanvaar ten spyte van baie gesaghebbende publikasies waarin die korrekte betekenis, naamlik puntige hindernisse of distels (*thistles*) gegee word (Forsyth 1957: 19, 24).

Op hierdie stadium het die kos minder geword; dit was daar waar “die kos altyd minder was as die honger.” Ironies egter, was dit so warm dat die bemanning nie lus was om te eet nie (Schreyer 1681: 11). Die veilige deurvaart deur die Abrolhos het met 'n ritueel wat besonder

²² “*Schieman Tweede bootsman, bepaaldelijk belast met de zorg voor het voortuig en de ankers. Thans niet meer in gebruik.*”

welkom was gepaard gegaan. Dit het, behalwe danksegging, ook dubbel rantsoene en ekstra wyn beteken (Raven-Hart 1971: 143, 252, 401).

Figuur 3.7: Die posisie van “De Ketel” op 28 Februarie 1745 (Graphic Maps s.j.[aanlyn-artikel])

Die res van die reis sou sonder probleme verloop. Met behulp van die Brasiliaanse stroom kon skepe naby die veertigste breedtegraad kom waarna hulle saam met die immer waaiende westewind in die rigting van Kaap die Goeie Hoop geseil het (Ketting 2005: 32).

Sondag 6 Maart 1745. Inventaris

Op versoek van die skipper, Cornelis de Quak, stel die senior bemanningslede ’n verslag op waarin hulle ’n aantal items noem wat die sewe mans wat per boot gedros het, saam met hulle geneem het en wat nou verlore is: ’n *dreg* waaronder óf ’n anker óf ’n visnet verstaan kan word (dregge), ’n stel seile, ’n yster-roerpen, ’n stel rieme, twee hake en nege *oxhoofden*²³ (C 2499: 6 Maart 1745).

²³ *Oshoofde*; ’n inhoudsmaat in die vorm van ’n groot vat

Maandag 22 Maart 1745. Beskadigde skeepsbenodigdhede

Weereens word op versoek van die skipper, Cornelis de Quak, 'n verslag opgestel om rekenskap te gee waarom die *tui touw* (waarskynlik die ankertou) te lank op sowel Hellevoetsluis as Portsmouth gelê het en daarom op sekere plekke beskadig is (C 2499: 22 Maart 1745).

3.2.12 Cabo de Goede Hoop***Donderdag 1 April 1745 Die skip kom in Tafelbaai aan***

Na maande op see het mense daarna uitgesien om by die Kaap aan te kom en baie verslae beskryf hoe mooi die Kaap vir hulle was. Die bekendste is seker die beskrywing van Francis Pretty, wapenknecht van Sir Francis Drake: “This cape is a most stately thing, and the fairest cape we saw in the whole circumference of the earth, and we passed by it the 18. of June” (1580) (Pretty 1910/2010: 233).

Daar was verskillende tekens waarvolgens die bemanning geweet het dat hulle die Kaap nader. Die eerste tekens was die sogenaamde Kaapse duiwe (*Daption capensis*) wat vanaf omtrent 300 myl van die Kaap af die skip vergesel en as gidse na die Kaap gedien het (Valentijn 1971: 34). Omdat hulle so ver van die land gesien word, is hulle nie noodwendig beskou as 'n betroubare teken dat land naby was nie. Daarna word die seebamboese (*Ecklonia buccinalis*) gesien wat deur die mense op die skip “trompette” genoem is. Naby die Kaap is ander Kaapse voëls gesien, soos die Kaapse meeue, wat die Portugese *Kaapse meeue*, *Mallegaazen* of *Jan van Gent* genoem het. Dit is waarskynlik die voël wat in Suid-Afrika as malgas bekend staan (Raven-Hart 1971: 27, 380, 392, 401, 471; Valentijn 1971: 34; Valentijn 1973: 120). Die laaste teken was twee wolke wat oor Tafelberg gehang het (Raven-Hart 1971: 401).

'n Ander verskynsel wat waargeneem is, is dat die kompas die egte Noord-Suid, sonder afwyking, gewys het. Valentijn was verwonderd oor lesings wat van die kompas gekry is. Dit is egter nie heeltemal korrek nie, want daar is tog 'n effense afwyking van die egte Noord-Suid by die Kaap. Die afwyking van die kompas by St. Paul en Amsterdam was op daardie stadium 25° Noord-Westerlik, maar aan die Kaap was dit ongeveer 11° (Raven-Hart 1971: 144; Valentijn 1971: 36).

Op Donderdag 1 April 1745 skryf goewerneur Hendrik Swellengrebel in sy dagregister dat daar drie kanonskote afgeskiet is, vanaf Leeukop sowel as van Robbeneiland, maar dat die skepe waarvoor daar gesein is, nie te voorskyn gekom het nie (C 1988 Dagregister).

Die lug was bewolk en Johannes Spies was siek, waarskynlik aan skeurbuik. Volgens Schreyer kon mense wat hierdie verderflike en “baie aansteeklike” (sic)²⁴ siekte gehad het, nie staan of loop nie, ander het vlekke en seerplekke op hulle bene gehad en hul monde en tandvleis het so verrot dat hulle met hul vingers of tong hulle tande kon uittrek. Ook Schreyer self was siek, maar dit was vir hom vreugde bo vreugde toe die wag “Land! Land!” geroep het en sy skip nog dieselfde middag in Tafelbaai geanker het (Schreyer 1681: 11).

Vrydag 2 April 1745. Aankoms

Op 2 April 1745 kom *De Ketel* uiteindelik na agt maande, of meer akkuraat, 246 dae, by die Kaap aan. Dit is bereken vanaf 31 Julie 1744, die datum waarop hulle vanaf Hellevoetsluis vertrek het. As daar egter in aanmerking geneem word dat die manskappe waarskynlik al in Mei aan boord gegaan het, beteken dit ’n verblyf van 11 maande op die skip.

Hoewel daar die vorige dag vir drie skepe gesein is, kom vier skepe in Tafelbaai aan, naamlik die *Domburg*, die *Anna*, *De Ketel* en die *Kerkwyk*.

Tabel 3.6. Lengte van reise volgens DAS I

Gemiddelde duur van reise van Nederland tot die Kaap													
Jare/Maande	Jan	Feb	Mrt	Apr	Mei	Jun	Jul	Aug	Sep	Okt	Nov	Des	Gem.
1602-24	147	132	83	134	213					124		149	140
1625-49	132	148	113	132	163				116	157	125	138	136
1650-74	125	122	120	132	137	144	136	166	147	140	136	132	136
1675-99	156	129	132	157	142	158	167	149	156	165	135	148	150
1700-24	132	128	110	137	144	153	141	237	116	156	163	145	147
1725-49	131	132	133	128	154	164	157	146	132	133	135	122	139
1750-74	114	117	114	117	138	149	139	134	119	125	119	119	125
1775-94	114	102	123	114	125	139	133	129	127	130	135	127	125
Gemiddeldes	131	126	116	131	152	151	146	160	130	141	135	135	137

As die gemiddeldes (van die duur van die reise) per tydperk vergelyk word, het die gemiddelde vaart so ongeveer 116 tot 160 dae geduur, dit wil sê van vier tot vyf maande, met die kortste gemiddeld 83 dae en die langste gemiddeld 237 dae (Bruijn *et al.* 1987: 68). Daar kan geen patroon uit die tabel afgelei word nie. Die enigste moontlike tendens is die afname van die

²⁴ Party mense het seker nog geglo dat skeurbuik aansteeklik was, maar daar is baie feite wat dit weerspreek. Die siek mense is nie op die skip onder kwarantyn gehou nie en die slawe wat hulle na die hospitaal toe gedra het, was nie bang om dit te doen nie (afdeling 3.2.12).

lengte van die vaarte tussen 1675 tot 1795; vanaf 150 dae tot 125 dae gemiddeld per jaargroep. Die verblyf voor vertrek is nie in aanmerking geneem nie, maar wel die verblyf in Engelse hawens en op St. Tiago. Dit geld vir alle skepe. Die vaart van *De Ketel* van 246 dae was dus buite verhouding lank.²⁵

De Ketel het in Tafelbaai self geanker, want dit was nog voor 15 Mei en die aanbreek van winterstorms wat die hawe gevaarlik gemaak het.

Vrydag 2 April 1745. Die siekes word in die hospitaal opgeneem

Haafner beskryf die gevoel om voet aan wal te sit as “Welk eenen onuitsprekelijken wellust! – welk een onbeschrijfelijk genot... de liefdelijke toneelen in dese gewesten zoo schoone natuur te kunne aanschouwen!” (Haafner 1820: 55).

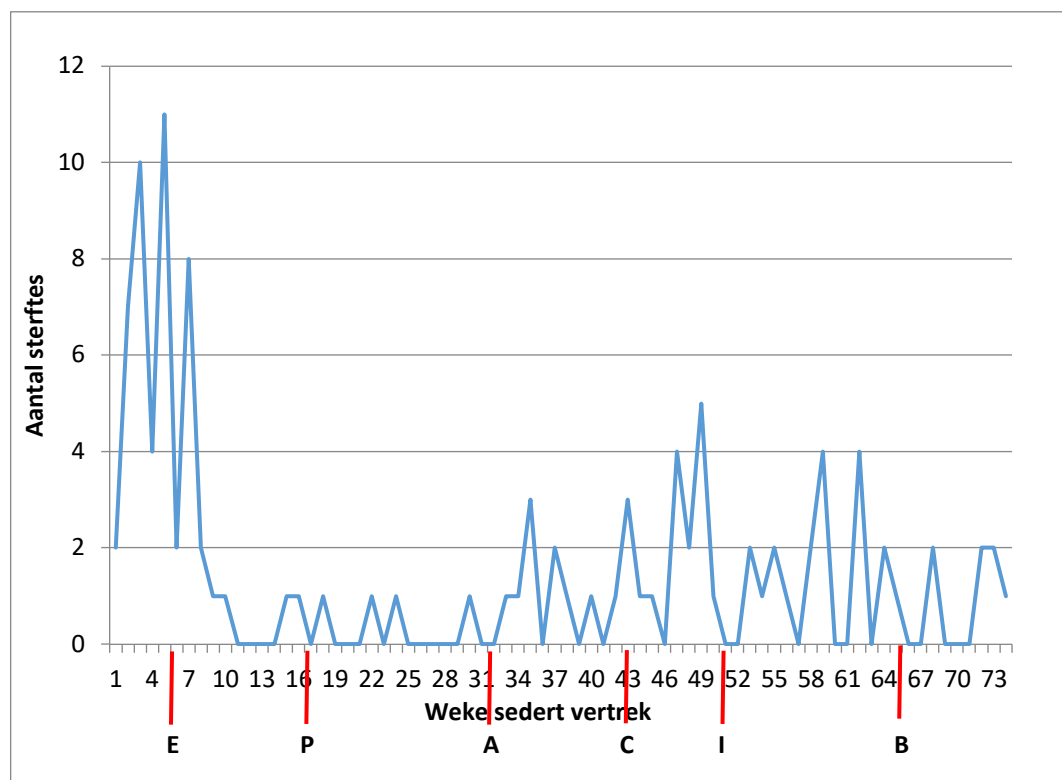
Slawe, mans en vroue, het die siek bemanning óf op hulle rûe óf op planke na die hospitaal gedra, alhoewel hangmatte ook soms gebruik is. Nadat die hospitaal verskuif is van naby die strand na ’n nuwe gebou aan die bo-punt van die Heerengracht oorkant die slawelosie, is ’n sterk wag langs die roete opgestel om te voorkom dat die siekes beroof word. Dit kon baie maklik gebeur omdat die pad lank was en vier slawe of slavinne altyd een persoon gedra het (Schoeman 2001: 240, 549; Kolbe 1727a & b: Deel II, 262).

In Desember 1704, toe meer as honderd siekes in hulle hangmatte van die strand na die hospitaal geneem moes word, word die toestand van die siekes beskryf as “... On the way some died. For the most part they were so miserably conditioned that it was a pitiful sight to see them” (Leibbrandt Precis 1 1896: 74).

Aansteeklike siektes en skeurbuik

Volgens Sleigh was binneboordse epidemies en nie dieetsiektes nie, vir die meeste sterftes verantwoordelik (Sleigh 1993/2004: 5-6).

²⁵ Die tabel gee gemiddeldes per maand vir tydperke van 25 jaar. Die werklike lang en kort reise word dus nie hierin weerspieël nie.

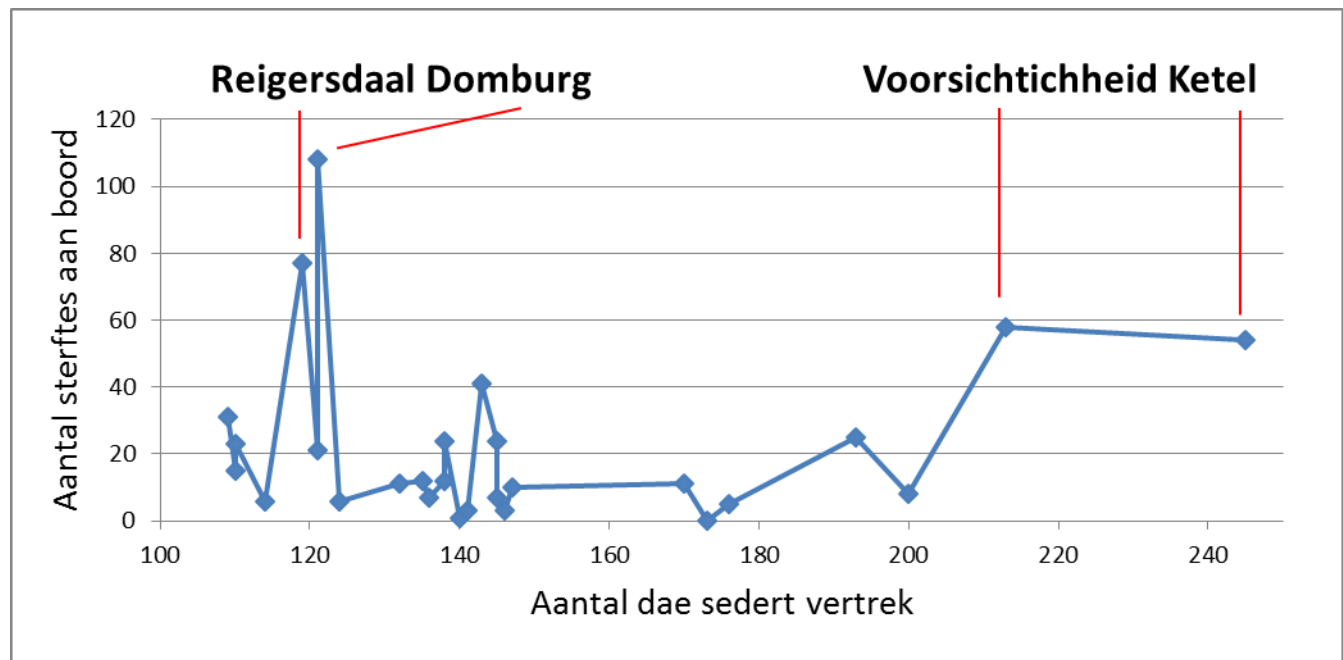
Figuur 3.8: Aantal sterftes per week (E Engelse kanaal, P Portsmouth, A Atlantiese Oseaan, C Cabo de Goede Hoop, I Indiese Oseaan, B Batavia)

As die frekwensie van sterftes per week op *De Ketel* ondersoek word, sou verwag word dat akute, selfbeperkende siektes 'n tipiese patroon van 'n klokvormige kurwe sal gee met min gevalle aanvanklik, 'n groot aantal sterftes as die epidemie op sy hoogste is en dan weer 'n geleidelike afplattig. Figuur 3.8 gee die frekwensiekurwe van sterftes per week op *De Ketel*. Daaruit kan afgelei word dat daar in die eerste tien weke 'n epidemiese siekte aan boord was. Daarna het mense reëlmatig gesterf, so twee tot vier per week wat 'n aanduiding kan wees van voedingstekorte.

Om die relatiewe impak van infeksies en skeurbuik verder te ondersoek, word die sterftesyfer op skepe wat tussen Junie 1744 en Februarie 1745 vertrek het, vergelyk.

Die sterftesyfer het gewissel tussen nul en 109, met vier skepe waarop 'n hoë sterftesyfer voorgekom het. Hulle is die *De Ketel* (54), die *Voorzichtigheid* (58), die *Reigersdaal* (77) en *Domburg* (108). Die lengte van die reis het nie 'n deurslaggewende rol gespeel nie, want die *De Ketel* en die *Voorzichtigheid* met hoë sterftesyfers het wel 'n baie lang vaart van 245 en 213 dae onderskeidelik gehad, maar die *Domburg*, met die meeste sterftes, het slegs 121 dae geneem om die Kaap te bereik. Die vermoede is dat op elk van die skepe wat 'n hoë sterftesyfer op 'n

kort reis gehad het, 'n epidemiese siekte uitbreek het en moontlik op alle skepe met 'n hoë sterftesyfer. Dit is in ooreenstemming met Sleigh se bevinding (kyk na die begin van hierdie afdeling).

Figuur 3.9: Vergelyking tussen die duur van die vaart en die aantal sterftes aan boord by die aankoms aan die Kaap.

Dinsdag 6 April 1745. Boekhouding en verslag oor die reis

Die balans van die rekeninge van diegene wat in die Kaap agterbly het, is tot 6 April 1745 bereken. Dit beteken nie noodwendig dat die rekeninge almal op daardie dag afgesluit is nie.

Cornelis de Quak, die skipper van *De Ketel*, doen – in opdrag van Swellengrebel – aan die bewindhebbers van die kamer van Rotterdam verslag oor die reis. Volgens De Quak doen hy “eerlik” verslag dat, sedert die vertrek uit Engeland, niks merkwaardigs of buitengewoons gebeur het nie; daar het niks gekort met die skeepsgereedskap en die proviand nie sodat daar niks is om oor te kla nie. Ook onder die offisiere was daar harmonie en die skeepsvolk het hulle na behore gedra.

Volgens De Quak het, sedert die vertrek uit Europa, 54 persone gesterf en 35 was siek toe hulle die Kaap bereik het en nege persone het by Portsmouth gedros. In werklikheid het 56 persone gesterf, 36 siekes is in die hospitaal opgeneem en 10 mense het by Portsmouth gedros (C 2499: 6 April 1745).

Aangesien *De Ketel* verkoop is (afdeling 3.2.16), is De Quak gerepatrieer op die *Voorzichtigheid*. By sy aankoms in Nederland is 'n bedrag van meer as f3662 aan hom uitbetaal. Hieronder was 'n *doŭceŭr* van twee maande se salaris omdat hulle ook op die terugreis “agterom” geseil het, maar ook 'n onverklaarde *doŭceŭr* van f2000 (#VOC 14200: 4). Daar is 'n beloning aan offisiere uitbetaal vir vinnige vaarte. Bedrae van f600 is byvoorbeeld uitbetaal vir reise van minder as ses maande. Die geld is verdeel tussen die koopman, kaptein, opperstuurman en onderstuurman (Bruijn *et al.* I 1987: 61, 71, 111). Cornelis de Quak se vaart was geensins vinnig nie en waarom die geld aan hom toegeken is, is nie duidelik uit die skeepsoldyrekening nie.

In 1742 is bepaal dat die bevelhebber van die skip na sy derde vaart die rang van kaptein kon kry. Die kaptein kon ook 'n maandelikse toelae (van nie meer as f100 nie) ontvang, wat bereken is op grond van sy ondervinding. Die bepalings van 1742 het duur uitgewerk vir die VOC en Dirk van der Schilde en Kornelis Quack (sic) word spesifiek genoem as bevelvoerders wat hoë bedrae verdien het. Hierdie reëling is in 1755 herroep (Bruijn 2011: 177-178). Volgens die bepalings van 1742 kon die skipper ook 'n kis met tee en porselein van die Ooste af met hom saambring. Cornelis de Quak was een werknemer wat geld gemaak het deur na die Ooste te reis. Met sy afsterwe in 1757 het hy 'n tweedeklas begrafnis gekry, wat beteken het dat hy bates van tussen f6 000 en f12 000 moes gehad het (Bruijn 2011: 97).

Vrydag 16 April 1745. Witwyn word vir die eerste keer van die Kaap uitgevoer?

Op 16 April moes twee lede van die Raad van Justisie besluit of hulle wyn kon uitvoer of nie. Hulle het van die Kaapse witwyn geproe en gevind dat dit goed gesmaak het. Ook was die “leggers” in 'n goeie toestand. Hierdie “leggers” was groot water- of wynvate met 'n inhoud van 400 tot 563 liter (Resources Huygens: VOC-Glossarium [aanlyn-databasis]). Die uitgesoekte lêers is met die kompanjie se stempel gemerk en op die skepe *Spanderswoud*, *Reigersdaal*, *Domburg* en *De Ketel* gelaai. Elk van die skepe het vier lêers gekry. Daar is dus, by benadering, 8 000 liter wyn uitgevoer. Dit wil voorkom asof dit die eerste keer was dat wit wyn van die Kaap na Batavia uitgevoer is, want die raadslede beskou dit as 'n toetslopie; “... om tot een proef te dienen...” (C 1987 Dagregister: 16 April 1745).

Dinsdag 27 April 1745. Voorraad klere in die pakhuis

Nadat die wyn gelaai is, is goedere wat van die skepe af gekom het in besit geneem deur die pakhuis. Klere is van die *Zuiderburg*, *Zaamslag*, *Hof van Delft*, *Spanderswoud*, *De Anna*,

Domburg en *De Ketel* ontvang en in vyf “kasse” aan die pakhuismeester gelewer (C 1987 Dagregister: 27 April 1745, 126).

3.2.13 *De Ketel* vertrek van die Kaap

Opstappers aan die Kaap

Onder opstappers aan die Kaap word verstaan diegene wat vantevore met ’n ander skip vanaf Nederland vertrek het en nou by die bemanning van *De Ketel* aangesluit het. Opstappers word aan die einde van die skeepsoldyboek opgeneem met inligting oor hulle vaart vanaf die Kaap tot met hulle aankoms in Batavia (#VOC 14200: 279-286).

Dinsdag 20 April 1745. De Ketel word gemonster

De Ketel het na net drie weke aan die Kaap weer vertrek. Op 20 April word die soldate en manskappe *gemonster*, dit wil sê geïnspekteer en nagegaan of almal in behoorlike orde aanwesig is. Hulle is by dié geleentheid ook aan hulle plig herinner (C 1987 Dagregister: 20 April 1745).

Dinsdag 27 April 1745. De Ketel seil weg

Op die 27ste April maak die skippers van die skepe *Domburg* en *De Ketel* van die gunstige wind gebruik om van die ankerplek die see in te vaar. Daar was ook drie Engelse retoerskepe in die hawe en nadat die saluut gegee is, het die *King William*, *St. George* en *Winchester* ook vertrek (C 1987 Dagregister: 27 April 1745).

Dinsdag 4 Mei 1745. Persone wat in die hospitaal opgeneem is

Op die vierde Mei maak die boekhouer van die hospitaal ’n lys van persone wat weens ongesteldheid (indisposisie) nie met die skepe waarmee hulle gekom het, vertrek het nie, maar in die hospitaal agtergebly het. Daar was op daardie stadium 248 mans in die hospitaal, waaronder 35 van *De Ketel* was (Dagregister, 4 Mei 1745: 132).

Diegene wat herstel het, is vanaf 14 Desember op ander skepe oorgeplaas. Slegs ’n paar het in die Kaap agtergebly. Pieter Hanssen (#VOC 14200: 77) is in 1746 oorlede. Harmen Lubbers (#VOC 14200: 109) is op 8 Julie 1745 tot vyf jaar gevangenskap gevonnissen “... in die ketting geklonken,” maar het op 1 September 1746 ontsnap. Die Kaapse dokumente vul die VOC-dokumente aan. “Lubberts”, wat maar twintig jaar oud was, is in die Kaap verhoor op ’n aanklag van aanranding (Heese 1994: 139). Matthijs Hoelander (#VOC 14200: 266) het in November

1745 weggeloop, vir vier jaar weggebly, maar het weer te voorskyn gekom en grasia ontvang. Hy het egter op die 15de Mei 1749 weereens weggeloop. Johannes Spies (#VOC 14200: 251) is in 1769 oorlede, die langste oorlewende van diegene wat aan die Kaap voet aan wal gesit het. Oor een persoon, Jacob Dek (#VOC 14200: 274), is verkeerdelik aangeteken dat hy in Batavia aangekom het. In werklikheid het hy by die Kaap weggeloop. Willem Hoek (#VOC 14200: 222) se sterfdatum is aangeteken as 7 Julie 1745 en sy loon is tot daardie datum bereken. In werklikheid is hy op 8 Mei 1745 aan die Kaap oorlede. Hierdie fout is later reggestel.

3.2.14 Die aankoms op die “rheede” van Batavia

Woensdag 14 Julie 1745. Aankoms in Batavia

Volgens die rekening van Maurits Degenae (#VOC 14200: 20) was *De Ketel* alreeds minstens op die 9de Julie in die rede (hawe of ankerplek) van Batavia geanker, want op daardie dag is Degenae oorlede “tot heeden dat ter rheede Batavia... sonder testament of iets na te laten.”

Die brief wat die bewindhebbers van die Kamer van Rotterdam meer as ’n jaar vantevore aan die Raad van Indië geskryf het, het waarskynlik saam met *De Ketel* in die skeepsdoos gekom en is waarskynlik oorhandig voordat die gewone bemanning aan land gegaan het.

Dinsdag 13 Julie 1745. Die *doŭceŭr* word uiteindelik toegeken

Volgens Johannes Spies (#VOC 14200: 251) se rekening is op 31 Julie 1744 ’n *doŭceŭr* of premie (gratifikasie) van f9 aan hom toegeken op grond van ’n besluit van die hoë Indiese regering van 13 Julie 1745. Die *doŭceŭr* van een maand se salaris is nie as ’n enkelbedrag uitbetaal nie, maar is toegeken aan die werknemer en in berekening gebring by die sluiting van die rekening.

Diegene wat tot by Batavia gereis het, het almal die *doŭceŭr* ontvang, maar waar die werknemer oorlede is voor hulle by die Kaap aangekom het, was toekenning inkonsekwent. Cornelis van der Vliet (#VOC 14200: 98) wat op 7 September 1744 oorlede is, het nie die *doŭceŭr* ontvang nie, maar dit word wel toegeken aan Jean de Lanusel (#VOC 14200: 97) wat op 31 Oktober 1744 oorlede is.

Maande later word beweer dat diegene wat aan die Kaap in die hospitaal agtergebly het of diegene wat “afwesig” gebly het en nie gekrediteer is nie, die *doŭceŭr* sou ontvang wanneer hulle in Batavia aankom, byvoorbeeld Hendrik van Geffen (#VOC 14200: 9).

In die geval van Johannes Spies (#VOC 14200: 251) is die *doŭceŭr* wel uitbetaal, al is hy aan die Kaap oorlede en al het hy nooit by Batavia uitgekom nie.

Tabel 3.7. *Prinsepaal Grootboek De Ketel*

Prinsepaal Grootboek De Ketel			
	g	s	p
Diverse Personen o&* 2/m gagie op hand	5956		
Diverse Personen o& 2/m gagie op hand	370		
Diverse Personen o& Vaderlandse Schült	35775		
Diverse Personen o& Vaderlandse Schült	1300		
Diverse Personen o& 270 p ^s ** Kist Pottuigh***	1331	15	
Diverse Personen o& 12: p ^s Kist Pottuigh	64		
Tijmen Jacobs o& 2: p ^s Kelders	6	14	
Diverse Paltijen o& Contanten en Scheepskleederen	1641	11	
Diverse Perdsone o& te quaat aangebr	1470	1	9
Diverse Perdsone o& haar soldo te goed	1358	4	4
Diverse Perdsone o& haar soldo te goed	2798	11	
Casteel de Goede Hoop o& boeken Sluijten	1534	19	8
Somma	53606	16	5

g: gulden

s: stuivers

p: penningen

* o&: "over"

** p^s: per stuk

*** Pottuigh: Waarskynlik van "portage" in die sin van iets wat vervoer kon word, dalk bagasie

Dinsdag 31 Augustus 1745. Finale afsluiting van die rekening van De Ketel

Op 31 Augustus sluit Jean Simeon Elin in die kasteel van Batavia finaal die boeke af. Dit het beteken dat elke individuele rekening gebalanseer en die uitgawes in een rekening gekonsolideer is.

Die skuld aan die volkhousers, "vaderlandse schuld", wat in twee bedrae bereken is, was verreweg die grootste skuldbedrag wat aan die kompanjie geskuld is. Die werknemers moes ook later die kiste en skeepsklere wat deur die kompanjie voorsien is, terugbetaal.

Hiervolgens is dit ook duidelik dat die skeepsklere en kis deur die VOC voorsien is en nie deur die volkhousier nie. In ander gevalle het die sielverkoper 'n kis, klere, skoene, 'n naaldwerkstel, tabak en pype en 'n bietjie brandewyn aan die voornemende werknemer voorsien (Van Gelder 1997: 137, 144). Op *De Ketel* was dit egter nie die geval nie – dit is op die rekening aangeteken as skuld aan die VOC.

Tabel 3.8. Kontant en skeepsklere

Contanten en Scheepskleederen			
	g	s	p
Spaanse Mexicanen 300 @ f2:12:12 ²⁴ / ₂₅	792	3	
Mans wolfe paeken	64		
Jongens wolfe paeken	12		
Mans linne paeken	220		
Jongens linne paeken	30	8	
Hembden	387		
Schoenen	136		
	1641	11	

g: gulden

s: stuivers

p: penningen

3.2.15 Die lot van die seevaarder

Op die vaart tot in Batavia het die seeman ervaar wat die lot van sy medebemanningslede kon wees. Hulle is oorlede aan aansteeklike siektes of skeurbuik en sommige het verdrink. Op Portsmouth is die Engelse matrose “impressed” en ander het weggeloop. ’n Paar is “gelicht” na ander skepe toe.

In die Kaap het sommige op die skip agtergebly en sommige het aan land gegaan, maar verreweg die meeste is in die hospitaal opgeneem. Van dié wat by die Kaap agtergebly het, is enkeles gerepatrieer en enkeles het weggeloop. Die ander het vir hulle ’n lewe aan die Kaap geskep.

Van dié wat uiteindelik met *De Ketel* in Batavia uitgekom het, is sommige in die hospitaal opgeneem, maar nie naastenby so baie as in die Kaap nie; slegs ses onmiddellik na aankoms en later nog ’n paar ander. Die been van Kaapstad tot Batavia was ’n gedeelte van die reis wat nie deur ernstige siektes geteister is nie.

Twee-en-sestig bemanningslede het aan land gegaan: diegene wat nie belangrike take op die skip gehad het nie, maar vir die verdediging van die VOC se handelsposte nodig was.

Daar was een ander taak in Batavia waarvoor bemanningslede benodig is en dit was om op die “werf” te werk.

Verskeie bemanningslede het na hul aankoms “op Onrust” of “op de werf” of “op de Equipage werf” gegaan. Onrust was ’n klein eilandjie in die baai van Jakarta en ’n groot

instandhoudingsentrum van die VOC. Skeepswerwe, pakhuise en werkerskwartiere is hier gehuisves (“Gaastra” [aanlyn-artikel]). Dit is daar waar skepe herstel is en hoewel die werf nie eintlik bedoel was vir skeepsbouery nie, is daar in 1617 selfs ’n galei, ’n skip wat deur roeiers aangedryf is, en ’n paar fregatte gebou (Colenbrander 1919: 252, 287 en 442; Gaastra 2003: 116, 118; Parthesius 2010: 26, 81 en 104).

Dit kan aanvaar word dat dit hoofsaaklik die ambagslui was wat bestem was om op die *reparasiewerf* (herstelwerf) te gaan werk: twee skeepstimmermans, die opperkuiper, die onderkuiper, die onderseilmaker en die skeepskorporaal. Een matroos is as seilmaker oorgeplaas na die eiland Onrust.

Die rede vir die beëindiging van die dienskontrak van werknemers van die VOC is gestandaardiseer. Die woord diensverband (*diensverband*) word gebruik vir die gebondenheid aan ’n diensooreenkoms én die tydperk wat ’n persoon in diens van die VOC was (*WNT. Historische woordenboeken* [aanlyn-databasis]). Die lot van die mense wat as bemanningslede op *De Ketel* aangemonster het, word in die tabel opgesom (VOC: Nasionaal Archief, Reden van het eindediensverband [webwerf]).

Tabel 3.9. Einde diensverband

Einde diensverband	
Manier	Aantal
Gestraft	1
Schip vergaan	3
Gelicht	4
Vermist	5
Weggelopen	24
Gerepatrieerd	54
Overleden	187
	278

3.2.16 Die einde van *De Ketel*

Die bemanningslede wat op *De Ketel* agtergebly het, was dié met die belangrikste funksies aan boord, soos die skipper, die “schieman” of tweede bootsman, die kok, die kwartiermeester, die opperchirurgyn, matrose, jongmatrose en een “jongen” – die werk van die kinders op die skip was onontbeerlik.

Groot-Brittanje/die Verenigde Koninkryk se *East India Company* het nie van ou skepe gebruik gemaak nie. Gewoonlik is 'n skip vir vier vaarte en vir ongeveer tien jaar in diens behou. Die VOC, daarenteen, het skepe gebruik vir so lank as wat hulle diensvaardig was – ses, sewe of meer vaarte (Bruijn *et al.* I 1987: 95). *De Ketel* was al 23 jaar oud en het altesaam sewe vaarte na Batavia tussen die jare 1722 en 1745 onderneem (afdeling 3.2.3). Sy dienstydkyk het tot 'n einde gekom.

Dit is moontlik dat *De Ketel* vir 'n kort tydjie in die intra-Asiatiese handel gebruik is. Die VOC het groot getalle skepe hiervoor nodig gehad en het skepe daarvoor van die roete tussen Batavia en Nederland onttrek (Bruijn *et al.* I 1987: 1730). In 1748 is *De Ketel* aan Spaanse handelaars in Manila verkoop volgens 'n resoluë van die Goewerneur-generaal en Rade (DAS: Ketel 3304.7; De VOC Site: Ketel 1721).

3.3 Die vaart van Philip Peter Spies

Philip Peter Spies het met die *Overnes* op Maandag 31 Januarie 1752 uit Nederland vertrek.

Gegewens oor die skip sluit die volgende in: die DAS- en reisnommer van die *Overnes* is 3553.4. Dit is die 3553ste uitvarende skip wat in die DAS-databasis aangeteken is. Die *Overnes* is in 1742 in Amsterdam gebou en was dus tien jaar oud en op sy vierde vaart. Die kaptein was Michiel van Zon uit Gottenburg (Gotenburg), 'n buitelandër van Swede wat opgang in die VOC gemaak het.

Die *Overnes* was 'n skip van 575 laste (1150 ton) wat 150 voet (amper 46 meter) lank was. Daar was plek vir 269 tot 357 mense aan boord (De VOC Site: Overnes 1742). Die *Overnes* was 'n besondere groot skip. Slegs die *Overnes* en die *Herstelder* het daardie dag vertrek; hulle was net-net betyds vir die Kersvloot. Verskillende skepe van die kermis- en Kersvloot het reeds vanaf September vertrek, maar na 31 Januarie het geen skepe Amsterdam verlaat voor dit tyd vir die Paasvloot was nie. Die *Overnes* het wel maande vantevore saam met die Paasvloot uitgeseil, maar op die strand geloop. Die skip was in staat om weer na Texel terug te keer (DAS: Overnes, 3553.4).

Op pad na die Kaap het die skipper Michiel van Zon vanaf 27 Februarie tot 7 Maart op St. Tiago geanker en op Saterdag, 10 Junie 1752 – 131 dae na sy vertrek – by die Kaap aangekom. Dit was winter, gedurende die tydperk wat die verbod om in Tafelbaai te anker gegeld het: die *Overnes* het dus in Valsbaai vasgemeer. Dit was die enigste skip wat daardie dag aangekom

het. Die *Herstelder* het lank tevore reeds op 27 April aangekom (DAS: *Herstelder* 3552.3; DAS: *Overnes* 3553.4; DAS: *Rozenburg* 3702.6; VOC *Opvarenden*: *Lamaire*; VOC *Opvarenden*: *Van Zon*).

Volgens die tabel is dit duidelik dat sommige van die soldate se rang verander is na seevaarder.

Tabel 3.10. Die aantal persone aan boord van die Overnes (DAS: Overnes 3553.4)

Overnes						
Overnes	Aan boord met vertrek	Sterftes tussen Nederland en die Kaap	Die wat die skip by die Kaap verlaat het	Opstappers aan die Kaap	Sterftes tydens die hele vaart	Aan boord by die aankoms in Asië
	I	II	III	IV	V	VI
Seevaarders	208		13	2	6	200
Soldate	141		15	8	5	118
Ambagsmanne	7		0	0	0	7
Passasiers	2		0	0	0	1
	358	0	28	10	11	326

Die skip was van 10 Junie 1752 tot 3 Julie 1752 in Valsbaai geanker. Philip Peter Spies het eers op 30 Junie aan wal gegaan. Hy is f45-6-0 betaal vir die ses maande en een dag wat hy aan boord was. Hy is een van die min aankomelinge wat nie siek was nie. Daar word nie 'n rede gegee waarom hy aan land gegaan het nie (VOC *Opvarenden*: Spies 1752).

3.4 Die kultuurerfenis van die seevaart

Die VOC en die skeepvaart het 'n aansienlike invloed op die kultuur aan die Kaap gehad. Nie net is die lewe van die seevaarder vir baie maande, in die geval van *De Ketel* so veel as agt maande, gereël volgens die instruksies van die Here XVII nie, maar die aankomelinge het ook 'n gemeenskaplike verwysingstelsel gehad.

3.4.1 Taal

So 'n gemeenskaplike verwysingstelsel moes noodwendig 'n neerslag vind in die taal en gewoontes van die inwoners. Wat taal betref, is uitdrukkings soos *as my skip kom, van bakboord na stuurboord, die wind uit my seile neem, dit gaan voor die wind* en *kajuitraad hou baie*

bekend. Die vraag is egter of die uitdrukking in Nederland ontstaan het en saam met die taal na die land gekom het en of dit op die VOC-skepe ontstaan het.

Een uitdrukking wat uit die skeepvaart kom, is *drie maal is skeepsreg*. Gebruike op skepe het dikwels in drieë geskied, soos byvoorbeeld deur drie keer “hoera” te skree of “een, twee, drie” te tel wanneer die ankertou opgedraai word. ’n Persoon kon ook nie meer as drie keer gekielhaal word nie (Westerman 1867: 256).

Woorde wat direk uit die skeepvaart gekom het en ’n betekenisverandering ondergaan het vanaf Nederlands na Afrikaans, is *kombuis* en *kombers*. In Platduits het *Kombüse* steeds die betekenis van skeepskombuis. In Nederlands word *keuken* en *deken* gebruik. Ander voorbeelde is *kooi*, *spens* en *oorlams*. Om te bepaal of dit seemanstaal is, word woorde wat in kontemporêre geskifte gevind word, met lewende Afrikaans vergelyk (Paardekooper 1990: 167, 180). Sommige woorde word tans reeds as verouderd beskou, soos die gebruik van *bolkvanger* vir ’n *seemansjas*. Ander woorde is besig om in onbruik te raak saam met die voorwerp wat dit beskryf, soos *büld sacken* wat in Afrikaans as bulsak bekend staan (VOC Opvarenden: Bibot; WAT 1; 557; Wood 2005: 12)

’n Interessante uitdrukking is *in gelyke munt terugbetaal*. Hierdie begrip kom, al dan nie uit die vaart self nie, direk uit die VOC se handelsadministrasie. As gevolg van die probleme veroorsaak deur die wisselkoers van verskillende betaalmiddels, het die bewindhebbers in 1654 probeer om die reël van betaling in *gelyke munt*, dit wil sê reaal vir reaal, ingestel te kry (Gaastra 2002: 14).

3.4.2 Godsdiens

Oor die godsdienstige instelling van die Afrikaner bestaan daar verskil van mening. Die godsdienssin van die vroeë Afrikaners word deur sommige navorsers in twyfel getrek (Du Toit 1983; Du Toit 1984; Du Toit 1985). Aan die ander kant kan verwysings na die godsdienstige ingesteldheid van die Afrikaner geredelik gevind word. Op Lichtenstein se reis gedurende 1804 tot 1805 het hy die huisgodsdien wat twee keer per dag gehou is aan huis van ene Van der Westhuizen vermoeiend (*langweilig*, *wearisome*) gevind. As Lutheraan was hy van mening dat hierdie reisende sendelinge se preke op valse beginsels gegrondves was (Lichtenstein 1812: Deel 1 581; 1812: Deel 3 354-357).

Vanuit die Engelse kultuur is daar aanduidings dat vrees mense tot die godsdiens gekeer het, soos in die geval van die kapers van Liverpool wat naby die Kaap in gevaar verkeer het. Hulle het vir 'n aantal Sondae 'n gebedsbyeenkoms gehad, wat opgehou het nadat die gevaar verby was (Williams 2004: 147). John Newton het gedurende 'n storm amper ligsinnig vir die eerste keer in jare gebid: "If this will not do, the Lord have mercy on us." (Phipps 2004). Van die Walliese digter kry ons die spreuk "He that will learne to pray, let him goe to Sea" (Herbert 1871: 223).

Op die Nederlandse skepe was *De Godvreezende Zeeman* 'n onontbeerlike item en godsdiens oefeninge is gereeld aan boord gehou.

Die godsdiensbeskouing wat moontlik op skepe aangekweek is, is versterk deur die koms van die Hugenote, sendelinge soos George Schmidt in 1737, die aanstelling van Skotse predikante (Wilson & Thomson 1985: 283-284) en die Christelike herlewing wat in die negentiende eeu in die Kaap voorgekom het (Giliomee 2004a: 168).

3.4.3 Die dopstelsel

Ander gebruike wat moontlik 'n invloed op die leefwyse van die vryburgers gehad het, was die verskaffing van voedsel en drank aan boord. Dit is reeds genoem (afdeling 3.2.5) dat die bemanning daaglik 'n ½ *mutsje* brandewyn sou kry. Dit was gewoonte op die skip. Een hipotese vir die bestaan van die dopstelsel waardeur drank aan plaaswerkers gegee word, is dat dit 'n gewoonte is wat van altyd af bestaan het.

'n Alternatiewe hipotese is dat die dopstelsel 'n uitvloeisel is van die afskaffing van slawerny en dat die boere doelbewus drank aan die vrygestelde slawe gegee het om hulle afhanklik te hou en op hierdie manier as arbeiders te behou (Hemsteede 2013: 29). Byvoordele om arbeiders te behou, is aanvaarbaar maar die doelbewuste pogings om alkohol-afhanklikheid te bewerkstellig, klink baie vergesog.

3.4.4 Die skepskis

Die materiële kultuur is makliker om vas te pen. Die skepskis was 'n belangrike besitting van die seeman. Uit die inventarisse van die oorlede bemanningslede blyk dit dat daar in die kiste hoofsaaklik klere, maar dikwels ook tabak en soms muntstukke, ekstra voedsel en, in die geval van ambagsmanne en musikante, gereedskap en musiekinstrumente was. Hulle het hul kiste

toegesluit, maar diefstal uit hierdie kiste het tog by tye voorgekom, veral tydens die chaos by aanmonstering (Van Gelder 1997: 149). Daar word vertel dat een van die skipbreukelinge van die *Jonge Thomas* sy skeepskis op die strand probeer oopmaak het, met sy sleutel wat aan sy gordel vasgemaak was (Sparrman 1785a & b: Deel 1 110-111; Thunberg & Forbes 1986: 149).

3.5 Slotwoord

Die vaart van *De Ketel* word uitvoerig in hierdie hoofstuk bespreek. Die rede is dat daar nog nie soortgelyke diepgaande ontledings van 'n enkele vaart, met die uitsondering van Jan van Riebeeck se vaart na die Kaap, gedoen is nie. Die leëwêreld van die seeman word beskryf wat betref die daaglikse bestaan, die funksies aan boord en die ouderdomme van die bemanningslede. Dit behoort bruikbaar te wees vir genealoë wat 'n skatting van hul stamvader se ouderdom (waaruit die geboortedatum bereken kan word) wil maak.

Sover bekend is die enigste ander vaart na die Kaap wat in besonderhede bespreek word, dié van Van Riebeeck (Serton 1952). Serton bespreek egter slegs die roete, nie die bemanning en lewe aan boord nie. Wat opval wanneer die twee vaarte vergelyk word, is dat die posisie van die *Drommedaris* in 1652 baie gereeld bepaal is. In die geval van *De Ketel* is die lengte- en breedtegraad selde gemeet. In 1652 was die roete onbekend, terwyl dit in 1754 reeds bekend was.

Die lewensomstandighede van die twee stamvaders na hulle aankoms word in die volgende hoofstuk bespreek.

HOOFSTUK 4

AANKOMS EN AANPASSING

Die kinders van Europese nedersetters aan die Kaap, dit wil sê die eerste geslag van Nederlanders, Duitsers of Franse wat aan die Kaap gebore is, het hulself dalk nog met die kultuur en taal van hulle ouers en stamland geïdentifiseer. Dit was nie meer die geval met hulle kleinkinders en agterkleinkinders nie; hulle het voorouers van verskillende Europese nasies en ook van slawe gehad.

Met die aankoms van Johannes Ulrich Spies (1745) en Philip Peter Spies (1752) het daar al vir om en by 100 jaar Europeërs aan die Kaap gebly. Die Duitse aankomelinge het 'n kultuur en omgewing van ou kerke, riviervaart, vakmanskap en standverskille verlaat en hier 'n nuwe wêreld aangetref. Die nuwe aankomelinge kon nie hierdie wêreld verander nie, hulle moes aanpas. In hierdie hoofstuk word gekyk na wat die omstandighede aan die Kaap was.

Daar is 'n aantal kwessies waaroor daar in die verlede teenstrydige menings was. Heese het in 1985 met die publikasie van *Groep sonder grense* met deeglike navorsing die omvang van gemengde verhoudings openbaar gemaak (Heese 1985/2005). Die rol van die vrou word dikwels onderspeel, sy was “vaag in die agtergrond” (Cruywagen 2004: 77), maar het tog aandag gekry in *Al laggende en pratende* (Pretorius 1998), *Armosyn van die Kaap* (Schoeman 2001) en *A Tapestry of Lives* (McKinnon 2004). Daar is ander kwessies waaroor duidelikheid

gekry moet word, soos sosiale omgewing, finansiële posisie en genetiese samestelling, asook gebruike rondom die huwelik, soos ouderdom tydens huweliksluiting.

Hierdie hoofstuk handel oor die bevolking waarby die Spies-stamvaders en die eerste geslag kinders moes inskakel. Dit gaan oor wat wáár is en wat nie, wat bedoel word met familielegendes, die aansprake wat families maak ten opsigte van afkoms, beide wat betref nasionaliteit en status van die vroue met wie die Spies-stamvaders en hulle seuns getrou het.

4.1 Die doel van genealogiese studies

Tans is daar nog nie in Suid-Afrika navorsing gedoen oor die voorgeslag van die verskillende Spies-families in die stamlande nie. Die stamregister begin gevolglik by die onderskeie stamvaders. Lombard (1990: 6) gee heelparty redes waarom die genealogie as stokperdjie of as wetenskap beoefen word, byvoorbeeld as hulp vir die “... mediese wetenskap, genetika, kriminologie, sosiologie, historiese demografie, naamkunde, ikonografie, heraldiek en (by die Mormone) selfs vir die teologie.”

Een rede wat so dikwels gegee word dat dit al amper ’n cliché is, is dat die ondersoek na die verlede as riglyn vir die toekoms moet dien: ’n mens kan nie weet waarheen jy op pad is as jy nie weet waarvandaan jy kom nie (kyk ook na *Die Bybel*, Johannes 3: 8).

Dit gaan dus oor die eiewaarde wat in groepsverband verkry word. Hierdie sentiment word verwoord in die laaste brief wat die siek president Kruger aan generaal Louis Botha gerig het: “... want wie zich een toekomst scheppen wil, mag het verledene niet uit het oog verliezen. Daarom: zoekt in het verledene al het goede en schoone, dat daarin te ontdekken valt, vormt daarnaar uw ideaal en beproeft voor de toekomst dat ideaal te verwezenlijken” (Kamerlingh Onnes 1906: 11).

4.2 Familielegendes

In werklikheid lei hierdie soeke dikwels tot ontdekkings wat pynlik of onaangenaam kan wees. Dan gebeur dit dat sekere gebeurtenisse uit die verlede ontken word en familielegendes die plek inneem van die ware feite.

Die legendes hou byvoorbeeld verband met

- afkoms (die Europese of ander herkoms van die stamvader)

- status (die stand van die stamvader se familie in Europa)
- sukses (die beroep van die stamvader).

Grobbelaar (1981: 24-27; 58) gee 'n klassifikasie van volksvertellings, maar soos met enige indeling is dit moeilik om te verseker dat die indeling “gesamentlik uitputtend” (*collectively exhaustive*) en “wedersyds uitsluitend” (*mutually exclusive*) is (Grobbelaar 1981: 24, 28; Mouton & Marais 1985: 138). Legendes word onderskei van mites wat 'n religieuse konnotasie het (soos geloofsgenesings of die *Vlieënde Hollander*), van sprokies wat die wêreld van die verbeelding behels (soos die verhaal oor *Van Hunks en die Duiwel*) en van strekkingsverhale met 'n bedoeling of morele les (soos die fabel van *Hasie en Skilpad*) (Grobbelaar, 1981).

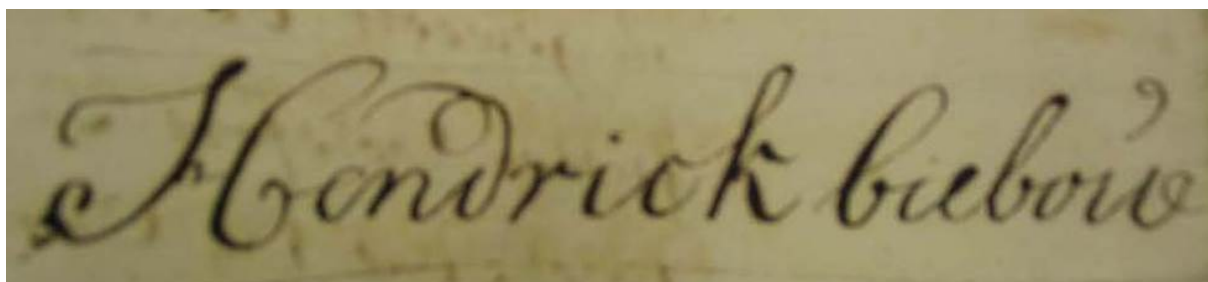
'n Legende is 'n storie wat sy geloofwaardigheid verloor het en wat op volksoorlewing berus, maar wat steeds gekoppel is aan werklike persone en bestaande plekke (Grobbelaar 1981: 25, 58). Sielkundig is dit 'n simboliese voorstelling van volksgeloof wat die kollektiewe ervarings en waardes bevat van die groep waaraan die tradisie behoort (Brunvand 2012: 173-174).

4.3 Die begin van Afrikanerskap

Die begrip “Afrikaner” het begin posvat aan die begin van die agtiende eeu. In die stryd teen Willem Adriaan van der Stel is bevele aan 'n aantal inwoners uitgereik om voor die Raad van Justisie te verskyn. Nege koloniste, “drie Hollanders, drie Franse vlugteling en drie Africane” het besluit om die opdrag te ignoreer, waarna al nege op 9 Augustus 1706 *in absentia* skuldig bevind en vir vyf jaar na Mauritius verban is. Elkeen is ook 'n boete opgelê en verbied om ooit weer 'n militêre of politieke pos aan die Kaap te beklee. Die drie “Africane” het op daardie stadium nog nie na hulself op so 'n manier verwys nie.

Die eerste persoon wat homself 'n Afrikaner genoem het, was Hendrick Biebou¹ (Wood, 2004).

¹ Die spelling “Biebouw” is foutief. Die handtekening van Biebou word in figuur 4.1 gegee en hierdie spelling, Hendrick Biebou, word aanvaar as korrek. Die van eindig met 'n krulletter “u” en 'n u-boog op die “u”. Die “w” wat dikwels gebruik word, was waarskynlik 'n transkripsiefout. Op die webwerf First Fifty Years, wat verwysings na talle dokumente bevat, word die volgende spellings gegee: Biebou, Bieboud, Biebout, Biebo[uw], Bibout en Biebow (Robertson 2018: Detlef Bibault [webwerf]).

Figuur 4.1: Handtekening van Hendrick Bieboij (1/STB 18/155 1706-1713)

Op 6 Maart 1707 het Biebou stry gekry met die meulenaar van Stellenbosch toe landdros Starrenburg hom probeer kalmeer het. Dit is toe dat hy verklaar:

Ik will niet Loopen,
Ik ben een Afrikaner
Ik sal nog will nie swijge(nz) (CJ 310 nr. 10 1706).

In die middel van die agtiende eeu toe Johannes Ulrich Spies en Philip Peter Spies hier aangekom het, was hier al 'n gevestigde blanke bevolking aan die Kaap. In sommige families was daar al agterkleinkinders soos die geval was met die Louws, Visagies en Van der Merwes² (SAG 5: 246; 531; SAG 15: 2). Hulle moes aanpas en inskakel by 'n bevolking wat die begin was van die Afrikanervolk.

4.4 Afkoms van die Afrikaner

Die samestelling van die Afrikaner volgens nasionaliteit word al vir meer as honderd jaar ondersoek en onlangs is dit weer deur middel van DNS-toetse ontleed. Die eerste verwysing na die samestelling van die Kaapse bevolking is gemaak deur Theal (Theal Hist. VOC 2: 319-351). In 'n hoofstuk getiteld “Condition of the colonists”³ beweer hy dat die verhouding van “bloed” in 1795 waarskynlik bietjie minder as twee-derdes Nederlands, een-sesde Frans en die res Duits en ander nasionaliteite was. Hy gee ongelukkig geen aanduiding van hoe hy die verhouding uitgewerk het nie. Hy verwys ook na korttermynverhoudings en die tydperk wat verloop voordat 'n langtermynverhouding aangegaan is.

² b1c1d1 Petrus Louw = 1726, b1c5d1 Guiliam Visagie = 1737 en b2c3d1 Willem van der Merwe = 1721

³ Die volle titel van die hoofstuk is “Condition of the Europeans in the Cape Colony at the time of the English conquest”.

Then there is another fact which bears strongly on this matter, which is that the French were much more prolific than the Germans. They came to South Africa in early life, and had never given way to dissipation in any form. Among the Germans were beyond doubt many men of unblemished character, but in general they belonged to the roving class, and did not marry and settle down until the highest vigour of life was gone (Theal Hist. VOC 2: 325).

Theal skryf die láát huwelike van die Duitsers toe aan hulle aard, sonder om in ag te neem dat hulle vreemdelinge was wat waarskynlik Nederlands nie goed gepraat het nie. Vyf jaar na die publikasie van Theal se werk, na die Tweede Vryheidsoorlog, het 'n Nederlandse navorser, Colenbrander, 'n monografie gepubliseer waarin hy die bloedvermenging van die Afrikanerbevolking nagegaan het. Colenbrander gaan uit van die veronderstelling dat die Nederlandse invloed op die bevolking positief is. “Een boom met zulke wortels wordt niet gemakkelijk uit den bodem gerukt” (Colenbrander, 1964, skutblad). Benewens die bydrae van Wes-Europa bereken Colenbrander ook die persentasie slawebloed van die Afrikaners en vind dat dit nouliks 1% bedra. Hy kom tot die gevolgtrekking dat die bewering dat die Boere tot 'n groot mate van slavinne of binnelandse vroue afstam, verwerp kan word: “Hopen wij, nu voor goed” (Colenbrander, 1964, p. 121).

Die getalle wat Colenbrander verkry het, word weer deur Bosman (1923) ontleed. Hy verbeter 'n rekenkundige fout en kry die volgende persentasie aandeel in die samestelling van die Afrikaner (Colenbrander se getalle word tussen hakies gegee): Nederlands 51.4 (50.4), Duits 27 (27), Frans 17.6 (17.25) en ander 4 (5,5) (Colenbrander 1964: 111).

Bosman se doel is nie slegs om die blote verhouding uit te werk nie, maar ook om die bewering dat die Duitsers 'n swerwersklas was en eers laat in die lewe getrou het en daarom min kinders gehad het, te toets. Bosman het Theal se bevinding bevraagteken, veral die verhouding van vanne soos deur hom waargeneem. “Buitendien werp hierdie verklaring 'n sekere blaam op die Duits-Afrikaanse stamvaders” (Bosman, 1923: 210).

Hy laat die immigrante wat geen nageslag in Suid-Afrika gehad het nie buite berekening en bereken die gemiddelde aantal kinders per stamvader wat wel 'n bydrae tot die bevolkingsamestelling gelewer het. In die geval van al drie bevolkingsgroepe – Nederlanders, Duitsers en Franse – is die gemiddelde aantal kinders per vader tussen vyf en ses. Bosman kom dus tot die gevolgtrekking dat losbandigheid van die Duitsers wat tot onvrugbaarheid sou lei nie deur die ondersoek gestaaf word nie.

JA Heese gebruik 'n beter metode en 'n meer volledige databasis en kom tot die gevolgtrekking dat die Nederlandse bydrae tot die bevolking nie veel meer as die van die Duitsers was nie, 36,8% en 35% respektiewelik, terwyl die Franse bydrae 14,6% was. Hy weerspreek egter Colenbrander se uitspraak van 'n weglaatbare invloed van persone van Afrika en die Ooste en stel dit op 7.2% (Heese 1972: 21).

In 2007, ruim dertig jaar na Heese se studie, doen Greeff 'n opvolgstudie. Waar ander studies gebaseer is op 'n steekproef uit die bevolking, gebruik Greeff een persoon, homself, en stel 'n voorgeslagstaat op wat uit meer as 'n duisend afstammelingstakke (voorgeslagstakke) bestaan (Greeff 2007: g.p.).

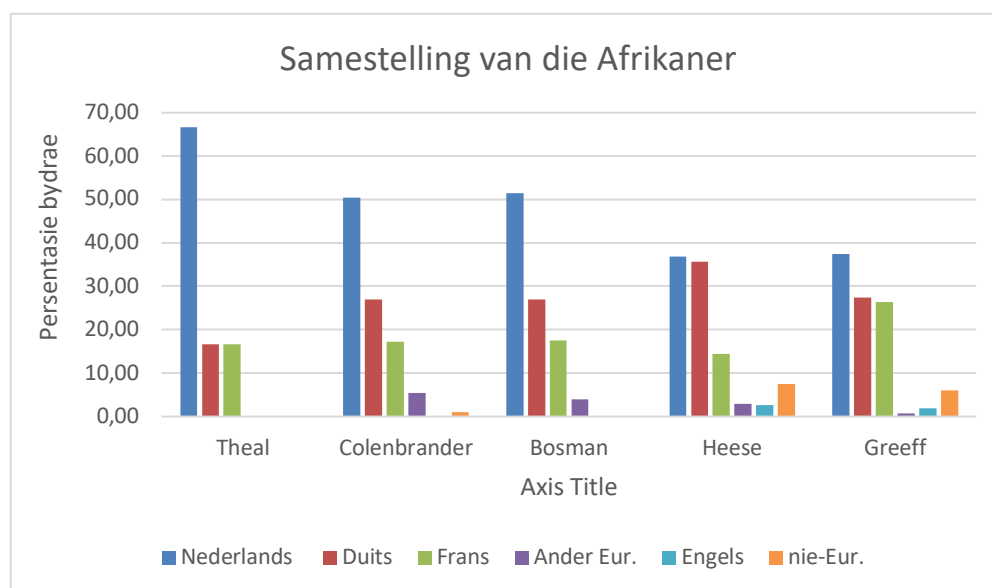
Die volgende tabel is saamgestel uit Colenbrander, Bosman, Heese en Greeff (tabel 4.1). Om sy getalle vergelykbaar te maak met dié van Heese, het Greeff sy onbekende en ontbrekende takke by die ander kategorieë ingevoeg. Hy maak dus die veronderstelling dat hierdie takke soortgelyk aan die bekende takke is (Greeff 2007: Table 4).

Tabel 4.1. Die samestelling van die Afrikaner

	Die Afrikaner					
	Nederlands	Duits	Frans	Ander Eur.	Engels	nie-Eur.
Theal	66,67	16,67	16,67			
Colenbrander	50,40	27,00	17,25	5,50		1,00
Bosman	51,40	27,00	17,60	4,00		
Heese	36,83	35,69	14,42	2,91	2,70	7,47
Greeff	37,45	27,38	26,43	0,77	1,90	6,07

Die grafiese voorstelling (figuur 4.2) gee 'n duidelike beeld van die verskille en ooreenkomste tussen die navorsers.

Greeff se bevindings stem tot 'n groot mate ooreen met dié van Heese, maar die mees opvallende verskil is dat volgens Greeff daar minder Duitsers en meer Franse was. Dit is moontlik as gevolg van 'n sistematiese fout in Heese se skatting of as gevolg van unieke eienskappe van Greeff se voorgeslagstaat “a quirkiness in my own ancestry”. Dit is omdat Hugenote-voorvaders met mense in hulle eie groep getrou het (Greeff 2007: Discussion).

Figuur 4.2: Grafiese voorstelling van die afkoms van die Afrikaner

Hierdie skatting van ses tot sewe present nie-Europese afkoms is hoog, veral omdat die nie-Europese afkoms hoofsaaklik van die vroulike kant was. Dit beteken dat ruim 14% van die vroulike afkoms nie-Europees was (Greeff 2007: Introduction.). Hierdie persentasies sal natuurlik met elke geslag verander en beïnvloed word deur immigrasie.

4.5 Die VOC-werknemer se aanpassing

4.5.1 Nasionaliteit van lewensmaats

In meer onlangse studies is die demografie van die bevolking, onder andere die verhouding tussen die geslagte in die drie hoofgroepe, nagegaan. In 'n studie oor 'n aantal families in 'n deel van die Sederberg word gevind dat die Hugenote probeer het om hulle Fransheid te behou, veral wat betref die huwelike van die eerste en tweede geslag (Romero 2003: 32, 47). Dit is in ooreenstemming met Heese wat bevind dat die meeste Hugenote, omdat hulle as gesinne uitgekom het, aanvanklik geringe vermenging met ander groepe gehad het (Heese 1985/2005: 50). Ander navorsers onderskryf die standpunt dat die Hugenote hulself aanvanklik as 'n afsonderlike groep aan die Kaap beskou het (Van der Merwe 1951a: 97; Greeff 2007: 13). Hulle strewe na selfbehoud het selfs gelei tot doelbewuste pogings om hulself af te sonder (Coertzen 1988: 93).

In teenstelling hiermee gaan Laura Mitchell van die standpunt uit dat Hugenote-families nie meer of minder “endogamies” (*endogamous*) as ander setlaarfamilies soos die Nederlanders en Duitsers was nie. Sy verwys na Romero en Heese, maar verskil van hulle (Mitchell 2009: hfst. 5, par. 48, nota 51). Sy staaf haar bevinding met die bewering van Shell dat die immigrasie van die Franse ’n invloed gehad het op die geslagsverhouding. Die verskil tussen die aantal mans en aantal vroue het gedaal na die aankoms van die Hugenote (Shell 2005: 3-4). As in aanmerking geneem word dat daar omtrent twee mans vir elke vrou onder die Franse aankomelinge was, maak dit die daling in verhouding moeilik om te interpreteer (Botha 1921: 136; Coertzen 1988: 81). Die Hugenote het eers na 1700 en spesifiek na die stryd teen Willem Adriaan van der Stel begin assimileer (Van der Merwe 1951a: 99; Giliomee 2004a: 20).

Om hierdie saak verder te ondersoek, is ’n ewekansige steekproef van stamvaders getrek. Om te verhoed dat groot vanne oorverteenvoerdig is, is gesorg dat vanne so gekies is dat hulle verteenwoordigend is van al die vanne wat in die *Suid-Afrikaanse Geslagregisters* opgeneem is (Hall 1974: 34).

Die steekproef het bestaan uit 186 stamvaders wat tesame 244 huwelike of ander verbintenisse aangegaan het. Daarna is hul nasionaliteit en die nasionaliteit van hulle vroue bepaal. Daar is talle stamvaders oor wie daar meningsverskil aangaande hulle nasionaliteit bestaan, byvoorbeeld, was Boshof ’n Fransman of ’n Duitser (Pretorius 2009: 6)? Was Van Rensburg ’n Nederlander of ’n Duitser (Wood 2012b)? Wat die Meyers betref, een was Frans; een Nederlands en een Duits (SAG 5b: 600, 609, 611). Daar moes dus besluit word wat die korrekte spelling van die naam van die immigrant se tuisdorp is en in watter deel van Europa die dorp val. Een voorbeeld is Christoffel Esterhuizen wat volgens die skeepsoldyboek van Wurrenbrutie af gekom het, wie se tuisdorp Wahrenbrück in Pruise was.

Duitsers en Oostenrykers is as Duits beskou. Die mense van Switserland kon óf Duits óf Franssprekend wees en hulle is in ’n aparte afdeling ingedeel. So ook die mense van België wat óf Nederlandssprekend óf Franssprekend of selfs Duitssprekend kon wees. Daar was drie persone wat van Elzas gekom het: Gerber, Kritzinger en Strauss. Al is Strauss ’n baie algemene Duitse van, kry mens ook Claude Lévi-Strauss wat ’n Fransman was. Dit is duidelik ’n tweede gekoppelde van wat na ouers verwys van wie een Duits kon wees. Daar kan dus nie met sekerheid gesê word dat mense van Elzas noodwendig Duitsers was nie.

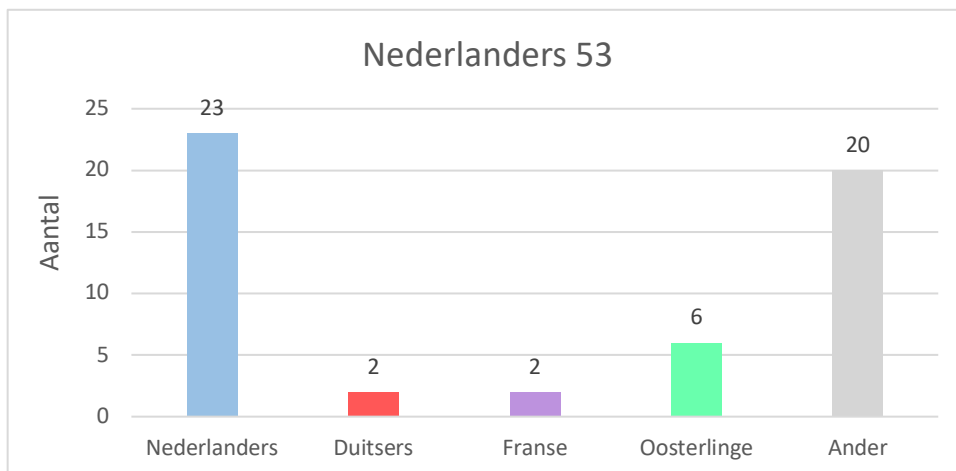
Eerstens is gekyk na die vroue met wie die Nederlanders, Duitsers en Franse getrou het. (Die aantal mans in die ander kategorieë is te klein om statisties ontleed te word.) Vroue wie se

afkoms onbekend was, is geplaas in die groep “onb”. Die tweede geslag vroue is ingedeel volgens die nasionaliteit van die meerderheid van haar voorgeslagte. Wanneer haar afkoms egter ’n mengsel van Duitsers, Franse en Nederlanders was, is sy as Afrikaans (Afr) beskou.

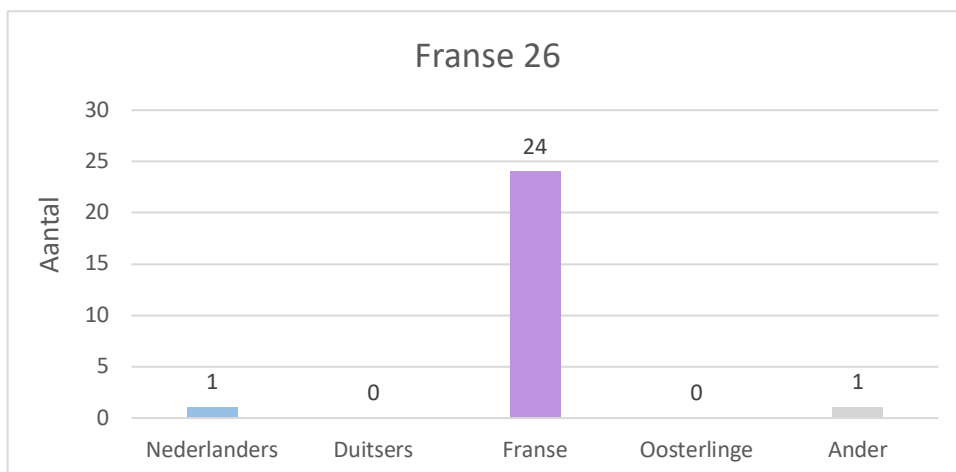
Wat die vroue van die Ooste betref, kan daar nie aanvaar word dat hulle slavinne of van slawe-afkoms was nie. Hulle kon ook afstammelinge van bannelinge gewees het. Elke individu se herkoms is nagegaan en hulle is soos volg ingedeel: ’n slavin (vol), die dogter van ’n slavin (half) of die kleindogter van ’n slavin (kwart). Geen dogters van bannelinge is gevind nie. Die steekproef het ook Khoisan-vroue ingesluit. Die terminologie wat aan die Kaap gebruik is, was halfslag of *mestiço* vir halfblank en *castiço* vir ’n kind wie se vader blank en moeder halfblank was (Heese 1985/2005: 66, 68). Hierdie terminologie is wyd gebruik; dit was nie beperk tot die Kaap nie (Nocentelli 2013: 52).

Vir die finale ontleding is ’n aantal kategorieë bymekaar gevoeg. Almal wie se ouers van twee verskillende Europese lande gekom het, asook dié wie se afkoms onbekend was, is in die groep “Ander” ingesluit, so ook Jacomiena Carteniers van België wat met Jacobus van den Berg getroud was. Dit word grafies voorgestel deur figure 4.3, 4.4 en 4.5.

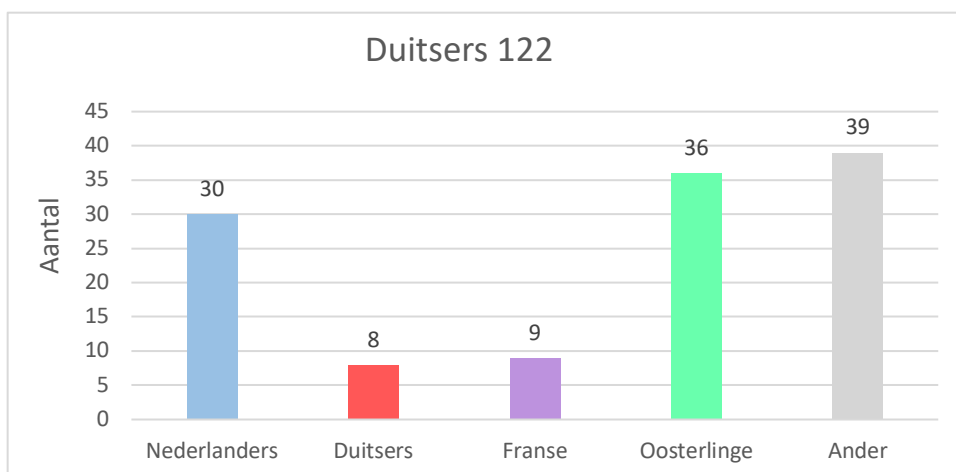
Hieruit blyk dat die Nederlanders hoofsaaklik met Nederlanders getrou het, maar ook soms huweliksmaats uit ander nasionaliteite gekies het. Die min Duitser-met-Duitser-huwelike (agt) weerspieël waarskynlik die gebrek aan hubare Duitse vroue aan die Kaap; in hierdie steekproef was daar net dertien (figuur 4.6). Die Franse het min of meer uitsluitlik met Franse getrou. Die enigste twee uitsonderings was Francois Viljoen, wat met Cornelia Campenaar, ’n Nederlandse meisie, getrou het en Ignace Maré wat met die dogter van Gerrit van Vuuren – ’n Nederlander – en Susanna Jacobs – ’n Franse vrou – getrou het. Selfs Boshoff wat eers in 1741 aangekom het, het met ’n Franse vrou getrou. Boshoff het egter voor sy huwelik twee buite-egtelike kinders uit ’n verhouding met Cornelia Coczaaija (moontlik Kosiawka/Kosiarka) gehad. Sy was waarskynlik die dogter van ’n VOC-werknemer en ’n onbekende slavin.

Figuur 4.3: Die nasionaliteit van huweliksmaats wat die Nederlanders gekies het.

Figuur 4.4: Die nasionaliteit van huweliksmaats wat die Franse gekies het.

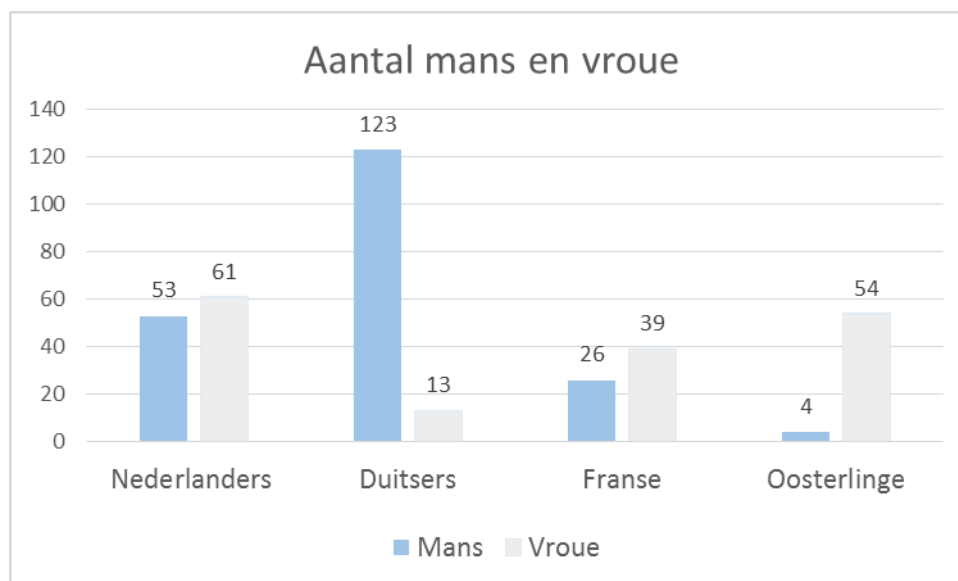

Figuur 4.5: Die nasionaliteit van huweliksmaats wat die Duitsers gekies het.

Hierdie bevinding is direk die teenoorgestelde van Mitchell se stelling dat die Franse Hugenote nie meer of minder endogaam as die ander taalgroepe was nie. Wat die eerste huwelike betref, het Franse mans feitlik uitsluitlik met Franse vroue getrou (figuur 4.4). Dit ondersteun Heese se stelling dat vermenging met ander groepe aanvanklik gering was (Heese 1985/2005: 50).

Die verhouding tussen mans en vroue in die belangrikste groepe word in die onderstaande grafiek (figuur 4.6) gegee. Dit gee 'n grafiese voorstelling van hoe min Duitse vroue daar was. Enkele voorbeelde is Catharina Ustings wat as weduwee aan die Kaap geland het en Elizabeth Piek wat hier gebore is, wie se pa en ma Duits was. Daar is net drie Oosterse mans in hierdie steekproef wat Afrikaanse stamvaders geword het. Hulle is Adolph Jonker,⁴ Cornelis Hector (seun van Elizabeth van Toncquin) en Willem Serfontein (seun van Christine Abrahams van die Kaap). (Willem Serfontein is twee keer getroud, daarom is vier huwelike opgeteken, sy twee saam met dié van Jonker en Hector.) (Heese 1994: 129; SAF 14: 617). Taal het waarskynlik 'n belangrike rol gespeel in die keuse van huweliksmaats en soms was daar net nie iemand beskikbaar vanuit dieselfde taalgroep nie. Die patroon van immigrasie na die Kaap was hiervoor verantwoordelik. Baie min enkelopende Duitse vroue het na die Kaap gekom, terwyl baie Oosterse slavinne na die Kaap gebring is. Die keuse van huweliksmaats is dus tot 'n groot mate deur die beskikbaarheid van vroue bepaal.

⁴ Adolph Jonker word as stamvader aangegee, maar na regte is hy nie die stamvader nie, maar die seun van die stamvader. Mansel Upham het 'n sterk saak uitgemaak dat Dayan Mamoedie, Prins van Kalamata, die pa was van Adolph Jonker (Upham 2015a). Louw en Strauss (2015) aan die ander kant, bevraagteken Upham se bevinding en kom tot die gevolgtrekking dat Adolph Jonker die seun was van Jonker van Makassar.

Figuur 4.6: Besikikbaarheid van mans en vroue van die verskillende bevolkingsgroepe

Daar was drie Khoisan vroue wat met stamvaders in die huwelik getree het. Die eerste was Barbara van die Kaap wat 'n “baster Khoisan” was en met Christiaan Weytzel getroud was. Hulle tweede dogter, Helena (b2), was met Johann Neveling getroud (SAG 16: 258). Die derde is Pieterella van Meerhof die vrou van Daniel Zaaiman. Sy was die dogter van Pieter van Meerhof en Krotoa van die Goringhaikona (Eva) (Heese 1985/2005: 121, 141).

4.5.2 Jare aan die Kaap voordat burgerskap verkry is

Die steekproef om die aantal jare wat 'n persoon aan die Kaap was voordat hy burgerskap verkry het te bepaal, is kleiner as die steekproef om uit te werk hoe lank 'n persoon in die Kaap was voordat hy getrou het. Dit is omdat die datum van burgerskap in die geval van sekere persone onbekend is. Daar was so min Nederlanders in die uiteindelijke steekproef (15 persone) dat nog 'n aantal persone gekies is om hierdie groep te vergroot. Die enigste vereiste vir insluiting was dat 'n van ingesluit is wat redelik algemeen is en dat die datum van aankoms en die datum van burgerskap bekend moes wees. Teen die verwagting in was dit uiters moeilik om genoeg mense te kry wat aan die vereistes voldoen: baie datums en tuisdorpe is onbekend sodat dit onmoontlik is om met enige sekerheid te bepaal hoe lank die stamvader in die land was en of hy Duits- of Nederlandssprekend was.

Die Franse het nie amptelik aansoek om burgerskap gedoen nie, want hulle was nooit werknemers van die VOC nie.

Die Nederlanders het vanaf aankoms na ongeveer vier jaar burgerskap verkry en die Duitsers na ses jaar en vyf maande.

Dit is 'n betekenisvolle verskil. Die tyd wat verloop het voordat burgerskap verkry is, het in individuele gevalle groot verskille getoon. Onder die Duitsers het Gerd Engelbrecht eers na 23 jaar burgerskap gekry en Hans Ras na tien dae. Onder die Nederlanders het Jacobus de Wet na vyftien jaar 'n vryburger geword en Gerrit van Kerken na slegs een maand.

Tabel 4.2. Aantal jare wat die persoon aan die Kaap gebly het voor hy burgerskap verkry het

Jare aan Kaap voor burgerskap		
	<i>Nederlanders</i>	<i>Duitsers</i>
Gemiddeld	4,03	6,43
Minimum	0	0
Maksimum	15	23

4.5.3 Jare aan die Kaap voordat 'n huwelik aangegaan is

Die aantal jare wat 'n werknemer van die VOC aan die Kaap vertoef het voordat hy 'n huwelik aangegaan het, kan ook 'n aanduiding wees van hoe lank dit vir hom geneem het om by die gemeenskap in te skakel.

Tabel 4.3. Aantal jare wat die persoon aan die Kaap gebly het voordat hy getrou het

Aantal jare aan Kaap voor huwelik			
	<i>Nederlanders</i>	<i>Franse</i>	<i>Duitsers</i>
Gemiddeld	6,63	7,22	8,05
Minimum	1	0	0
Maksimum	22	21	25

Die steekproef wat bestaan het uit huwelike wat aan die Kaap voltrek is, is nou verklein tot eerste huwelike wat aan die Kaap voltrek is. Dit het ingesluit mans wat as ongehuide mans of wewenaars na die Kaap gekom het. Langdurige verhoudings of *de facto* huwelike is ook ingesluit. Die steekproef het baie verklein, ook omdat die datum van aankoms in baie gevalle nie bekend is nie. In die geval van die Franse Hugenote is die huweliksdatums soms nie bekend nie en 'n berekende datum is gebruik. In sommige gevalle het 'n *de facto* huwelik tot 'n wettige huwelik gelei. Schalk Willem van der Merwe het byvoorbeeld vir jare 'n seksuele verhouding met Maria Kickers gehad terwyl sy met Jan Cornelisz getroud was. In sodanige gevalle is die geboorte van die eerste kind van die lewensmaats as die begin van hulle verhouding beskou.

Die minimum tydperk wat gewag is voordat 'n verbintenis aangegaan is, is nul in die geval van die Franse wat saam met hul vroue na die Kaap gekom het. Die Duitser, Philip Morkel van Hamburg, het op 25 Maart 1708 met Maria Biebou (b3) getrou, nadat hy vroeg in 1708 met die terugvarende skip *Oosterstein* in Tafelbaai aangekom het. Hy het weer vertrek en nog 'n keer in die Kaap geland met die *Noordbeek* in Junie 1709. Op bevel van goewerneur Van Assenburg het hy as konstabel aan land gegaan (Stamouers. MORTEL Philip; VOC Opvarenden: Morkel 1709). In sy geval is die wagtydperk dus ook nul.

Daar kan verwag word dat die Nederlanders gouer as die Duitsers of Franse sou trou, omdat hulle makliker in die gemeenskap opgeneem sou word. Die Franse sou gouer as die Duitsers trou, want hulle het hulle eie gemeenskap gevorm.

Die gemiddelde aantal jare na aankoms aan die Kaap totdat 'n huwelik voltrek is, was die volgende (benaderd): Nederlanders – ses jaar sewe maande, Franse – sewe jaar twee maande en Duitsers – agt jaar (tabel 4.3). Die tydsverloop stem ooreen met die verwagte resultaat, maar die verskille is nie baie groot nie en is nie beduidend nie.

4.5.4 Korttermyn- en langtermynverhoudings

Dit kom voor asof kortstondige verhoudings en *de facto* huwelike meer voorgekom het tussen stamvaders en vroue van slawe-afkoms as met vroue van oorwegend Europese afkoms. Aankomelinge het dikwels 'n verbintenis met 'n vrou van slawe-afkoms aangegaan en selfs kinders by haar gehad, sonder om werklik aan 'n langtermynverbintenis te dink. Wanneer daardie immigrant burgerskap verkry en planne maak om permanent aan die Kaap te bly, begin ander faktore soos die finansiële posisie van die vrou 'n rol speel.

Die redes waarom verbintenisse aangegaan is, kan verduidelik word in terme van menslike afparingsvoorkeure (human mating preferences). Daar is gevind dat die voorkeure van sowel mans as vroue verander afhangend daarvan of 'n korttermyn- of langtermynverhouding nagestreef word (Schmitt & Buss 1996: 1186). Die unieke omstandighede aan die Kaap, soos die getalverskille tussen mans en vroue en die bevoorregte finansiële posisie van vroue, moes noodwendig aanleiding gee tot unieke afparingsvoorkeure. Die rol van besittings is nie onbelangrik nie. Kunene vind dat onder jong swart mense met matriek, ongeag daarvan of dit 'n man of vrou is, materiële besittings 'n belangrike rol speel in die keuse van 'n huweliksmat (Kunene 1982: 20).

’n Tipiese model van korttermyn- en langtermynvoorkeure is die volgende:

In 1719 het Frans Haarhof van Hamm, Noordryn-Wesfale, na die Kaap gekom. Hy werk eers as kneg by Paul Roux en vanaf 29 Maart 1723 by die weduwee, Maria le Fèvre. Bietjie meer as vier maande later, op 4 Augustus 1723, handig hy en Maria hul huweliksgebooie by ds. Van Aken van Drakenstein in. ’n Sekere Catharina Hoffman maak egter daarteen beswaar en beweer dat sy en Haarhof reeds verloof was. Die huwelikshof verwerp Catharina Hoffman se beswaar en keur die huwelik tussen Haarhof en Le Fèvre goed (afdeling 7.4.2; SAG 3: 15).

In daardie tydperk was daar volgens SAG slegs twee Catharinas wat opgeteken is. Een, Catharina Magdalena Hoffman (SAG 3: 420) het waarskynlik nooit in die Kaap gewoon nie; dit laat Catharina, die dogter van Johannes Hoffman en Maria Louisz van die Kaap (SAF 16: 126; SAG 3: 425). Hierdie Catharina Hoffman was in 1723 ’n jong meisie van sestien jaar en op grond van haar ma se toponiem “van die Kaap”, was haar ouma waarskynlik ’n slavin. Dit is nie altyd die geval nie; “van die Kaap” dui bloot geboorteplek aan. Dit was die algemene gebruik dat blanke kinders wat aan die Kaap gebore is, in die doopregisters beskryf is as “geboortigh aan de Caab” of “van Cabo” (Wood 2010a: 10). As daar nie ’n van gegee word nie en dit nie bekend was wie die ouers was nie, kan aanvaar word dat die persoon van slawe-afkoms was. In Catharina se geval was sy wel van slawe-afkoms; sy was die kleindogter van Louis van Bengale en Lijsbeth van die Kaap (Hattingh 1981: 22).

In 1723 was die Franse vrou, Maria le Fèvre, ’n weduwee van 38 jaar en die ma van agt kinders, maar daar was ook twee plase op haar naam geregistreer. Sy was die eienaar van Salomonsvlei, die plaas wat aanvanklik aan haar eerste man, Gabriel le Roux, behoort het (Bewaarders 9: Salomonsvlei) en Lormarins (L’Ormarins) wat in 1694 aan haar tweede man, Jean Roi, toegeken is (Bewaarders 2: Lormarins; Coertzen 1988: 164, 168).

Jong vroue wat in die sorg van invloedryke persone geplaas is, is beskerm teen omstandighede wat vir hulle nadelig kon wees. Een so ’n voorbeeld is Jacomijntje Harmens. Sy het as diensmeisie saam met die onderkoopman Cauwenberg in 1669 aan die Kaap vertoef. Daar is aan haar “vrijage”⁵ van so ’n halfuur of bietjie langer toegestaan. Sy kon dus vir so ’n rukkie by haar geliefde wees. Sy en Theunis Dirkz van Schalkwyk het egter soek geraak en die owerhede

⁵ Volgens die WNT “(Vaste) verkeerling, (vaste) omgang van twee geliefden, minnehandel.”

het geen keuse gehad as om hulle verlof te gee om te trou nie! Soos dit opgeteken staan: “qualijk kunde tegengaan of verhinderen” (Malan 2011: 39).

Daar was baie mans aan die Kaap met korttermyn doelstellings wat na ’n korttermyn-verhouding gesoek het. Dit kon VOC-werknemers wees wat nog nie besluit het om hulle hier te vestig nie. Hulle het verbintenisse aangegaan sonder enige plan dat die verhouding verder sou ontwikkel. In die praktyk het dit beteken dat die man voorkinders gehad het by ’n vrou wat nie die beskerming van ’n persoon met invloed geniet het nie. Die saamblyvrou was gewoonlik uit ’n huishouding van vroue; die kinders en kleinkinders van slavinne. Dikwels het die man ook kinders by hierdie vroue gehad. Soms het hy vaderskap erken, maar nie met haar getrou nie.

Wanneer hy later langtermyn doelstellings vir homself begin stel het, het hy langtermyn-verhoudings gesluit. Willem Schalk van der Merwe het ’n dogter, Maria, by ’n slavin gehad voordat hy met Elsie Cloete getroud is (Heese 1985/2005: 134; Schoeman 2001: 535). Matthys Andries de Beer se dogter, Geertruy, was die kind van Maria van die Kaap voordat hy met Hilletje Smit getroud is (SAG 1: 177). Jan Oberholster het by die slavin, Agnietie Colyn, kinders gehad voor sy huwelik met Helena du Toit (Robertson 2018: Johann Oberholster [webwerf]). Gerrit Augustus Vermaak was in ’n *de facto* verhouding met Catharina van Colombo waaruit ’n seun, Hermanus, gebore is voordat hy met Sophia van Eck getroud is (Heese 1985/2005: 137; SAG 14: 181). Hierdie patroon was duidelik bekend in die tyd van die VOC.

Dit was nie die enigste patroon nie. Na ’n huwelik van baie jare het ’n vryburger soms as wewenaar en ouer man ’n “korttermynverhouding” aangeknoop. Jan Coenraad Visser is in Nederland getroud, het met sy vrou en kinders na die Kaap gekom en hier nog kinders gehad. Na sy vrou se dood het hy vier kinders by Maria van Nagapattinam gehad. Dit was nie soseer ’n korttermynverhouding in terme van tydsverloop nie, maar hy het nooit met haar getrou nie (afdeling 5.4.1; Ball 2009: Jan Coenraadsz Visser).⁶

Wanneer ’n man in ’n korttermynverhouding betrokke was en vaderskap van kinders uit die verhouding erken het, was dit natuurlik heeltemal iets anders as seksuele verkeer waarin daar geen werklike verhouding ter sprake was nie. In 1678 is ’n plakkaat uitgevaardig teen blanke

⁶ Omdat die eerste twee kinders in Nederland gebore is, was dit moeilik om te bepaal wie die oudste was. Hulle volgorde in SAG en SAF is nie korrek nie. Die korrekte volgorde van die kinders word hier, die webblad “The Ball family of Hastings” gegee.

mans en heidense vroue wat in die openbaar verkeer asof hulle getroud was (Heese 1994: 30; Schoeman 2001: 562).

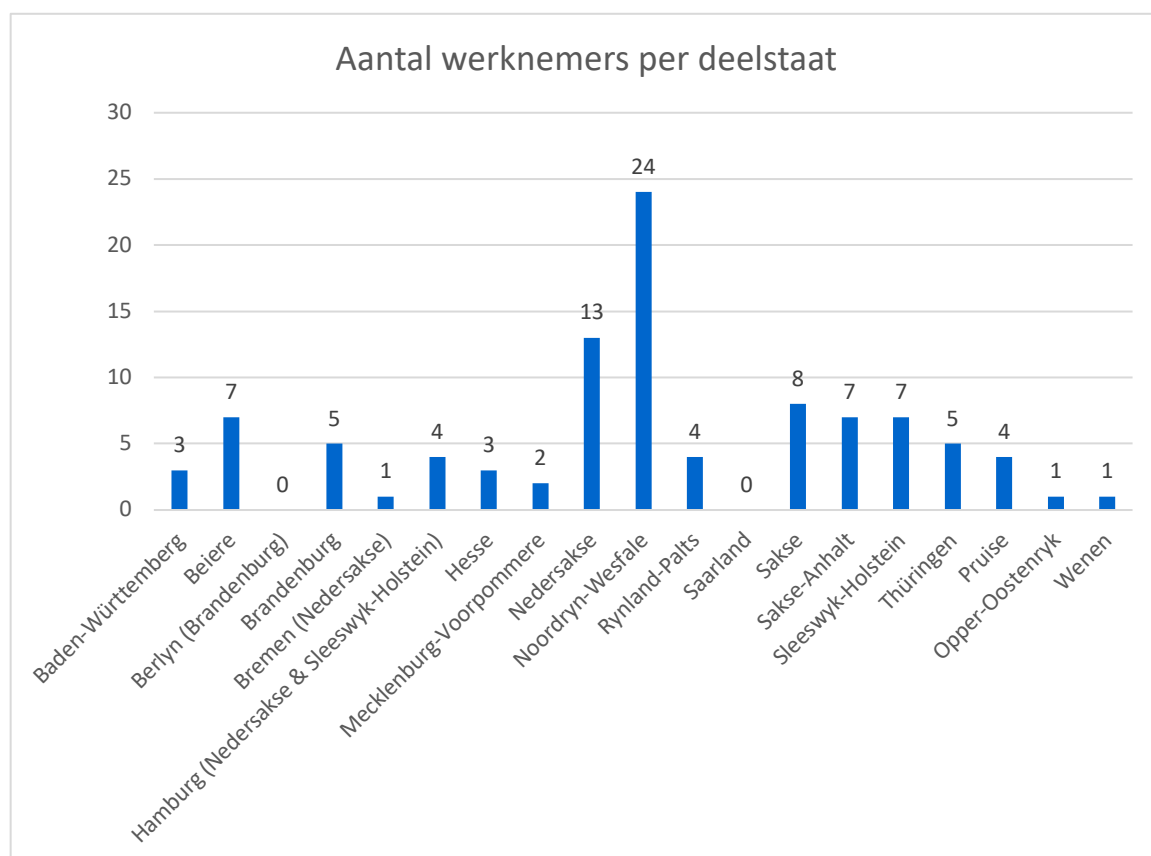
4.5.5 Aantal werknemers per deelstaat

Die Duitsland van die agtiende eeu, die Heilige Romeinse Ryk, was verdeel in talle klein gebiede. Ten einde 'n beeld te vorm van die belangrikste gebiede vanwaar Duitsers na die Kaap gekom het, is die huidige landsgrense gebruik. Hier word dus nie soseer gekyk na politieke oorsake van vertrek nie, maar hoofsaaklik na die geografiese ligging.

Duitsers het na die Kaap gekom gedurende die hele tydperk wat die VOC die Kaap bestuur het. Jacob Cloete het saam met sy vrou, Fijtje Raderoosjes, met die *Verenigde Provinciën* op 7 Augustus 1657 aangekom (Robertson 2018: Jacob Cloete).⁷ Die persoon op hierdie lys wat laaste gearriveer het, was Johann Godfried Welgemoed (*Johan Godfriedt Welgemoth*) uit Königsberg (*Coningsbergen*). Hy het in 1789 op die skip *Voorschoten* uitgevaar en in 1791 op die skip *Texelstroom* (vroeër die *Standvastigheid*) gerepatrieer. Die *Texelstroom* kom op 29 Mei 1792 in Texel aan. Op 21 Junie 1792 ontvang Johann f304-19-7. Hy teken met 'n kruis (DAS: Texelstroom, 8319.2; VOC Opvarenden: Welgemoth 1789; Stamouers: WELGEMOED). Die skeepsoldyboeke bevat nie ander gegewens oor Johann Godfried Welgemoed nie en dit is nie bekend hoe hy na die Kaap gekom het nie. In 1795 word sy naam in Kaapse dokumente gevind (Welgemoed 2010: 6).⁸

⁷ In SAG en ander gepubliseerde genealogieë word aangeneem dat Jacob Cloete reeds in 1652 aangekom het, maar Robertson gee oortuigende bewyse dat dit 1657 is.

⁸ Die interpretasie van Johan Godfriedt Welgemoth se skeepsoldyrekening is baie verwarrend. Welgemoed (2010) is onder die indruk dat hy met een van die bogenoemde skepe na die Kaap gekom het. Dit is egter nie korrek nie.

Figuur 4.7: Aantal werknemers per deelstaat

Verreweg die meeste Duitsers (24) het van Noordryn-Wesfale gekom (figuur 4.7). Die Rynrivier, een van die belangrike verkeersweë, vloei deur hierdie gebied. Noordryn-Wesfale grens ook aan Nederland. Die afstand na die kus was dus nie so groot soos af ander gebiede nie. Die tweede gebied waarvandaan baie mense gekom het, was die dele waardeur die Weser en die Elbe vloei en dit sluit onder andere Nedersakse en Sleeswyk-Holstein in.

Meer mense van die gebiede nader aan die see as verder daarvandaan het na die Kaap gekom, meer mense het byvoorbeeld van Nedersakse as van Sakse-Anhalt of Sakse gekom. Dit dui op 'n sekere tendens, maar daar is ander faktore wat ook 'n rol gespeel het. Die ondervteenwoordiging van gebiede om die Middelryn (*Mittelrhein*) word nie alleen daaraan toegeskryf dat die Rynland-Palts verder van Nederland is as Noordryn-Wesfale nie, maar ook daaraan dat inwoners van die gebied voorkeur aan emigrasie na Amerika gegee het. Ná die Spaanse Opvolgingsoorlog het duisende Duitsers deur Nederland na Engeland gevlug. Van hulle het 3 200 na New York gegaan en daarvandaan het baie hulle uiteindelik in Pennsilvanië gevestig. Die gunstige beskrywings in hulle briewe huis toe het baie Duitsers beïnvloed om na Pennsilvanië te emigreer (Grubb 2013: 4).

4.6 Stamvaders: Johannes Ulrich en Philip Peter Spies

4.6.1 Deelstaat waarvandaan die stamvaders gekom het

Amberg, die tuisdorp van Johannes Ulrich Spies in die Bo-Palts, val tans onder Beiere. Alhoewel Beiere 'n groot staat is, het slegs sewe persone in die steekproef, insluitende Johannes Spies, daarvandaan gekom. Beiere is ver van die kus en ver van Nederland sonder 'n direkte riviervaart na een van die hawestede. Dit is dus ongewoon dat Johannes Spies by die VOC aangesluit het.

Hermanus Coers, Anna Beukes se eerste man, het van Bremen gekom (figuur 2.5; afdeling 5.3). Die Hansestad Bremen (afdeling 2.6.2) word heeltemal omring deur Nedersakse en baie immigrante, altesaam veertien, het van hierdie deel van Duitsland gekom. Bremen is direk verbind met die skeepsroetes van die Noordsee.

Philip Peter Spies het van Wachenheim in die Rynland-Palts gekom. Ook in sy geval was dit 'n ongewone keuse, nie omdat dit moeilik was om vanaf Wachenheim by 'n Nederlandse hawe uit te kom nie, maar omdat mense van hierdie gebied meestal Amerika as bestemming verkies het. Slegs vier ander persone in die steekproef het hiervandaan na die Kaap gekom.

4.6.2 Jare aan die Kaap voor burgerskap

Volgens die gemiddelde aantal jare wat Duitsers aan die Kaap was voordat burgerskap verkry is, sou verwag word dat die Spiese na ses en 'n halwe jaar burgerskap sou verkry. Johannes Ulrich Spies het in 1745 geland en het in 1754 burgerskap verkry. Hy het dus veel langer as die meeste Duitsers geneem om aansoek te doen om vryburgerskap. Hermanus Coers het in 1727 by die VOC aangesluit en het in 1743 vryburger geword. Dit is egter misleidend, want hy is na sy eerste dienstdoerperk gerepatrieer, het weer by die VOC aangesluit en eers in 1737 by die Kaap aan wal gestap (afdeling 2.6.1).

Philip Peter Spies het in 1752 geland en het in 1757 vryburgerskap verkry (afdeling 2.7.1). Die tyd wat dit vir Philip Peter Spies geneem het om vryburger te word, is dus effens korter as wat

verwag kon word. Philip Spies se aansoek om burgerskap was onafhanklik van die toeganklikheid van die boerdery – hy was ’n messelaar en het in die Kaapse vlek⁹ gewoon.

4.6.3 Jare aan die Kaap voor die huweliksluiting

Tien jaar na Johannes Spies se aankoms in April 1745, trou hy met Anna Buekes op 6 April 1755. Volgens die berekende gemiddeld kan verwag word dat Johannes Spies agt jaar na sy aankoms sou trou (tabel 4.3). Hy is in werklikheid tien jaar na sy aankoms getroud; hy het ’n bietjie langer as die meeste ander Duitsers gewag (tabel 4.2).

Dit is ’n bietjie moeiliker om die jare voor huweliksluiting te bepaal in die geval van Hermanus Coers. Soos reeds gesê toe die spelling van sy naam bespreek is, het hy twee keer by die VOC aangesluit; die eerste keer in 1727 en die tweede keer in 1737, maar hy het eers in 1739 voet aan wal in die Kaap gesit (afdeling 2.6.1). Sy huwelik op 20 September 1741 was veertien jaar na sy eerste aansluiting en twee jaar nadat hy hom permanent aan die Kaap gevestig het.

Philip Pieter Spies het op sy beurt op die laaste dag van Januarie 1752 by die Kaap aangekom en nege jaar later, op 18 Januarie 1761, trou hy met Johanna Catharina Niemand (afdeling 2.7.1; afdeling 5.15.3).

Vir sover vasgestel kon word, was nie een van hierdie drie persone in ’n korttermyn-verhouding betrokke nie.

In die geval van die twee Spies-stamvaders het hulle burgerskap gekry voordat hulle getroud is: Johannes Spies (burgerskap 1754 en huwelik 1755) en Philip Peter Spies (burgerskap 1757 en huwelik 1761). Hermanus Coers is egter getroud voordat hy burgerskap gekry het (huwelik 1741 en burgerskap 1743).

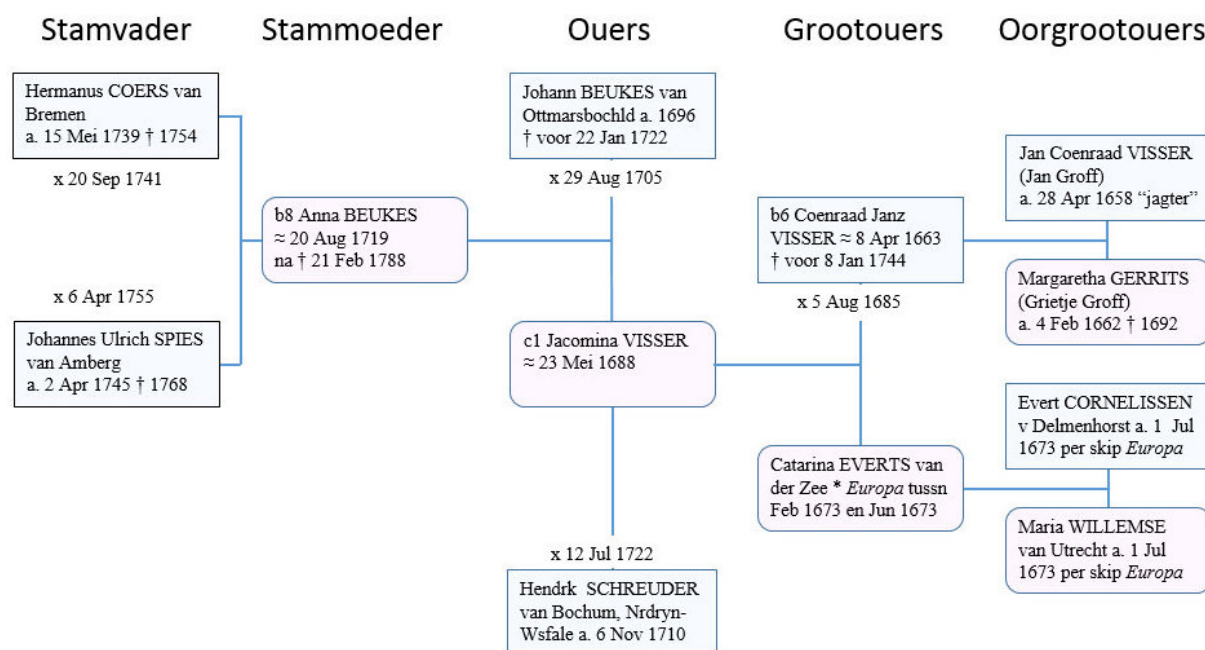
4.7 Die aangetroude families van Johannes Spies

4.7.1 Johannes Spies trou met Anna Beukes

Die vrou van Johannes Spies, Anna Beukes, was die dogter van Johann Beukes en Jacomina Visser. Hulle is op 6 April 1755 getroud (afdeling 5.5.3). Die Beukese was al vanaf ongeveer

⁹ Vlek - versameling huise verdeel in strate, maar kleiner as ’n stad (Calisch & Calisch 1864: 1496).

1696 in die land en in 1755 toe hulle getroud is, al meer as vyftig jaar gevestig (Hoge 1946: 29). Coenraad Visser het met die fregat, die *Dort* of die *Dordrecht*, op 28 April 1658 aan die Kaap geland (Ball 2009: Jan Coenraadsz Visser; DAS: Dordrecht, 0884.3; Stamouers: VISSER). Die Vissers was een van die oudste Suid-Afrikaanse families en in die middel van die agtiende eeu al vir ongeveer honderd jaar gevestig.

Figuur 4.8: Voorgeslag van Anna Beukes

Anna Beukes was die agtste kind van Johann Beukes en Jacomina Visser, die dogter van Jan Coenraad Visser en Margaretha Gerrits. Coenraad en "Greetjen" (Margaretha) is in Nederland getroud. Coenraad het in 1658 Kaap toe gekom en sy vrou 'n paar jaar later (SAG 15: 12). Anna se pa was Duits en haar ma Nederlands en Anna kon waarskynlik Duits sowel as Nederlands praat.

Anna Beukes, die stammoeder van die Johannes Ulrich-tak van die Suid-Afrikaanse Spies-families, was ook die stammoeder van die familie Coers. Sy het van drie stamvaders afgestam: Jan Coenraad Visser, Evert Cornelissen en Johann Beukes. 'n Sekere Hendrik Schreuder het ook 'n rol in haar lewe gespeel: hy was Anna Beukes se stiefpa, haar ma se tweede man.

Redelik baie huwelike tussen Beukes-kindere en Duitsers is gesluit: Matthys Lourens, Hermanus Coers en Johannes Spies was al drie Duits. Anna Schenk se pa was Duits en haar ma Nederlands, Levina Nel se pa was Frans en haar ma Nederlands, Elisabeth Willemse se pa was

Nederlands en haar ma Duits. Dit bevestig dat, wanneer 'n persoon van Duitse afkoms was, daar 'n sterk moontlikheid bestaan het dat hy of sy self met 'n Duitser sou trou.

4.7.2 Oorgrootvader en -moeder: Jan Coenraad Visser en Grietje Gerrits

Anna Beukes se oorgrootvader, Jan Coenraad Visser van Ommen in Overijssel (figuur 4.8), het as soldaat op die *Dordrecht* na die Kaap gereis en is op 9 Mei 1658 deur Jan van Riebeeck gekies om aan land te kom as 'n jagter. Op 30 September 1659 het hy 'n vryburger geword, al het hy die sielverkoper, Maria Jansz, nog geld geskuld (afdeling 3.2.1). In 1660 het hierdie skuld f93:9¹⁰ beloop (Leibbrandt Precis 9: 164). Tog gee die Here XVII 'n jaar later, in 1661, toestemming dat Visser se vrou en vyf kinders na die Kaap toe kon kom. Sy was Margaretha Gerritz van Hardenberg en het f25 vir haar uitrusting (waarskynlik 'n kis, slaapgoed en klere) gekry (Leibbrandt Precis 9: 183).

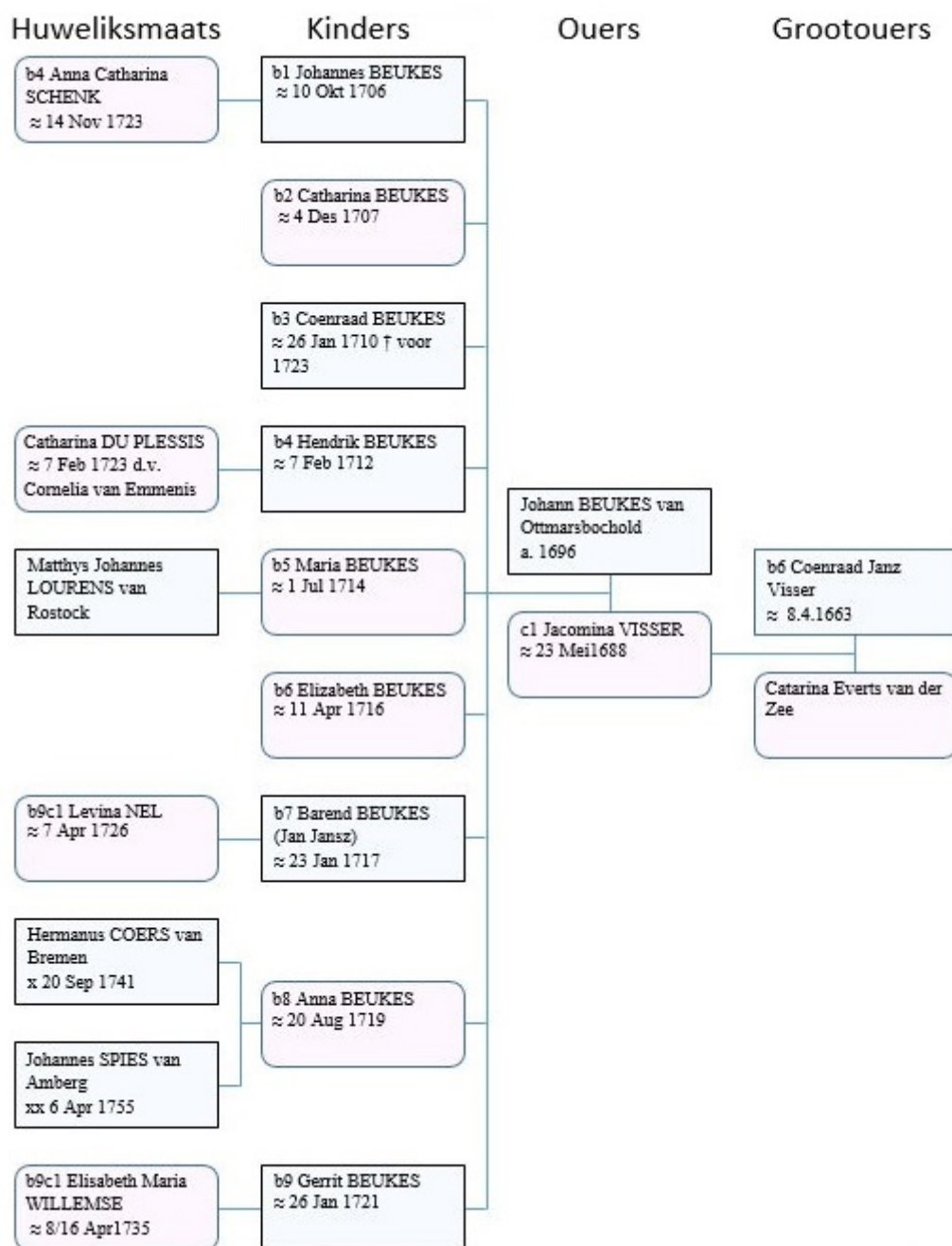
Jan het bekend gestaan as Jan Groff en sy vrou as Grietje Groff. Selfs in die resolusies word na hom onder sy toenaam¹¹ verwys. In die resoluë van 1677 staan geskryf “Jan Coenraet Visser alias Jan groff” en in 1680 “Jan Coenraadt Visscher alias Jan groff” (TANAP C. 010, pp. 95-106; TANAP C. 014, pp. 161-166). Sy seun Coenraad was bekend as Coenraat Groff (of Conraat Groff) (TANAP MOOC 8/4.36; TANAP MOOC 8/4.36 1/2). Toe Jan se kleindogter, Jacomina Visser, op sewentienjarige ouderdom in die huwelik tree met Johann Beukes, het ook sy nog bekend gestaan as “Groff” (figuur 4.13).

Die spelling is nogal belangrik. “Grof” is gebruik in die sin van groot, soos vir grootwild en grootvee; “zeekoeijen en ander grof wildt” en “grof en klijn vee” (TANAP C. 008, pp. 107-109; TANAP C. 022, pp. 78-80). “Groff”, daarenteen, is gebruik in die sin van onverfynd soos “eenigh groff of witbroot” (TANAP C. 002, pp. 75-77). Dit is egter nie konsekwent so gebruik nie, byvoorbeeld “so[wel] groff als cleijn vee” (TANAP C. 008, pp. 40-46). Coenraad kon dus onverfynd wees of 'n besondere groot man. Sy seun Coenraad was egter nie besonder lank nie;

¹⁰ 93 gulde 9 stuiwers

¹¹ 'n Toenaam is die naam wat by die doopnaam of van van 'n persoon gevoeg word om hom mee te identifiseer. So 'n naam kan komplimenterend of kritiserend wees. Dit is meer permanent as 'n bynaam, soortgelyk aan die “oppernaam” (afdeling 2.4.3).

indien iets van sy afbeelding op sy huwelikspenning afgelei kan word. Dit is dus moontlik dat Coenraad aanvanklik geterg is met die naam en dit kon verwys na onhandig, dom of onbeleefd.

Figuur 4.9: Broers en susters van Anna Beukes

Die Vissers het 'n kleurrike, maar hartseer geskiedenis aan die Kaap gehad. Toe Jacomina vier jaar oud was, het haar ouma Grietje op 'n tragiese manier aan haar einde gekom – sy is deur 'n

slaaf vermoor. Die moord is soos volg opgeteken: Grietje het teruggekom van ’n besoek aan haar dogter en verby die slaaf, Claas van Malabar, geloop; sy was toe so agt of tien tree van haar huis af. Hy was besig om hout te kap en Grietje het hom berispe omdat hy so stadig was, want sy moes die volgende dag bak en boonop ook nog na die fort gaan.

Claas se verskoning was dat hy besig was om na beeste te soek, waarop Grietje geantwoord het dat die beeste naby was. Hierop het Claas gesê: “Jou ou hond, dan kan jy hulle self gaan haal.” Daarop het Grietje ’n takkie van die grond opgetel en gedreig om Claas daarmee te slaan. In die transkripsie staan dat Claas “verrukt” geword het. Dit het waarskynlik die betekenis van die Duitse woord “verrückt” wat kranksinnig of stapelgek beteken, maar in hierdie konteks in Afrikaans vertaal kan word dat Claas van sy kop af geraak het. Hy het die byl opgelig en sy “patronesse” (meesteres – patrão in Portugees, “baas”) ’n hou vanaf die linkerslaap tot in die wang gegee. Sy het op die grond geval en die gevangene, Claas, het haar ook op haar arm, waarmee sy waarskynlik probeer het om die houe af te weer, gekap. Daarna het hy sy voet op haar bors gesit en nog verskeie houe in haar nek gegee. Die eerste persoon wat die moord gesien het, was die jong slavin Maria van die kus van Coromandel wat na die huis toe geloop het en geskree het: “Moeder is dood, moeder is dood.”¹² (Heese 1994: 184; Schoeman 2001: 605; VC 12 p. 701, p. 708).

Toe Claas deur die goewerneur ondervra is, het hy gesê dat Grietje hom “gestadig”, dit wil sê voortdurend en aanhoudend, laat werk het en dat sy hom geslaan het omdat hy te lank uitgebly het toe hy brandhout gaan haal het. Omdat hy baie gedrink het, kon hy dit nie langer verdra nie. Hierop is Claas gedreig met die straf wat by so ’n misdaad pas – dat sy arms en bene gebreek sou word as voorbeeld vir ander. Hierop het Claas “Masque” (almaskie) gesê, wat geïnterpreteer is dat hy hom weinig daaraan gesteur het.

Claas van Mallebar is op Vrydag 21 Maart 1692 gevonnissen om geradbraak te word en die vonnis is nog dieselfde dag voltrek. Hy is klaarblyklik nie die genadeslag gegee nie, want daar word

¹² Shell verwys na hierdie episode, maar sy feite is verkeerd. Volgens hom was die persoon wat vermoor is Catharina Everts van der Zee en sy het vanuit die huis gekom (Shell 1994/2001: 218-219). Shell se interpretasie van die gebeure kan ook bevraagteken word. Hy sien die gebruik van die woord *moeder* as ’n voorbeeld van die gesag van die eienares. In hierdie geval was die ouderdomsverskil tussen Grietje en Maria egter so groot dat Grietje maklik Maria se ma kon gewees het.

aangeteken dat hy tot voorbeeld van ander gevonniss en gestraf is en op die wiel dood gevind is (VC 12 p. 701, p. 708).

Die verhoor gee 'n uitstekende blik op Grietje se persoonlikheid. Daar word gesê dat sy 82 jaar oud was, wat egter onmoontlik is. As 'n mens die geboortedatum van haar jongste kind neem en aanvaar dat sy toe 45 jaar oud was, was sy met haar afsterwe ongeveer sewentig jaar oud.

Sy was “kloek” (flink) wat haar huiswerk, wat sy alles self verrig het, betref. Sy kon op een dag na die Kaap en terug gegaan het. Daar is ook gesê dat daar vyftig mense in die Kaap was “daer se moeder over stond” (VC 12 p. 701). Moontlik het sy na hulle omgesien soos 'n moeder sou. Daarby was sy altyd goedgeaard en vrolik van gemoed, (p. 708). Die “vyftig” mense is waarskynlik oordrywing, maar sy was duidelik 'n besondere vrou wat na ander omgesien het.

Na sy vrou se dood het Jan Coenraad Visser vyf kinders by Maria van Coromandel gehad: Anthony (b9) gedoop 1692, Susanna (b10) gedoop 1695, Jacobus (b11) gedoop 1696, Pieter (b12) gedoop 1697 en Maria (b13) gedoop 1699.

Die plek waar die moord plaasgevind het, word met die vonnisoplegging geïdentifiseer: “Also Claas van Mallabar oud omtrent vyftig jaren lyfeige van Jan Coenraad Visscher vryburger aan de Wittebomen” (VC 12 p. 701, 708).

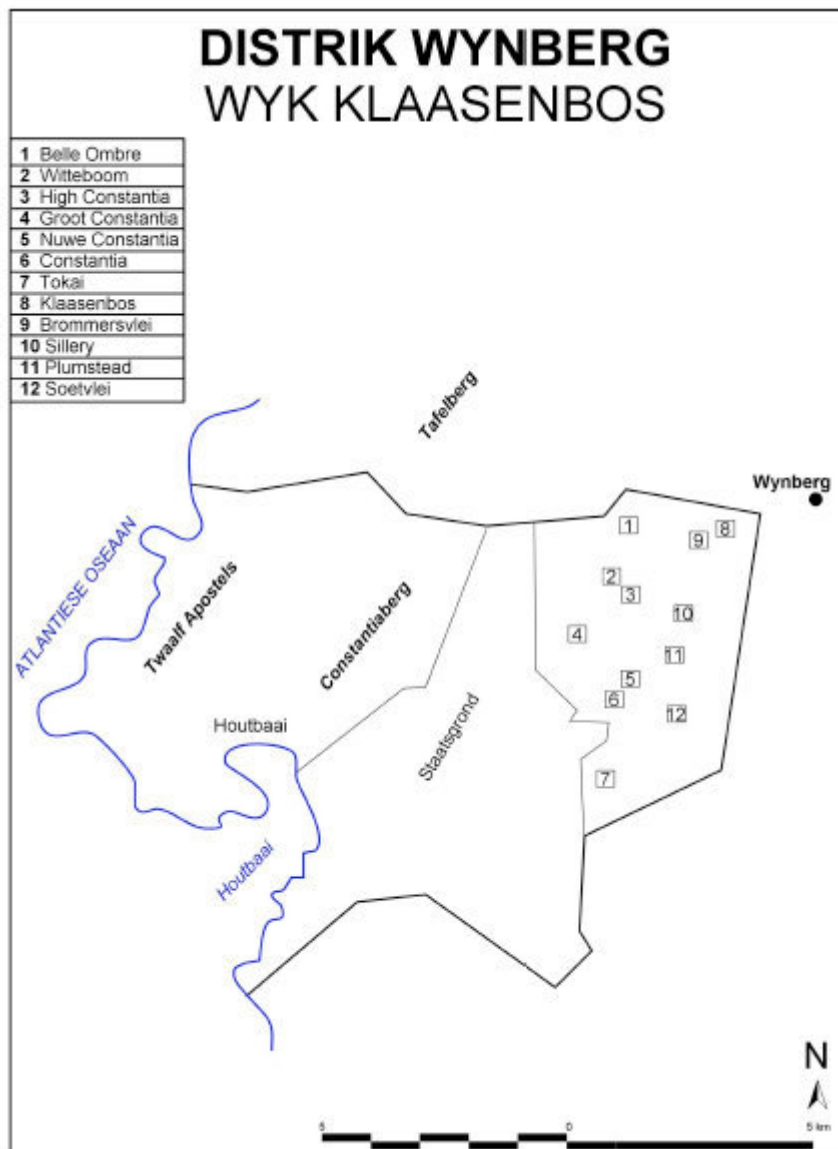
Daar is ook iets persoonliks omtrent Jan bekend. Valentijn vertel in 'n beskrywing van leeus hoe Jan Grof 'n leeu geskiet het wat bo-op 'n ander burger, sy makker, gesit het. Die verhaal wat hierop volg, naamlik dat 'n ander burger wat 'n leeu aan sy tong beet gehad het, op sy beurt deur 'n gelukkige skoot gered is (Valentijn 1973: 114) klink vergesog. Hoe waar die storie oor Jan Grof is, weet ons nie. Hy het egter die reputasie van 'n goeie skut gehad.

Jan Visser het reeds in 1659 saam met Piet Visagie as een van die eerste vryburgers aan die Kaap geboer [C 493: Uitgaande Briewe (1652-1661), p 889 (5 Maart 1659)]. Hulle het egter al hoe meer in die skuld geraak en op 8 September 1660 het Van Riebeeck aan die landboumeester Cruythof opdrag gegee om toe te sien dat hulle hul lande bewerk om sodoende uit die skuld uit te kom (Van Riebeeck 1957c: 261). Jan Coenraad het so nege jaar later (voor 1668) sy grond aan die Liesbeekrivier aan Jan Pietersz Louw verkoop (TANAP C. 044, pp. 56-70).

Jan Coenraad Visser het egter nie finansieel op die been gekom nie. In 1662 het hy f1 418:11:4¹³ aan die Kompanjie geskuld – die hoogste skuld vir daardie jaar (De Wet 1981: 169). Boonop word hy in 1660, 1664 en 1668 van ruilhandel aangekla en in 1661 van diefstal (De Wet 1981: 222).

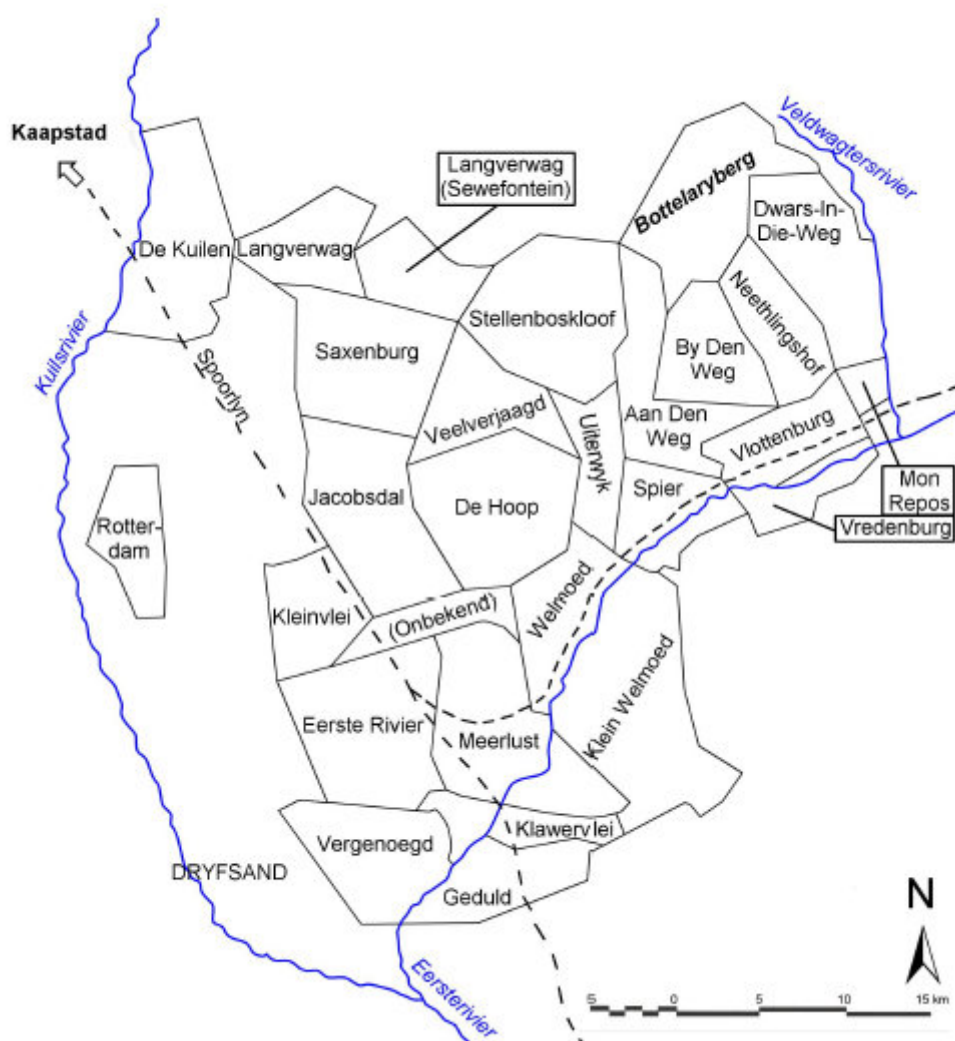
Zacharias Wagenaer het egter meer positief as Van Riebeeck oor Visser verslag gelewer. Jan Coenraad het in 1662 'n “aaklige wolf” (waarskynlik 'n hiëna) geskiet wat een van sy osse gevang het. In 1664 skiet hy weer 'n “groot wolf” waarvoor hy f20 ontvang. In die tyd van Jacob Borghorst (1669) het Visser saam met Willem van Deventer op 'n jagekspedisie na die binneland gegaan en met drie groot seekoeie teruggekom (Leibbrandt Preciſ 14: 21, 125, 291).

¹³ 1 418 gulde 11 stuiwers 4 penninge

Figuur 4.10: Ligging van Witteboomen naby Constantia (Bewaarders 27: 9)

Wat sy besit van slawe betref, weet ons die volgende: in September 1682 het “Joan” Coenraad Visser ’n slavin, Isabel van Madagascar, aan Cornelis Pieterz Linnes vir Rds. 25 verkoop. As die verkope van September 1680 tot Desember 1682 in aanmerking geneem word, is die bedrag waarvoor sy verkoop is omtrent die helfte van die gewone bedrag. Dit was die eerste van baie slawe wat Linnes gekoop het nadat hy ’n vonnis op Robbeneiland uitgedien het en weer in ere herstel is (Van Rensburg & Böeseken 2015; TANAP C. 014, pp. 207-210 en C. 015, pp. 2-35).

Figuur 4.11: Ligging van Veelverjaagd (Bewaarders 2: 10)

In Van Riebeeck se tyd is Jan Coenraad Visser aangesê om sy lande te bewerk en tydens die Van der Stel-bewind het die Vissers weer met die goewerneur gebots. Soos duidelik geblyk het in die moordverhoor van sy vrou in Maart 1692, het Jan Coenraadsz Visser op Witteboomen geboer. Op 29 Junie 1693, egter, gelas Simon van der Stel dat Jan en Coenraad Visscher¹⁴ Witteboomen moet verlaat. Hierdie stuk grond van 67 morg en 67 vierkante roede het in die suidweste aan Constantia gegrens en in die noordweste aan Houtbaai. Dit is hierna aan Lambert Symonsz¹⁵ gegee, maar ses dae later, op 30 Desember 1697, by Constantia gevoeg (Böeseken 1964: 208). Dit het beteken dat die Vissers geen aanspraak meer op die grond gehad het nie.

¹⁴ Jan Coenraad Visser (Jan Grof) en b5 Coenraad Jansz Visser.

¹⁵ Mauritius Lambert Simonsz Stam was die man van Coenraad se dogter, Maria Jansz Visser.

Van der Stel se optrede was ongetwyfeld een van magismisbruik. Jan Coenraad is nie lank daarna nie oorlede en Coenraad Visser het in die distrik Stellenbosch gaan boer. Sy plaas was een van die eerste bewoonde plase in die wyk Eersterivier en hy het daaraan die veelseggende naam *Veelverjaagd* gegee. Hy het daar gewoon vanaf 1691 tot 1745 (Bewaarders 2: 9).

4.7.3 Oupa en ouma: Coenraad Jans Visser en Catharina van der Zee

Jan Coenraad Visser en Grietje Gerritz het reeds vyf kinders in Nederland gehad voordat hulle Kaap toe gekom het. Coenraad Jansz was die eerste van hulle kinders wat aan die Kaap gebore is. Hier is hy met Catharina Everts van die Kaap, alias Catharina van der Zee, die dogter van Evert Cornelissen, getroud (figuur 4.8).

Aangesien Anna Beukes se pa van Duitsland gekom het en haar grootouers in Duitsland agtergebly het, kon sy net een ouma geken het – Catharina Everts van der Zee. Hierdie Catharina met die effens vreemde toenaam “van der Zee” het so bekend gestaan omdat sy op die skip *Europa* op weg na die Kaap gebore is. Daar is algemeen vermoed dat Catharina die dogter van Evert Cornelissen en Maria Willemse was, maar die bewys daarvoor is gekry toe die korrekte datum van aankoms van die skip *Europa* in die dagregister van Isbrand Goske gevind is (Wood 2002: 40, 42).

Volgens haar testament:

... den landbouer aan Stellenbosch wonende Coenraad Jantz Visser gebooren aan Cabo de Goede Hoop, oud vyftig jaaren, en Catrijna Evertsz van der Zee gebooren op ’t schip *Europa* (herwaarts komende) tusschen Patria en Cabo voornt. Oud nege en dertig jaaren (MOOC 6/141).

Sy het haar ouderdom verkeerd opgegee toe sy haar testament in 1710 opgestel het. Hiervolgens was sy toe nege-en-dertig jaar oud en dit maak die aankoms van die *Europa* aan die Kaap 1671. Dit is egter foutief, want die *Europa* het eers in 1673 aangekom. Soos wat goewerneur Isbrand Goske op 1 Julie 1673 in die dagregister aanteken (direkte Afrikaanse vertaling):

... die skip het aan die land verskyn, te wete, *Europa*. Vertrek vir die tweede maal, die vierde Februarie jongсле vir die kamer Amsterdam met 270 persone aan boord en verby die eiland St. Tiago gevaar en hier gearriveer vanaf die eiland. Daar was 53

sterftes aan boord en nog 45 siekes ... (C 1897 Dagregister 1 Julie 1673; Leibbrandt Precis 15: 140; VC Verbatim Copies Nr. 2 1673).

Die werklike datum van aanmonstering was 20 Des 1672, maar hulle het eers op 4 Februarie 1673 vanaf Goeree vertrek, daarom dat Goske skryf “vir die tweede maal” (DAS: Europa, 1240.1).

Sy is dus tussen 20 Desember 1672 en 1 Julie 1673 gebore en is die dag na die skip se aankoms op 2 Julie 1673 gedoop as Catharina, die dogter van Evert Cornelissen en Maria, sy huisvrou (sy vrou Maria Willemse) (NG Kerk G1 1/1: 1673).

Die reis het vyf maande geduur en daarom weet ons nie hoe lank die baba Maria op die skip was nie. Sy is gedoop ’n paar dae voordat die gesin finaal aan wal gestap het. Haar ouers het haar laat doop op die 2de, maar het die skip eers op die 6de vir goed verlaat.

... Niks anders van belang voorgeval as dat onder die voortduur van die mooi somerdae, die skip wat op die rede lê, haar nodige sake soos water inneem en andersins kon verrig het en die twee vryliede wat uit die vaderland oorgekom het om hul hier te vestig het vandag saam met hulle families aan die land gekom, naamlik Jacob Hendricxse van der Order en Evert Cornelissen van Demminhorst ... (C 1897 Dagregister 1 Julie 1673; C 1897 Dagregister 6 Julie 1673).

Sonder haar doopinskrywing was dit nie moontlik om haar by ’n huisgesin in te pas nie. Die finale bevestiging van Catharina se herkoms is dat Cornelis, die seun van Evert Cornelissen en Maria Willemse, haar broer was. Toe hy twee koeie uit die boedel van Matthys Greeff koop, word na hom verwys as die swaer van Coenraad Graff (sic! Groff) (TANAP MOOC 10/1.74).

Daar is nog ’n kinkel in die verhaal: hulle was waarskynlik nie Nederlanders nie. Goske verwys na *Demminhorst*, maar die betrokke stad is waarskynlik *Delmenhorst*. Die plek Delmenhorst word vir die eerste keer in 1254 genoem as “burg Delmenhorst”. Dit het agtereenvolgens aan opeenvolgende grawe van Oldenburg behoort. In 1647 is die graafskap Delmenhorst by Oldenburg ingelyf. Sedert 1946 val dit in Nedersakse (Köbler 2007: 132). Die Graafskap Oldenburg het vanaf 1667 tot 1774 onder Denemarke geval, juis in die tydperk toe Evert Cornelissen na die Kaap gekom het.

Dit klink baie vreemd dat ’n familie wat van ’n Deense gebied gekom het deur die VOC na die Kaap gestuur is. Die gebruik van ’n patroniem as toenaam versterk egter die vermoede dat Delmenhorst die waarskynlikste plek van oorsprong is. Die gebruik van oorerflike vanne het

van suid na noord in Europa versprei, van die stad na die platteland en van die adel na die gewone mense. Teen die einde van die 18de eeu het slegs die helfte van die bevolking van Denemarke al oorerflike vanne aangeneem (Hanks 2003: lix [59]). Evert Cornelissen se kinders het bekend gestaan as Catharina Everts van der Zee, Cornelis Evertse en Dirkje Everts (SAF 7: 559-560).

Coenraad Visser en Catharina van der Zee het 'n gedenkpenning in silwer laat slaan toe hulle getroud is. Die inskripsie van 1685 lui:

Hier koomen aangetreen twee gelieven hand an hand.

Hier bouwt den een de Zee den ander den Land (Laing 2000: 440-441).

Figuur 4.12: Silwer gedenkpenning

Jacomina, Anna Beukes se ma, was die eerste kind uit hierdie huwelik (afdeling 4.7.4). Daar word ook na haar verwys as Jacomijntie of as Mintje Groff.

Ongelukkig is hierdie interessante ouma, Catharina van der Zee, vroeg in 1722 oorlede toe Anna so drie jaar oud was. Haar testament wat in 1710 opgestel is, is op 21 Februarie 1722 ingedien. Sy was 50 jaar oud.

Die gesamentlike testament is voor Jan Mathieŭ, sekretaris van Stellenbosch en Drakenstein, opgestel tydens die bewind van Swellengrebel. Dit was in 'n groot mate 'n *pro forma* dokument, maar gee die sentiment van die tyd baie mooi weer soos in die volgende verafrikaanste transkripsie:

Hulle was aan die sekretaris goed bekend, gesond van liggaam, verstand, geheue en uitspraak, hulle het die broosheid van die menslike lewe oordink en die tyd en uur wat hulle uit hierdie tranedal sou skei. Hulle stel hul uiterste wil op voordat die onsterflike siel aan die barmhartige hand van God beveel word en die liggaam met 'n eerlike begrafnis aan die skoot van die aarde.

Roerende en onroerende, huidige en toekomende, goud en silwer, gemunt en ongemunt, huise, tuine, landerye, aktes, krediete en skuld, slawe en slavinne, niks uitgesonder nie, is ingesluit en hulle verklaar die langselewende tot enigste en universele erfgenaam. Die langselewende sal in besit bly van al die goed of hy of sy hertrou of nie. Wanneer die langselewende sterf moet die goedere verkoop word en die geld in gelyke dele aan die kinders gegee word. Jacomyntjie wat met Jan Beukes van Ottmarsbocholt getroud is, het klaar 'n wa en vier stuks beeste gekry en dit moet afgetrek word. Die getuies is Hendrikus Beck en Andries Pietersz van Lubeck. “Vertoont de Weeskamer aan Cabo de goede hoop 21 Febr 1722” (MOOC 7/1/3 37).

Vanaf 1723 word Coenraad Jansz Visser sonder 'n vrou, maar met dogters, aangeteken in die opgaafrolle. Meer as twintig jaar later kom hy ook te sterwe. Op daardie stadium het sewe van sy tien kinders nog geleef. Die twee oorlede dogters het gesamentlik tien kleinkinders agtergelaat. Dit beteken dat Coenraad 'n baie groot nageslag gehad het, wat verteenwoordigend is van baie Kaapse families.

Waar die oorgrootvader Jan Coenraad meer as jagter bekend gestaan het, het sy seun Coenraad 'n redelike groot boerdery op Veelverjaagd op die been gebring. Inhoudsmate het in die tyd van die VOC van plek tot plek en van tyd tot tyd gewissel. Wyn is in “leggers” of lêers gemeet. In Batavia het 'n lêer 360 kanne van tien “mutsjes” elk bevat (Oost-Indische Compagnie 1687: 4, 79). Een aam van 90 kanne wyn word geskat op 153,61 liter vir Amsterdam (Noord-Holland) (Meertens-Instituut g.d.: natte waar: aam). Dit beteken dat 'n lêer so ongeveer 614 liter wyn bevat het.

Die inhoudsmaat waarmee koring, rog en gars in die Kaap gemeet is, was die mud (Engels muid) en het gegeld gedurende die hele tydperk wat die VOC aan bewind was. Vir Hilversum (Noord-Holland) is dit bereken op ongeveer 110 liter (Meertens-Instituut g.d.: droge waar: mud).

Tabel 4.4. Opgaves van Coenraad Jansz Visser

Opgawes van Coenraad Visser																												
Datum	Nommer	Van	Naam	Mans	Vroue	Seuns	Dogters	Knegte	Slawe mans	Slawe vroue	Slawe seuns	Slawe meisies	Perde	Beeste	Skape	Varke	Wingerdstokke	Wyn	Koring gesaai	Koring geoes	Rog gesaai	Rog geoes	Gars gesaai	Gars geoes	Geweer	Pistool	Swaard	Distrik
1678	0012A	JANSZ (VISSER)	COENRAAD	1																					1		1	K
1688	291	VISSER	COENRAAD J	1	1									6											1	1	2	K
1692	261	VISSER	COENRAAT	1	1	1	2							6	20		1000		1	5	1	5	1	3	1	1	1	K
1695	20	VISSER	COENR JZ	1	1	1	4						1	6	40		6000		3	5	1	4			2	1	1	S
1700	15	VISSER	COENR JZ	1	1	2	4						1	20	50		10000	4	1	8	1	10		1	4	1	1	S
1702	39	VISSER	COENRAAD	1	1	2	4						3	25	100		3000	4	1	8	1	10			1	1	1	S
1709	18	VISSER	COENRAD JZ	1	1	1	4						5	36	150		3300	4	9	90	3				1	1	1	S
1712	332	VISSER	COENRAD J	1	1	1	5		1				6	46	300		3300	2	5	50	2	10			1	1	1	S
1719	408	VISSER	COENR JZ	1	1		4		3				14	20	127	6	250	2	4	40	1				1	1	1	S
1723	98	VISSER	CONRAD JZ	1			4		4	1			7	10	100		2000	3	3	30			1	4	1	1	1	S
1738	627	VISSER	COENRAAD J	1		2	5						2	20	60		1000	1	5	10	1	10			1	1	1	S
1741	1631	VISSER	COENRAAD J	1		2	4						5	11					8	4					1	1	1	S

In verskillende jare het Coenraad 'n trop van 300 skape gehad, 90 lêers wyn geproduseer en 10 mud rog geoes. Teen die einde van sy lewe het hy afgeskaal (tabel 4.4).

Op 8 Januarie 1744 word die inventaris en vendusierol van Coenraad Jansz Visser se besittings op die plaas *Veelverjaagd* opgestel. Al wat hy het, is 'n klompie gereedskap, meubels en beddegoed, plaasprodukte (waarvan Hendrik Schreuder een mud koring koop), 'n bietjie porselein en silwer (knope en gespes) wat maar min oplewer. Die enigste iets van waarde wat hy gehad het, was die slaaf Titus van Bengale wat Jan Trap vir 200 riksdaalders gekoop het. Coenraad was baie arm toe hy gesterf het. Die totale bedrag van sy boedel was slegs 748 riksdaalders (TANAP MOOC 10/5.40). Weens sy hoë ouderdom is dit nie vreemd nie, want die meeste bejaarde mense van daardie tyd het hulle bates oorleef.

4.7.4 Pa en ma: Johann Beukes en Jacomina Visser

Aan vaderskant was Anna Beukes die dogter van 'n Duitser, Johann Beukes¹⁶, wat waarskynlik as soldaat van die VOC na die Kaap gekom het. Behalwe dat hy van Ottmarsbocholt in Noordryn-Wesfale afkomstig was, is daar baie min bekend oor sy lewe voordat hy aangeland het (Hoge 1946: 29). Ongelukkig het die skeepsoldyboeke van die sewentiende eeu slegs gedeeltelik behoue gebly en Johann Beukes se skeepsoldyrekening is een van die wat nie gevind kan word nie. Sy aansoek om burgerskap is ook nie gevind nie. Die eerste aantekening wat van

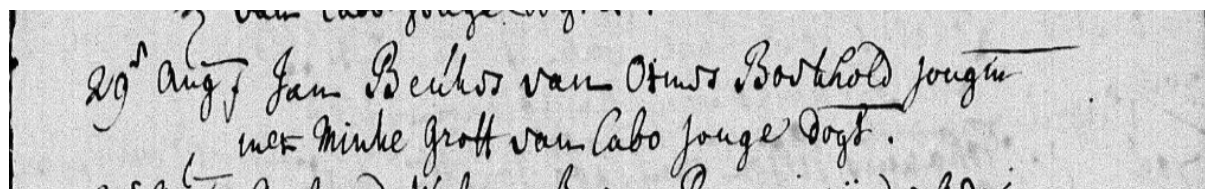
¹⁶ In die Suid-Afrikaanse Geslagsregisters word sy naam Jan (Johann) Beukes geskryf (SAG 1: 253). Altwee name, Jan of Johann, word gebruik in dokumente.

hom gemaak word wat bekend is, is toe hy in 1696 as soldaat aangeteken word (Hoge 1946: 29; SAF 3: 500; SAG 1: 253).

Die van Beukes word nie in die gewone versamelings van Duitse vanne gevind nie. Dit laat die vermoede ontstaan dat “Beukes” dalk slegs die vernederlandse vorm van ’n ander van is.

’n Van wat wel gevind word, is “Beucker”. Beuckmann en Beucker is vorms van Böckenhauer, Böckmann en Böcker wat in Wesfale voorkom (Bahlow 1972: 83). Die van Beuker (Boker, Böker) beteken “boeke” en kom van Middelnederduits (Breckenmacher 1957: 176).

Die eerste werklike bydrae tot sy lewensgeskiedenis is sy huweliksinskrywing van 29 Augustus 1705. Dit lui: Jan Beukes van Ottmarsbocholt jongman met Minke Groff van Cabo jonge dogter (NG Kerk G2 7/1 1700-1788: 3).

Figuur 4.13: Huwelik van Jan Beukes: Jan Beukes van Ottmars Bockhold jongm. met Minke Groff van Cabo jonge dogt. (FamilySearch se transkripsie is Jan Beuhos en Minke Grott)

Vyf jaar na sy huwelik word Johann Beukes ’n vryburger en in 1710 ook burger en landbouwer op Stellenbosch (Hoge 1946: 29). Sy vrou staan met haar huwelik nog as Mienke Groff bekend, maar met die doop van haar dogter in 1719 word sy aangedui met die meer formele Jacomina Visser.

Johann Beukes moes baie vroeg in Januarie 1722 gesterf het, want ’n opname van sy besittings word op die 22ste van daardie maand gemaak. Jacomina Visser teken nie self dat die opname korrek is nie; dit word gedoen deur haar vader, Coenraad Janz Visser.

In die inventaris van Johann Beukes se boedel word aangetoon dat hy ’n plaas of “hofstede” gehad het wat Onrust genoem is en wat vir f1000 waardeer is (TANAP MOOC 8/4.31).

Onrust is omtrent tien km noord van Stellenbosch geleë en is tans heeltemal opgeneem in die landgoed bekend as Morgenhof (Hall *et al.* 1988). Die eerste persoon aan wie Onrust toegeken is, was Hans Henske wat dit aan David Henske (David Höfke?) oorgedra het wat die plaas op

sy beurt weer aan Daniel Zayman (Saayman) oorgedra het.^{17 18} Saayman het die plaas in 1710 ontvang, maar die daaropvolgende aktes tot en met 1780 het verlore gegaan. Die inventaris van Johann Beukes vul hierdie gaping aan want dit plaas hom in 1722 op Onrust. Die stammoeder van die Spiese, Anna Beukes, het dus op die plaas Onrust in die distrik van Stellenbosch grootgeword.

Sy besittings het agt trekosse, waaronder 'n kalf, 'n ou ossewa, een perd, een ou geweer en een halfverslete ploeg ingesluit. Die ossewa kon die wa gewees het wat hy van skoonouers Coenraad Jansz Visser en Jacomina van der Zee gekry het. Behalwe die plaas en 'n slaaf wat f300 werd was, was die waarde van al die ander besittings tesame maar 'n bietjie meer as f700. Daarbenewens het hy aan Daniel Otto Jonasz (f120) en aan Hendrik Schreuder (f300) ook nog geld geskuld. Hierdie skuld was “verschooten Penningen” dit wil sê, geld wat geleen is met die doel dat dit met rente terug betaal sou word (Anoniem 2004: nota 69; TANAP MOOC 8/4.31).

Die besittings volgens die inventaris kan vergelyk word met dit wat Jan Beukes in die opgaafrolle aangegee het.

As aangeneem word dat die besonderhede van die opgaafrolle opgeneem is teen die einde van 1718 en ingelewer is in 1719 en dat Jan Visser vroeg in 1722 oorlede is, beteken dit dat daar so drie jaar verloop het tussen die twee gebeure. Sy besittings het egter radikaal verminder: van vier perde na een perd, van sestien beeste na sewe trekosse en een kalf en van drie varke na geen varke. Waar gewoonlik beweer word dat die boere te min besittings in hulle opgaafrolle laat aanteken het, is dit by Beukes net andersom (Barrow 1801: 341-2; Giliomee 1971: 71; Schoeman 2004: 378-9). Hy het moontlik sieklik geword en sy bedrywigheide teen die einde van sy lewe afgeskaal.

¹⁷ Volgens die webwerf SA Stamouers het Daniel Zaaijman die plaas “de Patrijse Valleij” in Stellenbosch wat hy van David Heufke gekoop het, oorgedra aan Roelof Fredrik Steenbock (Roeloff Frederik Steenbok), wat met Heuffke se weduwee getroud was. Hy het dit verruil vir 'n huis in Kaapstad (Stamouers: ZAAIMAN).

¹⁸ Hans Henske was getroud met Engeltjie van der Bout, die weduwee van Bartholomeus Koopman. Daniel Zaaiman se broer was met Engeltjie se dogter getroud (SAF 20: 341).

Tabel 4.5.¹⁹ Opgaaf van Jan Beukes vir 1709 en 1719 en Hendrik Schreuder vir 1719

Opgawes van Jan Beukes 1709, 1719 en Hendrik Schreuder 1719																				
Van of VS - Vryslaaf		Naam	Mans	Vroue	Seuns	Dogters	Knegte	Slawe M	Perde	Beeste	Skape	Varke	Wingerdstokke	Wyn	Koring Saai	Koring Wen	Rog Saai	Snaphaan	KD	Distrik
1709	19 BEUKES	JAN	1	1	2	1												1	1	S
1719	389 BEUKES	JAN	1	1	3	3		2	4	16		3	4000	3	3	20	1	2	1	S
1719	390 SCHREUDER V BOCH	HENDRIK	1															1	1	S

4.7.5 Stiefpa: Hendrik Schreuder²⁰

Met Anna Beukes se doop was Hendrik Schreuder een van die getuies (afdeling 5.2; figuur 5.1). Hy sou drie jaar later, toe hy met haar ma trou, haar stiefpa word.

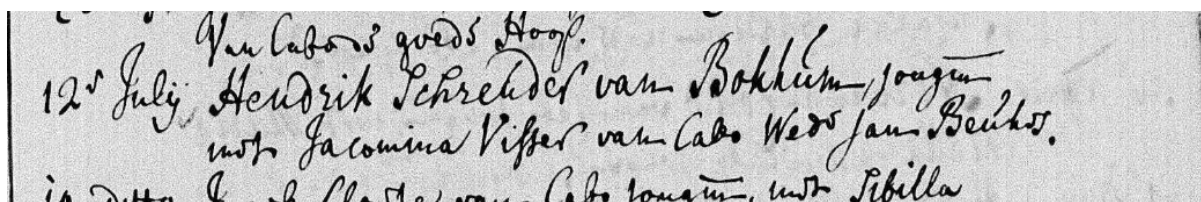
Hendrik Schreuder het, soos Johann Beukes, van Noordryn-Wesfale gekom en hulle was waarskynlik huisvriende. Hulle het ook langs mekaar geboer soos blyk uit hulle opgawes van 1719 waar Jan Beukes nommer 389 was en Hendrik Schreuder nommer 390 (tabel 4.5: kolom 2). Wat meer is, uit die inventaris blyk dit dat Jan Beukes aan Hendrik f300 geskuld het waarop rente betaal moes word.

Op 12 Julie 1722 trou Hendrik Schreuder met Jacomina Visser, Jan Beukes se weduwee – minder as ses maande nadat die boedelinventaris opgestel is. Hy het reeds op 6 November 1710 van “Bohum in munsterland” (Bochum, Noordryn-Wesfale) aangekom, maar eers op die laaste tippie op 31 Desember, dieselfde dag wat die skip sy reis hervat het, aan land gestap. Vyf jaar later, op 21 Mei 1715, word Schreuder ’n vryburger (VOC Opvarenden: Schreur 1710; Hoge 1946: 379). Hy was dus vir twaalf jaar ongetroud aan die Kaap voordat hy met Jacomina Visser getroud is (NG Kerk G2 7/1 1700-1788: 13).

Daar het verskeie Schreuders na die Kaap gekom en die Hendrik Schreuder van Bochum, Münster, Noordryn-Wesfale is een van die onbekendes, omdat sy seuns nie getrou of kinders gehad het om die van verder te dra nie.

¹⁹ Weereens is die droeë eenheid die mud (afdeling 4.7.5)

²⁰ Hoge gebruik Schröder, maar in die kerkregisters word Schreuder gebruik. Slegs op sy skeepsoldyrekening word Schreur gebruik. Op grond van die kerkregisters word aanvaar dat hy homself “Schreuder” genoem het en dit is die spelling wat hier gebruik word. Dit is ook verreweg die mees algemene hedendaagse spelling (Kieserslys: 2017 [Kompakskyf]).

Figuur 4.14: Huweliksinskrywing: Hendrik Schreuder van Bokkum, jongman met Jacomina Visser van Cabo wede. Jan Beukes.

Jacomina Visser het drie kinders by Hendrik Schreuder gehad: Adam, Margrita (Margaretha) en Kornelis (Cornelis) Evert. Van hulle het, sover bekend, slegs Margaretha getrou en kinders gehad.

Anna Beukes was maar drie jaar oud toe haar ma met Hendrik Schreuder getrou het en sy het slegs vir hom as pa geken. Sy kinders, haar halfbroers en -suster, het saam met haar grootgeword.

4.8 Die kenmerke van die Visser- en Beukes-families

4.8.1 Swanger met die huwelik

Die VOC het streng opgetree teen sekere gebruike. Sekere optredes is as oortredings gesien en daarvoor is baie swaar strawwe deur die VOC opgelê. Vir sodomie is die doodstraf opgelê; die oortreders is rug aan rug vasgebind, in 'n sak toegewerk en oorboord gegooi (Van Gelder 1997: 157). In November 1723 is twee soldate aan sodomie skuldig bevind en gevonnissen om in Tafelbaai verdrink te word (Heese 1994: 71). Albei se vonnisse is voltrek. Die skeepsoldyrekening eindig met “dat over begane sodomie verdronken is” (VOC Opvarenden: Jansen 1723; VOC Opvarenden: Ruijter 1723).

Veelwywery en veelmannery is gestraf: in die geval van 'n man met verbanning na Robbeneiland en in die geval van 'n vrou deur verbanning na Europa (Heese 1994: 52-3). Gevalle van kwaadwillige verlating en owerspel is gestraf met verbanning. Die geval van Willem Willemse en Maria Jans Visser (b2) is 'n voorbeeld van hoe politieke en sosiale redes die besluit van die Politieke Raad beïnvloed het. Willem Willemse het 'n Khoi werker doodgeskiet en daarop na Nederland gevlug, waar hy 'n petisie om begenadiging aan die prins van Oranje gerig het. Na sy terugkeer is hy en sy vrou, Maria Jansz Visser, na Mauritius verban, maar die bevel is nooit uitgevoer nie. Daarna is hulle na Batavia gestuur, hy om die probleme

met die Khoi te vermy en sy omdat sy in haar man se afwesigheid twee kinders by Ockert Cornelissen Olivier gehad het. Die woorde wat gebruik word, is “seer lichtvaardigh in hoerereij” en “in onecht”. Die twee kinders van Ockert Cornelisen is aan hom gegee om te onderhou en die kinders van Willem Willemse aan Jan Coenraad Visser. Willem Willemse het egter weer van Batavia na die Kaap teruggekeer en is toe na Mauritius verban (TANAP C. 009, pp. 98-104; TANAP C. 011, pp. 38-44). Dit is een van die min kere wat “onecht” of “onegt” in die resolusies genoem word.

Iemand wat aan bloedskanie skuldig bevind is, is permanent uit die Kaap verban (Worden & Groenewald 2005: 460). Ook vir verkragting is die doodstraf opgelê (Heese 1994: 98-102). Die onderwyser Jan Pasqual is weens seksuele aanranding na Mauritius verban (Schoeman 2001: 569).

Ander gebruike is oogluikend toegelaat sonder onoorkombare sosiale sanksies (Schoeman 2001: 467). Dit het gegeld vir jong vroue wat kinders laat doop het voordat hulle getroud is of van wie die kinders buite die huwelik verwek is en na die huwelik laat doop is.

Johann Beukes en Jacomina Visser het aan die einde van Augustus 1705 getrou. Hulle oudste kind is eers meer as ’n jaar later gebore. Met hulle kinders was die posisie anders. Vyf van die Beukes-kindere het self ook kinders gehad en van hulle was die vroue in drie gevalle swanger toe die huwelik voltrek is.

Johannes Beukes is op Stellenbosch op 30 Oktober 1740 met Catharina Schenk getroud en vier maande later, op 19 Maart 1741, is hulle eerste kind gedoop (NG Kerk G2 7/1 1700-1788: 26; G2 4/2 1732-1786: 30). Hendrik Beukes en Catharina du Plessis is op 11 November 1742 getroud en ses maande later, op 26 Mei 1743, is hul eerste kind gedoop (NG Kerk G2 7/1 1700-1788: 29; NG Kerk G2 4/2 1732-1786: 39).

Selfs Anna Beukes, die stammoeder van die Spiese, se eerste kind, Willemina “Coerte”,²¹ is op 25 Februarie 1742 gedoop, vyf maande na Anna se huwelik met Hermanus “Coertne” (NG Kerk G2 4/2 1732-1786: 34; NG Kerk G2 7/1 1700-1788: 28). “Voorkinders” was kinders wat voor die huwelik gebore is en daarna as wettig erken is deur die ouers se huwelik. Voorkinders was algemeen in die Kaapse samelewing en is sonder enige sosiale reperkussies in die samelewing

²¹ Coers

aanvaar. Daar was geen gevalle van voorkinders in die Beukes-familie nie en die drie “moet”-huwelike was waarskynlik heeltemal binne die aanvaarde standaard van die tyd.

Met verloop van tyd kom daar groot verskuiwings ten opsigte van die menings omtrent voorhuwelikse seks, kinders buite die huwelik verwek en egskeiding.

Die kerk se siening kan afgelei word uit die kommentaar by die doop. By die doop van Wilhelmina Susanna van Eeden (Odendaal) word aangeteken “die sogezegde vader” en onder die naam in hakies “in onecht”. Meer as dit word nie in die dokument aangetref nie. Kinders wat binne die huwelik gebore is, maar verwek is voor die huwelik, is sonder enige kommentaar gedoop (afdeling 6.1.2; figuur 6.3).

Ook in die Politieke Raad word hierdie kwessie nie geopper nie. Die enigste gevalle waar dit aandag kry, is wanneer ’n getroude vrou ’n verhouding met ’n ander man het. Die besluit om Willem Willemse na Mauritius te stuur is een van drie gevalle waar “onecht” in die resolusies genoem word. Hy het ’n Khoi werker doodgeskiet en daarna na Nederland gevlug, waar hy ’n petisie om begenadiging aan die prins van Oranje gerig het.

In die inventarisse van boedels word die woord “onecht” eers ná 1786 aangetref. Die onderskeid tussen kinders wat binne en buite die huwelik gebore is, is slegs nodig indien dit implikasies het. As voorbeeld kan gegee word ’n kind wat nie binne die huwelik gebore is nie, maar tog geërf het. Die kind, Elizabeth Mathea Catharina Bosman, was die enigste erfgenaam van haar ongetroude ma, Anna Elizabeth Reneke (TANAP MOOC 8/20.14).

In teenstelling met Anna Reneke wat haar ma se erfgenaam was, het Christina Sonderman niks van haar pa geërf nie. Sy was die dogter van Spasie van die Kaap en Georg Christoffel Sonderman, ’n lid van die goewerneur se lyfwag. Sy is gebore elf jaar voor haar pa met ’n ander vrou getroud is. Met die opstel van die inventaris van haar stiefpa se besittings word daar aangedui dat sy nie geregtig is om van hom te erf nie, omdat sy buite die huwelik gebore is. Waarom die weeskamer tot twee verskillende besluite kom oor die twee kinders, is nie duidelik nie. Die enigste verskil is dat die een die moeder se boedel is en die ander die vader s’n (TANAP MOOC 8/22.46).

In redelike onlangse navorsing is seksuele verhoudings voor of buite die huwelik en die kinders wat uit hierdie verhoudings gebore is, vanuit ’n regsoogpunt met die kerk as vennoot geëvalueer (Groenewald 2007; Groenewald 2008; Malherbe 2010). Hierdie navorsers maak dieselfde afleidings as wat in hierdie hoofstuk gemaak word. Groenewald sien ook sosio-ekonomiese

redes as 'n beweegrede om 'n huwelik aan te gaan of nie "... many slave and free-black women – because of their socio-economic circumstances – had but little choice to enter in unequal sexual relationships with European men", maar hy gaan verder deur die Romeins-Hollandse reg as die grondliggende oorsaak daarvan te sien (Groenewald 2007: 85). 'n Tweede gebruik waaraan aandag gegee word, is die veranderende opmerkings by die doop van buite-egtelike kinders. Die aantekeninge by die doop wissel van "die sogezegde vader" aan die begin tot "in onegt verwekt" later. Groenewald sien dit as 'n groeiende obsessie om die gedrag van enkellopende vroue te reguleer (Groenewald 2008: 32). Hierdie verandering het in die 1780's plaasgevind; dit is ook wanneer "onecht" vir die eerste keer in die inventarisse van boedels gebruik is. Die ondersoek in hierdie hoofstuk is heeltemal verskillend van dié van Groenewald en kan nie as 'n herhaling van sy navorsing gesien word nie, maar die bevindinge kom ooreen (TANAP MOOC 8/20.14).

4.8.2 Ouderdom tydens die huwelik

'n Kenmerk van die Beukes-kindere is dat die seuns vir daardie tyd op 'n relatiewe laat ouderdom getrou het, terwyl die dogters min of meer op die gewone huweliksouderdom getrou het. Die seuns was almal ouer as dertig en die dogters twintig of net ouer. Die seuns wat getrou het, met hulle ouderdomme tussen hakies, was b1 Johannes (34), b4 Hendrik (30), b7 Barend (34) en b9 Gerrit (34). Die dogters wat getroud is, was b5 Maria (20), b8 Anna (22) en Margaretha Schreuder (19½).

In die eerste helfte van die agtiende eeu was die mediaan van die vroulike huweliksouderdom tussen 19 en 20 jaar en die vroue het met mans wat vyf of ses jaar ouer was; dus tussen 24 en 26 jaar, getrou (Cilliers & Fourie 2013: abstrak).

4.8.3 Beukes familiële heupdisplasie

Iets anders wat opval, is die groot aantal kinders wat nie getrou of 'n nageslag gehad het nie. Van die nege kinders het net vyf kinders gehad. Drie het nooit getrou nie en Maria is kinderloos dood. Haar wewenaar het kinders by sy tweede vrou gehad. Die groot aantal kinderlose lede van die eerste geslag, 55½ %, laat die vermoede ontstaan dat dit die gevolg van 'n outosomale dominante siekte is.

Die kinderloosheid van baie van die kinders en kleinkinders, laat die vermoede ontstaan dat dit moontlik aan 'n genetiese probleem te wyte kon wees. Die genetiese siekte *Beukes familiare heupdysplasie* is in 1990 beskryf en kan teruggevoer word na Johann Beukes en Jacomina Visser. Dit is moontlik dat een van die twee geaffekteer kon wees (Cilliers & Beighton: 1990: 386). Hierdie genetiese siekte presenteer met ernstige beskadigde heupgewrigte en sekondêre osteoartritis. 'n Outosomale dominante siekte is 'n siekte wat beide mans en vroue affekteer en waarvan gemiddeld die helfte van die kinders met die afwyking presenteer. Die grootte van die effek (penetrasie) wissel en daar is ook variasie in die genetiese uitdrukking. Die ouderdom waarop simptome verskyn, wissel tussen 2 en 35 jaar (penetrasie) en net een individu het abnormale kromming van die ruggraat ervaar (uitdrukking) (Cilliers & Beighton 1990: 386-7). Hierdie siekte is progressief, maar daar is nie 'n ernstig verminderde voortplantingspotensiaal van aangetaste individue nie. Mense met 'n genetiese siekte sal die kwaal slegs oordra as dit nie funksionering strem nie of as dit eers later in die lewe simptome begin toon. Die vraag waarom daar so baie ongetroude kinders was, is dus nie beantwoord nie, tensy hulle fisies so gestrem was dat hulle nie die harde arbeid kon doen wat op 'n plaas benodig word nie en gevolglik nie finansieel 'n vrou en kinders sou kon onderhou nie. Dit het waarskynlik niks met voortplantingspotensiaal te doen nie.

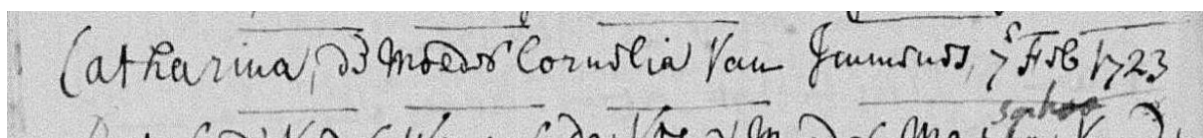
Die inligting is nie net van mediese belang nie, maar ook van kultuurhistoriese belang. 'n Bekende persoon met die van Beukes is Gerhard J. Beukes wat in 1952 die Hertzogprys vir drama saam met W.A. de Klerk ontvang het (Kannemeyer 1983: 43). In een van sy dramas, *Die vrees*, is 'n subtema die oordra van karaktertrekke na kinders. Dit sluit met die hoofkarakter se dood, wat ironies nie die einde van sy geslag beteken nie, omdat sy vrou sy kind verwag (Terblanche 2014).

4.8.4 Verhoudings met slawe-afstammeling

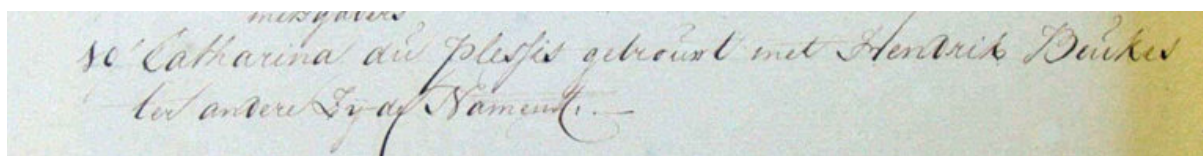
Die vierde aspek van die geslagsregister wat opval, is die ondertrouery tussen Europeërs en slawe-afstammeling. Johann Beukes en Jacomina Visser het nege kinders gehad en een van hulle, Hendrik (b4), is met 'n Catharina du Plessis²² getroud, wat moeilik is om te plaas. Daar is geen verwysing na Catharina in enige saamgestelde geslagsregister van die Du Plessis-familie

²² Catharina is in De Villiers en Pama (1981a: 49) aangeteken as Christina Catharina, maar sy is gedoopt slegs as Catharina (NG Kerk G2 4/1 1688-1732: 102).

nie. Uit haar doop en haar ma se boedelrekening is daar egter bepaal dat sy die voorkind was van Cornelia van Emmenis (b2). Catharina word gedoop met slegs haar ma “Cornelia van Immenes” teenwoordig sonder ’n verwysing na die pa, maar in haar ma se boedelrekening word na haar verwys as Catharina “Du Plessis” (figuur 4.15; figuur 4.16). Haar pa het nie vaderskap erken nie (MOOC 13/1/7 46; NG Kerk G2 4/1 1688-1732: 102).

Figuur 4.15: Doopinskrywing: Catharina, de moeder Cornelia van Immenes, 7 Feb 1723

Figuur 4.16: Boedelrekening van Cornelia van Emmenis: Catharina du Plessis getrouwd met Hendrik Beukes

Die vader van haar kind kon óf b1 Carel Prieur du Plessis óf b2 Jean Louis du Plessis óf b6 Pieter du Plessis gewees het. Die eerste twee was getroud en respektiewelik 35 en 32 jaar oud, terwyl Pieter Cornelia se tydgenoot was; hy was vyftien en sy sestien in 1723.

Hendrik (b4) het Namakwaland toe getrek en twee van sy seuns het *de facto* huwelike met Kaapse vroue gesluit: Gerrit (b4c2), met Catryn van die Kaap en Albert (b4c11), met Susanna van die Kaap. Albert het moontlik een kind gehad, maar nie ander afstammeling nie. Gerrit en Catryn van die Kaap het baie kinders gehad. Gerrit (b4c2) het volgens die Suid-Afrikaanse geslagsregisters ’n welgestelde boer in Namakwaland geword en was die eienaar van die plase Modderfontein en Stilfontein. Gerrit se seun, Jan (of Johannes) (b4c2d2), is met Geertruyda Kok, dogter van Adam Kok, getroud en het sodoende die stamvader van die Rehoboth-basters geword. Nog ’n seun, Willem (b4c2d4), is met Lys Kok getroud, maar daar is min oor laasgenoemde twee bekend (SAF 3: 502-3; SAF 20: 296). Volgens Heese het vooruitgang in die gemeenskap saamgehang met aanvaarding deur die blanke groep en dié aanvaarding het saamgehang met fisieke voorkoms, geboorte binne of buite slawerny en die godsdiens wat die persoon aangehang het, Christelik of Islam (Heese 1985/2005: 88). Gerrit Beukes (b4c2) is om een of ander rede nie deur die blanke groep aanvaar nie, ten spyte daarvan dat hy ’n welgestelde boer in Namakwaland was (SAG 1: 254). Anna Beukes se broerskinders het dus uitgewyk na Namakwaland en ingeskakel by die plaaslike bevolking van blankes, slawe en Khoi-Khoi.

Verhoudings met dogters van slawe was nie vreemd nie, dit was die *status quo*, die bestaande toedrag van sake. Talle van hierdie verhoudings is gepubliseer in Heese se *Groep sonder Grense* (1985/2005).

Daar is ook in Upington en Namakwaland siektes van die heup aangeteken, die Upington beensiekte (UBD) en die Namakwaland heupsiekte (NHD) wat ook outosomaal dominant is, maar geen verband met die Beukes-siekte is gevind nie (Beighton, Christy & Learmonth 1984: 166).

4.8.5 Selfstandigheid van die Beukes-vroue

Die Beukese was nie prominente inwoners van die Kaap nie. Jan Beukes word genoem in 'n insident waar hy saam met 'n jong man, 'n kneg, 'n slaaf en 'n Khoi gaan visvang het. Die insident is aangeteken omdat die jong man en die kneg verdrink het (Tas 1970: 118).

Daar is egter 'n insident oor Maria Beukes opgeteken wat haar as baie onafhanklik, dapper en selfversekerd voorstel. Die landdros van Stellenbosch, Pieter Lourens, het op 'n keer met sy besoek aan die kasteel, die goewerneur Swellengrebel vertel van 'n insident waar 'n vrou baie dapper opgetree het. 'n Leeu is omtrent 'n uur van die landbouer, Jan Rostock, se plaas aan die warmbad (Goudini) opgemerk (afdeling 5.5.4). Rostock se vrou, Maria Beukes, het in die afwesigheid van die mans op die plaas na die dier gaan soek. Sy is slegs vergesel van 'n klein Khoi-seuntjie. Nie 'n halfuur van haar huis af nie, het hulle onverwags op die leeu naby 'n bossie afgekom. Maria het haar egter nie daaroor ontstel nie, het vinnig van haar perd afgespring en die dier doodgeskiet. Hierdie vrou het baie goed geweet hoe om die geweer te hanteer. Swellengrebel was van mening dat hierdie daad so dapper was dat dit verdien om 'n plek in die dagregister te vind en aan die nageslagte oorgedra te word: "Een daad waarlik te stout en manmoedig om hier inne geen plaats te vinden en aan de nakomelingen niet overgedragen te worden." (C 1987 Dagregister Woensdag 16 Desember 1744).

Figuur 4.17: 'n Leeu se oë gloei in die donker as gevolg van 'n ligweerkaatsende laag selle agter die retina ("Mammalian Night Vision" [aanlyn-artikel])

Volgens Valentijn se beskrywing van leeus sou dit onmoontlik vir Maria wees om haar perd in toom te hou indien die perd die leeu geruik het: “Als een paard ’er den reuk af heeft, is ’t onmogelyk om ’t zelve in toom te houden” (As ’n perd die reuk van ’n leeu kry, is dit onmoontlik om hom in toom te hou). Valentijn het klaarblyklik respek vir leeus gehad, want hy beskryf die oë van ’n leeu wat in die donker gloei as “brandende oë” wat die eerste is waarvan ’n mens in die nag bewus word en dat ’n leeu ’n mens of ’n dier met een slag kan doodslaan (figuur 4.17; Valentijn 1973: 114). Pieter Lourens se nugter beskrywing gee wel die indruk van ’n baie dapper daad, maar as mens Valentijn lees, beklemtoon dit die gevaar wat die situasie ingehou het.

4.9 Die aangetroude familie van Philip Peter Spies

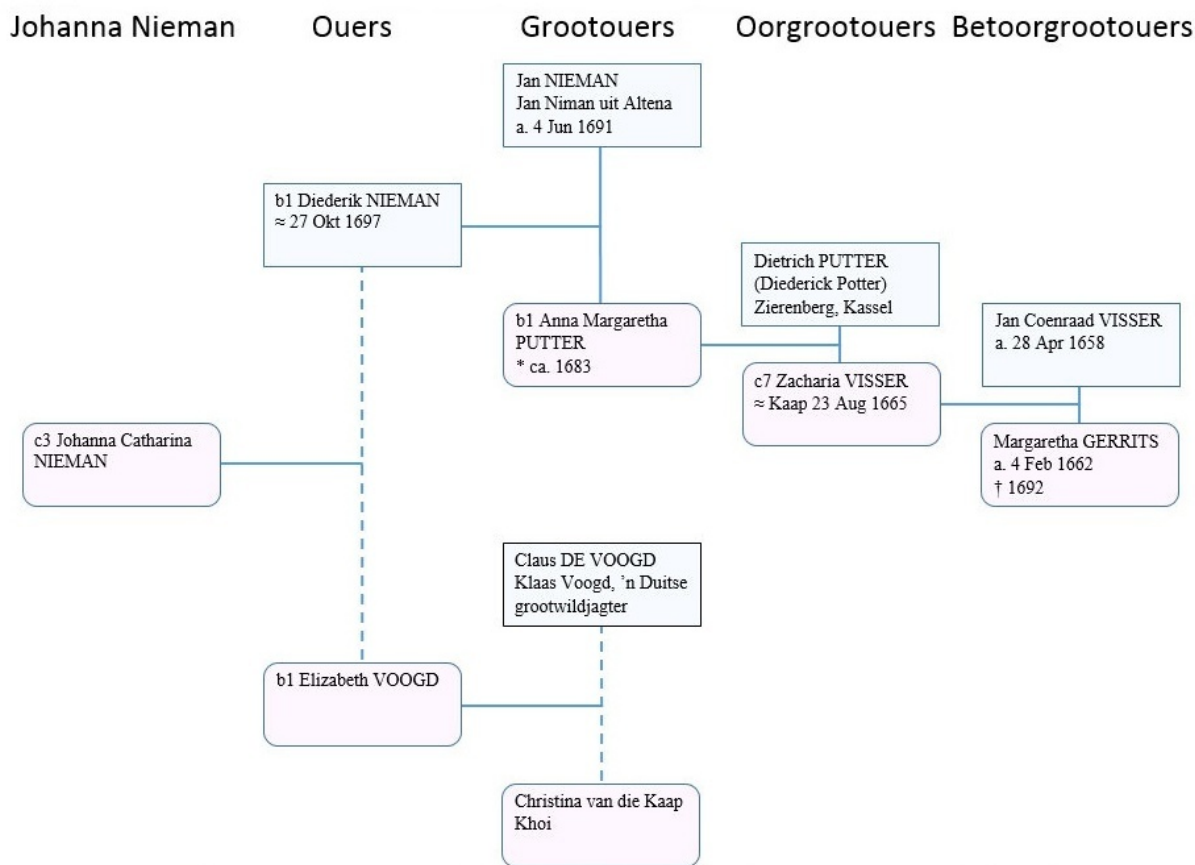
Johanna Catharina Nieman, die stammoeder van die Philip Peter-tak van die Suid-Afrikaanse Spies-families, het van vier stamvaders afgestam: Jan Nieman, Dietrich Putter, Jan Coenraad Visser en Claas Voogd.

4.9.1 Philip Spies trou met Johanna Nieman

Philip Pieter Spies trou met Johanna Catharina Nieman op 18 Januarie 1761 (afdeling 5.15.3).

Johanna Catharina Nieman (b1c3), was die dogter van Diederik Nieman en Elizabeth Voogd. Die Nieman-familie was al sewentig jaar aan die Kaap toe Philip Spies in 1761 met Johanna

Catharina (b1c3) trou: Die stamvader van die Niemans het in 1691 aangekom (VOC Opvarenden: Niman). Claus Voogd het al in 1695 vir die eerste keer 'n leenkneeg geword (Hoge 1946: 438). Ten spyte van die lang verblyf het Claus Voogd nooit getrou nie en hy het net een dogter gehad. Daar is dus geen afstammeling van hom vandag in Suid-Afrika nie.

Figuur 4.18: Voorgeslag van Johanna Catharina Nieman

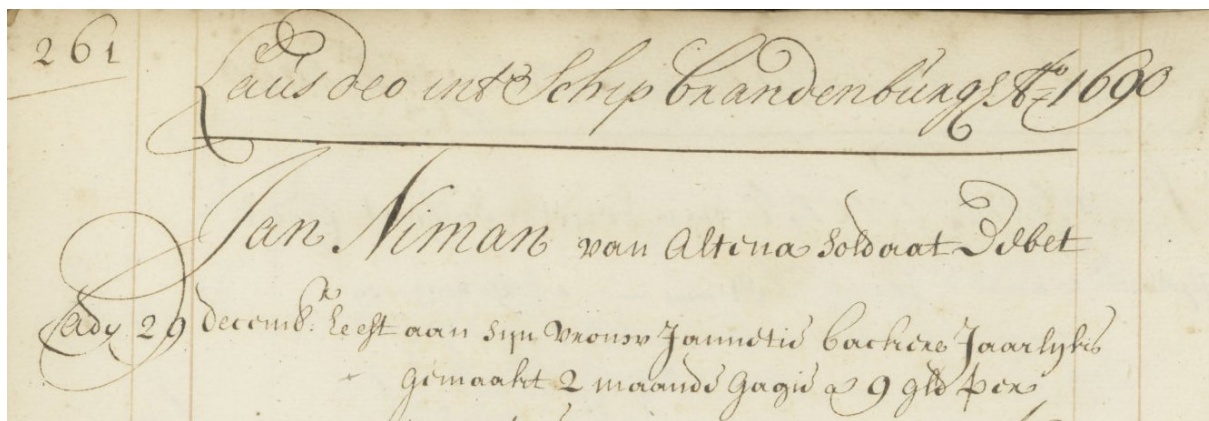
4.9.2 Oupa Nieman en ouma Putter

4.9.2.1 Jan Nieman²³

“Jan Niman uit Altena” in Noordryn-Wesfale, het op 4 Junie 1691 as soldaat op die skip *Brandenburg* aangekom en op die 29ste aan wal gestap op bevel van goewerneur Simon van der Stel, sodat hy een van die vryliede kon word (VOC Opvarenden: Niman). Die eerste uitgawe van De Villiers se *Geslacht-register* dui Nieman se tuisdorp aan as Altona (De Villiers 1894a:

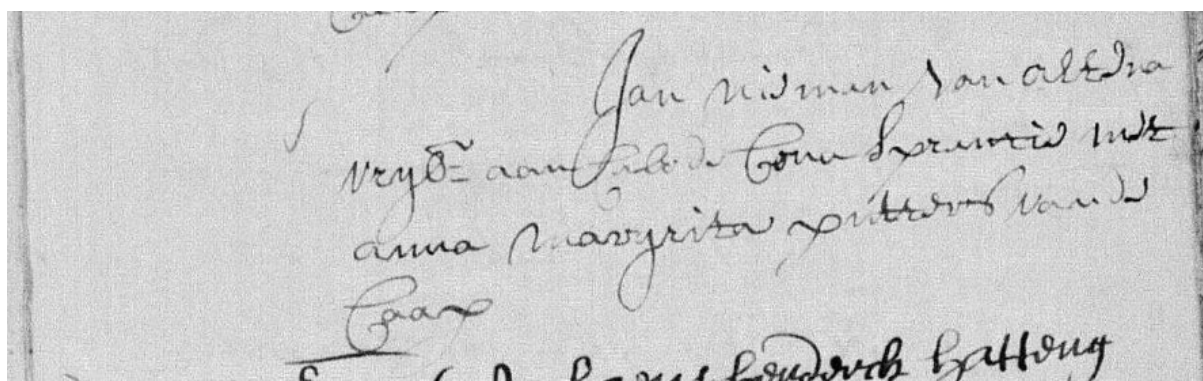
²³ Nieman word gebruik om te standardiseer; individuele lede het egter hul van op verskillende maniere gespel.

473). Op grond van Jan Nieman se testament het Hoge sy geboorteplek beskou as Arendsee. Dit word net so oorgeneem deur Pama in die tweede druk van die *Geslagsregisters* asook die *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Hoge 1946: 295; De Villiers & Pama 1981b: 648; SAG 6: 274).

Figuur 4.19: Skeepsoldyrekening van Jan Nieman van Altena.

Op 26 Januarie 1694 tree Jan Nieman uit die diens van die VOC toe hy 'n vryburger aan die Kaap de Goede Hoop word. Daar word na hom verwys as “vrijwiltshut”. Dat hy 'n jagter was, word ook in ander bronne bevestig (Hoge 1946: 321; De Villiers & Pama 1981b: 743). Die twee jagters, Coenraad Visser en Jan Niman (Nieman), is dus albei spesifiek uitgekies om in die Kaap agter te bly.

Figuur 4.20: Huweliksinskrywing: Jan Nieman van Altena vryb aan Cabo de Bona Espriance met Anna Margrita Putters van die Caap (NG Kerk G1 4/1 1700-1788: 90)

Wat interessant is, is dat hy 'n maandbrief uitgemaak het waarin hy jaarliks twee maande van sy salaris aan sy vrou, Jannetie Backere, laat uitbetaal het (VOC Opvarenden: Niman). Hy het dus 'n vrou in Europa gehad. Dit is nie aangeteken in gepubliseerde geslagsregisters nie. Sy vrou moes gesterf het en hy trou vir 'n tweede keer op 25 Januarie 1696 met Anna Margaretha

Putter, dogter van Dietrich Putter en Zacharia Jansz Visser (figuur 4.18). Volgens die huweliksregister is sy tuisdorp, soos ook op sy skeepsoldyrekening, Altena. Daar word nie aangegee dat hy 'n jongman is nie.

4.9.2.2 Dietrich Putter

Omdat Putter baie vroeg aan die Kaap was, al voor 1676, het sy skeepsoldyrekening nie behoue gebly nie en moet sy inligting van ander bronne verkry word. Toe Dietrich Putter op 29 Oktober 1679 in Kaapstad met Zacharia Visser trou, gee hy sy plek van oorsprong aan as Suerenbergh (NG Kerk G1 4/1 1665-1695: 1679). Volgens Hoge het Dietrich Putter van Zierenberg in Kassel gekom (Hoge 1946: 321). Daar is ook 'n klein plekkie met die naam van Schürenberg in Noordryn-Wesfale, waarskynlik 'n landgoed (Google Maps: Schürenberg). Sonder meer inligting kan nie uitsluitsel gegee word oor wat met “Suerenbergh” bedoel word nie.

Volgens die datum waarop die inventaris van sy boedel opgestel is, is voor 13 Mei 1699 oorlede. Putter was besonder welgestel: hy het een plaas in die Tygerberg waarvan die opstal vir f1000 waardeur is, benut en hy het die erfplaas Roodeblom (in Tafelvallei) wat teen f1500 waardeur is, besit. Sy ander waardevolle besittings was ses slawe en een slavin, drie waens, 90 beeste, 620 skape en 9 perde. Die totale waarde van die boedel was f9038:05:00 (Bewaarders 25: 16; TANAP MOOC 8/1.42).

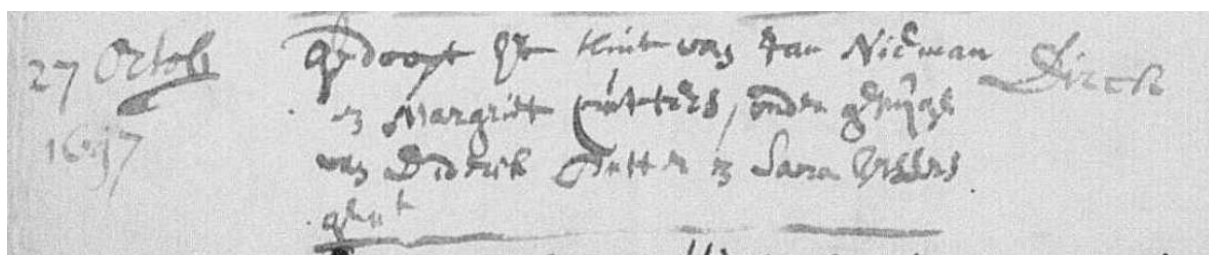
As ryk weduwee van 33 jaar, moes dit vir Zacharia nie moeilik gewees het om weer te trou nie. Na Diederick (Dietrich) Putter se dood het Zacharia egter 'n kind by Johannes Basson gehad sonder dat hulle getroud was. Johannes was die seun van Arnoldus Willemsz Basson en Angela van Bengale. Hy is oorlede in 1706 en in dieselfde jaar trou Zacharia met Andries Krügel, 'n immigrant van Tennenlohe naby Nürnberg in Beiere (TANAP C. 093, pp. 30-40).

4.9.3 Oupa Claas de Voogd en ouma Christina van die Kaap

Die oudste seun van Jan Nieman en Anna Margarita Putters word op 27 Oktober 1697 gedoop (NG Kerk G1 8/1 1695-1712: 8). Hy is Dirck gedoop, maar het as Diederik bekend gestaan. Diederik Nieman het nooit getrou nie, maar 'n vaste verhouding met Elizabeth Voogd van die

Kaap gehad. Elizabeth was die dogter van Claus de Voogt wat hy by Christina²⁴ van die Kaap gehad het (Pottas 2014: 13).

Catharina Nieman was die dogter van Elizabeth Voogd, wat die dogter van Claus de Voogt was, wat hy by Christina²⁵ “de vrije bastarden” gehad het (Pottas 2014: 13). Wie Elizabeth se pa was, kan nie met sekerheid gesê word nie. Volgens een denkrigting was sy moontlik die kind van Adrianus de Voogd en die slavin Catharina (Stamouers: SPIES). Dit is egter nie korrek nie. Adrianus de Vooght was van 1667 tot 1674 predikant aan die Kaap, maar Elizabeth is eers in ongeveer 1705 gebore. Daar was ook ’n sekere Claes de Voogdt wat volgens ’n aantekening die skipper was van die skip “*Mauritius Eijlandt*” (*Eiland Mauritius*) (TANAP C. 015, pp. 36-38). Volgens die databasis van *Dutch Asiatic Shipping* was die skipper van die *Eiland Mauritius* egter Huibert Barendsz. Gruit (DAS: Eiland Mauritius, 5747.2). Daar is dus nie sekerheid oor wie die Claes de Voogdt was wat die resoluë van 4 April 1681 geteken het nie, maar hy was nie iemand wat in die Kaap gebly het nie.

Figuur 4.21: Doopinskrywing van Dirck Nieman

Dit laat Claas de Voogt. Hy het as “Claes Voocht uit Caspelhenstede” op 1 Oktober 1691 as soldaat op die skip *Lek* na die Kaap gekom. Sy tuisdorp was Caspelhenstede (VOC Opvarenden: Voocht). Die woord “karspell” beteken kerkdorp en omdat daar geen alternatiewe is vir enige dorp wat na Caspelhenstede klink nie, is sy tuisdorp waarskynlik die kerkdorp Henstedt (of Hennstedt). Daar is verskeie dorpe met die naam Henstedt/Hennstedt in Duitsland (Dumont 2012: 389).

Claes Voocht was waarskynlik ’n grootwildjagter. Thunberg verwys na ’n insident wat op die 2de November 1773 plaasgevind het: “After this we passed Clas Vogt’s Rivier, so named from

²⁴ Die name word soms verwar, maar die ma word hier deurgaans Christina genoem en die dogter Elizabeth.

²⁵ Christina word ook soms Elizabeth genoem.

Clas Vogt, a colonist who had been trampled to death by an elephant, and that in so shocking a manner that scarcely the vestige of a bone was to be seen in his remains” (Thunberg & Forbes 1986: 206). Thunberg het mondelinge oorlewering neergeskryf en dit is nie onmoontlik dat dit effens verdraai kon wees nie. Daar is ook ander verduidelikings vir die oorsprong van die naam Klaasvoogdsrivier. Volgens Raper (2004: 178) is dit vernoem na ’n amptenaar van die VOC wat in 1717 in daardie omgewing Khoikhoi-plunderaars gejaag het. Die verhaal van Thunberg was egter die een wat reg is. Daar is onweerlegbare bewys gevind dat Claas Voogd wel deur ’n olifant doodgetrap is: volgens sy skeepsoldyrekening is hy op 20 Oktober 1719 deur ’n olifant “doot getreden” (VOC Opvarenden: Voocht).

Nadat Voogd gearriveer het, was hy eers soldaat, daarna boerkneg en later onafhanklik (Pottas 2014: 11-12). Hy het duidelik nie geboer nie, want in die opgaafrolle is daar geen teken van boerdery nie, wat die vermoede bevestig dat hy wel ’n jagter kon wees.

Claas Voogd het nooit getrou nie, maar een dogter by Christina van die Kaap, ’n Khoi-vrou, gehad. Hierdie dogter was Elizabeth Voogd en dit is sy wat met Diederik Nieman saamgeleef het (vir die De Villiers-Pamanotasie kyk na afdeling 1.2.6 en afdeling 1.2.7).

- a Claas VOOGHT
- x Christina van die Kaap
 - b1 Elizabeth VOOGHT
 - x Diederik NIEMAN
 - c1 Jan NIEMAN
 - c2 Elizabeth Margaretha NIEMAN x landouwer Cristoffel BEUKMAN (Christoffel Beukman)
 - c3 Johanna Catharina NIEMAN x messelaar Philip Petrus SPIES
 - c4 Claus NIEMAN
 - c5 Pieter NIEMAN
 - c6 Frederik NIEMAN
 - c7 Maria NIEMAN

Diederick (Diederik) Nieman noem haar in sy testament “de Vrije Bastaardinne Elizabeth Voogd”. Hy maak haar sy erfgenaam tesame met haar sewe kinders (KAB 1/STB 18/10.50 1747).

Johan Pottas, genealoog van Bloemfontein, is tans (2018) besig met ’n projek om die vroulike afstammeling van Elizabeth Voogd na te speur, beide volgens geslagsregisters en DNS-toetse. Weens die moontlikheid van “nie-vaderskap” (non-paternity) (soos aangenome kinders en kinders van wie die vrou se eggenoot nie die pa was nie) moet minstens twee mense se DNS getoets word om afstamming te bepaal. Twee vroue wat volgens hulle genealogie afstammeling van Elizabeth Voogd van die Kaap was, het in samewerking met Johan Pottas

hul mitochondriale DNS laat toets. Die genetiese toetse het altwee van hulle in die haplogroep²⁶ L0d geplaas. Die verspreiding van hierdie haplogroep en sy onderverdelings “dui sterk op ’n oorsprong by Khoi- en San-voorsate, vóór die aankoms van die Bantoesprekende bevolkingsgroepe in Suider-Afrika” (Pottas 2014: 13).

Tabel 4.6. Opgawes van Claas Voogd vir 1700, 1700, 1702 en 1709

Opgawes van Claas Voogd 1700, 1702 en 1709														
Van of VS - Vryslaaf	Naam	Mans	Vroue	Seuns	Dogters	Knegte	Slawe M	Perde	Beeste	Skape	Varke	Wingerdstokke	Wyn	Koring Saai
1700 181 VOOGD	CLAAS	1						1						
1702 304 VOOGD	CLAAS	1												
1709 142 VOOGD	CLAAS	1												

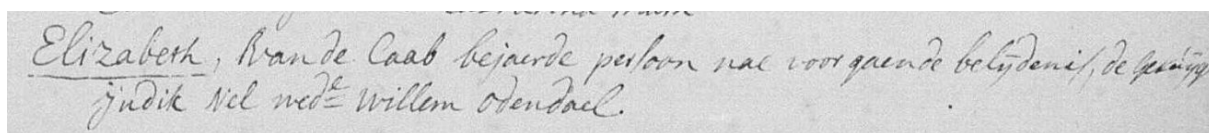
Die stammoeder van die Philip Peter Spies-tak was dus ’n afstammeling van ’n Khoi-vrou. Behalwe die bekende Eva wat met Pieter van Meerhof getroud is (families Bockelberg en Zaaïman), identifiseer Ockert Malan nog drie Khoi-stammoeders, naamlik Johanna Catharina Toll (familie Voortman), Kaatjie van de Kaap (families Van der Westhuizen en Lotter) en Martha van die Kaap (familie Veldsman) (Malan 2014: 9). Daar is natuurlik ander Khoi-stammoeders wie se vroulike nageslag moontlik uitgesterf het, byvoorbeeld Barbara van die Kaap wat met Christiaan Frederik Weytzel getroud was (Heese 1985/2005: 121, 141; SAG 16: 258).

4.9.4 Pa en ma: Diederick Nieman en Elizabeth Voogd

Diederick Nieman en Elizabeth Voogd was vir jare bymekaar betrokke in ’n saamblyverhouding. Uit hierdie verhouding is nege kinders gebore.

Die doopinskrywing van Elizabeth, die stammoeder van die Philip Peeter Spies-familie, lui: “Elizabeth, van de Caab bejaerde persoon nae voorgaende belijdenis, de getijge Judik Nel wed^e Willem Odendaal” (figuur 4.22). Die datum, wat nie op die afbeelding gesien kan word nie, is 12 Desember 1745 (NG Kerk G1 8/3 1743-1756: 14).

²⁶ ’n Groep mense wat van dieselfde voorouer afstam.

Figuur 4.22: Doopinskrywing van Elizabeth van de Kaap (NG Kerk G1 8/3 1743-1756: 14)

Om seker te maak dat hierdie Elizabeth die persoon is wat later met Diederick Nieman getroud is, moet daar 'n kontakpunt tussen die egpaar Jan Nieman en Elizabeth Putter en die egpaar Willem Odendaal en Judith Nel gevind word.

Van die opgaafrolle kan afgelei word dat Jan Nieman in die distrik van Stellenbosch met vee geboer het en ook 'n bietjie koring geplant het. Twee persone wat naby hom geboer het, was Pieter van Wyngaarden en die weduwee van Willem Odendaal.

Tabel 4.1. Opgawes van die weduwee van Willem Odendaal en van Jan Nieman 1738

Opgawes van die weduwee van Willem Odendaal en van Jan Nieman 1738																					
Van of VS - Vryslaaf		Naam	Mans	Vroue	Seuns	Dogters	Knegte	Slawe M	Perde	Beeste	Skape	Varke	Wingerdstokke	Wyn	Koring Saai	Koring Wen	Rog Saai	Rog Wen	Snaphaan	Pistole	Distrik
573 ODENDAAL WED		WILLEM		1	4	1		1		12	150				2	15	1	5			S
574 VANWYNGAARDEN		PIETER	1	1					6	40	50								1	1	S
575 NIEMAND		JAN	1	1		1			3	12	200				1	10			1	1	S

Pieter van Wyngaarden se opgawes is net voor dié van Jan Nieman geneem. Hy het op 6 November 1716 kragtens 'n bevel van die goewerneur aan land gegaan. Ses jaar en vyf maande later, op 17 April 1723, word hy 'n vryburger. In 1727 is hy met Christina Human (b3) getroud. Sy was die dogter van die stamvader Jan Human en Elizabeth Vion van die Kaap. Hulle het drie seuns gehad, maar twee moes jonk gesterf het, want slegs Pieter Johannes (b2) het 'n nageslag agtergelaat. Volgens die opgaafrol (tabel 4.1) van 1738 het Pieter senior en sy vrou op daardie stadium geen kinders gehad nie. Bogenoemde, Pieter Johannes (b2), is waarskynlik kort nadat die opgawes geneem is, gebore.

In 1744 sterf Pieter Jansz van Wyngaarden. Volgens sy skeepsoldyrekening is hy deur sy klein seuntjie van ses of sewe jaar aangetref "leggende over het gebergte, niets nalatende". Waar hy in 1738 40 beeste en 50 skape gehad het, het hy met sy dood niks gehad nie. Dinge moes vir hom tussen 1738 en 1744 verkeerd geloop het (SAG 16: 538; VOC Opvarenden: Van Weijngaarden). Na sy dood speel hy speel vanselfsprekend geen rol meer in die Niemans se daaglikse bestaan nie.

Die buurvrou wat aangedui word as die weduwee van Willem Odendaal, was Judith Nel, die tweede vrou van die stamvader Willem Odendaal van Keulen. Behalwe dat haar opgawes kort voor dié van Jan Nieman geneem is, is daar nog bewyse dat hulle nie te ver van mekaar gebly het nie. Toe die weesmeesters in 1744 die boedelinventaris van Jan Nieman opstel, koop die weduwee Odendaal een vat en twee balies vir twee stuiwers uit die boedel (TANAP MOOC 10/5.66).

Uit die bestaande inligting blyk dit feitlik sonder twyfel dat die dopeling Elizabeth later die vrou van Diederick Nieman geword het.

Die jare 1744-1745 het 'n verandering in die gesin van Diederick Nieman en Elizabeth Voogd meegebring. Op 24 Januarie 1745 word die twee oudste dogters, Elizabeth Margrita (18) en Johanna Catharina (16), in die Kaapse kerk gedoop. Binne 'n maand, op 14 Februarie, word hulle oudste broer Johannes (20)²⁷ ook gedoop en 'n week later is hy en sy suster Elizabeth Margaretha doopgetuies toe Christina (10), Diderik (7) en Fredrik (3) gedoop word.²⁸

Uiteindelik, op 12 Desember, word hulle ma, Elizabeth, self gedoop nadat sy vooraf belydenis van geloof afgelê het.

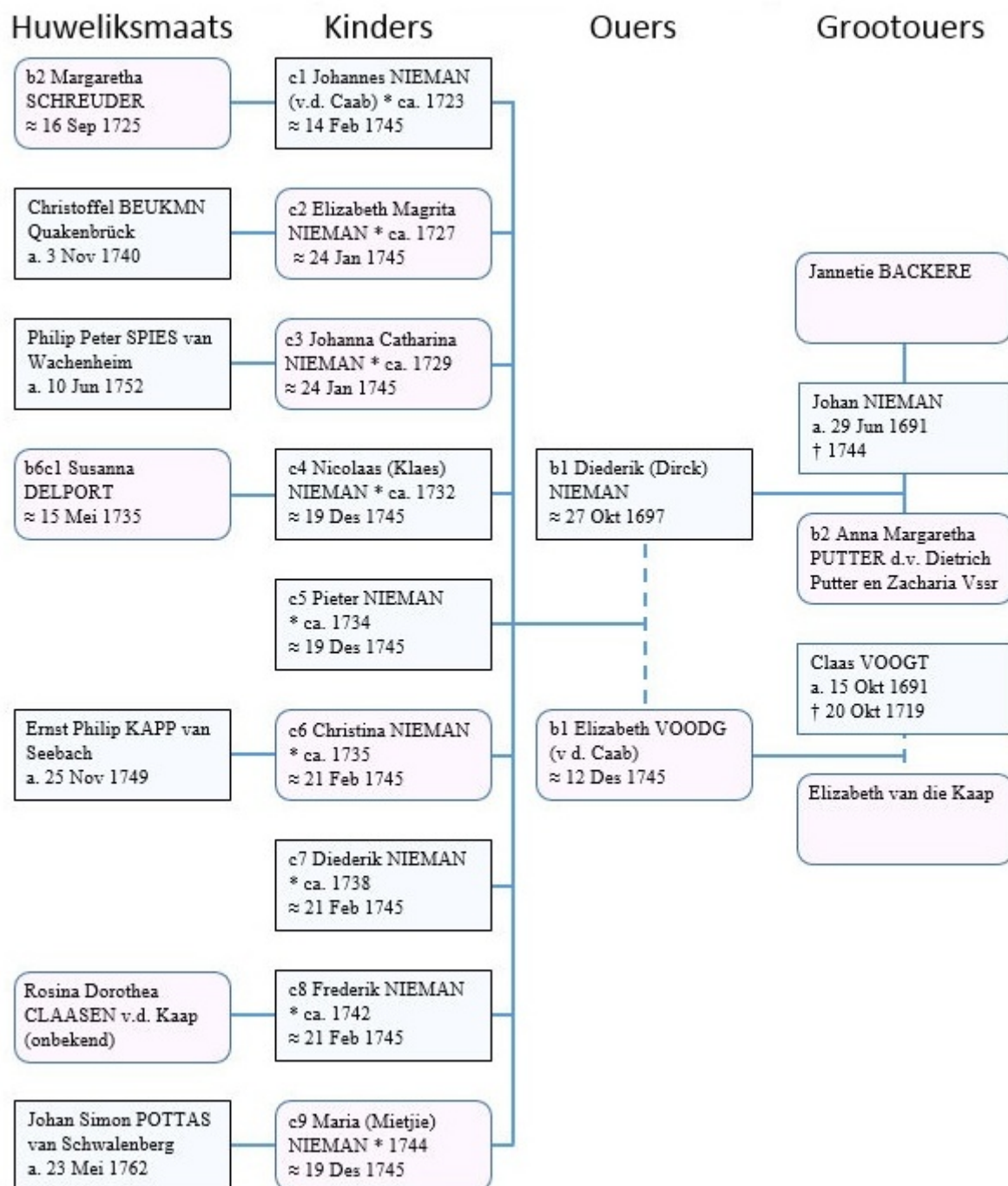
'n Week later word die ander drie kinders gedoop. Elizabeth is hierdie keer doopgetuie by die doop van die kleintjie, Maria (1). Die ander twee, Klaes (13) en Pieter (11), word gedoop na aflegging van geloofsbelydenis. Omdat hulle so jonk was, word hulle moeder en vader se name ook by die doop vermeld. Uit hierdie dope kan afgelei word dat kinders bo sestien, soos Johanna Catharina, geloofsbelydenis kon aflê en gedoop word sonder die bystand van hulle ouers.

Daar was geen beswaar teen die doop op grond van hul afkoms nie. Vanaf 1655 het die beginsel in die Kaap gegeld dat slawekinders op grond daarvan dat hulle by Christene gewoon het, gedoop kon word, mits die voogde hulle daartoe verbind om die kinders in die Christelike geloof op te voed (Dreyer 1925: 32).

²⁷ Hy is die enigste van die kinders wat moontlik verkeerd geplaas is. In geval van al die ander dope is daar meer as een rede waarom die kind wat sonder van gedoop is as een van die Nieman-kindere geïdentifiseer is. In Johannes van die Kaap se geval, staan hy 'n week later as doopgetuie by die doop van sy suster en broers wat ook betekenisvol is.

²⁸ Die ouderdomme is uitgewerk op grond van Jan Nieman se testament van 1747. In sekere gevalle is die ouderdomme onderskat. Diederik Nieman is byvoorbeeld al in 1751 in sy eie reg opgeneem in die opgaafrolle. Dit beteken hy is nie in 1738 nie, maar vroeër, minstens in 1736 gebore.

Die algemene beginsel was dus dat nie-Christen kinders gedoop kon word, indien daar iemand was wat hulle in die Christelike geloof kon opvoed.

Figuur 4.23: Kinders van Diederick Nieman en Elizabeth Voogd van die Kaap

Dit is 'n merkwaardige verhaal van die dogter en kleinkinders van 'n Khoi-Khoi vrou; die verhaal van hoe 'n hele gesin hulle binne een jaar na die Christelike godsdiens gekeer het. Die aansporing het waarskynlik gekom van die twee oudste dogters wat eerste gedoop is. Die dood

van hulle oupa, Johan Nieman, en hulle buurman Pieter van Wyngaarden, het dalk iets daarmee te doen gehad. Ds. Francois le Sueur wat predikant in die Kaap was van 1729 tot 1746 moes definitief iets daarmee te doen gehad het – hy is trouens die een wat die ouer kinders en hul ma Elizabeth moes kerkiseer (Dreyer 1924: 35, 46).

Ten spyte daarvan dat hulle gedoop is, het hierdie Khoi-Khoi-afstammelinge nie dadelik by die gemeenskap ingeskakel nie. Die vroue het met Duitse immigrante getrou, nie met gevestigde boere nie. Beukman was van Quakenbrück, Nedersakse; Spies van Wachenheim, Rynland-Palts; Kapp óf van Seebach in Baden-Württemberg óf Seebach in Thüringen; en Pottas van Schwabenberg, Noordryn-Wesfale.

Inskakeling by die gemeenskap, sou behalwe vir afkoms, afhang van die gebruik van Nederlands, die persoon se finansiële posisie en sy/haar posisie in die kerk.

’n Geslag later was hulle totaal geassimileer. Almal is in De Villiers en Pama se *Geslagsregisters van ou Kaapse families* opgeneem, behalwe Pottas. Die rede waarom Pottas nie opgeneem is nie, is nie omdat die familie nie geassimileer was nie. Sy seun, Johannes Hendrik, is getroud met Anna Margaretha van Wyk (b1c5d1e1f1), dus die vyfde geslag van die afstammelinge van Roelof Adriaans van Wyk (SAG 16: 474). Hulle was dus geassimileer, maar waarskynlik so ’n klein familie dat hulle toevallig uitgelaat is.

4.10 Die kenmerke van die Nieman- en Voogd-families

4.10.1 Grootwildjagters

Jan Coenraad Visser, betoorgrootvader van Johanna Catharina Nieman, het as soldaat na die Kaap gekom, maar “soldaat” was slegs sy funksie op die skip; hy was waarskynlik ’n bedrewe jagter. Dit is juis daarom dat hy gekies is om aan land te kom (afdeling 4.7.2). Daar is stories van hom vertel van hoe akkuraat hy ’n leeu kon skiet, en ook stories oor hiënas en seekoeie wat hy geskiet het (afdeling 4.7.2).

Jan Coenraad se skoonseun, Jan Nieman, was ook ’n jagter; nadat hy getroud is, is daar na hom verwys as “vrijwiltschut” (afdeling 4.9.2).

Johanna Catharina se oupa, Claes de Voogd (Voocht), was ’n grootwildjagter wat op die ou end deur ’n olifant doodgetrap is (afdeling 4.9.3).

Hiervolgens wil dit voorkom asof mense sosiale groepe rondom beroepsrigtings gevorm het en dat huweliksmats uit hierdie groepe gekies is.

4.11 Die afkoms van die Kaapse “bruin”-bevolking

Die van Spies kom nie net onder die sogenaamde wit bevolking voor nie, maar ook onder die bruin bevolking. Die samestelling van ’n geslagsregister is afhanklik van die beskikbaarheid van dokumente. Die meeste persoonlike dokumente het nie bewaar gebly nie. In die argiefbewaarplekke is die dokumente wat nodig was om die land te bestuur. Die aankoms en aansoek om burgerskap is belangrike dokumente, maar het nie betrekking op slawe en politieke vlugteling nie. Sterfkennisse is slegs beskikbaar vir diegene van wie ’n boedel beredder moes word. Khoi-mense is deur hulle kapteins bestuur en is nie in die VOC-dokumente opgeneem nie.

Die Kaapse kerk het nie onderskeid getref tussen mense wanneer hulle gedoop is nie; vrygestelde slawe is gedoop, sowel as ander mense wat nie van Europese oorsprong was nie. Wanneer kinders van slawe wat aan werknemers van die kompanjie of aan vryburgers behoort het, gedoop is, is die naam van die moeder en die naam van die eienaar opgeteken. Dit word nie spesifiek genoem of die eienaar mede verantwoordelik was vir die Christelike onderrig van die slawekinders nie. By die doop van volwasse slawe is die betrokke persoon se naam en weereens die naam van die eienaar gegee. Hierdie slawe is gedoop na belydenis van geloof. Die doop van slawe is apart opgeteken van dié van die res van die gemeente; andersins het die doop by dieselfde geleentheid plaasgevind. Volgens die Kaapse doopregister van die 28ste Augustus tot die 20ste November 1740 is – op die twee bladsye wat 134 en 135 genommer is – agt kinders waarby “onecht” staan gedoop, vyf “vryswartes, en ’n seun van “de eerw. Heer” Frans Le Sueur en “mejuffou” Johanna Catharina Swellengrebel, suster van goewerneur Hendrik Swellengrebel (NG Kerk G1 8/2: 134).

Van die vroeë dokumente wat wel oor slawe beskikbaar is, is verslae van hofsake waar daar verwysings na hulle voorkom, nie noodwendig as beskuldigde nie (Heese 1994, Worden 2014). Na die afskaffing van slawerny is daar van boere vereis om opgawes van slawe in hul besit in te dien en hierdie dokumente het ook bewaar gebly. Dit is die bron waarmee Ebrahim Rhoda begin het. Die twee slawebroers, Leander en Jacobus wat die stamvaders van die Rhoda-familie was, is in die slaweregister van Willem Morkel (b3c5) aangeteken. Rhoda het die

ongedokumenteerde gedeeltes met persoonlike vertellings aangevul. Dit is duidelik die metode wat gevolg moet word om 'n geslagsregister van die afstammelinge van slawe op te stel (afdeling 7.13).

Wat die bruin bevolking betref, is in 'n genetiese studie gevind dat drie hoofgroepe, naamlik Afrikane, Europeërs en Asiate bygedra het tot die bevolkingsamestelling. Die persentasie genetiese bydrae van die Khoisan en Europese groepe aan die patrilineêre kant (paternal ancestry) was omtrent gelyk verdeel (Quintana-Murci *et al* 2010: 617). Die bevinding het 'n implikasie wat betref die oënskynlike klaslose samelewing in die tyd van die Kompanjie (Giliomee 2004a: 29). Welvaart was nie gebou op ras nie, maar wel op toegang tot die ekonomie. Wanneer 'n man 'n rondtrekkende Khoi- of Sanvrou as sy lewensmaat kies, het hy nie toegang gekry tot die landbou-ekonomie van die Kaap nie.²⁹ Aan die anderkant sou 'n huwelik met 'n weduwee vir hom finansiële baie voordele inhou. Lady Anne Barnard verwys na 'n besoek aan 'n plaashuis, waar die vrou twintig jaar ouer as die man was; “he had married her for money, she him for love” (Barnard & Anderson 1924: 48).

Alle bevolkingsgroepe is beoordeel op grond van ras of “bloed”, soos wat groepvermenging aanvanklik beskryf is (Theal Hist. VOC 2: 324-326)

Daar is eers na die draai van die twintigste eeu begin om die samestelling van die bruin bevolking wetenskaplik te ondersoek. In 'n studie oor die samestelling van die Suid-Afrikaanse bruin bevolking word bevind dat drie hoof- kontinentale genetiese groepe (“African”, Europees en Asies) bygedra het tot die genetiese samestelling van die bruin bevolking. Meer Europese mans as mans van Afrika (insluitende Khoisan) was betrokke by die grondlegging van dié bevolking. Die vroulike kant wys op 'n oorwegend Khoisan-oorsprong. Die steekproef is getrek uit hoofsaaklik Christengebiede van die Wes-Kaap en het nie die Kaapse Maleiers ingesluit nie (Quintana-Murci *et al* 2010: 617). Volgens 'n ander studie wat die afstamming van die Moslems van die Strand ondersoek het, is bevind dat die grootste bydrae aan die vaderlike kant dié van die Asiese haplogroep was (Geduld 2010: 52).

In 'n studie van Afrikaner-mans, asook mans van gemengde afkoms, is gevind dat die mees algemene haplotipe in beide groepe voorkom (Ehrenreich *et al* 2008: abstrak).

²⁹ Landbou in die enger sin van akkerbou. Rondtrekkende Khoi was wel gemoeid met die veeteelt.

Die steekproefgroottes is klein, veral dié van die laasgenoemde twee studies: Geduld gebruik 100 Moslemmans en Ehrenreich 108 Afrikanermans en 114 mans van gemengde afkoms. Hierdie studies, asook die van Quintana en medewerkers, moet herhaal word om definitiewe gevolgtrekkings te kan maak, maar baie Europese mans het bygedra tot die genetiese samestelling van die bruin bevolking. Van moederskant het 'n aansienlike bydrae van die Khoisan-bevolking gekom (Quintana-Murci *et al* 2010: 614).

4.12 'n Klaslose samelewing?

Die uitgebreide Spies-familie is in hierdie hoofstuk nagegaan. Sodoende is ook 'n beeld gevorm van die plattelandse en stedelike samelewing van die Kaap. Een aspek daarvan is die geskiedenis van en die belangstelling in die bydrae van verskillende bevolkingsgroepe tot die samestelling van die Afrikaner. Taalgroepe is in die verlede beoordeel op grond van hulle “karakter”; dit wat Theal noem “unblemished character” (Theal Hist. VOC 2: 325). Dit is egter nie uitsluitlik sy eie persoonlikheid en oorgeërfde eienskappe wat 'n persoon se optrede definieer nie, maar ook sy lewensomstandighede. Die ondersoek na demografiese veranderlikes wat hier gedoen is, dui daarop dat die taal wat iemand gepraat het 'n groot invloed op sy persoonlike lewe gehad het. Hierdie ondersoek kan gesien word as 'n loodsstudie wat met 'n groter databasis herhaal kan word.

Soos duidelik gesien kan word, is slawekinders of die kinders van Europeërs en slawe gereeld in die kerk gedoop. Huwelike is tussen burgers of kompanjiesamptenare en afstammelingen van slawe voltrek. Die een keer toe 'n besoekende predikant geweier het om 'n slawekind te doop, het die Politieke Raad sterk beswaar aangeteken “maer het ander slavenkindt heeft hij met goeden voorbedacht versmadelijckerwijs van hem afgewesen” (TANAP C. 004, pp. 5-10). Die voorwaardes wat aan doop geheg is, was dat daar 'n Christen as doopgetuie moes optree sodat die kind wat gedoop word in die Christelike beginsels onderrig kon word (Hattingh 1982: 27). Dieselfde het gegeld in die geval van Katolieke ouers; hulle moes getuies soek wat die ware Gereformeerde Godsdiens aangehang het (TANAP C. 009, pp. 9-12). Ook ten opsigte van ongehude moeders en kinders gebore van Europeërs en slawe-afstammelingen, het die kompanjie, ten minste aanvanklik, 'n toegeeflike beleid gevolg (Groenewald 2008: 13). In teenstelling hiermee is daar dikwels deur besoekers beswaar daarteen aangeteken en die Politieke Raad het plakkate uitgevaardig om die gedrag van kompanjieswerknemers en selfs offisiere te reguleer. Die resoluë van 1678 waarna dikwels verwys word, maak spesifiek

melding van “bijzitte”, dit wil sê ’n vrou wat met ’n man saamleef sonder om met hom getroud te wees, en ook na Christene en heidene (TANAP C. 013, pp. 102-104).

Beleid en praktyk het egter in ’n groot mate van mekaar verskil (Hattingh 1982: 28, 36) en die Kaapse samelewing het voortbestaan as ’n toegeeflike gemeenskap. Wat presies later daartoe aanleiding gegee het dat twee groepe, die sogenaamde “wit-” en “bruin-” mense, ontstaan het, kan nie met sekerheid gesê word nie. Gerrit Beukes se mense het ingeskakel by die Namakwaland-basters, maar Philip Spies se mense is in die gemeenskap van die Kaap opgeneem. In altwee gevalle het die man met ’n Khoi-vrou (of -afstammeling) getrou.

Wat die vroue betref, is die een ding wat uitstaan dat die vroue van die Kaap onafhanklik en bekwaam was en nie geskroom het om op te tree wanneer die situasie dit van hulle vereis het nie.

In ’n studie oor Machtelt Smit vind Karel Schoeman sekere aspekte van die Kaapse samelewing wat opvallend is, onder andere die groot aantal verhoudings tussen wit mans en vroue van ander groepe en dat die vroue meer energiek en ondernemend as die mans was (Schoeman 1996: 36). Dit is in ooreenstemming met dit wat hier gevind is (afdeling 4.5.4 en afdeling 4.8.5). Hy vind ook dat, in die sewentiende en vroeë agtiende eeu, daar nie ’n beduidende kleurdiskriminasie aan die Kaap was nie. In die loop van die agtiende eeu het die kleurbewussyn toegeneem (Schoeman 1996: 36-38). Upham verskil skerp van Schoeman en beweer dat slegs ’n paar slawe ’n rol gespeel het in die koloniale samelewing (Upham 2000: 32). Wat genetiese samestelling betref, is dit nie korrek nie; daar was baie ondertrouery. Wat individue betref, het die posisie wat hulle in die samelewing ingeneem het waarskynlik minder met slawe-afstamming as met ekonomiese welvaart te doen gehad.

Minder beduidende, maar redelik onbekende kenmerke van die samelewing wat na vore gekom het, was dat daar heelwat jagters, waaronder grootwildjagters, na die Kaap gekom het.

Dit is ook opvallend hoeveel van die bemanningslede deur die goewerneur gekies is om in die Kaap agter te bly. Jan Coenraad Visser is gekies om hier te bly as jagter. Jan Nieman is gekies om ’n vryburger te word. Philip Morkel het op bevel van die goewerneur as konstabel aan land gegaan.

HOOFSTUK 5

VESTIGING

5.1 Die wêreld van die 18de eeu (1726-1788)

5.1.1 Die vestiging van 'n familie

Die geskiedenis van die Spies-familie begin nie met Johannes Spies se vestiging aan die Kaap nie, maar met die huisgesin wat daargestel is deur Anna Beukes en haar eerste man, Hermanus Coers, wat van Bremen gekom het en met wie sy twaalf jaar getroud was (afdeling 2.6.1; figuur 2.5). Coers se verhaal word eers kortliks vertel, want Johannes Spies bou voort op die grondslag wat hy gelê het; die plaas wat hy bewerk het en die besittings wat hy bymekaar gemaak het. Die familie word beskryf in terme van die kinders wat gebore is, die plase wat bewerk is, die mense met wie hulle in aanraking gekom het en die natuur rondom hulle.

Na Johannes Spies se dood boer Anna Beukes, vrou-alleen, vir twintig jaar, tot haar dood in 1788. Dit was die einde van 'n era. Die kinders wat sy agterlêet was lankal nie meer Europeërs nie. Hulle was, soos wat Hendrik Biebou gesê het, Afrikaners. Dit was ook baie naby aan die einde van 'n leefwyse en omgewing waarmee die Kapenaars bekend was, want die Kaap was op die drumpel van ingrypende veranderinge.

5.1.2 Die Barbieropstand van 1739

Die opstand van Estienne Barbier van Frankryk, 'n sersant van die VOC, teen die regering aan die Kaap gee 'n baie goeie blik op die gedagtegang van daardie tyd (Penn 1999:101).

Barbier het by verskeie geleenthede, baie keer wanneer hy te veel gedrink het, beskuldigings gemaak teen verskeie mense, maar veral teen Rudolf Siegfried Alleman en Godfried Lodewijk Kok. Hy het hulle van bedrog beskuldig en hulle beledig, iets wat in die Kompanjiestyd in 'n baie ernstige lig beskou is. Na 'n verhoor is hy in die Donker Gat opgesluit en toe hy vrygelaat is, het hy op 27 Maart 1739 gedros of “weggeloop” (Penn 1999: 108-111; VOC Opvarenden: Barbier).

Terselfdertyd was daar die “oorlog” teen die Khoi (1738-1739) wat bestaan het uit 'n vee-ruilekspedisie na die Oranjerivier, die wederregtelike afneem van vee aan beide kante en gewapende aanvalle (Elphick 1982: 27; TANAP C. 110, pp. 53-104).

Barbier, tesame met 'n groep van agt ander mans, het op 'n Sondag 1 Maart 1739 na die kerk in Drakenstein (die Paarl) gegaan en 'n klagstaat aan die mense wat uit die kerk gekom het voorgelees. Daarna het Barbier sy “Avis van groot importentie” op die kerkdeur geplak. Die oorspronklike bronne spesifiseer nie “deur” nie, maar noem net dat dit aan die kerk geplak is (TANAP C. 109, pp. 96-101; Theal Bel. Hist. Dokt. 1: 1-4).

Barbier gebruik “Avis” waarskynlik as die ekwivalent van die Engelse “flyer”: 'n kennisgewing. Die dokument handel oor klagtes teen sekere Kompanjie-amptenare en die onregverdige behandeling wat die boere kry in die geval van 'n dispuut oor vee met die Khoi-Khoi (Schutte 1982: 212; Penn 1999: 101).

Daar is egter twee sake waaraan nie aandag gegee word nie: die Chinese kwessie en die droom van die werknemers van die kompanjie om 'n onafhanklike bestaan te maak. Armstrong verwys vlugtig na die Chinese kwessie, maar slegs in verband met die onregverdige behandeling van die owerhede wat Chinese begunstig bo “white men” (Armstrong 2012: 114). Dit is nie korrek nie, want Barbier gebruik die frases “Eerlijck lieden” en “Eerlijck Vrijburgers”, maar maak geen verwysing na kleur nie (Theal Bel. Hist. Dokt. 1: 1-2).

Daar was 'n klein, maar sigbare groep Chinese aan die Kaap. Baie van hulle was bandiete wat na die Kaap verban is (Harris 1998: 84). Barbier noem die hulle “Canailjes, duijmdraisse, en gegeeselt gebrandmerkt sneesen.” Met “Canailjes” word *kanallie* of *karnallie* bedoel met die betekenis van iemand wat 'n ander persoon na willekeur beïnvloed (TANAP C. 110, pp. 2-16).

Sy verwysing na geeselde en gebrandmerkte Chinese dui daarop dat hulle bannelinge en bandiete was. Om een voorbeeld te noem: Tio Tjanko, 'n Chinese banneling, is geesel en op altwee wange gebrandmerk (Heese 1994: 264). Barbier se uitlatings spreek duidelik van xenofobie, wat aangeblaas is deur die ekonomiese vooruitgang van die Chinese. Barbier gebruik bogenoemde byvoeglike naamwoorde om die Chinese te beskryf voordat hy by die klagte kom, naamlik dat hulle tussen die Christen-mense bly, rantsoene van die Kompanjie kry en dat hulle “negotienten” (negotianten), dus handelaars is wat gesteelde goedere verkoop (Theal Bel. Hist. Dokt. 1: 1).¹ Dit is moontlik die eerste aantekening van vreemdelingehaat in Suid-Afrika, gegrond op die vrees dat immigrante plaaslike mense se werk kan oorneem of hulle inkomste kan verlaag (Klugman 2009: 90).

Die tweede aspek van Barbier se Avis wat gewoonlik oor die hoof gesien word, is sy formulering van die begeerte vir sy toekoms. Barbier, net soos Biebou so dertig jaar vantevore, is in die posisie van beskuldigde en in daardie posisie reageer hy deur weerbarstig te wees. Hy vereenselwig hom met die bevolking en verwys na hulle, hyself ingesluit, as Afrikanerbroeders en eerlike Afrikaners. Hulle kla oor die rekognisiegeld van 24 riksdalders per jaar, hulle wil plase hê, soveel grond as wat hulle kan bewerk, bougereedskap, saad en vee. Die “brawe” seuns en dogters van die land kan nie trou nie, want hulle weet nie waarheen hulle na die huwelik sal gaan nie. Hulle weet hoe om die landbou te beoefen, maar het nie genoeg geld om na die huwelik 'n plaas van die owerhede te vra nie. Na twee paragrawe waarin hy die ekonomiese posisie van matrose en soldate bespreek en nogeens die rekognisiegeld, kom hy weer terug na hulle begeerte: om plase te hê, vryheid te kry, knegte te lig² en beeste, skape, perde of ander goed te besit. As die kompanjie dit kon verskaf, kon daarvan 'n “rekening van eer” (ereskuld) gemaak word.

Die hele vroeë geskiedenis van die Kaap is gebou op die vordering van die persoon van werknemer tot grondeienaar: eers in diens van die VOC, daarna 'n leenkneg by 'n boer voordat hy self kon boer. Eers wanneer hy selfstandig was, kon hy vryburger word, trou en uiteindelik

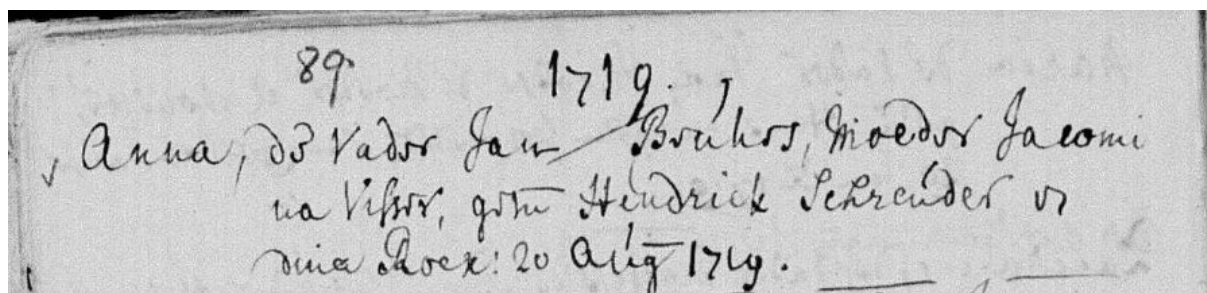
¹ Bladsy 1 kom na bladsy 48.

² Uit die diens van die kompanjie te neem. “Gelicht”: Die betekenis is eintlik dat 'n werknemer van boord gehaal is deur 'n buitelandse gesag, soos byvoorbeeld Engelse wat nie toegelaat is om op vreemde skepe in diens te tree nie (VOC Opvarenden: Gebruik. Reden van het eindediensverband).

daarna streef om boer op sy eie plaas te wees. Dit som die droom van die Kaapse mense van die agtiende eeu op (Theal Bel. Hist. Dokt. 1: 1-4).

5.2 Anna Beukes

Van Anna se lewe as kind en jongmeisie weet ons nie meer as wat ons uit die geslagsregister kan aflei nie. Sy sou eers later in haar lewe as weduwee in eie reg optree.

Figuur 5.1: Doopinskrywing van Anna Beukes (NG Kerk G2 4/1 1688-1732: 89)

Sy is op 20 Augustus 1719 gedoop: “Anna, de Vader Jan Beukes, moeder Jacomina Visser, getui. Hendrick Schreüder en Dina Kock: 20 Aüg 1719” (figuur 5.1). Die een doopgetuie, Hendrick Schreuder, het as “Hendrik Schreur uit Bohum in munsterland” op 6 November 1710 as soldaat op die *Westhoven* by die Kaap aangekom. Sy tuisdorp was Bochum, Münsterland, Noordryn-Wesfale en hy het in Mei 1715 vryburger geword (SAG 11: 112; VOC Opvarenden: Schreur). Na Jan Beukes se dood trou Anna se ma, Jacomina Visser, in 1722 met Hendrick Schreuder. Die man wat haar doopgetuie was, word gevolglik drie jaar later haar stiefpa. Die tweede getuie is waarskynlik Dina le Roux (b1), die dogter van Jean le Roux en Maria de Haase (SAG: 10: 225) (afdeling 2.6.1; figuur 2.6 en afdeling 4.7.1; figuur 4.8).

5.3 Die Coerse

5.3.1 Die van Kurtz

Dit is uiters moeilik om te besluit onder watter naam en van Anna Beukes se eerste man bekend gestaan het. Hy kom in die dokumente voor as “Harmen Koertsz uit Harbsted”, “Harmanus Koerts uit Breemen”, “Harmen Coersz van Harbste” en “Hermann Cors van Bremen” (afdeling 5.3.2).

Die voornaam kom van Hariman (Herman) wat “geëerde held” beteken. Daar is talle variasies van die naam, onder andere Harmannes en Harmens (Kapff 1889: 46). Sy van kom van Kurtz of Kurz af, wat ’n *oppernaam* is, d.w.s. ’n bynaam van toepassing op ’n hele familie. Dit het die betekenis van “kort”; dit wil sê ’n klein mens (Kohlheim & Kohlheim 2000: 406). Die naam Hermanus, die mees algemene naam, sal meestal gebruik word.

5.3.2 Vertrek van Duitsland

Toe Hermanus Coers Duitsland in ongeveer 1726 verlaat, was Bremerhaven (Bremerhawe) nog nie gebou nie en die broers Grimm het nog nie die sprokie *Die Musikante van Bremen* opgeteken nie.³ Hy gee sy tuisdorp in verskillende dokumente aan as “Harbsted”, “Harbste” of “Bremen”. Dit is moontlik dat Harbsted of Harbste die klankmatige skryfwyse van die woonbuurt Hastedt in Bremen was (Bessel 2010: 140). ’n Ander moontlike verklaring is dat sy tuisdorp Harpstedt was en Bremen die hawe waarvandaan hy vertrek het.⁴ In 1834 was Harpstedt ’n “Flecken” (vlek), dit wil sê ’n dorp met sekere administratiewe regte. Daar was 141 huise en 914 inwoners wat ’n bestaan gemaak het van akkerbou en daardie ambagte wat in die behoeftes van die omgewing voorsien het (Sonne 1834: 390-1). In figuur 5.1 word die stad Bremen aangetoon, asook die vlek, Harpsted. Bremerhawe is eers omtrent ’n eeu na die vertrek van Harmen Coers gevestig.

Die Duitse Hansestad Bremen is ’n stad in die Noord-Duitse laagland, geleë aan die oewer van die Weselrivier. Bremen is bekend vir sy stadsaal asook die reuse-klipbeeld van die legendariese held Roland. Die gewone mense glo dat, indien die standbeeld omval hy binne 24 uur weer opgerig moet word, anders kan hulle hul vryheid verloor (Von Kobbe 1824: 281-3). Die stad word met handel en skeepvaart verbind.

³ Die broers Grimm is eers meer as vyftig jaar later gebore (Schröder 2007: 1)

⁴ Volgens Hoge was dit Herbstadt. Daar is ’n “gemeente” (in die sin van plaaslik, nie kerklik nie) in Neder-Franken. As hierdie afleiding gemaak word, moet aanvaar word dat die mens hier met twee persone te doen het. Hoge aanvaar dan ook dat daar twee persone was met die naam Hermann Cors (Hoge 1946: 64). In die Suid-Afrikaanse Geslagsregisters word hy gelys onder Coertze, maar dit is nie korrek nie (SAG 1: 602). Omdat Coers so onbekend in Suid-Afrika is, is daar wel ’n tak van die Coers-familie wat hulle van Coertze spel.

Figuur 5.2: Ligging van Harpstedt (die gebied in rooi omkring) ten opsigte van Bremen (Google Maps: Harpstedt)

As in ag geneem word wat van VOC-werknemers bekend is, kan dit met redelike sekerheid aanvaar word dat Hermanus Coers die grootste deel van die afstand van Harpstedt na Bremen te voet afgelê het en miskien ’n klein entjie op die Wesel per rivierboot. Vanaf Bremen is hy per skip na Amsterdam.

In Amsterdam het hy by ’n sielverkooper tuisgegaan, soos blyk uit die skuldbrief wat hy geteken het. Op 30 Januarie 1727 vertrek hy as soldaat met die skip, die *Mijnden*. Hy word in die skeepsoldyboek ingeskryf as Harmen Koertsz van Harbsted.

Daar word aanvaar dat “Harmen Koertsz uit Harbsted” en “Harmanus Koerts uit Breemen” een en dieselfde persoon was. Die sterkste aanduiding is dat “Harmanus Koerts uit Breemen” in ’n latere dienskontrak ook aangedui het dat hy van “Harbste” afkomstig is (CJ 2881 1727 137 [137] 341). Aangesien Harpsted so ’n klein plekkie is, is dit baie onwaarskynlik dat iemand met dieselfde naam uit dieselfde tydperk daarvandaan sou kom. In sy aansoek om burgerskap meld Hermanus egter niks van sy eerste tydperk aan die Kaap nie. Die *Mijnden* kom in Mei 1727 in die Kaap aan.

5.3.3 Leenkneg

In 1732, vyf jaar na sy aankoms, sluit Hermanus Coers 'n kontrak met Nicolaas van den Heuvel om as kneg by hom te werk. Sy vyf jaar verpligte diens by die VOC was uitgedien, maar hy doen nie aansoek om vryburger te word nie. Alhoewel Van den Heuvel in diens van die kompanjie was, het hy ook 'n plaas besit. Die vryburgers het nie daarmee genoeg geneem nie. Die burgerraad het so vroeg as 1715 al beswaar aangeteken dat J. Swellengrebel,⁵ P. de Meyer,⁶ J. Brommert⁷ en Nicolaas van den Heuvel lynreg teen die bevel van die direkteur grond besit het (Leibbrandt Precis 16: 41).

Volgens hierdie kontrak was Hermanus Coers ongeletterd, want hy teken met 'n kruis. Hy het ongeveer twee jaar by Van den Heuvel gewerk en vertrek in 1734 terug na Europa met die *Gaasperdam*.

5.3.4 Tweede keer in diens van die VOC

In Maart 1737 vertrek hy weer vanaf Amsterdam na Batavia, hierdie keer met die *Nieuwland*. Volgens sy soldyrekening stel hy op hierdie stadium wel 'n testament op en benoem sy ma, Geesje Kaers, as begunstigde. Die skip kom drie maande na vertrek in die Kaap aan. Hulle staan oor vir twaalf dae; Hermanus Coers gaan waarskynlik aan land, maar vertoef nie en voltooi die reis tot in Batavia waar hulle in September aankom (VOC Opvarenden: Koerts).

Toe hy in 1743 aansoek doen om burgerskap, verklaar Hermanus Coers dat hy in 1737 met die *Nieuwland* in die Ooste aangeland het en in 1738 (“die volgende jaar”) met die *Enckhuizen* na die Kaap gevaar het. Dit is egter nie moontlik nie. Die *Enckhuizen* het gedurende 1737 en 1738 diens gedoen tussen Batavia en Deshima (Dejima), die Nederlandse “factorij” op Nagasaki. Hierdie “noordoostelike roete” het handel gedryf in produkte van die Chinese vasteland en Japan. Die skip vertrek eers in Februarie 1739 vanaf Batavia na Texel (De VOCsite: Enckhuizen 1735; Parthesius 2010; Vos 1978: 217). Die jaar waarna Hermanus verwys het, moes dus 1739 gewees het. Op sy skeepsoldyrekening word dit ook so aangedui (VOC

⁵ Waarskynlik Johannes Swellengrebel, pa van die goewerneur. Hy was lid van die burgerraad (De Villiers en Pama 1981: 963).

⁶ Waarskynlik Pieter de Meyer, sekretaris van die Politieke Raad (TANAP C. 026, pp. 41-44).

⁷ Jan Brommert was 'n “schipper of kapitein” en lid van die Raad van Justisie

Opvarenden: Koerts). Hiervolgens kom hy op 15 Mei 1739 in die Kaap aan en tree hy op 17 Junie 1739 in diens by Cornelis Ehlers (Ehlers). Ehlers het na die Kaap gekom as lanspassaat, dit wil sê 'n onderoffisier met die rang van onderkorporaal. Op die kontrak wat hy met Harmen Coers sluit, word aangedui dat hy onderkoopman en soldy-boekhouer is. Cornelis Ehlers het in 1735 'n lid van die Raad van Justisie geword en twee jaar later ook van die Politieke Raad (TANAP C. 114, pp. 4-26).

Met Hermanus se eerste besoek moes hy vyf jaar wag voordat hy in diens geneem is. Hierdie keer wag hy slegs 27 dae; 'n mens kan raai dat hy intussen geleer het om ten minste 'n verstaanbare Nederlands te praat. Dit dui weereens daarop dat VOC-werknemers in diens geneem is op grond van hulle aanvaarbaarheid vir die koloniste (Wood 2012b). Sy ongeletterdheid het klaarblyklik nie 'n rol gespeel nie. Vir hierdie 27 dae word f8:2:- aan hom gekrediteer. Hy bly egter net ses maande by Ehlers en op die sewende Januarie word die kontrak met beide se toestemming ontbind (VOC Opvarenden: Koerts).

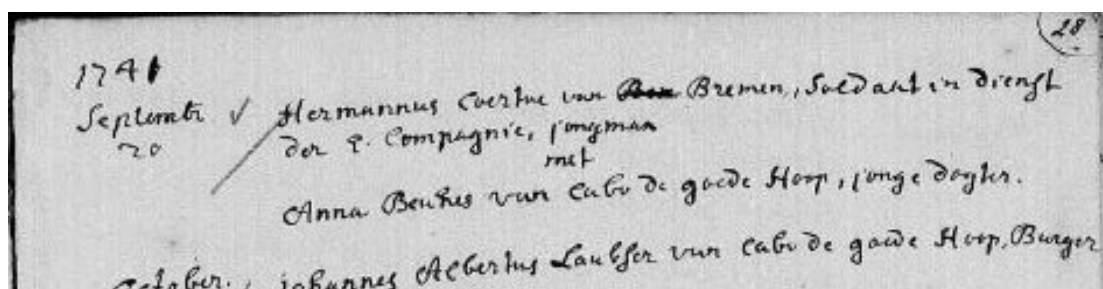
Kort daarna, op 25 Januarie 1740, sluit hy 'n kontrak met Andries Schutte. Die kontrak word 'n jaar later verleng.⁸

Andries Schutte het in die Stellenbosch-distrik geboer en het vier plase gehad. Twee plase was in Hottentots-Holland: die Laaste Gift en 'n gedeelte van Vergelegen; dan was daar Welgemoed naby die Eersterivier en Ganzekraal wes van Riviersonderend (Schutte 2010: g.p. [webblad]). Harmen Coers het waarskynlik vir Anna Beukes ontmoet terwyl hy as kneg vir Andries Schutte gewerk het.

5.3.5 Huwelik

Hermanus Coers was nog steeds 'n werknemer van die VOC en leenkneg by Andries Schutte toe hy met die swanger Anna Beukes op 20 September 1741 getrou het. Sy was 22 jaar oud. Die f27 wat hy aan sy ma bemaak het, word van sy rekening afgetrek tot 1743.

⁸ Volgens die opsomming van sy skeepsoldyrekening op VOC Opvarenden het hy op 25 Januarie 1740 vryburger geword. Dit is egter 'n transkripsiefout. Op die skeepsoldyrekening wat beskikbaar is op gahetNA word die laaste skuld in 1740 betaal, maar daar is geen melding van “in vryheid gaan” nie.

Figuur 5.3: Huweliksinskrywing van Hermannus Coertse en Anna Beukes

Vyf maande later word Wilhelmina gebore en twee jaar na haar, Hermanus Conradi. Die eerste twee kinders is gebore voordat Hermanus vryburger geword het. Eers in 1743 vra “Hermanus Koerts” om “uit de dienst van de E. Comp. ontslaan en met burgerregte desen plaatse te begunstigen” te word (Leibbrandt Precis 16: 247).

Einde Augustus 1743 word vir die laaste keer f27 van sy loon afgetrek om in Amsterdam uitbetaal te word – Hermanus Coers was nou ’n vryburger.

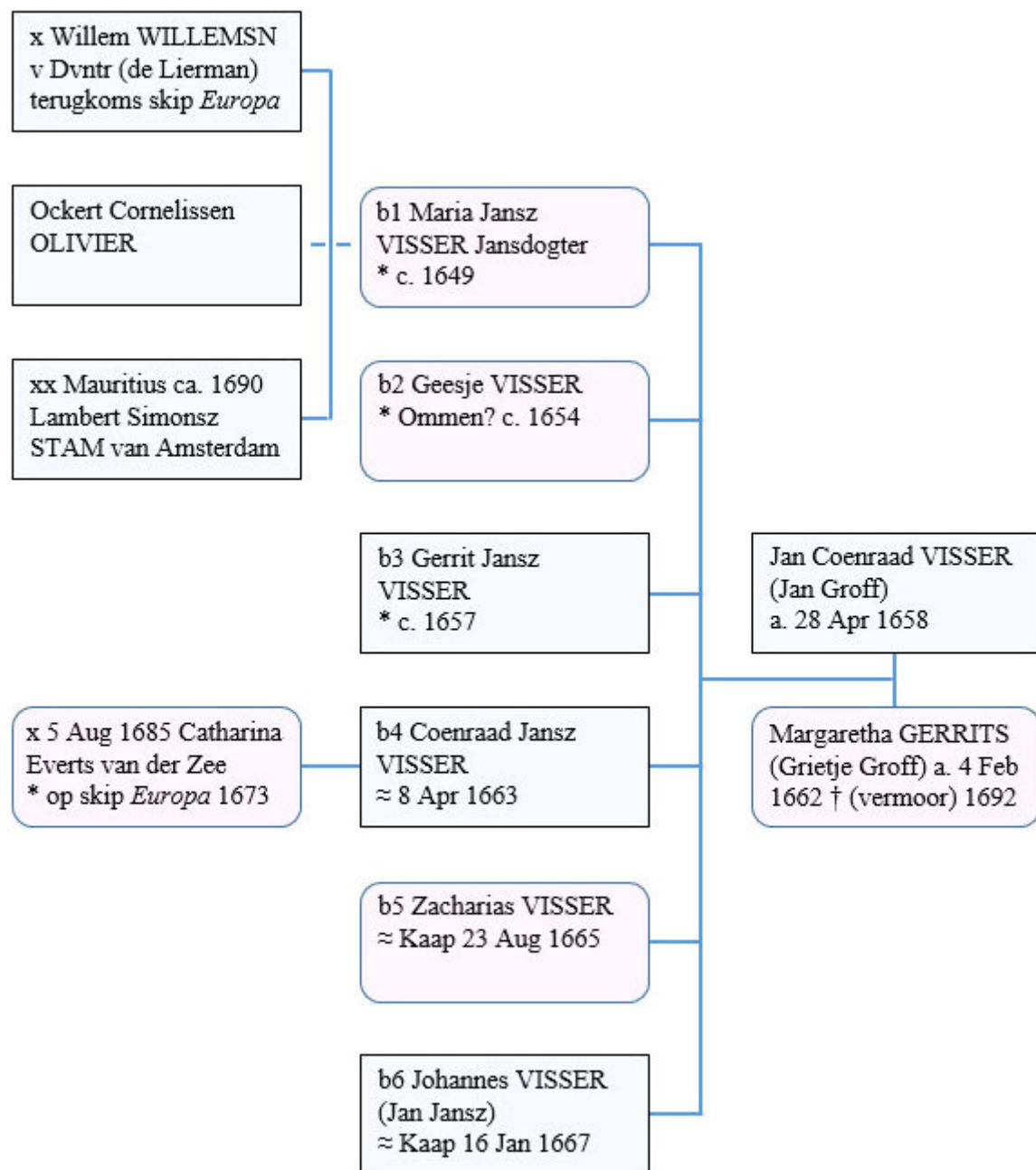
5.4 Goudini

5.4.1 Kontrak op ’n leningsplaas

Op 26 Junie 1751 kom hy in besit van ’n leningsplaas toe Antony Visser (Anthonie Visser) die plaas Goudini verlaat en dit op Hermanus se naam geregistreer word (RLR 1751 no. 153, bl. 246 [ou bl. 417]). Wanneer iemand ’n plaas van ’n ander persoon oorneem, was daar gewoonlik een of ander verbintenis tussen die twee persone. Anna Beukes het ’n grootoom, Anthonie Visser, gehad (figuur 5.5). Daar moet nagegaan word of dit hy was van wie die plaas oorgeneem is.

Anna Beukes se oupagrootjie, Jan Coenraad Visser, het ná haar oumagrootjie se dood vyf kinders by die slavin Maria van Negapatnam (tans Nagapattinam) gehad. Visser het in 1696 bepaal dat Maria sowel as haar “drie” kinders na sy dood vrygelaat moes word en dat Maria haar besittings, kis en klere uit die boedel kon verwyder (Van Rensburg en Böeseken 2015: 93). Die twee jongste kinders is gebore na hierdie dokument opgestel is en Jan Coenraad het nagelaat om vir hulle voorsiening te maak.

Die kinders van Jan Coenraad Visser word in figuur 5.4 en figuur 5.5 aangedui.

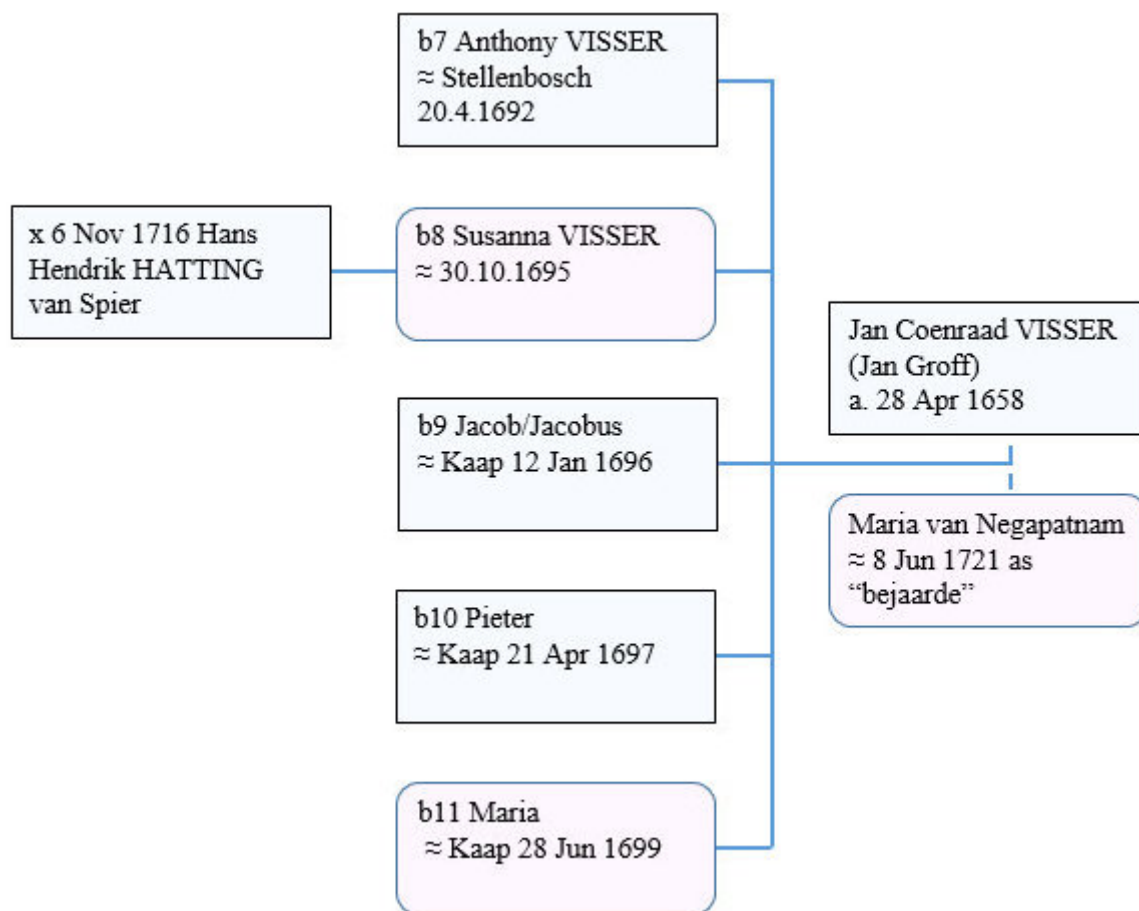

Figuur 5.4: Kinders van Jan Coenraad Visser en Margaretha Gerrits⁹

Daar is baie bekend oor Maria Jans Visser. Sy was getroud met Willem Willemse van Deventer wat die Prins van Oranje genader het vir begenadiging nadat hy 'n Khoi-Khoi doodgeskiet het (afdeling 4.8.1). Met sy terugvaart was hy op dieselfde skip as waarop Catharina Everts van der Zee, sy toekomstige skoonsuster, gebore is. Maria weer, was ontrou aan haar man terwyl

⁹ In die tabelle word woorde dikwels verkort deur die vokale uit te laat

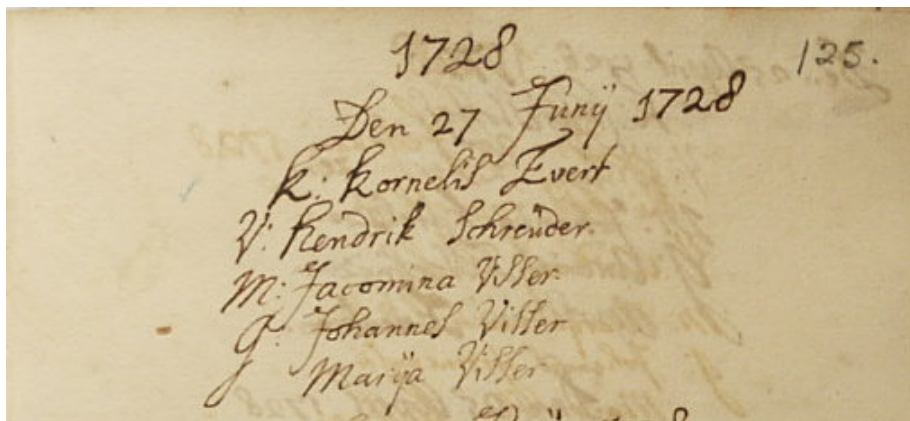
hy weg was en het kinders by Ockert Cornelissen Olivier gehad. Hulle het nie altyd met die owerhede gebots nie. In November 1664 het hy 'n renosterkalfie vir kommandeur Zacharias Wagenaer gebring. Hy het die ma van die kalfie en nog 'n jong renoster doodgeskiet (Leibbrandt Precis 14: 127).

Figuur 5.5: Kinders van Jan Coenraad Visser en Maria van Negapatnam

Daar is omtrent niks van hierdie vyf kinders bekend nie, behalwe dat Maria (b11) 'n getuie was by die doop van Kornelis Evert Schreuder in 1728.

Net van Susanna (b8) is baie bekend, want sy het met Hendrik Hatting getrou en het so die beheer van die huishouding op Spier oorgeneem. Daar is geen aanduiding dat Susanna ooit as 'n slaaf beskou is of dat sy amptelik vrystelling gekry het nie en of Visser se kinders as *de facto* vry beskou is nie.

Figuur 5.6: Doopinskrywing van Kornelis Evert Schreuder en getuies (Malan en Newcomb 2004: Beeld PICT0057, bl. 125)

Anthony Visser (b7)¹⁰ sou 59 jaar oud gewees het toe Hermanus Coers 'n kontrak geteken het om die plaas Goudini oor te neem. Dit maak hom dus 'n moontlike kandidaat vir die persoon wat vantevore die grond in huurpag gehou het. Daar is niks van hierdie Antonie (Anthony), Anna Beukes se grootoom, bekend nie. Sy naam is glad nie eers in die Suid-Afrikaanse geslagsregisters opgeneem nie en op die internet word slegs daarna verwys dat hy in sy pa se testament vrygestel word (Robertson 2018: Anthony Visser [webwerf]).

Die vorige eienaar van die plaas was egter nie noodwendig Anna Beukes se grootoom nie. Antonie Visser is nie 'n skaars naam nie. 'n Ander moontlike persoon wat voor Hermanus op Goudini geboer het, was Anthonie Visser van Utrecht wat in 1718 aan die Kaap geland het (VOC Opvarenden: Visser). In 1724 ontvang hy grond in Simonsbaai en twintig jaar later gee Van Imhoff vir hom vyf morge in eiendom (Sleigh 1993/2004: 299, 303). Antonie Visser van Utrecht het die mede-eienaar van die plaas Diemersdal geword toe hy met die weduwee Van der Westhuizen, Anna Maria Brons, getroud is (Cairns 2005a: 5; G1 13/1 1713-1742: 1927).

Dit is onmoontlik om met hierdie inligting te besluit watter een van die twee Antonie Vissers die een was wat die plaas Goudini verlaat het.

Die antwoord lê in die opgaafrolle (Heese 1979). Tabel 5.1 gee die opgaafrolle van Antony Visser, Anna Beukes se grootoom; tabel 5.2 gee dié van Antonie Visser van Utrecht en in tabel 5.3 word die opgaafrolle gegee van die jare waarin albei aangeteken is.

¹⁰ Verskeie internet bronnebeweer dat Antonie Visser, die seun van Jan Groff, met Anna Maria Brons getroud was, maar dit is verkeerd; op Anthonie en Anna Maria Brons se trou-inskrywing van 19 Januarie 1727 in Kaapstad staan duidelik dat Anthonie Visser van Utrecht af kom (G1 13/1 1713-1742: 1727).

Tabel 5.1. Antony Visser, seun van Maria van Nagapattinam, grootoom van Anna Beukes, se inskrywings in die opgaafrolle

Opgawes van Antony Visser, seun van Maria van Nagapattinam																												
Datum	Opgaafrolnommer	Van	Naam	Mannen	Vrouwen	Zoons	Dogters	knegte	Slaven	Slavinnen	Slaven Jongen	Slaven Meisjies	Paarden	Runderen	Schaapen	Varke	Wijn stokken	Leggers wijn	Turf gesaai	Turf gewonnen	Rog gesaai	Rog gewonnen	Gars gesaai	Gars gewonnen	Snaphaan	Pistolen	Degen	Plek
173?	1431	VISSER	ANTONY	1										200	250													S
1738	1090	WISSER	ANTONY											200	450													D
1741	2111	VISSER Y	ANTONY	1										200	450										1		1	S

Tabel 5.2. Antony Visser van Utrecht se inskrywings in die opgaafrolle

Opgawes van Antony Visser van Utrecht																												
Datum	Opgaafrolnummer	Van	Naam	Mannen	Vrouwen	Zoons	Dogters	Knegte	Slaven	Slavinnen	Slaven Jongen	Slaven Meisjes	Paarden	Runderen	Schaapen	Varke	Wijn stokken	Leggers wijn	Turf gesaai	Turf gewonnen	Rog gesaai	Rog gewonnen	Gars gesaai	Gars gewonnen	Snaphaan	Pistolen	Degen	Plek
1721	102	VISSER	ANTONY	1																				1		1	K	
1724	0102A	VISSER	ANTONY	1																				1		1	K	
1725	43	VISSER	ANTONY	1				1 F		1	1	1	23	51	470	2								1		1	K	
1731	65	VISSER	ANTONY	1	1	1	2	3 U		4	3	2	70	60	350	16	24000	11	20	250			4	51	1		1	K
1735	166	VISSER	ANTONY	1	1		2	3 M		4	4	1	77	60	660	8	24000	8	25	350			4	40	1		1	K
1738	177	VISSER	ANTONY	1	1		2	2 N		4	2	3	60	50	660	8	24000	8	20	300			4	40	1	1	1	K
1741	395	VISSER	ANTONY	1	1		2	1 M		4		6	60	50	600		20000	8	20	120					1	1	1	K
1745	254	VISSER	ANTONY	1	1		1	1	2	4	2	1	30	40	400	8	24000	3	10	70				1	1	1	K	

Tabel 5.3. Direkte vergelyking van die twee Antony Vissers se inskrywings in die opgaafrolle

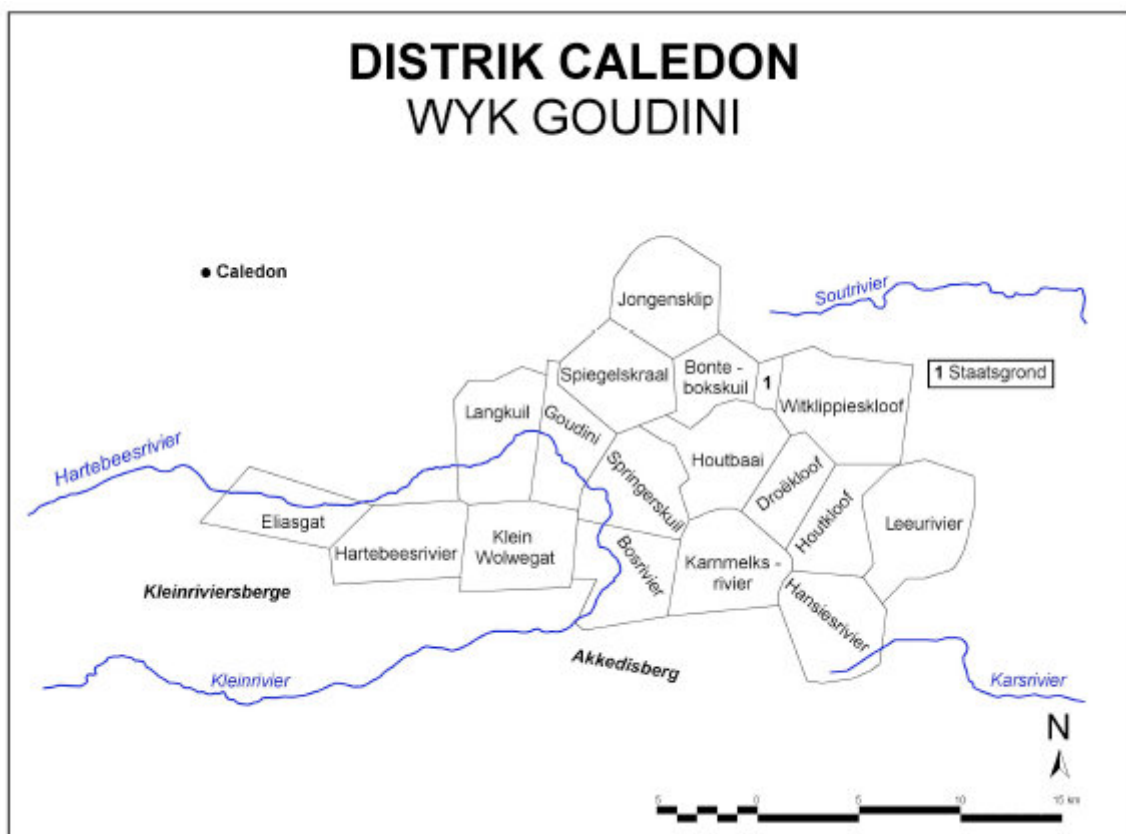
Verskil tussen die besittings van Antony, seun van Maria van Nagapattiam, en Antony van Utrecht																												
Datum	Opgaafrolnommer	Van	Naam	Mannen	Vrouwen	Zoons	Dogters	Knegte	Slaven	Slavinnen	Slaven Jongen	Slaven Meisjies	Paarden	Runderen	Schaapen	Varke	Wijn stokken	Leggers wijn	Turf gesaai	Turf gewonnen	Rog gesaai	Rog gewonnen	Gars gesaai	Gars gewonnen	Snaphaan	Pistolen	Degen	Plek
1738	1090	WISSER	ANTONY											200	450													D
1741	2111	VISSER Y	ANTONY	1										200	450									1		1	S	
1738	177	VISSER	ANTONY	1	1		2	2 N	4	2	3	60	50	660	8	24000	8	20	300			4	40	1	1	1	K	
1741	395	VISSER	ANTONY	1	1		2	1 M	4		6	60	50	600		20000	8	20	120					1	1	1	K	

By twee geleenthede, in 1738 en 1741, word altwee Antony's aangeteken. Een is ongetroud, die ander het 'n vrou en twee dogters. Een het slegs skape en beeste, die ander het gesaaides. Een bly in die distrik van Stellenbosch of Drakenstein, die ander een in die Kaapse distrik. Die grootste verskil in die opgaafrolle is dat Antony Visser van Utrecht welgesteld was met werkers en 'n wyn- en graanopbrengs. Dit bewys onomwonde dat die een wat in die distrik van Stellenbosch geboer het, Antonie Visser, die grootoom van Anna Beukes was en dat dit by hom was wat Hermanus Coers die plaas oorgeneem het. Hy is waarskynlik kort vantevore oorlede.

Die opgaafrolle gee ook 'n duidelike aanduiding waarom sommige boere meer suksesvol as ander boere was. Die Visser van Utrecht het as adelsbors na die Kaap gekom wat status beteken het en die daarmee samehangende opleiding in een of ander rigting. Volgens sy soldyrekening was hy minstens tot 1729 “in leening”; hy het dus 'n salaris verdien wat kapitaal vir die boerdery beteken het. Laastens het hy met 'n welgestelde vrou getrou. Dit het beteken infrastruktuur waarvan die omvang nie bekend is nie, maar wat 'n ploeg, trekosse en dalk 'n wa kon insluit, asook lande met wingerdstokke.

5.4.2 Die plaas Goudini

Die plaas Goudini waar Hermanus Coers en Anna Beukes gaan bly het, was naby 'n warmwaterbron, maar dit hou geen verband met die warmwaterbron Goudini in die omgewing van Rawsonville nie.

Figuur 5.7: Ligging van die plaas Goudini (Bewaarders 7: 21)

Die dorp Caledon het later naby hierdie bron ontstaan. Die bron is aan die voet van die klein Swartberg geleë en die dorp se naam was aanvanklik “het Zwartberg” of “het warme Bad”. Die dorp het egter nie noodwendig vanweë die warmbad ontstaan nie, maar die mense kon weens

die ver afstande en gevaarlike pad slegs een keer in drie jaar na die kerk op Swellendam (die gemeente waaronder die plase van die distrik voor afstigting geval het) gaan. Daar is dus besluit om 'n kerk te bou vir die boere wat in die omgewing gebly het. Die regering het die grond in 1810 vir die aanleg van die dorp aangekoop (Olivier & Geldenhuys 1952: 37).

Plaasname in Suid-Afrika is hoofsaaklik afgelei van drie hoofbronne: die kenmerke van die omgewing, die naam van 'n persoon (óf 'n belangrike persoon óf een van die vroeë oorspronklike eienaars) of 'n merkwaardige gebeurtenis (Cairns 2005b: 21).

Tygerberg het sy naam te danke aan die donker vlekke op die berghang; *'t gevleekte luperts gebergte* of *lupaerts berghen* (TANAP C. 108, pp. 6-9). 'n Voorbeeld van 'n plaas wat vernoem is na sy eienaar is Lekkerwyn wat vernoem is na Arie Lekkerwyn alias Lecrivent (Malan & Malan 2004; Bewaarders 3: 26). Klaas Voogdsrivier is 'n voorbeeld van 'n plek wat na 'n gebeurtenis vernoem is (afdeling 4.9.3).

Plekname is van Nederlandse en Engelse oorsprong, sowel as van die inheemse tale. In 'n bespreking van die Hessekwa van Swellendam verwys Arthur na 'n hele aantal Khoi-name, sowel as name wat Nederlands en Khoi kombineer (Arthur 2008: 74-75; Cairns 2005b: 21). Goudini beteken die plek van bitter heuning: van *ōu*, byvoeglike naamwoord en werkwoord, bitter, bitter wees (Kroenlein 1889: 272) en *danib*, naamwoord, heuning (Kroenlein 1889: 56).¹¹ Dit is dus 'n naam van Khoi-Khoi oorsprong wat verwys na 'n kenmerk van die omgewing.

5.4.3 Reisigers wat Goudini besoek het

Op 17 Februarie 1710 doen Ferdinandus Appel aansoek om 'n huisie naby die warmbad oorkant (oos van) die Hottentots-Hollandberge op te rig tot gerief van diegene wat ter wille van hulle gesondheid soontoe gaan. Hulle sou dan akkommodasie teen betaling kon kry (TANAP C. 027, pp. 86-92). 'n Maand later word dit toegestaan en twaalf morge word aan hom in eiendom gegee op voorwaarde dat hy 'n huisie bou en 'n groentetuin aanlê (TANAP C. 027, pp. 107-115).

¹¹ Volgens Raper (2004: 118) is die naam van Khoi-Khoi-oorsprong “and has been explained as ‘bitter honey’, ‘wild honey’ ‘honey beer’ and ‘faecal honey’”.

Met Sparman¹² se besoek in Julie 1775 vertel hy dat hierdie bron die *Hottentotsch-Hollandsche Bad* genoem word of ook die *Bad over den Berg* of die *Bad achter den Berg* of die *Ijzerbad*, omdat gemeen is dat dit, van alle warmwaterbronne in die Kaap, die meeste yster bevat het. Die regering het hier vir die gaste 'n klipgebou opgerig wat uit 'n ruim voorhuis, twee groot kamers, 'n kombuis en nog 'n klein kamertjie bestaan het. Die poshouer het in die klein kamertjie gebly (Sparman 1785: 136; Sparman 1787: 164). Sleight gee 'n baie goeie oorsig van die gebruik van die bad en vertel hoe die geselskap van Cnoll die bad besoek het en almal binne vyftien dae van hul siektes genees is. Appel se huis en werf was vanaf 1710 tot 1726, toe 't *Ziekenhuis* opgerig is, die mees oostelike plek wat vir die VOC as buitepos gedien het (Sleight 1993/2004: 539-547).

Masson is meer skepties. Met sy besoek in Januarie 1773 aan die warmwaterbron, vind hy die huis aanvaarbaar en die water baie warm waar dit uitborrel. By die bad self is dit egter loue. Mense het die bad besoek in die hoop om van allerhande kwale genees te word, maar volgens hom is hulle moontlik soms meer benadeel as bevoordeel: “receive more hurt than benefit by it” (Masson 1776: 274).

5.4.4 Opgawes van Harmen Coers en Anna Beukes

Dinge sou vir die volgende paar jaar nie veel beter gaan nie (tabel 5. 4; Opgaafrulle 1744-54).

¹² Sparman (met een r) word in die Nederlandse uitgawe gebruik en Sparman in die Engelse uitgawe. In Sweeds is sy naam Anders Sparman (Sparman 1900).

Tabel 5.4. Opgaafrulle van Harmen Coers en Anna Beukes

Opgawes van Harmen Coers en Anna Beukes																				
				Christene				Slawe			Beestiaal									
Datum	Opgaafrulnommer	bl. (p.) of nommer (#)	Naam	Ouderdom	Mannes	Vrouwen	Zoos	Dogters	Knegte	Slaven	Slavinnen	Slaven Jongen	Slaven Meisjies	Paarden	Runderen	Schaapen	Varke	Snaphaan	Pistolen	Degen
Apr, 1-2 Mei 1744	J195 Stel	6	Harmen Coers & Johanna Beukes		1	1	1	1			1			1				1	1	1
Apr, 1-3 Mei 1745	J195 Stel	1	Harmen Coers & Johanna Beukes		1	1	1	1			1			1				1	1	1
Apr, 2-3 Mei 1746	J195 Stel	3	Harmen Coers & Johanna Beukes		1	1		1			1			1				1	1	1
1, 2 & 3 Mei 1747	J195 Stel	1	Harmen Coers & Johanna Beukes		1	1	1	1			1			1	10			1	1	1
Apr, 1-2 Mei 1748	J195 Stel	4	Harmen Coers & Johanna Beukes		1	1	1	1			1			1	5			1	1	1
Apr, 1-2 Mei 1749	J196 Stel	2	Harmen Coers & Johanna Beukes		1	1	1	1			1			1				1	1	1
Apr, 1-2 Mei 1750	J196 Stel	1	Harmen Coers & Johanna Beukes		1	1	1	1						1	8			1	1	1
29 & 30 Apr, 1 Mei 1751	J196 Stel	5	Harmen Coers & Johanna Beukes		1	1	1	2						1				1	1	1
1-3 Mei 1752	J197 Stel	38	Harmen Coers & Johanna Beukes		1	1	1	1						1	10	100		1	1	1
Apr, 1-2 Mei 1753	J198 Stel	5	Harmen Coers & Johanna Beukes		1	1	1	2		1				1				1	1	1
1754	J198 Stel	6	Harmen Coers & Johanna Beukes		1	1	1	3		2				1				1	1	1

Nadat hy die leningsplaas op sy naam geregistreer het, begin Hermanus in alle erns boer, want in 1752 gee hy as besittings op: een ryperd, tien beeste en honderd skape. Hierdie welvaart is egter van korte duur: die volgende twee jaar besit hy weer slegs 'n ryperd en sy vuurwapens. Geen gesaaides en geen vee word opgegee nie, maar wel twee slawe.

5.4.5 Boerderytoestande

Dit is gedurende hierdie tyd wat die toestande van boerdery beskryf word in 'n versoekskrif van 1745. Dit het so sleg met die boere gegaan dat hulle tydens die wapenoefening van Maart dit aan die heemrade en krygsoffisiere opgedra het om 'n dokument op te stel waarin hulle armoede bekend gemaak is. Henning Joachem Prehn het hierdie geskrif van die burgers, heemrade en krygsoffisiere aan die Politieke Raad oorhandig met die versoek dat hulle dit sal goedkeur en na die Here XVII aanstuur. Verskeie belangrike versoeke van “de Ritmeesters en Capiteijnen van deese Burger en Landmilitie Krijgsmacht”¹³ is hierin opgeneem (TANAP: C. 123, pp. 94-138).

Hulle noem dat die boere rekognisiegeld moet betaal en dat die slawe duur is. Om slawe te koop, beloop soms die boer se hele kapitaal en boere sukkel om skuld en die rente daarop te betaal. Die rente, 'n nuwe noodsaaklike “lastpos”, beloop 6% per jaar. Die slawe se sterftesyfer

¹³ Ritmeester: militêre offisier wat bevel voer oor 'n kompanjie ruiters. Land-burgerman: Krygsmag, verkry uit die bevolking (eintlik in teenstelling met die staande leër, gevorm deur soldate van beroep).

is hoog en daar moet “omsigtig” na hulle omgesien word en boonop loop sommige van hulle weg. Die Khoi-Khoi moet ten duurste gehuur word. Die onderhoud van die werksmense is ook duur.

Die aantel van vee, sowel as die produksie van koring en wyn is die enigste maniere waaruit die burgers ’n wins kan maak. ’n Ploeg met al sy toebehore kos f100. Dit is moeilik om ’n afsetgebied vir koring te vind. Daar is net die bakker, wat nie groot hoeveelhede kan koop nie, die kompanjie en ’n paar koopmanne aan wie hulle kan lewer. Daar is nie genoeg pakhuise om die graan te berg nie. Die burgers moet hulle graan vir lang tye laat agterbly by die Kaapse inwoners totdat skepe uit die vaderland opdaag. Die gebrek aan ruimte in die pakhuise het ’n nadelige invloed op die koring, wat eers op hope lê en by aflewering ongeskik vir gebruik gevind word: “veel koorn aangeslaagen en onbequaam”. As hulle waens huur om die koring af te lewer, hang die vervoerkoste af van hoe ver hulle bly en as hierdie koste afgetrek word, kry hulle slegs f3 per mud. Hulle versoek dat die prys van koring wat tot f7 verminder is, weer tot die ou prys van f8 herstel word en dat die rekognisiegeld van 24 riksdalders (f72 ligte waardasie) op die leningsplase verminder word (afdeling 3.2.6; voetnoot 13).

Dan noem hulle hul eie teenprestasie. Hulle sal hulle goed en bloed opoffer ter beskerming van die land en noem dan die diens wat hulle vrywillig lewer om die produkte wat van gestrande skepe gered word, te berg “door t’ Vrijwillig helpen bergen der van d’ E. Com.e uijt de golven der Zee geredde goederen” (TANAP: C. 123, pp. 94-138).

Dit klink vreemd dat hulle noem dat die bevolking hulp verleen wanneer ’n skip strand, want daar was nie kort voor 1745 ’n skip wat aan die suidkus van die Kaap gestrand het nie. Die eerste ondertekenaar van die versoekskrif, Henning Prehn, was egter self op ’n skip, die *Lakenman* wat in Junie 1722 naby die kasteel gestrand het (Hart 2003: 27-31; VOC Opvarenden: Pren).

Dit lyk of Hermanus, wat ook hierdie probleme ervaar het, ten spyte van sy armoede, nie te swak aangeskryf gestaan het by sy gemeenskap nie, want in die Dragonders onder kaptein Johannes Louw Jacobzoon, bekleed hy die rang van korporaal in 1744, ’45 en ’46 (Opgaafrol, J 200).

5.4.6 Die gesin van Harmen Coers en Anna Beukes

Anna Beukes en Hermanus Coers het ses kinders gehad. Slegs seuns ouer as sestien word in die opgaafrolle by name genoem. In die geval van sommige van die kinders is daar nie aangeteken dat hulle oorlede is nie en dit moet geskat word op grond van die aantal kinders in die opgaafrolle. Die kinders was: Willemina Coerte wat later met Johannes van Eeden getroud is (NG Kerk G2 4/2 1733-1788: 34), Hermanus Conradi wat slegs in 1744 en 1745 in die opgaafrolle bygereken word en dus net 'n jaar en 'n paar maande oud geword het (NG Kerk G2 4/2 1733-1788: 42a) en Johannes Hermannus Coers, wat by sy ma gebly het tot aan haar einde en eers na Anna Beukes se dood getrou het. As enigste lewende seun is hy die stamvader van die Coerse (NG Kerk G2 4/2 1733-1788: 42b). Dan was daar nog 'n seun wat slegs in 1749 in die opgaafrolle bygetel is en nooit gedoop is nie. Hy het waarskynlik net 'n paar maande oud geword. Die twee jongste dogters was Johanna Elizabeth wat in 1750 gebore is (NG Kerk G1 8/3 1743-1756: 64) en Christina Magdalena wat in 1753 gebore is. Laasgenoemde is gebore toe Johannes Spies 'n knek op die buurplaas was (NG Kerk G1 8/3 1743-1756: 93).

Op sy skeepsoldyrekening is daar geen aantekening dat Hermanus Coers oorlede is nie (VOC Opvarenden: Koerts). Daar is ook geen sterfkennis of testament van hom beskikbaar nie. Hy het nog gelewe op 30 September 1753 toe sy jongste dogter, Christina Magdalena, op Stellenbosch gedoop is en hy word vroeg in 1754 vir die laaste keer in die opgaafrolle aangeteken. Hy moes kort nadat die opgaafrolle se gegewens ingesamel is, gesterf het, want 'n jaar later trou sy weduwee Anna Beukes met Johannes Spies.

Hy het klaarblyklik nie van die boerdery 'n sukses gemaak nie. Dit is nie bekend of hy aan die einde van sy lewe siek was, waaraan hy dood is en hoe oud hy geword het nie. Wat wel bekend is, is dat die ontberings wat die bemanning moes deurstaan terwyl hulle in diens van die VOC was, nie net groot sterftes gedurende die tydperk van diens veroorsaak het nie, maar dat hulle ná ontslag nie baie oud geword het nie. Daar was baie weduwees aan die Kaap en min wewenaars.

5.5 Johannes Spies

5.5.1 Johannes Spies se vrygeseljare

Na Johannes Spies se baie lang seevaart van agt maande en twee dae kom hy uiteindelik op 1 April 1745 by Cabo de Goede Hoop aan. Hy word in die hospitaal opgeneem en die eerste wat ons weer van hom hoor, is wanneer hy op die *Taksasielys* onder “aangekome manschappen” aangeteken word as Johannes Spies (J 200: 9).

Op 8 Maart 1751 neem Pieter Meulemans die soldaat, Johannes Spies van Amberg, in diens om vir ’n jaar as kneg vir hom te werk teen *f*13 Indiese valuasie. Dit het beteken dat die gulde teen sestion stuiwers elk bereken is. Dit was die “ligte gulden”, die omskakelingskoers wat aan die Kaap gegeld het. In Nederland is ’n swaar gulde teen twintig stuiwers uitbetaal (Böeseken 1951: 179).¹⁴ Die swaar gulde teen twintig stuiwers is vir skeepsoldyboeke gebruik.

Johannes Spies se loon as kneg was heelwat hoër as die *f*9 wat ’n soldaat verdien het. Hy moes alle redelike dienste waarvoor hy benodig is, lewer. Meulemans teken met ’n kruis, maar Johannes Spies kan sy naam teken (CJ 2892 1752 62 [63] 166).

’n Bietjie meer as ’n jaar later word hierdie kontrak herroep en Johannes Spies gaan by Wessel Wessels werk. Hy kry nog steeds *f*13 per maand, maar nou word spys en drank en goeie huisvesting ook op die kontrak aangedui. Wessel Wessels het op die plaas Karnmelksrivier geboer (Wessels & Wessels 2003). Goudini was omtrent so twaalf kilometer van Karnmelksrivier af met net een plaas, Spingerskuil, tussen die twee (figuur 5.7) (Bewaarders 7: 21). Die kontrak word ’n jaar later vir nog ’n jaar verleng, maar in Mei 1754 word die kontrak met beide partye se goedkeuring opgehef.

5.5.2 Vryburgerskap

Op 24 Junie 1754 doen Johannes Spies aansoek om burgerregte en word toegelaat om hom in die “kolonie” van Stellenbosch te vestig. In die verklaring meld hy dat hy van Amberg afkomstig is, met die skip *De Ketel* hier aangekom het, en dat hy as soldaat *f*9 per maand

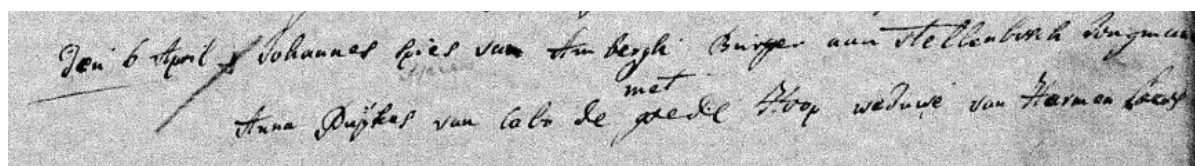
¹⁴ Een riksdalder was 48 swaar of 60 ligte stuiwers, drie keer soveel as ’n gulde (Valentijn 1862: 556). Die gulden was die rekeneenheid gebruik in die kompanjie se boeke en in Indië gelyk aan 20 *lichte stuiver* (Resources Huygens: VOC-Glossarium [aanlyn-databasis]).

verdien het. Hierdie eerste deel van die aansoek is net om hom te identifiseer. In die tweede gedeelte gee hy die rede waarom hy op vryburgerskap geregtig is. Hy beweer dat hy met sy ambag van huistimmerman homself sal kan onderhou (C 1121 90: 294). Ons leer dus iets nuuts van Johannes Spies, naamlik dat hy 'n timmerman of skrynwerker was. Dit is heel moontlik dat hy wel 'n inkomste uit houtwerk gemaak het; dit kon selfs wees dat hy as kneg vir sy werkgever meubelstukke soos kiste en spieëlkafees gemaak het. Met die bou van 'n huis sou vensterrame, daksparre en balke nodig gewees het.

Wat hy gedoen het nadat hy Wessels se diens verlaat het, is nie duidelik nie. Vanaf Junie 1754 tot April 1755 is daar nie aangeteken waar hy hom bevind het nie. Moontlik het hy toe reeds vir Anna Beukes, die weduwee, gaan boer. Johannes Spies en Wessel Wessels het moontlik vriende en waarskynlik kennisse gebly, want toe Johannes Spies Goudini verlaat, het Wessels daarvan geweet en die plaas by hom oorgeneem (RLR 15/1 Folio 59 p.79, ou p. 137).

5.5.3 Huwelik met Anna Beukes

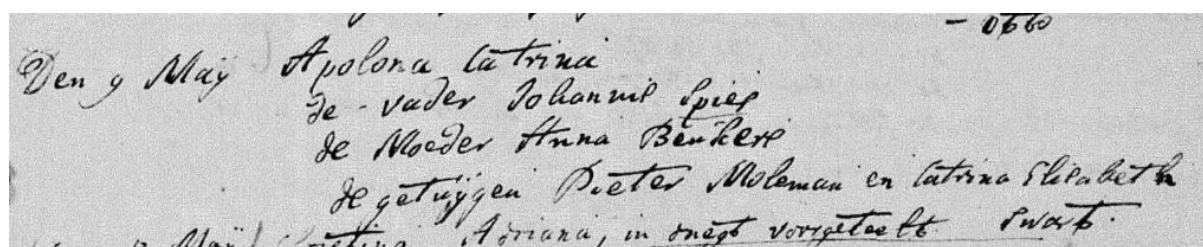
Op 6 April 1755 word Johannes Spies van Amberg, burger aan Stellenbosch, jongman, met Anna Beukes van Cabo de Goede Hoop, weduwee van Hermanus Coers, op Stellenbosch deur dominee Johannes Appeldoorn in die huwelik bevestig (NG Kerk G2 7/1 1700-1788: 38). “Johannes Spies van Ambergh burger aan Stellenbosch, Jongman, met Anna Puijkes van Cabo de Goede Hoop, weduwe van Harmen Coertze” (figuur 5.8).

Figuur 5.8: Huweliksinskrif van Johannes Spies en Anna Puijkes (NG Kerk G2 7/1 1700-1788: 38)

Hy was vir tien jaar aan die Kaap sonder om sover te kom om te trou, maar toe Anna Beukes weduwee word, trou hy amper oorhaastig met haar. Trouens, in die opgaafrol van 1754 word sy aangeteken as die vrou van Hermanus Coers met een seun en drie dogters en in die opgaafrol van 1755 as die vrou van Johannes Spies met een seun en twee dogters. Johannes Spies en Anna Beukes is getroud kort voordat die tweede pokke-epidemie in Mei 1755 aan die Kaap uitgebreek het (TANAP C. 133, pp. 242-271).

Ongeveer 'n jaar na hulle huwelik het Johannes en Anna hul eerste kind gehad. Sy is gedoop Apolona Catrina op Stellenbosch op 9 Mei 1756. Die doopgetuies was Pieter Moleman en sy vrou, Catrina Elisabeth Swart (NG Kerk G2 4/2 1733-1788: 84). Pieter Moolman was die eerste vryburger vir wie Johannes Spies as kneg gewerk het. Die opheffing van die dienskontrak was dus werklik met goeie gesindheid van albei kante. Johannes en Anna het nie die gewone vernoemingspatroon gevolg nie. Die kind se tweede naam kom van die doopgetuie, Catrina Swart. Apolona kom van die vrouenaam Apollonia wat in Duitsland voorgekom het. Daar was ook slavinne aan die Kaap met hierdie naam, byvoorbeeld Apollonia, die slavin van Jan Voslo wat op 29 Julie 1703 in Kaapstad gedoop is (NG Kerk G1 8/1 1695-1712: 48). Hoekom hierdie naam gekies is, is nie bekend nie. Dit is nie 'n naam wat tot op daardie stadium in Johannes Spies se aangetroude familie voorgekom het nie. Dit is ook nie 'n naam van 'n doopgetuie nie. Dit suggereer dat dit 'n naam is wat moontlik deur Johannes voorgestel is; dalk sy ma of 'n suster. Tot dusver het soektogte in Duitse bronne nog nie 'n moontlike kandidaat opgelewer nie.

Figuur 5.9: Doopinskrywing van Apolona Catrina met getuies

5.5.4 Vertrek van Goudini

Daar is baie sterk aanduidings dat mense wat familie van mekaar was, graag in dieselfde omgewing gebly het. Een voorbeeld hiervan is dié van die Beukes-broers: Hendrik Petrus Johannes Beukes (b7c1d1e3) het vanaf 1811 op die plaas Witklippieskloof geboer, en Wessel Christiaan Beukes (b7c1d1e4) vanaf 1818 op die plaas Spiegelskraal – beide plase in die wyk Goudini van die distrik van Caledon (Bewaarders 32a: g.p.; SAG 1: 255).

Anna Beukes het naby haar suster Maria Beukes en dié se man, Matthys Rostock (Lourens), gebly. Dit was in 1745 dat die landdros van Swellendam aangeteken het dat Maria die leeu geskiet het omtrent 'n uur van die landbouer Jan Rostock se plaas aan die warmbad (afdeling 4.8.5). “Jan Rostock” was waarskynlik haar skoonpa Johannes Lourens uit Rostock en dit is

nie duidelik waar presies sy plaas was nie,¹⁵ Volgens sy skeepsoldyrekening het hy in 1698 'n vryburger geword (VOC Opvarenden: Lourense).

Maria en haar man Matthys (b3) bly aan in die omgewing van Caledon; op 2 April 1746 sluit Matthys 'n kontrak om op Soetendalsvalley (Soetendalsvlei) “over de Hottentotshollandgebergte” te bly (RLR 11/2). Soetendalsvlei is naby Agulhas, meer as honderd kilometer van Caledon af (Bewaarders 7: 33). Terwyl hulle op Soetendalsvlei gebly het, is Maria oorlede en Matthys trou vir 'n tweede keer op 19 Des 1751 op Stellenbosch, hierdie keer met Dina Maria Uys (SAG 5a: 239). Nadat haar suster oorlede is, was daar vir Anna Beukes geen besondere rede om in die Caledondistrik agter te bly nie en in 1757 verlaat sy en Johannes Spies Goudini om 'n ander heenkome te soek.

5.6 Swellendam

5.6.1 Stigting

Baron Gustaaf Willem van Imhoff was by minstens drie geleenthede in die Kaap. As twintigjarige jongman het hy na Batavia gereis op die skip *Kockengen* as onderkoopman (tweede kommissie) (Van der Aa Dl. 9 1860: 12; VOC Opvarenden: Imhoff). Weens struweling met die goewerneur-generaal van die VOC in Batavia, Adriaan Valkenier, word hy gevange geneem en na Nederland teruggestuur. Hy en twee mede-gevangenes vaar met die retoervloot wat op 14 Januarie 1741 vertrek, Van Imhoff op die *Adrichem* (DAS: Adrichem 7121.5). Tydens hulle verblyf in die Kaap, op 6 Mei, maak hulle beswaar daarteen dat hulle nie in die Kaap ontvang is soos wat dit volgens hul status sou moes geskied nie, maar Swellengrebel en sy raad besluit om hulle nie met 'n saak te bemoei waarvan hulle nie die nodige kennis het nie: “Haar Edelens betreft niet bemoeijt hebbende, derhalven teegenswoordig of in het vervolg ook daarmede niet sal kunnen bemoeijen.” (TANAP C. 118, pp. 56-70).

Toe Van Imhoff in Nederland aankom, het hy 'n helde-ontvangs gehad: “Hij werd in zegepraal ontvangen, ...” Hy word teruggestuur na Batavia met die oorlogskip *De Herstelder* wat die VOC van die Admiraliteit van Amsterdam gekoop het. Van Imhoff vaar mee as passasier met

¹⁵ Dit is nie hy wat tussen 1751 en 1785 poshouer aan 't Ziekenhuijs geword het nie (Sleigh 1993/2004: 563). Dit was die ander stamvader met die van Lourens.

sewe bediendes (DAS: Herstelder, 3256.1). *De Herstelder* het vir vyf weke aan die Kaap vertoef, van 21 Januarie 1743 tot 28 Februarie 1743.

Gedurende daardie tyd het Van Imhoff verskeie aanbevelings gemaak, onder meer dat 'n afsetplek vir die boere se produkte gevind moet word (Böeseken 1951: 162). Hy maak ook die bekende opmerking na aanleiding van die invoer van slawe wat deur Giliomee soos volg in Afrikaans saamgevat word: “As gevolg van die feit dat mense slawe ingevoer het, word elke gewone Europeër 'n heer wat verkies om bedien te word eerder as om te dien.” (Wiid 1951b: 606; Giliomee 2004: 35). Van Imhoff is in Leer, Oos-Friesland, Nedersakse gebore, die seun van Willem Hendrik, baron van Imhoff, geheimraad¹⁶ van die vors van Oos-Friesland en drossaard (moontlik landdros) van Leer en Leeroord (Van der Aa Dl. 9 1860: 12). In die lig van Van Imhoff se status en sy aandrang op die navolging van protokol, neem sy uitspraak 'n effe ander betekenis aan. Dalk het hy nie bedoel dat die mense van die Kaap nie hard werk nie, maar dat daar nie standsverskille aan die Kaap was nie.

Van Imhoff het ook voorgestel dat daar ten ooste van die Breërivier 'n derde kompanjie dragonders gestasioneer word en om “eene soorte van magistrate” in die “verre afgeleegene districten” op te rig (TANAP C. 121, pp. 422-435; Wiid 1951a: 40).

Aanvanklik het hierdie dragonders onder Stellenbosch ressorteer en het bestaan uit vier heemrade en 'n adjunk-landdros. Reeds in 1745 is 'n nuwe distrik geproklameer met 'n “absolut Landdrost”, onafhanklik van dié van Stellenbosch en Drakenstein (TANAP C. 123, pp. 263-271; Wiid 1951a: 40-1). In 1745 is die distrik afgestig van Stellenbosch en Johannes Theophilis Rhenius aangestel as eerste landdros. Op 25 Oktober 1746 is toestemming verkry om 'n drosdy te bou langs die Korenlandsrivier (SESA 10: 386-387). Later het hierdie dorpsaanleg die naam Swellendam gekry, vernoem na goewerneur Hendrik Swellengrebel en sy vrou, Helena ten Damme. Die naam Swellendam word vir die eerste keer in die resolusies genoem op 25 Junie 1748 (SESA 10: 386-387; TANAP C. 126, pp. 256-264).

5.6.2 Die drosdy

Die regeringsvorm van landdros en heemrade in die buitedistrikte is op die Hollandse stelsel van *Baljuw en Mannen* geskool. Die eerste distrik met 'n landdros en heemrade was

¹⁶ 'n Vertroude dienskneg van 'n vorstelike persoon, wat hom in geheime sake as raadgever bystaan.

Stellenbosch, die tweede Swellendam, en in 1786 is die landdrosdistrik van Graaff-Reinet gestig (Watermeyer 1963: 863). In die resolusies word die term “kolonie” egter gebruik, byvoorbeeld “tot Secretaris van de kolonie in de verre afgeleegene districten” (TANAP C. 170, pp. 134-143).

Thunberg maak die opmerking dat daar onder die verskillende “kolonies” verskeie gemeentes ressorteer: onder Stellenbosch het die gemeentes Stellenbosch (1668), Drakenstein/Paarl (1691), Roodezand/Tulbagh (1743) en Swartland/Malmesbury (1745) geval. Al is die landdros en heemrade van Graaff-Reinet baie jare na Swellendam in 1786 in die lewe geroep, is Graaff-Reinet se kerk ses jaar later, voor dié van Swellendam, in 1792 afgestig (Oliver en Geldenhuys 1952, 30-35).

5.6.3 Die kerk

In Maart 1758 rig die Swellendammers ’n smeekbrief aan goewerneur Ryk Tulbagh, die Politieke Raad en die kerkrade. Dit is deur ’n groot aantal inwoners onderteken. Daarin het hulle ’n kerk en leraar gevra. Die kerk moes naby die Palmietrivier gebou word. Waar presies hulle bedoel het die kerk gebou moes word, is nie duidelik nie. Daar is ’n Palmietrivier net anderkant die Hottentotshollandberge nie ver van waar Grabouw vandag is nie, en ’n ander een veel verder na die oostekant op die Tuinroete, maar dit kon ook ’n rivier gewees het waarvan die naam later verander het (Raper 2004: 300). Volgens Liebenberg (2007b: Grootvadersbosch) was daar ’n Palmietrivier op Roelof Oelofse se plaas. Aangesien die sieketrooster op Grootvadersbosch gebly het, was dit die voor die hand liggende plek vir ’n kerk, maar waarskynlik heeltemal te veel aan die uithoek van die distrik.

Die inwoners is gewillig om na vermoë tot die bou van die kerk by te dra. Baie mense moet nagmaal ontbeer en baie kinders word jare oud voordat hulle gedoop word weens die onkoste om hulle kinders na Roodezand, Drakenstein of ’n ander gemeente te neem om gedoop te word. So ’n reis duur tot veertien dae en die ouers en hul kinders word aan baie ongerief op die reis blootgestel. In die reënseisoen is hulle soms lank deur riviere wat afkom, opgehou (TANAP C. 136, pp. 109-196). Met vandag se paaie is Tulbagh ongeveer 170 km en die Paarl 160 km van Swellendam.

Eers vyf jaar later, 53 jaar na die oprigting van die drosdy van Swellendam, is die gemeente Swellendam tydens die Eerste Britse Besetting van die Kaap in 1798 in opdrag van die destydse

goewerneur, lord George Macartney, gestig. Die eerste kerkgebou is eers in 1802 voltooi (Olivier & Geldenhuys 1952: 36).

Dit het beteken dat die kerk baie ver was gedurende die hele tydperk wat die Spiese as huisgesin op Grootvadersbosch gebly het. Die Spiese het egter nie in een van die gemeentes hierbo genoem laat doop nie, maar op Stellenbosch wat met vandag se paaie meer as 230 kilometer ver is.

5.6.4 Die onderwys

Om iets te wete te kom omtrent die geletterdheid van die Spiese is dit belangrik om te weet wat die stand van die onderwys was.

In die tyd van Hendrik Swellengrebel is besluit om 'n sieketrooster na die wydverspreide inwoners aan die oorkant van die Breederivier te stuur. In die kolonie was daar niemand wat as geskik beskou is vir hierdie pos nie en daar is gesoek na 'n persoon op een van die verbygaande skepe. Op 13 Mei 1744 het die skip *Ouwerkerk* in Tafelbaai geanker. Die sieketrooster aan boord, Abraham Schietekat van Middelburg, is van die skip gelig en het op die 20ste aan land gegaan. Schietekat is beskou as 'n baie bekwame sieketrooster en hy is na Grootvadersbosch gestuur om 'n skool te begin en kerkdienste te lei. Hy vra dat sy vrou, Isabella Breijaert, en hulle twee kinders sou so gou as moontlik deur die kompanjie na die Kaap gestuur word as hy die transport en kosgeld betaal (TANAP C. 122, pp. 230-246; Theal Hist. VOC 2: 37). Schietekat sterf op 19 Julie 1768, toevallig in dieselfde jaar as Johannes Spies (VOC Opvarenden: Schietekat).

5.6.5 Die buitepos

Die buitepos “Riet vallei aan die Buffeljagtsrivier” was sowat drie kilometer wes van die dorpie Zuurbraak geleë. Volgens Sleigh word die plek op hedendaagse kaarte aangedui as die plaas Rooipoort (Sleigh 1993/2004: 574). Sleigh dui egter die ligging van Grootvadersbosch foutiewelik aan as vyf uur te perd wes van Swellendam (Sleigh 1993/2004: 540 kaart; 579-580). Die buitepos is oos van Swellendam en wes van Grootvadersbosch (figuur 5.10).

Die buitepos Rietvallei is aanvanklik opgerig om die boere van die omgewing en verder na die binneland te beskerm sodat hulle hul lande kon bewerk en veekuddes kon opbou. In die begin is dit dus soos 'n fort uitgelê en voorsien van sewe manskappe en 'n korporaal, maar namate die

kolonie digter bewoon is en die Khoi-Khoi weggetrek het, was die versterkings onnodig. In plaas daarvan is daar toe 'n weiplaas op die plek gevestig en die soldate is gebruik om bome te kap in Grootvadersbosch. Elke drie maande is 'n wa met hout na Kaapstad gestuur (Thunberg 1795b: 41). Die inwoners van die omgewing is toegelaat om vir eie gebruik hout te kap, maar die buitepos moes Grootvadersbosch vir die VOC ontgin en beskerm (Sleigh 1993/2004: 579-580).

Figuur 5.10: Ligging van Swellendam, Suurbraak en Grootvadersbos (Reader's Digest: Kaart 88)

Op Rietvallei was verskeie poshouers, wat gewoonlik so 'n paar jaar gebly het. Die twee wat waarskynlik die meeste kontak met die Spiese van Grootvadersbosch gehad het, was Marthinus Theunissen en Nicolaas Orbaan. Theunissen was vanaf 1770 tot 1785 poshouer van Rietvallei en vanaf 1786 by Zoetemelksvallei, waar hy sy skoonvader opgevolg het (Sleigh 1993/2004: 579, 562). Sy skoonvader was Johan Martin Lourens wat vanaf 1751 in beheer van die buitepos was. Theunissen word soms in reisverhale genoem. Le Vaillant gaan in 1782 daar verby en noem die buitepos "Ritt-valey", die poshouer "M. Teunes" en Grootvadersbosch "le Bois du Grand-Père" (Le Vaillant 1798: 129).

Nicolaas Orbaan van Koblenz het in 1776 met die skip *De Hoop* aangekom en sy hele lewe lank in diens van die kompanjie gebly. In 1786 het hy van Theunissen oorgeneem as poshouer van Rietvallei (VOC Opvarenden: Orbaan; Sleigh 1993/2004: 579). Orbaan is getroud met Alida Catharina Modemann (b1c4), dogter van Friedrich Sigismund Modemann. Friedrich was die seun van die stamvader en het in 1749 sy pa, wat negentien jaar vantevore gekom het, na die Kaap gevolg (SAG 5b: 640). Hy was in 1756 'n leenknecht by landdros Horak wat hom aanbeveel het as poshouer. Hy het die posisie in 1757 aanvaar en was poshouer tot op 5 Junie 1759 toe hy burgerskap gekry het (VOC Opvarenden: Molleman; Sleigh 1993/2004: 579). Uit 'n kultuurhistoriese oogpunt is dit belangrik om daarop te let hoedat huwelike binne dieselfde werksmilieu gesluit is.

Figuur 5.11: Die ligging van die buitepos op die plaas Rooipoort (Mapcarta g.d.)

Na die verkoop van die plaas het die kopers, Pieter Gerhard van der Bijl en Christoff Hendrik Niehaus, beswaar gemaak dat hulle met die koop van die veepos onder die indruk was dat Sparrenbosch by die transaksie ingesluit was. Die Politieke Raad het nie hulle versoek dat Orbaan aangesê moes word om Sparrenbosch te verlaat, toegestaan nie (Sleigh 1993/2004: 583; TANAP: C. 200, pp. 242-329; TANAP: C. 221, pp. 355-473 en C. 222, pp. 2-28).

5.6.6 Die pad tussen die Kaap en Grootvadersbosch

5.6.6.1 Afstand per dag afgelê en duur van reis na die Kaap

Die afstand wat per ossewa afgelê is, is in skofte gemeet. 'n Skof was die afstand wat per dag afgelê kon word. Van der Merwe bereken die afstand per uur op grond van reisbeskrywings “Om so 'n skof af te lê, het sowat agt uur gekos. Met ekstra osse wat by afwisseling voor gespan word, kon mens egter as die nood druk, in vier-en-twintig uur twee skofte, dus ongeveer agt-en-veertig myl aflê” (Van der Merwe 1938/2005: 197). Een skof teen die gewone pas is dus 24 myl (38,6 km), teen agt ure op die pad, wat beteken drie myl per uur of net minder as vyf kilometer per uur.

Die osse kan maklik uitgeput raak. Op 'n gelyk pad met 'n matige vrag in koel lug vorder hulle so vinnig as 'n taamlieke vinnige voetganger. In sand of met 'n swaar vrag en warm weer gaan dit baie stadiger. Die afstand van plek tot plek word aangedui in uur, maar dit is nie op alle plekke ewe ver nie. 'n Tog van agt uur met 'n span van twaalf osse en die gebruikelike vrag van

1000 kg gewig, kan maklik in 'n dag afgelê word indien vroeg in die oggend gereis word, of selfs in die nag in die baie warm tye van die jaar – dan word daar in die middel van die dag gerus. So 'n afstand is hier bekend as 'n skof, en alle groot afstande word aangegee as “soveel skofte” of “dagreise” (Lichtenstein 1811: 26).

Sparrman bereken die afstand wat in 'n dag van agt ure afgelê is, wanneer die osse vinnig aangedryf is, as om en by 45 myl (72 km). Op hierdie manier kan binne sewe dae van die Groot Visrivier tot die Keirivier gereis word (Lichtenstein 1812: 15; Sparman 1787: 161).

'n Ander aanduiding van afstande kry 'n mens van die stigting van die gemeente Middelburg in die Karoo. Hierdie gemeente is op die plaas Driefontein. Die naam van die nuwe gemeente het almal se goedkeuring weggedra omdat dit in die middel van die drie plekke Colesberg, Cradock en Richmond geleë was.

As 'n mens aanvaar dat die afstand tussen elk van hierdie drie plekke en Middelburg ongeveer honderd kilometer is, kan aanvaar word dat 'n uur met 'n kar en perde op 'n redelike goeie pad so min of meer tien kilometer is.

Die afstand per uur afgelê van tussen vier en vyf kilometer soos bereken deur Van der Merwe, kan met 'n uitstekende pad verdubbel word na nege of tien kilometer per uur of dubbelskofte kan die afstand vermeerder, soos bereken deur Sparrman en die gemeente van Middelburg. Wanneer langer afstande afgelê is, is dit bereken volgens dubbelskofte, op gebaande paaie of te perd.

Daar is voorheen vlugtig daarna verwys dat Grootvadersbosch ver van die Kaap en van Swellendam geleë was. Aangesien die kerk eers in 1798 gestig en die eerste kerkgebou in 1802 in gebruik geneem is, moes Johannes Spies en Anna Beukes vir elke kind se doop na Stellenbosch toe ry. Wanneer hulle nagmaal bygewoon het, moes hulle ook Stellenbosch toe gaan. Elke kontrak wat gesluit moes word, moes in die Kasteel in Kaapstad onderteken word en hierdie kontrakte is jaarliks hernu. Die enigste afsetplek vir produkte was ook in die Kaap.

Hoe lank het so 'n reis geduur, gegewe die afstand per uur soos hierbo uitgewerk?

Die afstand van Swellendam na Kaapstad is ongeveer 220 kilometer, min of meer dieselfde afstand as tussen die Groot Visrivier en die Keirivier wat volgens Sparrman se berekening in ideale omstandighede en met dubbelskofte sewe dae geduur het. Van Grootvadersbosch na Kaapstad moes dus meer as dubbeld so lank geneem het, dus so veertien tot twintig dae. Dan het hulle nog waarskynlik oorstaandae ook gehad en tyd in Kaapstad verwyd. Van der Merwe

bereken dat mense wat 200 myl (322 km) van die kerk af gebly het se reis van veertien dae tot drie weke geduur het (Van der Merwe 1938/2005: 252).

Die Spiese het waarskynlik met 'n wa en span osse en moontlik nog 'n voorspan ook gereis. “Voorspan” kom dikwels in reisbeskrywings voor. Die boer wat vir Sparrman 'n wa en voorspan moes voorsien om vanaf die warmbad verder te gaan, het Sparrman “vreeslik bedrieg” deur die loon te aanvaar en swak osse te voorsien (Sparman 1787: 202). So 'n voorspan was 'n addisionele span osse wat teen hellings gebruik kon word, of wat die ander osse kon aflos (Burchell 1822a: 183).

Een van die probleme wat 'n reis na die Kaap ingehou het, was die Hottentots-Hollandberge. Die pad boontoe was baie steil en klipperig met vele draaie en ander ongemaklikhede. Aan die begin was daar 'n dwarspad wat so steil na onder geloop het dat niemand dit sou kon opry buiten diegene wat die kuns verstaan het en wat so 'n lang sweep gehad het soos waarmee die Afrikaner-mense die osse gedryf het nie (Sparman 1787: 150).

Op die waens kon nie meer as tien mud gelaai word nie. 'n Amsterdamse mud was gelyk aan 114 liter (Alberts 2010: 154). Wanneer dit oorgeskakel word na die gewig van koring teen 0,79 kilogram koring per liter kry 'n mens negetig kilogram per mud. Dit beteken dat daar 900 kilogram koring op 'n wa gelaai kon word, of net onder 2 000 lb.

Die waens het nie vir ewig gehou nie; inteendeel, hulle leeftyd was besonder kort. Ossewaens wat 'n mens kwalik vir f330 kon laat maak, het na vier of vyf togte oor die swaar berge onbruikbaar geraak (TANAP C. 123, pp. 94-138).

In die bespreking van die landtoggangers blyk dit duidelik dat voedsel en drank nie 'n probleem was nie, ook nie hoe lank hulle langs die pad vertoef het nie. As hulle by 'n rivier gekom het wat vol was, het hulle gebly totdat die rivier afgeloop het. Hulle het van biltong en die wild wat hulle geskiet het geleeft en ook van brood of beskuit. Mentzel noem die biltong “magres oder getrocknetes Fleisch” en beskuit “Zwieback”¹⁷ (Mentzel 1787: 197; Van der Merwe 1938/2006: 31).

¹⁷ Van die Duits “zwei” (twee) en “backen” (bak).

5.6.6.2 Die Breederivier: van drif tot pont (1757, 1832) tot brug (1895, 1951)

Reisigers vanaf die Kaap na Swellendam moes die Breederivier op een of ander plek oorsteek. Volgens reisbeskrywings het die gewone roete suid en al langs die Riversonderendrivier geloop en nadat hierdie rivier in die Breederivier geloop het, moes hulle oor die rivier gaan na die dorpie Swellendam. Daar was twee maniere waarop hulle aan die ander kant kon kom. Gewoonlik het hulle deur 'n drif gegaan. Die drif is so 'n uur stroomaf geleë vanaf die plek waar die Riviersonderend in die Breederivier vloei (Lichtenstein 1811: 260).

In die wintermaande was die rivier te vol en het hulle van 'n pont gebruik gemaak. Hierdie pont is in 1757 gebou met toestemming van die Hoë Regering, die opperbestuur in Batavia. Tot op daardie stadium kon Philip Cortjé die plaas gebruik, omdat hy die mense en waens oor die rivier gehelp het. Vir sy diens het hy kwytskelding van die betaling van rekognisiegeld gekry. Toe die pont gebou is, is die kwytskelding opgehef en Kluitjeskraal aan Cortjé toegeken.

Die burger Gideon van Zyl het gekontrakteer om die pont te bou en dit is toegestaan. Hy kon in ruil vir sy dienste die plaas Potjeskraal gebruik sonder betaling van rekognisiegeld (TANAP C. 135, pp. 62-109). Hy sou dieselfde vergoeding ontvang as wat die pontvoerder aan die Bergrivier gekry het. In 1759 kla hy egter dat baie mense nie geneë was om die pontgelde waarop ooreengekom was, te betaal nie (TANAP C. 170, pp. 218-272).

In April 1791 het buitengewone swaar reën in die Kaap geval en baie riviere is oorstrom. Die pontvoerder, Piet Koen, was op pad na die Kaap toe mense hom van agter ingehaal het en laat weet het dat 'n gedeelte van sy woonhuis weens die reën inmekaar geval het en dat die rivier sodanig oorstrom het dat dit te betwyfel is of die pont ooit weer gebruik sou kon word. Die pont self was nêrens te kry nie en het waarskynlik gesink (TANAP C. 192, pp. 2-19).

Die pont moes weer herstel gewees het, want in 1792 vra die inwoners weer dat hulle onthef moet word van die betaling van pontgeld. Die pont is dikwels deur die reisigers gebruik. Lichtenstein was daar in 1804, maar hy gee ongelukkig nie die presiese datum nie; ons weet net dat dit in die winter was. Op 'n vorige reis kon hy by 'n drif deur die rivier gaan waar die rivier stadig oor 'n wye rivierbed gevloei het. Gedurende die wintermaande was dit egter onmoontlik om so deur die rivier te kom. Op 'n plek waar die wal nie te hoog was nie en die rivier diep was, is 'n gerieflike pont aangebring. Sonder die pont sou verkeer tussen die Kaap en Swellendam vir 'n paar maande van die jaar heeltemal tot stilstand gekom het. Volgens

Lichtenstein was die pont op 'n afstand van omtrent 'n uur drif-af geleë, dus ongeveer vyf kilometer (Lichtenstein 1811: 260; Lichtenstein 1812: 210).

Hierdie pont was bekend as “De Bovenste Pont” en in 1832 adverteer die siviele kommissaris, Harry Rivers, in die staatskoerant vir tenders om 'n nuwe pont te bou (Staatskoerant 1832: 26 [Nederlands], 23 [Engels]).

In 1895 is 'n brug oor die Breederivier gebou naby die plek waar die boonste pont oor die rivier gegaan het (“State of Rivers” 2011: 8 [aanlyn-artikel]). Die brug is vernoem na William Magee Grier wat in Mei 1893 oorlede is (“St. Saviour’s” [aanlyn-artikek]). In 1998 word die brug, sowel as die oorblyfsels van die nabygeleë gebou van die pontman tot 'n nasionale gedenkwaardigheid verklaar (Staatskoerant 1998: 2). Die pontwagtersgebou se ligging aangrensend aan die brug, is 'n verdere bewys dat die pont naby die plek was waar die brug later gebou is.

Figuur 5.12: Die Grierbrug oor die Breederivier (Google Maps: Grierbrug)

Deur middel van satellietbeelde kan gesien word waar die ou pad was en waar die Grierbrug nou nog oor die Breederivier gaan (figuur 5.12).

Met 'n bietjie wyer perspektief kan 'n mens sien waar die brug ten opsigte van die N2 is. Dit is die dowwe paadjie wes van en parallel aan die duidelik gemerkte N2.

Figuur 5.13: Die Grierbrug en die N2 brug (Google Maps: Grierbrug)

5.7 Grootvadersbosch

5.7.1 Kontrak op Grootvadersbosch

Daar was nou geen persoonlike rede meer vir Anna om in die Overberg te bly nie (afdeling 5.4.4) en op 26 Januarie 1757 teken Johannes Spies 'n kontrak om “met sy vee te gaan lê” op die plaas Grootvadersbosch aan die Kruisrivier en rekognisiegeld van 24 riksdaalder per jaar te betaal. Hy moes nie in enige opsig “hinderlik” wees nie en ook nie “verdere konsekwensies bewerkstellig” nie. Die “verdere konsekwensies” het moontlik na dinge soos aanspraak op eienaarskap, die gebruik van beperkte waterbronne of om inbreuk te maak op weiveld wat reeds deur iemand anders benut word, verwys. Die kontrak moes hernu word binne 'n maand nadat dit verstryk het (RLR 15/1).

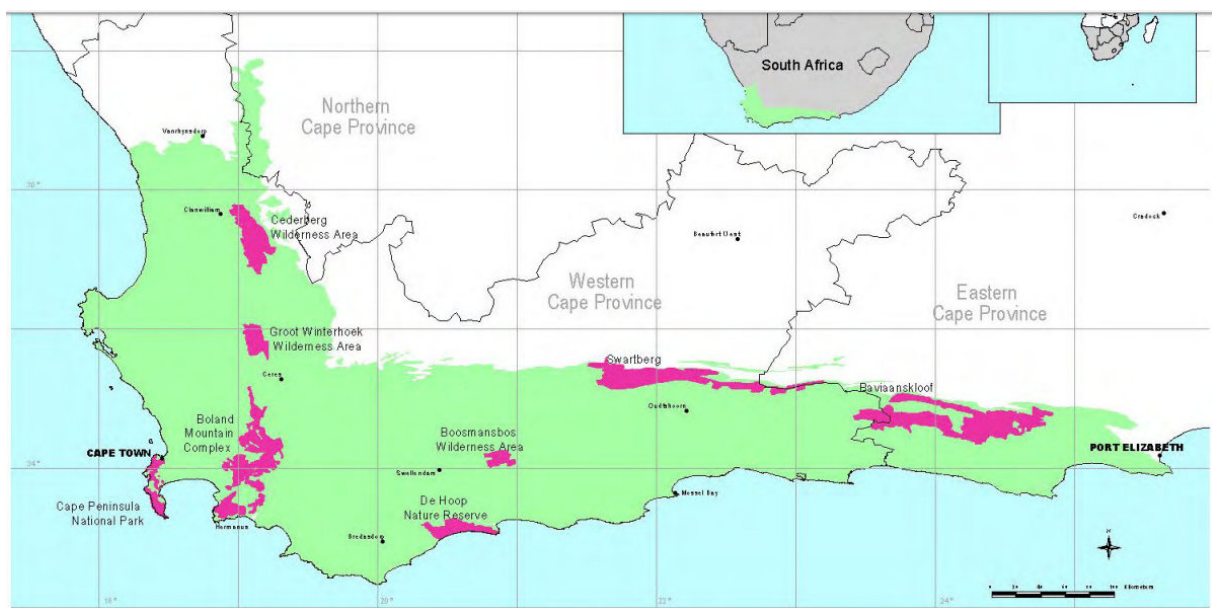
Grootvadersbosch was 'n plaas teenaan die Langeberge in die verafgeleë distrikte. Dit het beteken dat Johannes Spies en Anna Beukes baie ver weg van die kerk op Stellenbosch gewoon het en nog verder weg van die kasteel in Kaapstad waar kontrakte gesluit, hernu of opgehef moes word, ver van familie en vriende. Die pad was lank en elke keer wanneer die Breederivier oorgesteek moes word, moes van die pont of 'n drif gebruik gemaak word. Wat het die lewe vir hulle ingehou op hierdie vreemde plek?

Johannes het in Januarie die kontrak geteken, maar eers in Oktober gee hy kennis aan die sekunde, Sergius Swellengrebel – in die afwesigheid van die goewerneur Ryk Tulbagh – dat hy die veeplaas Goudini gaan verlaat. Wessel Wessels, Johannes Spies se tweede baas, neem die nuwe kontrak op die leningsplaas uit. Johannes Spies moes nog drie jaar en vier maande se agterstallige rekognisiegeld betaal en sou dit binne drie maande vereffen. Dit is egter eers sewe maande later dat hy die agterstand betaal (RLR 15/1).

5.7.2 Die naam Grootvadersbosch

Dit is redelik goed opgeteken dat Grootvadersbosch in 1723 aan Roelof Olofsz (b9 Roelof Oelofse) toegeken is (Green 1957: 236). *Cape Nature* gee meer inligting omtrent die “Grootvadersbosch nature reserve”: dit het aanvanklik bekend gestaan as Melkhoutskraal (“Cape Nature”). Roelof was ’n seun van die stamvader Andries Oelofse en die oorgrote meerderheid van hedendaagse Oelofsse stam van hom af (SAG 7: 40).

Andries Oelofse, waarskynlik Olufsen, se tuisdorp was Oslo, Noorweë, wat op daardie stadium Christiania genoem is. Op 24 Maart 1668 is die 26-jarige Andries “Oloffse” van “Cristiaan Stadt” (Christiana, Oslo), gewese matroos op die *Huis te Velsen*, verhoor weens muitery, maar die lot het beslis dat hy nie tereggestel word nie: “... het loth te werpen naar het leeven, ofte naar de doot” (CJ 780). Hy is ge gesel, gebandmerk en vir 25 jaar na Robbeneiland verban. Hy is waarskynlik na sowat 17 jaar vrygelaat, want sy voorkind, Joanna, wat hy by Calo van Madagaskar gehad het, word in 1685 gedoop. Dit is interessant om te weet dat Andries Oelofse ’n houtkapper was; op hierdie doopinskrywing word daar na hom verwys as “houtsager in’t bosch” (NG Kerk G1 1/1 1665-1695: 1685). ’n Mens weet nie of die rede dat Roelof Oelofse in die bos gaan bly het iets daarmee te doen gehad het nie. In 1986 is die natuurgebied onder die bestuur van *Cape Nature* geplaas en in 2004 as deel van die Kaapse Blommeryk as wêrelderfenisgebied verklaar (“Cape Nature”). Roelof sou die “grootvader” wees waarna die omgewing vernoem is.

Figuur 5.14: Boosmansbos-wildernisgebied 2004 (“UNESCO” [aanlyn-artikel])¹⁸

Daar is ander menings oor die oorsprong van die naam “grootvader”. Raper gee verduidelikings wat mekaar weerspreek. Die Khoi-Khoi woord vir Grootvadersbosch was óf “Cainsheneuj” wat blindevlieg- of perdevliegboos beteken óf dit is ’n vertaling van “Enko” wat verwys na die “Groot Vader” dit wil sê God (Raper 2004: 45, 124, 178). Volgens Green is Oelofse se plaas “lank gelede” in vier aparte plase opgesny. Die leningsplase van die Kaap is egter eers na die Britse besetting opgemeet, maar in die tyd van Johannes Spies is hierdie aparte plase al met weiregte toegeken (Green 1957: 236). Die naam Melkhoutkraal word nie meer vir hierdie plase gebruik nie en dit is moontlik dat dit nooit die naam was van ’n plaas in hierdie gebied nie.¹⁹

5.7.3 Die ligging van Grootvadersbosch

Die lang bergreeks noord van Swellendam is deel van die Kaapse plooiberge wat in daardie gebied die Langeberge genoem word. Die riviere aan die voet van hierdie berg, die Grootvadersboschrivier, die Tradouwrivier en die Buffeljagsrivier vloei in ’n oos-wes-rigting voordat dit suid draai en by die Breederivier aansluit om later in die Indiese oseaan uit te mond.

¹⁸ Toe dit as wêrelderfenisgebied verklaar is, het dit agt gebiede ingesluit; tans is daar 13 beskermde gebiede in ’n streek van meer as ’n miljoen hektaar (“UNESCO” [aanlyn-artikel])

¹⁹ Daar is drie plase met die naam Melkhoutkraal opgeteken in Bewaarders van Ons Erfenis; in die wyk Slangrivier, Swellendam (Bewaarders 6: 36), wyk Knysna, George (Bewaarders 8: 37) en Fonteinevallei, Riversdal (Bewaarders 9:12).

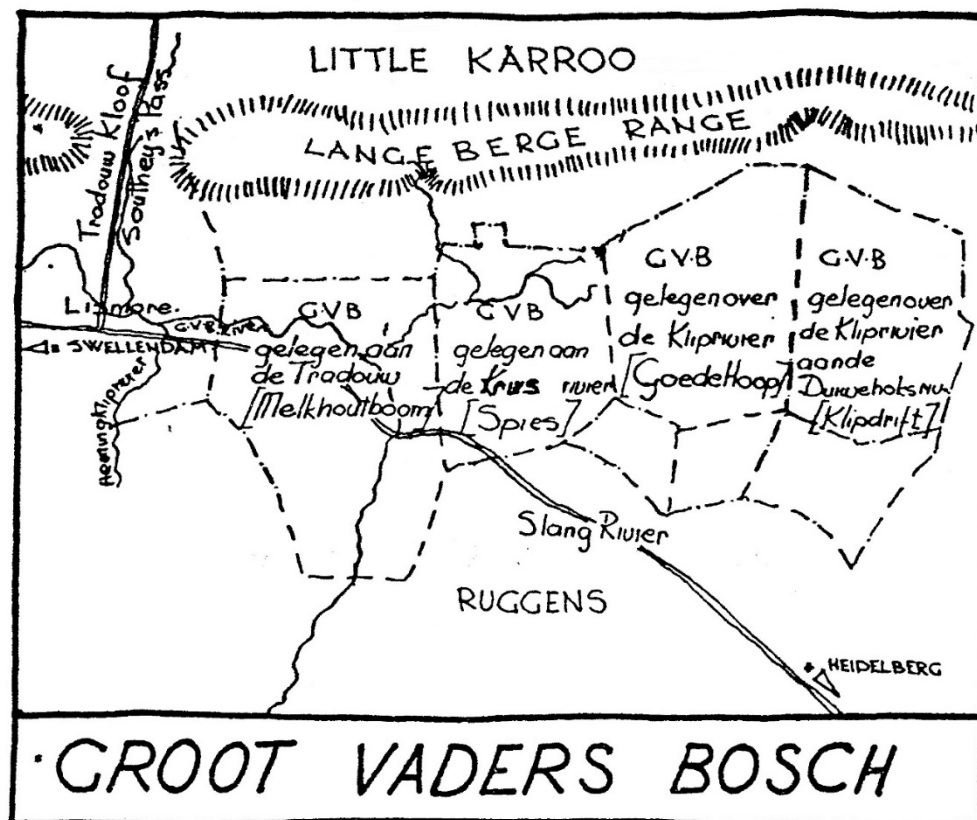
Die plase aan die voet van die Langeberge wat langs hierdie riviere lê, is besondere mooi plase en van wes na oos is hulle Tradouw aan Buffeljacht, Melkhoutboom, Grootvadersbosch aan de Kruisrivier, Aan de Kliprivier over de Buffeljachtsrivier (de Goede Hoop), en Over de Kliprivier aan de Duivenhoksrivier (Klipdrift).

Volgens Burrows (1952: 200; 1954: 90) kon al die laasgenoemde vier plase op die naam Grootvadersbosch aanspraak maak. Melkhoutboom is aanvanklik, op 24 April 1731, toegeken aan Cornelis van Rooijen as Tradouw; “aan de Buffeljachtsrivier over de berg, genant Tradouw” (RLR 9/2: Fol. 183, p 330, [ou p 389]). Later het die plek Tradouw bekend gestaan as Melkhoutboom, maar daar was wel nog ’n plaas met die naam Tradouw aan die westekant van Melkhoutboom.

Jacobus Steyn het in die 1750’s op Melkhoutboom gaan bly en in 1800 het Hendrik van As dit oorgeneem totdat dit in 1817 vir 8,000 riksdaalders deur Benjamin Moodie gekoop is (Burrows 1954: 83).

Die plaas Grootvadersbosch aan die Kruisrivier het direk aan die bosboustasie gegrens. Dit het eers behoort aan Gerrit van Emmenis (RLR 10/1), daarna aan Jan Jacob Kok van 1748 tot 1753 (RLR 12/1), en toe aan Renier van Rooyen van 1753 tot 1756 (RLR 13). Dit is van hom wat Johannes Spies die plaas oorgeneem het. Hieruit kan ’n mens iets leer van die gewoontes van die gemeenskap: familieledes het naby mekaar geboer. Cornelis van Rooyen wat Melkhoutboom in 1731 in lening gehad het, was die stamvader van die grootste Van Rooyen-familie in Suid-Afrika (daar is ’n hele aantal verskillende families) en Renier van Grootvadersbosch aan die Kruisrivier was sy oudste seun (SAG 10: 44).

Dit is bekend waarheen Renier van Rooyen gegaan het nadat hy Grootvadersbosch verlaat het. Op Maandag 9 September 1776 gaan Hendrik Swellengrebel en Pieter Cloete se reis verby “Renier aan de Cafferskuyls Rivier” (Cloete 1932: 34). Hy bly daar tot sy dood; Renier van Rooyen is op 17 Julie 1777 op sy plaas Kafferskuilrivier (vandag Goukourivier) oorlede (SAG 10: 44). Renier se pa was ’n Nederlander van Gorinchem, Suid-Holland en daar is geen klaarblykbare verbintenis tussen Van Rooyen en Johannes Spies nie. Dit is waarskynlik toevallig dat Van Rooyen gereed was om Grootvadersbosch te verlaat toe Johannes Spies besluit het om daarheen te gaan.

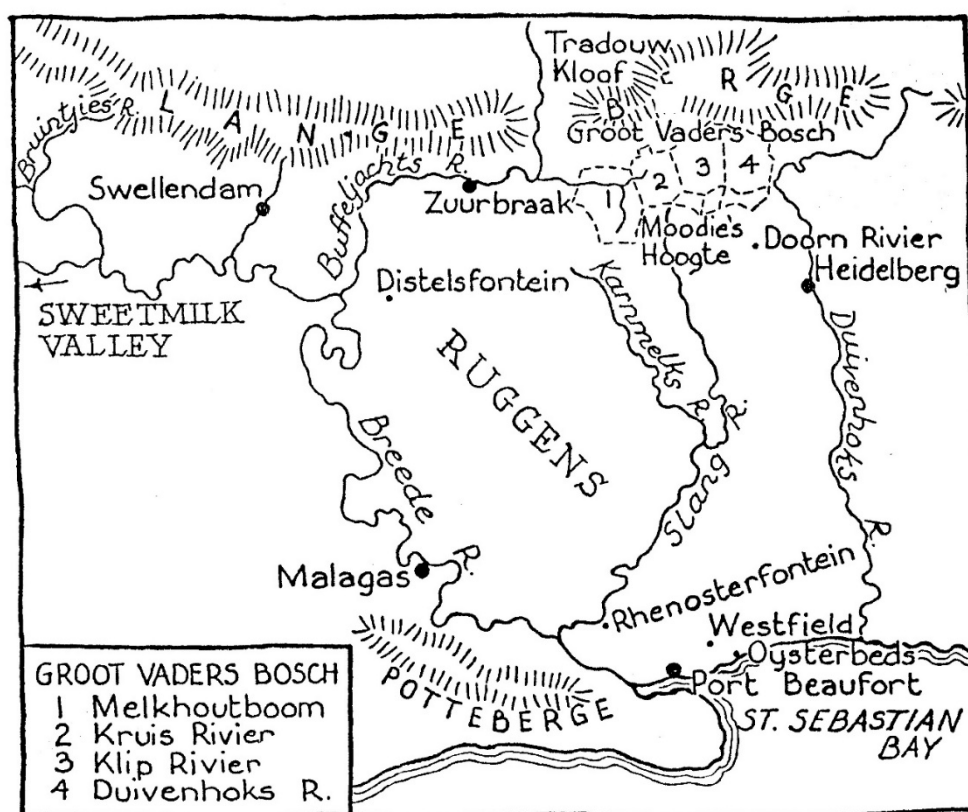

Figuur 5.15: Sketse van plase wat op die naam Grootvadersbosch aanspraak maak 1952 (Burrows 1952: 200)

Die plaas wat aan Roelof Oelofse toegeken is, was die derde een in die ry (figuur 5.15). In 1730 is Roelof Olofsz toegelaat om sy vee te laat wei op “Grootvadersbosch gelegen over de Klip Rivier” (Liebenberg 2007: g.p.). Liebenberg maak ’n fout met die ligging van die bos – die bos was nie op Melkhoutboom met sy vrugbare gelyk grond nie. Die bos het in die kloof gegroei, beskerm teen die wind en brande.

In twee van Edmund Burrows se boeke gee hy sketse van die plase. Die skets van 1952 is korrek (Burrows 1952: 200), die een van 1954 is nie verkeerd nie, maar die afkortings wat hy vir die name gee kan verwarrend wees (Burrows 1954: 90). Dit moet wees:

1. Melkhoutboom,
2. Grootvadersbosch aan de Kruisrivier,
3. Aan de Kliprivier over de Buffeljachtsrivier (de Goede Hoop) en
4. Over de Kliprivier aan de Duivenhoksrivier (Klipdrift).

Figuur 5.16: Sketse van plase wat op die naam Grootvadersbosch aanspraak maak 1954 (Burrows 1954: 90).

5.7.4 Die wonings

In Junie 1775 reis Sparrman in die rigting van Swellendam. Die aand voordat hulle oor die Hottentots-Hollandberge gaan, slaap hy oor in 'n boerewoning. Hy sê nie wie die mense is nie, maar beskryf hierdie tipe wonings in die algemeen. Volgens hom is dit erger om in die huise as buite te slaap: “Menigmaal hadden wij gelegenheid, om op boerenplaatsen onze nachtrust te neemen: dan, hier hadden wij het dikwijls bijkans nog erger.” Gewoonlik bestaan die huis uit twee kamers met kleivloere. Die binneste kamer is die slaapkamer van die boer, sy vrou en kinders, die ander vertrek is die kombuis. Daar sprei die boer vir sy besoekers 'n mat uit; verder gebruik hulle maar hulle saals en groot jasse vir slaapgoed. Die Khoi-Khoi, mans en vroue, jonk en oud, het verkies om in die vuurherd te slaap; volgens die Engelse vertaling “in the chimney”. As gevolg van vlooië en ander ongemaklikhede het Sparrman en sy geselskap verkies om buite te slaap tensy dit baie koud was, 'n sterk wind gewaai het of wanneer dit gereën het (Sparrman 1787: 150; Sparrman 1785: 122).

Figuur 5.17: Murasie van die huis op Grootvadersbosch (Foto: E. Wood)

Die murasie van Johannes Spies en Anna Beukes se huis bestaan nog. Dit is nie bekend watter veranderinge aangebring is nadat die plaas verkoop is nie. In figuur 5.17 kan die ruïnes van die huis op Grootvadersbosch gesien word. Die onderste deel van die muur is van klip, terwyl die boonste laag van rou stene is. Dit is soortgelyk aan die tipiese tweevertrekhuise aan die voet van die Hottentots-Hollandberge wat Sparrman beskryf.

Volgens 'n besoek aan die Moodies in die 1990's is dit die ou huis van die Spiese. Daar is ook nie een ander gebou in die omgewing wat van die klippe wat op die plaas voorkom gebou is nie.

Figuur 5.18: Murasie van die huis vanaf die kant waar die vuurherd en skoorsteen was (Foto: E. Wood)

Aan die kant waar die skoorsteen was, kan gesien word hoedat die vuurherd feitlik die hele een muur van die huis beslaan het; groot genoeg vir die slawe om daar te slaap. Waar die ouer kinders geslaap het, is 'n onbeantwoorde vraag.

Volgens Burrows is daar op Grootvadersbosch grafted wat volgens oorlewering dié van die Spiese is (Burrows 1952: 201). Daar is een graf naby die opstal met 'n grafsteen wat behoue gebly het (figuur 5.19). Die grafskrif en die datum kan nie meer ontsyfer word nie. Dit is

waarskynlik dat daar nog ander grafte in die omgewing is wat dalk nooit 'n grafsteen gehad het nie of waarvan die grafsteen tot niet gegaan het.

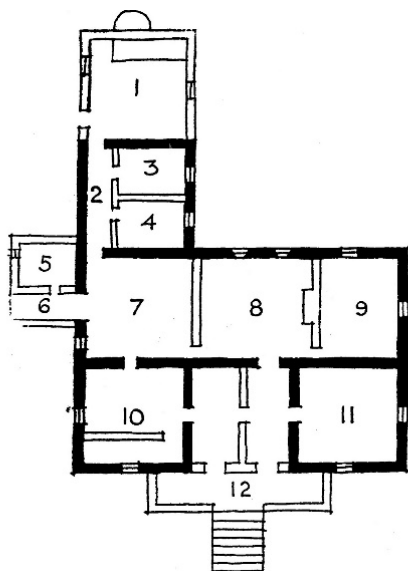

Figuur 5.19: Grafsteen (Foto: E. Wood)

Die uitsig vanaf die huis is besonder mooi. Die Langeberg is in die agtergrond en die bos is in die laagliggende gedeeltes, hoofsaaklik in die klowe wat beskerm is teen die wind (figuur 5.20). Die graf kan onder die boom gesien word.

Figuur 5.20: Uitsig vanaf die huis (Foto: E. Wood)

Figuur 5.21: Grondplan van die huis op Melkhoutboom (Burrows 1954: 82)

Dit was waarskynlik die tipiese boerehuis. Daar was ook beter huise. Die huis op Melkhoutboom waar die Steyns en later die Moodies gebly het, was baie groter. Burrows gee 'n skets van die grondplan van die huis. Die donker mure is dié van die oorspronklike huis (Burrows 1854: 82).

Dit is selfs moontlik dat die heel eerste huis slegs die voorste gedeelte, kamers 10, 11 en 12, van die soliede swart gedeelte wat Burrows as die oorspronklike beskou, beslaan het. Dit is nie moontlik om dit sonder argeologiese opgrawings te bepaal nie.

5.7.5 Die boerdery

5.7.5.1 Johannes Spies se knegte

In 1759 het Johannes Spies 'n poging aangewend om 'n kneg in diens te neem. Hy sluit 'n kontrak met Jurgen Spiering uit Straalsond (Stralsund, Mecklenburg-Voorpommere).

Daar is 'n George Spiering opgeteken in die Kaapse dokumente. Hy word ingesluit in Hoge se “Personalialia”. Hierdie persoon het as “Jurriaan Spieringh uit Straals.d” by die VOC aangesluit as bemanningslid van die *Immagonda* en is by die Kaap in die hospitaal opgeneem. Hy het in 1747 aangekom en is in 1753 met die *Wildrijk* gerepatrieer (VOC Opvarenden: Spiering 1747; Hoge 1946: 404).

Jurgen Spiering het in 1754 by die VOC aangesluit en is in 1755 na sy aankoms by die Kaap in die hospitaal opgeneem. Die skriba skryf Jurgen Spiering se naam as Jürgen, maar hy teken as George Spiering. Ten spyte van die twee verskillende spellings, Jürriaan Spieringh en Jürgen Spiering, kom al die ander gegewens van die twee persone ooreen en dit is waarskynlik een en dieselfde persoon. Beide staan ook bekend as George Spiering. Hy het van Julie 1753 tot April 1755 in Europa vertoef voordat hy teruggekeer het Kaap toe (VOC Opvarenden: Spiering 1754).

Die kontrak word op 27 Oktober 1759 gesluit, met die gewone bepalings. Johannes Spies het vir Jurgen Spiering in diens geneem as kneg teen 'n loon van f14 gulde Indiese valuasie en twee pond tabak bo en behalwe kos en drank. Goeie huisvesting sou aan hom voorsien word. Minder as 'n jaar later, op 19 Augustus 1760, word die kontrak met die goedkeuring van beide partye ontbind. Pieter Meuleman (Moolman), Johannes se eerste werkgewer, teken as getuie (CJ 2896 1759 38 [38] 110).

Die rede vir die ontbinding van die kontrak word natuurlik nie gegee nie en daaroor kan gespekuleer word. Daar is die moontlikheid dat Johannes Spies 'n harde werker en 'n goeie kneg was, maar 'n slegte baas omdat hy te hoë eise gestel het. Daar is ook die moontlikheid dat hy nie die loon kon bybring nie. Die waarskynlikste rede is te vind in George Spiering se skeepsoldyrekening: Spiering het as jong man meermale van besluit verander en van een beroep na 'n ander gewissel. Volgens Hoge was “Jürriaan Spieringh” 'n houtkapper, 'n soldaat, 'n kneg, 'n soldaat en weer 'n kneg (Hoge 1946: 404). Dit is dieselfde persoon wat op sy skeepsoldyrekening as “Jürgen Spiering” aangeteken is. Hy was na tien maande en dertien dae van knegskap by Johannes Spies weer in die diens van die kompanjie tot 1768 toe hy weer 'n kneg geword het. Sy tweede knegskap het lank geduur, tot 1776, toe hy sonder om 'n testament op te stel of enige goedere of kontant na te laat oorlede is (VOC Opvarenden: Spiering 1754).

Volgens Hoge was hy 'n kneg “till after 1776” en volgens die skeepsoldyboek is hy in 1776 oorlede. Daar was net een Georg Spiering, selfs al is hy soms Jürgen genoem. Hy was 'n ongewone persoon wat twee keer by die VOC aangesluit het, twee keer in die Kaap in die hospitaal beland het (in 1748 en 1755), baie loopbaanskuiwe gemaak het en nooit getrou het nie. Hy het ook met sy afsterwe geen besittings nagelaat nie. Dit, ten spyte van die maandelikse loon en gratis voedsel en huisvesting.

In 1766 neem Johannes Spies weer 'n kneg in diens toe hy 'n kontrak sluit met Jacob Jansz Sieling van Eyden. Hoge teken hom aan as Jacob Jan Sielings, maar sy van was waarskynlik Seling; die van Sielings is onbekend (Hoge 1946: 396). Die plek waarvandaan hy kom, word op die werkskontrak aangegee as Eyden en in die skeepsoldyrekening as Eijden. Hoge gee die moontlikheid van Heiden en dit is waarskynlik korrek. Daar is 'n hele aantal dorpe met die naam Heiden in Duitsland. Jacob Jan was dus Duitssprekend. Hy het uitgevaar as 'n bosskierer (ervare matroos wat ook 'n kanon kon afvuur) op die skip *Ruiteveld* in 1763 (VOC Opvarenden: Selink). Drie jaar later, op 30 Junie 1766, teken hy 'n kontrak met Johannes Spies (CJ 2901 1766 36 [36] 102). Dit bevat die gewone bepalings: 14 gulde Indiese valuasie, asook spys, drank en goeie huisvesting. Johannes Spies teken nie self nie, maar Daniel Roodt wat in 1750 van Hooge Zwaluwe in Noord-Brabant na die Kaap gekom het, teken namens hom (SAG 10: 2; VOC Opvarenden: Roodt).

Skaars vyf maande later, op 3 Desember 1766, word die kontrak met albei partye se goedkeuring ontbind. Pieter Casper Hammes van Remscheid, Noordryn-Wesfale wat in 1753 na die Kaap gekom het, het namens Johannes Spies opgetree (SAG 3: 62).

5.7.5.2 Johannes Spies se opgaafrolle

Ongelukkig is Johannes Spies se inligting vanaf 1757 tot 1768 nie beskikbaar op die uittreksels van die opgaafrolle nie. Die enigste aanduiding van sy besittings is die inskrywings in die opgaafrolle, soos gegee in tabel 5.5.

Johannes Spies en Anna Beukes se opgawes maak interessante leesstof, beide vir die tydperk op Goudini en die tydperk op Grootvadersbosch. Johannes het die kontrak vir Grootvadersbosch in Januarie 1757 geteken, maar vir 1757 gee hy nog sy opgawes vir Goudini op. Soos Hermanus Coers gee hy geen besitting op vir die tyd toe hy op Goudini was nie, maar op Grootvadersbosch het hy, behalwe perde, ook beeste en skape gehad. Hy was maar 'n kleinboer met op die meeste veertig beeste en tweehonderd skape, maar hy het uit niks die grondslag gelê waarop sy seuns kon voortbou.

Tabel 5.5. Opgaaf van Johannes Spies en Anna Beukes

Opgawes van Johannes Spies en Anna Beukes													
Datum	Opgaafrolnommer	bl. (p.) of nommer (#)	Naam	Ouderdom	Mannes	Vrouwen	Zoos	Dogters	Knegte	Slaven	Slavinnen	Slaven Jongen	Slaven Meisjies
1755 J197	Stel	6 617	Johannes Spies & Johanna Beukes	1	1	1	2	2				1	1
J197	Stel	4 617	Johannes Spies & Johanna Beukes	1	1	1	4	2				1	1
3 Mei 1757 J199	Stel	5	Johannes Spies & Johanna Beukes	1	1	1	4	2				1	1
17 Mrt 1762 J317	Stel	10	Johannes Spies & Johanna Beukes	1	1	3	4	2				4	30
J317	Swe	11	Johannes Spies & Johanna Beukes	1	1	2	4	3				2	40
± 1771/1772 J317	Swe	10	1 Anna BEU wed. Spies	0	1	2	3	3				30	100

Dit is duidelik dat Johannes Spies 'n veeboer was. In 1757 het hy veertig beeste en honderd skape gehad. Hy het vir nog elf jaar op Grootvadersbosch geboer voordat hy oorlede is. Onder Anna Beukes se sorg, het die beeste 'n bietjie verminder, maar die getal skape het nog dieselfde gebly.

5.7.6 Die reisigers se kontak met die Spiese

Dit is uiters moeilik om akkuraat te bepaal presies waar die reisigers vertoef het en by wie hulle oornag het, veral wanneer hulle nie die name van boere noem nie.

In 1775 was Sparrman op reis vanaf Swellendam na Mosselbaai. Op 6 September het hy by 'n welgestelde boer wat, soos in die Engelse vertaling staan, “captain in the militia” was, aangedoen. Hierdie welgestelde boer was ongetwyfeld Jacobus Steyn (b2c6), want hy was

ritmeester van die burgermag. In 1782 het hy aansoek gedoen om van sy pos onthef te word as gevolg van sy liggaamsgebreke: “Den Ritmeester bij de Eerste Compagnies Swellendamse Landmilitie Jacobus Steyn, op desselfs hierom bij Request gedaan versoek, ter Consideratie Zijner Lichaams gebreken van voorsz: functie ontslaagen Sijnde”²⁰ (Sparrman 1785a: 235; TANAP C. 163, pp. 213-239).

Daardie aand, 6 September 1775, het Sparrman op die plaas van die weduwee Spies vertoef. Hy noem haar nie by naam nie, maar verwys na Grootvadersbosch wat op ’n deel van die Tradouwberge geleë is. In die Engelse vertaling noem hy die plaas “Kross-rivier” wat waarskynlik net so uit die Sweeds oorgeneem is en wat Kruisrivier moet wees. Sparrman het daar oorgebly tot 10 September. In 1777 was daar in die weduwee Spies se huishouding twee jongmans wat die boerdery kon behartig: Johannes Hermanus Coers wat 33 jaar oud was en Johannes Jacobus Spies wat negentien jaar oud was. Barend Christoffel Spies was nog so jonk dat hy as ’n seun beskou is, naamlik vyftien jaar. Daar bestaan dus ’n sterk moontlikheid dat Sparrman met hulle in kontak gekom en gesprekke met hulle gevoer het (Sparrman 1785a: 235, 237).

Die reisiger Le Vaillant was heeltemal ’n ander saak. Hy het in 1782 op Swellendam by Daniel van Ryneveld oorgebly. Le Vaillant noem Van Ryneveld die “bailiff”, maar hy was nie die balju nie, wel die landdros. Dit was in daardie dieselfde maand wat hy sy pos as landdros van Swellendam ontruim het en landdros van Stellenbosch geword het (Theal Hist. Ethnogr. 3: 231).

Le Vaillant se twee karre was oorlaai en Van Ryneveld het opdrag gegee dat nog een met twee wiele vir hom gebou word. Le Vaillant was ’n dierevriend: het ’n haan gekry om hom in die oggend wakker te maak en ’n bobbejaan met die naam Kees, wat hom oneindig baie plesier verskaf het. Sy verhouding met mense was heeltemal anders. Le Vaillant het hom die gasvryheid van die landdros laat welgeval, maar net toe sy tweewielkar klaar gebou is, het hy sonder verdere oponthoud vertrek (Le Vaillant 1796a: 119- 127).

Hulle het die Buffelsrivier oorgesteek en verby die kompanjie se buitepos, Riet Valleij, verbygegaan. Na twee dae het hulle by Grootvadersbosch uitgekom. Hier vertel Le Vaillant

²⁰ Die siekte van president MT Steyn kan aan “myasthenia gravis” toegeskryf word. Dit laat vrae ontstaan oor die siekte van ritmeester Jacobus Steyn.

een van sy dierestories. Sy hond Rosette, sy gunsteling, het vermis geraak en hy was baie ontsteld daaroor. Dit het nie gehelp om skote af te vuur nie en gevolglik het hy een van die Khoi-Khoi mans te perd teruggestuur na waar hulle vandaan gekom het. Na verloop van vier uur het die man met Rosette teruggekom, sowel as met 'n groot mandjie en stoel wat losgeraak het en van die kar afgeval het sonder dat iemand dit agtergekom het. Rosette het dit opgepas. Le Vaillant sê dat hy in tranes was oor Rosette se getrouheid; hy het vantevore van so iets gehoor, maar dit nooit self beleef nie (Le Vaillant 1798: 130).

Omdat hulle nie oor die Duivenhoksrivier kon kom nie, het hulle aan die kant van die bos hulle tente opgeslaan. Le Vaillant gebruik die uitroep: “Quelle fatalité!” (Wat 'n noodlottigheid!) waarmee hy seker bedoel dat hy 'n fout gemaak het, want die inwoners van die omgewing het, nadat hulle van sy aankoms gehoor het, hom besoek (Le Vaillant 1798: 132). Hulle het hom moeg gemaak met hulle lang redevoerings en hulle uitnodigings om by hulle oor te bly. Hulle het hom vertel van ander reisigers wat hulle ontvang het, in besonder Sparrman. Le Vaillant was egter vasbeslote om nie sy kamp te verlaat nie. Hy gee baie redes daarvoor, onder meer dat hy dalk verplig sou voel om van sy kosbare “eau-du-vie” (brandewyn) aan te bied om hulle vervelige gesprekke mee op te kikker. Hy gaan verder deur te sê dat, alhoewel hy kennis neem van die gebruike van beskaafde mense, hy dit as 'n hindernis tot sy vryheid beskou, al het hy as jongeling in Suriname met sosiale konvensies te doen gekry (Le Vaillant 1796a: 132; 1798: 133). Sy kommentaar klink vreemd; dit is die kommentaar van iemand wat geen erg het aan sosiale verkeer tussen mense nie. Die moontlikheid is baie groot dat die Spies-broers en Hermanus Coers van die besoekers was wat Le Vaillant so verveel het.

5.7.7 Die aard van die plaas

Plase word verbind met herinneringe: 'n sakaboela in die koringlande, hooimiedens, diere wat geslag word, eende wat agter hulle ma aanhardloop dam toe, 'n klompie jongmans wat in die donkerskool is, kosmos in die herfs, mieliestronke om 'n Aga-stoof mee te stook. Dit is wat 'n plaas 'n plaas maak. Dit is wat 'n mens met 'n baie sterk band aan die plaas verbind. Die liefde vir die plaas by Suid-Afrikaners is oorbekend en verwysings wat dit staaf, word dikwels in die Afrikaanse letterkunde aangetref. Een van die treffendste verwysings na die emosie wat die plaaslewe ontketen, is seker die reël van Jaap Steyn: “My mooiste woord heet Omdraai-Noord” (Steyn 1975: 46).

In die volgende paar paragrawe word kultuurhistoriese aspekte van die plaaslewe behandel. Dit gaan nie hier om die beeld wat van die Spiese gevorm kan word nie, maar dit wat hulle waargeneem het: die vreemde nasie in hul midde, diere, plante en voëls.

5.7.8 Die reisigers se kontak met die Khoi-Khoi

5.7.8.1 Die Hessekwa se krale

Volgens ou dokumente het die Hessekwa voorgekom in die gebied tussen die Riviersonderend en Mosselbaai en is meestal gevind in die Swellendam-gebied (Arthur 2008: 7). 'n Kaart wat op TANAP beskikbaar is, dui ook die Hessekwa in die omgewing van die Riviersonderend aan (figuur 5.22). Die kaart is redelik goed, maar dit lyk asof die bekende plekke groter geteken is as die onbekende plekke. Dit was natuurlik voordat die lengtegraad akkuraat bepaal kon word, dus was die oos-wes-afstande ook onakkuraat.

In 1668 was daar een kraal tussen die Duivenhoksrivier en die Breederivier (Arthur 2008: 59). Dit was waarskynlik die kraal naaste aan Grootvadersbosch. Die Khoi-Khoi se krale was dikwels langs waterstrome geleë (Arthur 2008: 88).

Thunberg beskryf hoe boere snags hul vee, skape en beeste, in 'n kamp aangehou het. So 'n kamp was naby die woonhuis en is 'n kraal genoem. Dit is omring met sooimure of stekelrige struie. In die streke waar daar baie bome was, is afgekapte doringbome daarvoor gebruik. Thunberg verwys na hierdie bome as *Mimosa nilotica*, waarskynlik *Acacia nilotica*, maar hierdie lekkerruikpeul kom nie in daardie deel van die land voor nie. Omdat hy vertel van die bome se baie groot dorings is dit seker die Acacia Karoo of soetdoring (Palgrave 1977: 240: 246). Hierdie heinings se dorings en hulle dikte het wolwe (hiënas), jakkalse en ander roofdiere buite gehou (Thunberg 1795a: 164-165).

Die Khoi-Khoi het ook doringtakke gebruik om heinings te maak. Hulle woonplekke word deur Dapper “negeryen” genoem (Schapera 1933: 22) en deur Van Riebeeck “negerijen offte legers” (Van Riebeeck 1957b: 406).²¹ Hierdie kampe of laers is in 'n reusegroot kring opgerig, ingesluit deur 'n heining van dorings. Die hutte het binnetoe gekyk met die slaapplek vir die

²¹ negorij, negerij is 'n Maleise woord ontleen aan sanskrit (Oud-Indies) nagara of nagari (vroulike vorm), stad

vee in die middel (Schapera 1933: VIII). Die Voortrekkers is bekend daarvoor dat hulle doringtakke tussen die wiele van die waens gebruik het om hulself te beskerm (Giliomee 2004a: 122), maar dit is 'n baie ou gebruik; daar word selfs in die Bybel verwys na “'n heining van dorings” (Spreuke 15:19). In 'n omgewing met doringbome is dit eintlik vanselfsprekend dat dit gebruik sou word. Jan van Riebeeck het in Februarie 1657 'n doringbos “van binne” skoon gemaak en rondom 'n heining van agt tot tien voet breed gelaat om sodoende 'n geskikte skuiling vir die vee te maak (Van Riebeeck 1957b: 96).

Figuur 5.22: Kaart van die Kaap van Goeie Hoop deur Isaac Tirion van omstreeks 1730 (Tanap: Voorwerk)²²

5.7.8.2 Die Hessekwa se vermoë om op osse te ry

Trichardt skryf in sy dagboek hoedat 'n sekere lid van sy trek, Danster, met 'n os gery het. Op Maandag die 3de Julie 1837 het 'n klompie van die trekkers gaan jag: hy, Pieta en Carolos op perde en Dantser op die pak-os. Volgens die inleiding van Gustav Preller was Dantser 'n 'Gona-Hotnot' (Preller 1938a: xxx, 114). Daar is verskeie verwysings na Danster wat op die os ry sonder om enige interpretasie daaraan te gee. Vir Trichardt was dit 'n natuurlike ding. Vir besoekers van Europa was dit iets baie ongewoons.

²² Die omkringde woorde is “Hesiquas”, “Riv sonder End” en “Heslaquas Natie”.

Nadat Sparrman op die plaas van die weduwee Spies oornag het, het hy op die 10de September 1777 sy reis voortgesit. Hy was te perd, het heeltemal verdwaal en het baie koud op 'n plaas naby die Slangrivier aangekom. Dit was net omdat die honde geblaf het dat hulle in die donker op die plaas afgekom het. Die vrou van die huis was, tesame met haar slavin, alleen tuis en was nie geneë om totale vreemdelinge in haar huis te ontvang nie – nie voordat sy baie lank daaroor nagedink het nie. Volgens die Nederlandse vertaling “scheelde het echter nog weinig, of wij moesten onder den blooten hemel den morgen afwachten” (Sparrman, 1785a:236; Sparman 1787: 273).

Hier het Sparrman vir die eerste keer die voorreg gehad om te sien hoe die Khoi-Khoi op hulle osse ry. Hulle het taamlik vinnig oor die heuwels en dale gery. Sparrman se gasvrou het hom vertel dat hulle hul loon gaan gebruik om drank by een van haar bure te koop. Volgens haar het hierdie buurman so min van 'n gewete gehad dat hy ter wille van 'n klein wins die arme heidene met brandewyn lei tot oproer, onmatigheid en allerhande soort vergrype.

Die osse word as ry-osse of pakosse gebruik en die ry-osse word, as hulle nog klein kalfies is, opgelei deur 'n gat in hulle neusgate te maak waardeur 'n mens 'n houtpen steek waaraan daar 'n tou of koord gebind word om die dier mee te beheer. Sommige osse is so goed afgerig dat die Khoi-Khoi elande met hulle kon jag. Die Khoi-Khoi is nie toegelaat om perde te besit nie, maar hulle het die verbod omseil deur voor te gee dat hulle die perde gehuur het of namens 'n Christen verkoop (Sparman 1787: 274; Sparrman 1785a: 236-237).

Die boere is ook nie toegelaat om vee van die Khoi-Khoi te ruil nie. Die kompanjie wou self uit hierdie handel voordeel trek en die enigste persoon wat in hierdie gebied kon handel dryf, was die kompanjiesamptenaar, die “korporaal van die Rietdal” (Sparman 1787: 275), eintlik die korporaal van die buitepos, die *Rietvalleij aan die Buffeljagtsrivier*.

5.7.9 Dierestories van Grootvadersbosch

Daar is minstens een voëlspezie op Grootvadersbosch opgeteken. Die kardinaalhoutkapper is in 1782 deur Le Vaillant op Grootvadersbosch gesien en is in 1818 deur Louis Jean Pierre Vieillot die wetenskaplike naam *dendropicos fuscescens* gegee, volgens die beskrywing van Le Vaillant (McLachlan en Liversidge 1971: 309; Rookmaaker 1989: 206, 322).

Die verband tussen die groot heuningwyser en Grootvadersbosch is ook baie interessant. Die wetenskaplike naam van die groot heuningwyser is *indicator indicator* en die naam is deur Sparrman in 1777 naby die Groot Visrivier aan die voël gegee.

Die *indicator indicator* verkies plekke met bome, maar nie digte bosse nie. Hulle kenmerkende eienskap is dat hulle ratels (*Mellivora Capensis*) en ook die mens na byneste lei. Die geluid wat hulle maak wanneer hulle heuning aanwys, kan nagmaak word deur 'n halfleë vuurhoutjiedosie in die lengte te skud. Die grootheuningwyser eet verskeie soorte insekte, byewas, bye en hulle larwes (McLachlan en Liversidge 1971: 300).

Hoewel daar baie wilde bye in en om Kaapstad was, het niemand daar van die grootheuningwyser en sy vermoë om heuning te vind, geweet nie. Sparrman het op Grootvadersbosch vir die eerste keer hiervan gehoor, maar gedink dat die verhaal niks anders as 'n fabel is nie. Daar was 'n jongman wat agter een van hierdie voëls aangegaan het en niks gekry het nie. (Die Engelse vertaling gebruik “lad” en dit kon beteken dat dit een van die Spiesbroers kon wees. Die Nederlandse vertaling gebruik egter “eenen jongen Hottentot”.) Die Khoi-Khoi van Swellendam en Buffeljagsrivier wat saam met Sparrman was, het hom verseker dat die grootheuningwyser daar die rigting na die heuning nie so geredelik en duidelik aangewys het as in die landstreek naby die Groot Visrivier waar hy uiteindelik die voël gesien het nie (Sparman 1787: 660-661; Sparrman 1785b: 189-190).²³

Volgens die Nederlandse vertaling het Sparrman “meerkatte” by die verste tak van die Buffeljagsrivier teëgekom. Hierdie diere was heeltemal swart en ongeveer so groot soos gewone huiskatte. Hulle het ook in Grootvadersbosch en Outenikwaland voorgekom, al het Sparrman hulle nie daar gesien nie (Sparman 1787: 270). Volgens die Engelse vertaling was dit egter ape wat Sparrman gesien het. Hulle skree as hulle tiere (jagluiperde) sien aankom en dan vlug hulle na die dun takkies van die bome (Sparrman 1785: 234). *Meerkat* was 'n woord vir 'n soort aap met 'n stert wat mense as 'n uitheemse soort kat beskou het (Historiese woordenboeken WNT: meerkat [aanlyn-databasis]). Sparrman maak definitief die vergelyking met 'n huiskat “... dat wij naawkeurig zagen, dat deeze meerkatten gantsch zwart van kleur, en nagenoeg zoo groot, als de gewoone huiskatten, waren. Naar allen schijn waren het dus eene

²³ Hierdie reisiger se van is Sparrman, maar in die Nederlandse uitgawe van sy boek word sy van Sparman gespeld.

nuwe soort, tot hiertoe onbekend.” (Sparman 1787: 270). Dit was definitief nie meerkatte nie, maar ape.

Figuur 5.23: Die Kardinaalhoutkapper (“Different Types of Woodpeckers”)

5.7.10 Stories oor plante van Grootvadersbosch

Omdat Grootvadersbosch ’n belangrike bron van hout vir die kompanjie was, is die bome in die bos dikwels deur reisigers beskryf. In 1776 toe Hendrik Swellengrebel daar verby gereis het, skryf Pieter Cloete dat die bos feitlik uitgekap is en slegs krom en slegte bome oorgebly het (Cloete 1932: 35).

Op die 6de Januarie 1798 het John Barrow dieselfde opmerking gemaak:

Another clump now appeared, about twenty miles to the eastward of the Drosdy of Zwellendam, called Grootvader’s bosch. This wood, in the early stages of the colony, contained as great a variety of large timber trees as the others, but being so much nearer to the Cape, is now stripped of most of the wood that is valuable (Barrow 1801: 349).

Barrow het vanaf Graaff-Reinet gereis en Grootvadersbosch met die woude van die landstreek wat vandag as die Tuinroete bekend staan, vergelyk.

Op die 20ste en 21ste Desember 1772 het Thunberg by verskeie plase verby gery op pad na die kompanjie se pos op Rietvallei. Vandaar het hy Grootvadersbosch weer ’n keer besoek en

gehoop om bome met blomme te kry sodat hy hulle kon identifiseer, maar die bome was nog nie in blom nie. Daar was een boom wat wel vol in die blom was en skoenlappers het van die nektar gedrink, maar Thunberg kon nie naby kom om van die blomme of skoenlappers in die hande te kry nie. Van die bome was tot twintig meter hoog, maar deur haelpatrone met sy geweer te skiet het hy 'n paar takke met bloeisels gekry. Thunberg het die boom die naam *Calodendrum capense* (mooi boom) gegee. Sy volksnaam is die wildekastaiing (Palgrave 1977: 345; Thunberg 1795a: 213).

Hierbo is slegs uittreksels gegee uit die baie inligting oor die natuur wat in die reisbeskrywings gevind kan word. Kort biografieë oor die reisigers word in die boek *Botanical Explorations* gegee, terwyl die botanie beskryf word deur Skead in *Historical plant indidence in southern Africa* (Gunn en Cod 1981; Skead 2009).

5.8 Die laaste jare en dood van Johannes Spies

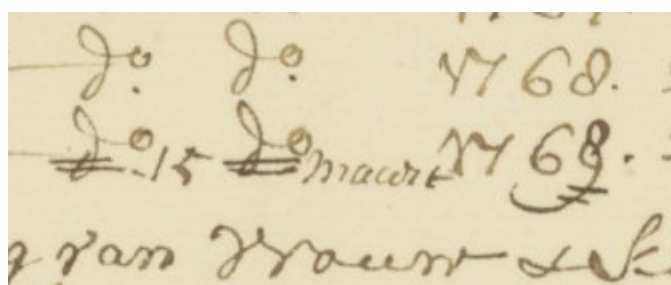
5.8.1 Wilhelmina Coers se huwelik

Die enigste kind wat getroud is terwyl Johannes Spies nog geleef het, was Wilhelmina Coers, die oudste kind van Hermanus Coers en Anna Beukes. Sy is op Stellenbosch op 3 Oktober 1762 met Jan van Eeden getroud. Johannes Ulrich Spies is dood voordat enige van sy eie kinders getrou het.

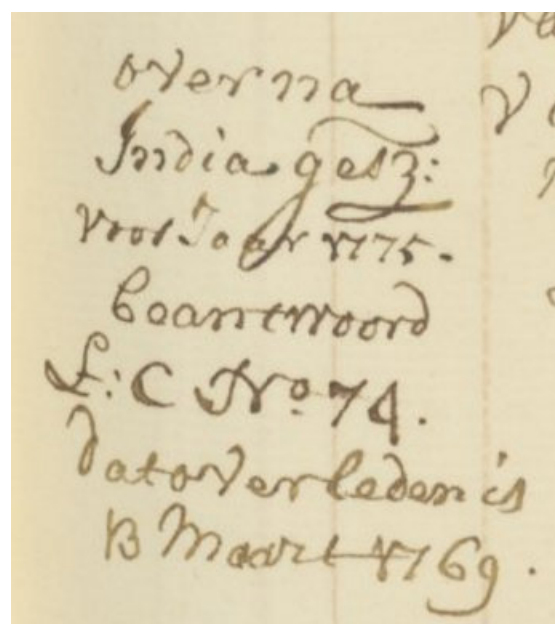
5.8.2 Johannes Spies se dood word aangeteken

Johannes Spies oorlede “met agterlating van vrouw & kinderen” (VOC Opvarenden: Spies 1744). Op sy skeepsoldyrekening is die eerste inskrywing betreffende sy dood 15 Maart 1769 wat verander is na 15 Maart 1768. Jare later, in 1775, word daar na India (Batavia) geskryf om navraag te doen oor die sterfdatum en dit word beantwoord in 'n brief wat in lêer C nommer 74 gehou is (figuur 5.24).²⁴

²⁴ Hierdie afkorting is verklaar deur na 'n soortgelyke inskrywing te soek. Die soldaat Paulus van der Poel se skeepsoldyrekening gee 'n verwysing na lêer B nommer 125. Van der Poel se inligting is in 1751 met die skip *Vosmaar* na Batavia gestuur (VOC Opvarenden: Van der Poel).

Jo. Jo. 1768.
 15 Maart 1768.
 van Houten

overna
 India gez:
 1775.
 Boantenrood
 L: C No 74.
 Dato Verleden is
 13 Maart 1769.

Figuur 5.24: Johannes Spies se sterfdatum as 15 Maart 1768 of 13 Maart 1769 (VOC Opvarenden: Spies 1744)

Die eerste datum 15 Maart 1768 is korrek, want die inventaris van Johannes Spies se boedel word in Desember 1768 opgestel.²⁵ Volgens die kontrak vir die leningsplaas betaal Johannes Spies op 19 Maart 1768 nog 'n bedrag aan die kompanjie: agterstallige rekognisiegeld sowel as seëlreg. Hy was nog vyf jaar agterstallig. Daar bestaan 'n moontlikheid dat Johannes Spies aan iemand anders opdrag gegee het om hierdie betaling te doen en dit is betaal, sonder dat die persoon daarvan bewus was dat hy reeds op die 15de oorlede is. In Oktober is dit egter Anna Beukes wat nog 'n jaar se agterstallige rekognisiegeld betaal.

In die doderegister staan dat hy op sy plaas Grootvadersbosch sterf en dat daar ook 'n kind omtrent dieselfde tyd oorlede is: “aan Grootvadersbosch & voor een kint” (G4/11/1 1768: 2). Dit is die enigste aanduiding wat ooit gegee word van nog 'n kind; die kind is ongedoop oorlede; iets wat dikwels gebeur het, heel waarskynlik as gevolg van die lang afstand na die kerk. Dit is ook die enigste melding wat van 'n Spies in die gemeenteboeke van Tulbagh gemaak is.

²⁵ Die tydperk tussen die sterfte en die voltooiing van die inventaris is lank – nege maande. Ter vergelyking is Cornelis Ehlers op 7 Maart 1758 oorlede en sy eksekuteurs is reeds in Junie, drie maande later, aangestel. Die inventaris is egter nie in die argief van die weeskamer nie (VOC Opvarenden: Ehlers). Jan Grobler (Grobbelaar) is op 8 Aug 1735 oorlede en die inventaris van sy boedel word op 30 September 1735 opgestel, net meer as 'n maand later (VOC Opvarenden: Groeplaar; TANAP MOOC 8/5.90).

Swellendam het onder die kerk van Tulbagh geval. Twee riksdaalders moes vir 'n begrafnis betaal word as die persoon begrawe is waar hy oorlede is (Botha 1982: 22). Die inwoners van Swellendam het hulle geensins betrokke gevoel by die kerk van Tulbagh nie en was baie traag om hulle “kerkgeregtighede” te betaal. Dit is sterk te betwyfel of daar vir Johannes Spies 'n begrafnisdiens in Tulbagh se kerk gehou is. Gedurende die pokke-epidemie van 1755 het die Politieke Raad mense wat op die platteland gebly het toegelaat en aangesê om die dooies op die plase te begrawe (TANAP C. 133, pp. 242-271). Dit is moontlik dat die sieketrooster 'n gepaste diens voorgelees het en dat Johannes onder die boom begrawe is terwyl die mense van die plaas, vrou, kinders en hulle slawe sowel as 'n paar bure die seremonie bygewoon het. Die sieketrooster op daardie stadium was Christoffel Hüner²⁶ wat van 1751 tot 1771 sieketrooster op Swellendam was (Botha 1982: 23; Claasen 1977: 165-166).

5.8.3 Die Spies-legende

Johannes Spies het min besittings nagelaat en geen kontant nie. Dit wil voorkom asof die familie na geld gesoek het, wat Johannes nie gehad het nie.

Daar bestaan 'n legende rondom sy dood wat mense op Grootvadersbosch tot vandag toe ken, maar hulle het waarskynlik die verhaal soos dit deur Lawrence Green opgeteken is, geles.

Grootvadersbosch was granted to Roelof Olofsz in 1724, and it was cut up, long ago into four farms. The ruins of the home of the Widow Spies, who had it late in the eighteenth century, may still be traced, and there are many old graves. Grootvadersbosch also has a treasure legend. One old Spies sold a number of horses one day for the equivalent of eight hundred pounds, and died the same night. Everyone knew that the cash had been paid. No one but Spies knew where it had been hidden. They are still searching for that eight hundred pounds (Green 1957: 236-237).

Green gee nie sy bron nie; die verhaal kon opgeteken gewees het in een van die manuskripte van die Drostdy-museum. 'n Soektog na die oorspronklike verhaal het niks opgelewer nie. Die oorsprong van die legende was moontlik mondelinge oorlewering.

²⁶ Sy van kom ook voor as Huner, Keuricheyn (chirigijn) of, volgens Botha, die foutiewe Zuuner.

Die omstandighede van sy dood dui ook op iets wat skielik gebeur het. As hy siek was en in die bed moes bly, sou hy waarskynlik ’n testament opgestel het, soos wat Anna Beukes gedoen het, baie jare later.

Die dood moes aangemeld word en twee van die bure, H. du Preez²⁷ en Christoffel Beukman,²⁸ stel ’n inventaris van die besittings van Johannes Spies op. Daar is geen ooglopende verbintenisse tussen Spies en die twee ander landbouers nie. (Per toeval was die ander Spies-immigrant, Philip Peter, en Christoffel Beukman met twee susters getroud.)

Johannes Spies laat vier kinders agter: Appelona Catharina (13 jaar), Johannes Jacobus (10 jaar), Barend Christoffel (7 jaar) en Anna Maria (5 jaar).

Dan was daar ook nog die Coers-kindere: Wilhelmina het nie daar gebly nie; sy is sewe jaar vantevore getroud. Op die plaas was daar nog Johannes Hermanus (23 jaar), Johanna Elizabeth (19 jaar) en Christina Magdalena (16 jaar).

Dit beteken dat daar in die tweeslaapkamerhuisie, behalwe Johannes en Anna, nog sewe kindere gebly het. Die huis was volgens die inventaris 50 riksdaalder geword (tabel 5.7).²⁹

Hulle besittings was maar karig: behalwe die opstal was daar twee halfverslete waens, een bed, een kis (seker nog die kis wat saam met Johannes op *De Ketel* gekom het), een tafel, ’n bietjie kombuisware en gereedskap vir houtwerk en ’n aantal houere. Hierdie houere was: drie halwe lêers “legger”³⁰ (’n wynvat wat omtrent 400 liter bevat het) en 3 bierpype (“pijp”, ’n lang buisvormige wyn- of olievat van 400 tot 500 liter). Die ander houere was balies, sakke en emmers wat nie standaardmates gehad het nie (Resources VOC-Glossarium; TANAP MOOC 8/12.45a).

²⁷ Kon moontlik b4c4d2e3 Hans Jurgen de Preez gewees het. Sy oupa b4c4e3 Philippe du Preez het op Grootvadersbosch gebly (SAG 8: 335). Hercules du Preez is egter ’n baie algemene kombinasie van voornaam en familienaam en dit kon ook een van die Herculesse gewees het.

²⁸ Beukman arriveer in 1747 as soldaat op die *Hogersmilde*. Hy trou met Elizabeth Margaretha NIEMAN d.v. Diederik Nieman en Elizabeth Vooght.

²⁹ Die tabel is aan die einde van die hoofstuk omdat dit met moeite op die A4-bladsy inpas.

³⁰ Met halwe lêer word bedoel dat die inhoudsmaat die helfte van ’n lêer is. Kleiner vate is ook varke (varkens) genoem.

Hy het 65 beeste wat teen nege gulde (drie riksdalders) elk gewaardeer is en 383 skape teen een gulde ($\frac{1}{3}$ riksdalder) elk gewaardeer is, gehad. Dit dui daarop dat daar op die opgaafrol minder vee aangeteken is as wat hy werklik gehad het: veertig beeste en honderd skape. Die heel grootste bate in sy boedel was egter die drie slawe. Hulle is gesamentlik teen 300 riksdalders gewaardeer (tabel 5.7).

Met sy dood in 1768 is daar nie kontant by hom gekry nie.

5.8.4 Die nalatenskap

Wat was Johannes Spies se nalatenskap? Deurgaans sal hier van die standpunt uitgegaan word dat daar by die mens die neiging bestaan om ou gebruike voort te sit. Wyn- en bierbrouery was bekend in Amberg. Daar was tuisbrouerye, wyn- en bierhuise en kloosterbrouerye van die Paulane, die Franciskane en Jesuïte (Laschinger 1997: 155-7). Dit is dus nie vreemd dat die bietjie wyn en bier hier gehou is nie. Dit lyk nie asof hulle dit self gemaak het nie, want daar word nie 'n brandewynketel of iets dergeliks onder die besittings aangeteken nie.

Die belangrikste nalatenskap was egter nie die besittings, die vaardighede en die gebruike nie, maar die voorbeeld wat hy gestel het en die opvoeding wat hy gegee het. Sy nalatenskap sal getoets moet word aan die gedrag van sy kinders.

5.9 Anna Beukes word die weduwee Spies

5.9.1 Skoolopleiding van die kinders

Anna Beukes was in 'n baie onbenydenswaardige posisie. Sy moes geld vir haarself, sewe kinders en drie slawe verdien. Johannes Coers kon darem help en raad gee.

Dit is te betwyfel of Anna Beukes geletterd was. Johannes Spies was wel, want hy het al sy dokumente geteken en die skoolopleiding in Amberg was besonder goed. Daar is geen rede om te aanvaar dat Johannes een van die elite-skole van Amberg bygewoon het nie. Hy het sy skoolopleiding waarskynlik aan die sogenaamde “Winkel-Schüle” (afdeling 2.8.3) ontvang. Hy sou probeer het om hierdie kennis aan sy kinders oor te dra en Anna Beukes het waarskynlik daarmee voortgegaan.

Die eerste sieketrooster, Abraham Schietekat, is na Grootvadersbosch gestuur en volgens alle verslae het hy hom uitstekend van sy taak gekwyt. Hy was 'n persoon van baie talente en toe 'n pel-meule gebou is, is hy in beheer gestel van die oprigting en bestuur van die meule. 'n Pel-meule verwerk graan in gort, dit wil sê dit verwyder net die dop van die graan sonder om dit fyn te maal (Claasen 1977: 196 [Kompakskyf]) (kyk ook na ongepelde rys, afdeling 3.1.8). Schietekat was vanaf 1745 tot 1748 in diens. Sy opvolgers was:

- Huner van Spannenberg, waarskynlik Spangenberg in Hesse, Duitsland (1751 tot 1772),
- Jacobus de Coö van Goes, Nederland (1772 tot 1775),
- Sebalt Havinga³¹ van Toldam, waarskynlik Toldam, Heenvliet, Nederland (1775 tot 1790) en
- Cornelius Isaac Gelderbloem van Schellengue, Schelluinen naby Gorinchem, Nederland (tot 1800).

Die sieketroosters was dus almal Nederlanders en almal was bekwaam, behalwe De Coö wat na Nederland teruggestuur is (Claasen 1977: 216 [Kompakskyf]). Daar is dus goeie rede om te vermoed dat die Spies-kinders kon lees en skryf (afdeling 7.10).

5.9.2 Toesig oor die boerdery

Die gewoonte het aan die Kaap bestaan dat vroue hul nooiensvan behou het wanneer hulle getrou het. In alle boedelrekeninge word na die vrou op haar nooiensvan verwys. Om een of ander rede het dit verander sodra haar man oorlede is. Dan word in die dokumente na weduwees verwys sonder hulle voorname en onder hulle getroude vanne. Anna Beukes word dus nou die weduwee Spies of juffrou Spies. Trichard skryf in sy dagboek van juffrou Scheepers; sy was die weduwee van Gerhard Stephanus Scheepers; in haar geval was haar nooiensvan ook Scheepers (SAG 10: 440 & 459).

Op 16 Oktober 1786 betaal die weduwee van “bovingen” (bogenoemde) Spies een jaar se agterstallige rekognisiegeld, in November van die volgende jaar twee jaar se agterstallige geld en ses maande later op 11 Mei 1770 drie jaar se agterstallige geld. Daar word deurgaans na haar verwys as die weduwee Spies.

³¹ In Suid-Afrika het dit Havenga geword.

Dit gee weer 'n blik op die gebruike wat aan die Kaap geheers het. Baie kommentators wys daarop dat rekognisiegeld nie betaal is nie (Böeseken 1951b: 168). Dit is egter in die meeste gevalle nie 'n kwessie dat dit nooit betaal is nie, maar eerder dat dit nie elke jaar betaal is soos wat die vereiste was nie (Schoeman 2004: 393-6).

In 1741 het die kompanjie 'n tekort aan trekosse gehad en daar is bepaal dat die burgers in plaas van 24 riksdalders in kontant, slegs 12 riksdalders kon betaal tesame met “twee goede en bequaame vier jaarige ossen” (TANAP C. 116, pp. 42-62).

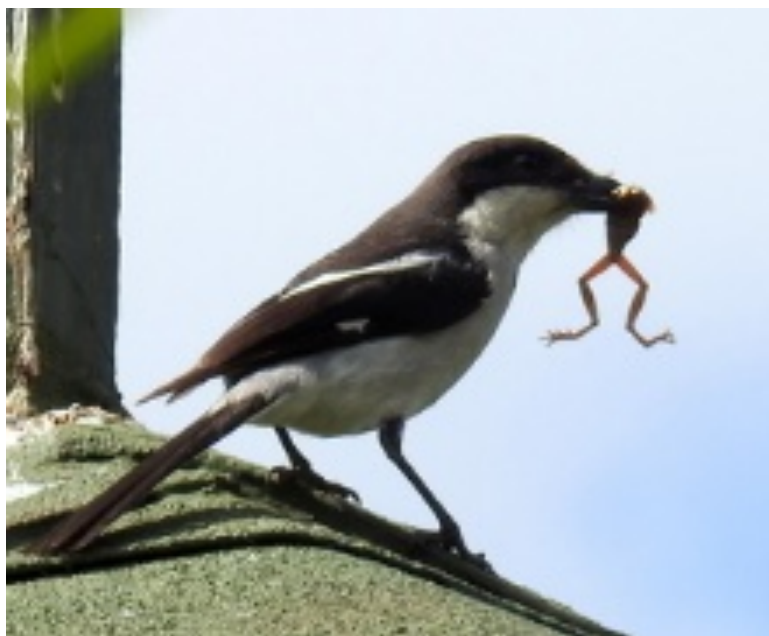
Daar was ook 'n ander rede waarom trekosse as betaling aanvaar is. Dit was vir die veeboere moeilik om die rekognisiegeld te betaal. Omdat baie boere agter geraak het met betaling is hulle in 1758 tegemoet gekom. Die landdroste van Stellenbosch, Drakenstein en Swellendam moes eers probeer om die boere sover te kry om die agterstand te vereffen. So nie, kon hulle toegelaat word om, in plaas van rekognisiegeld, met vierjarige trekosse teen agt riksdalders elk te betaal. Die osse kon aan die buiteposte gelewer word. Hulle moes egter 'n brief van die fisikaal en die landdros aan die poshouer toon (TANAP C. 136, pp. 109-196).

Die weduwee Spies moes baie gesukkel het om die rekognisiegeld te betaal, want vanaf 1772 tot 1786 het sy elke keer die rekognisie geld met “vee” betaal. Marthinus Theunissen en Nicolaas Orbaan was gedurende hierdie tyd die poshouders aan die buitepos *Riet vallei aan die Buffeljagtsrivier* (Sleigh 1993/2004: 579).

Die sekunde wat toestemming moes gee, was Otto Luder Hemmy wat van Bremen gekom het en sy hele loopbaan aan die Kaap voltooi het. Die persone wat hom opgevolg het, was Willem Cornelis Boers, Jan Jacob Serrurier en baron Jan Nicolaas Steven van Lynden tot Blitterswijk. Boers was uiters onsimpatiek, Serrurier het veel misnoeë by die burgers veroorsaak en Van Lynden het uiteindelik op 'n geheimsinnige wyse, sonder toestemming, van die Kaap vertrek (Beyers 1951: 145). Jan Jacob Serrurier (b5 broerskind van die predikant), die sekunde aan die Kaap na Boers, is in die Kaap gebore en het in Nederland studeer voordat hy sekunde geword het (Ross & Schrikker 2012: 33, SAG 3: 290; SAG 11: 263).

Die “independent fisikaal” was baie ongewild en deel sy ampstitel met 'n klein roofvoël wat hulle prooi vang en dit aan doringdrade of die dorings van doringbome ophang. Hy vreet gewoonlik insekte, maar val ook soms ander voëls aan. Hierdie voëltjie kom algemeen in Suid-Afrika voor en is deur Linnaeus *Larius collaris* genoem (McLachlan & Liversidge 1971: 490). Die verband tussen die volksbenaming “janfisikaal” of “laksman” en die amptenaar is algemeen

bekend, maar daar is min verwysings daarna in publikasies. Volgens Gerhard van Huyssteen het die voël die gewoonte om goed te versamel en kleiner voëlsoorte te vang: die amptenaar is beide die belastinggaarder (fiskaal) én die persoon wat veroordeeldes teregstel (laksman) (“Hoe kan ’n voël janfiskaal én laksman heet?” [aanlyn-artikel]).

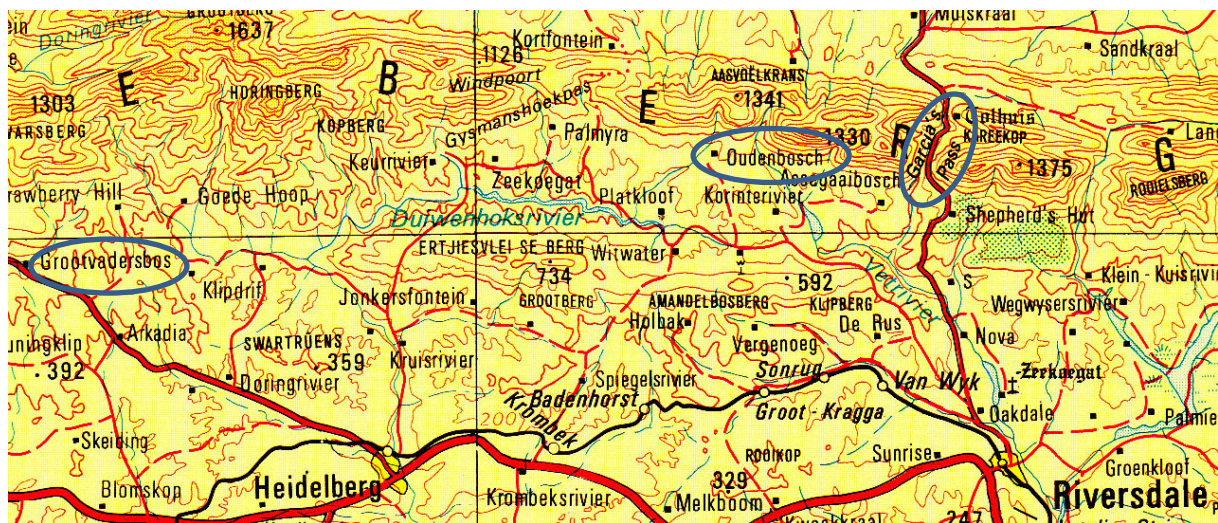

Figuur 5.25: Fiskaal (Lanius collaris) (“Two paints to go” [aanlyn-artikel])

Volgens ’n oorvertelling het belastinggaarders as Jan Fiskaal bekend gestaan omdat hulle absoluut ferm was en die invordering soms sadisties toegepas het. ’n Ander verdere deel van die fabel is waarskynlik meer van toepassing op die naam “laksman”: hulle het wit pakke gedra asook ’n masker oor hul oë om uitkenning te verhoed (“Estate Birding” [aanlyn-artikel]; “Twee Fiskale van verskillende vere” [aanlyn-artikel]).

5.9.3 Oudenbosch

Ten spyte daarvan dat die weduwee Spies haar rekognisiegeld met vee betaal het, teken sy nog ’n kontrak op ’n leningsplaas. Op die 19de November 1782 word daar aan die weduwee Spies toestemming verleen om met haar vee te gaan lê op die verlate plaas ’t Oude Bosch, geleë aan die Duivenhoksrivier. Op die kaart word aangetoon waar Oudenbosch geleë is ten opsigte van Grootvadersbosch, Heidelberg en Riversdal. Dit was net wes van die Garciapas wat jare later gebou is (figuur 5:26).

Figuur 5.26: Ligging van Oudenburg ten opsigte van Grootvadersbosch (Reader's Digest Atlas of Southern Africa (1984): Kaart 88).

Die rekognisiegeld word deur Albrecht Schultz namens die weduwee Spies in 1783, 1784 en 1785 betaal. Schultz was waarskynlik Johann Albrecht Schütz³² van Wesselburen, Sleeswyk-Holstein, wat in 1775 na die Kaap gekom het (Hoge 1946: 384; SAG 11: 137). SAG gee hom aan as Schultz, Hoge gebruik “Schütz” en volgens sy skeepsoldyrekening is hy “Schuts” (VOC Opvarenden: Schuts). Hy trou met die weduwee Sophia Kock (b5c1), die dogter van Cornelis Brits. Haar ma was Hilletje Gerrits (b2), dogter van Gerrit Gerrits en Susanna van Mombasa (SAF 5: 3; SAF 12: 198-9). Schutz was waarnemende landdros van Swellendam van 1768 tot 1770.

Dit kom dikwels voor dat een vryburger volmag van ’n ander vryburger het om ’n dokument in die kasteel te onderteken, wat verstaanbaar is, gegewe die moeite om by die Kaap uit te kom. In Schutz se geval betaal hy die rekognisiegeld vir ’n hele aantal jare. Dit laat die vraag ontstaan of Schutz nie dalk sy vee op die leningsplaas van die weduwee Spies laat wei het nie. Dit sou ’n vernuftige manier gewees het om die reg op die leningsplaas te behou sonder om groot uitgawes aan te gaan.

In 1788 gee die weduwee Spies kennis dat sy die veeplaas gaan verlaat.

³² Hierdie van kan sonder die “l” en met of sonder die “umlaut” geskryf word. *Der Schutz* beteken beskerming; *der Schütz* beteken skut.

5.10 Die einde van 'n era

5.10.1 Anna Beukes stel 'n testament op

Op 20 Augustus 1719 is Anna Beukes gedoop en op 22 Augustus 1787 stel sy 'n testament op; sy was 68 jaar oud. Sy het Grootvadersbosch vanaf 1768, vir amper 19 jaar bestuur. Wat sy in daardie tyd reggekry het, is merkwaardig. Haar testament het die volgende bepalings:

Anna Beukes is gebore in die Kaap en sy is die weduwee van Johannes Spies. Sy is haar verstand, geheue en uitspraak volkome magtig. Sy wil kodusille tot haar testament byvoeg en herroep alle kodusille wat vantevore gemaak is.

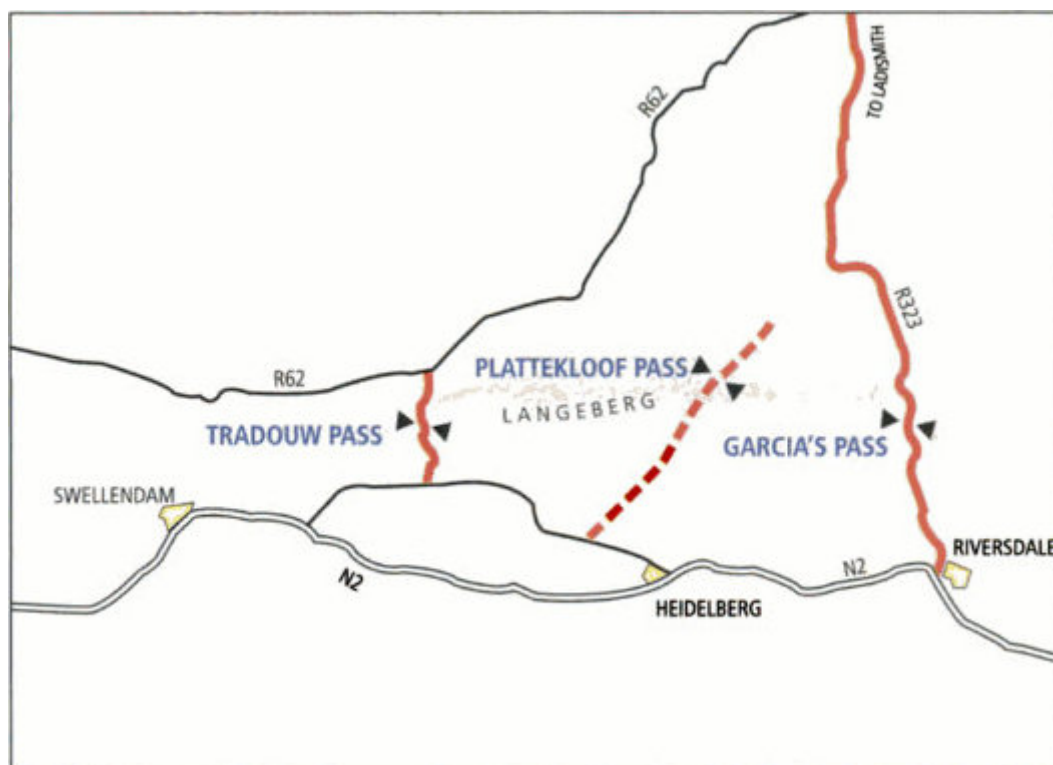
Aan Johannes Hermanus Coers bemaak sy een van die slawe, maar hy moet 100 riksdaalders in die boedel inbetaal.

Johannes Jacobus Spies (b1) kry die woonplaas “Crijssrivier gelegen over Grootvaders Bosch”. Daarby kry hy die smidswinkel. Dit was nie 'n winkel nie, maar die plek waar 'n grofsmit werk, soortgelyk aan die woord “werkswinkel” wat vandag nog gebruik word. Dit het waarskynlik beteken dat hy gereedskap soos 'n aambeeld en blaasbalk geërf het. Hy kry ook “brandewyn putte”. Hiermee word waarskynlik sekere houers bedoel; moontlik die bierpype wat Johannes Spies ook gehad het. Laastens was daar twee balies. Dit alles word gewaardeer teen 600 riksdaalders. Johannes Jacobus kry dus baie uit die boedel, maar daar is 'n voorwaarde aan verbonde: hy moes sy twee susters onderhou tot hulle getroud is.

Die twee susters wat onderhou moes word, was Apolina Catharina wat in 1756 gebore is en Anna Maria wat in 1763 gebore is. Hulle was 31 en 24 jaar oud respektiewelik.

Aan Barend Christoffel Spies (b2) bemaak sy haar ander plaas, “Oudebosch gelegen aan de Plattekloofberg”. Dit is die eerste keer dat die naam van dié berg in die Spies-dokumente voorkom. Dit blyk dat daar vanaf 1740 'n pas oor die Langeberg naby Barend Christoffel Spies se plaas Oudenbosch geloop het. Die pas het bekend gestaan as die Plattekloofpas, maar op moderne kaarte word dit as Gysmanshoekpas aangegee (Ross 2004: 37-38).

Behalwe die plaas kry Barend Christoffel 600 riksdaalders.

Figuur 5.27: Waar die Plattekloofberg is (Ross 2004: 37-38).

Die volgende saak waaraan aandag gegee word, is aan die dogter Anna Maria. Sy was 24 jaar oud, maar volgens die Bataafse wet was sy nog nie mondig nie. Die weduwee Spies bepaal dat sy onder die toesig van Jacobus Steyn, die oudheemraad van die “colonie”, dit wil sê Swellendam, en haar seun Hermanus Coers moes staan. Jacobus Steyn (b2c8) was die agste kind van Jacobus Steyn (b2), die stiefseun van die stamvader (Cloete 1932: 59; SAG 12: 224). Jacobus Jr. het op Tradauw gelegen aan 't Grootvadersbosch geboer en was dus die Spiese se buurman. Anna moes hom goed geken het.

Aangesien sy haar sake so goed gereël het, kan die vermoede bestaan dat sy baie oorheersend was. Dit was egter nie die rede waarom sy voogde aangestel het nie. Soos wat Frederik die Grote in 1749 die Duitse wette georden het (afdeling 2.3.1), het dieselfde in Nederland gebeur, dekades vantevore. In 1712 word besluite en waarnemings (decisien en observatien) van Joannes Loenius beskryf en versamel en in Amsterdam uitgegee om betrekking te hê op Holland, Zeeland en West-Friesland. Een van die baie bepalinge is dat alle weeskinders, mans en vroue sonder onderskeid, totdat hulle die ouderdom van 25 jaar bereik onder voogdyskap moes staan. As hulle oud genoeg was, kon hulle met die toestemming van die langselewende vader of moeder of naaste vriende aansoek doen om self hulle sake te bestuur (Boel 1735: 766). Hierdie wette was van toepassing op die Kaap en teen die einde van die kompanjiestydperk –

in 1793 – is daar ’n “Instrucie” uitgevaardig wat in 1833 gepubliseer is. Alle kinders wat vader- of moederloos was, is onder die voogdyskap van die weesmeesters geplaas totdat hulle trou of, met toestemming van die weesmeester of hulle naaste familieledes, *veniam ætatis* (meerderjarigheidsverklaring) gegee word. Wat Anna Beukes dus hier gedoen het, was om die voogde van haar keuse te benoem (NZAT 1833: 206).

Die testament word afgesluit met die *pro forma* bewoording dat niemand anders hulle met haar sake moet bemoei nie, dat dit aan haar voorgelees en onderteken is. Dit is onderteken deur H. Steyn, sekretaris. Dit is Hermanus Steyn, Hermanusz wat later die “president” van die republiek van Swellendam sou word.³³

5.10.2 Johannes Jacobus Spies kry Grootvadersbosch

Op 21 Februarie 1788 gee die weduwee Spies kennis dat sy bogenoemde veeplaas gaan verlaat, maar nie voordat sy agterstallige rekognisiegeld van drie jaar sowel as die seëlreg in die kompanjie se kas inbetaal het nie. Die goewerneur gedurende daardie tyd was Cornelis Jacob van de Graaff. Van de Graaff was dié goewerneur wat baie geld bestee het aan die verdediging van die kolonie en daardeur vir die burgers welvaart geskep het. Hy is in 1791 gerepatrieer (Böeseken 1951: 175; VOC Opvarenden: Van de Graaff).

Die volgende dag, 22 Februarie 1788, word toestemming verleen aan Johannes Jakobus Spies om vir een jaar met sy vee te gaan lê op die verlate veeplaas van die weduwee van die medelandbouer Johannes Spies. Voordat die plaas geregistreer kan word, moet daar eers 16 dukatons teen 72 stuivers elk op 24 Oktober in die kompanjie se rekening inbetaal word. Dit moet elke jaar binne ’n maand nadat die tydperk van ’n jaar verstryk het, betaal word. Daar kom nou ’n verdere betaling by, naamlik dat ’n tiende van die oes aan die landdros Constant van Haldenberg gelewer moes word (RLR 36/1 fol. 2 p 2 [ou p 5]). Die landdros was Constant van Nuldt Onkruid, wat om een of ander rede hier Constant van Haldenberg genoem word.

In plaas van 24 riksdalder teen 60 stuivers per riksdalder (1440 stuivers), betaal hulle nou 16 dukatons teen 72 stuivers per dukaton (1152 stuivers), dit wil sê ’n bietjie minder, maar daarby kom dan nog die tiende van die oes. Twintig stuivers, een gulde ligte waardasie, is dus

³³ Sy pa, Hermanus de Oude, was toe al omtrent 77 jaar oud en die ander Hermanusse was almal te jonk.

3,6 dukatons wat ooreenkom met die waarde wat in die Woordeboek van die Afrikaanse Taal (WAT 2: 391) gegee word (3,15 dukatons). Gelukkig is dit bekend hoe hierdie omskakeling aan die Kaap gewerk het op grond van 'n gebeurtenis waar iemand 'n groot som geld na die Kaap wou bring. Die waarde van die munte is gespesifiseer in 'n ordonnansie wat gaan oor die uitbetaling van wisselbriewe aan Constantia Helena ten Damme, weduwee van Mauritz van Aarde en skoonsuster van Hendrik Swellengrebel, ten bedrae van 10 000 Nederlandse dukatons of 36 000 gulde. Een dukaton is gewaardeer teen 72 swaar stuiwers en een gulde teen 40 grotes of 20 stuiwers. 'n Wisselbrief is gebruik om opdrag te gee om op 'n ander plek 'n som geld te laat uitbetaal. Dit was waarskynlik 'n manier om geld oorgeplaas te kry. Die VOC is as bank gebruik om geld van een “tak” na die ander oor te plaas. Constantia was op die punt om met die skip *Overschie* na die Kaap te vertrek. Mauritz van Aarde was raad “ordinair” van Nederlands-Indië en moes 'n vermoënde man gewees het (TANAP C. 126, pp. 292-308).

5.10.3 Barend Jacobus Spies kry Oudenbosch

Die oordrag van Oudenbosch na Barend Christoffel Spies is feitlik identies aan die oordrag van Grootvadersbosch aan Johannes Jacobus Spies. Op dieselfde dag, 21 Februarie 1788, gee die weduwee Spies kennis aan die goewerneur dat sy bogenoemde veeplaas gaan verlaat. In hierdie geval was die rekognisiegeld nie drie jaar nie, maar twee jaar en vier maande agterstallig. Op die kontrak was ook seëlreg betaalbaar.

Net soos in die geval van Johannes, neem Barend die volgende dag op 22 Februarie 'n kontrak op Oudenbosch, Oude Bosch gelegen aan 't Duivenhoksrivier, uit. Die kontrak vermeld net, soos in bogenoemde geval, dat dit die verlate plaas van die weduwee van Johannes Spies was.

Barend Christoffel moes ook sestion decantons op 24 Oktober betaal en elke jaar binne 'n maand nadat die leentydperk verstryk het, weer betaal. Die landdros word weer Van Halderberg in plaas van Van Nult Onkruid genoem.

Anna Beukes wat met niks begin het nie, kon aan die einde van haar lewe aan elk van haar twee jongste seuns 'n plaas nalaat. Nie 'n wonder dat Marlene van Niekerk na haar verwys as die “berugte” oergrootjie nie (Van Niekerk 2004: 6).

Johannes Hermanus Coers het duidelik aan die kortste end getrek. Hy was op daardie stadium 42 jaar oud, seker oud genoeg om na homself om te sien.

5.11 Spiese in die letterkunde

Die mense wat vandag op die huidige Grootvadersbosch bly, die Moodies, is bewus van die weduwee Spies en verwys na haar as 'n sterk vrou.³⁴ Dit is onwaarskynlik dat hierdie inligting oorgedra is van die vorige geslagte. Dit is baie meer waarskynlik dat die Moodies die boeke van Burrows en Greene gelees het (Burrows 1952, 1954; Green 1957).

In die Afrikaanse fiksie is daar ook 'n verwysing na die weduwee Spies, moontlik uit dieselfde bronne. Die boek *Agaat* van Marlene van Niekerk speel af op Grootmoedersdrift: “Vyf kruisies. Vyf plase in 'n vrugbare bekken, genestel teenaan die voetheuwels van die Langeberge.” Dit is duidelik dat Van Niekerk ook die boeke van Burrows geraadpleeg het en die werklike plaas verbloem deur van vier plase vyf te maak (figuur 5.15; figuur 5.16). Grootmoedersdrift is duidelik 'n toespeling op Grootvadersbosch. Op dieselfde manier is Frambooskop 'n toespeling op Strawberry Hill en die Skotse The Glen vervang Moodies Hoogte. (Die Moodies het van Skotland gekom.) Van Niekerk maak dan van 'n baie vernuftige tegniek gebruik om die regte naam weg te steek in 'n lys van name: “Koloniesbos, Duiwelsbos, Grootvadersbosch.” Dan word die weduwee Spies wel by name genoem: “Karre was daar nog nie toe die plaas, genoem na my berugte oergrootjie Spies aan ma se kant, sy naam gekry het nie” (Van Niekerk 2004: 4-6).

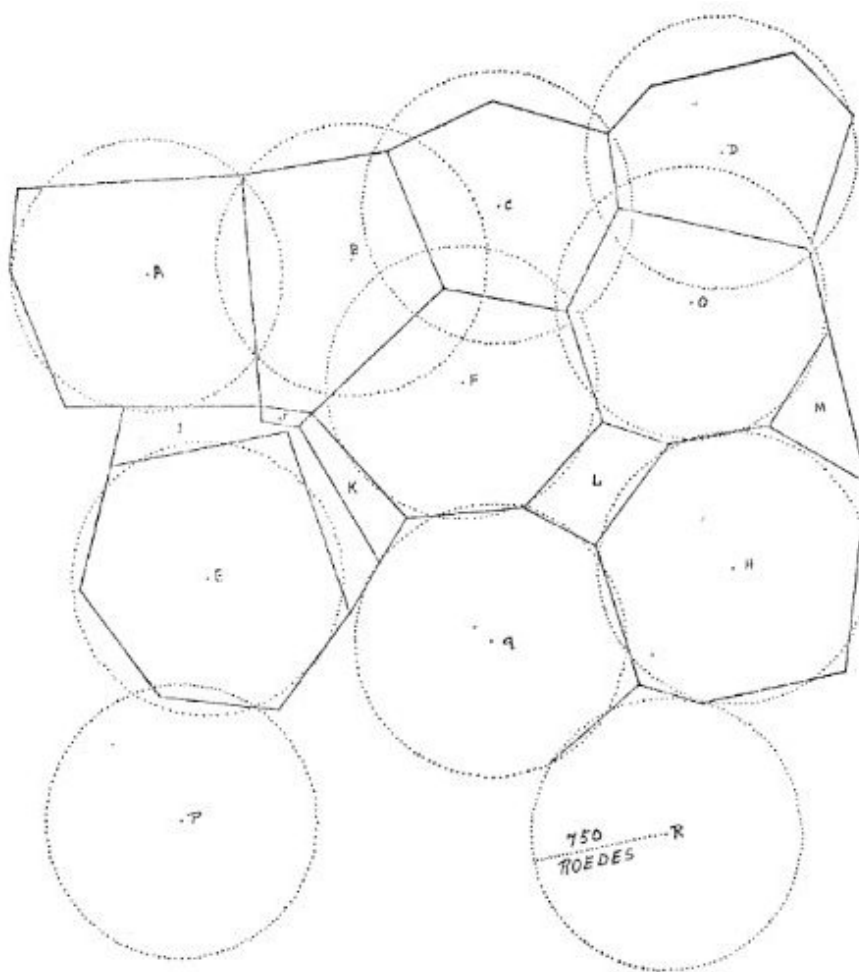
5.12 Nuwe insigte oor die kompanjies tydperk

5.12.1 Uur te perd

Met kultuurhistoriese navorsing kan baie mites verklaar of tot niet gemaak word. Die een oorlewering waaraan die meeste mense glo, is dat die plase afgemeet is deur 'n uur te perd in vier rigtings te ry of 'n halfuur te perd vanaf 'n sekere plek. Selfs Giliomee is van mening dat die plase afgemeet is deur 'n perd 'n halfuur lank in elke rigting te laat stap (Giliomee 2004a: 21-22).

Tog is in hierdie studie niks gevind wat dit bevestig nie; daar is nie afgekom op een enkele dokument uit hierdie tydperk waarin enige verwysing is na “'n uur te perd” nie.

³⁴ Volgens 'n gesprek met die Moodies tydens 'n besoek aan Grootvadersbosch in die 1990's.

Figuur 5.28: Kaart van 1826 van die veldkornetskap Vetterivier (Van der Merwe 1938/2005: 89)

Van der Merwe gee 'n uitstekende uiteensetting van hoe hierdie standpunt onder mense inslag gevind het (Van der Merwe 1938/2005: 83-106). In 1770 verwys die heemrade, wat aangestel is om plaasgrense in 'n dispuut te ondersoek, daarna dat die opstal 'n uur van twee ander plase geleë was, maar nogtans inbreuk maak op die ander boere se weiveld (Van der Merwe 1938/2005: 90).

Dit het in die loop van die agtiende eeu gebruiklik geword dat plase een uur of meer van mekaar geleë moes wees om meningsverskil oor weiveld te vermy.

Uit die voorafgaande bespreking blyk dat die populêre opvatting oor die vorm en grootte van 'n leningsplaas nie sy oorsprong aan een of ander geskrewe wet of formele instruksie te danke kon gehad het nie. Dit het ongetwyfeld ook nie iets geformuleer wat in die praktyk so dikwels voorgekom het dat dit as 'n onskendbare gebruik beskou kon word nie (Van der Merwe 1938/2005: 103).

Op 'n kaart van 1826 (figuur 5.28) kan gesien word hoedat sirkelvormige patrone op bestaande plase gepas is, maar die sirkels oorvleuel. Dit beteken dat die afstand tussen plase minder as 'n uur van mekaar af is. In ander gevalle is daar stukkies kroongrond tussen die plase. Soms is wel daarin geslaag om 'n sirkelvormige plaas op te meet, maar hulle was ver in die minderheid. Plase het in die reël van grootte en vorm verskil.

Op die kaarte in *Bewaarders van ons erfenis* word so nou en dan 'n sirkelvormige plaas aangetref. Op die topo kadastrale kaart van Heidelberg, waarop die oorspronklike plaasgrense aangedui is, kan een plaas, Hooi Kraal (of Hooikraal) gesien word wat min of meer rond is (Opmetings en kartering 1985: 3420BB). Op sy breedste is die middellyn van Hooikraal ses kilometer lank. Op 'n redelike goeie pad kan 'n kar en perde sowat tien kilometers per uur aflê (afdeling 5.6.6). Dit is dus aanvaarbaar dat, waar daar nie 'n pad is nie, 'n perd sowat ses kilometer in 'n uur kan aflê.

Die vasstelling van plaasgrense is definitief nie gedoen soos deur die belaglike karikatuur wat Michener skep nie. Die boer roep: “God be praised” uit en hardloop in die vier windrigtings totdat sy vrou na 'n halfuur 'n geweerskoot afvuur (Michener 1981: 281).

Al wat voorgeskryf is, was dat die landdros ondersoek moes instel of die leningsplaas uitgegee kon word sonder om enigiemand te benadeel (TANAP C. 172, pp. 111-239).

5.12.2 Kaaps-Hollandse huise

Die ander mite is dat alle boere ryk was en dat alle boere huise gehad het met Kaaps-Hollandse gewels. Charles Arthur het 'n studie gemaak van argeologiese terreine van die Khoi-Khoi van die Breederiviervallei. Met verwysing na 'n skildery van 'n Khoi-Khoi-kraal, maak hy die opmerking: “In fact, what the painting does not show is perhaps just as interesting as what it does. Had the painting been of the view in the other direction, would we be looking at Cape Dutch gabled houses in the distance?” (Arthur 2008: 88) Hiermee impliseer hy dat die huise van boere in die distrik van Swellendam Kaaps-Hollandse gewels gehad het. Arthur maak hier totaal onaanvaarbare en ongegronde afleidings, net soos Shell, wat oor geen kennis of korrekte feite rondom Kaapse argitektuur beskik nie en slegs emosioneel-gedrewe stellings maak (1994: 247, 281-283). Die plaaswonings van die Swellendam-omgewing in die laat 18de en vroeg 19de eeu was in die volksboukundige styl – eenvoudige klei- en klipstrukture sonder gewels (Barnard: 77-116).

Deur oorhaastige gevolgtrekkings te maak, laat Arthur die geleentheid verbygaan om die skildery wat in opdrag van Tomlinson gemaak is, te vergelyk met historiese bronne oor Khoi-Khoi kleredrag, grafte en krale en oor pioniershuise (Arthur 2008: 88).

5.13 Wat het die toekoms vir die landelike Spiese ingehou?

Die Spies-stamvader het daarin geslaag om die droom van Barbier te verwesenlik: 'n plaas om te bewerk, om te trou, 'n kneg in diens te neem en die implemente, saad en vee om mee te boer te besit. Om tot daar te kom, was nie so maklik nie. Dit het jare geduur; eers as werknemer van die kompanjie, dan as kneg by 'n boer tot sy eie plaas, maar dit het geslaag. Die rekognisiegeld is betaal, al is dit nie jaarliks gedoen nie en op die ou end is die volle bedrag betaal.

Wat sou die toekoms vir die eerste Kaapsgebore geslag inhou? Daar was veral drie belangrike veranderinge wat reeds hulle aanloop in die agtiende eeu gehad het, maar waarvan nie kennis geneem is nie.

Die eerste is die opkoms van Engeland as 'n magtige land en die groeiende belang wat Engeland aan die Kaap geheg het. Die nywerheidsomwenteling was een van die aanleidende oorsake van die Engelse kolonialisme. Die aankoms van die Engelse vloot onder Johnstone was een van die eerste tekens van dreigende vyandelikhed (afdeling 5.17.4). Die Here XVII en die Politieke Raad het hierdie tekens waarskynlik nie raakgesien nie.

Die tweede is binnelandse beroeringe in verskeie lande. Barbier en die burgerpetisie was vroeë tekens, maar die verset van die Amerikaanse kolonies was anders omdat dit suksesvol was. Dit het belangrike implikasies vir wêreldgebeurtenisse en ook gebeure aan die Kaap ingehou.

Laastens het oproerighede op die oosgrens begin dreig. Dit het 'n onopsigtelike aanloop gehad: 'n ontmoeting van die goewerneur met twee kapteins van die Xhosas en jare later 'n aanmaning van die Politieke Raad dat inwoners nie oor die Visrivier mag gaan nie. Hierdie dreigende vyandelikhede het verband gehou met die waarde wat alle bevolkingsgroepe aan die Kaap aan vee geheg het (afdeling 5.18.3).

Veediefstal was ook 'n deurlopende draad deur die geskiedenis. Weens die diefstal van beeste en skape is daar al in Mei 1659 besluit om gewapende optrede teen die Khoi-Khoi te neem:

... goetgevonden ende g'arresteert, dewijl men oocq gansch geen ander middel siet om tot rust off vreedsaemheyt met dit gemelte Caepvolcq te comen, dat men d' eerste gelegentheyt voor de beste sal waernemen, om haer met een goede macht (doenlijk sijnde) schielijcq te overvallen ende verrassen, mitsgaders soo veel bestiael ende mannen gevangen te nemen als mogelijcq wesen sal [... goedgevind en per besluit vasgestel, omdat mens geen ander middel sien om tot rus en vrede met die genoemde Kaapvolk te kom nie, dat mens die eerste en beste geleentheid sal gebruik om hulle met 'n goeie mag (wat uitvoerbaar is) skielik te oorval en te verras om sodoende soveel beeste en manne gevange te neem as moontlik sal wees] (Van Riebeeck 1957c: 45-48).

Dit was in werklikheid 'n oorlogsverklaring en die eerste van baie konflikte oor vee.

Dit alles was die voorspel vir wat vir Johannes Spies en Anna Beukes se kinders gewag het.

5.14 Johanna Catharina Nieman

Johanna Catharina Nieman, die dogter van Diederick Nieman (b1) en Elizabeth Voogd van die Kaap (b1) (afdeling 4.9.4) se doopinskrywing kon tot dusver nie gevind word nie. Sy was die derde van die nege kinders van Diederick en Elizabeth wat nooit getroud was nie. Die drie oudste kinders se doopinskrywings is nie opgespoor nie en die jongste ses kinders is almal in Kaapstad in 1754 gedoop (G1 8/3 1743-1756: 10; G1 8/3 1743-1756: 15).

Volgens haar pa, Jan Nieman, se testament was Johanna Catharina in 1747 agtien jaar oud. Sy moes dus in 1719 gebore gewees het.

5.15 Philip Peter Spies

5.15.1 Philip Spies se vrygeseljare

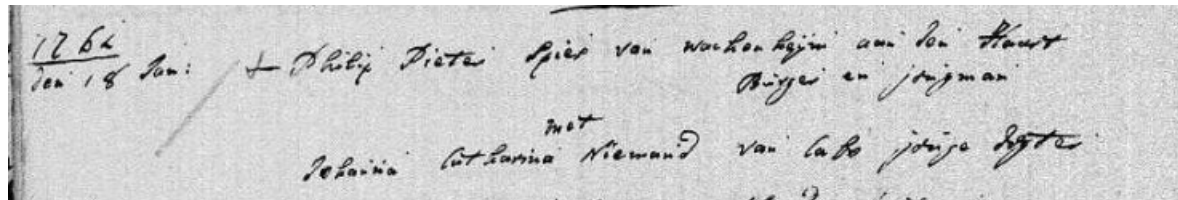
Nadat Philip Peter Spies in 1752 geland het, word daar nie baie oor hom aangeteken nie. Volgens sy testament word sy salaris in 1753 verhoog tot f14 per maand en betaal hy sy skuld aan die sielverkoper baie gou af, reeds in Oktober 1755. Twee jaar later kry hy sy vryburgerskap, vyf jaar en drie maande na sy aankoms. Die gemiddelde aantal jare wat Duitsers geneem het om vryburgerskap te kry, was ses jaar en vyf maande (afdeling 4.5.2). Philip Spies was dus nie ver van die gemiddeld af nie en dit beteken dat hy relatief gou gevestig geraak het.

5.15.2 Vryburgerskap, 6 September 1757

In sy aansoek om vrygestel te word, identifiseer Philip Peter Spies homself eers. Hy het in 1752 van Wachenheim as soldaat teen *f*9 per maand met die skip *Overnes* hier geland. Daarna lewer hy bewys dat hy 'n selfstandige bestaan kan maak. Op 22 Oktober 1753 word hy tot messelaar met 'n salaris van *f*14 per maand bevorder. Ten tye van sy aansoek was hy in staat om homself op 'n eerlike en betaamlike wyse te onderhou. Dan vra hy burgerskap (C 1124 122: 265). Die finale wysiging is op sy skeepsoldyrekening aangebring op 6 September 1757, ses dae nadat die rekening vir 1757 afgesluit is; *f*1:-:8 (VOC Opvarenden: Spies 1752).

5.15.3 Huwelik met Johanna Catharina Niemand

Op 18 Januarie 1761 trou die jongman Philip Pieter Spies met die jonge dogter Johanna Catharina Niemand van Cabo. Die huwelik is ook (soos in die geval van Johannes Spies en Anna Beukes) op Stellenbosch bevestig deur Johannes Appeldoorn. “Philip Pieter Spies van Wachenheim an der Haart burger en jongman met Johanna Catharina Niemand van Cabo jonge dogter” (G2 4/1 1700-1788: 43).

Figuur 5.29: Huweliksinskrywing van Philip Pieter Spies en Johanna Catharina Niemand

Dit lui dat Philip Pieter Spies van Wachenheim aan den Haart, burger en jongman, met Johanna Catharina Niemand van Cabo, jonge dogter, trou. Die troue vind plaas agt jaar en sewe maande na Philip se aankoms, wat naby is aan die gemiddelde aantal jare wat 'n Duitser hier gebly het voordat hy getrou het, naamlik agt jaar (afdeling 4.5.3).

Die toponimiese agtervoegsel “van Cabo” kon dui op slawe-afkoms, maar nie noodwendig nie (Wood 2010a).

Johanna Catharina se geboortedatum word op 1729 bereken op grond van wat wel van haar bekend is. Sy is egter eers in 1745 gedoop (Pottas 2014: 15). Met haar troue was sy dus ongeveer 32 jaar oud (afdeling 4.9.1).

5.15.4 Philip Spies en Johanna Nieman stel 'n testament op

Op die 12 de Julie 1777 verskyn Philip Peter Spies en Johanna Catharina Nieman voor Christiaan Liebrecht Kloege, wat die titel gehad het van boekhouer en geswore klerk van die geregtelike sekretariaat. Hulle is gesond van liggaam en verstand en het volkome beheer oor hul spraak; "... gesond van liggaam en hun verstand en uitspraak volkoomen magtig". Die egpaar wil boekstaaf wat met hulle besittings moet gebeur na hul afsterwe. Hulle herroep alle vorige testamente en stel mekaar aan as hulle enigste en universele erfgename. Die langsliewende bly in volle beheer van die erflating en moet die kinders wat hulle in die huwelik verwek het of nog sal verwek met die vruggebruik opvoed en onderhou. Die kinders sou hul aandeel ontvang as hulle mondig word of in die huwelik tree.³⁵ (In 1777 was hulle drie kinders, Catharina Margaretha, Johan Philip en Hendrik Diederik so ongeveer 15, 14 en 11 jaar oud).

Daarna word voorsiening gemaak vir ander gebeurlikhede.

Philip Peter Spies het geen ouers meer wat leef nie, maar Johanna Catharina benoem haar ouers as erfgename indien sy sonder kinders sterf.

As die langsliewende 'n tweede huwelik sou aangaan, moet 'n voog oor die kinders aangestel word.

Daarna word die testament voorgelees, die testateur getuig dat die boedel nie meer as f6000 bedra nie. Dit word aanvaar en onderteken.

Omdat Philip Spies en Johanna Niemand 'n testament opgestel het wat mekaar die universele erfgename gemaak het, was daar nie papierwerk met die bereddering van sy boedel nie.

Die laaste inskrywing op sy skeepsoldyrekening is: " 31 dec 1774 na bevorens getestateert te hebben vrouw en kinderen nalatende overleeden." (VOC Opvarenden: Spies 1752).

5.15.5 Philip Spies se laaste dae

Voordat die messelaar Alexander Schüler op 5 Desember 1781 oorlede is, het hy 'n testament voor Hendrik Bletterman laat opstel waarin hy Jan Lodewyk Heller en Philip Peter Spies as

³⁵ Dit is 'n taamlike vrye vertaling. Woorde moes gevind word vir "desponeeren" (desponderen – plegtig belowe), "alimenteere"(alimenteeren – onderhou) en "tantum" (tantième - aandeel), competeren – regtens toekom.

eksekuteurs en beredderaars van sy boedel aangestel het. Daarbenewens word hulle as voogde van sy minderjarige universele erfgenaam aangestel. Hierdie inligting kan lig werp op die vriendekring van Philip Peter Spies.

Alexander Schüler was 'n Duitser van die deelstaat Tirol in Oostenryk. Hy het in 1772 as soldaat aangekom en is vermoedelik al in 1773 aangestel as messelaar toe sy loon na f14 verhoog is. Hy en sy slavin, Rosina van Bengale, het 'n seuntjie, Jan Joseph Alexander, gehad. Dit is hierdie seuntjie wat aan Jan Heller en Philip Spies se sorg toevertrou is (VOC Opvarenden: Schuller; Hoge 1946: 381; SAG 11: 135; TANAP MOOC 8/18.2; TANAP MOOC 8/19.2).

Hulle was van gevorderde ouderdom en het in 'n memorie aan die Raad van Justisie geskryf dat hulle te oud is om die eksekuteurs van die boedel of die voogde van die seun te wees. Die weeskamer het op grond van Schüler se testament gevra dat die slaweseun vrygelaat moet word. Hulle sou die gewone vyftig riksdalder betaal en sekuriteit verskaf (Leibbrandt Preciis 3/4: 1117-1118). Hierdie kind wat bekend gestaan het as Jan Joseph Alexander Schuller is in 1778 gedoop en was omtrent drie jaar oud toe sy pa dood is. Hy kon later daarin geslaag om 'n bestaan te maak en om 'n nageslag agter te laat (SAG 11: 135).

Jan Lodewyk Heller was 'n huistimmerman wat in 1742 by die VOC aangesluit het as soldaat en op 5 April 1743 in die land aangekom het. In Desember 1751 is hy as knecht in diens geneem deur Gerrit van Laar (b1). Terwyl hy 'n knecht was, het hy in 1752 gehelp om die nuwe orrel in die Groote Kerk te installeer. In 1755 word hy 'n vryburger en trou in dieselfde jaar met Christina Abrahams. Sy was 'n vrygestelde slavin. Christina het kort na Heller hier aangekom het, op 9 Junie 1743, 'n seun, Willem Serfontein, laat doop. Met haar troue met Heller was die seun dus omtrent twaalf jaar oud. Heller het nie self kinders gehad nie en moes dus 'n aantal jare na Willem omsien. Willem is die stamvader van die Serfonteins in Suid-Afrika (VOC Opvarenden: Heller; Hoge 1946: 144; Leibbrandt Preciis 17: 538; SAF 15: 261).

Alexander Schüler en Philip Spies was messelaars en Jan Lodewyk Heller 'n huistimmerman. Hulle was dus al drie ambagsmanne en al drie was Duitsers. Dit is weereens 'n bewys dat mense binne taalgroepe en beroepsrigtings vriendskappe gesluit het.

5.15.6 Opgawes van Philip Spies en Johanna Nieman

Omdat hy 'n messelaar was, is geen landboubedrywigheede op Philip Peter Spies se opgaafrol aangeteken nie (Hoge 1946: 404). Die opgaawes verskaf gevolglik min inligting oor sy welvaart al dan nie.

Tabel 5.6. Opgaafrolle van Philip Peter Spies

Opgawes van Philip Peter Spies																			
Nommer	Van	Naam	Mans	Vroue	Seuns	Dogters	Knegte	Slawe (mans)	Slawe (vroue)	Slawe (seuns)	Slawe (dogters)	Perde	Beeste	Skape	Varke	Wingerdstokke	Wyn	Koning Saai	Koning Wen
1762	509	SPIES PHILIP P	1	1															
1767	298	SPIES PHILIP P	1	1	2	1		2	1										
1770	390	SPIES PHILIP P	1	1	2	1		1	1										
																		Gewere (Snaphane)	Pistole
																			Degen (swaarde)
																			Distrik

Ons kry wel inligting oor hoeveel kinders hy gehad het (twee seuns en een dogter) en dat hy in die distrik van Kaapstad gebly het.

5.15.7 Die weduwee Johanna Spies

In teenstelling met Anna Beukes, het Johanna Niemand nie 'n belangrike rol vertolk nie. Al wat van haar na Philip se dood bekend is, is dat die weduwee, Johanna Niemand, skuld van ses riksdallders uit die boedel van Elizabeth Andriese moes ontvang (TANAP MOOC 8/19.2).

Dit gee nog meer inligting oor die vriende wat die Spiese gehad het.

Elizabeth was die tweede vrou van Stephanus Beijers (ook Beyer of Bayer). Hy het in 1753 van Würzburg in Beiere met die skip *Noord Nieuwland* aangekom. In 1758 trou hy met Maria Amelia Schetlerin, 'n slavin wat hy saam met haar twee kinders, Stephanus en Cornelia, vrygestel het. Na haar dood trou hy in 1764 met Elisabeth. Sy was volgens Heese van onbekende afkoms. Stephanus Beijers was 'n seëlgraveur en pompmaker en het die orrel van die Groote Kerk gebou. Volgens sy skeepsoldyrekening is hy in 1783 oorlede sonder om enigiets na te laat. Elizabeth het nie haar man lank oorleef nie en in 1785 word 'n inventaris van haar boedel opgestel. Sy het in haar huurhuis nogal heelwat besittings gehad. Na haar man se dood het sy blykbaar loseerders ingeneem, want drie persone het aan haar “logiespenningen” (huurgeld) geskuld. Op haar beurt het sy klein bedrae geskuld, onder andere die ses riksdallders

aan die weduwee van Philip Spies (Heese 2005: 97; Hoge 1946: 30; Leibbrandt Precis 16: 88; SAF 3: 555; VOC Opvarenden: Beijers).

5.15.8 Philip Spies as ambagsman

Die vorige paragrafe gee 'n goeie blik op die lewe van die Duitse vakmanne aan die Kaap in die tweede helfte van die agtiende eeu. Hulle was waarskynlik vriende, soos blyk uit die kontak wat hulle met mekaar gehad het. Hulle het ook uitstekende werk gedoen, soos blyk uit die bou van die kerkkorrel. Philip Spies, Alexander Schüler, Jan Heller en Stephanus Beijers het almal met vroue van gemengde afkoms getrou. In teenstelling met die boere het hulle nie 'n leningsplaas nagelaat nie; hulle het ook nie met vroue getrou wat groot families gehad het nie. Gevolglik kon die Duitsers in die stad nie sekuriteit aan hulle vroue en kinders bied nie. Elisabeth Andriese het vir haarself 'n inkomste geskep deur loseerders in te neem.

5.16 Wat het die toekoms vir die stedelike Spiese ingehou?

Die omwenteling van die lewe aan die Kaap vanaf 1795 het waarskynlik vir die stedelike mense voordele ingehou. Die instroming van nuwe immigrante, die Engelse regering en hulle gevolg, het waarskynlik meer werk vir ambagsmanne beteken.

Philip Peter Spies het net een seun gehad wat 'n nageslag nagelaat het: Johan Philip Spies. Hy het in sy pa se voetspore gevolg en 'n meubelmaker of timmerman geword. Hulle word altwee deur Geldenhuys aangeteken as wonende in die omgewing van Kasteelstraat (afdeling 7.12.1; Geldenhuys 1986: 403, 406). Johan Philip het in die huwelik getree met Susanna Carolina Rohland (b5), die dogter van die Duitser, Jacob Rohland uit Oberscarspel. Dit het lank geneem vir die Spiese om ingeburger te raak. Hulle vriendskappe en huwelike was meer met mense van slawe-afkoms en nuwe Duitse immigrante as met ou Afrikaanse families.

5.17 Wêreldgebeure teen die einde van en na die vestiging

5.17.1 Die invloed van die tye

Daar was tekens van veranderinge wat die voorlopers was van groot omwentelinge in die lewens van mense. Die Spies-familie was op Grootvadersbosch, in vergelyking met die lewe op Goudini, redelik afgesonderd van verbygaande verkeer. Tog was die Spiese, al het hulle afgesonderd gelewe, nie in die minste afgesonderd van mense nie. Daarvan getuig die verslae van reisigers wat dikwels in hulle vertelling na Grootvadersbosch verwys en soms die Spiese by die naam noem. Daar was egter landsgebeurtenisse en groot wêreldgebeure wat groot veranderinge voorspel het wat waarskynlik nie voorsien is nie.

Die belangrikste gebeurtenisse word kortliks opgesom.

5.17.2 Die Nywerheidsomwenteling

Vir eeue het die Westerse beskawing die arbeid van mens en dier en die krag van wind en water gebruik om 'n bestaan te maak. In die agtiende eeu het dit verander. Die krag van stoom was al vir eeue bekend en in baie Europese lande is daarmee geëksperimenteer, maar die eerste werkende model was die stoompomp van Thomas Savary (Briggs 1981: 39). Die begin van die nywerheidsomwenteling (Industriële Revolusie) kan egter teruggevoer word na James Watt se verbetering op die stoomenjien van 1765 (Briggs 1981: 50). Hiervandaan het industrialisasie na die res van Europa en die wêreld versprei en baie sosiale en ekonomiese gevolge gehad. Van hierdie gevolge was verstedeliking, maar ook die ontstaan van fabriek (die sogenaamde “dark Satanic Mills”) met die gepaardgaande kinderarbeid (Briggs 1981: 96). James Hargreaves se ontwikkeling van die “Spinning Jenny” om katoen meer effektief te weef (ook in die middel 1760's) het die vervaardiging van tekstielstowwe in groot maat moontlik gemaak (Osborne 2013: 172-174). Die gebruik van stoom vir vervoer met skepe en lokomotiewe het in die negentiende eeu gevolg (Briggs 1981: 108, 134).

Die term “révolution industrielle” is eers baie jare later, in 1827, deur die Fransman Adolphe Blanqui geskep en het nóg later in algemene gebruik geraak (Briggs 1981: 60).

Die gevolge van die nywerheidsomwenteling was moeilik voorspelbaar. Die indirekte gevolge het egter 'n groot invloed op die Kaap gehad. Daar is 'n gedagterigting dat daar 'n verband tussen die nywerheidsontwikkeling en Britse imperialisme is:

In 1750 Great Britain stood alongside Spain, Portugal, the Dutch Republic, and France, as just one of five major European colonial powers. By 1850 the British overseas empire was quite unrivalled. Over the same period Britain also achieved a temporary pre-eminence as 'the workshop of the world' (Ward 1994: 44).

Die opgang van Brittanje as 'n wêreldmoondheid is ook gestimuleer deur die driehoekige handel. Hierdie handel is gedryf deur Engeland tesame met Frankryk en die Amerikaanse kolonies. Dit het behels dat Europese skepe fabrieksware uit Europa na Afrika vervoer het, die slawe uit Afrika as handelsgoedere aan verskillende gebiede in Noord- en Suid-Amerika verkoop is. Die Amerikaanse kolonies het grondstowwe soos suiker en katoen aan Europa voorsien het (Williams, 2001: 397).

Verskillende faktore het saamgespeel in die uitbouing van Brittanje as 'n magtige moondheid: die driehoekige handelstelsel, die ontwikkeling van stoom, die vervaardiging van katoenstowwe en die vervaardiging van gietyster (Osborne 2013: 151, 229).

5.17.3 Die Amerikaanse Rewolusie 1776

Die Sewejarige Oorlog se aanloop was ingewikkeld. Daar was onder andere 'n dispuut tussen Pruise onder Frederik die Grote en Oostenryk onder Maria Theresia. Die Sewejarige Oorlog het uitgebreek nadat Frederik die Vrystaat Sakse binnegeval het. Dit het die probleme wat reeds bestaan het tot uitbarsting laat kom "... lit the flames of a yet greater conflict" (Fisher 1972b: 846). Baie Europese moondhede het deel gehad aan die oorlog en die konflik het uitgebrei na Europese besittings in Noord-Amerika en Indië. In Kanada is die Franse op die Abraham-vlaktes deur James Wolfe verslaan (Fisher 1972b: 851) en in Indië deur Robert Clive in die Slag van Plassey (Fisher 1972b: 853). Met die Verdrag van Parys in 1763 het Engeland groot grondgebiede verkry: in die Amerikas dele van Kanada van Frankryk en Florida (deelstaat van die Verenigde State) van Spanje (Fisher 1972b: 854).

Engeland het geld nodig gehad om sy oorlogskuld terug te betaal en het probeer om dit van die Engelse kolonies in Amerika terug te kry. Die Amerikaanse Onafhanklikheidsoorlog het ontstaan uit ontevredenheid oor handelsbeperkinge (suiker, melasse en rum) en belasting. Die

skeuring het oor belasting gekom. Die belasting op seëls is teruggetrek, maar die belasting op tee is behou. Dit het gelei tot die “Boston Tea Party” van 1773 waar ’n groep mans vermom soos Mohawk-Indiane ’n hele vrug tee van skepe in die Boston-hawe afgegooi het. i

Die eerste skermutseling van die Amerikaanse Rewolusionêre Oorlog was die Slag van Lexington en Concord wat op 19 April 1775 plaasgevind het. Dit het aanleiding gegee tot die Onafhanklikheidsverklaring van die Verenigde State op 4 Julie 1776. Die keerpunt van die oorlog was die oorgawe van die Britse leër in 1777 tydens die veldtog van Saratoga. Die vrede is eers in Januarie 1783 gesluit. Daardeur het 13 kolonies hulle onafhanklikheid van Groot-Brittanje verkry. Die slagspreuk wat die ontevrede Amerikaners in hulle protes gebruik het was “No taxation without representation”. Hierdie sinsnede sou later weer gebruik word in die Suid-Afrikaanse geskiedenis (EB Boston Tea Party [aanlyn-dabasis]; EB Battles of Lexington and Concord [aanlyn-databasis]; Fisher, 1972b: 858-860).

5.17.4 Die Vierde Engels-Nederlandse Oorlog 1780

Die Amerikaanse Onafhanklikheidsoorlog het na ’n internasionale konflik uitgebrei nadat die Britse leër nie daarin kon slaag om New York-stad te verower nie (Fisher 1772b: 861). Nederland was die Amerikaners goedgesind en dit het tot die Vierde Engels-Nederlandse Oorlog gelei. Gedurende hierdie oorlog was daar die moontlikheid dat al die Nederlandse, Franse, Spaanse en Portugese gebiede in die Nuwe Wêreld, Oos-Indië en ook die Kaap deel kon word van die vyandelikhede. Dit het dan ook so gebeur: “As soon as war was proclaimed with the Netherlands, the English government commenced to fit out an expedition to seize this colony” (Theal Hist. VOC 2: 177).

Die Engelse regering het in 1781 ’n groot vloot onder George Johnstone met 3 000 soldate gestuur om die Kaap te verower (Böeseke *et al.* 1952: 10; Theal Hist. VOC 2: 178; Theal Hist. Ethnogr. 3: 198).

’n Franse vloot onder admiraal De Suffren het onverwags op hulle in die hawe van Santiago (St. Jago) by die Kaap-Verdiëse eilande afgekom, waar Johnstone besig was om vars water in te neem. Omdat die Engelse onvoorbereid was, het hulle gevoelige verliese in die geveg wat gevolg het, die slag van Porto Prava, gely. Die Franse het ook nie sonder skade daarvan afgekom nie, maar hulle het die oorhand behou. Sowel die Engelse as die Franse het hul reis

na die Kaap voortgesit en De Suffren het die Kaap 'n maand voor die Engelse vloot bereik, ten spyte van Johnstone se pogings om eerste by die Kaap te kom.

“... but as the success of the secret expedition depended entirely upon following the French fleet, with the utmost possible dispatch, that the enemy might not arrive first at the Cape of Good Hope, ...” (Johnstone & Sutton 1787: iii-iv)

Johnstone het nie daarin geslaag om die Kaap in te neem nie, maar tog 'n aantal Nederlandse skepe gebuit, een wat op pad was na Ceylon en vier skepe in Saldanhabaai (Gie 1928: 211-212; Gie 1963: 159; Theal Hist. VOC 2: 184).

Toe die Franse vloot vertrek het, is die regiment Pondicherry agtergelaat om die Kaap te verdedig.

Die VOC self het nie genoeg soldate gehad om Batavia teen vyandelike magte te beskerm nie en 'n groot vloot het gereed gemaak om van Nederland te vertrek. Weens gevegte wat deel was van die Vierde Engels-Nederlandse Oorlog kon die vloot vir maande nie vaar nie en omdat dit so lank geduur het vanaf aanmonstering totdat die Kaap bereik is, is baie bemanningslede aan skurbuik dood (Gaastra 2009: 106).

Na 1781 is besluit om van huursoldate gebruik te maak. Die VOC het twee oorwegend Franse regimente gehuur, dié van *Chevalier* de Luxembourg en dié van *Freiherr* Christian Waldner von Freundstein. Die derde regiment was die Switserse regiment van Charles Daniel de Meuron (Gaastra 2009: 108-9).

Die koms van die Franse het produkte se pryse opgejaag en die tyd wat die Franse aan die Kaap was, het voorspoed beteken. Die koms van die Franse, maar ook die Switserse en Duitse soldate, het Kaapstad die naam laat kry van “Klein Parys” (Gie 1928: 214; Linder 1997: 170). Nie almal het die voorspoed en deftigheid as 'n verbetering gesien nie. Le Vaillant beskryf dit so: “The females of the Cape, when I saw them for the first time, had really excited my astonishment by their dress and their elegance; but I admired in them, above all, that modesty and reserve peculiar to the Dutch manner which nothing as yet had corrupted.” Ses maande later het alles verander; hulle nabootsing van die Franse met pluime en vere, linte en opsigtige versiersels het selfs die aantreklikste vroue grotesk laat lyk (Le Vaillant 1796a: xiv-xv).

In 1782 besluit die Politieke Raad om die Luxemburgse troepe met Nederlandse skepe na Ceylon te stuur (TANAP C. 163, pp. 307–319).

Die “Württembergische Kapregiment” het lank aan die Kaap vertoef, maar in 1791 gee die Here XVII opdrag om die regiment na Java te stuur. Die Politieke Raad staan sekere versoeke van kolonel Theobald von Hugel toe, maar wil nie voldoen aan die versoek om ’n depot staande te hou nie (TANAP C. 191, pp. 260-347). In 1795 sou hulle seker hierdie besluit betreur.

5.18 Binnelandse beroeringe

5.18.1 Die pokke-epidemies van 1713, 1755 en 1767

Daar was drie pokke-epidemies aan die Kaap: in 1713, 1755 en 1767 (Ross 1977: 416; Viljoen 1995: 22). In die eerste twee gevalle is die siekte na die Kaap gebring deur skepe wat van die Ooste terugkeer het en in die laaste geval deur ’n Deense skip.

Daar het waarskynlik groot getalle Khoi-Khoi gesterf, veral tydens die eerste epidemie van 1713 (Theal Hist. Ethnogr. 2: 477). Viljoen verwys na die oorlewendes van die stamme van Piketberg wat vertel het dat slegs een uit tien mense oorleef het (Viljoen 1995: 27-28). Ook Valentijn beskryf hoe die Khoi-Khoi dooies langs die paaie “asof verslaan” gelê het (Valentijn 1971: 218).

Toe die tweede epidemie uitbreek, is die siekte beheer deur die isolasie van die siekes. Wanneer iemand oorlede is, was dit verbode om gebak aan die begrafnisgangers te bedien. Lyke moes binne twee dae begrawe word en dié van slawe verkieslik binne een dag. Plaasmense wat sterf moes op die plase begrawe word en swart klere, maar ook alle ander klere mag nie verhuur, verkoop of geleen word nie (TANAP C. 133, pp. 242-271).

Die mening bestaan dat die Politieke Raad gedurende die 1755 pokke-epidemie geen behandeling aan gewone inwoners verskaf het nie (Viljoen 1995: 33). In werklikheid het die kompanjie een of meer huise beskikbaar gestel waar siek slawe afgesonder moes word om behandel en genees te word. Daarvoor is ’n vaste chirurgyn aangestel. Daar is ook aan ’n eerste en tweede opperchirurgyn en drie burgerchirurgyns opdrag gegee om na die behandeling van die siek slawe, wat in die slawelosie bymekaar gebring is, om te sien. Die chirurgyns kon geen effektiewe behandeling vir pokke vind nie; selfs nadat hulle alles gedoen en toegepas het wat hulle kon. Hulle verslag aan die Politieke Raad klink effens moedeloos: “... werd ’t geen met hoope van Succes in deese Siekte Soude kunnen geschieden...” (TANAP C. 133, pp. 283-349). Die enigste maatreël wat getref kon word, was afsondering. Behalwe bogenoemde huise en die

slawelosie, het die Kaapse kerk 'n onbewoonde plaas van Jan de Waal verkry en die huis in 'n hospitaal omskep (Viljoen 1995: 33). Die chirurgyn wat daar gewerk het, Dirk Weydenaar, was ook een van die ondertekenaars van die brief aan die Politieke Raad wat beteken het dat op die plaas ook slegs palliatiewe sorg gegee kon word.

Daar word soms aangeneem dat die Kaapse chirurgyns nie mediese vaardighede en kennis van pokke gehad het nie (Viljoen 1995: 33). Dit was nie die geval nie. Volgens Bruijn het die chirurgyns net 'n slegte naam gehad omdat baie van die siektes wat hulle moes behandel ongeneeslik was. In werklikheid was hulle goed opgelei en het baie ervaring gehad (Bruijn 2009: 256). Daar is in die tyd van die VOC 'n onderskeid getref tussen geneeskunde (medicine) en heelkunde (surgery). Die mediese dokter was akademies opgelei en het siektes gediagnoseer en terapie verskaf. Die chirurgyn het 'n praktiese opleiding gehad en sy werk het hoofsaaklik bestaan uit die spalk van gebreekte bene, die verbind van wonde en die behandeling van velsiektes, behalwe sy oorspronklike taak om baarde te skeer (Bruijn 2009: 47).

Die chirurgyns wat aangestel is, was die twee opperchirurgyns,³⁶ Berthault St. Jean (1719, onderchirurgyn aan boord die *Mijnden*) en Johannes van der Riet (1752, oppermeester op die *Snoek*), sowel as die drie burgerchirurgyns Jan Hassing (na 1735, oppermeester op die *Huijs te Foreest*), Dirk Weijdenaar (1738, tweede meester aan boord die *Velsen*) en Honoratius Maynier (1741, soldaat aan boord die *Westhoven*) (VOC Opvarenden: Hassing; VOC Opvarenden: Maynier; VOC Opvarenden: St. Jean; VOC Opvarenden: Van der Riet; VOC Opvarenden: Wijdenaar; TANAP C. 115, pp. 122-128). Hulle was baie ervare en goed gekwalifiseer, behalwe Maynier wat as soldaat na die Kaap gekom het. Hulle het 'n eksklusiewe groep gevorm wat hoë aansien aan die Kaap geniet het. Dirk Wydenaar het met die weduwee van Berthault St. Jean getrou en Johannes van Riet met sy dogter. Maynier se seun was die landdros van Graaff-Reinet en in eie reg bekend. Van Riet se seun was landdros van Stellenbosch en sy dogter het met die NG predikant Van Lier getrou (SAG 9: 436; SAG 16:471).

Hierdie mediese persone het wel 'n sekere kennis van die siekte gehad, want hulle kon rapporteer dat die uitbraak van die ernstige vorm van die siekte was "... het allergevaarlijkste

³⁶ Tussen hakies word die datum van aankoms, die persoon se funksie aan boord en die skip waarop hy diens gedoen het aangegee.

Soort van t' Saamen geloopene pokken, of met Swartte of Blaauwe Vlakken op 't Lighaem ...” (TANAP C. 133, pp. 283-349).

Aangesien pokke deur 'n virus veroorsaak word, was inenting die enigste behandeling wat sou gewerk het. Gedurende daardie tyd is pokke in die Westerse wêreld slegs op beperkte skaal behandel. In Engeland het die London Smallpox Hospital in 1746 begin met inentings (Brunton 1990: 153). In Nederland het Van Geuns sedert 1765 pasiënte ingeënt. Hierdie inentings is gedoen met materiaal verkry van 'n siek persoon (Van Wissing 1998: 34). Dit is as gevaarlik beskou en is in sekere stede in Nederland verbied. Dit was eers in 1796 wat Edward Jenner inenting met koeipokke bekend gemaak het (Lindeboom 1981: 136).

In die eerste epidemie is baie mense van alle bevolkingsgroepe oorlede. As gevolg van die heersende pokke-epidemie en gevolglike dood van talle Khoi-Khoi en slawe, was dit nie moontlik vir die boere om hulle saadkoring te plant nie (TANAP C. 031, pp. 19-24). Omdat daar nooit opnames van die Khoi-Khoi-getalle gemaak is nie, is dit moeilik om te bepaal hoeveel in die epidemies dood is. Ross hersien sy vorige aanname dat lewensvatbaarheid van die Khoi-Khoi deur die pokke-epidemies aan bande gelê is (1977: 417). Hy is van mening dat dit nie die hoofrede was waarom hulle stamverband tot niet gegaan het nie. Volgens hom word die uitspraak dat groot getalle Khoi uitgeroei is deur pokke aanvaar op grond van wat Theal (sonder verwysings) geskryf het en wat in die dagregister staan. Hiervolgens kan slegs gesê word dat baie mense gesterf het. Wat immuniteit betref weerspreek Ross en Heese mekaar egter heeltemal. Volgens Ross is die groepe wat meer immigrante bevat het, soos wit mans en volwasse slawe, minder swaar getref as wat verwag sou word (Ross 1977: 421). Heese het deur noukeuringe ontleding van beskikbare data bepaal dat wat die slawe betref, daar baie meer ingevoerde slawe gesterf het as slawe wat aan die Kaap gebore is (1986: 11). Daar kan dus tentatief aanvaar word dat die Kaapse bevolking wel in 'n mate immuniteit teen pokke opgebou het. Ross beweer ook dat die platteland minder straf geraak is deur die epidemie. Dit is nie duidelik waarop hy hierdie waarneming grond nie. Ross het sy bevindinge reeds in 1977 gepubliseer, maar dit is klaarblyklik nie verder ondersoek nie. Selfs Viljoen gaan nie verder in op Ross se bewering dat die Khoi, alhoewel hulle nie totaal uitgewis is nie, nooit weer hulle vorige krag herwin het nie (Viljoen 1995: 44). Dit is dus 'n saak wat verdere studie vereis.

5.18.2 Die burgerpetisie van 1779

Op 20 Januarie 1779 word op aanbeveling van die fisikaal, Willem Cornelis Boers, besluit om Carel Hendrik Buijtendag (b4) weens sy buitensporige leefwyse per skip na Batavia te stuur as soldaat teen nege gulde per maand (TANAP C. 157, pp. 75-76). Die verskil tussen Buijtendag en Estienne Barbier was dat Barbier 'n Fransman was en Buijtendag aan die Kaap gebore is. Dit is heeltemal in ooreenstemming met moderne idees oor burgerskap – burgers word nie van hulle land verban nie. Invloedryke Kaapse burgers het as gevolg hiervan 'n petisie opgestel wat hulle aan die Here XVII gelewer het. Hulle kwellinge was eerstens die armoede van die koloniste weens die gebrek aan 'n afsetgebied vir hulle produkte, tweedens word klagtes gelê teen sekere amptenare, onder andere die “independent Fisikaal” (onafhanklike fisikaal) Willem Cornelis Boers weens sy hantering van die Buijtendageval, en laastens voorstelle ter verbetering van die bestuur van die land. As gevolg hiervan is geringe veranderinge gemaak ten opsigte van die samestelling van rade, onder andere verloor dat lidmate van die Lutherse kerk in sekere rade kon dien, amptenare in diens van die Kompanjie is verbied om boerdery te beoefen en die boere het meer sekerheid oor hul leningsplase gekry. Van Plettenberg en Boers het hierna hulle ontslag gevra (Beyers 1951: 150-157; Gie 1963: 158-159). Die ongewilde Boers se vertrek is deur die asosiale Francois le Vaillant op amper sentimentele wyse betreur (Le Vaillant 1796b: 95-104).

5.18.3 Die oosgrens word vasgestel, 1786

Goewerneur Plettenberg het op Saterdag 17 Oktober 1778 mondeling met sommige Xhosa-kapteins ooreengekom dat die Groot Visrivier die oosgrens van die Kaap sou wees (Gie 1963: 162; Van der Merwe 1938/2005: 159).

In die winter van 1779 trek Tshaka (Tsjaka) en Chungwa (Koengwa) van die amaGqunukhwebe oor die Visrivier en deur die Suurveld waarop die Politieke Raad vir Adriaan van Jaarsveld as veldkommandant van die oosgrens benoem (Gie 1928: 217-218; Gie 1963: 162; Peires 1982: 50, 56, 140). In 1780 word in die Politieke Raad berig dat daar met die hoofde van die Xhosas oorgeengekom is dat die Visrivier as grens tussen die boere en die swart stamme sou dien (TANAP C. 158, pp. 353-357).

Eers amper ses jaar later, op 19 Julie 1786, word die opdrag aan die inwoners gegee dat die grensskeiding met die Xhosas vasgestel is en dat die inwoners van die Kaap nie oor die Groot

Visrivier mag gaan nie en nog minder hulle daar mag vestig. Die rede is ten einde afvalligheid “allerschadelijkste verdere verwijderinge” van die inwoners te keer, maar ook vyandelikhede met die Xhosas te verhoed (TANAP C. 172, pp. 111-239).

In dieselfde resoluëie word die oosgrens van Graaff-Reinet vasgestel as die Gamtoosrivier tot aan die see. Dit het beteken dat van die gebiede wat vantevore onder Swellendam geval het nou onder die drosdy van Graaff-Reinet geval het.

5.19 Wat hierna gevolg het

In hierdie hoofstuk word die verhaal vertel van twee immigrante wat burgers van die land geword het: Johannes Ulrich Spies as boer op Grootvadersbosch en Philip Peter Spies as meubelmaker in Kaapstad. Al twee se seuns het hulle onderskeie pa’s se beroepe gevolg.

In die volgende hoofstuk word die lewe van hul kinders bespreek. Die politieke gebeurtenisse van die tyd het groot veranderinge vir hulle in die vooruitsig gestel.

Tabel 5.7. Inventaris van die boedel van Johannes Spies, 17 Desember 1768

Berekeninge Spies-boedel				
	Rd:s	Stuivers	Penninge	
Een opstal staande op de leeningsplaats de Kruijsrievier geleegen onder 't Groot Vaders Bosch	50	0		
2 halvesleete wagens	50	0		
1 bed	6	0		
1 kist	1	0		
1 tafel	1	0		
3 schotels	2	0		
3 stoelen	1	24		
6 tafelborden	0	24		
6 leepels	0	24		
1 theekeetel	1	0		
1 trekpot	0	24		
1 coffijkan	0	36		
1 coffijmoolen	0	36		
1 pot	1	0		
1 schaaftbank	2	0		
1 slijpsteen	1	24		
1 naafboor	5	0		
1 kraansaag	1	0		
1 treksaag	1	0		
1 kist met gereedschap	1	24		
3 halve leggers	6	0		
3 bierpijpen	3	0		
3 balijs	1	24		
6 sakken	1	24		
4 emmers	2	0		
	141	24	0	
65 beesten @ 9 gulde per bees	195			
383 schaapen @ 1 gulde per skaap	128			
2 paarden	12	24		
	335	24	0	
1 slave jonge gen:t [.....]	300	300		
1 slave jonge gen:t [.....]				
1 slave jonge gen:t [.....]				
	Rd:s	776	48	0
				788
aan d' E: Comp:e over agterstallige recognitie penningen	-125			
aan diverse parthijen	-100			
Sulx ten boedel suijver te voeren is	Rd:s	-225		
	551	48	0	563

HOOFSTUK 6

DIE UITGEBREIDE FAMILIE

Met die aankoms van Johannes Ulrich Spies (1745) en Philip Peter Spies (1752) was daar al vir om en by 100 jaar Europeërs aan die Kaap. Die Duitse aankomelinge het 'n kultuur en omgewing van ou kerke, riviervaat, vakmanskap en standverskille verlaat en hier 'n nuwe wêreld aangetref. Die nuwe aankomelinge kon nie hierdie wêreld verander nie, hulle moes aanpas. In die vorige hoofstuk is gekyk na Johannes Spies en Philip Spies as individue en die beroepe wat hulle gevolg het. In hierdie hoofstuk word breër gekyk na wat die omstandighede aan die Kaap was en hoe hulle kinders in die gemeenskap aanvaar is.

Daar is 'n aantal kwessies waaroor daar in die verlede teenstrydige menings was, soos byvoorbeeld gemengde verhoudings en die rol van die vrou. Heese het in *Groep sonder grense* met deeglike navorsing die omvang van gemengde verhoudings openbaar gemaak (Heese 1985/2005). Die rol van die vrou word dikwels onderspeel, sy was “vaag in die agtergrond” (Cruywagen 2004: 77), maar het tog aandag gekry in werke soos *A Tapestry of Lives* (McKinnon 2004), *Al laggende en pratende* (Pretorius 1998) en *Armosyn van die Kaap* (Schoeman 2001). Daar is ander kwessies waaroor duidelikheid gekry moet word, soos sosiale omgewing, finansiële posisie en genetiese samestelling, asook gebruike rondom die huwelik, soos ouderdom tydens huweliksluiting.

Die hoofstuk handel oor die eerste geslag Spiese wat aan die Kaap gebore is en hoe hulle ingeburger is. Aan die einde van die hoofstuk is daar 'n gedeelte wat gewy aan die politieke gebeure wat veranderinge in die vooruitsig gestel het wat tot groot ontevredenheid en die Groot Trek sou lei.

6.1 Die familie van Hermanus Coers

6.1.1 Hermanus Coers en Anna Beukes

Hermanus Coers het van Harpstedt naby Bremen gekom. Harpstedt het eers in Syke, Hannover geval, maar na die Tweede Wêreldoorlog is Nedersakse geskep uit vier streke waaronder Hannover (Meyers 1: 725). In 1727 kom hy vir die eerste keer met die *Mijnden* na die Kaap, maar hy repatrieer sewe jaar later. Na slegs twee jaar in Europa sluit hy by die VOC aan. Sy plan was seker om terug te kom, maar hy reis tot in Batavia waarvandaan hy in 1739 na die Kaap toe kom. Hy trou op 20 September 1741 met Anna Beukes.

Tabel 6.1. Opgaaf van Harmen Coers en Johanna¹ Beukes

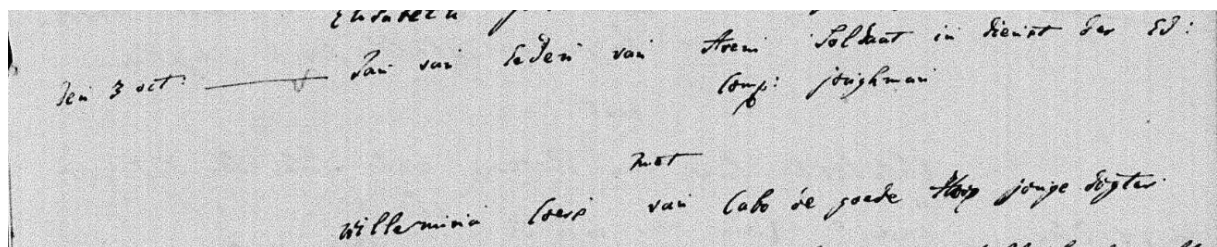
Opgawes van Harmen Coers en Anna Beukes													
				Christene				Slawe		Beestial			
Datum	Opgaafrolnommer	bl. (p.) of nommer (#)	Naam	Ouderdom	Mannes	Vrouwen	Zoons	Dogters	Knegte	Slaven	Slavinnen	Slaven Jongen	Slaven Meisjies
Apr, 1-2 Mei 1744	J195 Stel	6	Harmen Coers & Johanna Beukes	1	1	1	1			1			1
Apr, 1-3 Mei 1745	J195 Stel	1	Harmen Coers & Johanna Beukes	1	1	1	1			1			1
Apr, 2-3 Mei 1746	J195 Stel	3	Harmen Coers & Johanna Beukes	1	1			1		1			1
1, 2 & 3 Mei 1747	J195 Stel	1	Harmen Coers & Johanna Beukes	1	1	1	1			1		10	1
Apr, 1-2 Mei 1748	J195 Stel	4	Harmen Coers & Johanna Beukes	1	1	1	1			1		5	1
Apr, 1-2 Mei 1749	J196 Stel	2	Harmen Coers & Johanna Beukes	1	1	1	1			1			1
Apr, 1-2 Mei 1750	J196 Stel	1	Harmen Coers & Johanna Beukes	1	1	1	1					8	1
29 & 30 Apr, 1 Mei 1751	J196 Stel	5	Harmen Coers & Johanna Beukes	1	1	1	2					1	1
1-3 Mei 1752	J197 Stel	38	Harmen Coers & Johanna Beukes	1	1	1	1					10	100
Ar, 1-2 M 1753	J168 Stel	5	Harmen Coers & Johanna Beukes	1	1	1	2			1			1
1754	J168 Stel	6	Harmen Coers & Johanna Beukes	1	1	1	3			2			1

Hy en Anna Beukes bly op die plaas Goudini in die distrik Caledon. Waarvan hulle gelewe het, is nie duidelik nie, want feitlik niks is op die opgaafrolle aangeteken nie.

¹ Anna en Johanna word soms, soos hier, verwisselbaar gebruik.

6.1.2 b1 Willemina Coers en Jan van Eeden 1762

Anna Beukes se oudste dogter by Hermanus Coers, Wilhelmina, trou op 3 Oktober 1762 met 'n Jan van Eeden. Hy stap aan wal op 11 Februarie 1751 nadat sy skip, die *Voorland*, reeds op 22 Januarie aangekom het. Hy was nie siek nie en geen rede word gegee waarom hy hier agtergebly het nie. Met die voltrekking van sy huwelik word sy tuisdorp aangedui as Arem wat Arnhem in Gelderland kan wees (NG Kerk G2 7/1 1700-1788: 44).

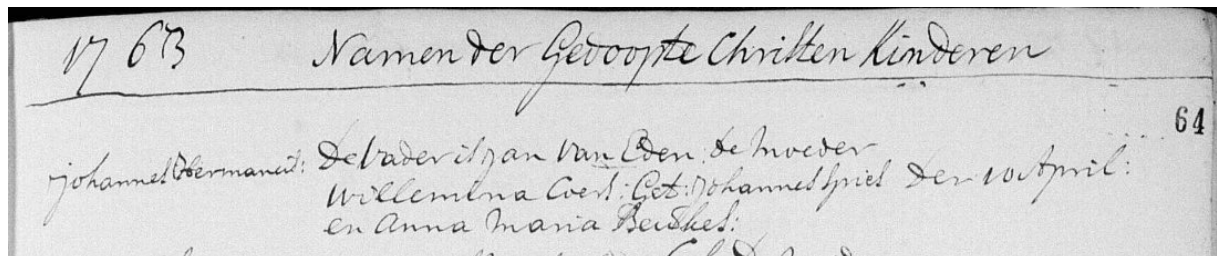
Figuur 6.1: Den 3 oct. Jan van Eeden van Arem soldaat in dienst der El: Comp: jongman met Willemina Coers van Cabo de goede Hoop jonge dogter (NG Kerk G2 7/1 1700-1788: 44)

Daar word egter geen Jan van Eeden van Arnhem in enige ander dokument vermeld nie. Op sy skeepsoldyrekening gee Jan van Eeden sy tuisdorp aan as Eeden. Die plek “Eeden” kom ook voor op sy aansoek om vryburgerskap. Daar is wel 'n plek met die naam Ede in Gelderland en Eede in Zeeland. Arnhem en Ede is ongeveer negentien kilometer van mekaar en dit kan dus aangeneem word dat Jan van Eeden van daardie omgewing gekom het (VOC Opvarenden: Van Eeden; Leibbrandt Precis 16: 423).

Volgens die *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* en die *Suid-Afrikaanse Familieregisters* was Willemina Coers se eggenoot Johannes (b4c8), 'n afstammeling van Jan Janse van Eeden van Oldenburg (SAF 9: 179; SAG 2: 169). Volgens die huweliksinskrywing is dit verkeerd. Die huweliksinskrywing sê duidelik “soldaat in dienst van D E Comp:”. Daar kan met sekerheid gesê word dat Jan van Eeden van Eden en Jan van Eeden van Arem (figuur 6.1) dieselfde persoon is, want die skeepsoldyrekening en die aansoek om burgerskap gee altwee die skip waarmee gekom is as die *Voorland* en die datum van aankoms as 1752.

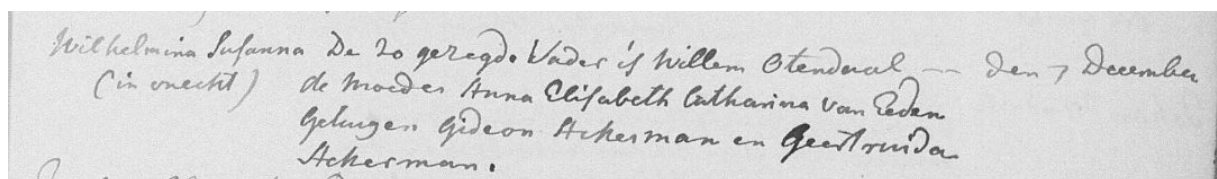
Willemina moes reeds swanger gewees het met haar huwelik, want hulle kind, Johannes Hermanus van Eeden, word ses maande later op 10 April 1763 in die Kaapse kerk gedoop. Hierdie seuntjie is waarskynlik jonk dood, want hy verskyn nie weer in dokumente nie. Johannes Spies en Anna Beukes is die doopgetuies.

Dit is die laaste dokument sover bekend waarop Johannes se naam verskyn (NG Kerk G1 8/4 1757-1779: 64). Die doopinskrywing lui: “Johannes Hermanus, de vader is Jan van Eden de moeder Willemmina Coers. Get. Johannes Spies en Anna Maria Beukes den 10 April.”

Figuur 6.2: Doopinskrywing van Johannes Hermanus Coers (NG Kerk G1 8/4 1757-1779: 64)

Hulle tweede kind, Anna Elisabeth van Eeden, word twee jaar later gedoop. Aangesien die eerste kind jonk dood is, was sy Anna Beukes se oudste kleinkind. Toe hierdie Anna Elisabeth 23 jaar oud is, kry sy 'n kind waarvan die pa, volgens haar, Willem Odendaal was. Sy laat hierdie dogter op 7 Desember 1788 as Wilhelmina Susanna doop. Anna Beukes is vroeër daardie jaar oorlede. Wat nooit gebeur het in die geval van die Beukes-kindere nie, het in hierdie geval gebeur. Die doop meld “De so gezegde Vader”; dus het Willem Odendaal vaderskap ontken (kyk ook na Groenewald 2008:13). Die patroon van lojaliteit, eksklusiwiteit en 'n beplande huwelik is hierdeur verbreek. Wilhelmina van Eeden is nie benadeel omdat sy sonder 'n pa grootgeword het nie; sy het later met die houtkapper Heinrich Muller getrou. Ongelukkig het hulle nie kinders gehad nie.

Figuur 6.3: Doopinskrywing van Wilhelmina Susanna (NG Kerk G1 8/6 1780-1794: 211)

Die doopinskrywing van Wilhelmina Susanna Odendaal lui: “Wilhelmina Susanna (in onecht), De so gezegde vader is Willem Otendaal de moeder Anna Elisabeth Catharina van Eeden. Getuigen Gideon Ackerman en Geertruida Ackerman, den 7 december.”

Daar is twee moontlike Willem Odendaals wat die pa kon wees: Die oudste seun van die stamvader, Willem (b3), se seun Jacobus (c1) het twee seuns gehad wat Willem gedoop is. Die eerste een Willem (d2) is waarskynlik jonk oorlede, want die kind net na hom word in 1772

ook Willem gedoop; eintlik nie Willem nie, maar Willem Jacobus (d3). Die tweede moontlikheid is Willem (b6c1), gedoop in 1764. Dit is onwaarskynlik dat dit Willem Jacobus was, want hy was net sestien jaar oud met die geboorte van Wilhelmina Susanna Odendaal in 1788. Met haar doop was Willem (b6c1) 24 jaar en Anna Elizabeth was 23 jaar – hulle was dus tydgenote.

Die belang van hierdie gebeurtenis was dat die *status quo* nou verbreek is; die vader van die kind het die ma in die steek gelaat. Dit moes 'n groot indruk gemaak het op die hele familie van Anna Beukes wat op Grootvadersbosch gebly het.

6.1.3 b2 Hermanus Conradie Coers

Hermanus Conradie (Conradi) Coers, die eerste seun, is in 1744 gebore en op 3 Mei gedoop. Hy is jonk oorlede, tussen 1745 en 1746 toe hy, volgens die aantal kinders wat in die opgaafrolle aangeteken is, nie meer getel is nie.

6.1.4 b3 Johannes Hermanus Coers en Leentjie Crafford 1793

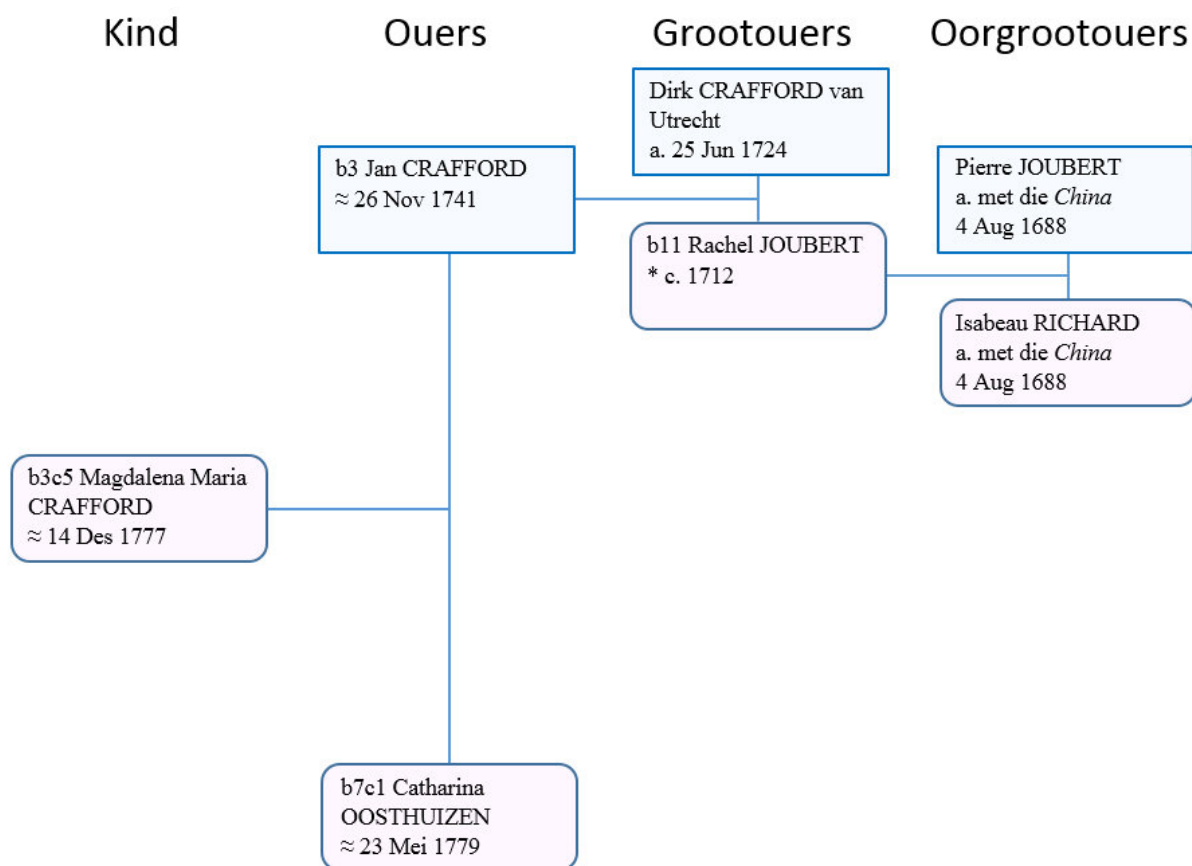
Johannes Hermanus, die tweede seun, trou op 30 Junie 1793, op die ouderdom van 47 jaar, met Magdalena Maria (Leentjie) Crafford – sy was sestien jaar oud. Hulle het agt kinders gehad, van wie drie seuns was. Op hierdie manier het Johannes Hermanus die van Coers in Suid-Afrika gevestig. Omdat die van nie algemeen voorkom nie, word, behalwe die gewone spellingsvariasies, dit dikwels na vanne wat bekend klink, soos byvoorbeeld Coertze, Coertzen of Coetzee verander. Daar is egter baie mense met dié van in ander lande, byvoorbeeld Nederland en Nieu-Seeland (Forebears 2012-2016 [aanlyn-databasis]; Public Profiler 2010 [aanlyn-databasis]).

Dié huwelik was baie onwaarskynlik: behalwe die ouderdomsverskil is dit ook nie duidelik dat hulle in dieselfde omgewing gebly het nie. Waarom sou 'n jong vrou van sestien met 'n man van 47 trou? Sy het moontlik die voorbeeld gevolg van haar suster Catharina Maria wat twee jaar vantevore, ook op sestien, met Johannes Willem van Wyk wat tien jaar ouer as sy was, getroud is. 'n Hoër trou-ouderdom vir vroue word sterk beïnvloed deur 'n aktiewe mark vir

loonarbeid (Cilliers en Fourie 2013). Wanneer vroue besonder jonk trou, moet die vraag dus altyd gevra word wat die ekonomiese posisie van die gesin was.

Dit is moeilik om die Craffords in die omgewing van Grootvadersbosch te plaas.

Dirk “Craffort” het in 1724 as adelsbors op die skip, die *Stad Leiden*, in die Kaap gearriveer. Ses jaar later trou hy met Rachel Joubert, die elfde kind van die stamvader Pierre Joubert en sy vrou, Isabeau Richard. Dirk Crafford het op Romansrivier in die Land van Waveren geboer. Dit was die buurplaas van De Plaisante, die plaas van Rachel se vader, Pierre Joubert.

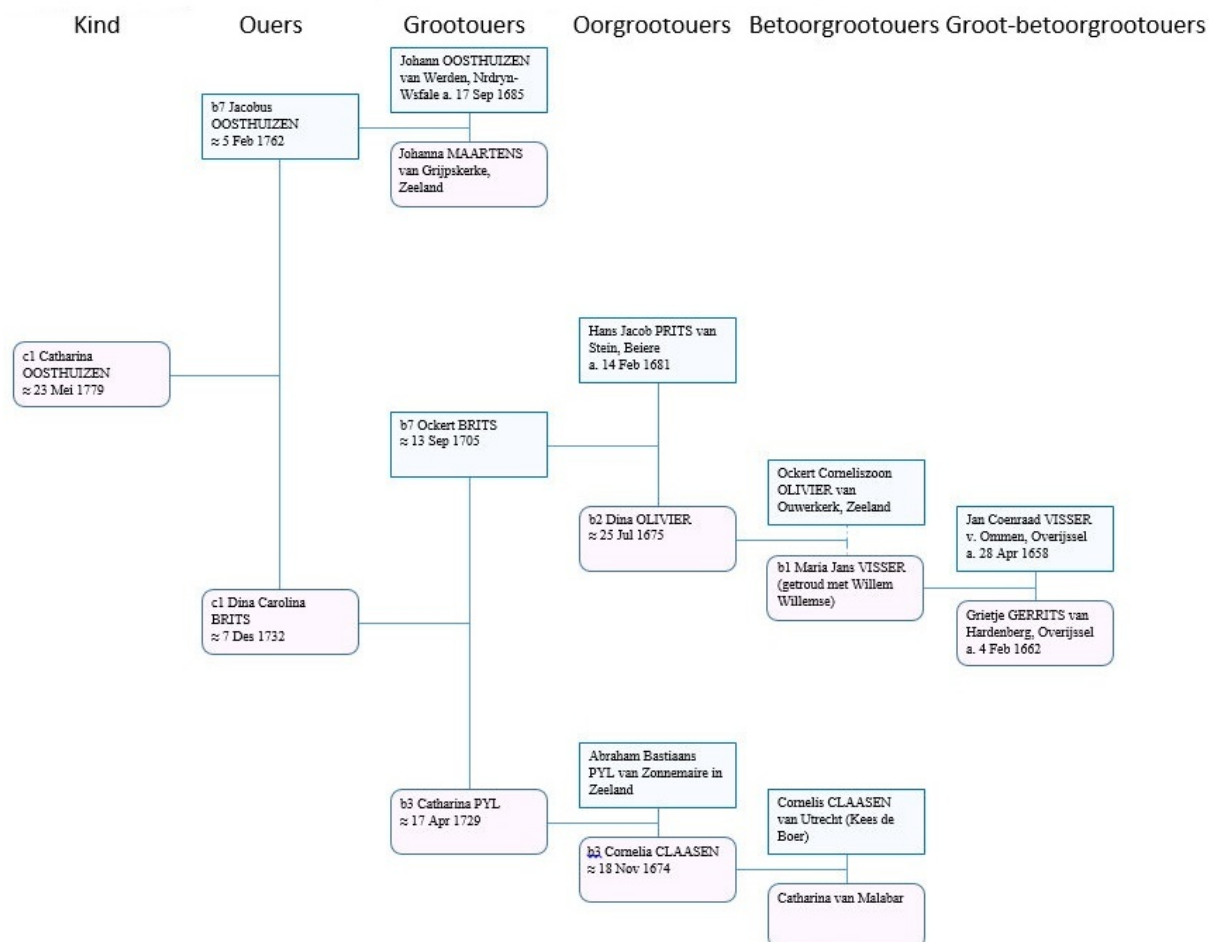
Figuur 6.4: Voorgeslagstaat van Magdalena Maria Crafford (die Crafford-gedeelte)

Hy moes wel later na Swellendam getrek het, want in 1799 dra Jan Crafford die plaas Grootvadersbosch aan die ander kant van die “Klipperivier” aan Jan Frederik Zeiler oor (SAG 17: 74). Dit moes die plaas Goedehoop (Grootvadersbosch gelegen ower die Kliprivier), die buurplaas van die plaas van die Spiese, gewees het (KAB NCD 1/40 466).

Johan Oosthuijsz van Werden arriveer met die *Land van Schouwen* op 17 September 1685 en stap tien dae later aan wal. Hy het as adelsbors uitgevaar en het in 1690 ’n vryburger geword.

Hy trou met Johanna Maartens of Jannetje Martensz, maar hulle troudatum sowel as wanneer en waarom sy na die Kaap gekom het, is nie bekend nie (VOC Opvarenden: Oosthuijsz).

Anna Beukes se testament het nie voorsiening gemaak vir 'n plaas vir Johannes Hermanus Coers nie. Dit het nie alleen beteken dat hy nie die infrastruktuur van 'n plaas gehad het nie, maar ook dat hy nie bewerkte grond gehad het om op te boer nie; hy was waarskynlik 'n trekboer. Die verskynsel van trekboerdery het ontstaan omdat dit moeilik was om op voorheen onbewerkte grond van graanbou 'n sukses te maak. Daarteenoor het veeruil met die Khoi-Khoi tot die ontwikkeling van die veeboerdery bygedra, terwyl die jag op wild sekere vryburgers gewoon gemaak het aan die swerwersbestaan. Rondtrekkende veeboere het met hul vee geswerf en soms by een of ander vryburger gebly. Trekboere kan geïdentifiseer word in die opgaafrolle waar hulle vee aangee, sonder dat daar 'n plaas in hulle naam geregistreer is (Van der Merwe 1938/2005: 16-7; 32; 42; 46).

Figuur 6.5: Voorgeslagstaat van Catharina Oosthuizen, ma van Magdalena Maria Crafford (die Oosthuizen-gedeelte)

Johannes Hermanus sterf in die distrik Beaufort in 1836 in die ouderdom van negentig jaar. Leentjie sterf vyftien jaar later op die plaas Eerstewater in die distrik Beaufort in die ouderdom van 74 jaar.

6.1.5 b5 Johanna Elizabeth Coers en Johannes Schmidt 1770

Die eerste kind wat trou nadat Johannes Spies oorlede is, is Johanna Elizabeth Coers. Sy was twintig jaar oud toe sy op 27 Mei 1770 met die Duitssprekende Johannes Schmit van Linz, Oberösterreich, Oostenryk, trou (Hoge 1946: 366). Hy word op 23 Desember 1764 in die hospitaal opgeneem nadat hy die vorige dag met die *Burch* as soldaat aangekom het (VOC Opvarenden: Smith).²

Johanna Elizabeth Coers het waarskynlik nie 'n goeie keuse gemaak nie. Sy en Johannes Schmit het nooit enige besittings bymekaar gemaak nie. Die meeste wat hulle ooit gehad het, was twee perde, ses trekosse en drie skape, en dit nie eers in dieselfde jaar nie. In 1823 het hulle twee mans en twee vroue gehad wat as slawe vir hulle gewerk het en in 1826 het Elizabeth twee slawemeisies bo sestien jaar by haar gehad. Hoe hulle slawe kon bekostig en watter werk die slawe gedoen het, is nie duidelik nie.

Soos Anna Beukes se suster Maria, het hierdie dogter van haar ook nie kinders gehad nie.

Tabel 6.2. *Opgaaf van Jan Smit en Johanna Elizabeth Coers*

Opgawes van Jan Smit van Lens en Johanna Elizabeth Coers																			
				Christene				Hottentotte				Slawe				Beestiaal			
Datum	Band	Veldkornetskaps p. Nr.	Naam	Ouderdom	Mannen	Vrouwen	Zoos benede 16	Dochters	Knechts	Mans bo 16	Zoos	Vrouwen	Dochters	Mannes	Zoos	Vrouwen	Slavinnies bowe 14	Wa en Rypaarden	Aanteel paarden
30.8.1823	J343	VET 67	JaSMI x AnKOE*	1	1					1	1		2	2			6		
31/8/1826	J351	VET 96	J.E.COE wed.SMT		1											2	2	6	

* Jan Smith van Lens x Anna Koers Vettervier Oud, arm en gebrekkig

In 1823 was Jan Smit oud, arm en gebrekkig en in 1826 was Johanna Elizabeth op die ouderdom van 76 jaar 'n weduwee.

² Hoge het al die Duitse vanne met die “Sch” geskryf, maar daar kon ook Duitsers gewees het wat hulle vanne slegs met die “S” geskryf het, soos wat gesien word in die aanlyn-telefoonboek van Oostenryk, byvoorbeeld “Smidt, Josef” (DasSchnelle.at. g.p. [webwerf])

6.1.6 b6 Christina Magdalena Coers

Christina Magdalena is op 30 September 1753 in die Kaap gedoop. Die doopgetuies was Barend Gildenhuizen (b6c4) en Christina Magdalena Radyn (b5) (NG Kerk G1 8/3 1743-1756: 93).³ Sy is na haar peetma vernoem. Hermanus Coers het nog op 30 September 1753 gelewe toe sy jongste dogter gedoop is, maar is kort daarna oorlede, want hy word vroeg in 1754 vir die laaste keer in die opgaafrolle aangeteken.

Ons moet van die aantal kinders in die opgaafrol aflei wanneer Christina Magdalena oorlede is. Sy word nog getel in die opgaafrolle van 1771/2. Twee ander kinders is nie getel nie: Johannes Hermanus Coers, wat ouer as sestien was en sy eie inskrywing gekry het, en Willemina Coers wat met Jan van Eeden getroud was. Volgens hierdie opgaafrol is daar een man en een vrou, twee seuns en vier dogters in die huisgesin. Johanna Elizabeth is waarskynlik per ongeluk getel al is sy kort vantevore met Johannes Smit getroud. Die ander dogters is Christina Magdalena Coers, Apollina Catharina Coers, en Anna Maria Spies; altesaam vier dogters.

Anna Beukes maak nie voorsiening vir Christina Magdalena in haar testament nie; sy is tussen 1771 en 1788 oorlede, dit wil sê sy was tussen 18 en 35 jaar oud.

6.2 Johannes Ulrich Spies se kinders

Johannes Ulrich Spies van Amberg in die Bo-Palts, Beiere, het aan boord van die *De Ketel* na die Kaap gekom waar hy op 1 April 1745 in die hospitaal opgeneem is. Tien jaar later, op 6 April 1755, trou hy met Anna Beukes, die weduwee van Hermanus Coers (afdeling 5.5.3). Ses kinders is uit die huwelik gebore:

6.2.1 b1 Apolona Catrina Spies en Jan Melis 1790

Jan Melis van Antwerpen, België, het op 10 Junie 1784 aan boord van die *Schelde* gegaan en vanaf daardie datum as matroos 'n salaris van f11 verdien, wat heelwat meer is as die f9 van 'n soldaat. Dit is te verstane dat hy 'n matroos was, want Antwerpen is aan die Schelde-rivier

³n Afskrif van haar doop is ook in die kerkboeke van Stellenbosch (NG Kerk G2 4/2 1733-1788: 73).

geleë; geskik vir seevaart sowel as binnelandse skeepvaart. Dit was die *Schelde* se nooiensvaart, maar die weer moes sleg gewees het, want hulle vertrek eers op 7 Julie, amper 'n maand na aanmonstering. Hy het by 'n sielverkoper tuisgegaan en hiervoor f200 geskuld. Na 'n reis van meer as vyf maande land hulle op 26 November aan die Kaap waar Jan dieselfde dag in die hospitaal opgeneem is (VOC Opvarenden: Melis).

Op 14 November 1790 trou hy, nog steeds in diens van die kompanjie, met Apolina Catharina Spies. Eers ses maande later, op 6 April 1791, word hy leenkneg “dat met Stilstand van Gagie in leening gaat”. Jan was ongeveer 45 jaar oud en Apolina Catharina Spies 34 jaar, baie ouer as die trou-ouderdom van die meeste ander jong vroue. Jan Melis se ouderdom is uitgewerk volgens die inligting van die opgaafrol van 1829 waarop daar aangeteken is dat hy 83 jaar oud was.

Tabel 6.3. Opgaaf van Apolina Spies en Johan Melis

Opgawes van Apolina Spies en Jan Melis (heffing)																		
Datum	Band	Veldkornetskap	p	Nr.	Naam	Ouderdom	Mannen	Vrouwen	Wa en Rypaarden	Kontant van die getaxeerde	Opgewee schulde	Kontant waarvan geheffen	Opgaafgelde	Commando Tax	Transportgeld	Contribusie van gedood ongedierte	Onderhoud van melaatsen	Totaal/Opgaaf
										£	£	£	£ s d	£ s d	£ s d	£ s d	£ s d	£ s d
Mrt 1807	J321	Dui	560	560	AplSP x JoMELIS		1	1										
1808	J322	Dui	573		AplSP x JoMELIS													
Mrt 1809	J323	Dui	556		AplSP x JoMELIS		1	1										
Mrt 1810	J325	DUI			AplSP x JoMELIS		1											
1811	J324	DUI			AplSP x JoMELIS													
1812	J328	DUI			AplSP x JoMELIS		1											
1814	J331	POT			Jan Melis		1											
1815	J332	BRE			Jan Melis		1											
1816	J333	BRE	51		Jan Melis		1			50	50	2 4 4	1 2		2	1	2	
1817	J334	DUI	43		Jan Melis		1			50	50	2 4 4	1 0		1 3	3	2	
16.7 1821	J339	BRE	28		Jan Melis*		1					2 4 0						
31/8/1826	J351	KLI	48	1	Jan Melis**		1					3 9	1 8¼		1 8¼		4½	7 6
31/8/1826	J351	KLI	49	18	Jan Melis		1											
31/8/1829	J356	BRE	7	66	Jan Melis	83	1											

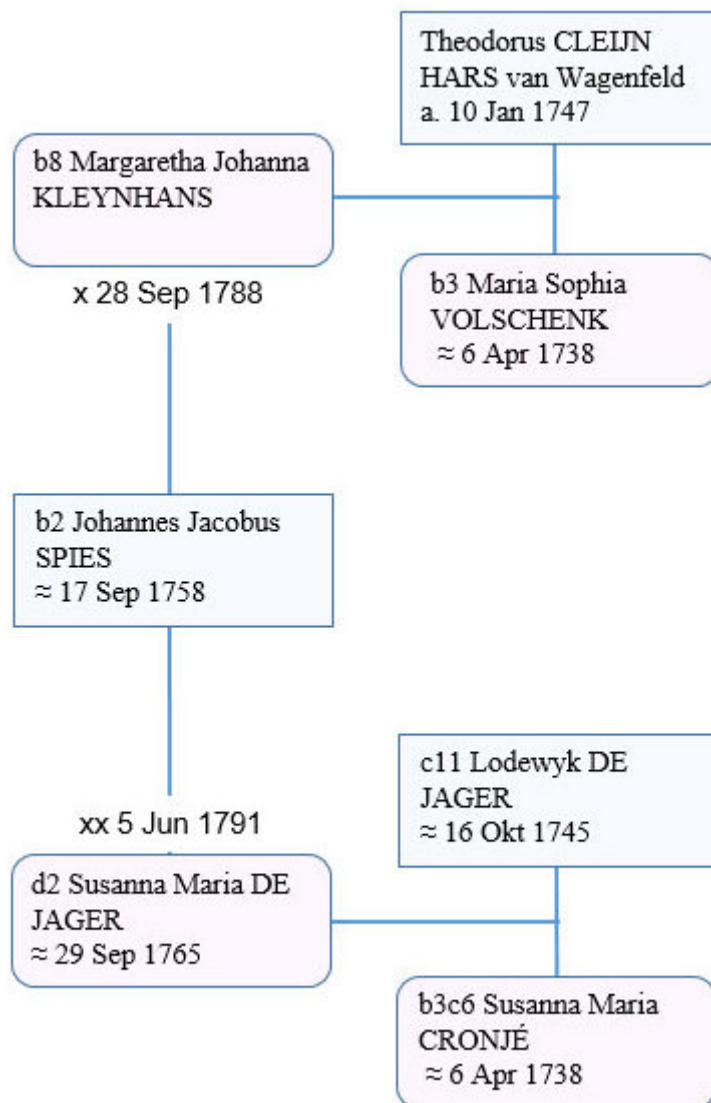
* Oud en arm

** (Bly by Pet. Am. Van Zyl)

Waarvan hulle geleef het, is nie duidelik nie. Toe Johannes Jacobus Spies se eerste vrou in 1790 oorlede is, het hy sy suster Apolonia 333 Riksdallders geskuld (TANAP MOOC 8/50.58). Waarvoor dit was, is onduidelik. Anna Beukes het in haar testament bepaal dat Johannes sy

twee ongetroude susters moes onderhou tot hulle getroud is, maar dit verklaar nie hierdie skuld nie.

6.2.2 b2 Johannes Jacobus Spies

Figuur 6.6: Johannes Jacobus Spies se twee huweliksmats

Jan Melis en Apolina Spies het aanvanklik in die wyk Duivenhoksrivier op Grootvadersbosch gebly, maar na haar dood het Melis rondgetrek na Potberg, Breërivier, Duivenhoksrivier en Kliprivier.

Hierdie huwelik was, soos dié van twee van haar halvesusters, ook kinderloos. Aan die einde van sy lewe was hy “Oud en onvermogen” en het by Petrus Arnoldus van Zyl gebly.⁴

Die Kleynhanse

Johannes Jacobus Spies se eerste huwelik was met Margaretha Johanna Kleynhans. Sy was ’n dogter van die stamvader Theodorus Ernst Kleynhans. Hy het van Wagenfeld, Nedersakse, gekom met die skip *Gerechtigheid* en is op 10 Januarie 1747 in die hospitaal opgeneem.

Hy was ’n wamaker en het op “Grootvadersbosch oor die Kliprivier aan die Duivenhoksrivier”, dit wil sê Klipdrif, gebly (Hoge 1946: 205; SAG 4: 324). Daar was net een plaas tussen Grootvadersbosch en Klipdrif. Kleynhans het nooit vryburgerskap aanvaar nie, maar het in Augustus 1752 ’n leenkneg geword. Sy skeepsoldyrekening word bygehou tot en met 1792 en dit is waarskynlik die jaar waarin hy oorlede is (VOC Opvarenden: Cleijn Hars). Volgens sy opgaaf het Theodorus baie wingerdstokke aangeplant.

Tabel 6.4. Opgaaf van Theodorus Kleinhans

Opgawes van Theodorus Kleynhans														
	Van of VS - Vryslaaf	Naam	Mans	Vroue	Seuns	Dogters	Knegte	Slawe M	Slawe V	Perde	Wingerdstokke	Wyn	Snaphaan	Distrik
1762	114 KLEYNHANS	THORUS	1	1	2			2			20000	8	1	K
1767	676 KLEYNHANS	THEODORUS	1	1	4	2		4	1		20000	4	1	K
1770	323 KLEYNHANS	TEODORUS	1	1	5	2		1	1		20000	10	1	K
1773	30101 KLEYNHANS	THEODORUS	1	1	6	3	1	2	1	10	20000	10	1	K

Om een of ander rede is die doopinskrywing van sommige van die Kleynhans-kindere nie aangeteken nie. Hulle kan egter gerangskik word op grond van die kinders waarvan die doopdatum wel bekend is, die aantal kinders opgegee in die opgaafrol en die troudatum van die ander kinders. Hiervolgens is Maria Johanna in 1769 gebore, die agste kind.

Haar ma was Sara van Graan, die dogter van Rebekka van de Kaap. Rebekka was volkome Indonesies, die dogter van Moses van Macassar en Sara van Macassar (Hoge 1946: 205; SAG

⁴ Die enigste moontlike persoon is Petrus Arnoldus van Zyl (b5c4d13), die seun van Jacobus Albertus van Zyl en Zacharia Geertruy Gildenhuizen (SAG 17: 255).

4: 324; Ball 2014: Moses van Macassar [webwerf]). Johannes Jacobus Spies se eerste vrou was dus die kleinkind van 'n Indonesiese vrou.

Aan die Kaap is daar nie primêr 'n onderskeid gemaak op grond van velkleur nie. Die doopboeke maak wel 'n onderskeid tussen Christenkinders en slawekinders. Daar word ook soms verwys na mulatto, kwadroon of oktoroon, maar sodanige kinders het steeds in slawerny verkeer, al was hulle lig van kleur. Daar was nie streng afgebakende rasse-kategorieë soos *quadroon* en *oktoroon* wat in die Amerikas gegeld het en waar die term *mulatto* in die wet gedefinieer is nie (Morris 2001: 147-8). In die Kaapse opgaafrolle word spesifiek na “Chinese” en nie na vryswartes nie, verwys, en van 1675 tot 1748 word die terme “heelslag” en “halfslag” in die doopregisters gebruik (Heese 1985/2005: 17-8; 66). Kinders van gekleurde vroue wat binne die eg gebore is, is in die Europese samelewing opgeneem en aanvaar (Heese 1985/2005: 87). Wat wel gebeur het, is dat vroue wat nie deel van 'n gevestigde familie was nie, se huweliksmaats grotendeels immigrante was. Margaretha Johanna was die enigste een van die vroue wat nie met 'n immigrant getrou het nie. Haar oupagrootjie was Otto Ernst wat waarskynlik van Gran in Noorweë⁵ gekom het; haar oupa Evert Jansz was van Fredrikshald in Noorweë.

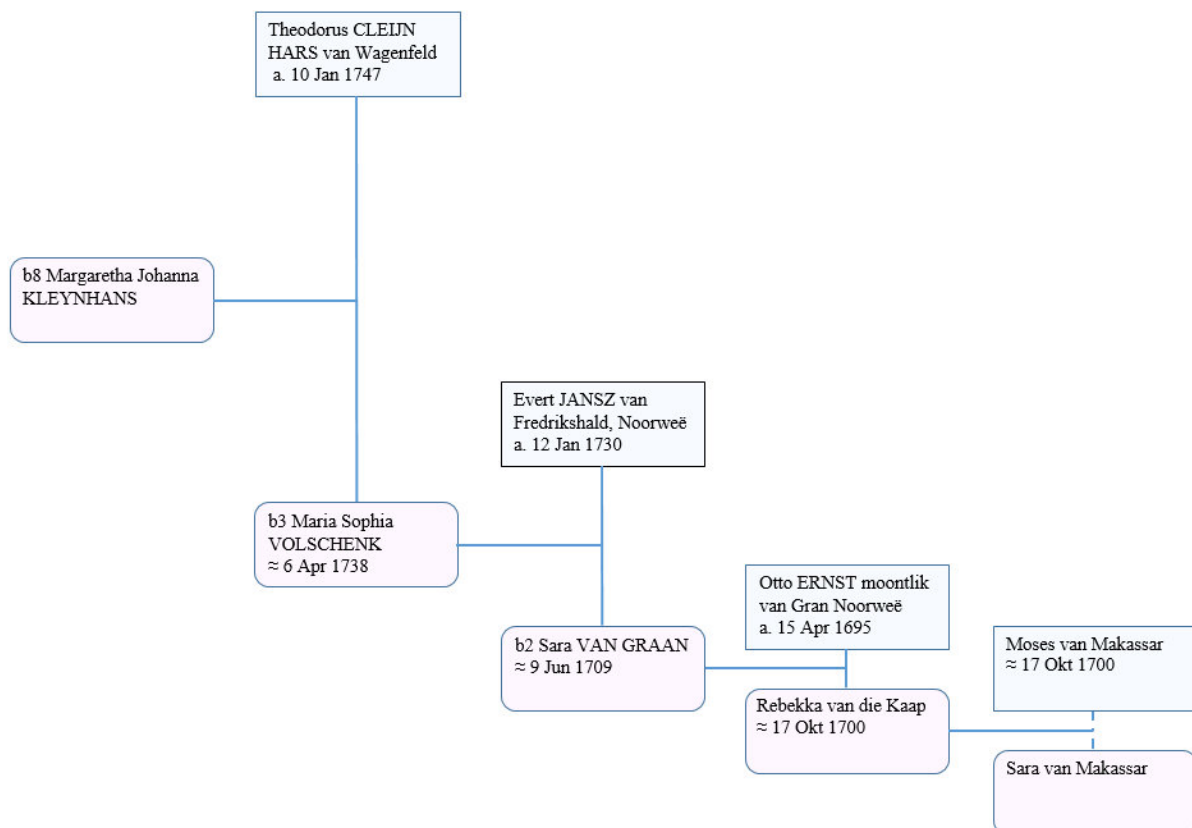
Margaretha Johanna het baie naby die Spiese gebly; nie op die buurplaas nie, maar net die volgende een. Johannes Jacobus Spies was dertig jaar oud en Margaretha Johanna negentien toe hulle op 28 September 1788 getroud is, so ongeveer ses, sewe maande nadat sy ma, Anna Beukes, oorlede is.

Omtrent so tien maande na hulle troue is hulle dogter, Margaretha Maria, gebore en sy word op 25 Oktober 1789 in Kaapstad gedoop (NG Kerk G1 8/7 1780-1794: 234). Die doopgetuies is Apolina Catharina en Barend Christoffel.

Margaretha Johanna Kleynhans het waarskynlik aan geboortekomplikasies gesterf, maar nóg haar dogter se geboortedatum, nóg haar eie sterfdatum is bekend. Volgens inligting vervat in die boedel word die twee datums soos volg bereken: Omdat Johannes Spies en Margaretha Johanna Kleynhans gelyke eiendomsreg op hulle besittings gehad het, moes Johannes 'n inventaris van sy goedere vir die weeshere opstel. Dit het hy reeds op 12 Oktober 1789 gedoen.

⁵ Esztergom in Hongarye word ook in Duits Gran genoem.

Dit beteken dat Margaretha Johanna met die doop van haar kind reeds oorlede was, al word sy as moeder opgegee. Die boedel word op 28 Januarie 1790 beredder (TANAP MOOC 8/50.58b). Hiervolgens was die dogtertjie, Margaretha Maria, toe ses maande oud. Dit beteken dat sy om en by September 1789 gebore is en op ongeveer drie maande gedoop is.

Figuur 6.7: Voorgeslagstaat van Margaretha Johanna Kleynhans

Hierdie kind wat sonder 'n eie ma grootgeword het, is met Johannes Wilhelmus van Niekerk (b3c7d4) getroud en hulle was die stamouers van die Van Niekerks wat saam met die trekgeselskap van Karel Pieter Landman Natal toe getrek het (SAG 6: 237; Visagie 2000/2011: 541-2).

Die De Jagers

Die stamvader van die De Jagers het as “Pieter Cristiaensz” op 25 April 1687 as tamboer met die skip *Bantam* by die Kaap aangekom. Hy was 'n Nederlander van Zutphen in Gelderland. Gelderland grens aan Noordryn-Wesfale waarvandaan talle werknemers van die VOC gekom het. Jan Vosloo, Hendrik Schreuder, Johannes Beukes, Willem Odendaal en Arnoldus Basson het almal van Noordryn-Wesfale gekom. Ook baie Duitse sendelinge het van Wuppertal in

Noordryn-Wesfale na die Kaap gekom. Wuppertal, die sendingstasie in die Sederberg, is na hierdie dorp genoem (Raper 2004: 409).

Pieter Christiaansz het nie 'n maandbrief geteken nie. Hy het dus nie enige afhanklikes in Europa gehad aan wie hy geld wou laat uitbetaal nie. Op 17 Januarie 1696 word Pieter 'n vryburger aan die Kaap de Goede Hoop. Dit het hom dus nege jaar geneem voordat hy tot so 'n mate ingeburger was dat hy kans gesien het om onafhanklik 'n bestaan te voer (VOC Opvarenden: Cristiaensz).

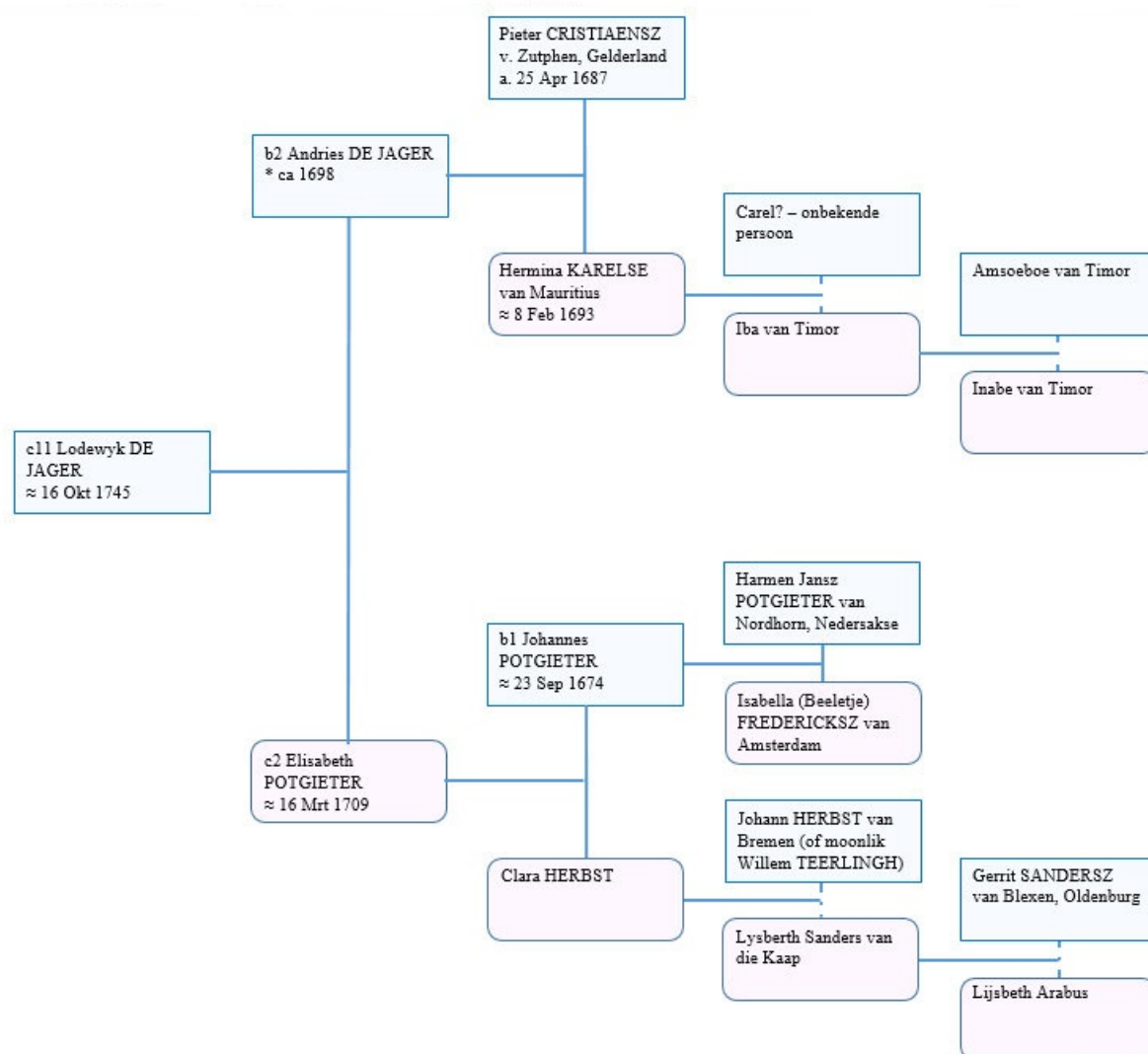
Meer as honderd jaar na Pieter Cristiaens se aankoms aan die Kaap, op 5 Junie 1791, trou sy agterkleindogter, Susanna Maria de Jager met Johannes Jacobus Spies. Susanna Maria was die dogter van Lodewyk de Jager (c11) en Susanna Maria Cronjé (b3c6).

Die doopinskrywing van Andries de Jager is nog nie opgespoor nie. Hy is aanvanklik in die geslagsregisters as die eerste kind aangeteken, maar op grond van aanvullende navorsing word nou vermoed dat hy die tweede kind was (De Jager 2007). Dit beteken dat hy nie 'n voorkind was soos aanvanklik vermoed is nie. Pieter de Jager en Hermina Karelsz is in 1696 getroud en hulle dogter Antonetta is ses maande later gebore. Andries kon so om en by 1698 gebore gewees het. Johannes Jacobus Spies is met Lodewyk, die seun van Andries, se dogter getroud.

Die stamvader Pieter Cristiaensz het met Hermina (Willemina) Karelse getrou wat klaarblyklik nie familie aan die Kaap gehad het nie. Volgens die meeste gepubliseerde geslagsregisters word Hermina Karelse genoem sonder enige aanduiding van haar voorgeslagte (De Villiers & Pama 1981a: 387; SAG 4: 52, SAF 17: 93). Haar doop op 8 Februarie 1693 is egter die sleutel tot haar afkoms: "... den 8 dito sijn deese ondergescrevene personen op hare voor gaende belijdenisse door het sacrament van den H: Doop Christi Kerke ingelijst ... Willemina van Mauritius met Catrina van Mauritius, ende Maria Elisab[...] van de Caep, alle vrij lieden alhier" (NG Kerk G1 1/1 1665-1695: 1693b). Hierdie vryliede was drie susters: Willemina (Hermina), Catharina en Maria Elisabeth wat die kinders van Iba van Timor was. Hul lewens vanaf Timor het interessant verloop.

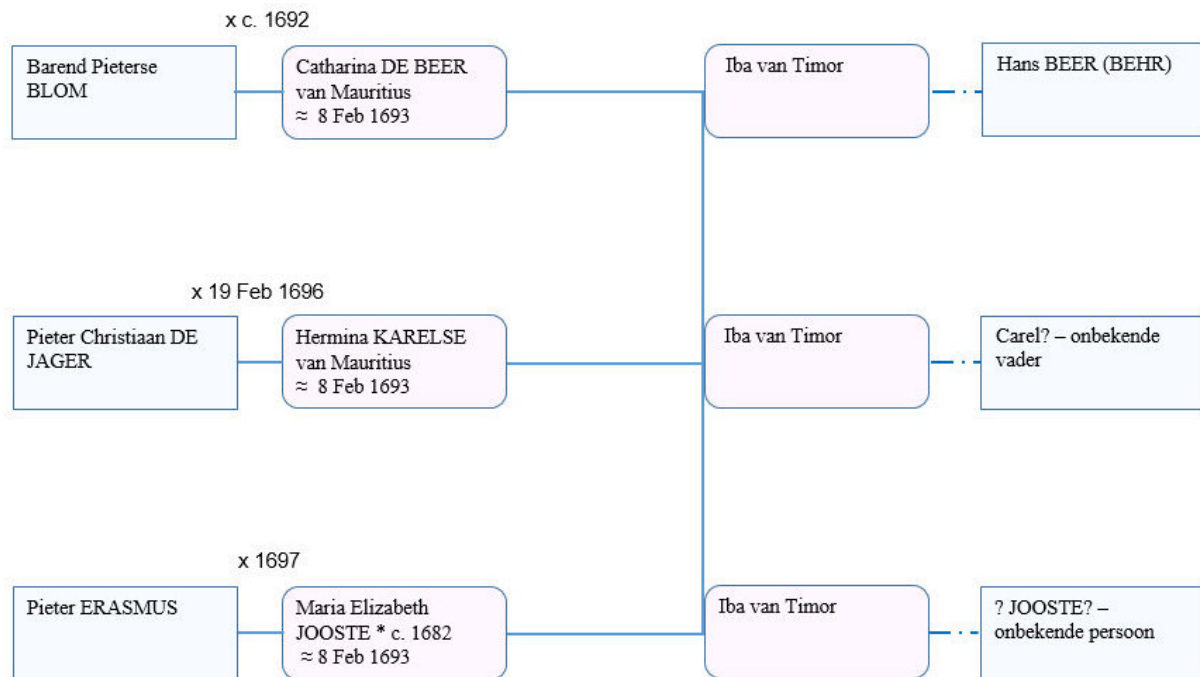
Iba is saam met haar ouers en haar suster na Mauritius verban. Daar word sy die ma van twee buite-egtelike kinders, voordat die familie van sameswering verdink word en na die Kaap gestuur word (Upham 2013: 2-14). Aan die Kaap het sy nog 'n dogter gehad. Haar drie dogters Catharina, Willemina (Hermina) en Maria Elizabeth het die vroue geword van die stamvaders,

Blom, De Jager en Erasmus. Die uiteensetting van hoe tot hierdie gevolgtrekking gekom word, word gegee in 'n artikel van Erasmus en Malan (2006a: 11-15). Iba van Timor was nie 'n slavin nie, maar 'n banneling.

Figuur 6.8: Voorgeslagstaat van Lodewyk de Jager

Lodewyk se ma was Elizabeth Potgieter wat van haar pa se kant Nederlands was. Elizabeth se ma, Clara Herbst, aan die anderkant, het van Duitse immigrante en slawe-vroue afgestam.

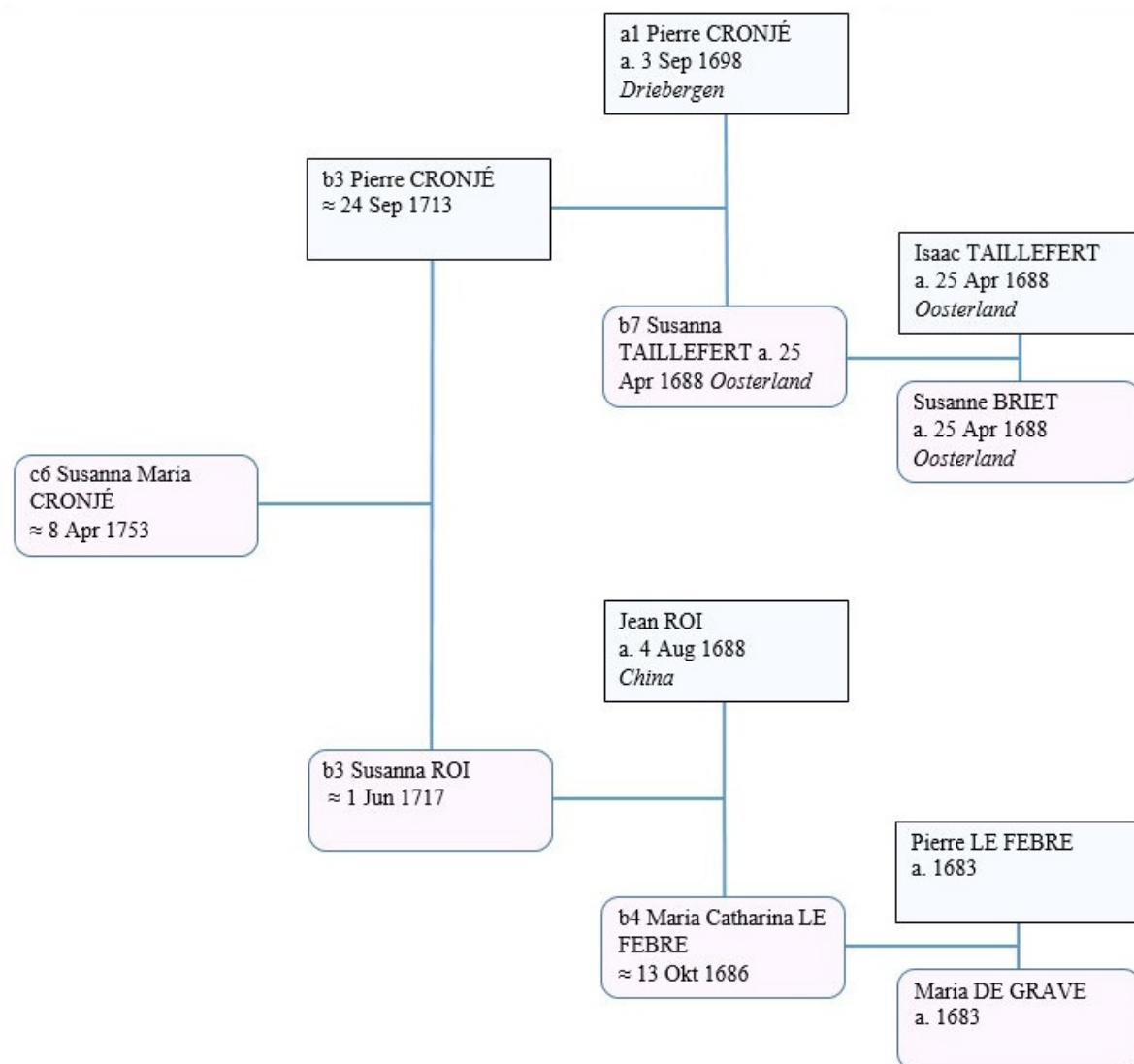
Figuur 6.9: Iba van Timor met haar kinders, hulle pa's en hulle mans

Die Herbst-familie

Johann Herbst van Bremen was een van vyf stamvaders met die van Herbst wat in die VOC-tydperk na die Kaap gekom het. Hy het aanvanklik in 1686 as korporaal Herbst met sewe soldate op die buitepos Hottentots-Holland diens gedoen voordat hy op 1 Oktober 1686 'n vryburger geword het (Sleigh 2004: 161-2). Herbst het op verskillende plekke geboer, onder meer vanaf 1699 tot 1734 op die plaas Opperherfst in die Bovlei-gedeelte van Wellington (Erfgrond 12: 25). Sleigh noem dat verskeie poshouders met slavinne saamgewoon of getrou het, insluitende Johan Herbst (Sleigh 2004: 742). In Johan se geval was die betrokke slavin Lysbeth Sanders van die Kaap. Volgens Upham was sy 'n heelslag slavin van die kompanjie wat later aan Louis van Bengale gegee is as kompensasie, nadat sy by sy huis ingebreek en van hom gesteel het. Louis het haar in 1683 vrygestel. Sy het drie *de facto* huwelike aangegaan, met Louis van Bengale, Willem Teerling [William Tarling?] van Middlesex, Engeland en laastens met Johann Herbst (Upham 2015b: 49 [webwerf]). Daar is nie sekerheid of Clara slegs die naam “Herbst” van haar stiefpa aanvaar het terwyl sy in werklikheid die kind van Willem Teerling was nie. Teerling en Louis van Bengale het 'n stormagtige verhouding gehad wat aan die een kant oor Lysbeth gegaan het, en aan die ander kant oor skuld (Hattingh 1981: 24-7).

Die name Hermina Karelse en Clara Herbst het geen kenmerke wat daarop dui dat hulle nie van Europese afkoms was nie. Dit is nog 'n bewys daarvan dat daar geen rasse-onderskeid aan die Kaap was nie. Die De Jagers se voorgeslagstaat is 'n voorbeeld van 'n gewone Afrikaanse familie wat 'n lang geskiedenis aan die Kaap gehad het.

Susanna Maria de Jager se ma was 'n Cronjé en, tipies van 'n Hugenote-familie, was al haar Cronjé-voorouers Hugenote; aanvanklik het die Hugenote slegs binne hul eie groep getrou.

Figuur 6.10: Voorgeslagstaat van Susanna Maria Cronjé (c6)⁶

⁶ Vir besonderhede kyk na Coertzen (1988).

Die laaste vraag wat beantwoord moet word, is hoe dit gebeur het dat Johannes Spies en Susanna de Jager met mekaar getrou het. Dit is nie moeilik om hulle in dieselfde omgewing te plaas nie. In 1741 word 'n familielid van Susanna, ene Pieter Christiaan de Jager op 'n buurplaas Kliprivier (Grootvadersbosch) aangetref. Dit was waarskynlik Pieter Christiaan (b3c2).⁷

6.2.3 b3 Barend Christoffel Spies 1790 en Maria Elizabeth Vosloo

Op 7 Maart 1790 trou twee Spies-kindere met twee Vosloo-kindere; hulle word dus dubbele aangetroudes. Die twee Spiese was die kindere van Johannes Ulrich Spies en Anna Beukes, Barend Christoffel Spies (b3) en Anna Maria Spies (b4).

Die twee Vosloo-kindere was Arnoldus Vosloo (b4c3d4) (1763) en Maria Elizabeth Vosloo (b4c3d10) (1773). In 1790 was die Vosloos al vir vier geslagte aan die Kaap vanaf die aankoms van die stamvader in 1681. Hulle was die stamvader, sy seun Johan, sy kleinseun Arnoldus en dan die twee agterkleinkindere, Maria Elizabeth en Arnoldus (figuur 6.11). Hulle moes dus ingeburger gewees het, maar volgens Jacobs word Maria Elizabeth se moeder op haar doopinskrywing aangedui as “van de Caab”. Dit is nodig om verder op die saak in te gaan.

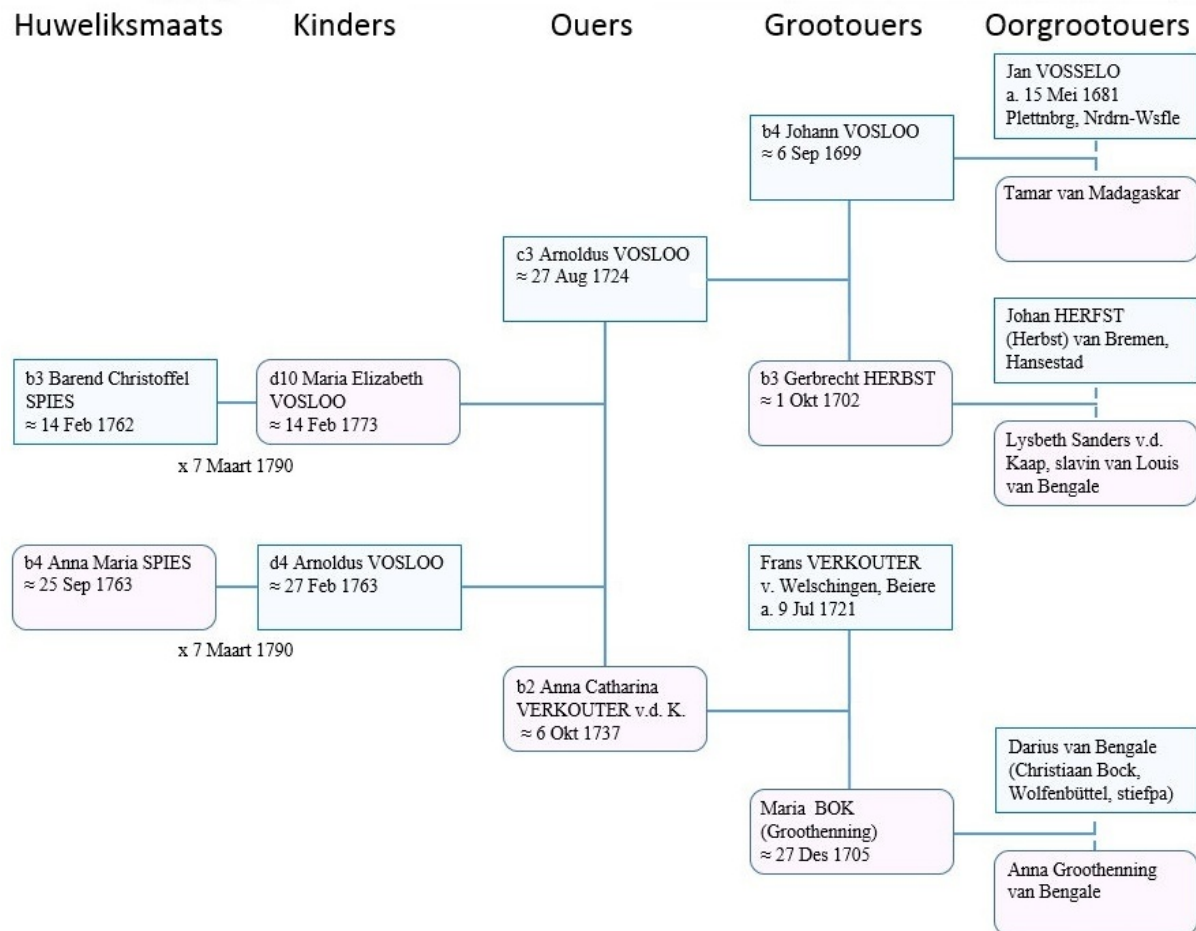
Oupa- en oumagrootjie: Jan Vosloo en Tamar van Madagaskar

Jan Vosloo arriveer op 15 Mei 1681 as “Jan Vosselo uit Plettenburch” met die skip *Makassar*. Dit is ongewoon dat skeepsoldyboeke van die sewentiende eeu behoue gebly het en Vosloo se rekening is ook nie bygehou na sy aankoms aan die Kaap nie. Ons weet wel dat hy 'n adelbors was wat beteken het dat hy tot offisier opgelei kon word en moontlik uit 'n vooraanstaande familie gekom het (DAS: Makassar, 1408.3; VOC Opvarenden: Vosselo). Volgens Daniel Jacobs is hy waarskynlik in Lippstad so 130 km van Plettenberg, Noordryn-Wesfale, gebore as afstammeling van die Vossloh-familie (Jacobs 2003a: 49-50).

Aan die Kaap was hy vanaf ten minste 1689 meesterhoutkapper van die Kompanjie en het as Baas Jan bekend gestaan. Hy het ook by verskeie geleenthede private inkomste verdien en was bevriend met Willem Adriaan van der Stel. In 1706/7 word hy 'n vryburger en was finansieel

⁷ In 1791 was Pieter Christiaan op die plaas Klipfontein in die distrik Riversdal (Bewaarders 9: 7).

in staat om verskeie eiendomme te benut, onder andere Vossenburg, Vogelvallei en Sanddrift (Jacobs 2003a: 67-77). In een van sy testamente het hy verklaar dat hy “geen vrinde nog maagde” het aan wie hy enigiets verskuldig is nie. Daarby het hy bedoel dat hy nie regtens verplig is om aan iemand besittings na te laat nie (Jacobs 2003a: 79). Jan Vosselo was nooit getroud nie, maar het kinders by ses verskillende slavinne gehad.

Figuur 6.11: Voorgeslagstaat van Maria Elizabeth Vosloo en Arnoldus Vosloo

Jan Vosloo het redelik vooruit geboer. Wanneer sy besittings wat in die opgaafrolle aangegee word, vergelyk word met die gemiddelde vir die distrikte Kaapstad, Stellenbosch en Drakenstein, blyk dit dat hy 'n gemiddelde of bo-gemiddelde boer was. In 1719 het hy vyftien perde gehad (die gemiddelde boer het in 1719 net ses gehad), 200 skape (gemiddeld 56), 300

beeste (gemiddeld 329) en 15 000 wingerdstokke (gemiddeld 12 952).⁸ In die opgaafrolle vanaf 1805 is daar ’n kolom geïdentifiseer as “Zoons benede 16”. Dit is dus waarskynlik dat hierdie onderskeid in die vroeë opgawes ook getref is. Ander mans was trekboere wat met hul vee getrek en wild gejag het (Van der Merwe 1938/2005: 62). Om die gemiddelde uit te werk, is slegs persone geneem wat wel daardie soort vee besit het of daardie tipe landbou beoefen het.

Tabel 6.5. Berekening van die gemiddeldes van die besittings van boere in vergelyking met Jan Vosloo

Vergelyking van die besittings van Jan Vosloo met die gemiddelde besittings van die bevolking																
	Knegte	Slawemans	Slawevroue	Slaweseuns	Slawedogters	Perde	Beeste	Skape	Varke	Wynstokke	Léers wyn	Koring gesaai (mud)	Koring gewen (mud)	Gewere	Pistole	Swaarde
Totaal	97	938	318	123	113	1613	15915	66048	1053	2409150	1124	1617	11913	865	295	773
Persone	65	265	176	71	65	261	283	201	139	186	165	199	196	658	264	658
Gemiddeld	1,49	3,54	1,81	1,73	1,74	6,18	56,24	328,60	7,58	12952,42	6,81	8,13	60,78	1,31	1,12	1,17
Grootste aantal	6	9	8	7	7	36	400	5000	50	200000	35	58	400	9	4	9
Gemiddeld (heelgetalle)	1	4	2	2	2	6	56	329	8	12952	7	8	61	1	1	1
VOSLOO JAN		9	3	1	3	15	200	300		15000	8	8	100	2		1

Dit is egter waarskynlik ’n onderskatting van sy vermoëns, want volgens Hattingh was hy die sesde hoogste belastingbetaler in Stellenbosch (1981: 71). Teen die einde van sy lewe het Jan Vosloo heel moontlik sy boerderybedrywighede gestaak, want sy besittings is baie afgeskaal, veral toe sy twee seuns, Johannes (b2) en Casper (b4), onafhanklik begin boer en hul name in die opgaafrolle begin verskyn. Die goewerneur De la Fontaine het Vosloo in 1732 beskryf as “oud en arm” (Jacobs 2003a: 72).

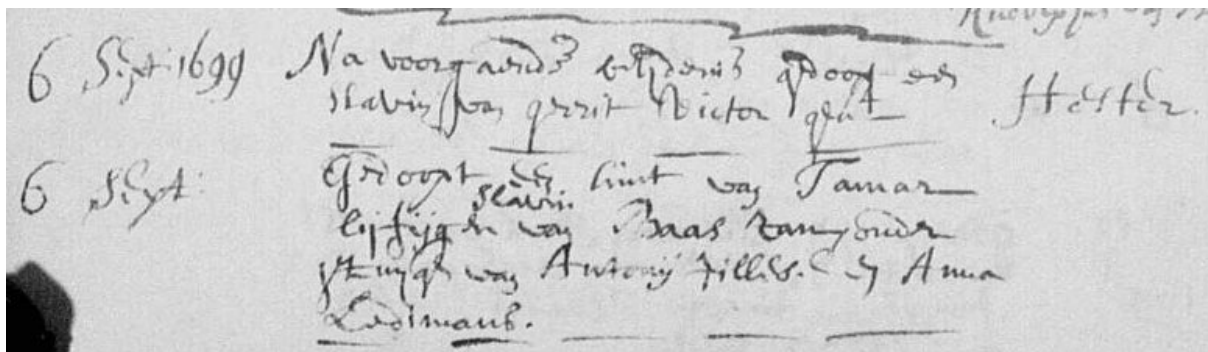
Oupa en ouma: Johannes Vosloo en Gerbrecht Herbst

In Jan Vosloo se testament van 1714 was “de jonge Johannes” ’n begunstigde en in die testament van 1719 verwys hy na “zijn vrije jonge Johannes van de Caap” en verklaar dat hy “vrij gebooren” was (Jacobs 2003a: 80). Aan die einde van sy lewe, in sy testament van 1732, bemaak hy al sy besittings aan Abraham de Klerk (Jacobs 2003a: 77). De Klerk was die

⁸ Die gemiddeldes is uitgewerk vir 775 boere van die distrikte Kaapstad, Stellenbosch en Drakenstein in die jaar 1731 (tabel 6.5).

vermeende pa van Anna de Klerk wat in slawerny gebore is en in 'n *de facto* verhouding met Caspar Vosloo betrokke was.

Die vrye jonge Johannes was die seun van Tamar van Madagaskar, die slavin van Jan Vosloo. Sy doopinskrywing lui “6 Sept: gedoopt een kint van Tamar lijfjgen (slavin) van Baas Jan onder getuijge van Antonij Jilles en Anna Ledimans” (G1 8/1 1696-1712: 46).

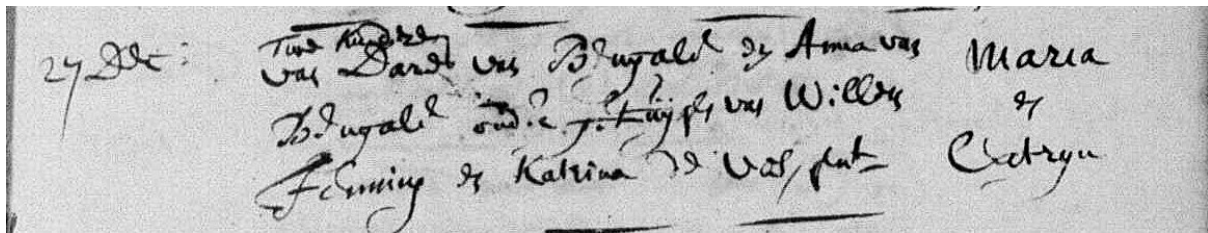

Figuur 6.12. Doopinskrywing van die seun van “Baas Jan” (NG Kerk G1 8/1 1696-1712: 46)

Johannes trou op sy beurt met Gerbrecht Herbst wat self van gemengde afkoms was. Gerbrecht was die dogter van Lysbeth van die Kaap en suster van Clara Herbst. Clara het deur die Potgieter-familie 'n voorouer van Johannes Jacobus Spies geword. Die rede waarom Johannes Vosloo 'n sukses van sy boerdery kon maak, is waarskynlik weens sy pa se begrip van boerderysake en het moontlik ook te doen gehad met sy huwelik met Gerbrecht Herbst. Johannes Vosloo het die plaas Opperherfst van Johan Herbst oorgeneem, wat hy vanaf 1724 tot 1740 bestuur het (Erfgrond 12: 25). Dit bevestig Groenewald se tesis dat verbintenis met mense van slawe-afkoms soms sosiaal en finansieel voordelig kon wees (Groenewald 2009).

Pa en ma: Arnoldus Vosloo en Anna Catharina Verkouter

Een van Johannes Vosloo en Gerbrecht Herbst se kinders was Arnoldus Vosloo (c3). Hy trou met Anna Catharina Verkouter, die dogter van Frans Verkouter. Verkouter het as “Jan Francois Verkouter uit Walschiklingh” op 9 Julie 1721 as soldaat op die skip *Samson* na die Kaap gekom. Die dorp van afkoms was waarskynlik Welschingen, Baden (VOC Opvarenden: Verkouter; Meyers 2: 1110). Frans is op 15 Februarie 1728 met Maria Bok getroud.

Figuur 6.13: Doop Maria van Bengale (Bok): Twee kinderen van Darius van Bengale en Anna van Bengale getuïjgen Willem Fenning en Katrina de Vos, gnm. Maria en Catryn

Omdat Maria bekend gestaan het as Maria Bok, kan maklik aanvaar word dat sy die dogter van Christiaan Bock was. “Christiaan Bock uit Wolfenbutsel” (Wolfenbüttel, Nedersakse) het op 7 April 1700 as soldaat op die skip *Unie* na die Kaap gekom (VOC Opvarenden: Bock; Meyers 2: 1182). Christiaan het wel kinders by Anna Groothenning gehad, maar volgens die doopinskrywing van 27 Desember 1705 was Maria die dogter van Darius van Bengale (Robertson 2018: Anna Groothenning van Bengale).

Barend Christoffel Spies en Maria Elizabeth Vosloo

Barend Christoffel Spies (b3) trou op 7 Maart 1790 met Maria Elizabeth Vosloo (b2c3d10). Hy was 28 jaar oud en sy 27 jaar.

Jacobs vestig die aandag op haar doopinskrywing van 14 Februarie 1773: “Volgens haar doopseel was haar moeder Anna Catharina van die Kaap” (Jacobs 2003b: 55). Maria Elizabeth Vosloo se volledige doopinskrywing in 1773 lui soos volg: “Marie Elizabeth De Vader Arnoldus Vosloo Moeder Anna Catharina van de Caab. Get: Johannes Vosloo en Gerbregt Vosloo. Behoort onder ’t Roodesand” (NG Kerk G1 8/4 1757-1779: 167).

6.2.4 b4 Anna Maria Spies en Arnoldus Vosloo

Anna Maria Spies (b4) (gebore 25 September 1763) trou op 7 Maart 1790 met Arnoldus Vosloo; sy was 26 jaar en vyf maande oud en hy 27 jaar.

Arnoldus (d4) se doopinskrywing op 27 Februarie 1763 lui: “Arnoldus De Vader is Arnoldus Vosloo Moeder Anna Catharina Verkouter Get. Andries Gouts en Anna Magdalena Vosloo. Behoren onder Kerk van ’t Land van Waveren” (NG Kerk G1 8/4 1757-1779: 62).

Waarom Anna Catharina Verkouter in 1763 aangedui word as “van de Caap” en in 1773 as Verkouter is nie duidelik nie. Die uitdrukking “van de Kaap” beteken nie noodwendig dat die

persoon van gemengde afkoms is nie, alhoewel dit gewoonlik wel die betekenis het (Malan 2017: 42). In die huweliksregister van Stellenbosch van 1714 tot 1719 is gevind dat op daardie stadium verwysings na die Kaap slegs geboorteland beteken het:

Wanneer “van Cabo” gebruik word, dui dit slegs aan wat die geboorteplek van die persoon is. Pieter Pienaar, die seun van twee Hugenate-ouers word aangedui as Pieter Pinar van Cabo. So ook word Wynand Bezuidenhout met twee Nederlandse ouers aangedui as “van Cabo” (Wood 2010a: 10).

As gevolg van die betekenisverandering wat woorde ondergaan, is dit moeilik om vas te stel wat die skriba van die kerk in 1773 bedoel het met “van de Caab”.

Uit haar voorgeslagstaat weet ons natuurlik dat sy wel van slawe-afkoms was; om die waarheid te sê, daar is nie een vroulike persoon in haar voorgeslag wat van suiwer Europese afkoms was nie.

Die verwysings na Roodezand en Land van Waveren beteken slegs dat die mense van Swellendam in daardie jare onder die kerk in Tulbagh geval het.

6.2.5 b5 Ongedoopte kind

Die enigste aanduiding dat Johannes Ulrich Spies en Anna Beukes nog ’n vyfde kind gehad het, is gevind in die sterfteregister van Tulbagh in 1768 waar saam met die dood van Johannes ook die dood van ’n ongedoopte kind aangeteken is (NG Kerk G4 11/1 1768: 2).

6.3 Philip Peter Spies se kinders

Philip Peter Spies van Wachenheim in die Rynland-Palts het aan boord van die *Overnes* na die Kaap gekom waar hy op 30 Junie 1752 aan land gegaan het. Nege jaar, later op 18 Jan 1761, trou hy met Johanna Catharina Nieman (afdeling 5.15.3). Die volgende kinders is uit die huwelik gebore:

6.3.1 b1 Catharina Margaretha Spies

Catharina Margaretha Spies se eerste huwelik was met Georg Paulus Möser van Dedenhoff. Hy arriveer op 15 Mei 1772 met die *Ritthem* en trou op 5 Julie 1778 (VOC Opvarenden:

Moser). Volgens Hoge was sy tuisdorp Markt Dietenhofen in Ansbach, Mittelfranken (Middel-Franken), Beiere. Hy was 'n bakker in diens van die kompanjie vanaf 1775 tot 1781 en sterf op 9 Januarie 1782 (Hoge 1946: 281; SAG 5b: 689).

Daarna trou sy met Johann Dietrich Christoffel Reinhard wat as Diederik Christoff Rijnhart op 14 Maart 1765 met die skip *Jonge Lieve* gearriveer het. Op die 27ste gaan hy aan land sonder verduideliking waarom. Volgens sy skeepsoldyboek was hy afkomstig van Williks (waarskynlik Wölfis), Landkreis Gotha, Thüringen (VOC Opvarenden: Rijnhart). Hy het as soldaat aangesluit by die VOC, maar aan die Kaap het hy eers op 'n plaas gewerk en later was hy 'n kleremaker. In 1774 word hy 'n leenkneg en in 1776 'n vryburger. Hy trou met Catharina Margaretha in 1783 – agtien jaar na aankoms. Volgens gepubliseerde genealogieë het hulle sewe kinders gehad (De Villiers & Pama 1981b: 830; Hoge 1946: 329-30; SAG 9: 248). In der waarheid het hulle nege kinders gehad. Twee kinders wat in die Lutherse kerk gedoop is, Carel Fredrik Reinhardt (b1) in 1779 en Johan Philip Reinhardt (b7) in 1794, is nie in die gepubliseerde bronne ingesluit nie.

In 1793 is bevind dat daar by elke brandspuit⁹ (die ses van die burgerwaghuis en een by die kerk) drie brandmeesters moes wees; een by die water, een by die pyp en een by die spuit. Johan Diederich Christoffel Rijnhart is voorgestel as een van die nuwe brandmeesters (TANAP C. 218, pp. 271-301). Nadat gerugte ontstaan het dat mense wat die geloofsbelydenis van die Lutherse kerk, die Augsburgse Belydenis, afgelê het nie meer in die Politieke Raad en Raad van Justisie kon dien nie, is 'n versoekskrif aan die Politieke Raad gerig met die versoek dat lidmate van die Lutherse kerk in hulle poste kon aanbly. Dit is deur Johan Dietrich Christoffel Reinhardt onderteken (TANAP C. 175, pp. 99-157). Catharina Margaretha se huwelik met Reinhardt was na alle waarskynlikheid 'n goeie huwelik met 'n man van aansien.

In 1803 trou Catharina Margaretha vir 'n derde keer. Haar laaste man was Wilke Jurts van Bellingswolde, waarskynlik Bellingswalde in Pruise. Bellingswalde was 'n landgoed wat in 1910 in Wes-Pruise geval het en slegs agtien inwoners gehad het (Meyers 1: 131). Tans val dit onder Pole. Jurts het op 22 Maart 1794 aangekom en is in die hospitaal opgeneem. Die skrif

⁹ Beweegbare werktuig wat met pompe gewerk het en bedoel was om in geval van brand die water baie hoog en ver te spuit (WAT 1: 521)

was aan die muur vir die *Vereenigde Oostindische Compagnie*; dertien werknemers, insluitende Wilke Jurts, is nie betaal vir die uit- en tuisreis nie: “door de volkhouders volgens conditie aan d. E. Comp. geleverd in minne op de uyt- en thuis reis geen gage ...”. Agter in die skeepsoldyboek is ook ’n lys van persone wat “abzent bevonden en geroijerd” (as lid geskraap) is (VOC Opvarenden: Jurts; VOC Opvarenden: “abzent bevonden”). Teen 1794 het die VOC dus begin om drasties aan uitgawes te besnoei en sommige van die mense wat aangesluit het, het nie opgedaag om die uitreis mee te maak nie.

Die huwelik van Catharina Margaretha Spies en Wilke Jurts was nie ’n goeie huwelik nie; hulle is in 1810 geskei (SAG 4: 198).

6.3.2 b2 Johan Philip Spies en Susanna Carolina Rohland

Die enigste seun van die stamvader Philip Peter Spies wat kinders gehad het, Johan Philip, het met Susanna Carolina Rohland getrou. Al die nasate van Philip Peter stam dus van haar af.

Die stamvader van die Rohlands het as “Jacob Rohland uit Oberscarspel” op 3 Augustus 1750 op die skip *Leiden* by die Kaap aangekom. Hy was “wijngaardeniersbaas.” Saam met hom op die skip was “Willem Heurter uit Oberscarspel”, ook ’n “wijngaardeniersbaas.” Albei kom uit Oberscarspel en nie een van hulle twee het geld aan sielverkopers geskuld nie. Volgens Meyers is daar twee plekke met die naam Obercassel. Die eerste is ’n dorp aan die Rynrivier in die regeringsdistrik Siegkreis wat onder Keulen val en die ander ’n dorpsgebied (Ortschaft) van Düsseldorf. Beide plekke is in die wynproduserende streke van Noordryn-Wesfale (Meyers 2: 355). Die doopinskrywing van Johannes Wilhelm Huerther is in die doopregister van die Evangeliese kerk van Obercassel, Siegkreis, gevind. Die Obercassel naby Keulen is hiervolgens die werklike plek van afkoms van beide Rohland en Hurter¹⁰ (FamilySearch Deutschland Geburten und Taufen, 1558-1898 [aanlyn-databasis]).

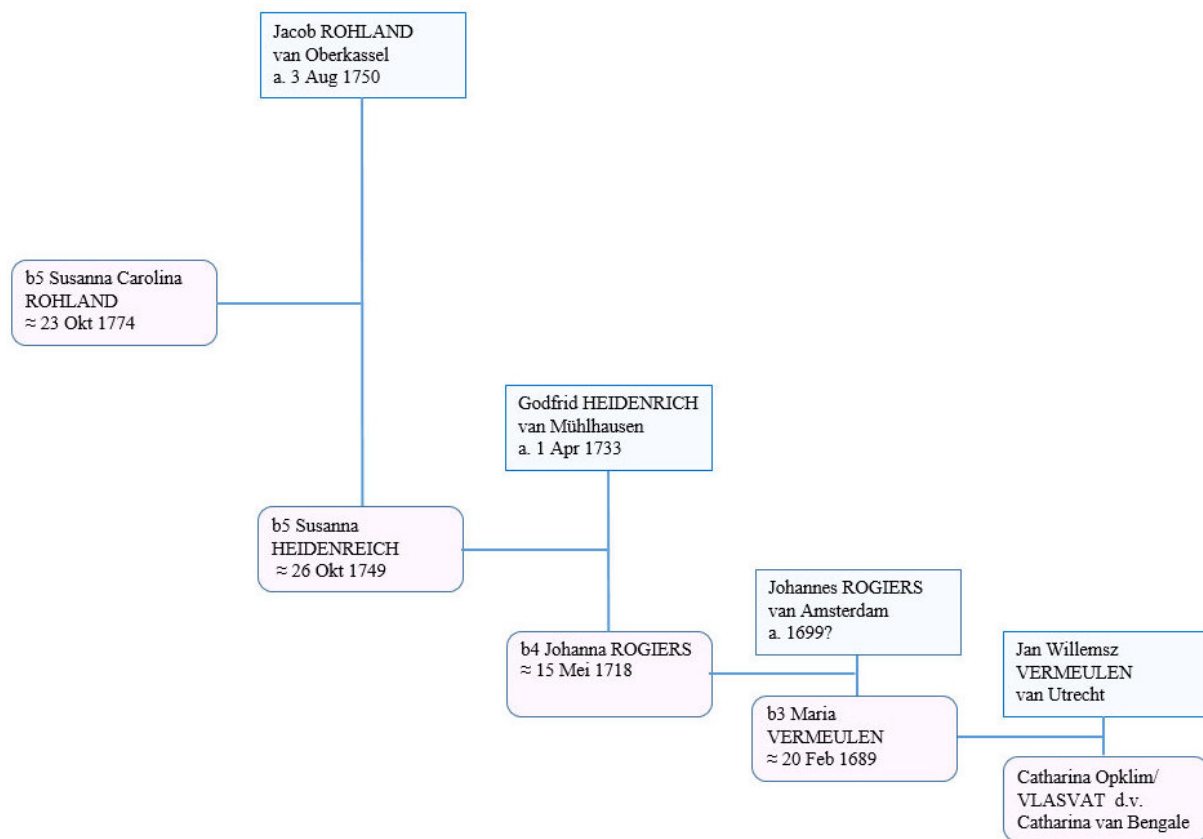
Rohland en Hurter het in Amsterdam by die VOC aangemeld en hoogs waarskynlik as vriende (“maats”) uitgevaar; “Heurter” se folionommer was 210 en Rohland s’n 211 (afdeling 3.2.10;

¹⁰ In die teenswoordige Duitsland het die spelling verander na Oberkassel en die dorp aan die Rynrivier het deel geraak van die stad Bonn.

VOC Opvarenden: Heurter 1750; VOC Opvarenden: Rohland). Nie een van hulle het siek geword op die reis nie en hulle het ook albei stamvaders in Suid-Afrika geword.

“Wijngaardenier” kon óf beteken dat hulle ’n wingerd kon bewerk, hulle eie of dié van iemand anders, óf dat hulle wynbouers in diens van die kompanjie kon word. In die een geval sou hulle vir hul eie rekening duiwe aan die kompanjie lewer en in die ander geval ’n loontrekkende amptenaar van die kompanjie wees.¹¹ Die “baas” beteken waarskynlik dat hulle besonder bedrewe in die kuns van wynbou was. Aan die Kaap het die wynbouers egter heel waarskynlik nie duiwe aan die kompanjie gelewer nie, maar wyn en brandewyn. In 1754 het die burgerraad ’n ondersoek gedoen na die hoeveelheid brandewyn wat van die gewone duiwe-oes gestook kon word. Hulle vind dat die wyngardeniers (wynboere, wynmakers) nie stookketels het nie en dit ook nie kan bekostig nie en versoek die Politieke Raad om 50 distilleerketels en hulle tinotype uit die vaderland te stuur en teen ’n voorskot van 50% aan die inwoners te verskaf. Op hierdie manier kan die lewering van brandewyn van twintig na veertig lêers vermeerder word (TANAP C. 132, pp. 90-99).

¹¹ Historiese woordenboeken: WNT [aanlyn-databasis]

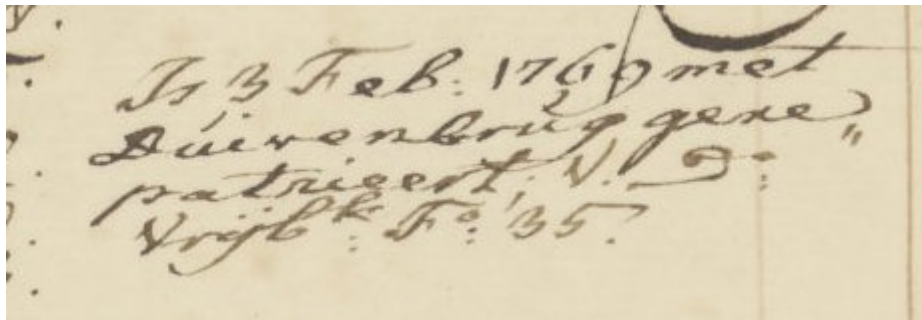
Figuur 6.14: Voorgeslagstaat van Susanna Carolina Rohland

Hoewel Rohland nie maandeliks 'n bedrag geld aan iemand in Duitsland laat uitbetaal het nie, het hy tog by verskeie geleenthede versoek dat geld vanaf sy soldyrekening aan sy gevolmagtigde in Europa gestuur moes word (TANAP C. 131, pp. 36-60; TANAP C. 132, pp. 51-64; TANAP C. 136, pp. 42-64; TANAP C. 137, pp. 64-71; TANAP C. 139, pp. 71-88).

In 1758 versoek Jacobus Rohland, die baaswynbouer, die Politieke Raad om 'n sekere slawemeisie wat aan die kompanjie behoort, uit slawerny vry te stel. Haar naam was Johanna van die Kaap en sy was omtrent vier jaar oud. Jacob Rohland verklaar dat sy gedoop is en onderneem om haar eerlik en Christelik op te voed en groot te maak. Hy moes vir haar vryheid honderd gulde (Indiese valuasie) aan die kompanjie betaal (TANAP C. 136, pp. 268-278).

In Mei 1764 het Jacob Rohland genoeg besittings bymekaar gemaak om aansoek te doen om 'n stuk grond in eiendomsreg te ontvang: die tuinland of hofstede Bergvliet wat agt morg en 261 vierkante roede groot was. Daarvoor onderneem Jacob om jaarliks rekognisiegeld van 'n halwe riksdalder per morg te betaal (TANAP C. 142, pp. 293-313).

Die volgende jaar, op 27 Oktober 1765, trou hy met Susanna Heydenreich,¹² ’n dogter van die Duitse immigrant, Godfrid Heidenrich van Mühlhausen, en sy tweede vrou, Johanna Rogiers. Susanna is in 1749 gebore en was net sestion jaar oud toe sy getroud is.

Figuur 6.15: Godfried Heidenrich repatrieer met die Duivenburg op 3 Feb 1769

Susanna Heydenreich se pa het in 1769, na meer as 35 jaar aan die Kaap, gerepatrieer (VOC Opvarenden: Heidenrich). Hy het self vir sy passaat betaal om behandeling te ontvang vir ’n breuk waaraan hy twaalf jaar lank gely het. Hy het nooit weer teruggekom nie en is klaarblyklik in Europa oorlede (Leibbrandt *Precis* 17: 551 Heijdenrich). In 1772 verklaar Johanna Rogiers dat sy nog nooit weer van haar man gehoor het nie, “wat moeyte zy ook aangewend had”. Sy is daardie selfde jaar oorlede (Hoge 1946: 159; TANAP MOOC 8/14.58).

Jacob Rohland se opgaafrolle maak interessante leesstof, gegewe dat hy ’n wynbouer was. Hy het aanvanklik slegs wingerdstokke geplant, maar na vyf jaar het sy opbrengs van veertig leggers wyn na twee leggers verminder. Selfs iemand wat van die Ryngebied in Duitsland gekom het, het verkies om later ’n meer gemengde boerdery te bedryf.

¹² Volgens SAG (3: 369) het Gottfried Heydenreich in 1728 aan boord van die *Flora* as soldaat by die Kaap aangekom. Dit is ook so oorgeneem in SAF (SAF 15: 560). Dit is egter foutief. Die datum moet 1733 wees. Hy kom in 1733 aan as soldaat met die *Flora* as “Godfrid Heidenrich uit Milhauzen” (VOC Opvarenden: Heidenrich).

Tabel 6.6. Opgaaf van Jacob Rohland met die vernederlandse vorm van sy van “Roeland”

		Opgawes van Jacob Roeland																										
		Van of VS Vryslaaf	Naam	Mans	Vroue	Seuns	Dogters	Knegte	Slawe M	Slawe V	Slawe S	Slawe D	Perde	Beeste	Skape	Varke	Wingerdstokke	Wyn	Koring Saai	Koring Wen	Rog Saai	Rog Wen	Gars Saai	Gars Wen	Snaphaan	Pistole (pare)	KD	Distrik
1762	444 ROELAND	JACOB	1						R	1			23	100	150		250000	40							1	1	K	
1767	576 ROELAND	JACOBUS	1	1		1		C					26	20	150		12000	2	14	100			4	30	1	1	K	
1770	455 ROELAND	JACOB	1	1		2		B	2				30	24	150		18000	8	15	80			4	20	1	1	K	
1773	30951 ROELAND	JACOBUS	1	1	1	3		B	2	2			30	20	200		22000	12	24	130			4	20	1	1	K	

Jacob Rohland is op 8 Desember 1791 oorlede en in 1806-1807 dien Susanna Heydenreich, die weduwee van Jacob Rohland, 'n versoek in by die Politieke Raad. Sy beskik oor 'n tuin aan die voet van Duiwelspiek, suidoos van die kasteel. Hierdie stuk grond is aan haar voorgeslag gegee as 'n tydelike vergunning en deur haar oorlede man in 1789 gekoop onder dieselfde voorwaardes.¹³ Sy versoek dat sy nou eiendomsreg daarop kry met die gewone titelaktes (Leibbrandt Precis 17: 599 Heijdenrijch). Weereens het ons hier met 'n sterk vrou te doen. Sy het haar pa verloor toe sy 'n jonggetroude vrou met 'n kind was en weduwee geword op die ouderdom van 42 jaar, maar op die ouderdom van 58 jaar neem sy self beheer van haar finansiële sake oor.

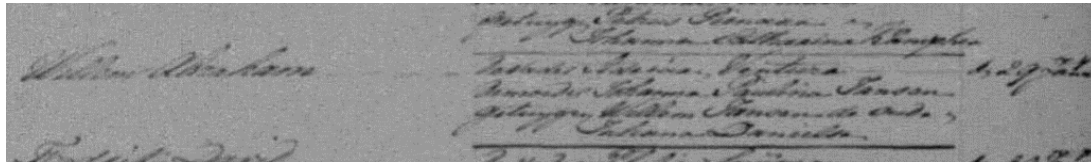
Daar word algemeen aanvaar dat die bekende Roelandstraat na Jacob Rohland genoem is. Daar is egter geen dokumentêre bewyse hiervoor nie; dit word so aanvaar omdat daar geen ander aanneembare verklaring is nie (Picard 1986: 117). Volgens sy opgawes is dit duidelik dat sy naam vernederlands is na Roeland en dit maak die aanname amper onweerlegbaar.

6.3.3 b3 Hendrik Diderik (of Hendrik Diederik) Spies

In SAG (en gevolglik op webtuistes wat dit klakkeloos kopieer) word daar 'n seun vir Hendrik Diederik aangegee, naamlik Willem Abraham Spies. Die kind wat gedoop is op 29 Junie 1786 sou hiervolgens uit 'n buite-egtelike verhouding tussen Hendrik Spies en Catharina Frederika van de Kaap gebore gewees het. Dit is egter foutief. Daar is wel op die 29ste Junie 1786 'n Willem Abraham gedoop, maar hierdie persoon was Willem Abraham Ventura, die seun van Johanna Paulina Janson (NG Kerk G1 8/7 1780-1786: 173; Heese 1985/2005: 154). Dit is 'n

¹³ Dit het waarskynlik beteken dat hy die opstal op die leningsplaas gekoop het (Van der Merwe 1938/2005: 115-116).

ope vraag waar die verkeerde inligting vandaan kom. Daar is geen verband tussen Hendrik Diederik Spies en hierdie kind nie. Hendrik Diederik is waarskynlik jonk oorlede. Al Philip Peter se nakomelinge stam van Johann Philip (b2) af.

Figuur 6.16: Doop: Willem Abraham Vader Adriaan Ventura moeder Johanna Paulina Jansen getuigen Willem Jansen de Oude en Johanna Daniels 29 Julie.

6.4 Gedragsspatrone van die kinders van die stamvaders

6.4.1 Verhoudings met die teenoorgestelde geslag.

Anna Beukes se oudste dogter by Hermanus Coers, Wilhelmina Coers, was die enigste kind wat getroud is terwyl Johannes Spies nog geleef het (afdeling 5.8.1). Met haar huwelik in 1762 was sy so twintig jaar en agt maande oud – min of meer die mediaanhuweliksouderdom vir vroue gedurende daardie tyd. Net een ander kind van Anna Beukes is getroud terwyl sy nog geleef het. Johanna Elizabeth Coers het in 1770, op ongeveer negentien jaar en sewe maande, getrou.

Daarna trou nie een van haar ander kinders totdat meer as agtien jaar verloop en Anna Beukes al dood was nie. Grootvadersbosch is op 22 Februarie 1788 aan Johannes Jacobus oorgedra en Oudenbosch op dieselfde dag aan Barend Christoffel. Die vermoede is dat Anna Beukes oorlede is tussen Augustus 1787 toe haar testament opgestel is en Februarie 1788 toe die plase oorgedra is. Skaars vyf jaar daarna is al haar kinders getroud. Die eerste een wat trou, is Johannes Jacobus op 28 Sep 1788. Johannes Jacobus is dus baie minder as 'n jaar na sy ma se dood getroud. Die laaste een wat getrou het, was haar oudste seun, Johannes Hermanus op 30 Junie 1793.

In die volgende lys word die kinders se name, hulle ouderdom met hulle huwelik en huweliksdatum gegee:

- Johannes Hermanus Coers (47 jaar) in 1793

- Apolina Catharina Spies (34 jaar) in 1790
- Johannes Jacobus Spies (30 jaar) in 1788
- Barend Christoffel Spies (28 jaar) in 1790
- Anna Maria Spies (26 jaar) in 1790

Die oudste kinders het die langste gewag voor hulle getrou het en die jongste kinders is die vroegste getroud.

Daar kan verskillende redes vir die laat troues gegee word. Dit kan moontlik wees dat die patroon van die Beukes-familie (laat huwelike vir mans) slegs voortgesit is, maar dit verklaar nie waarom die vroue ook laat getrou het nie. Dit lyk eerder asof daar 'n taboe was op verhoudings met die teenoorgestelde geslag: die vrees vir ongewenste swangerskappe het in die pad gestaan van enige liefdesverhouding. Kon dit wees dat Johannes Spies se oortuigings 'n verandering teweeg gebring het wat streng deur Anna Beukes toegepas is? Dit is nie moontlik om dit met sekerheid vas te stel nie. Wat wel bekend is, is dat die kinders na haar dood baie gou hulle lewensmaats gevind het.

6.4.2 Huwelikspatrone

Johannes Spies en Anna Beukes se kinders is in die boeregemeenskap opgeneem en het met persone uit gevestigde families, soos die De Jagers en Vosloos getrou, maar ook met immigrante uit Nederland of Duitsland. Die gevestigde families het voorsate gehad wat slawe was of – in een geval die dogter van 'n politieke banneling. Die Spiese het gou deel geword van die boeregemeenskap van Swellendam.

Die meeste van die immigrante was van Duitsland. Daar bestaan dus 'n sterk vermoede dat Johannes Spies en Anna Beukes se uitgebreide families ten minste 'n bietjie Duits gepraat het.

Philip Peter en Johanna Catharina Nieman se kinders het uitsluitlik met Duitsers getrou: Catharina met drie immigrante en Johan Philip met die dogter van 'n immigrant. Party van die immigrante het baie lank gewag voordat hulle getrou het. Die een wat die langste gewag het, was Johann Dietrich Christoffel Reinhard. Hy het agtien jaar vir sy vrou, Catharina Margaretha Spies, gewag. Reinhard was haar tweede man en hy was selfs voor haar eerste man, Georg Paulus Möser, aan die Kaap. Toe Möser op 9 Januarie 1782 sterf, wag Reinhard nog 'n jaar en 'n half voordat hy op 20 Julie 1783 met Catharina Margaretha trou.

Johan Philip, die tweede kind, se huwelik was met 'n vrou wat die kind was van 'n Duitse immigrant.

Catharina Margaretha en Johan Philip was die kinders van 'n Khoi-Khoi-ouma en hulle was waarskynlik deel van die gemeenskap wat die nuwe inkomelinge gevorm het, maar nie deel van enige gevestigde gemeenskap nie.

Tabel 6.7. Die huweliksmaats van die eerste geslag wat immigrante was

Huwelike van eerste geslag kinders wat met immigrante getroud is					
		Aankoms	Huwelik	Jare	Streek
Willemina Coers	Jan van Eeden	11 Februarie 1751	3 Oktober 1762	11½	Gelderland
Johanna Elizabeth Coers	Johannes Schmidt	23 Desember 1764	27 Mei 1770	5½	Oostenryk
Apolona Catrina Spies	Jan Melis	26 November 1784	14 November 1790	6	Antwerpen
Scoonpa van Johan Philip Spies	Jacob Rohland	3 Augustus 1750	27 Oktober 1765	15¼	Noordryn- Wesfale
Catharina Margaretha Spies	Georg Paulus Mdser	15 Mei 1772	5 Julie 1778	6	Middel-Franken, Beiere
	Johann Dietrich Christoffel Reinhard	27 Maart 1765	22 Julie 1783	18¼	Gotha, Thüringen
	Wilke Jurts	22 Maart 1794	22 Desember 1805	11¼	Bellingswalde, Wespruise

Die eerste geslag, die kinders van die stamvaders, het nie met immigrante getrou nie. Die seuns het nie die keuse gehad om met immigrante te trou nie, omdat daar so min vroue geïmmigreer het. Die dogters het wel met immigrante getrou, Duitssprekendes en Nederlandssprekendes.

6.5 Besluit

Daar is verskillende kwessies wat hier ondersoek word. Een daarvan is of 'n verhouding met iemand van kleur 'n persoon se aanvaarding in die gemeenskap beïnvloed het.

Daar het niks in die pad van 'n huwelik met 'n vrygestelde slaaf of die dogter van 'n slavin gestaan nie. Saambly-verhoudings was met slavinne wat nie vrygestel was nie en in een geval met die dogter van 'n Khoi-Khoi-vrou. Dit het geen klaarblyklike invloed op die nageslag se beroepslewe of sosiale posisie gehad nie. Volgens Groenewald het status en aanvaarding nie van velkleur afgehang nie. Huwelike met lede van die vry swart bevolking het nie in die pad van 'n persoon se rykdom, mag en aansien gestaan nie. Hendrik Oostwald Eksteen het met Sara Heijns, die buite-egtelike dogter van Paul Heyns en die vrygestelde slavin, Maria Schalk, getrou. Hierdie huwelik het hom in aanraking gebring met die vry swart bevolking. Hierdie kontak was juis 'n faktor waarom hy so 'n suksesvolle entrepreneur was. Nie net was hy finansiële sterk nie, hy het ook status in die gemeenskap gehad: hy is gekies as vaandrig en was onder andere ook weesheer en lid van die burgerraad (Groenewald 2009).

Wat waarskynlik gebeur het, is dat daar reeds gedurende die agtiende eeu twee verskillende groepe mense ontstaan het wat later ontwikkel het in die wit en bruin gemeenskap. Die verandering (of verskuiwing) het waarskynlik gekom by die keuse van huweliksmaats in die tweede en derde geslag. Kleur was nie aanvanklik deurslaggewend in die keuse van huweliksmaats nie – hulle is gekies uit mense in dieselfde omgewing en mense vanuit dieselfde beroepe. Finansiële posisie en status het altyd 'n rol gespeel en waarskynlik al hoe meer na gelang van die sosiale en finansiële opgang.

Teen die einde van die agtiende eeu word daar wel tekens gevind dat afkoms van nie-Europeërs onaanvaarbaar geword het. Wanneer daar na slawe-afkoms verwys is, is dit as 'n skande beskou. Woorde wat gebruik is, is “van swarte afkomst”, “verdoemde swarte hoeremaaksel” en “javaanster”. Volgens Worden het dit veral gegeld in die laat agtiende eeu toe gemengde afkoms dalk verborge kon wees (Worden 2017: 126-128).

Verbintenisse met Duitsers is ook ondersoek. Spesifiek Duitsers moes lank wag voordat hulle 'n geskikte lewensmaat kon kry. Hulle was nie deel van die dominante sosiale groep nie en hulle het vermoedelik ook probleme met kommunikasie gehad. Hierdie uitgangspunt word gesteun deurdat daar in die laat agtiende eeu klaarblyklik 'n anti-Duitse gevoel by sekere dele van die gemeenskap ontwikkel het. 'n Groeiende gevoel van plaaslike identiteit het ontstaan en het na vore gekom deur die gebruik van skelwoorde. In 'n onderonsie het Hendrik Oostwald Eksteen Pieterszoon, 'n boer en ook 'n burger-luitenant, die landmeter toegesnou: “denkt gij dat gij in uw moffenland bent,” (Worden 2017: 126). Dit kon net Hendrik Oostwald Eksteen (b14c2), die seun van Petrus Michel Eksteen gewees het, wat 'n luitenant van eerste kompanjie Burgerinfanterie was (SAF 9: 261). “Mof” was 'n skelwoord vir mense wat van Nedersakse of Wesfale gekom het, maar is ook vir Duitsers in die algemeen gebruik (afdeling 3.1.8; Van Gelder 1997: 133). Hendrik Oostwald was self die kleinseun van 'n Duitser, die suksesvolle entrepreneur met dieselfde naam na wie hierbo verwys is. Hendrik Pietersz se eie ouma was sy oupa se derde vrou en van Duitse en Nederlandse afkoms. Ten spyte van sy eie Duitse afkoms en sy kleinneefs en kleinniggies se afkoms van vry swartes, het Eksteen hom op daardie stadium klaarblyklik heeltemal vereenselwig met sy status as deel van die Kaapse vryburgergemeenskap.

'n Derde kwessie waarna gekyk is, is of mense in afgeleë plekke minder wetsgehoorsaam was en meer die leringe van die kerk verbreek het as diegene wat naby landdroskantore en die kerk

gebly het. Sekere skrywers is van mening dat gedrag wat van die norm afgewyk het meer in die buiteland as in die stad voorgekom het: “moet ons Europeër-Khoi-Khoi-vermenging (sic!) hoofsaaklik as ’n verskynsel van die agtiende eeu beskou, iets wat op die afgeleë plase voorgekom het, en veral in die noordweste” (Elphick & Shell 1982: 143). Wat bloedvermenging betref, is daar geen aanduiding gekry dat dit meer in die buiteland as in die Kaap voorgekom het nie. Intendeel, as daar na huwelike sowel as saamblyverhoudings met beide Oosterse en slawevroue gekyk word, is die drie vriende Spies, Heller en Schüller ’n goeie voorbeeld. Een het met ’n Khoi-Khoivrou saamgeleef, een het ’n seun by ’n slavin gehad en een was met ’n afstammeling van ’n slavin getroud. Hulle was almal werksaam in die Kaap. Dit is in ooreenstemming met Heese se bevinding dat meer gemengde huwelike in Kaapstad aangeteken is as in die buiteland (afdeling 7.12.1). In die platteland het Vosloo met slawevroue saamgeleef en een tak van die Beukes-familie het deel van die Rehoboth-Basters geword. Ondertrouery het ook te doen gehad met waar vryswartgesinne gebly het (Heese 1985/2005: 38).

Hierbo is ’n fragment van die menslike bestaan uitgelig en onder die vergrootglas geplaas. Dit wys die mens soos wat hy te alle tye en op alle plekke was. Die Spiese het in hul soeke na finansiële voorspoed en ’n vastrapplek in die gemeenskap sekere besluite geneem. Hulle was kleinboere met min besittings, maar het wel begin om ’n sekere eiesoortigheid te ontwikkel. Dit was mense wat hulle bestaan uit die grond gemaak het en volkome by die kerk ingeskakel het, omdat die doop van kinders en die voltrekking van huwelike sonder uitsondering deur die predikante waargeneem is. Hulle het in vrede met hul medemens saamgelewe. Daar is geen verwysing na ’n Spies wat ooit by ’n dispuut betrokke was nie. Daar is geen verwysing na ’n Spies in die boek van Hans Heese oor die Kaapse regspraak in die agtiende eeu nie (Heese 1994). Die eerste tekens van sterk morele beginsels word waargeneem.

6.6 Groot-Brittanje se oppermag oor die see

In die laaste gedeelte van die hoofstuk word die politieke gebeure wat die lewe van die volgende geslag sou beïnvloed weergegee. Dit skets die agtergrond waarteen die hieropvolgende gebeurtenisse sou afspeel.

6.6.1 Die eerste Britse besetting 1795

Brittanje het in 1788 'n verdrag gesluit met die pro-Britse Oranjeparty in Nederland waarin onderneem is om mekaar se besittings in Afrika en Asië te help beskerm indien dit deur 'n vreemde moondheid bedreig word (Giliomee 1971: 30). Nadat die Prins van Oranje, Willem V, na Engeland gevlug het, is vermoed dat die Franse 'n militêre mag na die Kaap sou stuur. In Februarie 1795 het die stadhouer aan die goewerneur en die bevelvoerende offisiere opdrag gegee om Britse troepe en skepe te ontvang en te beskou as 'n mag “who is in Friendship and Alliance with Their Mightinesses, to prevent the Colony from being invaded by the French (Giliomee 1971: 31-32; Theal RCC 1: 28-29).

Die Kaap op sigself was nie van belang vir die Engelse nie. Dit is slegs gesien as 'n plek met kommersiële waarde: sowel uitvoer (beeste, wilde diere, vet, velle, wyn, koring, brandewyn, tabak, gemmer, katoen en drogerye, walvisse, seekoeie, seepdijes, robbe, vis) as invoer (klere, gereedskap en ander artikels) en dat weens militêre oorweginge die Franse verhoed moes word om 'n vastrapplek in Oos-Indië te kry: “... that what was a feather in the hands of Holland, will become a sword in the hands of France” (Theal RCC 1: 26). Soortgelyke oorweginge het gegeld vir die Britse inname van Sri Lanka: die verdediging van hulle Oos-Indiese Ryk en om die Franse te verhoed om die eiland te benut (Ferdinands 1995: 37). Die Kaap kon ook 'n halfwegstasie tussen Amerika en Asië wees met die Kaap een skakel in 'n driehoekige stelsel met sy drie punte in Londen, die Río de la Plata en Oos-Indië (Harlow 1963a: 168).

Die Engelse was waarskynlik ook bewus van die gebeurtenisse in Graaff-Reinet en Swellendam, want in 'n brief aan Lord Grenville skryf Henry Dundas: “There are, I am afraid too many democrats and disaffected subjects there to leave any doubt that they [the French] will be cordially received” (Harlow 1963a: 173). Die Britse vloot land in Junie 1795. In Augustus vind die slag van Muizenberg plaas, waar lt.-kol. Carel de Lille sonder veel teenstand teruggeval het. Groot versterkings onder generaal Clark land in September. In die slag van “Muysenberg” is teenstand gebied, maar gou oorgegee en die volgende dag 16 September 1795 is die Kaap aan Groot-Brittanje oorgegee (Beyers 1951: 185-186; Giliomee 1971: 33-34; Theal RCC 1: 123, 150, 157, 162; Harlow 1963a: 175-176).

Die stryd self is vinnig beslis, maar die Nederlanders het nog 'n maand in die omgewing rondom Kaapstad teenstand gebied voordat hulle uiteindelik oorgegee het.

6.6.2 Die Bataafse Republiek 1803-1806

Na die oorgawe het die Kaapkolonie in Britse hande geval. Die Vrede van Amiens het 'n einde gebring aan die vyandelikhede tussen die Verenigde Koninkryk en Frankryk tydens die Franse Revolusionêre Oorloë (Van der Merwe 1951b: 198). Die vrede is op 25 Maart in 1802 gesluit en Artikel 6 het bepaal dat “The Cape of Good Hope n.b. remains in full sovereignty to the Batavian Republic as it was before the war” (Van der Merwe 1926: 28).

Jacob Abraham de Mist moes as kommissaris-generaal die Kaap van die Britte ontvang en 'n regering vestig en Jan Willem Janssens sou aangestel word as goewerneur (Harlow 1963a: 195). Nadat De Mist aan land gestap het, is die oordrag uitgestel. Die Britse minister, lord Hobart, het aan luitenant-generaal Henry Dundas 'n amptelike skrywe (missive) gestuur waarin gesê is om die oorhandiging van die Kaap aan die Bataafse regering te vertraag (Van der Merwe 1926: 25).

Eers in Februarie 1803 het die Britse troepe van die Kaap vertrek (Harlow 1963a: 194). Op 1 Maart 1803 kon De Mist oorgaan tot die uitvoering van sy pligte (Van der Merwe 1951b: 198).

6.6.3 Die tweede Britse besetting 1806

In 1795 het die Britte in die Kaap belanggestel vanweë sy strategiese posisie en om te keer dat die Franse 'n vastrapplek op die roete na die Ooste kry. Die verlies van die dertien Amerikaanse kolonies op 4 Julie 1766 (afdeling 5.15.4) het egter 'n ander dimensie ingebring; hierdie verlies is gekompenseer deur die Britse uitbreiding in die Oriënt (Oos-Asië, Suid-Asië en Suidoos-Asië) (Harlow 1963b: 199). Die tweede Britse besetting het 'n meer omvattende doelstelling gehad: die Kaapse hawe het die handelsroete nie alleen na die Ooste nie, maar ook van die Ooste na Noord- en Suid-Amerika beheer. Die Kaap de Goede Hoop moes permanent in die Britse Imperiale stelsel ingeskakel word (Harlow 1963b: 199).

Napoleontiese Oorloë het reeds in Mei 1803 uitgebreek en Janssens, wat 'n vyandelike aanval op die Kaap te wagte was, het in 1804 sy amp neergelê. Die toestande het vir Janssens al hoe moeiliker geword. Hy was geïsoleer van die moederland, maar kon wel 'n verdedigingsmag

van 2 000 man op die been bring (Van der Merwe 1951b: 219). In Julie 1805 het 'n vloot van 61 skepe onder sir Home Popham uitgevaar na die Kaap met generaal-majoor David Baird en 6700 troepe aan boord. Die uitslag van die Slag van Blaauwberg op 8 Januarie 1806 was 'n uitgemaakte saak. 'n Deel van die gewapende magte het in Kaapstad wapens neergelê en Janssens met die oorskot van sy leër het op 18 Januarie 1806 oorgegee (Harlow 1963b: 197-198; Van der Merwe 1951b: 219-220).

Met die sluiting van die Verdrag van Londen op 13 Augustus 1814 het die Verenigde Koninkryk onderneem om Oos-Indië en al die Nederlandse kolonies, met die uitsondering van die Kaap en Brits-Guiana, aan Nederland terug te gee. Ná Napoleon se nederlaag by Waterloo is die Napoleontiese Oorloë met die Vrede van Parys in 1815 finaal beëindig.

Die Kaap is deur die Verenigde Koninkryk behou; nou nie net meer oor sy strategiese posisie nie, maar ook as 'n mark vir vervaardigde goedere en as 'n handelspos. Die Kaapse hawe kon 'n rol speel in die onderdrukking van internasionale vervolging met betrekking tot die slawehandel. Die Kaap was nou nie meer van belang as 'n militêre vesting nie, maar as 'n kolonie en deel van die Britse Ryk (Harlow 1963b: 214-216).

HOOFSTUK 7

OMWENTELING EN DIASPORA

7.1 Inleiding

Na die Britse verowering van die Kaap in 1795 was daar 'n groeiende ongelukkigheid onder die bevolking. Die nuwe regeerders het die land volgens hul eie agtergrond regeer, maar dit was lynreg teen bestuursvorme wat oor baie jare plaaslik toegepas en ontwikkel is. Die maatreëls wat ingestel is, het toenemend tot ontevredenheid onder die inwoners gelei. In hierdie hoofstuk word die optrede van die Britse regering en die verset van die inwoners beskryf.

Gebeure wat vanaf regeringsweë amptelik gedokumenteerd is, het 'n rol gespeel, maar ook ander faktore moet in aanmerking geneem word. Daar was ook die ontasbare of eteriese aspekte van verandering. Waar reisigers wat die Kaap voor die Britse verowering besoek het waarnemings beskryf het wat vir hulle interessant was, beskryf die veroweraars die inwoners as minderwaardig.

Voorbeelde van reisigers se beskrywings is: Kolbe (1727b) beskryf hoe slawe of slavinne siek mense na die hospitaal dra (afdeling 3.2.12) en Sparrman (1787) die Warmbad, hoe die wa en osse bergpasse opgekom het en die afstand wat per dag afgelê word (afdeling 5.4.3 en afdeling 5.6.6.1). Mentzel (1787) vertel van biltong en beskuit (afdeling 5.6.6); Thunberg (1795a) identifiseer bome en gee 'n beskrywing van hoe die boere snags hulle vee in 'n kraal sit (afdeling 2.7.8). Le Vaillant (1798) identifiseer voëls, onder andere die kardinaalhoutkapper op

Grootvadersbosch (afdeling 5.7.8). Lichtenstein (1811, 1812) beskryf die roete wat gevolg is, die skofte en hoe riviere oorgesteek is (afdeling 5.6.6).

Na die Britse oornam was die Kaapse inwoners onderwerp aan genadelose kritiek van byvoorbeeld William Paterson (1789), John Barrow (1801, 1804), Robert Percival (1804) en John Philip (1828). Lady Anne Barnard (1825) (oor die jare 1797-1801) se kritiek is nie heeltemal so fel nie, maar ook vanuit die perspektief van die Engelse boonste klasse. Daar was egter ook ander wat 'n minder kritiese beskrywing van die inwoners gegee het, soos John Moodie (1835a & b) en William Burchell (1822a & b).

Gedurende hierdie tydperk was die Spiese nie meer net twee klein families van twee stamvaders met kinders en kleinkinders wat mekaar geken het as “oom”, “tante”, “neef” en “niggie” nie. Verskillende families het begin om onafhanklik van mekaar besluite te neem. Die Spies-families het nou bestaan uit die nege kleinseuns van Johannes Ulrich Spies, die een kleinseun van Diederik Christoffel en 'n nuwe tak wat eers in hierdie tydperk gevestig word, naamlik die Mentor-Spies-tak.

Die ontevredenheid van die Kaapse inwoners hou onder meer verband met die oorsake van die Groot Trek. Dit is egter nie die doel van hierdie hoofstuk om die Groot Trek self te beskryf nie. Die Spiese het nie aanvanklik by die trekbeweging aangesluit nie en nie al die Spiese het getrek nie.

In hierdie hoofstuk word die mense self beskryf: hulle gesinslewe, plase en die bestaan wat hulle uit die plase gemaak het. Uit die doop van kinders en die opgaafrolle kan gesien word waar in die land hulle gewoon het. Wanneer woonplekke buite die grense van die Kaapkolonie geval het, het dit beteken dat hulle getrek het. In daardie gevalle word wel na hulle betrokkenheid by die Groot Trek verwys, maar dit word nie in besonderhede beskryf nie.

Die Spies-familie word opgedeel in verskillende takke. Vir elke tak, indien van toepassing, word die plaas waarheen hulle getrek het, geïdentifiseer en die ligging word op 'n kaart aangetoon. Vir elke tak word daar ook onder “Personalia” na 'n interessante persoon of persone wat deel is van daardie tak verwys. Besondere mense gee 'n dieper insig in die Spies-familie en op daardie manier ook 'n perspektief op die kultuur van die Afrikaner, soos wat in die titel van hierdie proefskrif in die vooruitsig gestel is (Ekstreme/afwykende gevalle word in afdeling 1.2.4 bespreek.)

Die plase en personalia skep 'n skakel tussen die tydperk wat in hierdie studie behandel word en die geskiedenis van die familie wat hierop volg en nog nie nagevors is nie.

7.2 Van die ou orde tot omwenteling

Met die akte van oorgawe op die plaas Rustenburg op 16 September 1795 het die VOC-tydperk tot 'n einde gekom en daarmee saam 143 jaar van bestuur deur die Kompanjie. Dié tydperk is gekenmerk deur beheer vanuit die Kasteel: soldate en matrose het daar kontrakte onderteken om knegte te word en het later ook daar om vryburgerskap aansoek gedoen. Vryburgers moes Kaap toe gaan om kontrakte op leningsplase uit te neem en toestemming te kry om te trou. Dit het saamgehang met hulle begeerte om 'n vryburger te word, 'n leningskontrak op 'n plaas te kry, om 'n kneg in diens te neem en vee te besit (afdeling 5.1.2).

Sake wat nie deur die Kasteel bestuur is nie, is deur die kerk hanteer. Die bevolking is in die kerk gedoop, as lidmaat aangeneem, getrou¹ en begrawe. Die kerk het nagmaal bedien, aalmoese uitgedeel en die predikante, sieketroosters en onderwysers aangestel (Giliomee 2004a: 16). Die tydperk is gekenmerk deur slawebesit en die geleidelike uitbreiding van die grense van die nedersetting en die geleidelike ontwikkeling van Afrikaans uit Nederlands (Giliomee 1971: 7).

Gedurende hierdie tydperk het die Here XVII in Nederland of die Politieke Raad aan die Kaap geen radikale verandering gemaak nie en van hulle kant het die bevolking, die vryburgers, die slawe of die Khoi-Khoi en San, nie tot so 'n mate in opstand gekom dat dit 'n bedreiging vir die regering was nie. Dit beteken nie dat daar nie opstande of skermutselinge was nie of dat die moederland nie oorloë gevoer het nie. Daar was byvoorbeeld die Barbier-opstand (afdeling 5.1.2), die Vierde Engels-Nederlandse Oorlog (afdeling 5.17.5) en die Grensoorloë (afdeling 5.18.3).

Die Eerste Britse besetting het slegs van 1795 tot 1803 geduur, maar die veranderinge was onomkeerbaar. Die Vierde Engels-Nederlandse Oorlog van 1780 (afdeling 5.17.5) het bygedra tot die ernstige geldelike probleme van die VOC. Die VOC het nooit van die terugslag herstel

¹ Die troue is deur 'n predikant waargeneem nadat toestemming tot die huwelik deur die goewerneur of hof van huweliksake gegee is.

nie en op 24 Desember 1795 is die bestuur van die VOC opgehef. Die VOC self is nie ontbind nie en het eers formeel aan sy einde gekom op 1 Januarie 1800 (Gaastra 2003: 170).

Die Kaap was wel onder die volle beheer van die Bataafse Republiek in die tyd van kommissaris-generaal De Mist en goewerneur Jansens, maar na die Tweede Britse besetting, die Verdrag van Londen en die Vrede van Parys (afdeling 6.6.3) was die Kaap finaal deel van die Verenigde Koninkryk.

7.3 Kolonialisme: Die oorsake van verset

7.3.1 Onenigheid of “haat en nijd”

Die neerlaag van die Kompanjie se magte in 1795 het verreikende gevolge gehad. Die hekelgedig oor die “dapper” Swellendamse burgers is sterk ironies en krities teenoor hul leier, Petrus Jacobus Delport, die “nasionale kommandant” van die Swellendamse kommando.

Delpoort koos ons tot Commandant, O wee!
Die kaerel die heeft krijgsverstand.
Hij schoot, eer ons van huis vertrok,
Een groote vette bonte bok. O jee, O jee, O jee!

Die kritiek dui op verlies aan vertroue in Koos Delport, maar ook op die vyand word kritiek uitgespreek.

Maar, Ari, Neef, de kogel kom, o wee!
Ons kan begrijp, het is een bom,
...
Zij vraag niet, is ons Christen mensch,
Maar schiet zoo maar naar onze pensch, O Wee! (Anoniem 1999: 41)

Die Engelse het kragtige kanonne op die skepe gehad en probeer om binne ’n driekwart myl van die strand te kom (Potgieter & Grundlingh 2007; Robson 2014: 92). Die kanonvuur het waarskynlik grootliks bygedra tot die nederlaag van die Kaapse verdedigingsmagte.

In 'n brief van Christina Jacoba de Wet² aan haar seun Johannes le Febre skryf sy: “Wat de lewenswijs hier aangaat, is verzeld met haat en nijd. Men vlucht voor malkander, hier is geen 6 goede vrienden die oprecht met malkander omgaat.” (Barend-Van Haeften en Paasman 2003: 187).

Hierdie ontevredenheid was waarskynlik 'n faktor in die selfmoord van kolonel Robert Jacob Gordon wat aan die hoof van die verdediging van die Kaap gestaan het (Roux 1925: 79). Op 25 Oktober 1795 in die oggend het Gordon se gesin 'n geweskoot gehoor. Hulle het sy liggaam in die tuin gevind waar die plante gegroei het wat hy deur baie jare oral in die land versamel het. Dit was duidelik dat hy onmiddellik dood is (Cullinan 1992: 185).

7.3.2 Onderdrukking

Die Republiek van die Sewe Verenigde Nederlande is beëindig deur die inval van Napoleon, en in die plek daarvan het die Bataafse Republiek tot stand gekom. Op 22 Januarie 1798 het daar 'n staatsgreep in Nederland plaasgevind en is 'n eenheidstaat gevorm (Van Sas 2004: 41, 312).

In Februarie 1798 skryf graaf Macartney in 'n private brief aan Henry Dundas dat die Nederlanders in so 'n mate tot 'n val gebring is, dat hy dit betwyfel of hulle ooit sal oorleef as 'n nasie.

The Dutch are now so reduced that it seems questionable whether they ever can revive as a nation, certainly not as an independent nation ..., but am led to think that an incorporation with Belgium and becoming a department of France will be the Euthanasia of their High Mightinesses the United Provinces (Theal RCC 2: 233).

Dit laat geen twyfel wat graaf Macartney en waarskynlik Dundas se houding was nie. Dit het niks goeds voorspel vir die verhouding tussen die Nederlands-Afrikaanse inwoners van die Kaap en die Britse regering nie.

² b6c3 Christina Jacoba de Wet was met b16 Jacobus Alexander le Febre getroud. Hy was die seun Gysbert le Febre van Overschie. Johannes Carolus le Febre is op 24 Feb 1771 in Kaapstad gedoop.

7.4 Veranderinge onder die Bataafse bestuur

In die vorige hoofstuk is aangedui hoe die Kaap van regering verander het van Britse bestuur tot Bataafse bestuur en toe weer Britse bestuur (afdeling 6.6). sommige van die veranderinge word in die volgende paragrawe bespreek.

7.4.1 Verskeie veranderinge

Kommissaris-generaal De Mist het die volgende bepalinge neergelê:

- Alle skepe moes teen redelike betaling voorsien word van verversings en voorrade wat hulle nodig gehad het.
- 'n Nuwe instelling, die Rekenkamer, onafhanklik van die goewerneur en Raad is in die lewe geroep.
- 'n Raad van Justisie, bestaande uit lede wat in die regte opgelei moes wees, is ingestel.
- Die Weeskamer het onveranderd bly voortbestaan.
- Kaapstad het 'n munisipale raad (Raad der Gemeente) gekry en die buitedistrikte is bestuur deur 'n landdros, 'n sekretaris en heemrade (Van der Merwe 1926: 62-91; Van der Merwe 1951b: 202-206).

7.4.2 De Mist se huwelikswet

Die een groot verandering was egter die instelling van die huwelikshof. Aangesien dit belangrik is vir genealogie word dit in meer besonderhede bespreek.

Daar word in die algemene geskiedenisboeke van Suid-Afrika baie min gesê oor die huwelikshof en “ondertrou”. Om hierdie leemte te vul, is dit nodig dat hierdie aspek ondersoek word (afdeling 2.4.4).

In Nederland was dit verpligtend om die voorneme om te trou by 'n staatsamptenaar aan te meld. Sedert ongeveer 1575 is *commissarissen van huwelijkse zaken* aangestel om toe te sien dat die bepalings van die huweliksreg nagekom word. Hulle moes opteken wanneer twee mense van voorneme was om te trou en seker maak dat albei partye die huwelik vrywillig aangaan en dat daar geen hindernis is wat in die pad van die huwelik staan nie. Verskeie persone, onder andere die burgemeester of, op sekere plekke, die weesmeesters, kon die gebooie aanteken (Van Wamelen 2014: 227). In die Kaap het die kommandeur aanvanklik die funksie vervul.

'n Huwelikshof bestaande uit “Kommissarisse van Huweliksake” is tussen Desember 1676 en Januarie 1677 aan die Kaap ingestel. Die raad het dieselfde wetlike bevoegdheid gehad as wat gebruiklik was in Oos-Indië (TANAP C. 010, pp. 33-59).

Hierdie huwelikshof moes in 1723 besluit oor die beswaar wat Catharina Hofman by die kerk ingedien het teen 'n huwelik tussen Frans Haarhof en Maria le Febré. Catharina het beweer dat sy aan Haarhof verloof was. Die saak word na die huwelikshof verwys. Die kommissarisse het geen wettige hindernis gevind nie en die huwelik kon voortgaan. Ds. Van Aken word aangesê om nie in die toekoms die bevele van die kommissarisse te bevraagteken nie; “niet meer op te schorssen” (afdeling 4.5.4) (SAF 14: 9; SAG 3: 15; TANAP C. 67, pp. 55-76).

Hieruit is dit duidelik dat die inwoners toestemming van die kommissarisse van huweliksake moes kry om te trou. Hulle moes 'n verklaring van die huwelikshof in Kaapstad verkry om te bewys dat daar geen wetlike besware teen die voorgenome huwelik bestaan nie. Omdat hulle die huwelik as 'n godsdienstige seremonie beskou het, het hulle die huwelik daarna deur die predikant laat inseën, nadat die gebooie drie keer in die kerk gelees is (Van der Merwe 1926: 159).

Soos wat die grense van die nedersetting uitgebrei het, het hierdie vereiste al hoe meer ongerief veroorsaak. De Mist het reeds voor sy binnelandse reis die Raad van Justisie geraadpleeg oor “de vexatoire gewoonte om jonge lieden aan de uiterste grensen naar Kaapstad te laten komen om te trouwen” (Van der Merwe 1926: 156).

Die ordonnansie van De Mist het bepaal dat huweliksake gereël sou word deur 'n kommissie van huweliksake, wat bestaan het uit die landdros en twee heemrade, bygestaan deur die sekretaris. Dit het die gesag gedentraliseer en mense kon van toe af na die drosdy in die buiteland gaan om die nodige toestemming te kry. Die voorneme om te trou moes by hierdie kommissarisse aangemeld word, die gebooie is by die drosdy afgekondig en die huwelik is deur die kommissarisse in die drosdy met ope deure voltrek. Daarna kon die predikant die huwelik inseën. Daarby kon die kommissarisse alleen die huwelike van Christene voltrek. Die ordonnansie het op 1 Januarie 1805 in werking getree, maar was slegs een jaar van krag toe dit deur generaal Craig opgehef is. In April 1806 tree Craig se ordonnansie in werking waarvolgens die landdros en heemrade as huwelikshof opgetree het. Hulle moes seker maak dat daar geen wetlike besware teen die huwelik was nie en 'n sertifikaat daarvoor uitreik. Huwelike kon slegs

deur geordende predikante voltrek word (Theal Hist. Eng. 1: 214; Van der Merwe 1926: 157-159).

7.5 Veranderinge onder die Britse bestuur

7.5.1 Die taal: Die invoer van Engels

Taal en identiteit is nou verbonde aan mekaar en miskenning van 'n taal is miskenning van identiteit. Die nuwe regering aan die Kaap het 'n beleid van geleidelike uitskakeling van Nederlands ten gunste van Engels gevolg.

In 1813 is 'n regeringskennisgewing gepubliseer wat bepaal het dat 'n uitgebreide kennis van Engels in die vervolg 'n voorwaarde vir aanstelling in die regeringsdiens sou wees (Grundlingh 1951: 236).

Predikante wat aan die Kaap gebore is, soos Jacobus Scholtz (a2b2c12) (1811) van Swartland en Cornelis Claase Mol (b6) (1817) van Swellendam is aanvanklik deur lord Charles Somerset aangestel (Dreyer 1924: 94; SAG 5b: 648; SAG 11: 56).

Die Britse regering het egter, sover bekend, net een buitelandse predikant wat in Nederland studeer het, aangestel. Dit was die Duitser, ds Heinrich Wilhelm Ballot wat in 1797, terwyl hy in Tafelbaai vertoef het, aansoek gedoen het om hier te bly. Gedurende sy dienstdadigheid was hy gedurig in geskille met landdros Van de Graaff betrokke en goewerneur Caledon het daarvan kennis geneem (Botha 1982: 87, 93-104; Cruywagen 2004: 352; SAF 2: 176; SAG 1: 121).

Daarna is nie Nederlandse predikante nie, maar predikante van die Skotse Presbiteriaanse kerk, soos ds. Andrew Murray sr (1822) en ds. Colin Fraser as predikante vir die Kaapse kerk gewerf (Dreyer 1924: 94, 95). Volgens Grundlingh was dit 'n doelbewuste verengelsingproses (Grundlingh 1951: 237). Aan die ander kant verdedig Doughty³ en Walker (sonder ondersteunende bewyse) die aanstelling van Engelssprekende predikante en beweer dat dit nie moontlik was om predikante in Nederland te werf nie. In 'n andersins wetenskaplike benadering, maak hulle die oordrewe stelling: "These learned, able and high-principled ministers undoubtedly saved the Church in the Colony; ..." (Doughty en Walker 1963: 879). Hulle neem

³ Professor in Engelse letterkunde aan die Universiteit van Kaapstad

nie die bydrae van die Kapenaar Abraham Faure (b1c6d2) (1818) en die Duitser Meent Borchers (1785) in aanmerking nie (Dreyer 1924: 75; SAF 4: 3; SAF 10: 66).

7.5.2 Die reg: Swart Ommegang 1812

In 'n proklamasie van John Cradock in Mei 1811 is bepaal dat twee regters van die hoogeregshof van tyd tot tyd die drosdye in die buitedistrikte besoek om siviele en kriminele sake aan te hoor (Harlow 1963b: 203). Hulle sou ook die klagtes ondersoek wat die Khoi-Khoi na die sendelinge gebring het oor mishandeling deur hulle werkgewers (Wiid 1951b: 395). Hierdie rondgaande hof het die naam gekry van die Swart Ommegang. Die klagte wat teen die boere gebring is ten tye van die Swart Ommegang⁴ berus waarskynlik grootliks op gerugte. Wanneer die klagtes grondig ondersoek word, is dit moontlik om af te lei hoe so 'n gerug kon ontstaan.

Een voorbeeld is die bekende verhaal van Martha Johanna Ferreira (b6c4) (Kwaai Martha) wat daarvan beskuldig is dat sy die voete van Hendrik, 'n jong Khoi-Khoi-seun, vermink het. Sonder om in besonderhede in te gaan, kan afgelei word dat die seun aan erge hipotermie gelei het. Sy het hom met boererate probeer behandel, maar toe sy sy voete in die warm sap van suurvye sit, het sommige van sy tone afgeval en ander moes afgesit word (Grundlingh 1951: 228; Theal RCC 9: 345-347). Wat in werklikheid gebeur het, is nie net dat sy tone baie koud was nie, maar dat hy vriesbrand gehad het. Dit gebeur nie baie dat mense aan sodanige koue blootgestel word dat tone letterlik afvries nie, maar daar is tog een verwysing daarna gekry: “When extremities are entirely frozen like this, parts of the toes can be broken off through the joints like glass” (Tillmanns 1894: 495). In die verhoor van Martha is daar nie wetenskaplike getuienis gebruik nie. Haar goeie bedoeling en die bevinding dat Hendrik se voete in so 'n mate herstel het dat hy kon staan en loop, is egter in ag geneem. Die Nederlandse regsgeleerde, G. Beelaerts van Blokland, het klaarblyklik ook gedink dat die warm mengsel sy tone laat afval het, maar dat sy goed bedoel het (Theal RCC 9: 349). Moontlik het sy self en die gemeenskap ook so gedink. Dit is 'n tipiese geval waar 'n oorsaaklikheid gekoppel word aan twee gebeurtenisse wat toevallig saamval.

⁴ In Engeland en Wallis is die hof van rondgaande regters “assize” genoem. Die term word soms ook in die Suid-Afrikaanse konteks gebruik.

Ander persone wat aangekla is, is wel skuldig bevind (Theal Hist. Eng. 1: 262).

Die uiteindelijke verslag van die rondgaande hof vir Graaff-Reinet, Uitenhage en George het bevind dat as Van der Kemp en Read die moeite gedoen het om 'n saaklike en onpartydige ondersoek in te stel na die klagtes wat hier en oorsee so 'n bohaai veroorsaak het, hulle moes besef het dat dit net denkbeeldig was en sou die regering of die geregshof nie daarmee lastig geval gewees het nie (Grundling 1951; 229-230; Theal RCC 9: 68-69).

Die afskaffing van die landdroste en heemrade het groot ontevredenheid by die ou inwoners veroorsaak (Theal Compendium: 202).

7.5.3 Die ekonomie: papiergeld en depresiasie

Die Vierde Engels-Nederlandse Oorlog en die tekort aan harde kontant het die Politieke Raad genoodsaak om papiergeld te druk. Hierdie besluit is op 30 April 1782 geneem weens die gebrek aan kontant as gevolg van die oorlog met Engeland: “een op pergament gedrukte munt” (TANAP C. 162, pp. 216-220). Die denominasies was stuiwers en riksdalders: die kleinste ses stuiwers en die grootste 60 riksdalders. Om geld in sirkulasie te bring, stel Sebastiaan Cornelis Nederburgh op 15 Februarie 1795 voor dat 'n leningsbank in die lewe geroep word. Dit sou geld aan die inwoners leen op vaste goedere en ander sekuriteite. Die Bank van Leening⁵ is op 19 Maart 1793 gestig (TANAP C. 214, pp. 141-245; Plant 1963: 793). Dit was nie 'n handelsbank nie, maar 'n Lombardbank, of leningsbank.

In die VOC-tydperk het salarisse konstant gebly. As voorbeeld dien twee soldate wat 'n eeu uitmekaar by die VOC aangesluit het. Christoffel Asterhoes (Esterhuizen) het in 1683 by die VOC aangesluit as soldaat teen 'n loon van f9. In 1784 sluit Jochen Christoff Schultze (Joachim Christoph Schultze) by die VOC aan, ook as soldaat teen presies dieselfde loon van f9 per maand (VOC Opvarenden: Asterhoes; VOC Opvarenden: Schultze).

In 1779 was die prys van 'n skaap (in 'n trop van 300) f1 elk, die trop is vir f300 waardeur (TANAP: MOOC 8/17.69). Na die druk van papiergeld het die prys meer as verdubbel en in

⁵ Later word daarna verwys as die Lombard-bank, na aanleiding van Italiaanse koopliede wat geldhandel beoefen het, veral die uitleen van geld op roerende goedere (WNT. Historische woordenboeken [aanlyn-databasis]).

1798 het 'n skaap in 'n trop van 300 f2,25 stuk gekos. Daarna was daar groot inflasie. In 1812 was die prys van een skaap f12 (TANAP: MOOC 8/3.3).

Die groot/hoë inflasie wat dit tot gevolg gehad het, is eers tydens die Britse bewind gevoel. Macartney doen verslag aan Henry Dundas oor die finansies van die Kaap en vergelyk die pryse onder die VOC met die pryse in 1797 (tabel 7.1; Theal RCC 2: 237). Die pryse word aangegee in riksdalders, schellings en stuiwers. Daar was 8 schellings of 48 stuiwers in een riksdalder (Burchell 1822a: 79; Chalmers 1858: 230-234; Denzel 2017: 607; Pennington 1848: 148).

Hierdie inflasie sou vir die produsente voordelig wees, maar nie vir salaristrekkers nie (Giliomee 1971: 180).

Die waarde van die riksdalders soos hierbo aangegee was reken-eenhede. Die bedrag wat vir papier-riksdalders uitbetaal is, het daarvan verskil. Die Engelse regering het by verskillende geleenthede nog meer papiergeld gedruk en die papier-riksdalders kon nie vir munte uitgeruil word nie. Op 6 Julie 1825 is die waarde van die papier-riksdalder op 1s 6d vasgestel. (Tien jaar tevore was die wisselkoers 2s 6d).

'n Algemene indruk het onder die inwoners geheers dat die Britse regering 4s per riksdalder sou uitbetaal (Theal RCC 22: 151; Viljoen 1951: 204). Die uitbetaling wat soveel laer was, het baie ontevredenheid veroorsaak by almal wat geld gehou het in afwagting om dit teen die nominale waarde terug te koop (Theal Compendium: 201).

Tabel 7.1. Prysvergelyking (Theal RCC 2: 237)

Vergelyking van pryse van verskillende artikels in die VOC-tydperk met die pryse in 1798						
	Under the Dutch			Under the English		
	Rds.	Sc.	St.	Rds.	Sc.	St.
A Male Slave	250	0	0	400 to 500	0	0
A Female Slave	200	0	0	350 to 400	0	0
A Horse	60	0	0	150	0	0
A Draught Ox	12	0	0	14	0	0
A Fat Ox	10	0	0	20	0	0
A Sheep	1	4	0	2	3	0
Common Cape Madeira Wine per leaguer of 157 Gallons	25	0	0	50 to 60	0	0
Brandy of the Colony per leaguer	50	0	0	80 to 100	0	0
Whale Oil per leaguer	50	0	0	50	0	0
Corn per muid	2	4	0	3	2	0
Barley per muid	1	2	0	2	2	0
Rye per hundred pounds .	4	0	0	4	0	0
Peas per muid	5	0	0	-	-	-
Beans per muid	4	0	0	-	-	-
Beef 4 pounds for :	0	1	0	0	2	0

7.5.4 Die afskaffing van die slawehandel en slawerny

In 1787 het Wilberforce (William Wilberforce, die groot kampvegter teen die slawehandel) vir die eerste keer kennis gegee dat hy die parlement se aandag op die afskaffing van slawehandel wou vestig. Twee jaar later, op 12 Mei 1789, het hy 'n toespraak van drie en 'n halfuur gehou om die afskaffing van slawerny te bepleit (Hague 2007: 175-185). Daarna het talle ander mosies vir die verdere oorweging van die afskaffing van die slawehandel en verbetering van die toestande op die skepe gevolg: in 1793-4, 1796 en 1799 (Hague 2007: 241-2; 259-60; 291-2). In 1804 is sy voorlegging deur die House of Commons (laerhuis) aanvaar, maar nie aan die House of Lords (hoërhuis) voorgelê nie (Hague 2007: 317-19).

In 1807 publiseer Wilberforce sy boek *A Letter on the abolition of the slave trade: addressed to the freeholders and other inhabitants of Yorkshire*. Hoeveel verskil die boek gemaak het, is nie duidelik nie, want dit is gepubliseer kort voordat die mosie gedebatteer is. Kopieë daarvan is wel inderhaas na die hoërhuis gebring (Hague 2007: 351-353). Lord William Grenville het die wet aan die House of Lords (hoërhuis) voorgelê, terwyl Wilberforce op die galery geluister het. Die House of Lords (hoërhuis) het die wet in Januarie 1807 aanvaar en die House of

Commons (laerhuis) in Februarie 1807. In die kort tyd wat Grenville eerste minister was, het hy daarin geslaag om die wet finaal onderteken te kry en wel op 25 Maart 1807. Van daardie datum was dit onwettig vir Britse skepe om slawe vanaf Afrika weg te voer (Hague 2007: 350-55; Thomas 1997: 554-56). Omtrent in dieselfde tyd, maar onafhanklik van die gebeure in Brittanje, is daar in die Verenigde State onder leiding van Thomas Jefferson 'n wet aanvaar om die invoer van slawe onwettig te verklaar. Dié wet is op 2 Maart 1807 onderteken (Hague 2007: 350; Thomas 1997: 552).

Ten spyte van die Britse en Amerikaanse wette van 1807 het slawehandel nog in 'n groot mate voortgegaan. In wat Thomas die “onwettige tydperk” (illegal era) noem, het handelaars van Spanje, Portugal, Nederland, die Verenigde State, Denemarke asook Engelse handelaars, wat soms onder 'n ander land se vlag gevaar het, voortgegaan met die handel (Thomas 1997: 572). Gedurende hierdie tydperk, ná 1808, het Britse skepe die kus gepatrolleer om die handel te probeer stop (Thomas 1997: 713; Van Bart 2012: 53).

Michael Hogan en Alexander Tennant het ná die Eerste Britse besetting 'n slawehandelonderneming aan die Kaap gevestig, en reeds voor die Tweede Britse besetting het hulle hierdie bedryf hervat en vennootskappe gesluit met handelaars van Mosambiek wat slawe na die Kaap gebring het (Van Bart 2012: 111-113).

Die tweede stap in die proses om slawerny te beëindig was om die registrasie van slawe verpligtend te maak.

As slawe-eienaars gedwing kon word om 'n register van slawe aan te hou, met inligting waardeur die slaaf geïdentifiseer kon word, sou die omseiling van die wet ontdek en onderdruk kon word. Daarmee is 'n begin gemaak deur Wilberforce in 1810 met 'n registrasiewetsontwerp vir Trinidad wat opgevolg is deur 'n dekreet (Order of Council) (Hague 2007: 415, 416).

Hierdie wetsontwerp (Slave registry bill) is op 8 Junie 1819 gedebatteer (“Registrar: Protector” [aanlyn-artikel]).

Die wet is waarskynlik nooit aanvaar nie. Dekrete en proklamasies van die verskillende kolonies kon moontlik die wet oorbodig gemaak het. Selfs in Hague se biografie oor William Wilberforce word niks daarvan gesê dat die wet in die Britse parlement aanvaar is nie. Dit het *de facto* in werking getree.

In April 1816 het Somerset deur middel van proklamasie 'n sentrale register met 'n beskermmer van slawe daargestel. Die doel daarvan was om te keer dat vry persone weer verslaaf word of dat *apprentices* by die slawenetwerk ingeskakel word (Hattersley 1963: 271).

Deur middel van 'n proklamasie van 26 April 1816 is die registrasie van slawe verpligtend gemaak. Die rede hiervoor was dat baie slawe vrygestel is en dit nie altyd moontlik was om 'n onderskeid te tref tussen Vry Swartes en slawe nie. Dit was van uiterste belang dat vrygestelde persone nie weer in 'n staat van slawerny verval nie ("Functions and duties" [aanlyn-artikel]). Dit het beteken dat dit vanaf 1816 moontlik sou wees om 'n databasis van slawetransaksies op te stel, maar so 'n lys is nie geredelik beskikbaar nie. "The total numbers of imported slaves cannot be precisely calculated, since there are no complete records, ..." (Worden & Groenewald 2005: xii). Saamgestelde getalle kan vanaf die opgaafrolle verkry word "Aggregated data from the censuses (opgaafs) (sic) are invoked in certain figures" (Shell 1994/2001: 89, voetnoot 14).

Die verpligte registrasie het nie alleen implikasies vir die demografie nie; maar vir die genealoog beteken dit dat die name van die individuele slawe na 1816 opgespoor kan word (afdeling 7.13.1).

7.6 Verset en onderdrukking

7.6.1 Versetbewegings

Daar bestaan meer as een beskouing oor revolusionêre versetbewegings in die wêreldgeskiedenis. Aan die een kant maak opstandbewegings daarop aanspraak dat hulle hul wortels in ou politieke tradisies of Christelike beginsels het: elke verset, rebellie of rewolusie het weer aanleiding gegee tot verskillende vorms van onrus op ander plekke (Selbin 2013: 111-112). Aan die ander kant is hierdie bewegings gevoed deur radikale nuwe idees en die verval van ontoereikende heersende ideologieë. Een revolusie inspireer die volgende en dit versprei soos golwe regoor die wêreld (Hedges 2015: 12-13). Die ekonomiese faktore wat hierdie verset óf aandryf óf laat bedaar, word nie in hierdie besprekings genoem nie.

Voorbeelde van versetbewegings is die Amerikaanse Rewolusie van 1776 en die Franse Rewolusie van 1789. Die daaropvolgende opstande was die 1789-90 Brabantse Omwenteling (Suidelike Nederlande of België), die 1791 Haïtiaanse Rewolusie, die 1794 Poolse Rewolusie

(Kościuszko-Opstand), die 1794 Fedonrebellie in Grenada en die Ierse opstand van 1798 (Selbin 2013: 111-112).

Die boere van die afgeleë distrikte was nie oningelig oor wat in die res van die wêreld gebeur nie. Ongetwyfeld het die Franse rewolusie as voorbeeld vir hulle optrede gedien, tot watter mate kan egter nie gesê word nie. Hulle het 'n vae idee gehad dat hulle in die voetspore van die Franse gevolg het (Gie 1963: 164). Onder andere het die burgers na hul opponente as aristokrate, “Arestocratse regenten”, verwys (Giliomee 1971: 2; Wilson en Thompson 1985: 312). Teen 1803 is die benamings “Jacobijnen” en “Anglomannen” gebruik (Theal Bel. Hist. Dokt. 3: 191-192).

7.6.2 Voorbeelde van verset. Graaff-Reinet: b2c1d4 Adriaan van Jaarsveld 1797

Graaff-Reinet: Adriaan van Jaarsveld (b2c1d4) 1797

Die Britse besetting het nie die ontevredenheid wat reeds voor die tyd in Graaff-Reinet geheers het opgeklaar nie. Die burgers van Graaff-Reinet wou nie die persoon wat Macartney aangestel het as landdros aanvaar nie. Toe Frans Reinhard Bresler (b4) in 1796 as landdros by die drosdy opdaag, het 'n groep ontevrede burgers die Britse vlag gestryk en geweier om die eed van getrouheid aan Koning George III af te lê (Giliomee 1982: 367; Harlow 1963a: 178). Volgens Bresler was Adriaan van Jaarsveld een van die grootste aanhitters om nie die eed van getrouheid aan koning George af te lê nie.

Op die ou end moes die burgers hulle maar by die onvermydelike neerlê. In 1799 is Adriaan van Jaarsveld (b2c1) egter gearresteer. 'n Aantal burgers onder Marthinus Prinsloo het die drosdy beleër en hom bevry. 'n Militêre mag is teen hulle uitgestuur en hulle is tot oorgawe gedwing. Van Jaarsveld en Marthinus Prinsloo is ter dood veroordeel, maar hulle vonnis is later versag tot lewenslange gevangenskap, en na die teruggawe van die Kaap het hulle kwytskelding ontvang. Van Jaarsveld is egter in die tronk oorlede (Giliomee 1982: 368; Van der Merwe 1951b: 193-4).

Graaff-Reinet: Coenraad de Buys (b3c1d4) 1798

Met die opstand in Swellendam het Coenraad de Buys hom onder die patriotte bevind en ná die Engelse oorname het hy tussen die Xhosas gaan woon. De Buys is van verskillende oortredings

verdink, byvoorbeeld dat hy betrokke was by die Tweede Grensoorlog. Dit is egter nie maklik om uitsluitel daaroor te kry nie (Lichtenstein 1811: 343). Bresler skryf aan Dundas en verwys na die brief van Macartney van 14 Februarie 1798 waarin hy in kennis gestel word dat De Buys voëlvry verklaar is. Bresler het aanbeveel dat De Buys vrygespreek moes word (Theal RCC 2: 365). Selfs as in ag geneem word wie De Buys was, het Macartney steeds heeltemal outokraties opgetree teen die wil van die landdros en heemrade van Graaff-Reinet. De Buys kom ook in die Afrikaanse letterkunde voor in die boek *Buys* van Willem Anker (2014).

Swellendam: Petrus Jacobus Delport (b3c14) 1798

Petrus Jacobus Delport (ook Pieter Jacobus Delport b3c14) het op 17 en 18 Junie 1795 met 'n aantal gewapende manskappe landdros Faure van Swellendam van sy pos onthef en Hermanus Steyn in sy plek aangestel (Beyers 1951: 180). Sy naam verskyn nie op die lys van burgers wat die eed van getrouheid aan die Engelse koning op 14 Desember 1795 op Swellendam afgelê het nie (Giliomee 1971: 42). Macartney het persone wat nie die eed afgelê het nie met verbanning gedreig, en onder dwang het die meeste burgers wel die eed afgelê. Delport het weer geweier om die eed af te lê en op 5 Junie 1798 is hy gevange geneem, na Kaapstad gestuur en met die *Minerva* die land uitgestuur (Giliomee 1971: 65). Hierdie verbanning was binne die mag wat aan Macartney gegee is, maar dit was 'n taktiese fout (Harlow 1963a: 186).

Die opstande in Graaff-Reinet en Swellendam het plaasgevind kort voor die Britse besetting, maar daar is teen Adriaan van Jaarsveld en Petrus Jacobus Delport opgetree ná die Britse oorname, weliswaar omdat hulle nie hul verset gestaak het nie.

Slagtersnek: Freek Bezuidenhout (b4c6d8) 1815

Wat by Slagtersnek gebeur het, is kortliks dat Cornelis Frederik (Freek) (b4c6d8) Bezuidenhout deur 'n Khoi-Khoi-werker, Booy, wat in sy diens was, aangekla is. Die aanvanklike klage het gegaan oor tien riksdalder wat Freek aan hom geleen het en die eienaarskap van 'n verskalf en osse (Leibbrandt Rebellion: 891-892). Bezuidenhout het verskonings aangebied waarom hy nie voor landdros sir Andries Stockenström kon verskyn nie (Leibbrandt Rebellion: 891-2). Die onenigheid tussen Bezuidenhout en Booy het toegeneem en blanke offisiere en Khoi-Khoi-soldate is gestuur om Bezuidenhout te arresteer, maar hy het hom verset en is doodgeskiet. Op sy begrafnis het sy broer Johannes Jurgen Bezuidenhout (b4c6d7) wraak gesweer. Daarop het 'n groep van ongeveer sestig man wapens teen die Britse regering opgeneem. Sonder enige bloedvergieting is die rebelle by Slagtersnek oorreed om hulle te onderwerp; sommige het

oorgegee, ander het probeer vlug. Die vlugteling is in 'n kloof in die Winterberg, Madoersdrif, omsingel. Johannes Bezuidenhout, wat hom teëgesit het, is doodgeskiet en sy vrou, Martha Faber (b4), en hulle dertienjarige seun, Gerrit Pieter (b4c6d7e3), is gewond (Heese 1975/2016: 46; Leibbrandt 1902: 858, 894-895). Die rebelle is verhoor en ses van hulle ter dood veroordeel; een is begenadig, maar die ander vyf is gehang. Die teregstelling is op 9 Maart 1816 op die plaas van Willem van Aardt (b3c7d1), Vanaardtspos, voltrek (Heese 1975/2016: 42, 55). Die teregstelling was niks anders as grusaam nie. Toe luike (valdeure) laat val is, het die toue van vier van die veroordeeldes gebreek en hulle het op die grond geval. Al vier van hulle het gepraat en van die aanwesiges het om genade gepleit. Die laksman het 'n tou vir slegs een persoon van die Kaap saamgebring en die tou wat Cuyler in die regeringspakhuis kon kry, het goed gelyk, maar was vrot. Cuyler beskryf nie hoe die teregstelling verder verloop het nie, maar daar is slegs een gevolgtrekking wat gemaak kan word en dit is dat hulle een vir een gehang is. Die manier waarop die vonnisse voltrek is, het sonder twyfel nog 'n groter indruk gemaak op die gemoedere van die inwoners wat dit gesien het of wat daarvan gehoor het (Leibbrandt Rebellion: 824-825).

Die hele saak is besonder sleg hanteer. 'n Nietigheid (tien riksdaalder en 'n kalf en 'n paar osse) is toegelaat om so uit te brei dat dit 'n baie belangrike gebeurtenis in die geskiedenis geword het, as dit gemeet word aan die aandag wat selfs nou nog daaraan gegee word. 'n Paar jaar gelede is weereens daarvoor berig in die *Argus* (Loos 2015). Daar was ook 'n totale onbegrip aan die kant van die regering. Die minagting waarmee in die verslag van die Raad van Justisie van die opstandelinge gepraat word, wys dat hulle van mening was dat die meeste boere tevrede was met die Engelse regering. Hulle het geen begrip gehad van hoe die mense gevoel het nie (Leibbrandt Rebellion: 858-668).

Die ongenaakbare optrede teenoor opstandelinge het waarskynlik tot gevolg gehad dat verset op die korttermyn onderdruk is, maar op die langtermyn is die ongelukkigheid net vererger.

7.7 Wat van die mense van die Kaap gesê is

7.7.1 Skrywers wat kritiek uitgespreek het

Daar was veral drie skrywers wat ongegronde kritiek op die inwoners uitgespreek het.

Die eerste was Paterson (1789) wat vier reise in die jare 1777, 1778 en 1779 onderneem het.

Die tweede, Barrow (1801), grond sy beskrywing op reise van 1797 en 1798, kort na die eerste Britse besetting. Hy dra sy boek op aan Henry Dundas “onder wie se vaandel die uitgebreide en belangrike kolonie van die Kaap die Goeie Hoop bekom en geannekseer is tot die Britse Ryk, waardeur ons politieke en kommersiële belange in Oos-Indië verseker is”. Hy verwoord só die rede waarom die Kaap ingeneem is (Barrow 1801: Opdrag).

Die derde skrywer is Percival (1804). Hy het twee keer kort besoeke aan die Kaap afgelê; in Augustus 1797 het hy vir twee maande aan die Kaap vertoef en weer in 1801 op sy terugvaart na Indië, toe hy siek geword het en aan land moes gaan. Ook hy beklemtoon die voordele wat die Kaap vir die Britse regering inhou: “’n Blik op die politiese en kommersiële voordele wat van sy besit deur Groot-Brittanje verkry sou kon word” (Percival 1804: Titelblad). Hy glo dat die verbetering in die gewoontes en maniere van die inwoners in dié vier jaar te danke kan wees aan die omgang met die Engelse wat tussen hulle gebly het (Percival 1804: 3).

7.7.2 Die Moodies: Die Spiese se bure op Grootvadersbosch

Benjamin Moodie (a1)

Daar is vantevore na die Moodies verwys as eienaars van een van die plase aan die voet van die Langeberge in die distrik van Swellendam (afdeling 5.7.3 en afdeling 5.7.4). Die Moodies en hul lewe as bure van die Spiese bied ’n goeie manier om die twee families te vergelyk.

Benjamin Moodie (1789 – 1856) is op 1 Januarie 1789/90 gebore en was die tiende *laird* van Melsetter, die landgoed op die eiland Walls in die Orkney-eilandgroep. “*Laird*” is ’n Skotse titel, ’n breë benaming vir die eienaar van ’n groot, gevestigde landgoed. Dit het beteken dat die Moodies lid van die adelstand was, maar van die laer range, die “petty nobility”. Hulle het ook ’n familiewapen gehad en die titel (en wapen) is streng volgens die beginsel van eersgeboortereg geërf.

Die landgoed was in die tyd van Benjamin Moodie diep in die skuld. Hy het tevergeefs probeer om uit die skuld te kom. In 1817 het hy met die samewerking van Hamilton Ross ’n aantal Skotse families genader om by ’n skema aan te sluit om na Suid-Afrika te emigreer. Hulle moes ongeveer £30 passaat vir die goedkoop, onderste, ongerieflike passasiersdek (*steerage*) betaal. Dié wat nie kon betaal nie, is by hom ingeboek. Hulle moes dan in ruil vir reiskoste en uitrusting vir ’n sekere tydperk teen ’n vasgestelde loon werk (Ruvigny 1906: 53; 14; 48).

Die projek was 'n grootskaalse mislukking. In 1816, voor sy vertrek, doen Moodie navraag oor hoe groot die land gaan wees wat aan hom toegeken sal word en waar dit geleë sou wees. So 'n toekenning is waarskynlik nooit gemaak nie (Theal RCC 11: 189, 275).

Moodie het in Junie 1817 saam met die eerste groep van net oor die vyftig immigrante gearriveer terwyl die ander later geland het. Benaderd was daar om en by 200 mans wat van die skema gebruik gemaak het; saam met die vroue en kinders was daar altesaam ongeveer 300 aankomelinge.

Aanvanklik het Lord Charles Somerset die nuwe aankomelinge verwelkom, omdat hy hulle in die Suurveld wou vestig om die oostelike front te stabiliseer. Toe Moodie die plan verwerp, het Somerset hom nie verder ondersteun nie. Moodie se probleme is vererger toe sy vennoot hom van die skema onttrek en baie van die immigrante geweier het om hulle ooreenkomste te eerbiedig (DSAB 1: 487).

Sommige immigrante het wel vir Moodie op Melkhoutboom (later Grootvadersbosch) gaan werk of op grond wat daaraan gegrens het. Ander het op die regeringsplaas Groote Pos werk gekry. Die twee dokters het as medici gepraktiseer. Daar was ook meubelmakers, bouers en padwerkers (MacKenzie & Dalziel 2013: 42-44).

Die skema het vir Moodie 'n finansiële en wetlike nagmerrie geword. Hy kon nie geld maak om Melsetter te behou nie. Soos dinge uitgewerk het, het Benjamin Moodie hom permanent aan die Kaap gevestig. Die Moodies is nou nog in besit van Grootvadersbosch.

In figuur 7.1 word die familie van Benjamin Moodie diagrammaties uiteengesit. Twee van die Moodie-afstammelinge, James Moodie en Thomas Moodie, was krygsgevangenes aan die Boerekant tydens die Tweede Vryheidsoorlog (National Archives WO 108/368; Oorlogsmuseum 2017: Moodie, James; Moodie, Thomas). Die skrywers van die familie was Benjamin Moodie, Donald Moodie, Duncan Moodie en John Wedderburn Moodie.

Donald Moodie (a3)

Donald Moodie (a3) was 'n jonger broer van Benjamin. In 1820 het hy hom by sy broers, Benjamin en John, op Grootvadersbosch aangesluit. Hy is in 1836 deur sir Benjamin D'Urban gevra om amptelike bronne wat handel oor die toestand en behandeling van die inheemse bevolking, in Engels te vertaal. D'Urban se doel was om dr Philip van die London Missionary Society se kritiek op hom in *Researches in South Africa* te weerlê (DSAB 1: 488-490). Moodie

se werk is gepubliseer onder die kort titel, *The Record*, en word nog baie gebruik as verwysingsbron. D'Urban, Moodie en ander, soos John Centlives Chase, was deel van 'n groep Britse immigrante wat die radikale filantropie onder dr John Philip en John Fairbairn van *The South African Commercial Advertiser* teengestaan het (DSAB 1: 489; Watson 2012: 124-125).

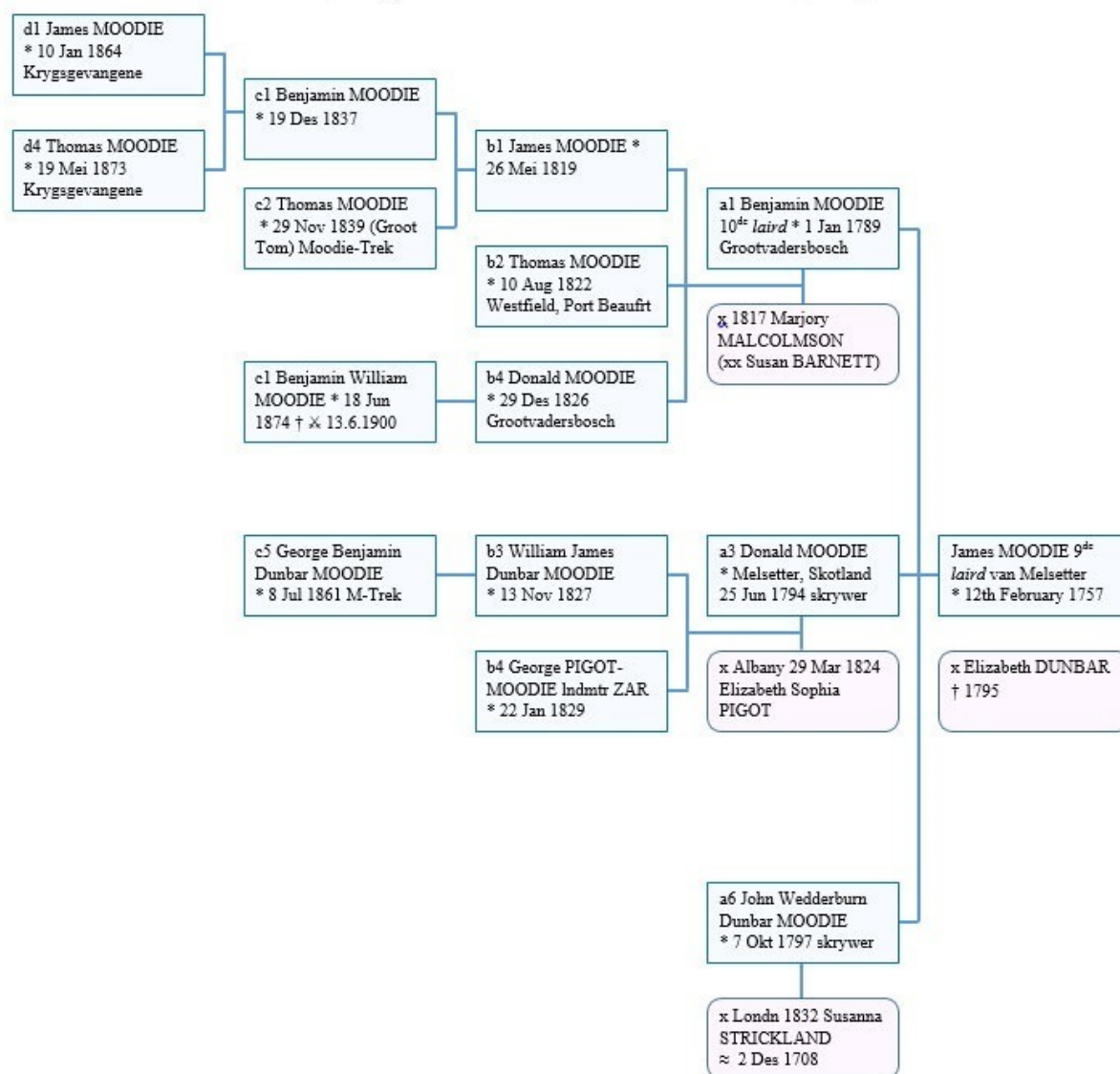
Donald Moodie het ook 'n pamflet van 82 bladsye gepubliseer onder die titel "Correspondence between Donald Moodie, Esq. Compiler and editor of the Cape Records (*The Record*), and the reverend John Philip, D.D. Author of *Researches in South Africa*" (Moodie 1838; Moodie 1841; Philip 1828). Dit het gehandel oor die bewering van Philip dat die hele geslag San of Khoi-Khoi wat nie by iemand gewerk het nie, gevang en uitgeroei moes word. Volgens Theal kon daar nie 'n grondiger weerlegging van sommige van die beskuldigings van dr Philip teen die Kaapse regering in sy *Researches in South Africa* wees nie (Theal. Hist. S.A. 3: 443, 445).

Duncan Campbell Francis Moodie (a3b10)

Donald se seun (a3b10) Duncan Campbell Francis Moodie, het 'n boek oor die Britte, die Boere en die Zoeloes geskryf met verwysing na die Anglo-Zoeloeoorlog van 1879. Sy geskiedskrywing word getipeer as 'n kombinasie van feite en verbeelding (DSAB 1: 491-492).

John Wedderburn Dunbar Moodie (a6)

John Wedderburn Dunbar Moodie (a6) was die sesde kind van die tiende *laird* van Melsetter en die jongste broer van Benjamin en Donald (DSAB 3: 626; Ruvigny 1906: 83; SESA 7: 530). Hy was nie betrokke by Benjamin se skema nie en was ook nie 'n 1820-Britse setlaar nie – hy het nie as deel van 'n staatsondersteunde skema gekom nie, maar as onafhanklike immigrant wat op 12 September 1819 in Kaapstad geland het. Hy het hom by sy broer Benjamin op Melkhoutfontein gevestig, maar later na Kanada geëmigreer en daar gebly. Hy het sy herinneringe aan die lewe op Grootvadersbosch opgeteken en dit is gepubliseer in die boek *Ten Years in South Africa* (Moodie 1835a; SESA 7: 530).

Figuur 7.1: Moodie-familie waarin die verskillende Moodie-skrywers aangetoon word en die twee Moodies wat in die Tweede Vryheidsoorlog aan die kant van die Republieke geveg het

Die een boek wat die storie van Grootvadersbosch en sy mense vertel, is dié van John Wedderburn. Hy is bewus van die egosentriese benadering van die Engelse skrywers ten opsigte van ander nasies:

We often despise the inhabitants of other countries, simply because their manners differ from ours. Perhaps none are more illiberal and prejudiced in this respect than the British. They pass through foreign Countries as if they were beings of a superior order, – Scarcely taking the trouble to conceal the contempt they feel for the people. As for associating with them, and adapting themselves to their manners and habits of thinking,

in order to get an insight into their character, that is a thing rarely thought of (Moodie 1866: 64).

7.7.3 Oorheersing van die vrou deur haar man

Volgens Percival beskou 'n Hollander (Dutchman) sy vrou en familie in 'n heeltemal ander lig as die meeste ander nasies. Vir hom is sy net geskik vir een ding en dit is om na sy huis, sy kinders en sy slawe om te sien. Hy beskou haar as benede hom en omdat sy haarself as minderwaardig beskou, is sy tevrede om in hierdie nederige en onbeduidende posisie te bly (Percival 1804: 253).

Lynreg in teenstelling daarmee beskryf John Moodie die verhouding tussen man en vrou as een waar die vrou oorheers. Die mans is amper oorwegend slaafs onderdanigheid aan hul vroue en hulle kan nie enige reëlins tref met betrekking tot hulle gesamentlike besittings sonder die toestemming van die “ladies” nie (Moodie 1835a: 150).

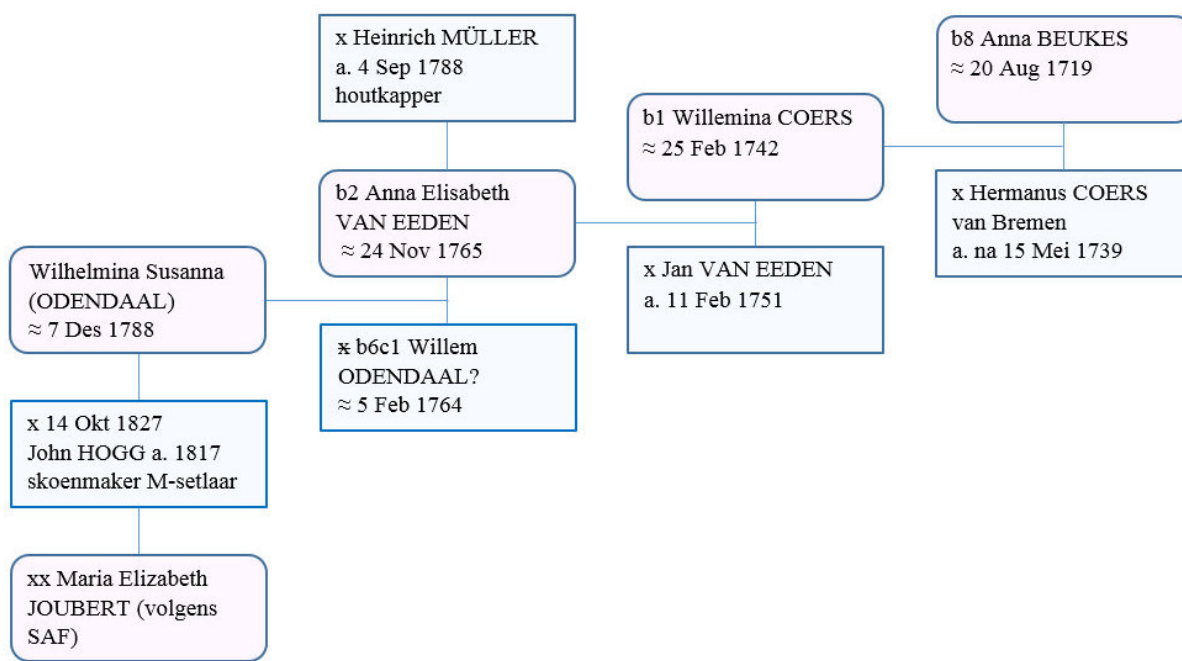
Die manier waarop die boedel beredder is, naamlik dat elke eggenoot een helfte van die ander se nalatenskap erf, het vroue finansiële onafhanklik gemaak. Omstandighede wat die mans dikwels weg van die huis geneem het, het die vroue sterk gemaak. Die geval van Maria Beukes, Anna se suster, wat 'n leeu in die nag gaan skiet het, is reeds bespreek, maar sy was nie die enigste vrou wat op haar eie voete kon staan nie.

Barrow vertel die volgende verhaal van iemand wat in sy geselskap gereis het. Terwyl die man weg was van sy huis, het sy vrou gehoor dat die San 'n klompie van hulle skape weggevoer het. Sy het dadelik haar geweer gevat, op haar perd geklim en saam met een Khoi-Khoi-man in 'n kort geveg met die plunders betrokke geraak. Die rowers het op vlug geslaan en sy het elke skaap teruggekry (Barrow 1801: 251).

Mans en vroue het ook teenoor mekaar as gelykes opgetree. John Moodie vertel van een van hulle bure op Grootvadersbosch waar die man en vrou baie met mekaar vasgesit het. Die vrou het haar geensins laat onderkry deur haar man nie. Die persone in hierdie verhaal was Heyn Müller,⁶ 'n Pruisisese setlaar wat met 'n Kaapse meisie getroud is. Sy vrou was niemand anders

⁶ Moodie se spelling

nie as Anna Elizabeth van Eeden, Anna Beukes se kleindogter wat 'n buite-egtelike kind by Willem Odendaal gehad het (afdeling 6.3.2) (VOC Opvarenden: Mulder).

Figuur 7.2: Hein Muller en sy vrou Anna Elizabeth van Eeden se voorgeslag en nageslag.

Anna Elizabeth was baie geïnteresseerd in jagverhale en het graag vertel hoe sy wilde diere wat haar tuin inneem, van kant maak. Een maanlignag toe haar man nie tuis was nie, het haar honde 'n wildevarc wat haar groenmielies en pampoene verniel het, gevang. Toe sy die dier hoor skree, het sy uitgehardloop met 'n lang mes. Twee van haar honde het die dier aan sy ore beetgehad en sy het sonder huiwering die mes in die varc se hart gesteek. Die wildevarc was waarskynlik die bosvarc (*Potamochoerus larvatus*), want dit is die enigste spesie van die familie *Suidae* wat suid van die Sahara voorkom. Dit is nie die “wild boar” (*Sus scrofa*) nie (Haltenorth en Diller 1980: 29).⁷ Anna se gedrag het Moodie afgeskrik: “I could not help recoiling from her during this recital with a mixed feeling of horror and fear, as if she would have served me as she did the pig, on the slightest provocation (Moodie 1835a: 273).

⁷ Haltenorth en Diller (1980) noem die spesies nog *Potamochoerus porcus*, maar alle internet-bronne gee aan dat die naam intussen verander is na *Potamochoerus larvatus*.

Hein Muller,⁸ of ou Heyn soos hy genoem is, was – volgens sy soldyrekening – Hendrik Mulder van “Hessel” (Hesel) in Oos-Friesland (Noordwes-Duitsland) wat op 4 September 1788 as bosskieter met die skip *Texelstroom* in Tafelbaai aangekom het. In Desember 1791 het hy, nadat hy sy skuld afbetaal het, burger geword (VOC Opvarenden: Mulder 1788). Vier maande later trou hy met Anna van Eeden. Hy was ’n man wat ses voet lank was en baie atleties. Desondanks was Anna opgewasse teen hom; sy met haar “manlike ingesteldheid” kon nie altyd onderdanig wees aan haar man se streng voorskrifte nie. Op ’n keer het sy in ’n lemoenboom geklim om weg te kom van hom af en van die lat wat hy rondgeswaai het, terwyl hulle aangehou argumenteer het (Moodie 1835a: 274-5).

7.7.4 Kritiek op die boere se landboumetodes

Die verhouding tussen die gevestigde inwoners onderling en tussen die Britte en die Kaapse burgers was nie goed nie. Die Engelse hoër klas bewindhebbers het met ’n superieure houding op die boere neergesien en baie aspekte van hul lewenswyse gekritiseer.

Die landbou het baie deurgeloop, veral onder Robert Percival. Hy begin deur ander uitvoerprodukte aan te beveel, soos sy en olywe (Percival 1804: 219). Sy is nooit suksesvol in Suid-Afrika geproduseer nie en olywe eers in die twintigste eeu.

Percival kritiseer ook die boere se landboumetodes: hulle manier om die lande te bemes, hoe hulle koring dors en hulle gebruik van strooi. Hy kritiseer veral hulle gewoonte om die koring met perde en osse te trap, in plaas daarvan om dit met stokke te slaan soos in Engeland (Percival 1804: 219). Percival is verkeerd. Dit is wel waar dat koring gemors word deur dit te trap, maar dit is al sedert antieke tye die ou beproefde metode; slegs op klein skaal is ander metodes soos die slaan van die oes gebruik (Murray 2000: 524). Ook in sekere kolonies in Amerika (waar die graanproduksie groter was as in Engeland) was dit te tydrowend om die graan met ’n dorsstok te slaan, maar is osse of perde gebruik om die graan op ’n dorsvloer te trap (Hurt 2002: 60).

Nog iets wat Percival kritiseer, is die wyn wat in die Kaap gemaak is. Volgens hom het die Nederlanders nooit die kuns van wynmaak bemeester nie. Hy propageer wingerdstokke wat opgelei is en verontagsaam die besware van die boere dat, wanneer druiwe hoër groei, die sterk

⁸ Hy word as Mulder in die skeepsoldyboeke aangeteken. Hoge verwys na hom as Heinrich Müller (Hoge 1946: 284)

wind 'n probleem is (Percival 1804: 178). Hoewel Engeland, volgens hom, nie geskik is vir die produksie van wyn nie, het 'n paar Engelse immigrante, sonder ondervinding van wynboerdery, dit tog hier ter plaatse probeer, maar moes opgee omdat hulle “nie genoeg slawe gehad het om vir hulle te werk nie” en as gevolg van “die jaloesie van die Nederlanders” (Percival 1804: 179). In werklikheid het hulle nie die mas opgekom nie. Selfs Jacob Rohland wat van die wyngebiede in Duitsland gekom het, het van wynboerdery na gemengde boerdery oorgeskakel (afdeling 6.3.2).

Vandag is dit bekend dat daar verskillende maniere is om wingerdstokke te hanteer: bosstok, opgeleide wingerde en stok-by-paaltjie. Die ouer bosstokwingerde lewer wyn van hoë gehalte (*Landbouweekblad* 2015: 5; *Landbouweekblad* 2017: 6). Percival se kritiek is nie net ongegrond nie; hy neem ook nie die beperkinge waarbinne gewerk moet word of die markbewegings in ag nie.

Daar is wel verslae dat daar wyn van baie goeie gehalte soos Constantia, muskadel en steenwyn, geproduseer is. Volgens Stavorinus was die Constantia-wyne baie lekker en was dit die duurste van alle wyne (Stavorinus 1798: 545). Een Engelsman wat wel wyn gemaak het, was Benjamin Moodie, die Spiese se buurman. Sy wyne was van 'n minderwaardige gehalte en het net-net die koste van verbouing oorskry. Die vraag ontstaan hoekom die boere van Swellendam, insluitende die Spiese, dan hoegenaamd wyn produseer het. Volgens Moodie het van die Nederlanders 'n nut vir die wyn gevind deur dit in die grensdistrikte vir beeste en skape te ruil (Moodie 1835a: 333).

Selfs lady Anne Barnard spreek kritiek op die landboumetodes uit. Tydens 'n besoek aan Stellenbosch in 1797 gaan kyk sy na hoe die dorpie en die landskap van bo van 'n heuwel af lyk. Volgens haar sou die vallei ryk en vrugbaar wees indien dit goed bewerk sou word (“were it well cultivated”), maar die boere is slegte boere. Grond wat nie vir landbou gebruik word nie noem sy “barren and neglected” (Barnard & Anderson 1924: 48). Sy ignoreer faktore wat die gebruik van grond beïnvloed, soos die drakrag van die weiding en die hoeveelheid water wat vir besproeiing beskikbaar is. Weens die verskil in reënval tussen Suid-Afrika en Brittanje, kan die voorkoms van die veld in die onderskeie lande glad met mekaar nie vergelyk word nie.

7.7.5 Die gewoonte om tee te drink en te rook

Daar is sekere gebruike waarna in baie vertellings verwys word. Twee dinge wat opgeval het, is dat die vroue tee gedrink het en die mans gerook het. Daar word reeds in 1685 na die gewoonte om tee te drink, verwys. Guy Tachard was een van ses Jesuïete wat deur Lodewyk XIV van Frankryk na die Ooste gestuur is om onder andere die lengtegraad van die Kaap te bepaal. Hulle is deur Van der Stel in die fort onthaal en kommissaris-generaal Hendrik Adriaan van Reede tot Drakenstein is gevra om hulle gasheer te wees. Nadat Tachard die doel van sy besoek bekend gemaak het, is hulle tee aangebied: “They brought us Tea, as it is the Custom amongst the People of the East-Indies...” (Tachard 1688: 50; Heniger 1986: 74, 75).

In die dagboek van Adam Tas vertel hy hoedat tee en rook deel was van sosiale verkeer in 1705. Die vroue het “teetje gedronken, enz. en wij met elkanderen eenige glaasjes wijn en eenige pijpjes met smookkruid” gerook (Tas 1970: 36).

Die gewoonte om pyp te rook het saam met die soldate en matrose op die VOC-skepe na die Kaap gekom. In Johannes Spies se kontrak as leenkneg word nie aangedui dat hy van tabak voorsien moes word nie, maar slegs sy loon, kos, drank en goeie huisvesting word genoem (afdeling 5.5.1). Toe hy egter vir Spiering in diens neem, moes hy vir hom maandeliks twee pond tabak gee (afdeling 5.7.5).

Een gewoonte wat ook vir Benjamin Moodie uitstaan, is die baie tee wat die vroue gedrink het. Die gasvrou het in die voorhuis op ’n hoërugstoel voor ’n klein tafeltjie gesit waarop teekoppies en pierings die hele dag reggestaan het. Die water is in ’n blink koperketel op ’n konfoor met kole die heeltid aan die kook gehou (Moodie 1866: 126). Hulle het enige tyd van die dag tee gedrink en sou nog meer gebruik het as dit goedkoper was (Moodie 1835b: 126).

7.7.6 Die gebruik van alkohol

Een van die baie dinge waarvan Barrow die boere beskuldig, is die oormatige gebruik van alkohol. Volgens hom ly die mans in hul middeljare aan edeem (watersug) as gevolg van ’n sittende lewenstyl, voedsel ryk in dierevet, die drink van sterk drank, die rook van tabak en die gewoonte om, as hulle moeg is, in die middel van die dag te slaap (Barrow 1801: 43). Die vermaak van die inwoners is meestal van die sensuele soort, veral om te eet, te drink en te rook; veral die twee laasgenoemdes wat sonder onderbreking die hele dag aanhou (Barrow 1804: 393).

Die rook van tabak gee 'n leidraad waarom die Kaapse mans soveel jonger as die vroue gesterf het. Die gebruik van tabak verhoog inderdaad die risiko van hartversaking en hartversaking kan 'n oorsaak wees van edeem, dit wat Barrow “dropsy” noem (“Heart failure” 1998-2018 [aanlyn-artikel]).

Wat die oormatige gebruik van alkohol betref, word dit deur Boniface weerlê. Volgens hom het 'n Amerikaanse predikant aan die einde van 1831 die *temperance movement* (matigheidsbeweging) na Suid-Afrika gebring. Hierdie beweging het min wyn aanbeveel en geen sterk drank nie, behalwe in geval van siekte. In antwoord op the “temperance society” vertel Boniface dat hy nou al vir vyf-en-twintig jaar die land ken en dat daar geen volk op aarde is wat matiger in hulle gebruik van alkohol as die Suid-Afrikaanse volk is nie – niemand wat hom geken het, sou hom van vleiere verdink nie (Boniface 1832: ix-xvi). Hy skryf 'n klugspel en dra dit op aan 'n volk wat gruwelik gehoon en gelaster is, maar in werklikheid 'n voorbeeld van matigheid en nog ander Christelike deugde is (Boniface 1832: vii).

7.7.7 Die luiheid van die inwoners

Paterson verwys na 'n boer wat baie beeste gehad het, maar skaars 'n huis gehad het om in te leef, en wat nie koring geplant het nie. Hy skryf dit toe aan “so indolent a disposition” (Paterson 1789: 84). Van der Merwe (1945/2006: 217) verwys hierna en gee 'n moontlike verduideliking waarom die boer nie 'n goeie huis gebou het nie. Benewens 'n gebrek aan goeie hout en kalk, het die volgende faktore bygedra: ambagsmanne was skaars, die boere was tevrede met hul lewenstandaard, hulle bestaan was onveilig, trekboere se hoë graad van mobiliteit en seisoenmigrasies wat noodsaaklik was as gevolg van weersomstandighede en beskikbare weiveld (Van der Merwe 1945/2006: 215-221).

Wat Barrow se uitlatings betref, is dit nie eers nodig om daarop kommentaar te lewer nie, dit spreek vanself:

If the Dutch have been too indolent to domesticate the quacha and the zebra, it is less a matter of astonishment that no attempts have been made on the fierce and powerful buffalo. Any other nation, possessing the Cape for one hundred and fifty years, would certainly have effected it (Barrow 1801: 130).

Percival beskryf die gebruike by begrafnisse en die tafelgewoontes wat hy waargeneem het, en maak op grond daarvan uitsprake oor die “Dutch” se karakter en maniere. Behalwe luiheid voeg

hy ook nog ongemanierdheid by hulle karaktereenskappe. Hy beskou die dra van hoede as 'n teken van swak maniere, sonder dat hy die gevaar van sonbrand in ag neem (Percival 1804: 265). Hulle gewoonte om na ete aan die tafel te sit en rook, sou in Engeland as ongemanierd en brutaal beskou word. Hierdie standpunt moet gesien word in die lig van die uitsonderlike Engelse gewoonte dat die vroue na ete na die *drawing room* (ontvangskamer) gaan voordat die mans begin het om portwyn te drink en hulle sigare te rook ("Entertaining Visitors" 2010 [aanlyn-artikel]).

7.7.8 Die werk wat gedoen moes word

Ten spyte van John Moodie se erkenning van die vooroordeel van die Engelse, spreek hy sy eie vooroordeel uit. Hy beskou die "Dutch" as flegmaties, traag, swaar, langsaam en lomp in hulle bewegings (Moodie 1835a: 33, 170; Moodie 1866: 96). Dit verklaar nie hoe hulle dan akkuraat kon skiet en goed kon perdry nie. Hy verklaar nie hoe die werk gedoen gekom het nie. Volgens sy eie vertelling was drie mense nodig om te ploeg: die boer hou die handvatsel vas, 'n Khoi-Khoi of slaaf dryf die osse met 'n lang sweep aan en 'n klein seuntjie lei die osse met 'n riem. Die saaiseisoen duur vier of vyf maande en na die oes moet die koring gedors word. Verder moes skape geskeer en beeste gemelk word (Moodie 1835a:117-121; 1866: 131).

Ook die vroue beskryf Moodie as flegmaties. Baie van hulle is mooi as hulle jonk is, maar wanneer een trou, gaan sit sy gewoonlik op 'n sitplek langs 'n klein tafeltjie in die voorportaal vanwaar sy nie opstaan as sy dit kan verhelp nie (Moodie 1835a: 170). Moodie verduidelik ook nie hoe sy haar werk gedoen gekry het nie. Hy maak waarskynlik die fout om te aanvaar dat haar gedrag wanneer sy gaste het nie verskil het van wanneer sy alleen in haar huis is nie. Vroue het onder andere konfyt gekook, vrugte ingelê, asyn gemaak, vrugte gedroog en beskuit gebak (Claassens 2003: 278, 298, 300, 370, 301-302). Om vleis te bewaar, is dit gepekkel of gerook. Beesvleis is gedroog om biltong te maak (Claassens 2005: 238, 242). Verder is eiers uitgehaal, melk gekarring en botter sowel as seep en kerse gemaak (Claassens 2005: 93, 244).

De Jong skryf dat seep gemaak is deur gannabos te verbrand en van die as tot loog te kook. In hierdie loog word dan allerhande soorte vet gevoeg waarna 'n mens dit vir vier of vyf dae en nagte laat deerkook en seker maak dat dit van tyd tot tyd geroer word. Eindelik word die seep van die loog geskei.

Suikerbosstroop word verkry deur die vog wat in die suikerbosse (*Protea Repens*) opgevang word in 'n emmer te vergader, deur 'n doek te laat loop en dan die stroop te kook (De Jong 1802b: 113).

Om mebos te maak, is die grootste en beste appelkose gebruik en dit is met skil in al in soutwater laat lê. Daarna is die pitte uitgehaal en die appelkose vir twee dae in die son gedroog, waarop die gedroogte appelkose laag vir laag met suiker in 'n fles gepak is, wat dit die kenmerkende suur-sout smaak gegee het (Bauermeister 2002: 512).

Verskillende gebruike en maniere van die mense het Moodie ook vreemd gevind. Mans het altyd hul hoede afgehaal en mekaar die hand gegee, volgens Moodie op 'n koue manier sonder hartlikheid (Moodie 1866: 97). Hy beskou hulle as die mense met die grofste maniere wat hy ooit ontmoet het en hou as rede voor dat hulle openlik oor enige onderwerp praat (Moodie 1835a: 169).

7.7.9 Die gasvryheid van die Kaapse mense

Verwysings na die gasvryheid van die mense op die platteland loop soos 'n goue draad deur die beskrywings van reisigers. Die meeste verwysings na gasvryheid het te doen met kos en huisvesting wat vir reisigers aangebied is. Dit is as vanselfsprekend beskou – dit was nie eers nodig om te vra nie. Omdat daar geen herberge op die platteland was nie, het gasvryheid oral geheers “die Gastfreiheit herrschet im ganzen Lande”. Dit het nie alleen die gaste behels nie, maar ook die gaste se trekvee; die perde en die osse is op die weiding losgelaat, selfs in skaars tye (Mentzel 1787: 20).

Nieteenstaande die negatiewe van die Engelse reisigers was hulle ervaring van gasvryheid positief. William Burchell wat vanaf 1810 'n lang reis deur Suid-Afrika afgelê het, moes al redelik gewoon gewees het aan wat om te verwag en praat van die “koloniale gasvryheid”. Op sy reis na Graaff-Reinet was die eerste inwoner, Jacob van Wyk, egter allesbehalwe gasvry. Dit was egter in teenstelling met die gasvryheid van die ander persone. Piet Vermeulen se vrou wat hom aan huis ontvang het, Nieuwerk (Van Niekerk) wie se huis in 'n treurige toestand was, maar wat hom nogtans gasvry ontvang het, ds. Kicherer by wie hy 'n paar dae siek gelê het en Hendrik Lubbe by wie hy geëet het en wie se vrou vir hom 'n karos (skaapvelkombers) gegee het – almal is beskou as besonder gasvry (Burchell 1824: 104, 105, 112, 119, 166, 175). Nie ver van die Eersterivier af nie is hy dadelik genooi vir ete, saam met ander gaste. Omdat dit 'n pad was

waarop dikwels gereis is, het baie mense hier aangedoen (Burchell 1822: 85) By 'n ander geleentheid is hy en sy medereisiger op 'n vriendelike en gasvrye manier genooi om oor te slaap (Burchell 1822: 93).

Lady Anne Barnard wat verskeie jare in die Kaap gebly het, beskryf een van haar gasvroue as “a perfect Dutch woman” wat aan hulle 'n uitstekende ete voorgesit het (Barnard & Anderson 1924: 159).

Gasvryheid wat aan reisigers betoon is, was kenmerkend van alle lae van die bevolking. Hendrik van Zyl wat opvallend meer armoedig was as die ander koloniste wat Lichtenstein tot op daardie stadium leer ken het, het hulle gasvry ontvang (Lichtenstein 1811: 116). Dieselfde word gesê van mense in leiersposisies. Lady Anne Barnard en haar man Andrew het een nag oorgeslaap by ds Aling wat van 1784 tot 1800 predikant van Drakenstein was. Die twee mans het 'n gesprek gevoer wat tot twaalfuur die nag geduur het (Barnard & Anderson 1924: 55; Olivier & Geldenhuys 1952: 32). Thunberg het middagete geniet by die landdros van Swellendam, Joachim Mentz, wat hom met die grootste gasvryheid ontvang het (Thunberg 1795a: 167).

'n Ander gebeurtenis waarna sy verwys, is van 'n skip wat in die moeilikheid geraak het en in Algoabaai in gedryf is. 'n Paar van die bemanning het oorland na die Kaap gestap. Hulle beskryf die landskap as yl, maar die grond as goed en die mense as gasvry en hartlik (Barnard & Anderson 1924: 77).

By 'n ander geleentheid is sy en haar geselskap op pad vanaf die Brandvlei-warmwaterbron terug na Kaapstad toe sy teen middagete by 'n boer aangekom het. Sy vertel dat by so 'n geleentheid 'n uitnodiging nie nodig is nie – die boer aanvaar dat die besoekers sal wil eet. Die vroue in die huis het klere gemaak. Lady Anne sê dat werk daar mode was en sy het aan almal naalde en gare gegee. Die boer wou geen betaling ontvang nie. Hierdie boere was baie gasvry en sy het gehoor dat hulle met alle mense so was (Barnard & Anderson 1924: 213).

Ook in terugskouende studies word van die koloniste gesê dat hulle altyd gasvry was. Geen vreemdeling, ongeag nasionaliteit, wat aan iemand se deur geklop het en kos en skuiling gevra het, sou weggewys word nie. Hulle sou verblyf verskaf word en hulle perde sou versorg word. Betaling is nooit verwag nie. Dit sou moeilik gewees het om meer gasvrye mense as dié van Suid-Afrika te kry. Selfs reisigers wat die skerpste kritiek uitgespreek het, het lof gehad vir die gasvryheid wat aan hulle betoon is (Botha 1926: 86, 108).

7.7.10 Wreedheid teenoor diere

Daar is min gevalle bekend waar die krag van vooroordeel so duidelik geïllustreer word as in twee beskrywings van die boere se behandeling van hulle trekosse. In September 1797 was John Barrow en sy geselskap waarskynlik in die omgewing van die Sondagsrivier. Sy verwysing na die “Kareegarivier” (Kariegarivier) plaas hom tussen Port Elizabeth en Port Alfred. Hulle moes in ’n kloof afgaan om ’n rivier oor te steek en daarna weer ’n steil opdraand op. Dit was die moeilike deel; die eerste wa het omtrent honderd meter gevorder, maar kon nie verder gaan nie en na ’n lank gesukkel is die voorspan ook ingespan. Voor dit gedoen is, terwyl die osse op hulle knieë gesukkel het, het ’n boer sy mes uitgehaal en een van die osse verskeie snywonde toegedien in die ribbes, die lies en die dik deel van die bobeen. Dan gaan Barrow voort deur te sê dat hy die wonde gemeet het en dat sommige wonde ses tot sewe duim lank was en so diep dat hulle twee duim oopgegaan het as die dier geloop het. Hierna moes die dier die wa nog vir drie uur trek (Barrow 1801: 182).

Volgens Barrow se beskrywing moes dit algemene gebruik gewees het. Een boer het blykbaar gespog dat, slegs deur sy mes te slyp, die osse sal begin galop. ’n Ander persoon het gespog dat hy die os so baie steke gegee het dat daar omtrent niks meer plek oor was om te steek nie en dat hy toe die os in die hart gestek het. By ’n ander geleentheid het hy vuur onder die os se maag gemaak. Daar is nie ’n verduideliking van hoe ’n gewonde os nie flou word of hoe hy iemand sou toelaat om sy wonde te meet nie.

Otto Mentzel se indruk van die boere se houding teenoor hulle osse is die direkte teenoorgestelde. Hy vertel hoe die probleem om ’n rivier oor te steek soms die gevolg het dat osse hulle lewens verloor. Hy gebruik die Nederlands “Mannig (menig) braaf voor- of achter os” is op hierdie manier dood. As die eenaar weer by die plek verbygaan waar hy een van sy gewaardeerde osse verloor het, sal hy nooit die geleentheid laat verbygaan om sy os by die naam te onthou nie. Mentzel wys daarop dat die eenaars spesiale name aan al hul trekosse gee. Hoewel hulle die osse rigting kon laat verander deur hulle lang swepe te gebruik, het ’n harde roep soos “Stuurman hot! Schieman haar!” die beste uitwerking gehad. Die boere het hulle osse *Schieman*, *Bootsman*, *Schipper* of *Stuurman* genoem: almal name wat met ’n seevaart te doen het (Mentzel 1787: 22-23; Mentzel 1921: 23-24).

Barrow se beskrywing is ’n goeie voorbeeld van hoe ekstreme/afwykende gevalle nie gebruik moet behoort word nie (afdeling 1.2.4).

7.8 Die interpretasie van die kritiek

Nie al hierdie beskrywings is sonder meer aanvaar nie. Veral Lichtenstein kritiseer Barrow se siening van wat hy noem die “*africanischen Colonisten*” (Afrikaanse koloniste). Een voorbeeld van die talle besware wat Lichtenstein opper is: Wanneer “Herr” Barrow luiheid voeg by die baie laste waarmee hy die Afrikaanse koloniste opgesaal het, neem hy nie die verskille in landbou en klimaat in ag nie. Lichtenstein moet homself afvra of die mense wat hy leer ken het dieselfde mense is wat die veelgeroemde Barrow as sulke barbare beskryf het (Lichtenstein 1811: 76-77; Lichtenstein 1812: 48).

Dit is egter te betwyfel of baie Engelssprekende lesers ooit Lichtenstein se weerlegging van Barrow se uitsprake gelees het.

Piet Retief verwys ook na die negatiewe kritiek in sy manifes. Hy verwys na onregverdigbare blaam wat op hulle geplaas word. Retief het waarskynlik vir dr John Philip in gedagte gehad, want hy noem Philip en mense soos hy “interested and dishonest persons under the cloak of religion” waarmee hy waarskynlik bedoel “partydige en oneerlike persone onder die dekmantel van godsdiens” (JMK 2013 [webwerf]).

We complain of the unjustifiable odium which has been cast upon us by the interested and dishonest persons under the cloak of religion, whose testimony is believed in England to the exclusion of all evidence in our favour; and we can foresee as the result of this prejudice, nothing but the total ruin of the country (JMK 2013 [ander webwerwe]).

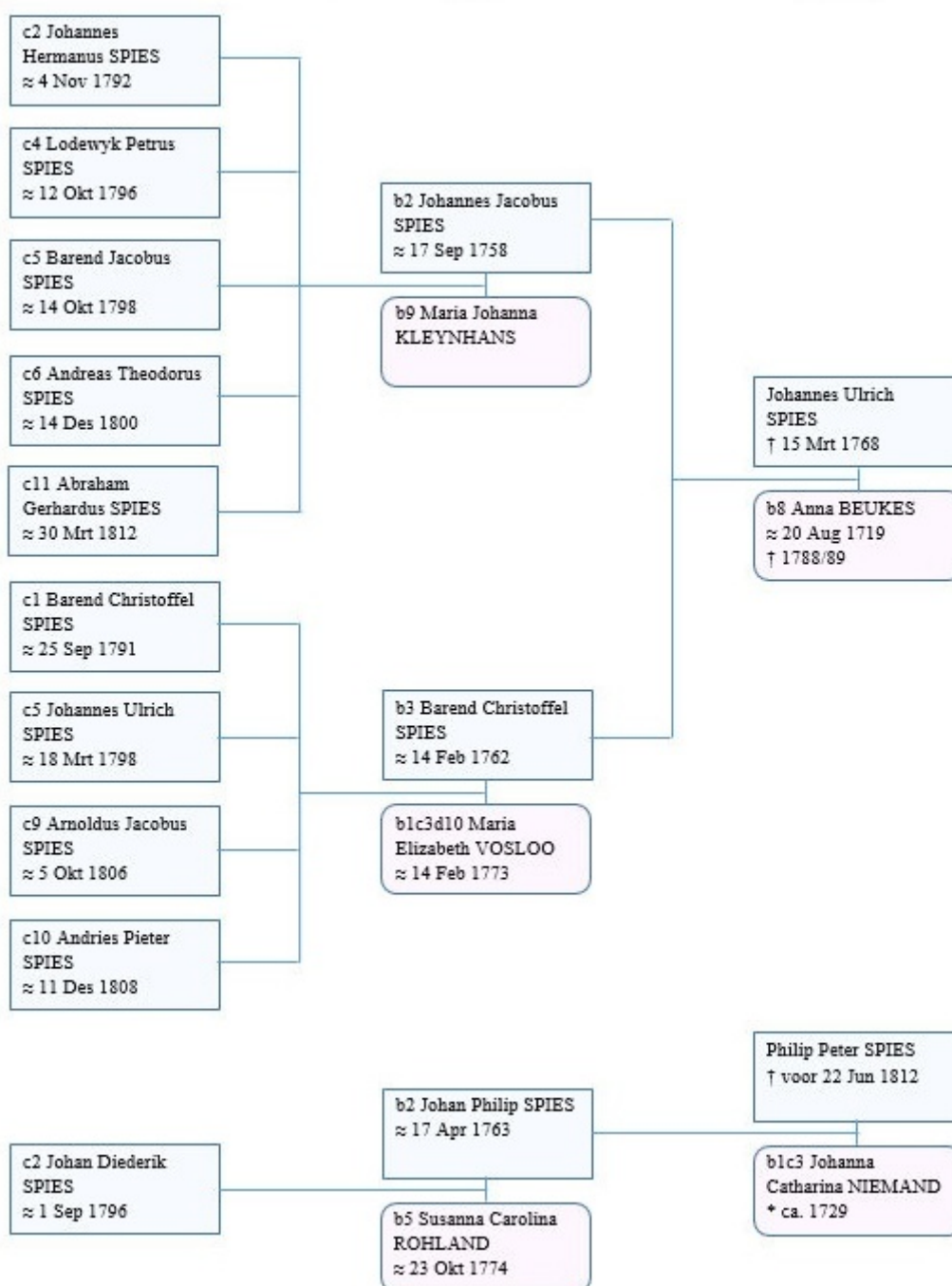
Daar is hierbo verwys na Donald Moodie se weerlegging van baie van Philip se bewerings (afdeling 7.7.2), maar die indruk wat die kritiek op die inwoners gemaak het, kon nie ongedaan gemaak word nie.

7.9 Die Spies-familie: elf stamme

Die twee takke van die Spies-familie, naamlik dié van Johannes Ulrich van Amberg en die van Philip Peeter van Wachenheim deel netjies in tien stamme in (figuur 7.3).

Johannes Ulrich se twee seuns het nie ver van mekaar af nie aan die voet van die Langeberge op Grootvadersbosch en Oude Bosch gebly. Philip Peeter se kinders het in Kaapstad gebly.

Teen die middel van die negentiende eeu tree nog 'n groep Spiese na vore – hulle was die nageslag van slawe wat die van Spies as hul eie aanvaar het. Daar is byvoorbeeld 'n Willem Spies wat in Riversdal 'n kind laat doop in 1850 en 'n Fortuin Spies wat in ongeveer 1853 in Colesberg gebore is.

Figuur 7.3: Die tien stamme van die Spiese wat van Duitse oorsprong was.

Die een persoon van wie 'n samehangende geslagsregister opgestel kon word, was Mentoer⁹ Spies. Mentoer van Mosambiek het in 1816 op Oudebosch gebly en Mintoer Spies is in 1929 op Knysna oorlede. Daar word aanvaar dat hulle pa en seun was.

Behalwe die Kaapse Spiese, was die eerste woonplek van al die takke van die Spies-familie in die gebied wat toe die distrik van Swellendam was, insluitende die Mentor Spies-tak. Hiervandaan het hulle oor die land versprei. Die takke kan van mekaar onderskei word deur die woonplek waar hulle uiteindelik gevestig is.

7.10 Johannes Jacobus Spies de Oude (b2): pa van vyf seuns

In vorige hoofstukke is beskryf hoedat Anna Beukes seker gemaak het dat Johannes Jacobus na haar dood in beheer van 'n plaas was (afdeling 5.10.1). Omdat die plaas 'n leningsplaas was, het hy dit nie besit nie, maar hy kon die opstal op die plaas verkoop (Gie 1963: 153; Giliomee 2004a: 22). Daar is geen verwysings na enige primêre bron vir hierdie gebruik nie. Dit was waarskynlik net 'n konvensie. Die eerste keer wat dit aangeteken is dat 'n opstal op 'n veiling verkoop is, was op 27 November 1713 toe 'n opstal geleë in die Tygerberg vir 336:5 1/2 riksdalder verkoop is (TANAP MOOC 8/3.15). Die bedrae wat vir plase self betaal is, was baie hoër.

Die enigste implikasie van die verkoop was dat die nuwe eienaar van die opstal verantwoordelik sou wees vir die rekognisiegeld op die plaas. Eers vanaf 1790 word oordragkoste op die verkoop van opstalle gevra (TANAP C. 189: 144-275; Wilson & Thompson 1985: 291).

Johannes Jacobus Spies se eerste vrou, Margaretha Johanna Kleinhans, is voor die doop van hulle dogter in 1789 oorlede (afdeling 6.2.2). Die inventaris van haar boedel gee ook 'n goeie insig in Johannes se besittings op daardie stadium. Die opstal is vir 200 riksdalder waardeer. Die ossewa was ook baie werd, 100 riksdalder. Hy het twee slawe besit: August van Malabar en Jason van Mosambiek. August was oud en gebreklik en is gewaardeer teen 50 riksdalder, maar Jason was baie werd, naamlik 200 riksdalder. Verder het sy besittings bestaan uit plaasgereedskap en gereedskap vir houtwerk, asook houters vir die maak en bewaring van wyn,

⁹ Die naam word op verskeie maniere gespел. Pa en seun word Mentoer, Mentor of Mintor genoem.

en 'n brandewynketel. Daar was die gewone meubels, kombuisware en 'n geweer. Een ding wat almal gehad het, ook Johannes Spies, was 'n ryperd (TANAP MOOC 8/50.58 en 8/50.58b).

Na die Britse oorname van die Kaap moes Johannes Jacobus Spies die eed van getrouheid aan koning George III van Groot Brittanje teken:

Ik sweer dat ik gehouw en getrouw zal zyn aan zyne majesteit George den Derde van Godes Genade Koning van Groot Brittannie, Vrankryk, Ierland, verdediger van het geloof (1/SWM 12/90: 167).

Johannes Jacobus teken sy naam, maar Barend Christoffel maak 'n merk “eigenhandig ten neder gesteld”.

In 1818 word Johannes Jacobus Spies aangestel as opsigter oor die woud Grootvadersbosch. Hendrik van As het, nadat hy Melkhoutboom aan die Moodies verkoop het, op die dorp Swellendam gaan bly. Hy kon nie meer sy pligte as opsigter van die inheemse bos, Grootvadersbosch, nakom nie en Johannes Jacobus Spies is vir die pos aanbeveel op grond daarvan dat hy 'n baie eerlike boer was: “and as there lives close to it a very honest farmer of the name of Johannes Jacobus Spies Senior, I beg leave to recommend this man for that situation” (CO 2611 No. 30 Swellendam 24 April 1818).

Dit is 'n baie waardevolle getuigskrif om te kry in die tyd toe daar sulke sterk kritiek teen die inwoners uitgespreek is.

Op grond van hierdie aanbeveling het lord Charles Somerset op 1 Julie 1818 vir Johannes Jacobus Spies aangestel as opsigter van die woud op Grootvadersbosch (Theal RCC 35: 61). Hy het die pos tot ten minste 1827 beklee.

In die twintig plus jaar wat Johannes Spies en Susanna de Jager getroud was, het hulle tien kinders gehad, waarvan vyf seuns was. Susanna is voor haar man oorlede, in 1813 (KAB MOOC 7/1/65 29). Haar oudste dogter, Apollina Catharina Spies, wat met Jan Melis getroud was, was moontlik daar om na die huishouding om te sien. Jan Melis het in 1824 gearriveer en baie jare hier gebly, maar nooit enige besittings bymekaar gemaak nie.

Johannes Jacobus Spies het ses seuns gehad. Een van die seuns is jonk oorlede. Frederick Johannes Spies (c8) is op 7 April 1805 gedoop, maar volgens die aantal seuns op die opgaafrolle is hy tussen 1806 en Maart 1807 oorlede. Hy het nie eers twee jaar oud geword nie.¹⁰

Van Johannes se seuns het vyf seuns 'n nageslag gehad: Johannes Hermanus (b2c2), Lodewyk Petrus (b2c3), Barend Jacobus (b2c5), Andreas Theodorus (b2c6) en Abraham Gerhardus (b2c11).

Opgaafrolle

Johannes Jacobus Spies was 'n suksesvolle boer. Vir baie jare is sy belasting aangeslaan op £4000. Teen die einde van sy lewe het hy egter afgeskaal (tabel 7.2; tabel 7.3).

Slawe

Eienaarskap van slawe is op verskillende maniere geboekstaaf. Anna Böeseken het in haar boek *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658-1700* slawetransaksies aangeteken tot met 1700. Haar afsnydatum is waarskynlik bepaal deurdat “Transporten en Schepenkenisse” na daardie datum nie meer so geredelik beskikbaar is nie. Daar is na slawetransaksies ná 1745 (die aankoms van Johannes Ulrich Spies) in die argiefgroep “Transporten en Schepenkenisse” in die Aktekantoor Kaapstad gesoek, maar niks is gekry nie.

Robert Shell het sy eie databasis opgestel en dit aangevul tot 1731. Hierdie twee databasisse is deur Van Rensburg verwerk en beskikbaar gestel in twee elektroniese publikasies: Van Rensburg en Böeseken (2015) en Van Rensburg en Shell (2015).

Vanselfsprekend het geen slawetransaksie waarby Spiese betrokke was voor 1713 plaasgevind nie (dit was lank voor hulle aankoms). Dit laat die inventarisse van boedels en die registrasie van slawe waar inligting verkry kan word. In praktyk beteken dit dat slegs vanaf 1816 goeie inligting oor die Spiese se slawe beskikbaar is.

Johannes Jacobus Spies het in 1816 die volgende slawe gehad wat vir hom gewerk en op Grootvadersbosch gebly het: August, 'n vyftigjarige veewagter van Malabar, en Spaas, 'n

¹⁰ Die opgaafrolle word om verskeie redes gebruik en is 'n onmisbare hulpmiddel in die genealogie. Dit gee die wyk waar die inwoner gebly het (byvoorbeeld Duivenhoksrivier, Vetterivier, Zuurberg), sy slawe, sy kinders en sy besittings. Die aantal kinders wat genoem word, is soms die enigste manier waarop vasgestel kan word wanneer 'n jong kind oorlede is. Omdat die opgaafrolle nie op die gewone A4 papier inpas nie, word hulle aan die einde van die hoofstuk ingesluit.

huishoudster van veertig jaar. Florentina, wat twintig jaar oud was, was moontlik hulle dogter en sy was saam met haar vermeende ma vir huishoudelike take verantwoordelik. Die seuntjie, April, was maar net twee jaar oud en was definitief Florentina se kind (SO 6/119).

Johannes Jacobus en August was die twee oumense op die plaas. August is op 15 Junie 1834 oorlede en Johannes op 8 April 1837. Dit was te laat vir August om ooit vry te wees. Albei is waarskynlik op Grootvadersbosch begrawe en daarmee saam hulle lewensgeskiedenis, dié deel wat nie in name en datums en getalle uitgedruk kan word nie: dit waarna verwys word in die gedig *Die Vlakte* van Jan FE Cilliers:

Diep in my gesteente berg ik hul gebeente
d' geheim van hul lewe en lot; ... (Cilliers 1920: 1)

Spaas, Florentina en April se lot is onbekend. Wat vrystelling vir hulle beteken het, weet 'n mens nie. Hulle kon moontlik op Grootvadersbosch aangebly het, of hulle kon op Suurbraak gaan bly het.

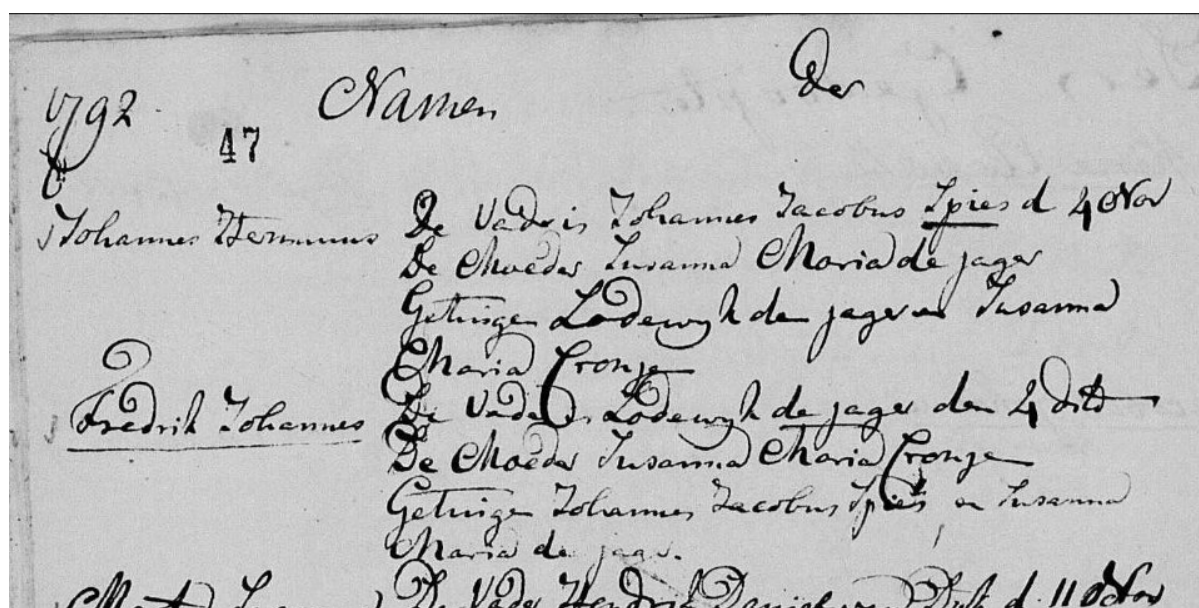
7.10.1 Johannes Hermanus (b2c2) – die Oudtshoornse Spiese

Doop

Johannes Hermanus Spies, die oudste seun van Johannes Jacobus Spies (b2) en Susanna Maria de Jager (b2c11d2), word op 4 November 1792 deur dominee Meent Borchers op Stellenbosch gedoop.

Net een ander kind word daardie dag gedoop, naamlik Frederik Johannes de Jager (b2c11d7), seun van Lodewyk de Jager (b2c11)¹¹ en Susanna Maria Cronjé (b3c6). Die ma se jongste broer word dus saam met haar eerste kind gedoop. Die getuies is Johannes Jacobus Spies en Susanna Maria de Jager, met ander woorde die twee pare doopouers is oor en weer doopgetuies (NG Kerk G2 4/3 1788-1815: 47).

¹¹ Die genealogiese nommers verskil van SAG. Die volgorde van die kinders wat hier aangegee word, is die korrekte nommers soos nagevors deur Pieter de Jager van Ottosdal en gepubliseer in *Genesis* en *SAF* (De Jager 2007: 20-23; SAF 17: 93).

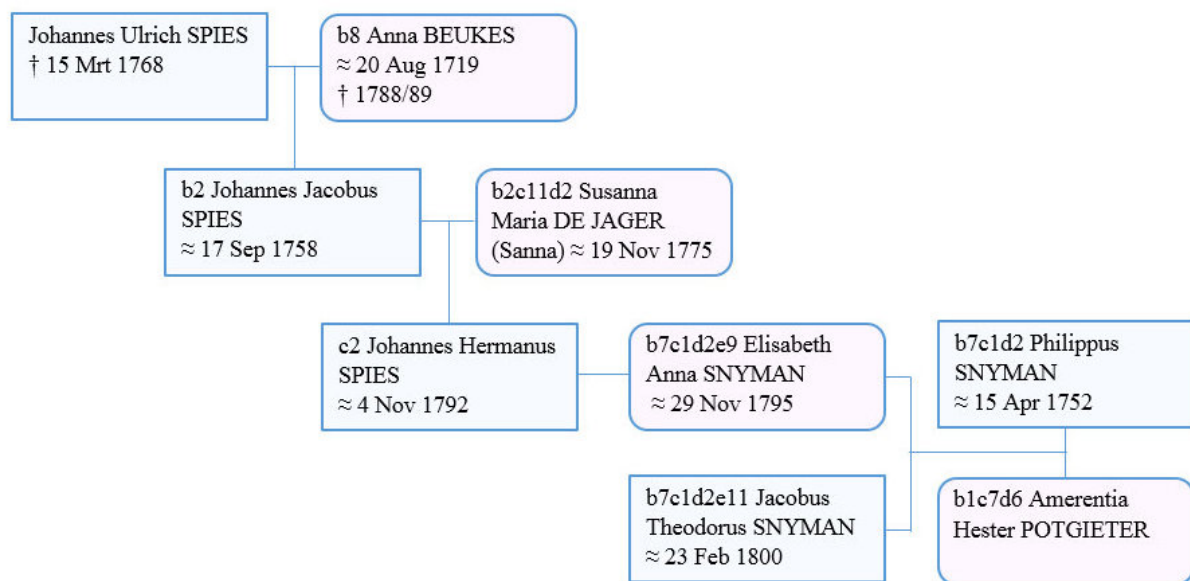

Figuur 7.4: Die doop van Johannes Hermanus Spies en Fredrik Johannes de Jager (NG Kerk G2 4/3 1788-1815: 47)

Huwelik

Op 3 April 1813 toe Johannes Hermanus 21 jaar oud was, trou hy met die agtienjarige Elisabeth Anna Snyman (b7c1d2e9) (SAG 11: 507).¹² Albei was van dieselfde omgewing – van die wyk Duivenhoksrivier.

¹² Hulle geboortedatums is uitgewerk op grond van die ouderdom by afsterwe soos op hulle sterfkennis aangegee. Dit bly 'n geskatte datum, omdat dit so lank na die geboorte aangegee is en kinders en kleinkinders soms hul voorgeslagte se geboortedatums kan vergeet. Die dag en maand wat die verjaarsdag is, word beter onthou as die jaartal.

Figuur 7.5: Johannes Hermanus Spies en sy vrou Elizabeth Anna Snyman.

Opgaafrolle

In September 1819 word daar op die opgaafrolle aangedui dat Johannes Hermanus 'n kwart van 'n leningsplaas besit het. Dit moes die plaas Grootvadersbosch aan die Kruisrivier gewees het. Daar is geen direkte bewys daarvoor nie, maar uit die gegewens in die opgaafrolle kan afgelei word dat hy sy aandeel in Grootvadersbosch verkoop het. In 1823 besit hy 18 aanteelperde, 47 aanteelbeeste en 167 skape. In 1819 was sy beeste en perde meer as die helfte minder en hy het geen skape gehad nie. Êrens moes hy kontant vandaan gekry het om vee mee aan te koop (tabel 7.4). Dit hang natuurlik ook af van natuurlike aanwas wat beïnvloed word deur die drakrag van die grond, die hoeveelheid wat geslag word en die aantal vrektes. Hy kon ook vee geruil het in die buiteland (afdeling 7.7.4; tabel 7.4; tabel 7.5).

Slawe

Johannes Hermanus Spies het nooit slawe besit nie, trouens daar is aanduidings dat hy teen die besit van slawe was. Sy seun, Johannes Jacobus Spies (Hans) (b2c2d3), het saam met GD Joubert gegaan om “apprentjies” by die “emigrante” of Voortrekkers te gaan haal. Die enigste rede waarom daar na Hans verwys word, is omdat hy gou herstel het nadat hy 'n koors ontwikkel het. GD Joubert is waarskynlik Gideon Daniël Joubert (b8c1d6e3). Hy het in die distrik Colesberg geboer en was kommandant en lid van die Kaapse Wetgewende Raad (Leverton 1992; SAG 4: 167).

Die afvaardiging het bevind dat baie van die slawe, wat outomaties vry sou wees as hulle die Oranjerivier oorgesteek het, nie saam met die geselskap wou terugkeer na die Kaapkolonie nie. Joubert het wel daarin geslaag om sommige kinders te oorreed om terug te gaan, maar nie almal nie. In November 1838 was die geselskap in Port Natal. Een verklaring wat afgeneem is, is die volgende: “... ik ondergetekende Siena verklaart niet te verkiesen met de heer GJ Joubert¹³ naar binnen de colonie te gaan – verkiesen als vry persoon hier te blywen.” (Leverton 1992: 180).

Keuse van woonplek

Johannes Hermanus Spies se verblyfplekke kan baie maklik opgespoor word deur middel van die opgaafrolle en die doop van sy kinders. Hy word in 1810, toe hy agtien jaar oud was, vir die eerste keer in die opgaafrolle opgeneem. Op daardie stadium het hy slegs ’n perd besit. Die perd word aangeteken onder “kar- en ryperde”, maar dit is redelik seker dat dit sy ryperd was. Die plek waar hy toe gebly het, was op Grootvadersbosch in die wyk van Duivenhoksrivier. Hy en Elizabeth laat hulle eerste vyf kinders op Swellendam doop – binne tien jaar na hulle huwelik. Johannes Hermanus het sy lewe lank ’n span van tien trekosse gehad. Tien tot twaalf osse in ’n span was voldoende, maar vir moeilike terrein en berge moes twaalf tot sestien osse ingespan word (Oosthuysen 2016: 52).

Johannes Hermanus het beplan om na die distrik Graaff-Reinet te trek. Hy en sy swaer Jacobus Theodorus Snyman (b7c1d2e11) het op die 27ste Augustus 1822 by die landdros en heemrade van Swellendam aansoek gedoen om ’n attestaat sodat hulle hulle op Graaff-Reinet kon gaan laat inskrywe. Hulle opgawes vir die jaar was betaal en die versoek is toegestaan (1/GR 14/100 Attestaten). Hulle het saam getrek en agter op altwee se attestate staan in potlood geskrywe “Ontvang Graaff-Reinet 19 September 1822”. Op die opgaafrol van 1823 word hy op Zuurberg¹⁴ in die wyk Albert aangeteken (J 343 ZUU Zuurberg).

Johannes Hermanus Spies en Anna Elizabeth Snyman se sesde kind, Susanna Maria, word in 1824 op Graaff-Reinet gedoop. Toe sy as lidmaat aangeneem word, dui sy haar woonplek as Zuurbergspruit aan. Hul agste kind, Catharina Johanna, word op Colesberg gedoop. Johannes Hermanus en sy familie het waarskynlik al die jare in die omgewing van Zuurberg gewoon.

¹³ Moet waarskynlik GD Joubert wees. Daar is Jouberts met die naam Gideon Jacobus, maar nie een pas in die tydgleuf waarin hierdie gebeure plaasgevind het nie.

¹⁴ In die reeks “Bewaarders van ons erfenis” word Zuurberg Suurberg gespел.

Aanvanklik het dit onder Graaff-Reinet geval, maar later, nadat die gemeente Colesberg in 1826 gestig is, onder Colesberg (Olivier & Geldenhuys 1952: 44).

Na baie jare registreer hy vir hom 'n plaas. Op 1 September 1837 word die plaas Nooitgedacht in die veldkornetskap Agter Zuurberg (Albert) aan hom toegeken. Die plaas was 1 960 morges en 527 vierkante roede groot en die jaarlikse rente 16/6 [of sestien sjielings en ses pennies]. Die waterkuil wat tussen Nooitgedacht en Spreeuwefontein gelê het moes deur die twee plase gedeel word (QRR 95: 520).

Figuur 7.6: Ligging van Nooitgedacht ten opsigte van die naaste dorpe (Driehoeksmetingkantor 1959/1966 Nooitgedacht [kaarte]; Google Maps: Nooitgedacht [aanlyn-databasis])¹⁵

Personalia

Die Spiese wat Oudtshoorn toe getrek het, is deel van hierdie tak. Op Oudtshoorn het hulle onder andere met volstruise geboer, maar toe die mark vir die vere val, is sommige van hulle bankrot verklaar. Hulle is egter landswyd bekend vir die tabak wat hulle bemark het onder

¹⁵ Die kaarte wat geraadpleeg is, gee almal die posisie van die plase in terme van grade/minute/sekondes. Google maps gebruik desimale grade, maar kan grade/minute/sekondes omreken na desimale grade.

“Spies’ mild tabak” of “Spies’ boeren tabak” (“Collection vintage tobacco bags” [aanlyn-artikel]; Le Roux 2013: 67; “The history of our farm” [aanlyn-artikel]).

In ’n historiese ondersoek na die ontwikkeling van die landbou in die distrik van Oudtshoorn word baie aandag gegee aan die rol wat die Spies-broers gespeel het in die verbouing, verwerking, verpakking en bemarking van tabak en tabakprodukte, asook die invoer van tabaksaad uit Virginië (Le Roux 2013: 67).

Figuur 7.7: Spies-tabak met Engelse teks (“Collection vintage tobacco bags” [aanlyn-artikel]).

Figuur 7.8: Spies-tabak met Afrikaanse teks ("Collection vintage tobacco bags"[aanlyn-artikel]).

Die persone wat daarby betrokke was, was twee seuns van Christoffel Frederik Jacobus Spies (b2c2d10), oom Stoffel van Schoemanshoek. Hulle was Christoffel Frederik Jacobus Spies (d10e3) (Stoffel), en Hendrik Stephanus Spies (d10e4) (Hekkie of Rooi Spies). Daar bestaan onsekerheid oor wie die derde vennoot was. Dit is onwaarskynlik dat dit hulle broer Philippus Hendrik (d10e8) kon wees, aangesien hy jonk oorlede is, voor 1901 toe die roltabakfabriek geopen is (Le Roux 2013: 63).

Philippus Hendrik is 'n familienaam, maar dit is maklik om sommige persone met die naam uit te skakel. Die persoon moes min of meer bogenoemde twee broers se tydgenoot gewees het en hy moes teen die einde van die negentiende eeu, begin twintigste eeu in die distrik van Oudtshoorn gebly het, verkieslik in Schoemanshoek. Hiervolgens kon die derde vennoot Philippus Hendrik Spies (d4e3f1), Flip, die "rof rider" gewees het. Dit word deur sy afstammeling bevestig.

Personalia

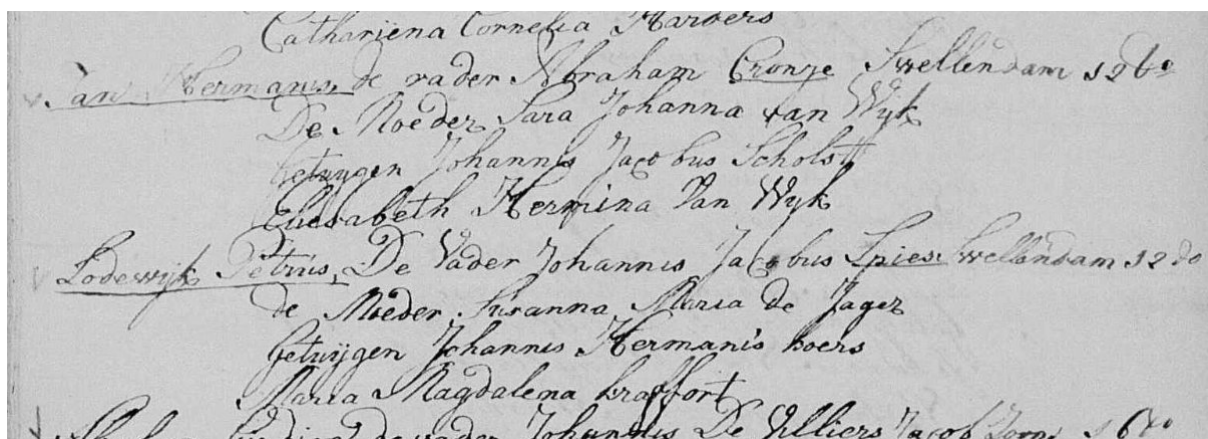
Willie Spies (b2c2d11e12f11g7), voormalige parlamentslid en leier van die Vryheidsfront en tans AfriForum se regsverteenwoordiger, is deel van hierdie tak van die Spies-familie.

7.10.2 Lodewyk Petrus (b2c4) – die Spiese van Aardoring

Doop

Ds. Meent Borchards wat lank predikant op Stellenbosch was (van 1786 tot 1830) doop op Woensdag 12 Oktober 1796 ook die Spiese se tweede seun, Lodewyk Petrus Spies (b2c4) (Dreyer 1924: 71; G2 4/3 1788-1815: 100). Die pa se halfbroer en sy vrou, Johannes Hermanus Coers en Maria Magdalena Crafford, was die doopgetuies.

As deur die doopregister geblaai word, is dit duidelik dat doop op 'n weeksdag nie 'n uitsondering was nie – dominee Borchards het nie net op Sondag gedoop nie, maar dikwels ook op ander dae van die week. Nog een ander kind, Jan Hermanus Cronjé (a1b3c8d5), wie se ouers ook van Swellendam gekom het, word daardie dag gedoop. Dit is 'n aanduiding dat die Spiese en die Cronjés kennisse en moontlik vriende was. Dit word bevestig daardeur dat Jan Hermanus in 1836 met Anna Johanna Fredrika Spies (b2c10) getroud is (SAF 7: 749).

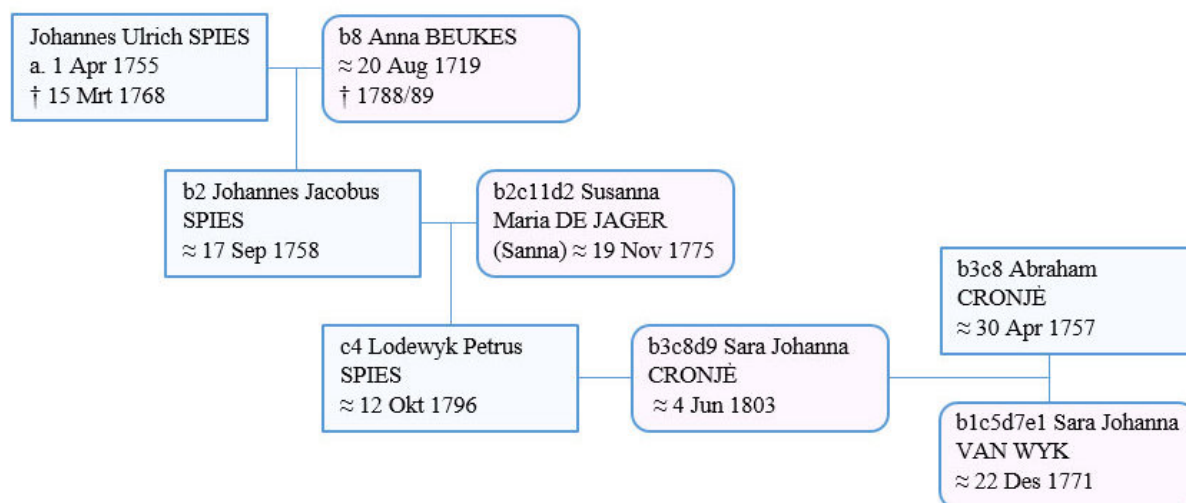

Figuur 7.9: Die doop van Lodewyk Petrus Spies (NG Kerk G2 4/3 1788-1815: 100)

Huwelik

Op 3 September 1820 trou Lodewyk Petrus Spies self met iemand uit die Cronjé-familie, Sara Johanna Cronjé (b3c8d9).¹⁶ Sy was die dogter van Abraham Cronjé en sy tweede vrou, Sara Johanna van Wyk (b1c5d7e1) (SAG 16: 491). Dit is duidelik dat die Spiese en die Cronjés baie met mekaar te doen gekry het.

¹⁶ In die *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* word b3c8d8 Susanna Jacoba Cronjé en b3c8d9 Sara Johanna Cronjé aangedui as b3c8d7e8 en b3c8d7e9 (SAG 1: 686). In die *Suid-Afrikaanse Families* is hulle net weggelaat.

Figuur 7.10: Die huwelik van Lodewyk Petrus Spies en Sara Johanna Cronjé.

Plaaseienaar

Susanna Maria De Jager (b2c11d2) is oorlede voor 22 Maart 1813 toe die gesamentlike testament van haar en haar man ingedien word.

Dit het beteken dat die helfte van hulle gesamentlike besittings na haar man toe gaan en die ander helfte in gelyke dele tussen haar kinders verdeel word. Die vyf seuns se aandeel in die plaas het baie van mekaar verskil. Johannes Hermanus het nie lank saam met sy pa en broers geboer nie en het Colesberg toe getrek. Lodewyk Petrus en Barend Jacobus moes van toe af die plaas bestuur het. Andreas Theodorus wat in 1800 gebore is, was op daardie stadium maar so dertien jaar oud en Abraham Gerhardus, gebore 1811, 'n kleuter van twee jaar.

Wat in werklikheid gebeur het, is dat Lodewyk Petrus een kwart van die plaas by sy pa gekoop het en Barend Jacobus 'n driekwart van die plaas (1/SWM 12/18). Hierdie bedrae kom voor op die dokument waarin hereregte teen die koopprys gehef is. Volgens hierdie dokument is die plaas in 1836 verkoop, maar die opgaafrolle weerspieël dat Lodewyk en Barend al vanaf 1824 gedeeltelike eienaars van Grootvadersbosch is. Dit wat op die opgaafrolle aangeteken is, was egter waarskynlik net 'n reëling tussen pa en seuns, want in die plaasregister word meer besonderhede gegee. Die plaas, Het Grootvaders Bosch aan de Kruisrivier, was 1560 morges 406 vierkante roede groot en Barend Jacobus het 6 750 Kaapse gulde (£168/15/-) en Lodewyk Petrus 2250 Kaapse Gulde (£56/5/-) vir die plaas betaal. Die oordrag het op 21 September 1836 plaasgevind (SWM QTS T721, T722).

Dit wil amper voorkom asof Johannes Jacobus, soos sy ma voor hom, sy sake agtermekaar wou kry voor hy oorlede is. Op 21 September 1836 het hy die plaas aan sy twee seuns oorgedra en bietjie meer as ses maande later is hy oorlede (KAB MOOC 6/9/10 2109; KAB MOOC 7/1/140 63).

Die rede waarom Lodewyk soveel minder grond as Barend gekoop het, word nie in die opgaafrolle weerspieël nie. Nóg Lodewyk se vee en gesaaides, nóg sy heffings is enigsins minder as Barend s'n.

Johannes Jacobus Spies is op Grootvadersbosch op 8 April 1837 oorlede. Op 12 Mei plaas Lodewyk Petrus en Barend Jacobus 'n kennisgewing in die staatskoerant om te vra dat enigiemand wat dalk 'n skuldeiser kon wees, sodanige eise by Grootvadersbosch moes indien:

In den Boedel van wylen *Johannes Jacobus Spies*. De Crediteuren van, en alle andern vorderingen hebbende tegen den Overledenen of zynen Boedel, worden verzocht dezelve in te zenden by de Ondergeteekenden, aan Grootvaders Bosch, in het Distrik Swellendam voor den 31 July 1837. BAREND J. SPIES LODEWYK P. SPIES Test. Executeuren (Cape of Good Hope 1837).

Grootvadersbosch het egter nie in die familie gebly nie. Kort na Johannes Jacobus oorlede is, verkoop Lodewyk Petrus en Barend Jacobus die plaas aan Benjamin Moodie. Moodie het waarskynlik die spreekwoordelike aanbod gemaak wat die Spies-broers nie kon weier nie. Johannes Jacobus senior sou waarskynlik ook nooit toegestem het om die plaas te verkoop nie; so iets sou eers oorweeg kon word nadat hy oorlede is.

Benjamin Moodie het 22 000 Kaapse gulde betaal vir die plaas wat die Spiese teen 9 000 Kaapse gulde gekoop het. Die wins wat die twee Spies-broers gemaak het, is nog meer as die prys in Britse pond uitgedruk word. Benjamin Moodie betaal £15 000 vir grond wat teen £2 250 aangekoop is (Burrows 1952: 201, 225; Oude Wildschutboek S.G. 15, p.281). Die twee plase het aan mekaar gegrens en Grootvadersbosch het tussen die Moodies se plaas, Melkhoutboom, en die bosboustasie gelê. Behalwe dat inflasie heel moontlik 'n rol gespeel het, wou Benjamin Moodie Grootvadersbosch seker ook baie graag besit. Moodie het, nadat hy die plaas van die Spiese gekoop het, die hele groot grondgebied herdoop tot Grootvadersbosch.

Johannes Ulrich het Grootvadersbosch op 26 Januarie 1757 in lening ontvang en op 16 Maart 1838 is dit verkoop. Na 80 jaar wat die Spiese Grootvadersbosch besit het, het eienaarskap na die Moodies oorgegaan.

Daarmee eindig ook Lodewyk Petrus (b2c4) en Barend Jacobus (b25) se verblyf in die Kaap van Goeie Hoop. Hulle het nie saam met die eerste Voortrekkers getrek nie, maar ná hulle pa se afsterwe en nadat hulle Grootvadersbosch verkoop het, het hulle by die trekbeweging aangesluit.

Keuse van woonplek

Die vier seuns van Lodewyk Petrus, Abraham Marthinus Spies (d4), Lodewyk Petrus Spies (d9), Johannes Jacobus Spies (d10) en Pieter Jan Andries Spies (d11) het op 22 Mei 1868 die plaas Aardoorns (Aardoring) in die distrik van Brandfort van Casper Wynand van Zyl (b3c2d11e2f1) gekoop. Die plaas was 6346 morge groot en die koopprys was £750 (Bloemfontein Aktekantoor. Transportakte 151/1668 Aarddorns).

Lodewyk Petrus Spies het later met Casper Wynand se suster, Susanna Abigaël van Zyl, (b3c2d11e2f7) getrou.¹⁷

Figuur 7.11: Die ligging van Aarddoorn ten op sigte van die omliggende dorpe (Opmetings en kartering 1986. Aardoorns [kaarte]; Google Maps: Aardoorns [aanlyn-databasis])

¹⁷ Die skrywer van hierdie familiegeskiedenis is die agterkleindogter van Lodewyk Petrus Spies, gedoop Wilhelmina Christina Spies (b2c4d9e7f2g2).

Slawe

Lodewyk Petrus Spies en Sara Johanna Cronjé het 'n slavin Eva gehad om vir hulle te werk. Sy moes huishoudelike take behartig. Eva het twee kinders gehad, die oudste, Gert, is op 13 November 1827 gebore en haar dogtertjie, Eva, op 16 Junie 1830. Die Spiese het Eva en Gert van Abraham Cronjé, Sara Johanna se pa, gekoop en die dogtertjie Eva is op Grootvadersbosch gebore (SO 6/112: 67; SO 6/119: 106). Wat later van hulle geword het, is nie bekend nie; hulle kon op 'n plaas gebly het, na Suurbraak verhuis het, of saam op trek gegaan het.

Figuur 7.12: Die ligging van Keerom ten opsigte van Brandfort. Die dorp is op die plaas uitgelê (Opmetings en kartering 1986. Keerom [kaarte]; Google Maps: Keerom. [aanlyn-databasis])

Personalia

Francois Jacobus du Toit Spies (b2c4d10e3f4), gebore 13 Februarie 1912, is deel van hierdie tak. Hy was 'n geskiedkundige en skrywer van onder andere *Operasie Savannah: Angola, 1975-1976* (Spies 1989).

Personalia

Ester Vera Kruger (b2c4d4e2f9[g7][h1]) is die kleindogter van Elizabeth Hermina Petronella Spies (b2c4d4e2f9) (Ouma Bettie). Sy is 'n afstammeling van die Spies- en Kruger-families wat na die Tweede Vryheidsoorlog na Argentinië getrek het. As vrou van dr José Raúl Pierángeli, burgemeester van Comodoro Rivadavia (1991), het sy 'n belangrike rol in die diplomatieke lewe van Argentinië gespeel.

Nadat sy na Suid-Afrika geïmmigreer het, het sy eienaar en bestuurder van die Chancellor's Court Guest House in Pretoria geword. Volgens haar is haar Engels nie goed nie, maar sy praat

baie goed Spaans, 'n aanvaarbare Afrikaans, Portugees en Italiaans. Na 'n aantal jare in Suid-Afrika is haar Afrikaans tans uitstekend (“Los comodorenses” 2011 [aanlyn-artikel]).

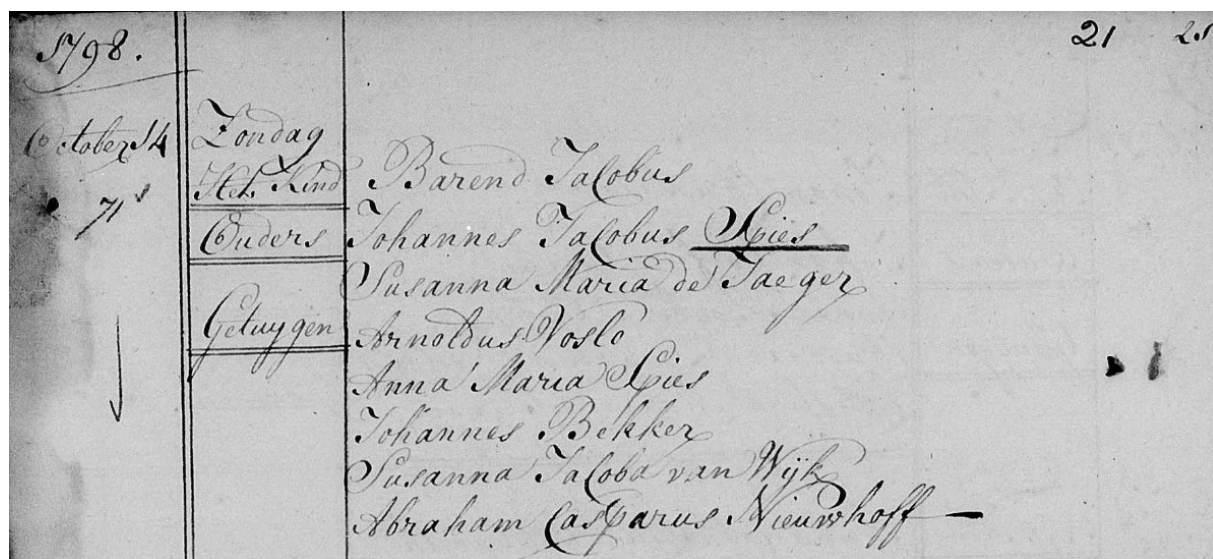
Personalia

Abraham Carel Marthinus Spies (b2c4d10e3) (oom Apie) het aan die einde van die Tweede Vryheidsoorlog saam met generaal De Wet sy wapens op sy geboorteplaas Aardorings neergelê (Van Schoor g.d.: 19).

7.10.3 Barend Jacobus (b2c5) – die Spiese van Lydenburg

Doop

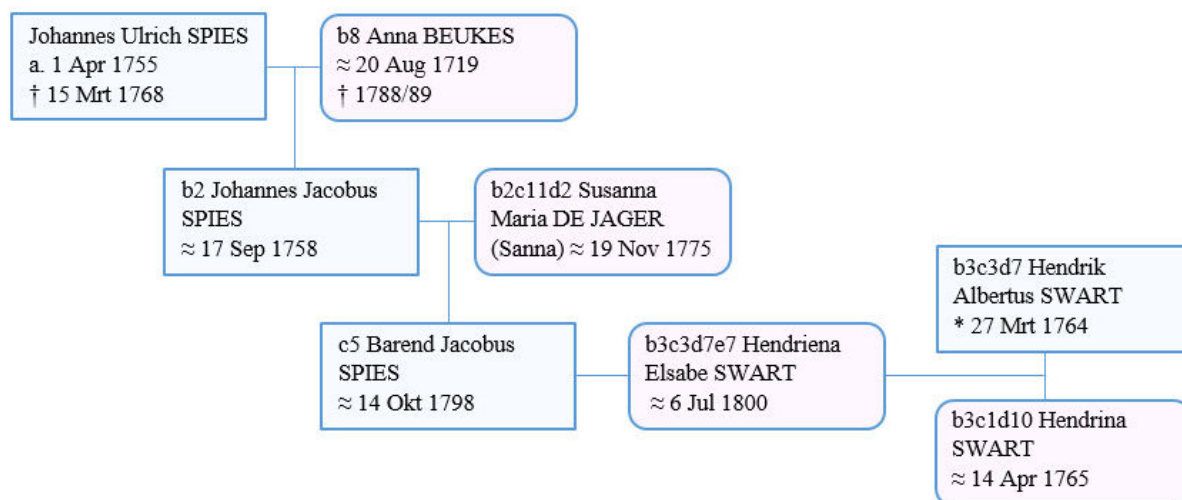
Barend Jacobus Spies word op 14 Oktober 1798 op Swellendam gedoop. Arnoldus Vosloo (b1c3d4) en Anna Maria Spies (b4), die pa se suster en haar man, is doopgetuies. Die ander drie getuies is nie familie nie: Johannes Bekker, Susanna Jacoba van Wijk en Abraham Casparus Nieuwhoff (G7 4/1 1798-1807: 21).

Figuur 7.13: Die doop van Barend Jacobus Spies (NG Kerk G7 4/2:21)

Huwelik

Barend Jacobus Spies trou op 13 Julie 1823 op Swellendam met Hendriena Elsabe Swart (b3c3d7e7). Sy was die dogter van Hendrik Albertus Swart (b3c3d7) en Hendrina Swart (b3c1d10); hulle was neef en niggie. Barend en Hendrina moes mekaar maar toevallig raakgeloop het, want volgens die beskikbare inligting het hulle nie naby mekaar gebly nie. Hendriena se pa het in die distrik van Caledon geboer (SAG 12: 549).

Figuur 7.14: Die huwelik van Barend Jacobus Spies met Hendriena Elsabe Swart

Daar bestaan 'n kleurvolle geïllustreerde stamboom in die Bybel van Gideon Jacobus Johannes Joubert. Sy skoonpa was Barend Jacobus Spies. In die Bybel is Gideon Joubert se twee huwelike en sy kinders uit hierdie huwelike opgeteken, asook sy ouerlike huis en die geslagsregisters van sy uitgebreide familie. Die bladsye wat die Spies-familie bevat en dié van Joubert se eie huisgesin word in figuur 7.15 aangegee (eGGSa Family Bibles 2007: JOUBERT Gideon Jacobus Johannes).

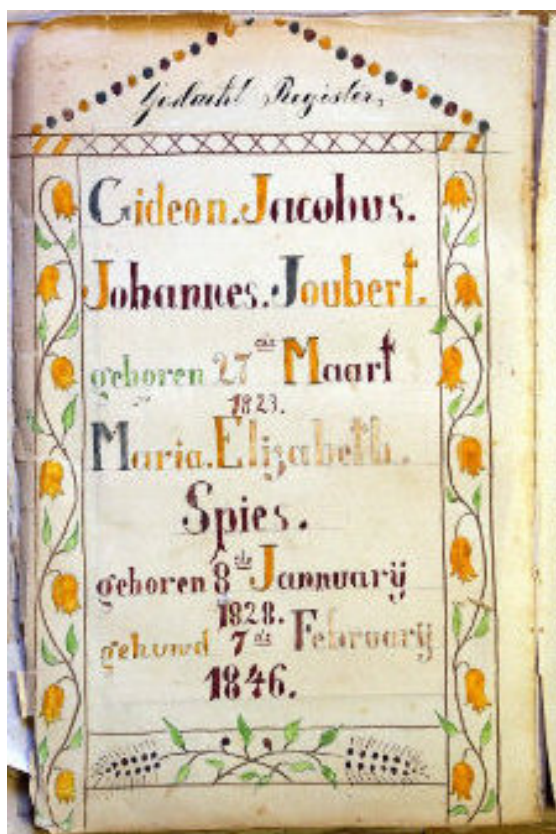
Slawe

Barend Jacobus Spies het eers op 15 Junie 1827 van sy skoonpa, Hendrik Albertus Swart, 'n slavin gekoop. Sy was die 39-jarige Regina wat in die Kaap gebore is. Sy was verantwoordelik vir die huishouding (1/SWM 16/11; SO 6/119).

Keuse van woonplek

Barend Jacobus Spies se trekgeskiedenis was nou verweef met dié van Lodewyk Petrus en dit is reeds bespreek.

Barend het nie gou vastrapplek gekry nadat hy Swellendam verlaat het nie. Sy agste kind word in 1839 op Colesberg gedoop en sy negende kind in 1842 in Weenen, Natal.

Figuur 7.15: Illustrasies in die Bybel van Gideon Jacobus Johannes Joubert (afdeling 7.10.3)

Hy het egter nie daar gebly nie. Volgens sy kinders se verblyfplekke is dit duidelik dat hulle in die omgewing van Lydenburg en Middelburg in die Transvaal gaan bly het. Weereens kan meer duidelikheid verkry word deur na die stigting van die gemeentes te kyk. Lydenburg is in 1850 gestig en Middelburg in 1866 (Olivier & Geldenhuys 1952: 406; 414). Barend Jacobus het dus waarskynlik na aan Middelburg gebly.

Op die huweliksregisters van sy kinders word hulle woonplek aangegee as die plaas Bosmanskop. Bosmanskop word nie op 'n kaart gekry nie; dit het waarskynlik deel geword van Hoedspruit.

Personalia

Die skrywer van die geslagsregister van Johannes Ulrich Spies, Ben Spies van Heidelberg, is deel van hierdie tak. Barend Jacobus SPIES (b2c5d4e5f4g1) is op 27 September 1924 op Middelburg gebore.

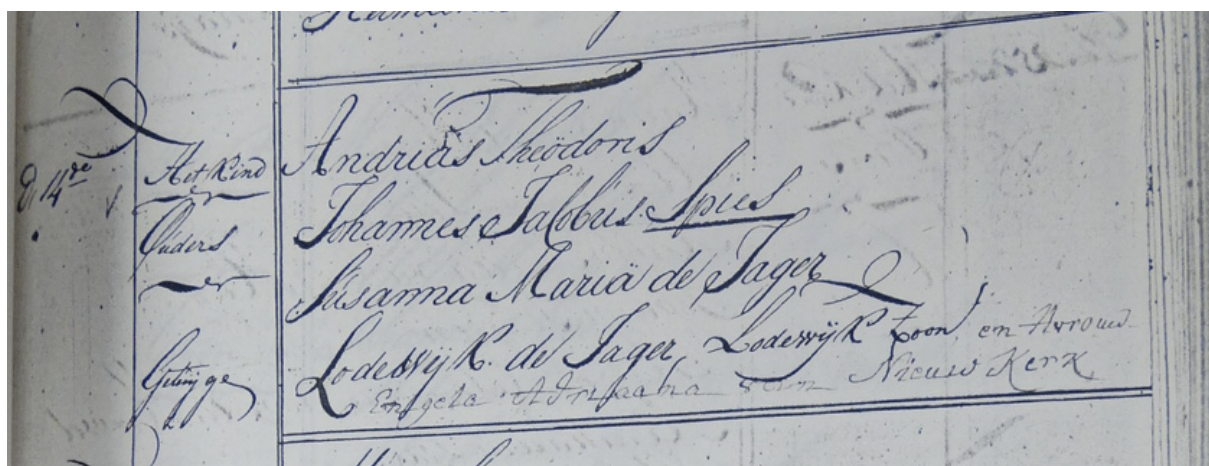
7.10.4 Andreas Theodorus (b2c6) – Voortrekkerleier van Utrecht

Doop

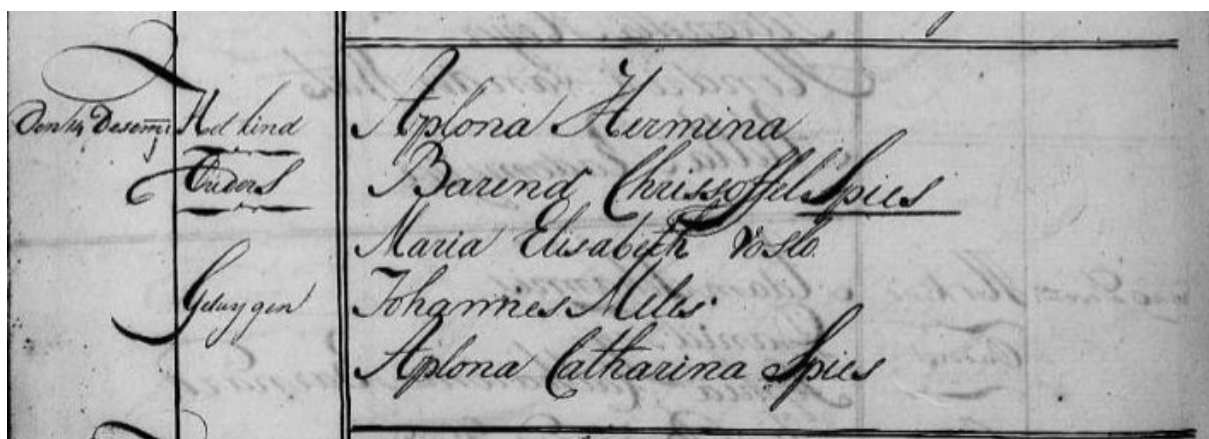
Andreas Theodorus Spies, die seun van Johannes Jacobus Spies (a1b2) en Susanna Maria de Jager (b2c11d2), word op 14 Desember 1800 op Swellendam gedoop. Die doopgetuies is die ma se broer, Lodewyk de Jager (b2c11d5), en sy vrou, Engela Adriana van Niekerk (b3c7d5)¹⁸ (NG Kerk G 7 4/1: 133).

Die ander kind wat gedoop word, is Aplona Hermina. Sy is die dogter van Barend Christoffel Spies (a1b3) en Maria Elisabeth Voslo (Vosloo). Die doopgetuies is Barend se suster, Aplona (Apollina) Catharina Spies (a1b1) en haar man, Johannes Melis (NG Kerk G 7 4/1: 132).

¹⁸ Sy was die suster van Johannes Wilhelmus van Niekerk (b3c7d4) wat met Margaretha Maria Spies getroud was (afdeling 6.2.2)

Figuur 7.16: Die doop van Andreas Theodorus Spies (NG Kerk G 7 4/1: 133)

Figuur 7.17: Die doop van Aplona Hermina Spies (NG Kerk G 7 4/1: 132)

Huwelik

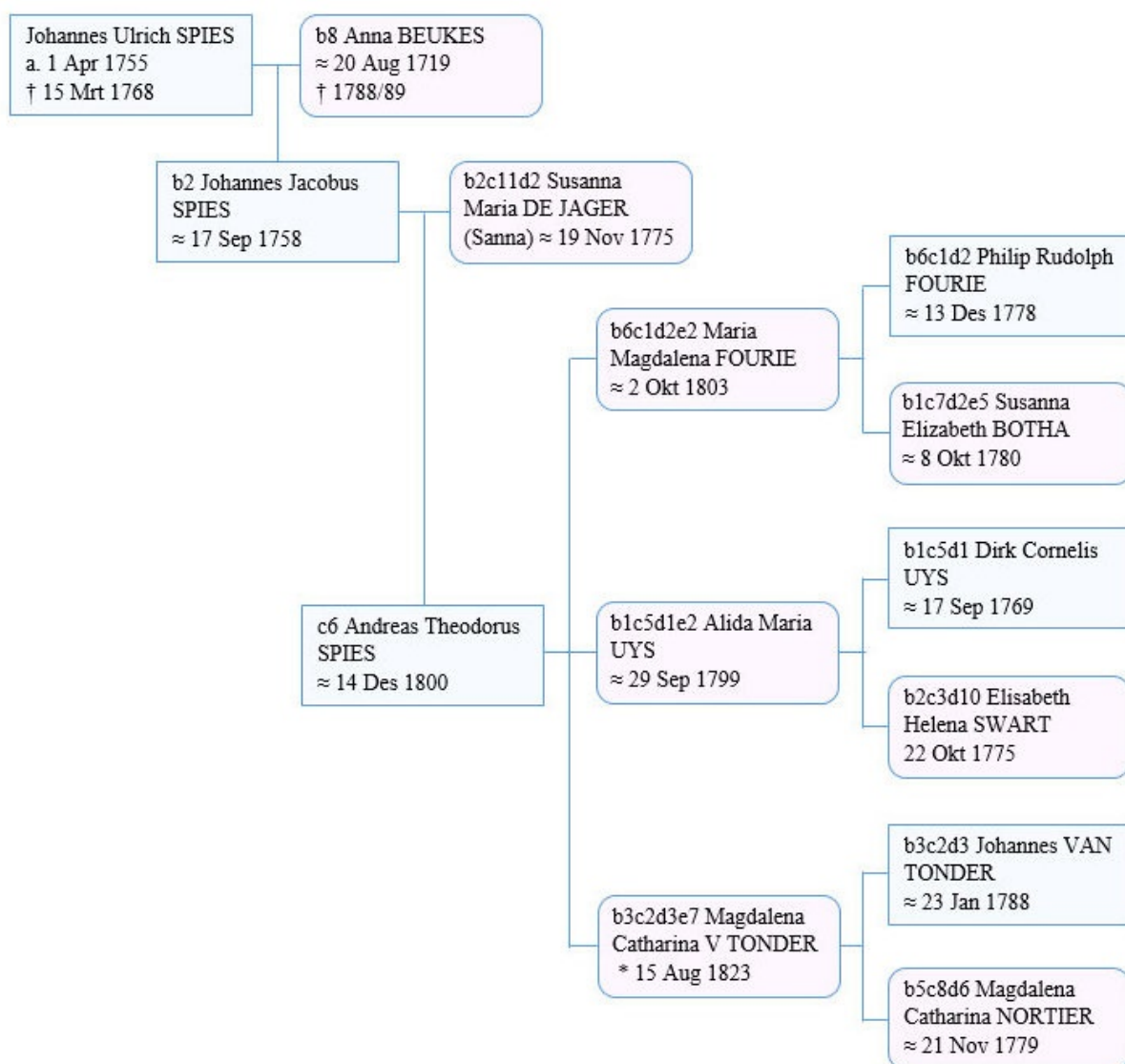
Andreas Theodorus Spies is drie keer getroud. Die eerste keer trou hy met Maria Magdalena Fourie, die dogter van die veldkornet, Philip Rudolph Fourie (J 345 VET 73 30.8.1824). Sy was die ma van al sy kinders. Daarna is hy getroud met Alida Maria Uys (b1c5d1e2) (SAG 13: 502). Sy was die weduwee van Pieter Lafras Uys (b1c5d2e3) en die ma van Dirkie Uys (f3). Pieter Lafras Uys en Alida Maria Uys was neef en niggie. Pa en seun het altwee in die Slag van Italeri gesneuwel (SAG 13: 507).

Op sewentigjarige leeftyd trou Andreas Theodorus met die 47-jarige Maria Catharina van Tonder. Hulle het nie kinders gehad nie.

Slawe

Op 4 Maart 1828 koop Andreas Theodorus Spies die dertienjarige Anna uit die boedel van Jan Smit. Jan (of Johannes) Smit was 'n immigrant van Linz, Oostenryk en hy was met Andreas se suster, Johanna Elizabeth Coers, getroud (SO 6/119: 23; SO 6/119: 106; SO 10/27: 245).

Andreas Theodorus het egter ook met slawe gespekuleer. Op 10 April 1830 koop hy die dertigjarige slavin Christina en haar drie kinders Leentjie (gebore 15 Januarie 1822), Abraham (20 Junie 1826) en Christina (15 Augustus 1828) van Adriaan Crous Jan zn (b1c8) (SO 6/112: 67; SO 6/119: 106; SO 10/27: 389).

Figuur 7.18: Die huwelike van Andreas Theodorus Spies met Maria Magdalena Fourie, Alida Maria Uys en Magdalena Catharina van Tonder

Minder as ’n jaar later verkoop hy die gesin aan Petrus Johannes Botha Piet zn (b4c10d11e1) (SAF 4: 550; SO 6/119: 106; SO 6/30 59: 128; SO 10/27: 389).

Andreas Theodorus het indirek ook ’n ander verbintenis met slawe. Joubert en sy geselskap wat uitgestuur is om die “apprentjies” (“apprentices” of ingeboektes) te gaan haal (afdeling 7.10.1). het hulle in 1838 in Natal bevind. Daar kry hy drie kinders waarvan die oudste veertien jaar was en wie se ma, wat nog in die kolonie was, hulle in die sorg van Alida Maria Uys, die weduwee van Piet Uys, gelaat het. Joubert wou hulle dwing om saam met hom terug te gaan. Dit was egter nie moontlik nie. Hulle het aan hulle versorgster vasgeklou en gedreig om weg te loop as Joubert sou probeer om hulle met hom saam te neem (Bredekamp 2006: 17; Leverton 1992: 180; Wood 2008). Omdat sy aangedui word as “weduwee” beteken dit dat sy op daardie stadium nog nie met Andreas Theodorus getroud was nie.

Daar kan maar net gewonder word oor die rolle van Hans Spies (b2c2d3) en sy oom Andreas Theodorus (b2c6) tydens die onderhandelinge oor die terugkeer van die slawe.

Die Groot Trek

Andries Theodorus Spies het ’n leidende rol as Voortrekkerleier gespeel.

Op trek het die mense nie alleen gewyde liedere gesing nie, maar ook menige “wêreldse” liedjies. Die jong mense het dit veral met viool of ander begeleiding gesing. Die drie Spiese, Barend Jacobus, Andreas Theodorus en Abraham Gerhardus¹⁹ was altyd die middelpunt van ’n kring jongmense. Hulle kon nie alleen musiek maak nie, maar hulle het ook goed gesing. Hulle het verskeie liedere geken en sommige self geskryf en daar word na hulle verwys as “die talentvolle Spies-broers, bekende musiek- en liedjiemakers van die Groot Trek” (Carstens & Grobbelaar 1988: 197, 253).

Een van die liedere was die sogenaamde “Bôlandslid” (Bolandlied). Na Andreas Theodorus se dood het sy familie die lied deur *De Volkstem* Drukkerij in Pretoria laat druk.²⁰ Die weergawe

¹⁹ In *Voortrekkermense* word hulle Jacobus, Abraham en Andries genoem.

²⁰ Die weergawe wat hier afgebeeld is, het in die boek van Ben Spies (Spies 1986: 76) verskyn. Dit is ingestuur deur Johannes Hermanus Spies (b2c6d7e6f10). Aangesien *De Volkstem* slegs tot 1912 bestaan het en Johannes Hermanus eers in 1924 gebore is, het sy pa Johannes Jacobus Spies (b2c6d7e6), ’n boer van Welvaart, Harrismith, waarskynlik die lied na *De Volkstem* gestuur om gedruk te word.

wat deur Preller opgeteken is, verskil effens van die gedrukte weergawe, maar dit is dieselfde lied (Preller 1938b: 259).

Wat uit die lied duidelik word, is dat dit nie maklik was om afskeid te neem van hulle lewe op Swellendam nie. Volgens die weergawe wat deur *De Volkstem* drukkerij gedruk is, het die skrywer sy dierbare vriende, sy “moedersland” en sy landgenote gegroet:

I.

De tijd is haast vervlogen,
Dat ik op trek sal gaan
Naar ver af gelegen landen
Verwijderd ver van hier.

IV.

Vaartwel mijn teer beminden,
Vaartwel mijn moedersland,
Vaartwel mijn landgenoten.
Tot in des Hemels zaal.

Die weergawe wat in *Voortrekkermense* verskyn het, verskil effens van bostaande, maar die sentiment bly dieselfde:

De tijd is aangebroken
dat wij op reis sal gaan,
naar vreemd en woeste landen
verwijder vêr van hier.

Adieu dus goede vrienden,
want morgen gaan wij weg
Adieu mij, dierb're vrienden, –
adieu mijn Vaderland!

Die redes waarom iemand by die VOC aangesluit het, is verdeel in vertrekmotiewe (stootmotiewe) en aanmonsteringsmotiewe (trekmotiewe) (afdeling 2.9.3 en afdeling 2.9.4) (Van Gelder 1997: 113). 'n Soortelyke onderskeid kan gemaak word ten opsigte van die redes waarom mense getrek het. Volgens hierdie lied was afskeid swaar – daar was slegs vertrek-motiewe en geen begeerte om na 'n nuwe land te gaan nie. Die skrywer noem glad nie die aantrekkingskrag van die binneland nie. Hy beskryf dit as “afgeleë” of “vreemde en woeste” lande.

Presies dieselfde sentiment word uitgespreek deur Retief in sy manifest: hulle verlaat die vrugbare land van hul geboorte en betree 'n wilde en gevaarlike gebied (JMK 2013).

Keuse van woonplek

Andreas Theodorus Spies het op verskeie plekke gebly nadat hy Grootvadersbosch verlaat het totdat hy vir hom 'n vastrapplek in Natal gekry het. In 1854 word daar aan hom, as stigter van Utrecht, 'n voorkeurplaas toegeken wat hy Goede Hoop noem. Sy laaste jare het hy daar as veeboer deurgebring. Hy is ook daar begrawe (Spies 1986: 77; Visagie 2000/2011: 464).

Figuur 7.20: Die ligging van Goede Hoop ten opsigte van omliggende dorpe (Driehoeksmetingkantoor 1957/1968. Goede Hoop [kaarte]; Google Maps: Goede Hoop [aanlyn-databasis])

Personalia

Sophia Spies is die dogter van “Caveman” Spies wat 'n legendariese persoon in die Vrystaat was (“Die Grotman bly kordaat” [aanlyn-artikel]). Oor Sophia word daar in haar eie reg ook stories vertel. Sy is op 27 November 1940 as Johanna Maria Sophia Spies op Harrismith gedoop.

Die volgende beskrywing is gebaseer op gebeurtenisse wat by verskeie geleenthede oorvertel is. Sophia het met haar pa geïdentifiseer en saam met hom geboer. Hy was bekend as 'n baie sterk man en 'n bokser. Daar is onder andere vertel dat hy haar geleer het om perde in te breek.

Op skool op Harrismith was daar 'n insident waar sy 'n baie aanstellerige meisie aan 'n paal vasgebind het. Die ander skoolkinders het haar aangehits. Om een of ander rede het Sophia die ondersteuning van haar medeleerlinge verwerf, al was sy baie anders as die deursnee-meisie in die skool. Later het sy as “Jo” bekend gestaan en saam met Elizabeth Francina van Coller op die plaas Jakkalsdraai, Mareetsane naby Mahikeng geboer.

EEN LIED

GEDICHT DOOR

Wijlen ANDREAS THEODORUS SPIES,

BIJ ZIJN VERTREK UIT DE KAAP-KOLONIE

IN 1836.

I.

De tijd is haast vervlogen,
Dat ik op trek zal gaan
Naar ver af gelegen landen
Verwijderd ver van hier.

II.

Moet ik nu van u scheiden,
Om u nooit weer te zien
De Hemel moog' het gedijen,
Dat wij verblijd moog' zijn.

III.

~~Adeu mijn waarde vrienden,~~
Vaartwel, doch voor het laatst
Adeu Zwellendamsche vrienden,
Want ik vertrek van hier.

IV.

Vaartwel mijn teer beminden,
Vaartwel mijn moedersland,
Vaartwel mijn landgenooten,
Tot in des Hemels zaal.

V.

Ik hoop dat al mijn dagen
Voorspoedig voort moog' gaan
In 's Heeren wegen wand'len
Tot den tijd mijns levensbaan.

VI.

Zoo lang ik ook moog' leven,
En waar ik ook moog' zijn,
Zal ik het nooit vergeten,
De vriendschap hier van mij.

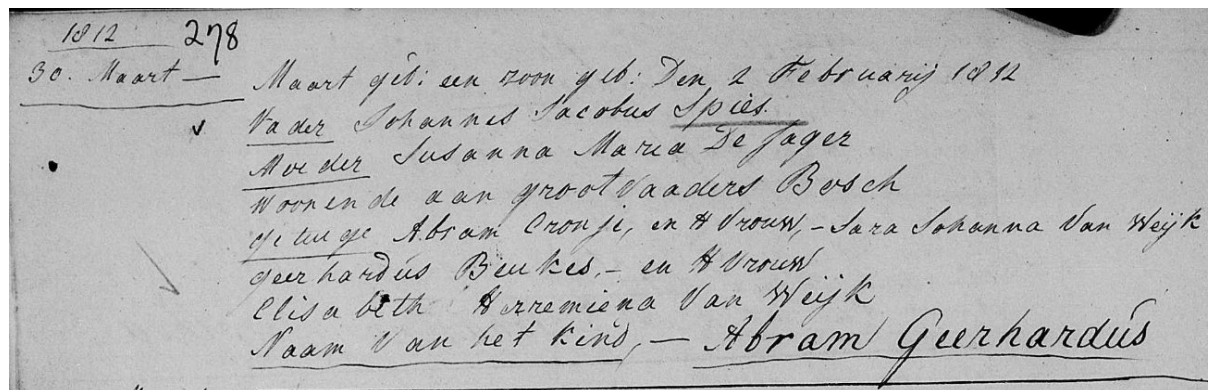
VII.

Mijn wensch is om te leven
In rust en zegenpraal;
Verblijd ook daar moog' wezen
Ook eeuwig bijelkaar.

Figuur 7.19: Die Bolandlied (Spies 1986: 76)

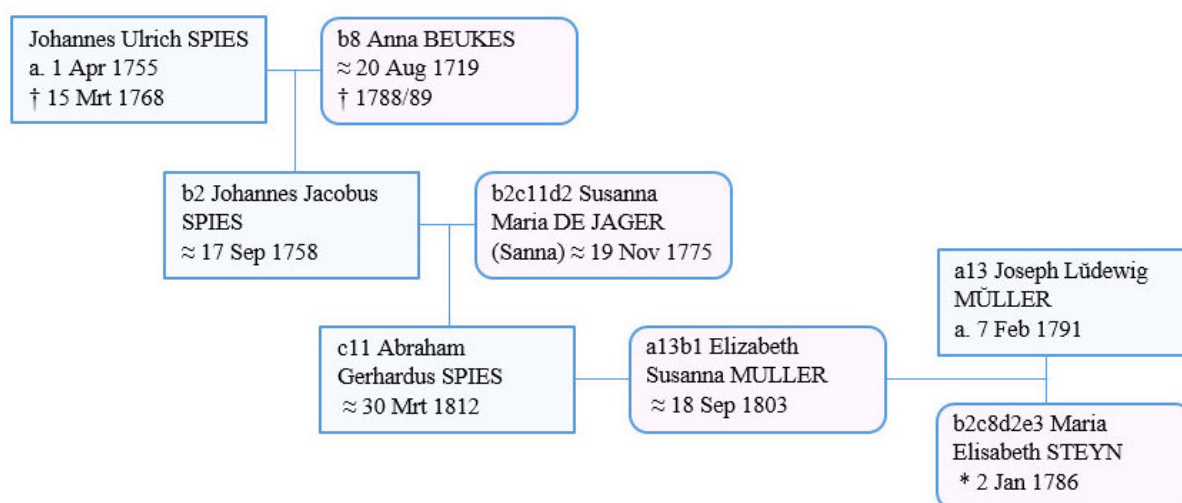
7.10.5 Abraham Gerhardus (b2c11) – die Spiese van Rietkuil

Doop

Figuur 7.21: Die doop van Abram Geerhardus (Abraham Gerhardus) Spies (NG Kerk G7 4/2 1807-1817: 278)

Abraham Gerhardus Spies (Abram Geerhardus) word op 30 Maart 1812 op Swellendam gedoop. Die eerste twee getuies is Abram Cronjé (b3c8) en sy vrou, Sara Johanna van Wyk (b1c5d7e1), sy broer se skoonouers, asook Gerhardus Beukes (b1c1) en Elizabeth Hermina van Wyk (b1c5d5e2). Die doopgetuies was nie naby familie nie, maar die kind word na hulle vernoem: Abraham van die Cronjés en Gerhardus van die Beukese (NG Kerk G7 4/2 1807-1817: 278).

Figuur 7.22: Die huwelik van Abraham Gerhardus Spies met Elizabeth Susanna Muller

Huwelik

Toe Abraham Gerhardus Spies 23 jaar oud was, trou hy, op sy verjaarsdag, 2 Februarie 1834, met Elizabeth Susanna Muller. Sy was die weduwee van Louis Jesias (of Louis Jesayas) Botha en sewe jaar ouer as hy. Sy het vier kinders by Botha gehad.

Slawe

Abraham Gerhardus was maar net twaalf jaar oud in 1834; hy was dus uiteraard nooit die besitter van slawe nie.

Keuse van woonplek

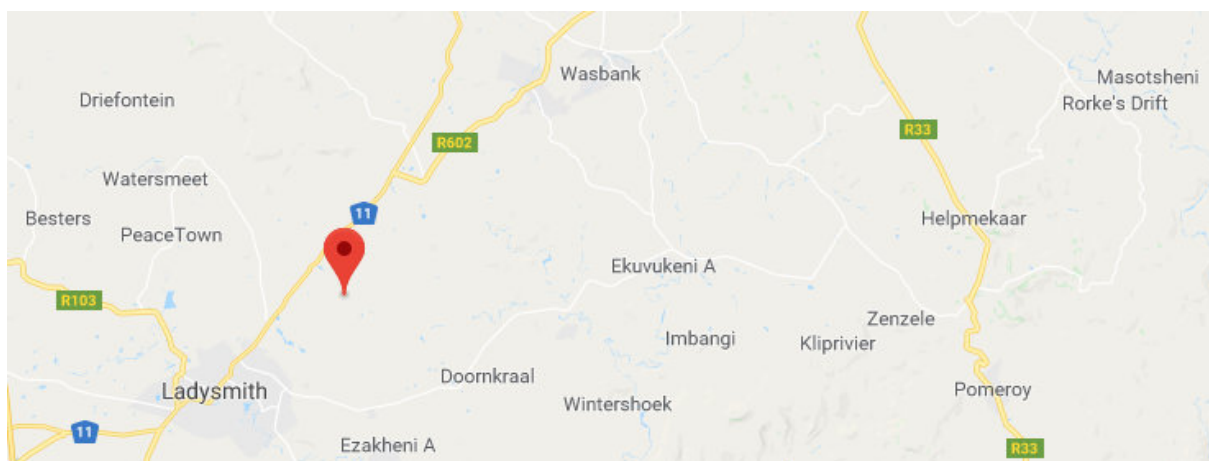
Nadat Abraham Gerhardus Spies hom eers op 'n ander plaas gevestig het, is hy na die plaas Rietkuil duskant Ladysmith naby Pepworthstasie. Hy en sy vrou is albei oorlede en begrawe op Rietkuil.

Rietkuil se ligging word aangedui op figuur 7.23 (Google Maps: Rietkuil [kaarte]). Op die topokadastrale kaart kan ook duidelik gesien word waar Rietkuil is, naby Ladysmith aan die Natalkant van die Drakensberge (Driehoeksmetingkantoor 1958: Rietkuil).

Abraham Gerhardus Spies was later ouderling van die gemeente Ladysmith. As afgevaardigde na 'n sinode van die NG Kerk in Kaapstad, was hy een van die skipbreukelinge op die Britse stoomskip, die *Waldensian*, wat op Maandag 13 Oktober 1862 naby Struisbaai gestrand het. By hierdie geleentheid het Sarel Cilliers saam met 'n predikant 'n gelofte afgelê dat, as hulle gered word, hulle God sou eer en dank wanneer hulle die land bereik. Die passasiers is oorland na Kaapstad vervoer en dankdienste is die volgende Sondag in die Nederlandse kerke gehou (*Die Kerkbode* 26 Augustus 1909: 417; “Loss of the Natal Mail Steamer *Waldensian*” 1863: 2 [aanlyn-artikel]; Malherbe 2015: 75).

Personalia

Een bekende afstammeling van Abraham Gerhardus is Jeanette Spies, wat vanaf 1 Mei 1965 tot 31 Januarie 1975 die kleuterprogram, *Siembamba*, op die Afrikaanse Diens van die SAUK aangebied het. Sy is gebore te Newcastle op 28 Februarie 1937 as Sarah Johanna Adriana Spies, die dogter van Abraham Gerhardus Spies (b2c11d1e3f2g1) en Sarah Maria Nel (Rademan & Brink 2017 [potgooi]).

Figuur 7.23: Die ligging van Rietkuil ten opsigte van omliggende dorpe (Driehoeksmetingkantoor 1958/1971). Rietkuil [kaarte]; Google Maps: Rietkuil [aanlyn-databasis])

7.11 Barend Christoffel Spies de Oude (b3): pa van vier seuns

Soos Johannes Jacobus Spies het Barend Christoffel ook *de facto* eienaarskap van die opstal op sy plaas Oudebosch gehad. Ongelukkig egter is daar nie dokumente beskikbaar waarop die waardasie van die opstal aangeteken is nie.

Barend Christoffel Spies het die eed van getrouheid aan koning George III afgelê. Hy het dit egter slegs met sy merk onderteken. Dit wil voorkom asof hy ongeletterd was (1/SWM 12/90: 167).

Barend Christoffel Spies het vyf seuns gehad, maar, soos in die geval van sy ouer broer, is een van hulle jonk oorlede. Francois Nicolaas Gerhardus Spies is op Swellendam gedoop op 4 Augustus 1799 (NG Kerk G7 4/2 1798-1807: 54). Volgens die aantal kinders wat in die opgaafrolle aangeteken is, is hy egter oorlede tussen 16 Julie 1821 en 1 September 1822. Hy was skaars 22 jaar oud. Barend Christoffel het vier seuns gehad wat 'n nageslag gehad het: Barend Christoffel (b3c1), Johannes Ulrich (b3c5), Arnoldus Jacobus (b3c9) en Andries Petrus (b3c10).

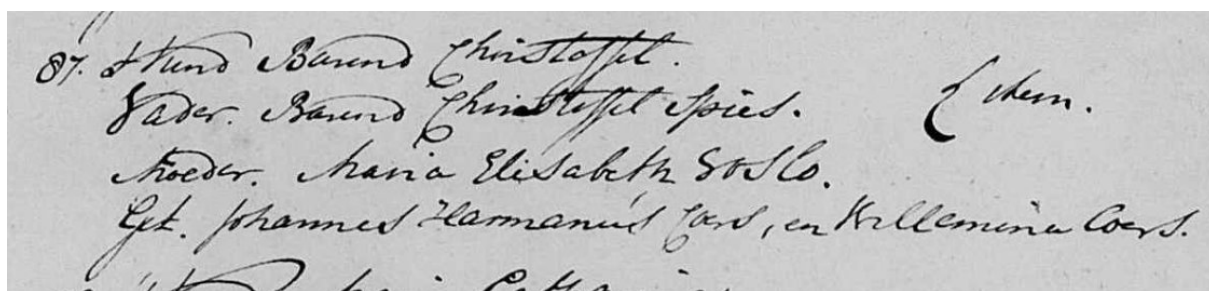
Barend Christoffel Spies was ook die eienaar van die slaaf Mentor van Mosambiek. Op 6 Julie 1816 word Mentor aangeteken as 'n manlike arbeider van twintig jaar (SO 6/119: 7). Mentor was vermoedelik die persoon wat later as Mentor Spies bekend gestaan het.

Mentor is waarskynlik in 1796 gebore, afhangende daarvan hoe akkuraat sy ouderdom geskat is voordat dit aangeteken is. Barend Christoffel se eerste drie seuns was ongeveer Mentor se ouderdom: Barend Christoffel gebore in 1791, Johannes Ulrich gebore in 1798 en Francois Nicolaas Gerhardus gebore in 1799. Dit is moontlik dat daar 'n vriendskaplike verhouding tussen hulle kon gewees het, soos wat Louis Trichardt se seun Pieta en die Khoi-Khoi-jongman, Danster, 'n goeie verhouding gehad het en dinge saam gedoen het. Daar is gereelde verwysings na Danster wat saam met die Trichardts sekere take verrig – soms word na vee gesoek, soms word gejag. Seker afhangende van hoeveel perde beskikbaar was, het Danster óf op 'n perd óf die pakos gery (Preller 1938a: 114; 117; 155, 163).

7.11.1 Barend Christoffel (b3c1) – die Spiese van Oudebosch

Doop

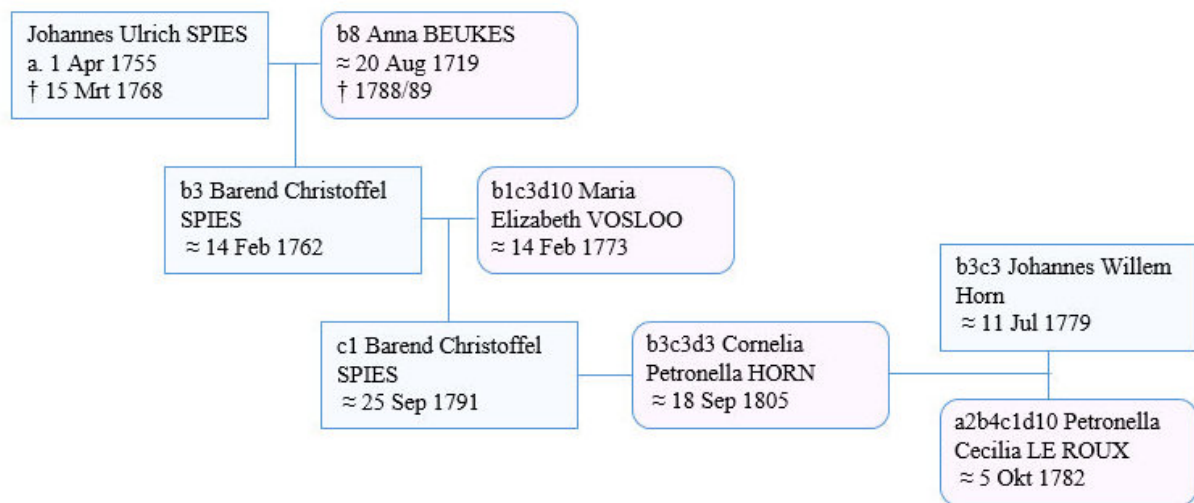
Barend Christoffel Spies, seun van Barend Christoffel Spies en Maria Elizabeth Vosloo, word op 25 September 1791 op Tulbagh gedoop. Die *idem* in figuur 7.24 verwys na die vorige doop waar die datum neergeskryf is “den 25 dito” (NG Kerk G4 7/7 1791-1811: 87). Die getuies is twee kinders uit sy ma se eerste huwelik: Johannes Hermanus Coers (b3) en Wilhelmina Coers (b1). Johannes Hermanus was op daardie stadium nog ongetroud – hy is eers in 1793 getroud. Wilhelmina Coers was 'n weduwee – haar man, Johannes van Eeden van Arnhem in Gelderland, is na 1777 en waarskynlik voor 1779 oorlede (afdeling 6.1.2) (TANAP: MOOC 8/17.39).

Figuur 7.24: Die doop van Barend Christoffel Spies (NG Kerk G4 7/7 1791-1811: 87)

Huwelik

Op die 27ste Maart 1824 trou Barend Christoffel Spies met Cornelia Petronella Horn (b3c3d3). Barend sou 'n maand later 33 jaar oud word, Cornelia Petronella was negentien. Sy was die dogter van Johannes Willem Horn (b3c3) en Petronella Cecilia le Roux.

Figuur 7.25: Die huwelik van Barend Christoffel Spies en Cornelia Petronella Horn

Slawe

Behalwe Mentor wat aan Barend Christoffel Spies de Oude behoort het, het hierdie familie nooit slawe besit nie. Geen slawe is onder sy naam of die name van sy broers opgespoor nie.

Keuse van woonplek

Barend Christoffel het op Oudebosch aangebly. Dit is die plaas wat Anna Beukes aan sy pa, Barend Christoffel Spies de Oude oorgedra het (afdeling 5.10.1).

Figuur 7.26: Die ligging van Oudebosch ten opsigte van omliggende dorpe (Opmetings en kartering 1985 Oudebosch [kaarte]; Google Maps: Oudebosch [aanlyn-databasis])

Personalia

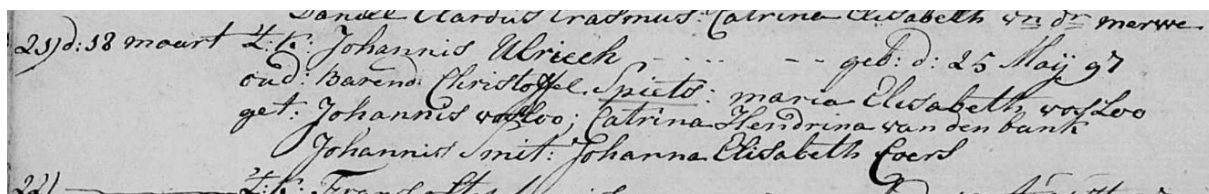
Jan Spies, die storieverteller is deel van hierdie tak. Hy is op 30 Junie 1936 op Maltahöhe gebore en Johannes Petrus Spies (Jan) gedoop (b3c1d1e1f4g2h1). Hy was lektor aan die Randse Afrikaanse Universiteit, maar is bekend vir die stories wat hy vertel het. Hy het begin met

radiowerk en later saam met PG du Plessis die televisieprogram “Spies en Plessis” aangebied. Hy het ook ’n aantal boeke geskryf en in 1990 die Rapportprys vir *Spieserye* gekry (“1936: Jan Spies se nalatenskap” [aanlyn-artikel])

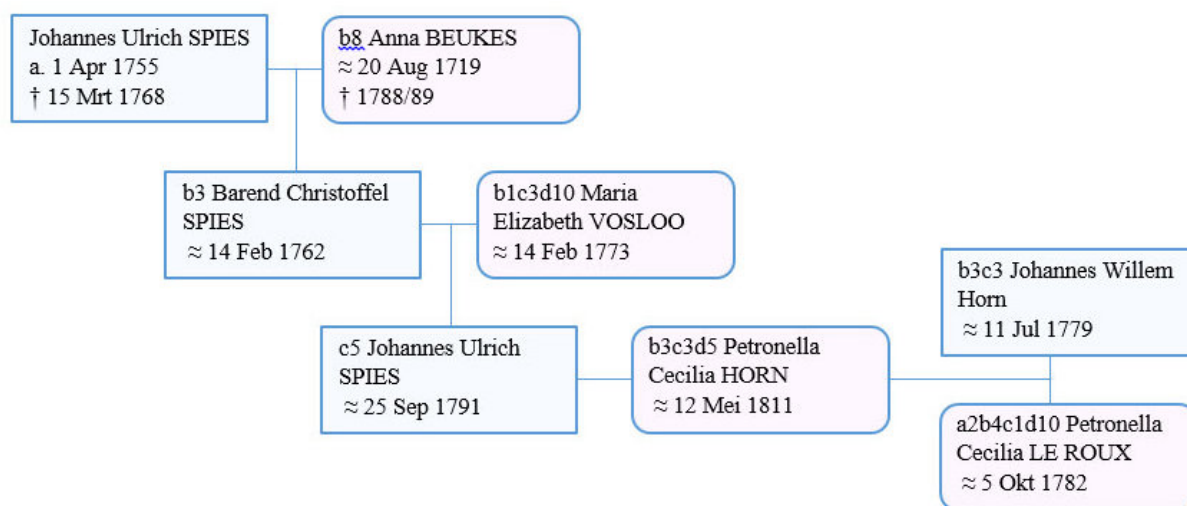
7.11.2 Johannes Ulrich (b3c5) – die Welgevonden Spiese

Doop

Johannes Ulrich Spies, seun van Barend Christoffel Spies en Maria Elizabeth Vosloo (b1c3d10), is op 25 Mei 1797 gebore en word op 18 Maart 1798 op Tulbagh gedoop. Hy word na sy oorlede oupa, die stamvader, vernoem. Die doopgetuies is sy ma se broer, Johannes Vosloo, (b1c3d2) en sy vrou, Catharina Hendrina van den Bank, asook die pa se halfsuster, Johanna Elizabeth Coers (b5) en haar man Johannes Smit van Linz, Oostenryk (NG Kerk G4 7/7_1791-1811: g.p. nr. 21).

Figuur 7.27: Die doop van Johannes Ulrich Spies (NG Kerk G4 7/7_1791-1811: g.p. nr. 21)

Figuur 7.28: Die huwelik van Johannes Ulrich Spies met Petronella Cecilia Horn

Huwelik

Op 25 Maart 1828 trou Johannes Ulrich Spies met Petronella Cecilia Horn (b3c3d5); hy was dertig jaar oud en sy sewentien jaar en ses maande. Petronella Cecilia (b3c3d5) was die suster

van Cornelia Petronella Horn (b3c3d3) wat met Barend Christoffel getroud was. Twee broers het dus met twee susters getrou.

Keuse van woonplek

Johannes Ulrich Spies en sy vrou, Petronella Cecilia Horn, is albei op Welgevonden oorlede.

Figuur 7.29: Die ligging van Welgevonden ten opsigte van omliggende dorpe (Opmetings en kartering 1985 Welgevonden [kaarte]; Google Maps: Welgevonden [aanlyn-databasis])

Personalia

Een van die Duitse weeskinders, Gerhard Radtke Spies, is deur Gerhard Johannes Spies (b3c5d6e4f10) aangeneem. Die Duitse weeskinders was 'n groep van 83 weeskinders wat in 1948 na Suid-Afrika gebring is as “volksdiens” aan die Duitsers na die Tweede Wêreldoorlog. Hulle is deur Afrikaanse egpare aangeneem (Van der Merwe, W. 1988: Voorwoord, 162).

7.11.3 Arnoldus Jacobus (b3c9) – nog Welgevonden-Spiese

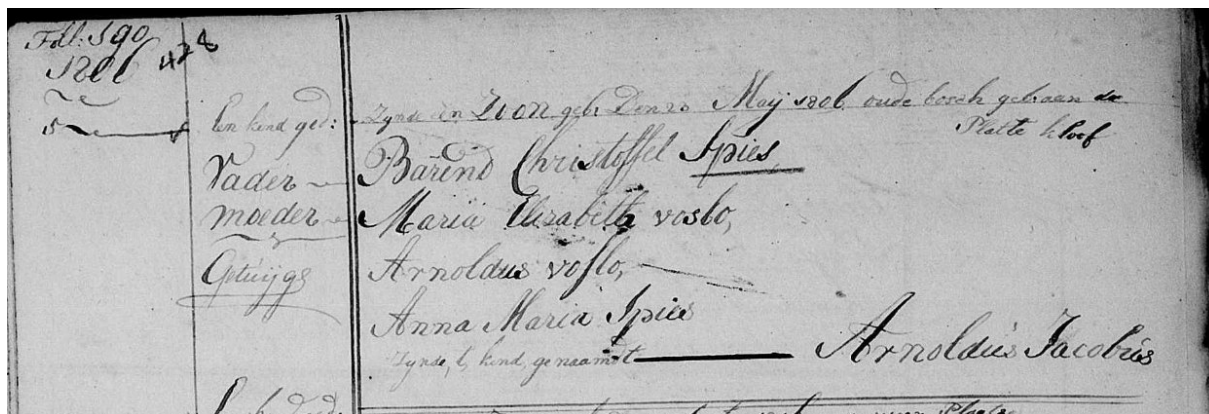
Doop

Die derde seun van Barend Christoffel Spies en Anna Elizabeth Vosloo, Arnoldus Jacobus, is op 20 Mei 1806 gebore en word op 5 Oktober 1806 op Swellendam gedoop (NG Kerk G7 4/2: 428). Die woonplaas is Oudebosch geleë aan de Platte Kloof. Die doopgetuies is die ma se broer Arnoldus Vosloo (b1c3d4) en die pa se suster, Anna Maria Spies (b4).

Huwelik

Arnoldus Jacobus Spies trou op 2 Julie 1826 met Martha Petronella Hermina Vosloo (b1c3d12e1); hy was 20 jaar oud en sy 28. Sy was die dogter van een van sy ma se broers, Wessel Vosloo (bc3d12), en dié se vrou Maria Barendina Jonker. Hulle was dus neef en niggie.

Arnoldus Jacobus was veertig jaar lank getroud met Martha Vosloo, maar hulle het nooit kinders gehad nie. Sy het wel 'n buite-egtelike seun, Andries van Tonder, gehad voordat sy met Arnoldus getroud is.

Figuur 7.30: Die doop van Arnoldus Jacobus Spies (NG Kerk G7 4/2: 428)

Ses maande na haar dood in 1869 trou hy met Isabella (Elizabeth) Margaretha van Molendorf (b1c3).²¹ Hy was toe 63 jaar oud en sy was 25. Hulle het nege kinders gehad.

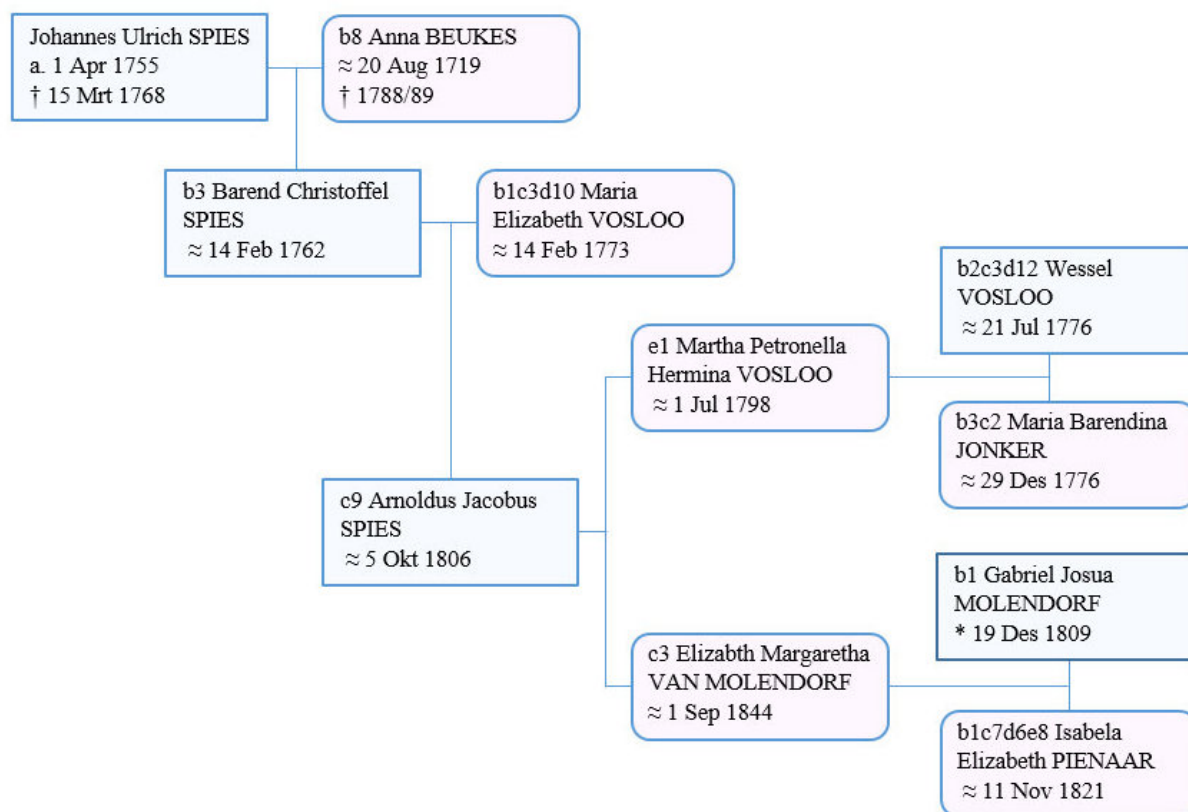
Keuse van woonplek

Arnoldus Jacobus moes saam met sy ouer broer op Welgevonden geboer het, want hy is op Welgevonden oorlede en dit is ook die plek wat aangegee word wanneer sy kinders se geboortes opgeteken word.

Personalia

Johannes Daniel Spies (b3c9d1e9f3) is op 1 Oktober 1921 op Mosselbaai gedoop. Hy het egter in Johannesburg gaan werk en hom daar onderskei as musikant. Met sy afsterwe op sewentigjarige ouderdom het sy lewenskets gemeld dat hy baie jare sy eie boeremusiekorkes gehad het en baie gedoen het om boeremusiek te bevorder. Nico van Rensburg, uitvoerende hoofbeampte van die Boeremusiekgilde, het gesê dat hy onder boeremusiekliefhebbers bekend was as oom Hannes Assegaai (Oom Assegaai (70) oorlede. Beeld 1992: 5).

²¹ Die genealogiese nommers wat SAG gebruik is verkeerd – in daardie geslagsregister word aanvaar dat Elizabeth en Isabella twee verskillende persone is.

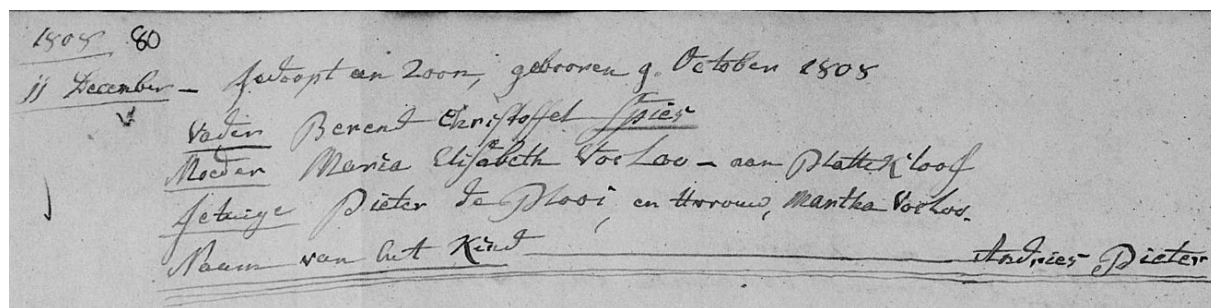

Figuur 7.31: Die huwelike van Arnoldus Jacobus Spies met Martha Petronella Hermina Vosloo en Elizabeth Margaretha van Molendorf

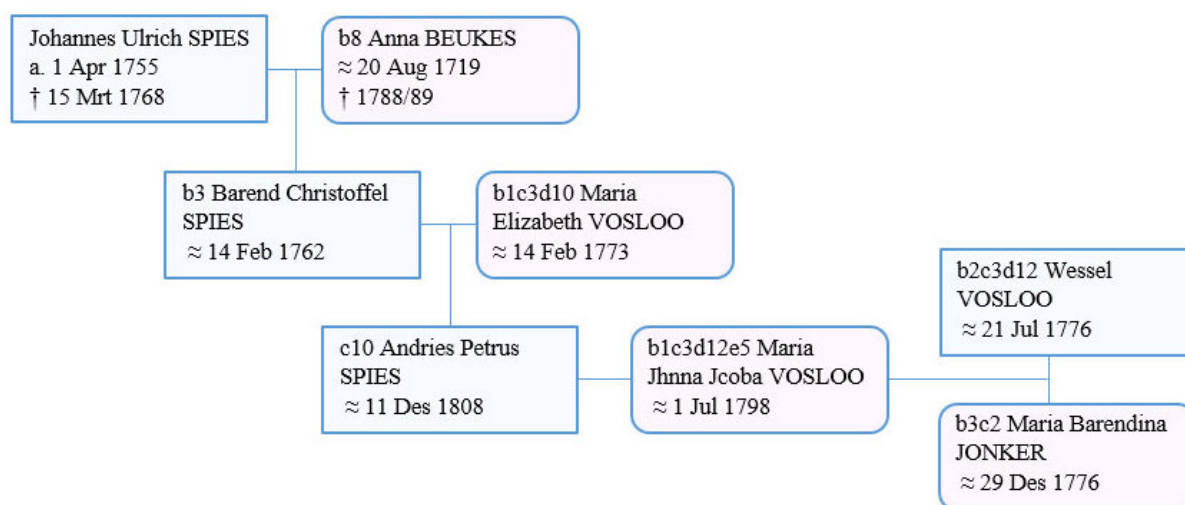
7.11.4 Andries Petrus (b3c10) – die Spiese van Assegaaibos

Doop

Andries Pieter Spies, seun van Barend Christoffel Spies en Anna Maria Vosloo, word op 11 Desember 1808 op Swellendam gedoop. Die naam van die plaas word nie gegee nie, slegs “aan Plattekloof”. Die doopgetuies is die ma se suster, Martha Vosloo (b1c3d13) en Pieter du Plooy (NG Kerk G7 4/2: 80). Hy het later as Andries Petrus bekend gestaan, maar die bedoeling was seker dat hy Andries Pieter sou wees – die tweede naam die een van Pieter du Plooy.

Figuur 7.32: Die doop van Andries Pieter Spies (NG Kerk G7 4/2: 80)

Figuur 7.33: Die huwelik van Andries Petrus Spies en Maria Johanna Jacoba Vosloo

Huwelik

Andries Petrus Spies trou op 12 Junie 1831 met Maria Johanna Jacoba Vosloo (b1c3d12e5). Hy was 22 jaar en agt maande oud en sy so ongeveer twintig jaar.²² Sy was die suster van Arnoldus Jacobus se vrou, Martha Petronella Hermina Vosloo (b1c3d12e1). Dit was dus weereens 'n geval van twee broers wat met twee susters getroud is.

Keuse van woonplek

Assegaaibos is die plek waar Andries Petrus oorlede is, waar sy kinders gebore is, die plek waar hulle gebly het toe hulle getroud is en die plek waar hulle oorlede is.

Personalia

André Spies (b3c10d9e8f2g3) is die bestuurder van Parkbestuursplanne en Staat van Biodiversiteit van die Suid-Afrikaanse Nasionale Parke. Hy is daarvoor verantwoordelik om die bestuursplanne van al twintig die parke op datum te hou en hy moet hulle beoordeel op grond van hoe goed hulle biodiversiteit bestuur. Hy funksioneer vanuit Pretoria, maar besoek die parke gereeld (SAN 2004-2019 [aanlyn-artikel]).

²² Haar doopinskrywing is nie gevind nie.

Figuur 7.34: Die ligging van Assegaaibos ten opsigte van omliggende dorpe (Opmetings en kartering 1985 Assegaaibosch [kaarte]; Google Maps: Assegaaibosch [aanlyn-databasis])

7.12 Johan Philip Spies (b2): pa van een seun

Johan Philip Spies (b2) het twee seuns gehad. Die oudste Philip Jacobus Spies, is op 28 September 1794 gedoop (NG Kerk G1 8/9 1786-1795: 189). Daar is aanduidings dat hy wel 'n seun, Johan Philip, gehad het, maar daar is nie 'n doopinskrywing vir hom gekry nie. Vermoedelik was hy met Marijan Louisa Dorand getroud. Omdat dit so 'n vreemde spelling is, kon sy dalk Hugh Dorant se suster gewees het (afdeling 7.12.1). Al hierdie veronderstellings moet nog ondersoek word.

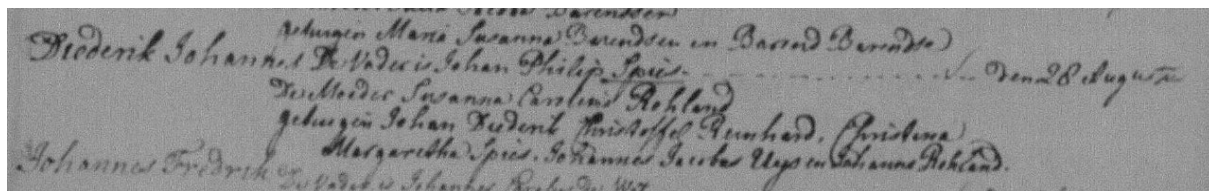
Daar is nie 'n nageslag vir hom opgeteken nie. Johan Philip Spies het dus net een seun gehad wat 'n nageslag gehad het, Johan Diederik (a2b2c2)

7.12.1 Johan Diederik (a2b2c2) – die Spiese van Kasteelstraat

Doop

Diederik Johannes Spies, die seun van Johan Philip Spies en Susanna Carolina Rohland (b5), word op die 28ste Augustus 1796 in Kaapstad gedoop. Die doopgetuies is die pa se ouer suster, Catharina Margaretha Spies (b1), en haar man, die Duitse immigrant Johan Diederik Christoffel

Reinhard, asook die ma se ouer suster, Johanna Rohland (b1) en haar man, Johannes Jacobus Uys (b1c2d2) (NG Kerk G1 8/10 1795-1814: 26).

Figuur 7.35: Die doop van Diederik Johannes Spies (NG Kerk G1 8/10 1795-1814: 26)

Huwelik

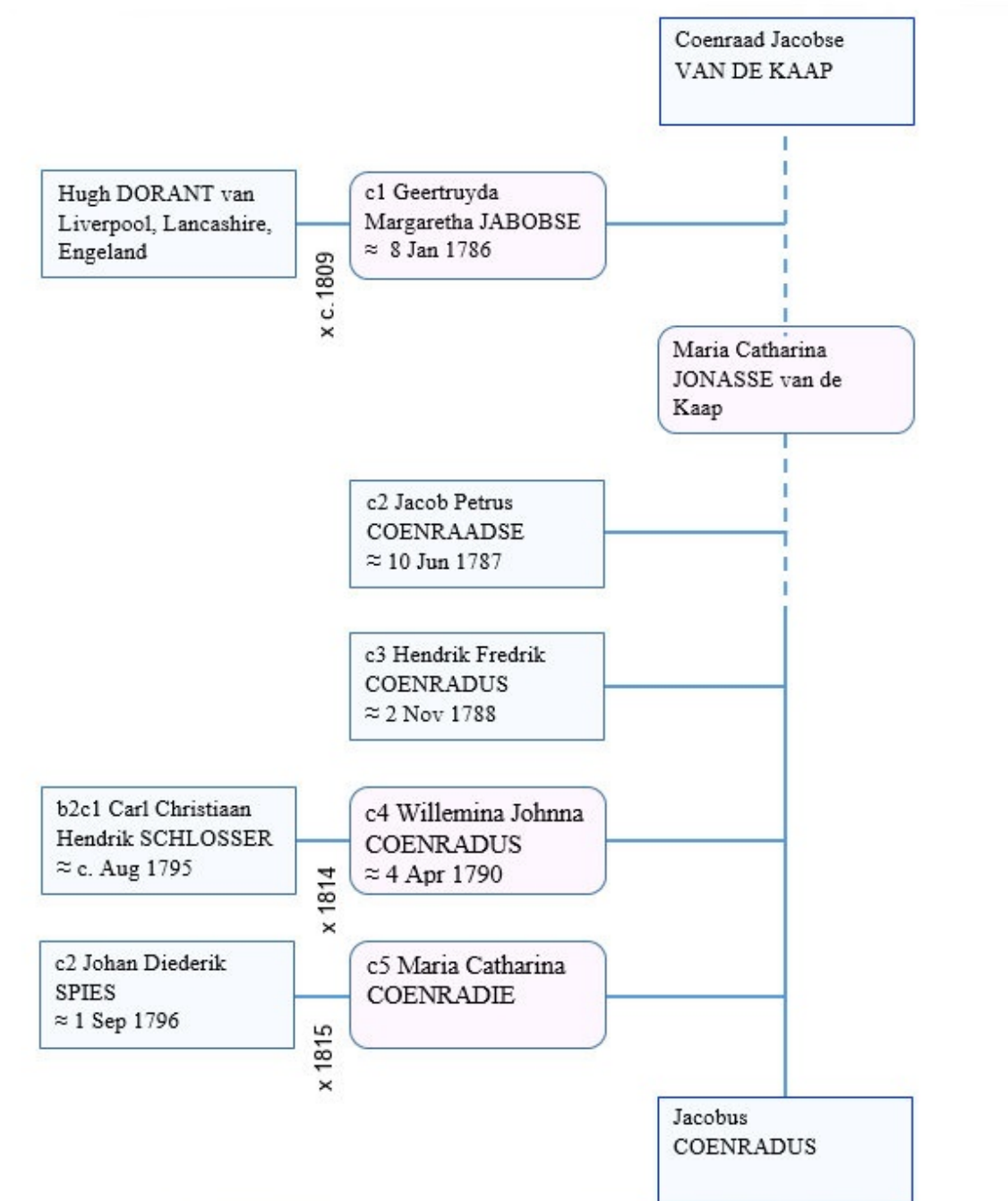
Johan Diederik Spies trou op 30 Julie 1815 met Maria Catharina Coenradie. Sy is nie ’n afstammeling van Friedrich Conradie, die stamvader van die Conradie-familie, nie.

Daar is wel ’n huisgesin opgeteken vir Jacobus Coenradus en Maria Catharina Jonasse van die Kaap. Maria se eerste kind se pa was Coenraad Jacobse van die Kaap. Daar is nog nie vasgestel of Coenraad Jacobse net ’n ander manier was waarop Jacobus Conradus sy naam geskryf het nie. Jacobus en Maria laat vier kinders tussen 1786 tot 1790 in die Kaapse kerk doop. Hulle moes in 1788 getrou het, want daarna word die kinders nie meer as “onecht” gedoop nie. Hulle jongste kind, Maria Catharina, die vrou van Johan Diederik Spies se doop is nie opgespoor nie. Die bewys dat sy wel ’n suster van die ander kinders was, is gekry in die boedelinventaris van Geertruida Coenradie. Daarvolgens was Carl Schlosser en Johan Spies swaers van Geertruida Coenradie, vrou van Hugh Dorant (TANAP MOOC 8/44.2a & b).

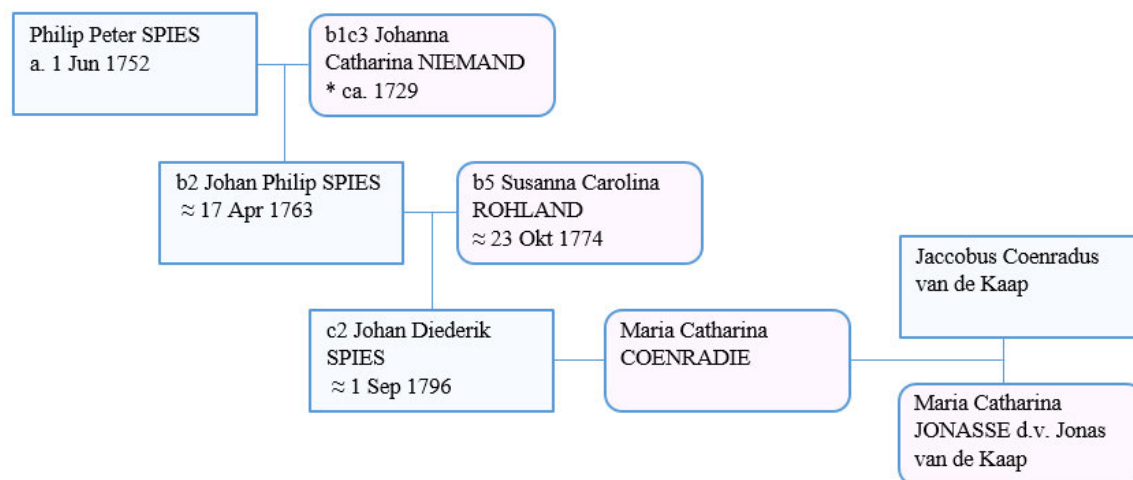
Dat die stedelinge baie meer openlik met mense van kleur gemeng het, is in ooreenstemming met Heese se bevinding. In die buiteland (Stellenbosch, Drakenstein en Swellendam) was daar in 1773 nie een persoon wat op grond van naam ’n gekleurde persoon as eggenote gehad het nie. In die Kaap was daar 26 gevalle waar die vrou aangedui word as óf “van die Caab” óf ’n Oosterse gebied.

Die Kaap kon dus beskou word as ’n veel “oper” samelewing as die binneland omdat gemengde huwelike in die Kaap nie verbloem is nie (Heese 1985/2005: 38).

Na Johan Diederik se dood in 1840 het sy vrou in armoede verval. Tussen 1848 en 1850 klop sy herhaaldelik by die kerk aan om hulp, maar sy is nie baie gehelp nie. Sy het onderdak gesoek, maar die kerk het waarskynlik nie so ’n fasiliteit tot sy beskikking gehad nie. Op ’n stadium is daar darem ’n paar skoene aan haar toegestaan (NG Kerk G1 1/29 1843-1882).

Figuur 7.36: Die Coenradie-kindere met hulle lewensmaats

Figuur 7.37: Die huwelik van Johan Diederik Spies met Maria Catharina Coenradie

Slawe

Op 20 Julie 1816 word die volgende slawe op Johan Diederik se naam aangeteken: Laffleur, 'n huiswerker van Mosambiek, wat ongeveer 35 jaar oud was en vir huiswerk aangekoop is, maar wat op daardie stadium in die instituut vir melaatses in Hemel en Aarde was (SO 6/30 Fo 95).

Twee ander slawe van Johan Diederik was: Theresia wat 20 jaar oud was en haar seuntjie, Lodewyk, van vier maande. Johan Diederik het Lodewyk op 13 November 1816 aan Lodewyk Carel Baumann verkoop. In der waarheid was hy Lodewyk Carel Baumann se seun. Hy is 'n paar maande later gedoop, nie as Lodewyk nie, maar met die naam Johan Carel Bauman (SAF 2: 445). Twee jaar later verkoop Johan Diederik ook vir Theresia aan Bauman (SO 6/30 Fo 95).

Die vierde slaaf was 'n dogtertjie, Charlotte, van agt jaar.

Charlotte is nie verkoop nie en agt jaar later toe sy sestien jaar oud is, skenk sy op die 29ste Februarie 1824 geboorte aan, 'n seuntjie Abraham. In 1826, toe Charlotte agtien jaar oud, was het sy nog 'n seuntjie, Samuel. Abraham was maar twee jaar oud toe hy oorlede is en Samuel jonger as een en 'n half jaar. Charlotte se lewensomstandighede was maar baie tragies.

Keuse van woonplek

Die Kaapstadse Spiese het nooit getrek nie – hulle woonplek is in die 1800s altyd aangegee as Kasteelstraat, Kaapstad. Dit is volgens die lys van timmermans wat deur Geldenhuys opgestel is uit Kaapse almanakke (calendars) en gidse (directories). Johan Diederik was 'n timmerman of meubelmaker (Geldenhuys 1986: 403).

Personalia

Maria Johanna Spies (Riana) (b2c2d5e3f4g2h2) het in Parow grootgeword en in haar matriekjaar, 1972, was sy die hoofmeisie en die *Victrix Ludorum* van J. G. Meiring Hoërskool. Daarna behaal sy die graad BA honneurs aan die Universiteit van Stellenbosch. Tans bestuur sy haar eie maatskappy, Riana Greenblo Communications, wat hulp aanbied met openbare betrekkinge en digitale bemarking. Sy is met Allan Greenblo getroud.

7.13 Mentoer van Mosambiek

7.13.1 Die Mentoer-tak (a3b1) – die Spiese van Knysna

In afdeling 7.10 is genoem dat daar veral vir sekere jare beperkte bronne is waar individuele slawe aangeteken is. Wat verkooptransaksies betref gaan die databasisse van Böeseken en Shell net tot 1710 en 1731 respektiewelik. Doopinskrywings van slawe wat die Christelike geloof aanvaar het, kan in die kerkregisters gekry word. Slawe wat in hofsake betrokke was, is opgeteken in *Reg en Onreg* (Heese 1994). Per geleentheid kom die name van slawe ook in boedelinventarisse voor.

Die naam “Mentor” word vir die eerste keer op 6 Julie 1816 genoem. Volgens die opgaafrol was hy ’n manlike slaaf van twintig jaar wat van Mosambiek afkomstig was. Hy was ’n arbeider in diens van Barend Christoffel Spies in die wyk Vetterivier (SO 6/119). Dit moes op die plaas Oudebosch gewees het.

’n Interessante staaltjie in verband met ’n slaaf van Mosambiek word gekry in een van Lichtenstein se vertellings. In Oktober 1803 het hy en sy geselskap op ’n huis aan die anderkant van Saldanhabaai afgekom wat verlate en gesluit was. Hulle was net van plan om skuiling te soek in ’n vervalde skuur, toe ’n ou “Mosambiquer” opdaag wat in gebroke Nederlands, gemeng met Portugees en Maleis, hulle laat verstaan het dat hy daar bly en in die veld die osse van sy afwesige baas oppas. Die eienaar het die sleutel van die huis met hom saamgeneem, maar die Mosambieker het sy eie kamer langsaaan die huis oopgesluit. Daar was ’n skoon tafel, ’n paar riempiestoele en wat Lichtenstein ’n “überspanntes Ruhebett”²³ noem, ’n riempiesbank wat as

²³ Eintlik “das Ruhebett” sonder die “e” op die end.

bed en rusbank moes dien. Hy het vrywillig vir hulle deel van sy brood gegee, maar dit was moeiliker om eiers te kry. Hulle het vermoed dat daar eiers moes wees omdat hulle hoenders om die huis gesien het. Die hennelê egter hulle eiers verstrooi oor die veld en hulle moes baie soek om 'n dosyn bymekaar te kry (Lichtenstein 1811: 53-54).²⁴

Mentor het gedurende die “onwettige tydperk” (*illegal era*) na die Kaap gekom. Dit was die tyd toe Spanje, Portugal, Nederland, die Verenigde State, Denemarke en Engelse handelaars, wat soms onder 'n ander land se vlag gevaar het, voortgegaan het met die handel (Thomas 1997: 572). Dit was gedurende die jare na 1807 toe slawehandel afgeskaf is, maar voordat die slawe vrygestel is. Slawe is vanaf Quelimane in Mosambiek na die Brasiliaanse suikerplantasies uitgevoer en sommige van hulle is in die Kaap verkoop. Die Britse handelaar Tenant het die slawe van die skepe gekoop en later weer verkoop (Ross 1988: 215; Van Bart 2012: 111)

Die reis na die Kaap moes 'n geweldige traumatiese gebeurtenis in die jong Mentor se lewe gewees het. Weens sy jong ouderdom is dit ondenkbaar dat hy as gevolg van skuld of as straf vir 'n oortreding tot slaaf gemaak is. Hy was ook nie 'n krygsgevangene wat in 'n oorlog gebuit is nie. Wat wel kon gebeur het, is dat daar op hom en 'n paar ander mense in 'n *razzia* (klopjag) beslag gelê is. Klopjagte behels 'n aanval op 'n dorpie en is sedert die Middeleeue in Spanje en in Afrika uitgevoer (Thomas, 1997: 23). Mense kon ook ontvoer word. Dit is op klein skaal en op 'n bedrieglike wyse gedoen, sonder dat die slagoffers aanvanklik bewus was van die gevaar (Frank 2001: 221). Daar bestaan die moontlikheid dat dit dit is wat met Mentoer gebeur het.

Vir 'n jongman van twintig kon dit nie maklik gewees het nie. Afhangende van wie hom ontvoer het, kon Mentor waarskynlik nie die taal van sy ontvoerders verstaan nie. In die paragraaf oor die “Mosambiquer” hierbo, word genoem dat hy onder andere Portugees met sy Nederlands gemeng het. Louis Trichardt kon met die inheemse stamme kommunikeer deur middel van tolke soos Danster, 'n Khoi-Khoi-man, en Gabriel (e9) en Doors du Buys (e10), seuns van Coenraad de Buys (b3c1d4) wat hy by Elizabeth, 'n Temboe-vrou, gehad het (Preller 1938a: xxv; xxx). Dit is dus wel moontlik dat Mentor ten minste deur middel van 'n tolk kon verstaan wat in

²⁴ Die Engelse vertaling is hier uiters swak: “... und met geflochtenen Ochsenriemen überspanntes Ruhebett” word vertaal met ... a couch with an ox hide spread over it” (Lichtenstein 1812b: 34). Die vertaler ken duidelik nie die meubelstuk waarna verwys word of die woord “rieme” nie.

Portugees gesê is. In Mosambiek het mense gebroke Engels gepraat, maar niemand kon dit lees nie (Preller 1938a: 137).

Die slawe wat buitgemaak is, is in 'n slawe-*coffle* na die kus gebring. 'n *Coffle* was 'n geboeide kolom slawe en die term kom waarskynlik van die Arabiese woord *qafilah* (caravan), maar geen betroubare bron is gevind om dit te bevestig nie. Die kolom het uit dertig tot veertig of selfs meer mense bestaan wat aan mekaar vasgebind was. Hulle het ook goedere soos olifant-tande en *corn*²⁵ op hulle koppe gedra en was partykeer tot tagtig dae op pad (Hazell 2011: 48; Salmon 1746: 112; Thomas 1997: 383-384). Volgens een waarnemer was die sterftesyfer op hierdie togte 20 persent (Thomas 1997: 713). Slawe is bymekaargebring in *barracoons* om op skepe te wag wat slawe kom aankoop het. *Barracoons* was 'n swak konstruksie, gewoonlik van bamboes en deur die plaaslike mense onderhou. (Die term *barracoon* is vermoedelik afgelei van *barracks for coons*, of te wel *Cameroons*). In hierdie beknopte oorvol barakke het siektes uitbreek en kosvoorsiening was soms onvoldoende, veral omdat dit lank geneem het voordat skepe opgedaag het, vernameklik gedurende die tydperk van onwettige slawehandel na 1808 toe Britse skepe die kus gepatrolleer het (Thomas 1997: 713; Van Bart 2012: 53).

Aan die ander kant sou verwag kon word dat die sterftesyfer van slawe wat aan die Ooskus van Afrika gekoop is, op grond van die relatief kort afstand wat afgelê moes word baie laer sou wees. Dit was egter nie altyd die geval nie. Van die 328 slawe op die *Jagtrust* wat tussen 1777 en 1778 op Zanzibar aangekoop is, het slegs 250 Tafelbaai lewendig bereik (Ross 1986: 324).

Gedurende die tydperk wat Britse skepe die kus gepatrolleer het om skepe te onderskep wat slawe vervoer het, was daar “a hectic anxiety about the slave trade” (Thomas 1997: 577).

²⁵ Daar kan nie met 100% sekerheid gesê word of hier van koring, mielies of sorghum gepraat word nie. Bosman (1705, p. 296-297) tref 'n onderskeid tussen die groot *Milhio* of *Turkish wheat* wat definitief mielies is, omdat op een steel tot vier *ears* (mielies) gepluk kan word. Die klein *Milhio* of *Portuguese wheat* is soortgelyk aan die graan wat bekend is in Europa en lyk soos koljandersaad. Die vroue het dus waarskynlik nie koring nie, maar sorghum in bondels op hulle koppe gedra.

1085-25/11/26-120,000 S. B.M.D. 2.

INFORMASIEVORM VAN STERFGEVAL.
FORM OF INFORMATION OF A DEATH.
 (Wet No. 17 van 1923.—Act No. 17 of 1923.)

WAARSKUWING.—Die straf vir valse verklaarings opsteltlik gemaak is dieselfde as in die geval van meened.
 WARNING.—The penalties for false statements wilfully made are the same as those for perjury.

ORLEDENE. DECEASED.

1. Voornamen en Familienaam..... *Mintoor Spies*
 Christian Names and Surname

2. (a) Naam van Ouer of Voog (indien oorledene benede die ouderdom van tien jaar was).....
 Name of Parent or Guardian (if deceased was under the age of ten)

(b) Woonplek van Moeder *
 Place of Residence of Mother *
Male

3. Geslag..... *Male* 4. Ouderdom..... *85 years*
 Sex Age

5. Ras..... *Minaar* 6. Geboorteplek..... *Boke Province*
 Race Birthplace

7. Of Ongehuud, Gehuud, Geskeie, Wewenaar, of Weduwe..... *Married*
 Whether Single, Married, Divorced, Widower, or Widow

8. Beroep..... *General Labourer*
 Occupation

9. Gepensioneerde of Afhankelik van Gepensioneerde..... *Old Age Pensioner*
 Pensioner or Dependent of Pensioner

10. Datum van Oorlyde..... *Sixteenth July* 192 *9*
 Date of Death

11. Plek waar Oorlede..... *Salt River Dist. Nyasina*
 Place of Death

12. Gewone Woonplek..... *Salt River Dist. Nyasina*
 Usual Place of Residence

13. Voorgenome Begraafplek..... *Dutch Church Cemetery Nyasina*
 Intended Place of Burial

14. Oorsake van Dood..... *Strangulated Inguinal Hernia*
 Causes of Death

15. Duur van Kwaal of Laaste Siekte..... *1 month 14 days*
 Duration of Disease or of Last Illness

16. Naam van Geneeskundige Praktisyn..... *Dr. Y. K. Newman*
 Name of Medical Practitioner

BERIGGEWER. INFORMANT.

17. Eie Handtekening (of Merk)..... *Nicolas Spies*
 Original Signature (or Mark)

18. Bevoegdheid..... *Adult present at death*
 Qualification

19. Woonplek..... *Salt River District Nyasina*
 Residence

Moet ingevul word wanneer die vorm geteken word voor 'n Vrederegter of Polisiebeampte.
 To be filled in when the form is signed before a Justice of the Peace or Police Officer.

Geteken voor my te..... op hede die.....
 Signed before me at..... on this the.....

dag van..... 192.....
 day of.....

Hierdie ruimte moet oopgelaat word vir inbinding.—This margin must be left blank for binding purposes.

Die volgende ruimtes is gereserveer vir die gebruik van die Assistent Distrikregistrateur en van die Distrikregistrateur.
 The following spaces are reserved for the use of an Assistant District Registrar and of the District Registrar.

Wanneer Geregistreer of Ontvang..... 192..... Standplaas.....
 When Registered or Received..... Station

(Handtekening)..... Assistent Distrikregistrateur.
 (Signature)..... Assistant District Registrar.

Wanneer Geregistreer..... 192 *9* DISTRIK..... *Nyasina*
 When Registered..... DISTRICT

(Handtekening)..... *Abraham* DISTRIKREGISTRATEUR. No. van Inskrywing..... *167*
 (Signature)..... DISTRICT REGISTRAR. No. of Entry

* Moet aangegee word in die geval van 'n kind minder as 1 jaar oud wat sterf in die inrigting waar dit gebore was.
 * To be given in the case of an infant less than 1 year old who dies in the institution where it was born.

Figuur 7.38: Die sterfkennis van Mintoer Spies (Burgerlike sterftes 1929: 182)

Daar is verskeie aanduidings dat slawehandel in die geheim bedryf is. Volgens Van Bart was daar sprake daarvan dat goewerneur George Yonge by die slawehandel betrokke was en dat die

handelaars, Hogan en Tennant, as kaapvaarders slawe van Mosambiek ingevoer het (Van Bart 2012: 94-101). Ook Harlow verwys na Yonge: “there is no proof that he enriched himself by dishonest means at the Cape, though he certainly connived at such conduct in his subordinates” (Harlow 1963a: 191). Ross stel dit nog sterker: George Yonge het £5 000 omkoopgeld ontvang om toe te laat dat 800 slawe aan wal gebring word en aandele in slawevaart is aan die goewerneur se familie aangebied (Ross 1988: 215; Ross 1989: 215).

Na die Tweede Britse besetting het die slawehandelaars, Hogan en Tennant, hulle bedryf hervat en vennootskappe gesluit met handelaars van Mosambiek wat slawe na die Kaap gebring het.

Van Bart teken transaksies aan van die volgende skepe (die datum, die aantal slawe en aan wie gelewer word tussen hakies gegee): Portugese slaweskip *Dido* (1806, 300 slawe, openbare veiling); *General Izidro* (1807, 383 slawe, Tennant); *Neptune Africa* (1807, 117 slawe, Tennant); *Constantia* (1808, 99 slawe, Tennant); *Rosalia* (1808, 46 slawe, gesmokkel), met ander woorde ’n totaal van 945 slawe (Van Bart 2012: 111-113).

Die eerste keer wat die naam Mintoer, Mintoor, Mentor tesame met die van Spies in geskrewe dokumente gekry word, is met die afsterwe van Mintoor Spies op die vorm “Informasieform van Sterfgeval” (Burgerlike sterftes 1929: 167) (figuur 7.38).

Die oorsaak van dood was “stangulated inguinal hernia”. Dit beteken dat ’n deel van die dunderm by ’n swak plek in die maagspiere uitgesteek het. Die breuk het veroorsaak dat die bloedvloeitot die dunderm afgesny is en na ’n siekbed van een maand en veertien dae, is hy oorlede. Hy was 85 jaar oud.

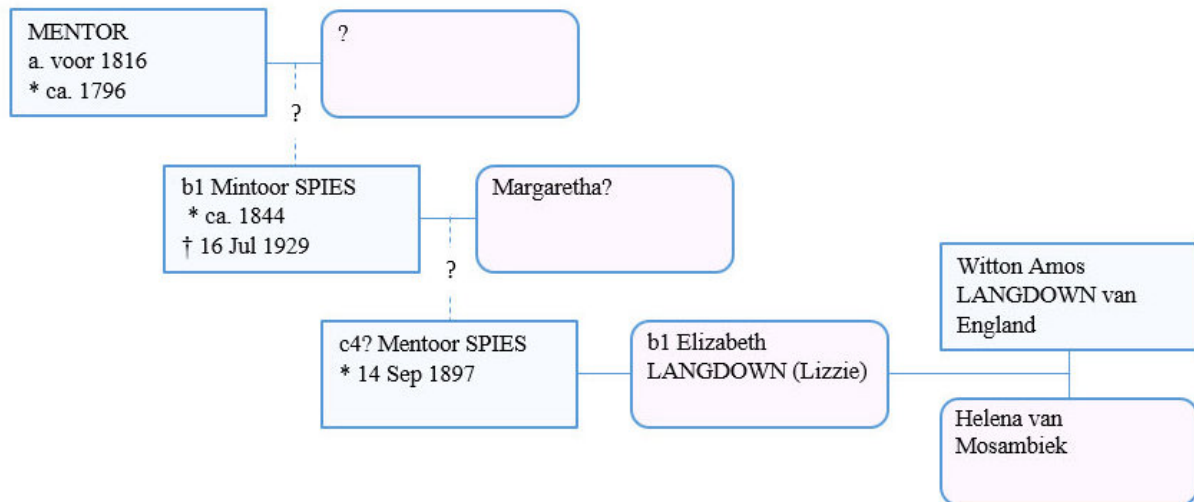
Hiervolgens is Mintoor Spies in 1844 gebore, van “gemengde” afkoms en ’n algemene arbeider wat ’n ouderdomspensioen gekry het. Hy sou in die kerkhof van die NG Kerk in Knysna begrawe word (FamilySearch Burgerlike sterftes 1929: 167 [aanlyn-databasis]; 1/SWM 16/11; SO 6/119).

In 1844 toe Mintoor gebore is, was die slaaf Mentor 48 jaar oud en dit is heel moontlik dat hy Mintoor Spies se pa kon wees.

Personalia

Die Mentor Spies-tak bestaan vandag uit baie nageslagte. Een bekende persoon van hierdie familie is Michael Stevan Spies. In *Die Burger* van 10 Junie 1995 word berig dat die Laerskool Sunridge in Hornlee, Knysna ’n ontvanger is van die Verenigde Nasies se Global 500

toekenning vir omgewingsbewaring. Michael Spies, wat 'n onderwyser by die skool was, was die organiseerder van die skool se Green Machine Natuurbewaringsklub.

Figuur 7.39: Die huwelik van Mentoors Spies met Elizabeth Langdown

7.14 Die opgaafrolle

Die studie begin met 'n terugskouing na die omstandighede in Europa wat bygedra het daartoe dat mans by die VOC aangesluit het en eindig met die omstandighede wat veroorsaak het dat die Spies-broers getrek het.

Die middeltydperk is behandel in hoofstukke 4, 5 en 6. Die opgaafrolle vir die tydperk vanaf ná die tweede Britse besetting tot voor die Groot Trek, word in die volgende paragraaf in tabelvorm verskaf.

Dit verskaf baie inligting oor die lewensomstandighede van die twee broers, Johannes Jacobus Spies de Oude en Barend Christoffel Spies de Oude, en hulle kinders.

In die eerste drie kolomme is die verwysing na waar die inligting beskikbaar is, die datum, die band (verwysingsnommer) en die veldkornetskap soos Duivenhoksrivier (DUI), Vetterivier (VET) en Zuurberg (ZUI). Die betrokke bladsynommer kom in kolom 4 en daarvandaan word die persoonlike inligting verskaf.

Daar kan gesien word waar die persoon gebly het, of hy 'n vrou gehad het, sy kinders, sy slawe en sy knegte. Dan word sy vee en sy landbouprodukte aangegee. Omdat daar so baie inligting is, word die tabel in twee dele opgedeel.

Die verskillende sake waarop belasting betaal is, word aangetoon, byvoorbeeld op die persoon se inkomste en die dienste wat die regering gelewer het (onderhoud aan die melaatses, en onderhoud van die kerk).

Dit is interessant om daarop te let dat almal 'n perd besit het (aangeteken onder wa- en ryperde), behalwe die drie jongste broers, Abraham Gerhardus, Arnoldus Jacobus en Andries Petrus). Hulle besittings sou waarskynlik vermeerder soos wat hulle boerderybedrywighede gevorder het.

Tabel 7.2. Opgawes van Johannes Jacobus Spies de Oude (heffing) (afdeling 7.10)

Johannes Jacobus Spies de Oude																																							
				Christene			Hottentotte		Slawe		Beestiaal		Skape	Bokke		Gesaai		Gewonnen		Druive																			
Datum	Band	Veldkornetskapp	p Nr.	Naam	Ouderdom	Mannen	Vrouwen	Zoons benede 16	Dochters	Knechts	Mans bo 16	Zoons	Vrouwen	Dochters	Mannes	Zoons	Vrouwen	Slavinnes bowe 14	Wa en Rypaarden	Aantel paarden	Trekosse	Aantel beeste	Hamels	Skape	Wol gewonnen	Esels	Bokken	Varkens	Turf	Gars	Rog	Hawer	Turf	Gars	Rog	Hawer	Wijnstokke	Leggers wyn gewonnen	Leggers brandewyn
1808 J322	Dui	585		Joh.Jac.SP deOu		1	1	4	3						1	2			6	20	28		106						3	1½			40	30					
Mrt 1809 J323	Dui	568		Joh.Jac.SP deOu		1	1	4	2						1	2				6	20	32		200				3	2			50	14						
Mrt 1810 J325	DUI			Joh.Jac.SP deOu		1	1	3	3						1	2				8	20	34		150				2	1			30	16						
1811 J324	DUI	2		Joh.Jac.SP deOu		1	1	3	3						1	2			1	10	20	34		100				3	2			40	30						
? 1812 J328	DUI			Joh.Jac.SP deOu		1	1	4	3						1	2			1	10	14	40		100				3	2			18	40						
31/3/1813 J330	DUI			Joh.Jac.SP deOu		1		4	2		1				1	2				3	26	42		116				3	2			50	16					5000	
31/3/1813 J330	DUI			JohJacSP																																			
Mrt 1814 J331	DUI			Joh.Jac.SP deOu		1		3	2						1	2			1	6	20	32		100				4	2			30	15						
1815 J332	DUI			Joh.Jac.Sp deOu		1	2	2			1		1		1	1	2		1	8	24	35		65			7	2½			73	25							
Mei 1816 J333	DUI	49		Joh.Jac.SP deOu		1	2	2							1	2			1	8	19	25					5	3			30	40							
1817 J334	DUI	43		Joh.Jac.SP deOu		1	2	2			2	1	1		1	2			1	4	18	19					5				16								
Sep 1818 J335	DUI	31		Joh.Jac.SP deOu*		1	1	2			4	1	2			2	1		1	6	18	25					4	2			30	25							
Sep 1819 J336	DUI	47		Joh.Jac.SP deOu		1	1	2			1				1	2			2	11	18	16					9	1			44	9							
3.6.1820 J337	DUI			Joh.Jac.SP deOu		1	1	2			3	1	2	1	1	1	2		1	10	20	12					5	2			80	20							
16.7.1821 J339	DUI	49		Joh.Jac.Sp deOu		1	1	2			2	1	2	2		1	2		7	25	12						6												
J340	DUI	2		Joh.Jac.SP deOu		1	1	2			1	1	1		1	2			7	25	12						6												
1.9.1822 J341	DUI	30		Joh.Jac.SP deOu		1	1	2			1	1	1		1	2			?	6	14	9																	
30.8.1823 J343	VET	74		Joh.Jac.SP deOu		1	1	2			3	1	2	1	1	2			7	16	8						11		2	2		1	12	20		10			
30.8.1824 J345	VET	72		Joh.Jac.Sp deOu		1	1	2			2	2			1	2			1	9	14	7	2				8		2	1		5							
31.8.1825 J347	VET	72		Joh.Jac.SP deOu		1	1	2			2	1			1	3			1	4						9													
31/8/1826 J351	DUI	101		Joh.Jac.SP deOu		1	1	1			2		1		1	2			1	5																			
31/8/1827 J354		98		Joh.Jac.SP deOu		1	1	1							1	2			1																				
31/8/1827 J354		98		Joh.Jac.SP deOu		1	1	1							1	2			1																				
31/8/1829 J356	DUI	1		Joh.Jac.SP deOu		1	?	?	?						1	2																							

Tabel 7.4. Opgawes van Johannes Hermanus Spies (afdeling 7.10.1)

					Christene	Hottentotte	Slawe	Beestiaal	Skape	Bokke	Gesaai	Gewonnen	Druive	
Datum	Band	Veldkornetskap	p Nr.	Naam	Ouderdom	Mannen Vrouwen Zoons benede 16 Dochters Knechts	Mans bo 16 Zoons Vrouwen Dochters	Mannes Zoons Vrouwen Slavines bowe 14	Wa en Rypaarden Aanteel paarden Trekkosse Aanteel beeste	Hamels Skape Wol gewonnen	Esels Bokken Varkens	Turf Gars Rog Hawer	Turf Gars Rog Hawer	Wijnstokke Leggers wyn gewonnen Leggers brandewyn
Mrt 1810	J325	DUI		Joh.Her.SP Jhzn	1				1					
1811	J324	DUI		Joh.Her.SP										
? 1812	J328	DUI		Joh.Her.SP deJo	1				1					
31/3/1813	J330	DUI		Joh.Her.SP Jun	1				2	4	10	4		
Mei 1816	J333	DUI	49	Jh.Hr.SP x SNYM	1	1	1		1	12	29		30	
Sep 1818	J335	DUI	31	Jh.Hr.SP x SNYM	1	1	1		1	4	14	21		
Sep 1819	J336	DUI	47	Joh.Her.SPIES	1	1	1	1	1	9	11	18		
30.8.1823	J343	ZUU		JoHeSPI x SNY	1	1	2	2	3	3	3	2		
31.8.1825	J347	ZUU		JoHeSPI x SNY	1	1			1	18	10	47	167	47
31.8.1826	J166	ZUU	10	22 JoHeSPI x SNY	1	1	2	4	2	6	8	88	400	
30.8.1824	J163	ZUU	25	103 JoHeSPI x SNY	1	1	2	3	2	2	12	52	55	
1825	J164	NiH	25	103 JoHeSPI x SNY	1	1	2	3	2	2	12	52	55	
1826	J165	ZUU	7	13 JoHeSPI x SNY	1	1	2	3	2	4	10	83	386	
1827	J166	ZUU	10	22 JoHeSPI x SNY	1	1	2	4	2	6	8	88	400	
1828	J167	ZUU	50	7 JoHeSPI x SNY	1	1	2	4	1	6	4	71	301	
2.5.1829	J 14	ZUU	15	JoHeSPI x SNY	1	1	2	5	2	6	6	55	195	
J 14	ZUU	2	44	JoHeSPI x SNY	1	?	?	?					60	5
31.8.1827	J354	ZUU		JoHeSPI x SNY	1	1								
31.8.1829	J356	ZUU		JoHeSPI x SNY	1	1								

Tabel 7.5. Opgawes van Johannes Hermanus Spies (heffing) (afdeling 7.10.1)

[illegible]

Tabel 7.6. Opgawes van Lodewyk Petrus Spies (afdeling 7.10.2)

Opgawes van Lodewyk Petrus Spies																						
				Christene		Hottentotte		Slawe		Beestiaal		Skafe		Bokke		Gesaa		Gewonnen		Druiewe		
Datum	Band	Veldkornetskaps	p Nr.	Naam	Ouderdom	Mannen	Vrouwen	Zoons benede 16	Dochters	Knechts	Mans bo 16	Zoons	Vrouwen	Dochters	Mannes	Zoons	Vrouwen	Slavines bowe 14	Wa en Rypaarden	Aanteel paarden	Trekosse	Aanteel beeste
Mrt 1814	J331	DUI		Lod.Pet.SP		1	1												1			
1815	J332	DUI		Lod.Pet.SPIES		1	1												1	1	6	
Mei 1816	J333	DUI	49	Lod.Pet.SPIES		1													1	1		6
1817	J334	DUI		Lod.Pet.SPIES		1													1		5	
Sep 1818	J335	DUI	31	Lod.Pet.SPIES		1													1			
Sep 1819	J336	DUI	47	Lod.Pet.SPIES		1													1			
3.6.1820	J337	DUI		Lod.Pet.SPIES		1													1			
16.7.1821	J339	DUI	31	LoPeSPx SaJoCRO		1	1				1								1	5	10	6
J340	DUI	1		LoPeSPx SaJoCRO		1	1				1								1	5	10	6
1.9.1822	J341	DUI	29	LoPeSPx SaJoCRO		1	1												1	3	10	5
30.8.1823	J343	VET	74	LoPeSPx SaJoCRO		1	1				1		1						6	10	9	
30.8.1824	J345	VET	74	LoPeSPx SaJoCRO		1	1		1		1		1						2	8	12	11
31.8.1825	J347	VET	72	LoPeSPx SaJoCRO		1	1		1										1	9	20	11
31/8/1826	J351	VET	96	39 LoPeSPx SaJoCRO		1	1				1	3	2	2					1	8	12	15
31/8/1827	J354	VET	93	32 LoPeSPx SaJoCRO*		1	1		2				1						2	9	10	15
31/8/1829	J356	VET	100	LoPeSPx SaJoCRO		1	1		2				1						2	9	10	15

Tabel 7.7. Opgawes van Lodewyk Petrus Spies (heffing) (afdeling 7.10.2)

Opgawes van Lodewyk Petrus Spies (heffing)																														
					Wa	Plase																								
Datum	Band	Veldkornetskaps	p Nr.	Naam	Wagens	Karre	P	Eigendom/Erfpacht	Lening	Kontant van die getaxeerde	Opgegewe schulde	Kontant waarvan geheffen	Opgaafigelde	Commando Tax	Transportgeld	Contribusie van gedood onzedierte	Onderhoud van melaatsen	Kerk Contribusie	Opgaaf	ExtraTax/Schoofunds	Totaal/Opgaaf									
										£	£	£	£	s	d	£	s	d	£	s	d	£	s	d	£	s	d	£	s	d
Mrt 1814	J331	DUI		Lod.Pet.SP	1				1																					
	1815	J332	DUI	Lod.Pet.SPIES	1				1																					
Mei	1816	J333	DUI	49	Lod.Pet.SPIES					70		70	2	5	0		1	5			3			2			3			
	1817	J334	DUI	Lod.Pet.SPIES						150		150	2	6	2		3	0		4	1		1	3			5			
Sep	1818	J335	DUI	31	Lod.Pet.SPIES					50		50	2	4	4		1	0		1	0				1	0				
Sep	1819	J336	DUI	47	Lod.Pet.SPIES					50			2	4	4				2	4	4					5			1	
3.6.	1820	J337	DUI	Lod.Pet.SPIES																										
16.7.	1821	J339	DUI	31	LoPeSPx SaJoCRO								5	7	4		3	0	0		2	0	0			2	0	0		
	J340	DUI	1	LoPeSPx SaJoCRO																						4	0	0		
1.9.	1822	J341	DUI	29	LoPeSPx SaJoCRO								5	0	0		2	4	0		1	0	0			1	0	0		
30.8.	1823	J343	VET	74	LoPeSPx SaJoCRO	1							6	2			3	0	0		2	4				2	0	0		
30.8.	1824	J345	VET	74	LoPeSPx SaJoCRO				¼																					
31.8.	1825	J347	VET	72	LoPeSPx SaJoCRO				¼																					
31/8/	1826	J351	VET	96	39 LoPeSPx SaJoCRO	1			¼				12	0			3	4%		3	4%		2	2		0	9			
31/8/	1827	J354	VET	93	32 LoPeSPx SaJoCRO	1			¼				15	0			3	4%		1	10%		0	9						
31/8/	1829	J356	VET	100	LoPeSPx SaJoCRO	1			¼																					

* Roed. Dan. VAN WYK Jonkersfontein

Tabel 7.8. Opgawes van Barend Jacobus Spies (afdeling 7.10.3)

Opgawes van Barend Jacobus Spies																
Datum	Band	Veldkornetskap	p Nr.	Naam	Ouderdom	Christene	Hottentotte	Slawe	Beestiaal	Skape	Bokke	Gesaai	Gewonnen	Druive		
					Mannen Vrouen Zoons benede 16 Dochters Knechts		Mans bo 16 Zoons Vrouen Dochters	Mannes Zoons Vrouen Slavinnes bowe 14	Wa en Rypaarden Aanteel paarden Trekosse Aanteel beeste	Hamels Skape Wol gewonnen	Esels Bokken Varkens	Turf Gars Rog Hawer	Turf Gars Rog Hawer	Wijnstokke Leggers wyn gewonnen Leggers brandewyn		
1815 J332	DUI			Bar.Jac.SPIES	1 1				1 2 2							
Mei 1816 J333	DUI	49		Bar.Jac.SPIES	1				1 2							
1817 J334	DUI			Bar.Jac.SPIES	1				1							
Sep 1818 J335	DUI	31		Bar.Jac.SPIES	1				1							
Sep 1819 J336	DUI	47		Bar.Jac.SPIES	1				1							
3.6.1820 J337	DUI			Bar.Jac.SPIES	1				1							
16.7.1821 J339	DUI	31		Bar.Jac.SPIES	1				1							
J340	DUI	2		Bar.Jac.SPIES	1				1							
1.9.1822 J341	DUI	30		Bar.Jac.SPIES	1				1							
30.8.1823 J343	VET	74		Bar.Jac.SPIES	1				1							
30.8.1824 J345	VET	74		BaJaSPx HeEISWA	1 1				2 7 10 1		20					
31.8.1825 J347	VET	72		BaJaSPx HeEISWA	1 1 1				1 11 12 9		40	1½ 1½	12 3			
31/8/1826 J351	DUI	7		BaJaSPx HeEISWA	1 1 2				1 10 12 8		60	2 1	40			
31/8/1827 J354		98	4	BaJaSPx HeEISWA	1 1 2		1 1		1 20 16 15		100	1 2	14 70	16		
31/8/1829 J356	DUI	1	9	BaJaSPx HeEISWA	1 1 3			1	9 10 11 17		100	1 1	18 11	16 1		

Tabel 7.9. Opgawes van Barend Jacobus Spies (heffing) (afdeling 7.10.3)

[illegible]

Tabel 7.10. Opgawes van Andreas Theodorus Spies (afdeling 7.10.4)

Opgawes van Andreas Theodorus Spies																
Datum	Band	Veldkornetskaps	p.Nr.	Naam	Ouderdom	Christene	Hottentotte	Slawe	Beestiaal	Skape	Bokke	Gesaai	Gewonnen	Druive		
						Mannen Vrouwen Zoons benede 16 Dochters Knechts	Mans bo 16 Zoons Vrouwen Dochters	Mannes Zoons Vrouwen Slavinnes bowe 14	Wa en Rypaarden Aanteel paarden Trekosse Aanteel beeste	Hamels Skape Wol gewonnen	Esels Bokken Varkens	Turf Gars Rog Hawer	Turf Gars Rog Hawer	Wijnstokke Leggers wyn gewonnen Leggers brandewyn		
Sep 1818	J335	DUI	31	And.The.SPIES	1				1							
		DUI	49	And.The.SPIES	1				1							
3.6.1820	J337	DUI		And.The.SPIES	1				1							
16.7.1821	J339	DUI	31	And.The.SPIES	1				1							
	J340	DUI	2	AnThSP x MM.FOU	1 1 1	1			1 3 10 15							
1.9.1822	J341	DUI	28	AnThSP x MM.FOU	1 1 1	1			1 3 10 15							
30.8.1823	J343	VET	74	AnThSP x MM.FOU	1 1 1				7 10 25	20		½ 1 1½	5 20 18			
30.8.1824	J345	VET	73	16 AnThSP x MM.FOU	1 1 2	2			1 4 10 27	29		1 7 11				
31.8.1825	J347	VET	71	AnThSP x MM.FOU	1 1 2	1			1 7 24 36	33		1 15				
31/8/1826	J351	DUI	101	1 AnThSP x MM.FOU	1 1 3	1			1 6 10 50	60	12	1 2 4 28				
31/8/1827	J354		98	1 AnThSP x MM.FOU	1 1 3				1 5 20 40		30	1 2 2 25		1		
31/8/1829	J356	DUI	1	1 AnThSP x MM.FOU	1 1 ?				1 2 20 34		30	1 6				

Tabel 7.11. Opgawes van Andreas Theodorus Spies (heffing) (afdeling 7.10.4)

Opgawes van Andreas Theodorus Spies (heffing)																								
					Wa	Plase																		
Datum	Band	Veldkornetskaps	p Nr.	Naam	Wagens	Karre	P	Eigendom/Erpacht	Lening	Kontant van die getaxeerde	Opgegewe schulde	Kontant waarvan geheffen	Opgaafgelde	Commando Tax	Transportgeld	Contribusie van gedood onedierte	Onderhoud van melaatsen	Kerk Contribusie	Opgaaf	ExtraTax/Schoolfonds	Totaal/Opgaaf			
										£	£	£	£	s	d	£	s	d	£	s	d	£	s	d
Sep 1818	J335	DUI	31	And.The.SPIES						50		50	2	4	4		1	0		1	0			
Sep 1819	J336	DUI	49	And.The.SPIES						50			2	4	4									
3.6.1820	J337	DUI		And.The.SPIES																				
16.7.1821	J339	DUI	31	And.The.SPIES																				
	J340	DUI	2	AnThSP x MM.FOU																				
1.9.1822	J341	DUI	28	AnThSP x MM.FOU									6	2	0	3	0	0		2	0	0		
30.8.1823	J343	VET	74	AnThSP x MM.FOU									8	5	2	3	0	0		2	4	0		
30.8.1824	J345	VET	73	16 AnThSP x MM.FOU																				
31.8.1825	J347	VET	71	AnThSP x MM.FOU	1																			
31/8/1826	J351	DUI	101	1 AnThSP x MM.FOU	1								3	9		1	8%			1	8%			
31/8/1827	J354		98	1 AnThSP x MM.FOU																0	4%			
31/8/1829	J356	DUI	1	1 AnThSP x MM.FOU	1																			

Tabel 7.12. Opgawes van Abraham Gerhardus Spies (afdeling 7.10.5)

Opgawes van Abraham Gerhardus Spies									
Datum	Band	Veldkornetskaps	p Nr.	Naam	Ouderdom	Christene			
						Mannen Vrouwen Zoons benede 16 Dochters Knechts			
31/8/1829 J356	DUI	7	67	AbGerSP	17	1			

Opgaves van Barend Christoffel Spies de Oude

					Christene	Hottentotte	Slawe	Beestiaal	Skape	Bokke	Gesaai	Gewonnen	Druive	
Datum	Band	Veldkornetskap	p Nr.	Naam	Ouderdom	Mannen Vrouwen Zoons benede 16 Dochters Knechts	Mans bo 16 Zoons Vrouwen Dochters	Mannes Zoons Vrouwen Slavinnes bowe 14	Wa en Rypaarden Aantal paarden Trekosse Aantal beeste	Hannels Skape Wol gewonnen	Esels Bokken Varrens	Turf Gars Rog Hawer	Turf Gars Rog Hawer	Winstokke Leggers wyn gewonnen Leggers brandwyn
1805 J318	Vet	978	Bar.Cf.SP x VOS		1 1 3 4	1 2 4 5	1		2 4 22 24	150	5	3 2		
1806 J319	Vet		Bar.Cf.SP x VOS		1 1 3 4	2 2 2 2	1		5 40	150		4 2	72 27	
Mrt 1807 J321	Vet	623 339	Bar.Cf.SP x VOS			1 1 1 2	1		2 2 22 21	120	4	4 2	42 19	
1808 J322	Vet	672	Bar.Cf.SP x VOS		1 1 4 4		1		5 24 26			6 1	50 14	
Mrt 1809 J323	Vet	655	Bar.Cf.SP x VOS		1 1 4 4		1		6 24 20	20		3 2	60 40	
Mrt 1810 J325	VET		Bar.Cf.SP x VOS		1 1 4 4		1		7 26 28	75	30			
Apr 1811 J326	VET		Bar.Cf.SP x VOS		1 1 5 5	2 1 3	1		6 24 26	80		2 1	20 18	
1812 J328	VET		Bar.Cf.SP x VOS		1 1 5 5		1		2 4 18 20	40		? 4	16 20	
1813 J330	VET		Bar.Cf.SP x VOS											
1814 J331	VET		Bar.Cf.SP x VOS		1 1 3 6	1	1		1 5 20 22	20	10	2	20	
1815 J332	VET		Bar.Cf.SP x VOS		1 1 3 6	1	1		1 6 24 19	20	12	8 2½	34 30	6000 1¼
1816 J333	VET	59	Bar.Cf.SP x VOS		1 1 2 6		1		2 6 16 12	20		4 1	50 40	
1817 J334	VET	51	Bar.Cf.SP x VOS		1 1 2 7	1 1 1	1		2 4 20 12	30	20	7 2	10 7	1000 ½
1818 J335	VET	41	Bar.Cf.SP x VOS		1 1 2 7		1		2 7 20 6	50	20	1 2	30 60	6000
1819 J336	VET	55	Bar.Cf.SP x VOS		1 1 2 6		1		8 16 6	100	40	6 2	16 4	
1820 J337	VET		Bar.Cf.SP x VOS		1 1 ? ?	1 1 5	1		6 16 6	60	50	7 2	80 30	
16.7.1821 J339	VET	39	Bar.Cf.SP x VOS		1 1 2 6	1 1 5			1 4 10 6	50	50	10 6	10 6	5000 1 1
1.9.1822 J341	VET	34	Bar.Cf.SP x VOS		1 1 2 5	1 5	1		1 4 14 5	50	40	4 1		
30.8.1823 J343	VET	68	Bar.Cf.SP x VOS		1 1 2 4	2 1 5	1		2 8 12 4	100	100 5	8 5	70 100	6000 ¾
30.8.1824 J345	VET	68 22	Bar.Cf.SP x VOS		1 1 1 4	2 3 4	1		6 5 12 5	100	130 5	10 2	1 30 20	1000 1 ¼
31.8.1825 J347	VET	68	Bar.Cf.SP x VOS		1 1 1 4	2 5	1		7 2 16 2	100	100 2	8 2	2 16 20	8000 1½
31/8/1826 J351	VET	94 28	Bar.Cf.SP x VOS		1 1 1 3	1 1 7	1		8 2 14 3	100	100 4	7 2	2 23 18	18
31/8/1827 J354	VET	91 22	Bar.Cf.SP x VOS		1 1 3	1 7 3 1	1		2 10 14 2	100	100 4	3 2	2 30 20	20 7000 ½
31/8/1829 J356	VET	91 69	Bar.Cf.SP x VOS		1 1 3	1 7 3 1	1		2 10 14 2	100	100 4	3 2	2 30 20	20 7000 ½
J340	VET	3	Bar.Cf.SP x VOS		1 1 2 6	1 1 5	1		1 4 10 6	50	50	10 6	10 6	5000 1

Opgawes van Barend Christoffel Spies de Oude (heffing)

				Wa	Plase																															
Datum	Band	Veldkornetskap	p Nr.	Naam	Wagens	Karre	P	Eigendom/Erfpacht	Lening	Kontant van die getaxeerde	Opgegewe schulde	Kontant waarvan geheffen	Opgaafgelde	Commando Tax	Transportgeld	Contribusie van gedood ongedierte	Onderhoud van melaatsen	Kerk Contribusie	Opgaaf	ExtraTax/Schoolfonds	Totaal/Opgaaf															
					£	ƒ	ƒ	ƒ	ƒ	s	d	ƒ	s	d	ƒ	s	d	ƒ	s	d	ƒ	s	d	ƒ	s	d	ƒ	s	d	ƒ	s	d				
1805	J318	Vet	978	Bar.Cf.SP x VOS	1	1	1	1																												
1806	J319	Vet		Bar.Cf.SP x VOS	1			1										4	2	4																
Mrt 1807	J321	Vet	623 339	Bar.Cf.SP x VOS	1			1																												
1808	J322	Vet	672	Bar.Cf.SP x VOS	1																															
Mrt 1809	J323	Vet	655	Bar.Cf.SP x VOS	1			1																												
Mrt 1810	J325	VET		Bar.Cf.SP x VOS				1																												
Apr 1811	J326	VET		Bar.Cf.SP x VOS	1			1																												
1812	J328	VET		Bar.Cf.SP x VOS	1			1																												
1813	J330	VET		Bar.Cf.SP x VOS																																
1814	J331	VET		Bar.Cf.SP x VOS	1			1																												
1815	J332	VET		Bar.Cf.SP x VOS	1			1																												
1816	J333	VET	59	Bar.Cf.SP x VOS	2		1½	3100	950	2150	10	3	4	7	4	2	2	1	2	2	1	2	6	4	0											
1817	J334	VET	51	Bar.Cf.SP x VOS	2		1½	4330	500	3830	7	6	2	9	4	4	13	3	2	4	6	2	6	4	0											
1818	J335	VET	41	Bar.Cf.SP x VOS	2		1½	4100	550	3550	13	1	2	8	7	0	1	6	2	6	4	0														
1819	J336	VET	55	Bar.Cf.SP x VOS	1		1½	3560	650	2910	7	6	4				7	2	1				4	5	6	4	0									
1820	J337	VET		Bar.Cf.SP x VOS	2		1½			4300	11	2	0	6	7	4	4	4	4	2	2	2	6	4	0											
16.7.1821	J339	VET	39	Bar.Cf.SP x VOS	1					4300	7	2	2	5	3	3	4	2	4	6	2	0	8	5	2											
1.9.1822	J341	VET	34	Bar.Cf.SP x VOS			1½			4200	5	4	2	8	4	4	4	2	2	4	2	2	5	4	0	6	3	3								
30.8.1823	J343	VET	68	Bar.Cf.SP x VOS	2		1½			5300																										
30.8.1824	J345	VET	68 22	Bar.Cf.SP x VOS	1		1½			5500																										
31.8.1825	J347	VET	68	Bar.Cf.SP x VOS		1	1½			5500																										
31/8/1826	J351	VET	94 28	Bar.Cf.SP x VOS	1		1½																													
31/8/1827	J354	VET	91 22	Bar.Cf.SP x VOS	1		1½																													
31/8/1829	J356	VET	91 69	Bar.Cf.SP x VOS	1		1½																													
J340	VET	3		Bar.Cf.SP x VOS	1		1½			4300																										
																			</																	

Tabel 7.15. Opgawes van Barend Christoffel Spies (afdeling 7.11.1)

Opgawes van Barend Christoffel Spies

					Christene	Hottentotte	Slawe	Beestiaal	Skape	Bokke	Gesaai	Gewonnen	Druive	
Datum	Band	Veldkornetskap	p Nr.	Naam	Ouderdom	Mannen Vrouen Zoons benede 16 Dochters Knechts	Mans bo 16 Zoons Vrouen Dochters	Mannes Zoons Vrouen Slavinnes bowe 14	Wa en Rypaarden Aanteel paarden Trekosse Aanteel beeste	Hamels Skape Wol gewonnen	Egels Bokken Varkens	Turf Gars Rog Hawer	Turf Gars Rog Hawer	Wijnstokke Leggers wyn gewonnen Leggers brandewyn
Mrt 1809 J323	Vet	656		Bar.Cf.SP Jr		1			1					
Mrt 1810 J325	VET			Bar.Cf.SP Jr		1			1					
Apr 1811 J326	VET			Bar.Cf.SP Jr		1			1					
1812 J328	VET			Bar.Cf.SP Jr		1			1					
1813 J330	VET			Bar.Cf.SP Jr										
1814 J331	VET			Bar.Cf.SP Jr		1			1					
1815 J332	VET			Bar.Cf.SP Jr		1			1	3	3	9		
1816 J333	VET			Bar.Cf.SP Jr		1			1					
1817 J334	VET			Bar.Cf.SP Jr		1			1					
1818 J335	VET	41		Bar.Cf.SP Jr		1			1					
1819 J336	VET	55		Bar.Cf.SP Jr		1			1					
16.7.1821 J339	VET	39		Bar.Cf.SP Jr		1			1					
1820 J337	VET			Bar.Cf.SP Jr		1			1					
16.7.1821 J339	VET	39		Bar.Cf.SP Jr		1			1					
J340	VET	3		Bar.Cf.SP Jr		1								
1.9.1822 J341	VET	34		Bar.Cf.SP Jr		1								
30.8.1823 J343	VET			Bar.Cf.SP Jr		1			1					
30.8.1824 J345	VET			BaCFSP x HORN		1	1		1					
31.8.1825 J347	VET			BaCFSP Jnx HORN			1	1						
31/8/1826 J351	VET	94	28	BaCFSP Jnx HORN		1	1	1						
31/8/1827 J354	VET			BaCFSP Jnx HORN		1	1	1	1					
31/8/1829 J356	VET	91	64	BaCFSP Jnx HORN		1	1	2	1					

Tabel 7.16. Opgawes van Barend Christoffel Spies (heffing) (afdeling 7.11.1)

[illegible]

Tabel 7.17. Opgawes van Johannes Ulrich Spies (afdeling 7.11.2)

Opgawes van Johannes Ulrich Spies																																								
					Christene		Hottentotte		Slawe		Beestiaal		Skape		Bokke		Gesaai		Gewonnen		Druive																			
Datum	Band	Veldkornetskaps	p.Nr.	Naam	Ouderdom	Mannen	Vrouwen	Zoons benede 16	Dochters	Knechts	Mans bo 16	Zoons	Vrouwen	Dochters	Mannes	Zoons	Vrouwen	Slawinnes bowe 14	Wa en Rypaarden	Aanteel paarden	Trekosse	Aanteel beeste	Hamels	Skape	Wol gewonnen	Eseis	Bokken	Varkens	Turf	Gars	Rog	Hawer	Turf	Gars	Rog	Hawer	Wijnstokke	Leggers wyn gewonnen	Leggers brandewyn	
1814	J331	VET		JohUlriSP		1													1																					
1815	J332	VET		JohUlriSP		1													1	10																				
1816	J333	VET		JohUlriSP		1													1																					
1817	J334	VET		JohUlriSP		1													1																					
1818	J335	VET	41	JohUlriSP		1													1																					
1819	J336	GRO	95	JohUlriSP		1													1																					
.	J337	VET		JohUlriSP		1													1																					
16.7.1821	J339	VET	39	JohUlriSP		1													1																					
	J340	VET		JohUlriSP		1													1																					
1.9.1822	J341	VET		JohUlriSP		1													1																					
30.8.1823	J343	VET		JohUlriSP		1													1																					
30.8.1824	J345	VET		JohUlriSP		1													1																					
31.8.1825	J347	VET		JohUlriSP		1													1																					
31/8/1826	J351	VET	94	28 JohUlriSP		1																																		
31/8/1827	J354	VET		JohUlriSP		1			1																															
31/8/1829	J356	VET	91	65 JoUlSPx PeCeH	HOR	1	1	1	1																															
//18	J316	VET		JoUlSPx PeCeH	HOR	1	1	?																																

Tabel 7.18. Opgawes van Johannes Ulrich Spies (heffing) (afdeling 7.11.2)

[illegible]

Tabel 7.19. Opgawes van Arnoldus Jacobus Spies (afdeling 7.11.3)

Opgawes van Arnoldus Jacobus Spies							Christene				
	Datum	Band	Veldkornetskapp	p Nr.	Naam	Ouderdom	Mannen	Vrouwen	Zoons benede 16	Dochters	Knechts
Arn.Jac.	31/8/1826	J351	VET	94	28 ArJacSP		1				
Arn.Jac.	31/8/1827	J354	VET		ArJacSPxMPH.VOS		1	1	1		
Arn.Jac.	31/8/1829	J356	VET	91	70 ArJacSPxMPH.VOS		1	1	2		

Tabel 7.20. Opgawes van Andries Petrus Spies (afdeling 7.11.4)

Andries Petrus Spies							Christene				
	Datum	Band	Veldkornetskapp	p Nr.	Naam	Ouderdom	Mannen	Vrouwen	Zoons benede 16	Dochters	Knechts
And.Pet.	31/8/1827	J354	VET		AndPetSP		1				
And.Pet.	31/8/1829	J356	VET	91	66 AndPetSP		1				

HOOFSTUK 8

EVALUERING

8.1 Doelwitte

8.1.1 Die Duitse agtergrond

In hierdie studie is daar volledige besonderhede gegee oor redes waarom iemand, en in besonder Duitsers, in die 18de eeu na die Kaap sou kom. Die verwoesting wat die Dertigjarige Oorlog gesaai het, word gewoonlik as oorsaak van emigrasie uit Duitsland gegee. Die armoede in die Duitse gebiede en die voorspoed van Nederland het baie Duitsers genoop om na Nederland te gaan en by die VOC aan te sluit (Vorster 2006: 6). Die redes is egter meer kompleks, veral vir persone wat baie jare na die Dertigjarige Oorlog na die Kaap gekom het.

Onder mense wat nie genealogiese navorsing doen nie, of onder diegene wat pas daarmee begin het, bestaan daar dikwels die aanname dat baie families die reg het om 'n ou familiewapen van Europa te gebruik. Die vraag wat gewoonlik aan genealoë gestel word, is of daar 'n familiewapen êrens beskikbaar is. Familiewapens impliseer status van die familie in die stamland. Die stand van die Spies-familie word volledig in hoofstuk 2 (afdeling 2.5) bespreek.

Dit is reeds algemeen bekend, veral onder genealoë, dat die meeste stamvaders nie vrywillig by die Kaap aan wal gestap het nie, maar siek was en in die hospitaal opgeneem moes word. Nog 'n ander rede waarom werknemers van die VOC by die Kaap aan wal gestap het, is omdat die

persoon deur die goewerneur gekies is om hier agter te bly. Deur middel van hierdie studie is drie persone gevind wat aan land gegaan het as gevolg van 'n besluit van die goewerneur: Jan Coenraad Visser, Jan Nieman en Philip Morkel.

8.1.2 Die seevaart

Wat betref die seevaart is daar baie aandag gegee aan die ouderdom van die bemanning. Omdat akkurate ouderdomme beskikbaar is vir persone wat aan die Kaap gebore is en by die VOC aangesluit het, is die ouderdomme van minstens een *hooploper* (De Swart), een *jongen* (Ehlers) en een jongmatroos (Bam) vasgestel. Hulle was onderskeidelik twaalf, veertien en amper negentien jaar oud (afdeling 3.2.4).

Waar die oorsaak van dood op skepe vantevore dikwels as “skeurbuik” aangegee is, het Sleigh daarop gewys dat 'n verskeidenheid siektes en ook vergiftiging van voedsel vir personeelverlies verantwoordelik was (Sleigh 1993/2004: 5). Daar word tans gevind dat die rol van skeurbuik onderskat word. Die een grafiese voorstelling wat waarskynlik die mees betekenisvolle resultate gee, is figuur 3.8. Dit wys duidelik hoe sterftes die hoogte inskiet as gevolg van 'n epidemiese siekte en hoedat dit dan sak tot een of twee sterftes per week. Later begin dit styg en hou aan styg terwyl die skip op die Indiese Oseaan vaar. Die patroon van mortaliteit tussen epidemiese siektes en tekortsiektes, soos skeurbuik, is heeltemal verskillend.

8.1.3 Vroue

In die bespreking van die stammoeder van die Johannes Spies-tak, Anna Beukes, haar dogters en ander vroue van daardie tydperk, het dit duidelik geword dat vroue 'n baie sterk rol vertolk het. Dit is moontlik omdat so baie vroue vir lang tye 'n weduwee was en self hulle sake moes bestuur. Hierdie bevinding word bevestig deur die vertelling van die Voortrekkerleier, Louis Trichardt, wat persoonlike ervarings opteken gedurende 'n tydperk wat grens aan die tydperk wat in hierdie ondersoek gedek word, dit wil sê ongeveer die tweede kwart van die 19de eeu.

Trichardt se dagboek gee 'n baie goeie blik op die sterk rol wat die vrou gespeel het. Teen Desember 1837 kon Trichardt nie 'n pad die berg af vind nie. Sy vrou, juffrou Scheepers en juffrou Pretorius het gaan kyk en verslag gedoen dat hulle dink dat daar 'n pad van die berg af gemaak sou kon word. Daar was verskillende moontlikhede: die pad wat deur die omliggende stamme gebruik is, die pad wat die vroue gekry het, die “vroue haar pad” of 'n “wolve paatje”

wat hulle toevallig ontdek het. Trichard het op die ou end die “wolwe-paadjie” gevolg, maar die vroue se rol was om te bly glo en ondersteuning te bied toe Trichardt begin wonder het wat hom te doen staan (Preller 1938: 225-227). Hier word ’n gebeurtenis opgeteken deur iemand wat self betrokke was. Dit wys na sterk vroue vanuit ’n meer persoonlike perspektief in teenstelling met die oordeel van buitelanders.

8.1.4 Inkomste en armoede

Hulle ekonomiese stand het daarvan afgehang of hulle kapitaal gehad het om in die boerdery in te steek. Benjamin Moodie het, sonder kennis van die plaaslike omstandighede, suksesvol geboer, waarskynlik omdat hy oor die middele beskik het om verbeterings op sy plaas aan te bring (afdeling 7.7.2).

Hulle sukses as boere is beïnvloed deur droogtes, brande, sprinkane, veesiektes, roofdiere en diefstal. Ekonomies was hulle ook afhanklik van die fluktuierende prys van hulle produkte en die wisselkoers van die geldeenheid wat hulle gebruik het (afdeling 7.5.3).

Daar is ook ’n ander siening. Grundlingh en Swart (2009) gebruik Mitias se interpretasie van Hegel en haal aan “Poverty in itself does not make men into a rabble; a rabble is created only when there is joined to poverty a disposition of mind, an inner indignation against the rich, against society, against the government” (Mitias 1984: 156). Armoede word dus gekoppel aan “rebelse geestesgesteldheid” (Grundlingh en Swart 2009: 31, 35). Daar word nie uitdruklik gesê wat die oorsaak en wat die gevolg is nie. Matias skryf armoede toe aan (i) onvoorsiene faktore soos eksterne omstandighede en (ii) noodwendige faktore soos wanneer negatiewe werksomstandighede geskep word: “One does not choose or desire to be poor; one is somehow made or led to be poor. His poverty is usually precipitated by natural and social causes” (Mitias 1984: 155). Die onvoorsiene (natuurlike) en noodwendige (sosiale) faktore lei tot armoede en armoede op sy beurt lei weer tot opstande.

8.1.5 Nie-Europese voorvaders van wit families

In antwoord op die vraag “Are white South Africans afraid to trace their ancestors?” gee Preston-Whyte ’n oorsig van genealogiese publikasies en die hantering van die kwessie van nie-Europese persone in die voorgeslagstaar van baie families. Ten spyte van haar skeptisisme oor die wetenskaplikheid van genealogie en haar steun op anekdotiese opmerkings gee sy ’n goeie

oorsig van die belangrikste studies wat tot op daardie stadium gedoen is. Sy stem nie saam met die woordvoerder van Debrett's Peerage dat Suid-Afrikaners nie hulle herkoms navors nie (Preston-Whyte 1982: 22). Enige bewerings dat Suid-Afrikaners nie in hulle voorouers belang stel nie, kan nie verder van die waarheid wees nie. Wat wel waar is, is dat mense nie daarin sou belangstel om hulle navorsing deur iemand in Engeland te laat doen nie.

In hierdie studie is alle voorgeslagte ingesluit en deur seker te maak hoe hulle in 'n familie inpas, is talle lyne wat op die oog af na Europese afstammeling lyk, maar eintlik van slawe-afkoms is, opgespoor, byvoorbeeld Hermina Karelse (afdeling 6.2.2).¹

Preston-Whyte verwys ook na 'n opmerking deur Heese oor die Viljoen-familieregister. Heese vra die vraag hoekom die nasate van Ben Viljoen in Amerika opgespoor is, maar dieselfde nie gedoen is met die bruin mense wat die van Viljoen dra nie (Preston-Whyte 1982: 22; Heese 1980: 89).

Hierdie leemte word in 'n mate gevul deur die vroeë geskiedenis van die Mentoer-Spiese in te sluit. 'n Opvolgstudie wat handel oor die negentiende eeu behoort meer inligting op te lewer.

Beide leemtes word dus tot 'n groot mate gevul, naamlik om nie-Europese voorouers by voorgeslagstate in te sluit en om die nie-Europese tak van 'n spesifieke familie in eie reg te beskryf.

8.1.6 Vestiging (burgerskap, huwelik en 'n leningsplaas)

Hierdie verhandeling lê baie klem daarop dat besluite nie in 'n vakuum geneem word nie. Vriendskappe en verbintenisse word binne beroepsgroepe en woonareas gevorm. Van die begin af het die Vissers met ander jagters geassosieer: Jan Coenraad Visser, Jan Nieman, Claas Voocht, Dietrich Putter en Willem Willemse van Deventer (afdeling 4.10.1; afdeling 5.4.1). Die Spies-broers het getrou met vroue uit dieselfde veldkornetskap of kontrei of met iemand wat met bosbouers te doen gehad het. Jan Vosloo was byvoorbeeld 'n meesterhoutkapper (afdeling 6.5.3), daarom het hy in die omgewing van Grootvadersbosch gebly en het van sy kinders met Spies-kinders getrou.

¹ Hierdie feit is al vantevore bekend gemaak. Dit is nie vir die eerste keer in hierdie studie opgespoor nie.

Hoe gou hulle vryburgerskap gekry het en huwelike aangegaan het, het heel waarskynlik afgehang daarvan hoe goed hulle Nederlands kon praat, of andersins het hulle getrou met iemand wat Duits kon praat (afdeling 4.5.2. en 4.5.3).

Deur die invloed van eksterne omstandighede te beklemtoon, word die rol van innerlike motivering nie ontken nie. Sedert die eerste keer toe daar na Afrikaners verwys is en toe Hendrik Biebou kort daarna homself 'n Afrikaner genoem het, het 'n eenheidsbewustheid gegroei (afdeling 4.3). Die erkenning van Afrikaans as amptelike landstaal op 27 Mei 1925 kan gesien word as die punt waar die bestaan as 'n volk in eie reg in 'n verenigde Suid-Afrika sy beslag gekry het (Kannemeyer 1996: 460).

Deze Wet kan voor alle doeleinden worden aangehaald als de Wet op de Officiële Talen van de Unie, 1925, en wordt geacht van kracht geweest te zijn vanaf de een en dertigste dag van Mei 1910 (Kannemeyer 1996: 455)

8.2 Bydrae tot die genealogie

8.2.1 Bydraes tot die genealogie van verskillende families

Aangesien hierdie navorsing nie alleen 'n geskiedkundige studie is nie, maar ook 'n genealogiese studie, is daar probeer om sover moontlik aan die persone na wie verwys word genealogiese nommers toe te ken. Dit is voorheen gedoen deur Heese in sy boek *Slagtersnek en sy mense* en dit gee beter insig in die geskiedenis van 'n gemeenskap.

Deur genealogiese nommers toe te ken, is talle kleiner foute in die opgetekende genealogie reggemaak. 'n Groot bydrae is gelewer deur die persoon wat in die bron *Suid-Afrikaanse Families* (SAF 9: 179) die genealogiese nommer b4c8 dra, Johannes van Eeden, uit te wys as 'n stamvader in eie reg, naamlik Jan van Eeden uit Eeden (VOC Opvarenden. Van Eeden). Hy is wel aangeteken as iemand wat aansoek gedoen het om burgerskap (Leibbrandt Precis 16: 423), maar het andersins die aandag van genealoë ontsnap.

8.2.2 Meervoudige benadering (triangulation)

In hoofstuk 1 is in die vooruitsig gestel dat van uiteenlopende bronne en verskillende tegnieke gebruik gemaak sou word. Daarin is in 'n groot mate geslaag.

Waardevolle verbande is getrek deur van meer as een bron gebruik gemaak. Volle besonderhede kon van Harmen Lubbers/Lubberts se oortreding, hofsaak en straf verkry word deur die inligting op sy skeepsoldyrekening te vergelyk met inligting in *Reg en onreg* (Heese 1994: 139; VOC Opvarenden: Lubberts 1743). Johannes Spies se sterfdatum is opgespoor op sy skeepsoldyrekening sowel as in die doderegister van die gemeente Tulbagh (G4 11/1 Doderegister Tulbagh 1768; VOC Opvarenden: Spies 1744). Daar is sonder enige twyfel vasgestel dat Claas Voogd oorlede is omdat hy deur 'n olifant doodgetrap is (VOC Opvarenden: Voocht 1691). Talle publikasies verwys daarna dat hy 'n lid van 'n ekspedisie was wat 'n groep plunderende Khoi-Khoi agterna gesit het (Raper 2004: 178). In nog 'n geval kon die familieverband alleenlik vasgestel word deur die gewone huweliksgegewens te verbind met 'n ander bron, naamlik 'n inventaris van goedere, waarop die swaers van die oorledene, Geertruida Helena Coenradie, se name vermeld word (afdeling 7.12.1; TANAP MOOC 8/44.2).

Tegnieke wat hier gebruik word, kan ook in ander navorsing toegepas word.

8.3 Gevolgtrekking

Die Spies-familie word in hierdie studie beskryf in die woorde van Ranke (1824) “Wie es eigentlich gewesen [war]” (afdeling 1.2.1), en dit is 'n samevatting van die hoofdoel van die studie, naamlik “om 'n sinvolle, samehangende geskiedenis van die Spies-familie” daar te stel. Indien daar feite en inligting is waarmee ander navorsers nie akkoord gaan nie, maak dit juis die deur oop vir verdere navorsing en die geleentheid om ander bewyse te lewer.

BRONNELYS

Literatuur

Addison, AC & W Matthews. (1906). *A deathless story, or, The Birkenhead and its heroes, being the only full and authentic account of the famous shipwreck extant, founded on collected official, documentary, and personal evidence, and containing narratives and lives of actors in the most glorious ocean tragedy in history*. London: Hutchinson.
https://archive.org/stream/deathlessstoryor00addiiala/deathlessstoryor00addiiala_djvu.txt

Administrator. (2011). Familia. Op die webblad *Die genealogiese genootskap van Suid-Afrika*. Geraadpleeg op 1 September 2013 van
http://www.genza.org.za/index.php?option=com_content&view=article&id=80&Itemid=134&lang=a

Agar-Hamilton, JAI. (1928). *The native policy of the voortrekkers: An essay in the history of the interior of South Africa, 1836-1858*. Kaapstad: Maskew Miller.

Alberts, L. (2010). Bier drinken met maten. In *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* Deel. 13 (pp. 113-166). Hilversum: Uitgeverij Verloren.
https://books.google.co.za/books?id=5sBSr8VoiVQC&source=gbs_navlinks_s

Alexander, N. (2003). *An ordinary country: Issues in the transition from Apartheid to democracy in South Africa*. New York: Berghahn.

ALR 1. Prussia (1794a). *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten (Deel 1)*. (2de uitg.). Berlin: Pauli.
https://books.google.co.za/books?id=o15eAAAcAAJ&source=gbs_navlinks_s

ALR 2. Prussia (1794b). *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten (Deel 2)*. (2de uitg.). Berlin: Pauli.
https://books.google.co.za/books?id=dndBAAAAyAAJ&source=gbs_navlinks_s

ALR 3. Prussia (1794c). *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten (Deel 3)*. (2de uitg.). Berlin: Pauli.
https://books.google.co.za/books?id=5HdBAAAAyAAJ&source=gbs_navlinks_s

- ALR 3. Prussia (1825). *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten (Deel 3)*. (Neuer Ausgabe. Unveränderter Abdruckt der Ausgabe von 1821). Berlin: G. C. Nauck.
<https://archive.org/details/allgemeinesland02prusgoog>
- ALR 4. Prussia (1794d). *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten (Deel 4)*. (2de uitg.). Berlin: Pauli.
https://books.google.co.za/books?id=UHhBAAAAYAAJ&source=gbbs_navlinks_s
- Anker, W. (2014). *Buys*. Kaapstad: Kwela Boeke.
- Anoniem. (1767). Op het Aflopen van 't Oost-Indie: Compagnie Schip Nyenburg. Uitgevare voor de Kamer Hoorn, den 8ste Mey, 1763. In *Gekroond Batavia, Zynde Verciert met de Voornaemste Liederen, Die Hedendaegs Gezongen worden*. Amsterdam: Barent Koene. http://www.dbnl.org/tekst/_gek003gekr02_01/_gek003gekr02_01_0006.php
- Anoniem. (1999). Lied ter ere van die Swellendamsche ..., p. 41. In Komrij, G. (1999). *Die Afrikaanse poësie in 'n duisend en enkele gedigte*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Anoniem. (2004). *Dien langen Duyvel van Nieukoop*. Twee pamfletten uit 1651 over baljuw Jan van Sevenhoven. Amsterdam: P. J. Verkruijsse.
http://www.dbnl.org/tekst/_lan006lang01_01/_lan006lang01_01_0012.php
- Armstrong, JC. (1982). Die slawe, 1652-1795. In H Giliomee & R Elphick (reds.). *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652-1820* (pp. 80-123). Kaapstad: Maskew Miller-Longmans.
- Armstrong, JC. (2012). The Chinese exiles. In N Worden (red.). (2012). *Cape Town Between East and West: Social Identities in a Dutch Colonial Town* (pp. 101-127). Auckland Park, Johannesburg: Jacana Media.
- Arthur, CI. (2008). *The Khoekhoen of the Breede River Swellendam: an archaeological and historical landscape study*. (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Kaapstad).
file:///C:/Users/axiz/Downloads/thesis_sci_2008_arthur_charles_i.pdf
- Ary, D, LC Jacobs, A Razavieh & C Sorensen. (2009). *Introduction to Research in Education* (8ste uitg.). Stamford, CT: Cengage Learning.
http://books.google.co.za/books?id=FqF7n0zGJm0C&source=gbbs_navlinks_s

- Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. [Die lang skadu van die verlede: Herinneringskultuur en geheuepolitiek]. München: Beck.
- Axelsson, E. (1988). The Dias Voyage, 1487-1488: Toponymy and Padrões. *Revista da Universidade de Coimbra. Tydskrif van die Universiteit van Coimbra*, 34, 29-55.
https://books.google.co.za/books?id=hcMp9hZ_8yAC&hl=af&source=gbs_navlinks_s
- Bahlow, H. (1972). *Niederdeutsches Namenbuch*. Walluf bei Wiesbaden: Martin Sändig [Family History Library in Salt Lake City]
- Barend-van Haefen, M. (2000). *Wilhelmus en de Anderen: Nederlandse Liedjes 1500-1700*. (Tekst in context, Deel 4). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Barend-van Haefen, M & AJ Gelderblom (reds.). (1998). *Buyten gaets. Twee burleske reisbrieven van Aernout van Overbeke*. Hilversum: Verloren.
http://www.dbnl.org/tekst/over001mbar01_01/
- Barend-van Haefen, M & B Paasman (reds.). (2003). *De Kaap, Goede Hoop halverwege Indië: bloemlezing van Kaapteksten uit de Compagniestijd*. Hilversum: Verloren.
https://books.google.co.za/books?id=zguZYjMKn_YC&source=gbs_navlinks_s
[Stellenbosch University Library Lower Level 968.7032 BAR](#)
- Barkhuizen, JG. (2010). *Die Familie Barkhuizen*. Centurion: Die skrywer.
<http://www.barkhuizen.co.za/pdf%20files/Famgesk%20deel%201.pdf>
- Barkhuizen, JG. (2012). *Historiese navosingsmetode – soos dit tans op skool onderrig word en met genealogiese bronne as voorbeelde*. Lesing aangebied by GGSA Noord-Transvaal en GGSA Wes-Gauteng.
<http://www.barkhuizen.co.za/pdf%20files/historiese%20metode%20vir%20genealoe.pdf>
- Barnard, Anne Lindsay, Lady (skrywer) & HJ Anderson (red.). (1924). *South Africa a century ago (1797-1801) Part II. Extracts from a journal addressed to her sisters in England*. Kaapstad: M. Miller. <https://archive.org/details/southafricacent00barn>
- Barnard, E. (2003). *'n Evaluering van die volksboukuns van die Swellendam-omgewing* (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit Stellenbosch).

Barrow, J. (1801). *An account of travels into the interior of Southern Africa in the years 1797 and 1798*. (Deel 1). London: Cadell and Davies.

<https://archive.org/details/accountoftravels11801barr>

Barrow, J. (1804). *An account of travels into the interior of Southern Africa in the years 1797 and 1798*. (Deel 2). London: T. Cadell, jun. and W. Davies.

https://books.google.co.za/books?id=5m1BAAAacAAJ&source=gbs_navlinks_s

Bauwermeester, EM. (2002). *Die Kaapse slawe in kultuurhistoriese perspektief 1652-1838*. (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Pretoria).

<https://repository.up.ac.za/handle/2263/29316>

Bayern. Ortschaften-Verzeichnis. (1877/1875). *Vollständiges Ortschaften-Verzeichnis des Königreichs Bayern*. [...] mit einem alphabetischen General-Ortsregister enthaltend die Bevölkerung nach dem Ergebnisse der Volkszählung vom 1. Dezember 1875. (Volume 450 of Bayern: Beiträge zur Statistik Bayerns). München: Verlag von Adolf Ackermann. [http://daten.digital-](http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0005/bsb00052489/images/index.html?id=00052489&groesser=&fip=193.174.98.30&no=&seite=5)

[sammlungen.de/~db/0005/bsb00052489/images/index.html?id=00052489&groesser=&fip=193.174.98.30&no=&seite=5](http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0005/bsb00052489/images/index.html?id=00052489&groesser=&fip=193.174.98.30&no=&seite=5)

Bayern. Ortschaften-Verzeichnis. (1928). *Ortschaften-Verzeichnis für den Freistaat Bayern*: nach der Volkszählung vom 16. Juni 1925 und dem Gebietsstand vom 1. Januar 1928. (Beiträge zur Statistik Bayerns 109). München: J. Lindauersche Universitätsbuchhandlung [http://daten.digital-](http://daten.digital-sammlungen.de/0005/bsb00052487/images/index.html?fip=193.174.98.30&id=00052487&seite=5)

[sammlungen.de/0005/bsb00052487/images/index.html?fip=193.174.98.30&id=00052487&seite=5](http://daten.digital-sammlungen.de/0005/bsb00052487/images/index.html?fip=193.174.98.30&id=00052487&seite=5)

Beighton, P, G Christy & ID Learmonth. (1984). Namaqualand Hip Dysplasia: An Autosomal Dominant Entity *American Journal of Medical Genetics* 19,161-169 (1984).

Bekker, AM. (1980). *Die geskiedenis van Valsbaai tot 1795, met spesiale verwysing na Simonsbaai*. (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Stellenbosch).

<http://scholar.sun.ac.za/handle/10019.1/68146>

Benyon, JA. (1974). *The 1820 settlers. An Illustrated Commentary*. [G Butler (red.)]. Human en Rousseau.

Berg- en Toerklub. (1964). *Sangbundel*. Privaat gedruk en uitgegee.

Bernstein, WJ. (2008). *A Splendid Exchange: How trade shaped the world*. New York; Grove.

Bessel, G. (2010). *Bremen: Geschichte einer Stadt*. Bremen: Europäischer Hochschulverlag.
<https://books.google.co.za/books?id=0kVWvu4fhwMC>

Bewaarders 1. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 1: *Inleiding. Bewaarders van ons Erfenis*. Nuwe hersiene uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.

Bewaarders 2. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 2: *Stellenbosch. Bewaarders van ons Erfenis*. Nuwe hersiene uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.

Bewaarders 3. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 3: *Drakenstein. Bewaarders van ons Erfenis*. Nuwe hersiene uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.

Bewaarders 4. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 4: *Tulbagh. Bewaarders van ons Erfenis*. Nuwe hersiene uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.

Bewaarders 5. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 5: *Worcester. Bewaarders van ons Erfenis*. Nuwe hersiene uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.

Bewaarders 6. Le Roux, JG, Niemandt, JJ en Olivier, M. (2012). Deel 6: *Swellendam. Bewaarders van ons Erfenis*. Nuwe hersiene uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.

Bewaarders 7. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 7: *Caledon. Bewaarders van ons Erfenis*. Nuwe hersiene uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.

Bewaarders 8. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 8: *George. Bewaarders van ons Erfenis*. Nuwe hersiene uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.

Bewaarders 9. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 9: *Riversdal. Bewaarders van ons Erfenis*. Nuwe hersiene uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.

Bewaarders 10. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 10: *Mosselbaai. Bewaarders van ons Erfenis*. Nuwe hersiene uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.

Bewaarders 11. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 11: *Malmesbury. Bewaarders van ons Erfenis*. Nuwe hersiene uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.

Bewaarders 12. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 12: *Clanwilliam. Bewaarders van ons Erfenis*. Nuwe hersiene uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.

- Bewaarders 13. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 13: *Piketberg*.
Bewaarders van ons Erfenis. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 14. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 14: *Graaff-Reinet*.
Bewaarders van ons Erfenis. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 15. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 15: *Beauford*.
Bewaarders van ons Erfenis. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 16. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 16: *Cradock*.
Bewaarders van ons Erfenis. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 17. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 17: *Colesberg*.
Bewaarders van ons Erfenis. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 18. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 18: *Richmond*.
Bewaarders van ons Erfenis. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 19. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 19: *Uitenhage*.
Bewaarders van ons Erfenis. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 20. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 20: *Somerset*.
Bewaarders van ons Erfenis. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 21. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 21: *Albany*. *Bewaarders van ons Erfenis*. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 22. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 22: *Fort Beaufort*.
Bewaarders van ons Erfenis. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 23. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 23: *Bathhurst*.
Bewaarders van ons Erfenis. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 24. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 24: *Port Elizabeth*.
Bewaarders van ons Erfenis. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 25. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 25: *Kaapstad*.
Bewaarders van ons Erfenis. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 26. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 26: *Simonstad*.
Bewaarders van ons Erfenis. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.

- Bewaarders 27. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 27: *Wynberg*.
Bewaarders van ons Erfenis. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 28. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 28: *Albert*. *Bewaarders van ons Erfenis*. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 29. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 29: *Stockenstroom*.
Bewaarders van ons Erfenis. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 30. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 30: *Victoria*.
Bewaarders van ons Erfenis. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 31. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 31: *Peddie*. *Bewaarders van ons Erfenis*. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 32a. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 32a: *Indeks*.
Bewaarders van ons Erfenis. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 32b. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 32: *Indeks*.
Bewaarders van ons Erfenis. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Bewaarders 32c. Le Roux, JG, JJ Niemandt & M Olivier. (2012). Deel 32: *Indeks*.
Bewaarders van ons Erfenis. Nuwe hersiende uitgawe. Paarl: Drakenstein Heemkring.
- Beyers, C. (1951). Binnelandse beroeringe en ondergang van die kompanjie (1779-1795). In AJH van der Walt, JA Wiid & AL Geyer (reds.). *Geskiedenis Van Suid Afrika. Deel I* (pp. 138-187). Kaapstad: Nasionale Pers.
- Billingsley, CE. (2001). *Communities of kinship: Antebellum families on the cotton frontier*. Ph.D. dissertation, Rice University, Houston, Texas. In partial fulfillment Doctor of philosophy <http://scholarship.rice.edu/handle/1911/17939>
- Billingsley, CE. (2004). *Communities of kinship: Antebellum families and the settlement of the cotton frontier*. Athens, Georgia: University of Georgia Press.
http://books.google.co.za/books?id=3RxNKutfA0AC&source=gbs_navlinks_s
- Bishop, LM. (2010). The Myth of the Flat Earth. Hoofstuk 11. In S Harris & BL Grigsby (reds.). *Misconceptions About the Middle Ages*. (pp. 97-101). New York: Routledge.
<http://books.google.co.za/books?id=oneTAgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=af#v=onepage&q&f=false>
- Blackburn, S. (2008). *The Oxford dictionary of philosophy*. Oxford: Oxford University Press.

- Blickle, P. (2003). *Von der Leibeigenschaft zu den Menschenrechten: eine Geschichte der Freiheit in Deutschland* (2de uitg.). München: C. H. Beck.
http://books.google.co.za/books?id=4CfuCr0rWQkC&source=gbs_navlinks_s
- Blößner, G. (1928). Die Schifffahrt auf der Vils in früheren Jahrhunderten. Nach Akten des Staatsarchivs und des städtischen Archivs zu Amberg. In: *Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte*. Bd. 1 (1928) S. 416-42. http://periodika.digitale-sammlungen.de/zblg/seite/zblg01_0425
- Boel, T. (Junior) (1735). *Decisien en observatien, door wylen den heer, en mr. Joannes Loenius, J.U.D. en Raad-ordinaris in den eedele hove van Holland, Zeeland, en West-Friesland* (2de druk). Amsterdam: Cornelis Boucquet.
https://books.google.co.za/books?id=39pXAAAACAAJ&source=gbs_navlinks_s
- Böeseke, AJ. (1951). Die kompanjie aan die Kaap (1652-1795). In AJH van der Walt, JA Wiid & AL Geyer (reds.). *Geskiedenis Van Suid Afrika. Deel II* (pp. 151-181). Kaapstad: Nasionale Pers.
- Böeseke, AJ. (1964). *Simon van der Stel en sy kinders*. Kaapstad: Nasou.
- Böeseke, AJ. (1977). *Slaves and Free Blacks at the Cape, 1658-1700*. Kaapstad: Tafelberg.
- Böeseke, AJ, DW Krüger & A Kieser. (1952). *Drie eeue. Die verhaal, van ons vaderland. Deel 2*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- Boniface, CE. (1832). *De nieuwe ridderorde of De Temperantisten*. P.A. Brand, Kaapstad.
http://www.dbnl.org/tekst/boni003nieu01_01/colofon.php
- Bosman, DB. (1923). Oor die afkoms van die Boere. *Tydskrif vir Wetenskap en Kuns*, 1(4), 206-214.
- Botes, M. (1988). *'n Genealogiese studie van die Petrus Johannes-tak van die Botes-stam met besondere verwysing na die Weltevrede-plase in die distrik Prins Albert*. (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Stellenbosch).
- Botha, CG. (1919). *The French Refugees at the Cape*. Kaapstad: Cape Times Limited.
https://archive.org/stream/frenchrefugeesat00both/frenchrefugeesat00both_djvu.txt
- Botha, CG. (1921). *The French Refugees at the Cape* (2de uitg.). Kaapstad: Cape Times.
 Beskikbaar by <https://archive.org/details/frenchrefugeesat00both/page/n3>

- Botha, CG. (1926). *Social life in the Cape Colony in the 18th century*. Kaapstad: Juta.
<https://archive.org/details/sociallifeincape00both>
- Botha, CG. (1970). *The French Refugees at the Cape* (3de uitg.) Kaapstad: Struik.
- Botha, DC. (1982). Die kerk op Tulbagh, 1743-1835. (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Stellenbosch). <http://hdl.handle.net/10019.1/19795>
- Boutell, C. (1914). *The Handbook to English Heraldry*. (Fox-Davies, AC, red., Utting, RB, illustreerder). Londen: Reeves & Turner.
<http://www.gutenberg.org/files/23186/23186-h/23186-h.htm>
- Boxer, CR. (1957). *The Dutch in Brazil, 1624-1654*. Oxford: Clarendon Press.
- Bradlow, FR & M. Cairns. (1978). *The early Cape Muslims: a study of their mosques, genealogy and origins*. Kaapstad: A. A. Balkema.
- Brechenmacher, JK. (1957). *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen*. (2de druk). Glücksburg/Ostsee: C. A. Starke. [Family History Library in Salt Lake City]
- Bredenkamp, HC. (Jatti). (2006, 13 & 14 Oktober). *Die Slawe-vrystellingskwessie en die Groot Trek: 'n terugblik*. Voordrag gelewer op die simposium van die Erfenisstigting: Die slag van Bloedrivier en die nalatenskap daarvan: verskillende perspektiewe. WNNR-Konferensiesentrum, Lynnwood, Pretoria..
- Breytenbach, JH. (1969-1996). *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902*. Dele I tot VI. Pretoria: Staatsdrukker.
- Briggs, A. (1981). *The power of steam: an illustrated history of the world's steam age*. London: Bison Books.
- Brink, PA, L. Criotti, V Corfield, A Goosen, G Durrheim, P Hedley *et al.* (2005). Phenotypic variability and unusual clinical severity of congenital Long-QT Syndrome in a founder population. *Circulation*, 112 (17), 2602–2610.
- Brockhaus, FA. (1971). *Brockhaus Enzyklopädie in zwanzig Bänden*. (Deel 13) (17de uitg.). Leipzig: F. A. Brockhaus Wiesbaden. [Nasionale Biblioteek]
- Broota, KD. (1989). *Experimental Design in Behavioural Research*. New Delhi: New Age International.
https://books.google.co.za/books?id=DKvZHf74CzMC&source=gbs_navlinks_s

- Brown, K. (2011). *Poxed and scurvied. The story of sickness and health at sea*. Barnsley: Seaforth Publishing.
- Brownell, FG. (1985). *British immigration to South Africa, 1946-1970*. In *Argief-Jaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*. Deel 1 (pp. 1-196). (Archives year book for South African history 48). Pretoria: Perskor.
- Bruijn, I. (2009). *Ship's Surgeons of the Dutch East India Company: Commerce and the Progress of Medicine in the Eighteenth Century*. Leiden: Leiden University Press. Aflaaibaar as pdf op <http://www.oopen.org/search?identifier=354668>
- Bruijn, JR. (2009). *Kaapvaart en piraterij*. Lezing bij de afsluiting van het studiejaar 2008-2009 HOVO Leiden op 4 juni 2009. <https://docplayer.nl/6920387-Kaapvaart-en-piraterij.html>
- Bruijn, JR. (2011). *Commanders of Dutch East India Ships in the Eighteenth Century*. (R Robson-McKillop & Unger, R. W. Vertalers). Woodbridge, Suffolk: Boydell Press. http://books.google.co.za/books?id=ePAGhyJvXnQC&hl=af&source=gbs_navlinks_s
- Bruijn, JR, FS Gaastra & I Schöffer. (1987). *Dutch-Asiatic shipping in the 17th and 18th centuries: I Introductory volume*. (Deel 1). Rijks Geschiedkundige Publicatiën. Grote Serie 165. Den Haag: Martinus Nijhoff. <http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/das/#page=0&accessor=toc&view=homePane>
- Bruijn, JR, FS Gaastra & I Schöffer. (1979a). *Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th Centuries: II Outward-bound voyages from the Netherlands to Asia and the Cape (1595-1794)*. (Deel 2). Rijks geschiedkundige publicatiën. Grote serie 166. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Bruijn, JR, FS Gaastra & I Schöffer. (1979b). *Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th Centuries: III Homeward-bound voyages from to Asia and the Cape to the Netherlands (1595-1795)*. (Deel 3). Rijks geschiedkundige publicatiën. Grote serie 167. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Brunton, DC. (1990). *Pox Britannica: Smallpox Inoculation in Britain, 1721-1830*. University of Pennsylvania . Philadelphia, PA. <https://repository.upenn.edu/edissertations/999>
- Brunvand, JH. (2012). *Encyclopedia of Urban Legends*, Updated and Expanded Edition (Deel

- 1). 2012 Santa Barbara, California: ABC-CLIO.
https://books.google.co.za/books?id=9xOb-19lXx8C&source=gbs_navlinks_s
- Buck, TM. (2007). Herrschaft – Gesellschaft – Kultur. Zur umsetzung der baden württembergischen Bildungsstandards im Mittelalterunterricht. *Zeitschrift für Geschichtsdidaktik*, 2007 (6), 253-263. https://www.ph-freiburg.de/fileadmin/dateien/fakultaet3/sozialwissenschaft/geschichte/GeschichteDateienTypo3/Texte_pdf_Buck/Herrschaft-gesellschaft-kultur.pdf
- Bull, E. (1991). *Aided immigration from Britain to South Africa 1857 to 1867*. (Genealogie publikasie, nr. 36). Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.
- Burchell, WJ. (1822). *Travels in the Interior of Southern Africa*. Deel 1. Londen: Longman, Hurst, Rees, Orme & Brown.
<https://books.google.co.za/books?id=3mldAAAacAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q=voor-span&f=false>
- Burchell, WJ. (1824). *Travels in the Interior of Southern Africa*. Deel 2. Londen: Longman, Hurst, Rees, Orme & Brown. <https://archive.org/details/travelsininteri00unkngoog>
<https://repository.up.ac.za/handle/2263/17283>
- Burckhardt, J. (1908). *Griechische Kulturgeschichte*. Deel 1, (5de uitg.). Berlyn: W. Spemann.
<https://archive.org/details/griechischekultu01burcuoft/page/n5>
- Burden, M. (2000). Die metodologie van kultuurgeskiedenis. *SA Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, 14 (2), 13–30.
- Burden, M. (Nov 2014). Waar kom die Alibama vandaan? Teorieë oor die oorsprong van die volkslied “Daar kom die Alibama”. *SA Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, 28 (2), 24-42.
- Burke, E. (1990). Letters on a Regicide Peace. In EJ Payne (red.). *Library of Economics and Liberty*. <http://www.econlib.org/library/LFBooks/Burke/brkSWv3c1.html>
- Burrows, EH. (1952). *Overberg outspan; a chronicle of people and places in the south western districts of the Cape*. Cape Town: Maskew Miller.
- Burrows, EH. (1954). *The Moodies of Melsetter*. Kaapstad: A. A. Balkema.
- Butler, G & JA Benyon. (1974). *The 1820 settlers: an illustrated commentary*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Cairns, M. (2005a). Cape property research. *Cabo*, 8 (4), 5-6.

- Cairns, M. (2005b). 'Douse the Glim' and other South African place names. *Cabo*, 8 (4), 18-22.
- Calisch, IM & NS Calisch. (1864). *Nieuw woordenboek der Nederlandsche taal*. Tiel: H.C.A. Campagne. https://www.dbnl.org/tekst/cali003nieu01_01/colofon.php
- Cameron, T & SB Spies (reds.). (1986). *Nuwe Geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Campbell, DT & DW Fiske. (1959). Convergent and discriminant validation by the multitrait-multimethod matrix. *Psychological Bulletin* 56, 81-105.
- Cape of Good Hope. (1837). No. 1638. The Cape of Good Hope Government Gazette Friday, May 12, 1837. Berigten van Executeuren. In *Government Gazette*.
https://books.google.co.za/books?id=9LRPAQAAMAAJ&source=gb_s_navlinks_s
- Carstens, R & PW Grobbelaar. (1988). *Voortrekkerlewe: agter die skerms op die Groot Trek*. Reëlingskomiteë Groot Trek-Herdenkingsfees.
- Chalmers, R. (1858). *A history of currency in the British colonies*. Londen: Eyre & Spottiswoode. <https://archive.org/details/historyofcurrenc00chaluoft>
- Chaudhari, SI. (2015). *Die rebellie van die slavin: 'n African womanist-perspektief op die stilte van die slavin in geselekteerde Afrikaanse tekste*. (Ongepubliseerde PhD-proefskrif, Universiteit van Fort Hare).
[file:///C:/Users/axiz/Downloads/PHD.%20SHAMIEGA%20CHAUDHARI%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/axiz/Downloads/PHD.%20SHAMIEGA%20CHAUDHARI%20(1).pdf)
- Cilliers, HJ & P Beighton. (1990). Beukes familial hip dysplasia: an autosomal dominant entity. *American Journal of Medical Genetics*, 36 (4), 386–90. Aanlyn John Wiley and Sons (Jun 3, 2005).
- Cilliers, J & J Fourie. (2012). New estimates of settler life span and other demographic trends in South Africa, 1652–1948. *Economic History of Developing Regions*, 27 (2), 61-86.
<file:///C:/Users/axiz/Downloads/wp-20-2012.pdf>
- Cilliers, J en J Fourie. (Julie 2013). Vroeë Kaapse en Europese huwelikspatrone. *Stellenbosch Economic Working Papers*, 13 (13). <file:///C:/Users/axiz/Downloads/wp-13-2013.pdf>
- Cilliers, JFE. (1920). Die vlakte. In EC Pienaar (red.). *Dichters uit Zuid-Afrika*. (3de druk). Pretoria: Du Bussy.

- Claassens, HM. (2005). *Die Geskiedenis Van Boerekos 1652 – 1806*. (Ongepubliseerde PhD-proefskrif, University of Pretoria). <http://repository.up.ac.za/handle/2263/25523>
- Clapham, D. (2004). *Small Water Supplies: A Practical Guide*. Abingdon, Oxon: Routledge. http://books.google.co.za/books?id=N1uBAGAAQBAJ&dq=typhus+typhoid+eberth&hl=af&source=gbs_navlinks_s
- Cloete, P. (1932). Journaal van eenen landtogt die den ondergeteekende met den Weledelen heer Mr Hendk. Swellengrebel in den jare 1776 gedaan heeft. In EC Godee Molsbergen (red.). *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse tijd*. Deel. IV. Tochten in het Kafferland 1776-1805 (pp. 1-62). Den Haag: Martinus Nijhoff. http://www.dbnl.org/tekst/gode006reiz04_01/gode006reiz04_01.pdf
- Cocquyt, B. (1999). *'De overtreffelijke reijse gedaen door Reynier Adriaensen'*. *Leven als soldaat in de Oost, (1681-1689)*. (Scriptie voorgelegd aan de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, voor het behalen van de graad van Licentiaat in de Geschiedenis. Universiteit Gent. Promotor: Prof. Dr. J.G. Everaert.) http://www.thesis.net/adriaensen/adriaensen_deel_II_hfst_1.htm
- Coertzen, P. (1988). *Die Hugenate van Suid-Afrika 1688-1988*. Kaapstad: Tafelberg.
- Colenbrander, HT. (1919). *Jan Pietersz. Coen, bescheiden omternt zijn bedrijf in Indië*. Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië. Eerste deel. 's Gravenhage: Martinus Nijhoff 1919. <https://archive.org/details/janpieterszcoenb01coen>
- Colenbrander, HT. (1964). *De afkomst der Boeren*. Kaapstad: C. Struik. <https://archive.org/details/deafkomstderboer00cole>
- Coreejes Roberts, AP. (2001). *'n Genealogiese en kultuurhistoriese studie van die Coreejes-familie in Suid-Afrika: 1800-2000*. (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Stellenbosch). https://scholar.sun.ac.za/bitstream/handle/10019.1/16082/coreejes_genealogiese%202001.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Cronbach, LJ. (1957). The two disciplines of scientific psychology. *American Psychologist*, 12, 671-684. <http://psychclassics.yorku.ca/Cronbach/Disciplines/>

- Cronjé, G, PW Grobbelaar, JA Heese, & FJ Potgieter. (1974). Mens en land. In PW Grobbelaar (red.). *Die Afrikaner en sy Kultuur (Deel I)*. Kaapstad: Tafelberg.
- Cruywagen, WA. (2004). *Die Cruywagens van Suid-Afrika: 'n Genealogiese en kultuurhistoriese ondersoek, 1690-1806*. (Ongepubliseerde PhD- proefskrif, Noordwes-Universiteit).
- http://dspace.nwu.ac.za/bitstream/handle/10394/2415/cruywagen_wa.pdf;jsessionid=5D731E7318ACC88D289B58B824A5A054?sequence=1
- Cullinan, P. (1992). *Robert Jacob Gordon 1743-1795: The Man and His Travels at the Cape*. Kaapstad: Winchester Struik.
- https://books.google.co.za/books?redir_esc=y&id=npsMAQAAMAAJ&focus=searchwithinvolume&q=25+October+1795
- Cust, Sir E. (1862). *Annals of the Wars of the Eighteenth Century: Compiled from the Most Authentic Histories of the Period, 1739-1759*. (Deel 2). Londen: John Murray.
- http://books.google.co.za/books?id=dYAroEjRQOUC&source=gbs_navlinks_s
- Da Gama, V. (skrywer), & GJ Ames. (vertaler en red.) (2009). *Em Nome De Deus: The Journal of the First Voyage of Vasco Da Gama to India, 1497-1499*. Ames, G. J. (vertaler en red.). Leiden: Koninklijke Brill.
- https://books.google.co.za/books?id=bM5s_pCnMCoC&hl=af&source=gbs_navlinks_s
- Dash, M. (2002). *Batavia's Graveyard*. Londen: Weidenfeld en Nicolson.
- De Jager, P. (2007, Okt). De Jagers: b1 Andries de Jager word b2. *Genesis*, 2007 (16), 20-23.
- De Jong, C. (1802b). *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop, Ierland en Noorwegen, in 1791 tot 1797; met het onder zyn bevel staande 's Lands Fregat van Oorlog, Scipio*. Deel 2. Haarlem: François Bohn.
- https://books.google.co.za/books?id=zQddAAAACAAJ&source=gbs_navlinks_s
- De Navorscher. (1860). *Nederlands archief voor genealogie en heraldiek, heemkunde en geschiedenis, Volume 10*. Amsterdam: Frederik Muller.
- http://books.google.co.za/books?id=voBEAAAACAAJ&hl=af&source=gbs_navlinks_s
- De Swart, W. (2011). *Nageslag van Guillaume de Swardt van Bergen-op-Zoom*. [GISA]

De Valdoleiros, N. (2008). My mitochondriese-DNA storie. *Maiores*, 2008 (3), 9-12

De Villiers, CC. (Samesteller). (1893). *Geslacht Register der Oude Kaapsche Familien*
Deel. 1 A-J. Kaapstad: Van de Sandt de Villiers.

<https://archive.org/details/OudeKaapscheFamilienPart1>

De Villiers, CC. (Samesteller). (1894a). *Geslacht Register der Oude Kaapsche Familien*
Deel. 2 K-O. Kaapstad: Van de Sandt de Villiers.

<https://archive.org/details/OudeKaapscheFamilienPart2>

De Villiers, CC. (Samesteller). (1894b). *Geslacht Register der Oude Kaapsche Familien*
Deel 3 P-Z. Kaapstad: Van de Sandt de Villiers.

<https://archive.org/details/OudeKaapscheFamilienPart3>

De Villiers, CC & C Pama. (1981a). *Geslagsregister van ou Kaapse families* (2 uitg.) Deel 1
A-M. Kaapstad: Balkema.

De Villiers, CC & C Pama. (1981b). *Geslagsregister van ou Kaapse families* . (2 uitg.).
Deel 2 N-Z. Kaapstad: Balkema.

De Wet, GC. (1981). *Die vryliede en vryswartes in die Kaapse nedersetting 1657-1707*.
Kaapstad: Historiese Publikasie-Vereniging.

Denzel, MA. (2017). *Handbook of World Exchange Rates, 1590–1914*. Abingdon, Oxon:
Routledge.

https://books.google.co.za/books?id=8XBBDgAAQBAJ&source=gbs_navlinks_s

Denzin, NK. (2009). *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*.
(Herdruk). Piscataway, NJ.: Transaction Publishers

http://books.google.co.za/books?id=UjcpxFE0T4cC&dq=The+Research+Act:+A+Theoretical+Introduction+to+Sociological+Methods.&source=gbs_navlinks_s

Die Kerkbode 26 Aug 1909: 417.

Dodd, CR. (1843). *A manual of dignities, privilege, and precedence: including lists of the great public functionaries, from the revolution to the present time*. London: Whittaker.

<https://archive.org/details/manualofdignitie00dodd>

Doherty, K. (2007). *Sea Venture: Shipwreck, Survival, and the Salvation of Jamestown*. New York: St. Martin's Press.

DNB 44. Lee, S (red.). (1895). *Dictionary of National Biography*. Deel 44. Paston-Percy. New York: Macmillan.

Doughty, O & EA Walker. XXXII Cultural Development. In EA Walker (red.). (1963). *The Cambridge history of the British Empire; Volume VIII. South Africa. Rhodesia and the High Commission Territories* (pp. 874-916). Cambridge: Cambridge [Eng.] University Press.

Dreyer, A. (1924). *Eeuwfeest-album van de Nederduits Gereformeerde-Kerk in Zuid-Afrika. 1824-1924*. Kaapstad: Nasionale Pers. <https://repository.up.ac.za/handle/2263/12560>
<http://hDeelhandle.net/2263/12560>

Dreyer, N. (1968). *Die rol van die Wolmarans-familie in kerk en staat teen die agtergrond van die Transvaalse geskiedenis tot 1884 in die geslagslyn na senator A.D.W. Wolmarans: Joseph, Jeseplus Johannes, Fredrik Gerhardus, Frederik Gerhardus Andreas*. (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Pretoria).

DSAB 1. De Kock, W.J (red.). (1968). *Dictionary of South African Biography*. Deel I. Pretoria: HRSC.

DSAB 2. Krüger, DW & WJ De Kock (reds.). (1972). *Dictionary of South African Biography*. Deel II. Pretoria: HSRC.

DSAB 3. Beyers, CJ (red.). (1977). *Dictionary of South African Biography*. Deel III. Pretoria: HSRC.

DSAB 4. Beyers, CJ (red.). (1981). *Dictionary of South African Biography*. Deel IV. Pretoria: HSRC.

DSAB 5. Beyers, CJ & JL Basson (reds.). (1987). *Dictionary of South African Biography*. Deel V. Pretoria: HSRC.

Du Toit, A. (Oktober 1983). No chosen people: The myth of the Calvinist origins of Afrikaner nationalism and racial ideology." *The American Historical Review*, 88 (4), 920–952.

Du Toit, A. (1984). Captive to the Nationalist Paradigm: Prof. FA van Jaarsveld and the Historical Evidence for the Afrikaner's Ideas on his Calling and Mission. *South African Historical Journal*, 16 (1), 49-80.

- Du Toit, A. (1985). Puritans in Africa? Afrikaner “Calvinism” and Kuyperian Neo-Calvinism in Late Nineteenth-Century South Africa. *Comparative Studies in Society and History*, 27, 209-240.
- Dumont, A. (2012). *Verzameling van woorden en begrippen voorkomend in Doop-, Trouw- en Begraafboeken en andere Genealogie bronne* (5de uitg.).
<http://home.planet.nl/~dumon002/woordenboek/alfa.html>
- Ehrenreich, L, M Benjeddou, S Davison, M D’Amato & N Leat. (July 2008). Nine-locus Y-STR profiles of Afrikaner Caucasian and mixed ancestry populations from Cape Town, South Africa. *Legal Medicine*, 10 (4), 225-227.
- Elinder, M & O Erixson. (2012 Aug 14). Gender, social norms, and survival in maritime disasters. *Proceedings of the National Academy of Sciences of The United States Of America (PNAS)*, 109 (33), 13220–13224.
<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3421183/>
- Ellis, PD. (2010). *The Essential Guide to Effect Sizes: Statistical Power, Meta-Analysis, and the Interpretation of Research Results*. Cambridge, UK: Cambridge University Press
- Elphick, R. (1982). Die Khoisan tot c. 1770. In H Giliomee & R Elphick (reds.). *’n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652-1820* (pp. 3-43). Kaapstad: Maskew Miller-Longmans.
- Elphick, R & R Shell. (1982). Onderlinge groepverhoudinge: Khoikhoi, koloniste, slawe en vryswartes. In H Giliomee & R Elphick (reds.). *’n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652-1820* (pp. 124-182). Kaapstad: Maskew Miller-Longmans.
- Erasmus, M & S Malan. (2006a). Meer oor die stamouers van die Erasmusse. Deel 1. *Capensis*, 2006 (2), 8-19.
- Erasmus, M & S Malan. (2006b). Meer oor die stamouers van die Erasmusse. Deel 2. *Capensis*, 2006 (3), 32-42.
- Erfgrond 1. Le Roux, JG. *Deel 1: Drakenstein Erfgrond*. Ons Drakensteinse Erfgrond.
- Erfgrond 2. Le Roux, JG. *Deel 2: Groot Drakenstein*. Ons Drakensteinse Erfgrond.
- Erfgrond 3. Le Roux, JG. *Deel 3: Simondium*. Ons Drakensteinse Erfgrond.
- Erfgrond 4. Le Roux, JG. *Deel 4: Suider Paarl*. Ons Drakensteinse Erfgrond.

Erfgrond 5. Le Roux, JG. *Deel 5: Noorder Paarl*. Ons Drakensteinse Erfgrond.

Erfgrond 6. Le Roux, JG. *Deel 6. Agter Paarl*. Ons Drakensteinse Erfgrond.

Erfgrond 7. Le Roux, JG. *Deel 7: Paardeberg*. Ons Drakensteinse Erfgrond.

Erfgrond 8. Le Roux, JG. *Deel 8: Franschhoek*. Ons Drakensteinse Erfgrond.

Erfgrond 9. Le Roux, JG. *Deel 9: Klein Drakenstein*. Ons Drakensteinse Erfgrond.

Erfgrond 10. Le Roux, JG. *Deel 10: Daljosaphat*. Ons Drakensteinse Erfgrond.

Erfgrond 11. Le Roux, JG. *Deel 11: Wellington - Blouvillei*. Ons Drakensteinse Erfgrond.

Erfgrond 12. Le Roux, JG. *Deel 12: Wellington - Bovlei*. Ons Drakensteinse Erfgrond.

Erfgrond 13. Le Roux, JG. *Deel 13: Voor-Groenberg*. Ons Drakensteinse Erfgrond.

Erfgrond 14. Le Roux, JG. *Deel 14: Agter-Groenberg*. Ons Drakensteinse Erfgrond.

Erfgrond 15. Le Roux, JG. *Deel 15: Drakenstein se Meul*. Ons Drakensteinse Erfgrond.

Esterhuyse, JH. (1999). *Christoffel Esterhuys (Stamvader van die Esterhuysfamilie in Suid-Afrika)*. Die skrywer.

http://www.geocities.ws/hendrik_louw/esterhuyse_hersiene_uitgawe.pdf

FAK. Federasie van Afrikaanse kultuurvereniginge. (1951). H Gutsche, WJ du P Erlank, & SH Eyssen (reds.). *F.A.K. Volksangbundel Vir Suid-Afrika*. Kaapstad: HAUM of Pretoria: De Bussy.

Farr, JR. (2000). *Artisans in Europe 1300-1914*. Deel 19. New Approaches to European History. Cambridge: Cambridge University Press.

<https://books.google.co.za/books?id=QxJ3I5JgQzYC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>

Ferdinands, R. (1995). *Proud & Prejudiced: The Story of the Burghers of Sri Lanka*. Melbourne: R. Ferdinands.

<https://web.archive.org/web/20150322163919/http://www.ferdinandus.com/Proudandprejudiced/P%26P.pdf>

Filet, PW. (1895). *Over de verhouding der vorsten op Java en de Ned.-Indische Regeering*. (Proefschrift Leiden). 's Gravenhage: Martnus Nijhoff.

https://archive.org/stream/deverhoudingder00filegoog/deverhoudingder00filegoog_djvu.txt

- Fisher, HAL. (1972a). *A history of Europe. Deel 1. From the earliest times to 1713.* (dertiende druk). Londen: Fontana. [Eie boek]
- Fisher, HAL. (1972b). *A history of Europe. Deel 2. From the early 18th century to 1935.* (dertiende druk). Londen: Fontana. [Eie boek]
- Forsyth, J. (1957). Visit of the yacht Grootenbroeck to the coast of the South-land in 1631. *Early Days V* (part 3): 17–26. [Afskrif ontvang van Australië.]
- Fourie, J. (2013). The remarkable wealth of the Dutch Cape Colony: measurements from eighteenth-century probate inventories. *Economic History Review*, 66 (2), 419–448.
- Fourie, J & D von Fintel. (2010a). 'n Ongelyke Oes: Die Franse Hugenate en die vroeë Kaapse wynbedryf. *Stellenbosch Economic Working Papers: 29/10*. A working paper of the Department of Economics and the Bureau for Economic Research at the University of Stellenbosch. <http://www.ekon.sun.ac.za/wpapers/2010/wp292010/wp-29-2010.pdf>
- Fourie, J & D von Fintel. (2010b). WP/112 The Fruit of the Vine? An Augmented Endowments-Inequality Hypothesis and the Rise of an Elite in the Cape Colony. *WIDER Working Paper 2010* (112), 1-29. <https://ideas.repec.org/p/unu/wpaper/wp2010-112.html> <https://ideas.repec.org/s/unu/wpaper.html>
- Frank, L. (2001). Memoir on the traffic in Negroes in Cairo. In S Engerman, S Drescher & R Paquette (reds.). *Slavery* (pp. 221-4) Oxford: Oxford University Press.
- Franken, JLM. (1993). 'Hendrik Bibault, of Die opkoms van 'n volk' (kritiek teen) Du Toit, A. 'Hendrik Bibault of die raaisel van prof. J. L. M. Franken', In H. C. Bredekamp, *Afrikaanse geskiedskrywing en letterkunde*. Instituut vir Historiese Navorsing: Bellville.
- Frey, M. (1836). *Versuch einer geographisch- historisch- statistischen beschreibung des kön. bayer. Rheinkrises. (Zwieter Theil)*. Beschreibung des Gerichts-Bezirktes von Frankenthal. Speyer: F.C. Neidhard. https://books.google.co.za/books?id=IZw-AAAAYAAJ&source=gbs_navlinks_s
- Friedrich (Preußen, König, II). (1749). *Project des Corporis Juris Fridericiani das ist Sr. Königl. Majestät in Preussen*. Halle: Waysenhouse.

- <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/PCJF1749.htm> of
http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10490417_00004.html
- Fuhrmann, H. (2000). *Einladung ins Mittelalter. Beck'sche Reihe*. München: C. H. Beck.
http://books.google.co.za/books?id=g0R-bEzWly4C&source=gbs_navlinks_s
- Gaastra, FS. (2002). *Particuliere geldstromen binnen het VOC-bedrijf 1640-1795*. (Van Gelder-lezing, nr. 1). Leiden: Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet.
- Gaastra, FS. (2003). *The Dutch East India Company. Expansion and decline*. Zutphen: Walburg Press.
- Gaastra, FS. (2009). Soldiers and merchants: Aspects of migration from Europe to Asia in the Dutch East India Company in the eighteenth century. In W Klooster (red.). *Migration, Trade, and Slavery in an Expanding World: Essays in Honor of Pieter Emmer*. Volume 2 of European Expansion and Indigenous Response (pp. 99-118). Leiden: Koninklijke Brill.
https://books.google.co.za/books?id=Q5CkajVeR3cC&source=gbs_navlinks_s
- Geduld, T. (September 2010). *Reconstruction of major maternal and paternal lineages of the Cape Muslim population*. (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van die Wes-Kaap).
- Geldenuys, G. (2009). Genealogiese navorsing oor die lang QT sindroom. *Capensis* 3, 14-29.
- Geldenuys, G, B Glanzmann, D Lombard, S Boolay, J Carr & S Bardien. (2014). Identification of a common founder couple for 40 South African Afrikaner families with Parkinson's disease. *South African Medical Journal*, 104 (6), 413-419.
 DOI:10.7196/SAMJ.7747 <http://www.scielo.org.za/pdf/samj/v104n6/18.pdf>
- Geldenuys, HA. (1986). *Die Kaapse meubelmakers 1652-1900*. (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Stellenbosch). <http://hdl.handle.net/10019.1/65134>
- Gie, SFN. (1928). *Geskiedenis van Suid-Afrika. Deel 1*. Stellenbosch: Pro Ecclesia.
<http://repository.up.ac.za/handle/2263/19027>
- Gie, SFN. (1963). VI The Cape Colony under Company Rule 1708-1795. In EA Walker (red.). (1963). *The Cambridge history of the British Empire*; Volume VIII. South

- Africa. Rhodesia and the High Commission Territories (pp. 147-168). Cambridge: Cambridge [Eng.] University Press.
- Giliomee, HB. (1971). *Die Kaap tydens die eerste Britse bewind, 1795-1803*. (Ongepubliseerde PhD-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch).
[file:///C:/Users/axiz/Downloads/giliomee_kaap_1971%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/axiz/Downloads/giliomee_kaap_1971%20(2).pdf)
- Giliomee, H. (1982). Die burgerrebellies aan die oosgrens, 1795-1815. In H Giliomee & R Elphick (reds.). *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652-1820* (pp. 362-383). Kaapstad: Maskew Miller Longmans.
- Giliomee, H. (2004a) *Die Afrikaners, 'n biografie*. Kaapstad: Tafelberg.
- Giliomee, H. (2004b). *Die skryf van geskiedenis in radikaal nuwe omstandighede*. Openingspraatjie by die eeufeesviering van die Departement Geskiedenis, Wilcocksgebou, Stellenbosch, 5 April 2004. Beskikbaar by
<http://www.oulitnet.co.za/seminaar/hggesk.asp>
- Giliomee, H & B Mbenga. (2007). *Nuwe geskiedenis Van Suid-Afrika*. Kaapstad: Tafelberg.
- Glaser, BG & AL Strauss. (2009). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research* (Herdruk). Piscataway, NJ: AldineTransaction. (Oorspronklike werk gepubliseer in 1967).
- Grab, A. (2003). *Napoleon and the Transformation of Europe*. London: Palgrave Macmillan.
- Grahamstown Foundation. (2018). The monument. *Grahamstown Foundation*.
<http://www.foundation.org.za/>
- Gravetter, FJ & L-AB Forzano. (2011). *Research Methods for the Behavioral Sciences*. (4de uitg.). Stamford, CT: Cengage Learning. <http://books.google.co.za/>
- Greeff, FA, AS Greeff, Y Harris, L Rinken, & D Welgemoed. (2010). Clan, tribe, and household: Y-DNA and One Name studies. *Journal of Genetic Genealogy*, 6 (1), 1-15.
<http://www.jogg.info/pages/62/files/Greeff.pdf>
- Greeff, JM. (2007). Deconstructing Jaco: Genetic Heritage of an Afrikaner. *Annals of Human Genetics*, 71 (5), 674–688. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1469-1809.2007.00363.x>

- Greeff, JM & JC Erasmus. (2013). Appel Botha ~~Cornelitz~~: The abc of a three hundred year old divorce case. *Forensic Science International: Genetics*, 7 (5), 550-554.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.fsigen.2013.06.008>
- Green, Lawrence G. (1957). *Beyond the city lights : the story of the Western Province : the towns and the farms, the life and the people, the folklore and the legends*. Cape Town: H. Timmins.
<https://ia600208.us.archive.org/0/items/BeyondTheCityLights/BeyondTheCityLights.pdf>
- Grobbelaar, PM. (2008). *Die vroeë geslagte Grobbelaars van Cyferfontein, Distrik Bethulie, in die suidoos-Vrystaat, 1861-1939*. (Ongepubliseerde PhD- proefskrif, Universiteit van die Vrystaat).
<http://scholar.ufs.ac.za:8080/xmlui/bitstream/handle/11660/8991/GrobbelaarPM.pdf?sequence=1>
- Grobbelaar, PW. (1981). *Die volksvertelling as kultuuruiting met besondere vewysing na Afrikaans*. (Ongepubliseerde PhD-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch)
<http://scholar.sun.ac.za/handle/10019.1/64614>
- Grobbelaar, PW. (1990). Dit is kultuurgeskiedenis. *Die Kultuurhistorikus*, 1 (5), Junie.
- Grobbelaar, PW, CW Hudson & H Van der Merwe. (1977). *Boerewysheid*. [Deel VI. PW Grobbelaar (red.). Die Afrikaner en sy Kultuur]. (Die Afrikaner en sy Kultuur Deel 6) Kaapstad: Tafelberg.
- Grobbelaar, R. (2005). *Die ontwikkeling van 'n aanlegtoets vir die leerarea rekenaarstudie as hulpmiddel by voorligting*. (Ongepubliseerde PhD- proefskrif, Universiteit van Pretoria). <https://repository.up.ac.za/handle/2263/29195>
- Groenendijk, LF. (1987). Piëtistiese vademecums voor zeevarenden. *Nadere Reformatie*, 11, no. 4, p. 126-139. <file:///C:/Users/axiz/Downloads/B99000894.pdf>
- Groenewald, G. (2007). 'A mother makes no bastard': Family law, sexual relations and illegitimacy in Dutch colonial Cape Town, c. 1652–1795. *African Historical Review*, 39 (2), 58-90. <http://dx.doi.org/10.1080/17532520701786178>
- Groenewald, G. (November 2008). Een Spoorloos Vrouwspersoon: Unmarried Mothers, Moral Regulation and the Church at the Cape of Good Hope, circa 1652-1795.

Historia, 53 (2), 5-32.

http://www.scielo.org.za/scielo.php?script=sci_abstract&pid=S0018-229X2008000200011

Groenewald, G. (November 2009). An early modern entrepreneur: Hendrik Oostwald Eksteen and the creation of wealth in Dutch colonial Cape Town, 1702-1741. *Kronos*, 35 (1), 7-31. http://www.scielo.org.za/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0259-01902009000100001

Grosskopf, JFW. (1951). Die ontstaan van 'n armblanke-vraagstuk. In AJH van der Walt, JA Wiid & AL Geyer (reds.). *Geskiedenis Van Suid Afrika*. Deel II (pp. 297-328). Kaapstad: Nasionale Pers.

Grubb, F. (2013). *German Immigration and Servitude in America, 1709-1920. (Deel 53)* Routledge explorations in economic history. Abingdon, Oxon: Routledge.
https://books.google.co.za/books?id=xJ-HbN5CBn4C&source=gbs_navlinks_s

Grube, W. (1939). Der Ausmarsch des Wuerttembergischen Kapregiments vor 150 Jahren. Nach dem Tagebuch des Feldpredigers Johann Friedrich Spoenlin. *Wuerttemberg Monatsschrift im Dienste von Volk und Heimat* (1939), 107-112.

Grundlingh, A. (1999). *Die "Hensoppers" en "Joiners". Die rasionaal en verskynsel van verraad*. Pretoria: Protea Boekhuis.

Grundlingh, A & S Huigen. (reds). (2008). *Van volksmoeder tot fokopolisiekar. Kritiese beskouings oor Afrikaanse herinneringsplekke*. Stellenbosch: Sun African Media.

Grundlingh, A & S Swart. (2009). *Radelose rebellie? Dinamika van die 1914-1915 Afrikanerrebellie*. Pretoria: Protea.

Grundlingh, MAS. (1951). VIII Vyftig jaar Britse bestuur. In AJH van der Walt, JA Wiid & AL Geyer (reds.). *Geskiedenis Van Suid Afrika*. Deel I (pp. 223-263). Kaapstad: Nasionale Pers.

Guilford, JP. (1963). *Fundamental Statistics in Psychology and Education*. (4de uitg.). McGraw-Hill series in psychology. New York: McGraw-Hill.

Gunn, Mary & LEW Codd. (1981). *Botanical Exploration Southern Africa*. (Introductory volume). Flora of Southern Africa. Kaapstad: A. A. Balkema vir die Botanical

Research Institute.

https://books.google.co.za/books?id=mkfdQ3l1YQUC&source=gbs_navlinks_s

Haafner, JG. (skrywer) & CM Haafner (red.). (1820). *Lotgevallen en vroegere zeereizen van Jacob Haafner: volgens deszelfs nagelatene papieren*. Amsterdam: Johannes Van der Hey. https://www.dbnl.org/tekst/haff003lotg02_01/colofon.php

Hague, W. (2007). *William Wilberforce: The life of the great anti-slave trade campaigner*. Londen: Harper Press.

Hall, B. (1866). *The lieutenant and commander; Being autobiographical sketches of his own career, from fragments of voyages and travels*. Boston: Ticknor and Fields. <https://archive.org/stream/thelieutenantand17032gut/17032.txt>.

Hall, M, Y Brink & A. Malan. (Desember 1988). Onrust 87/1: An Early Colonial Farm Complex in the Western Cape. *The South African Archaeological Bulletin*. 43 (148), 91-99. https://www.jstor.org/stable/3888621?seq=1#page_scan_tab_contents

Hall, RS. (1974). *An introduction to statistical methods for NIPR staff* (CSIR Special Report PERS 216). Johannesburg: National Institute for Personnel Research, Council for Scientific and Industrial Research.

Haltenorth, T & H Diller. (skrywers) en RW Hayman (vertaler). (1980). *Mammals of Africa Including Madagascar*. Londen: Collins.

Hanks, P (red.). (2003). *Dictionary of American Family Names*. Vol 1 A-F. Oxford: Oxford University Press. https://books.google.co.za/books?id=FJoDDAAQBAJ&source=gbs_navlinks_s

Harlow, VT. (1963a). VII. The British occupations, 1795-1806. In EA Walker (red.). (1963). *The Cambridge history of the British Empire*. Volume VIII. South Africa. Rhodesia and the High Commission Territories (pp. 164-198). Cambridge: Cambridge [Eng.] University Press.

Harlow, VT. (1963b). VIII. Cape Colony, 1806-1822, In EA Walker (red.). (1963). *The Cambridge history of the British Empire*. Volume VIII. South Africa. Rhodesia and the High Commission Territories (pp. 199-238). Cambridge: Cambridge [Eng.] University Press.

- Harris, KL. (1998). *A history of the Chinese in South Africa to 1912*. (Ongepubliseerde PhD-proefskrif, Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria).
http://uir.unisa.ac.za/bitstream/handle/10500/16907/thesis_harris_kl.pdf?sequence=1
- Hart, T. (2003). *Heritage scoping assessment of the Roggebaai canal precinct*. The Archaeology Contracts Office (ACO) of the University of Cape Town.
http://www.sahra.org.za/sahris/sites/default/files/heritagereports/9-2-018-0303-20030801-ACO_0.pdf
- HAT (2005). *Verklarende handwoordeboek van die Afrikaanse taal*. FF Odendal & RH Gouws (reds). Kaapstad: Pearson South Africa.
- Hattersley, AF. (1963). Slavery at the Cape. In EA Walker (red.). *The Cambridge History of the British Empire*, Volume VIII. South Africa, Rhodesia and the the High Commission Territories (2de uitg.) (p. 266-278). Cambrigde: Cambridge University Press.
- Hattersley, AF. (1973). *An illustrated social history of South Africa*. Cape Town: Balkema, Stellenbosch. (Oorspronklike werk gepubliseer in 1969).
- Hattingh, J. (1988). *Die konsep kultuur*. Voordrag gelewer by geleentheid van die winterskool, Universiteit van Stellenbosch, 7 Junie 1988.
- Hattingh, JL. (1980). Die blanke nageslag van Louis van Bengale en Lijsbeth van die Kaap, *Kronos*, 3, 1980, 5-51.
- Hattingh, JL. (1981). *Die eerste vryswartes van Stellenbosch, 1679-1720*. Die Drukkery, Universiteit van Wes-Kaapland.
- Hattingh, JL. (1982). Beleid en praktyk: die doop van slawekinders en die sluit van gemengde verhoudings aan die Kaap voor 1720, *Kronos* 5, 25-42.
- Haver Droeze, JJ. (1921). Geschiedenis der geneeskunde. De geneeskundige dienst bij de Nederlandsch-Oost-Indische Compagnie. In *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 65, 2535-2560.
<http://www.ntvg.nl/system/files/publications/1921125350001a.pdf>
- Heese, HF. (1974). *Genealogie as hulpwetenskap van geskiedenis met verwysing na die Boeretydperk in Angola* (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Kaapstad).
<https://open.uct.ac.za/handle/11427/23233>

- Heese, HF. (1986). Mortaliteit onder VOC-slawe, 1720-1782. *Kronos 11*, 7-14.
- Heese, HF. (1994). *Reg en onreg; Kaapse regspraak in die agtiende eeu*. Bellville: Instituut vir Historiese Navorsing.
- Heese, HF. (2005). *Groep sonder grense: die rol en status van die gemengde bevolking aan die Kaap, 1652-1795*. (2de uitg.). Pretoria: Protea Boekhuis. (Oorspronklike werk gepubliseer in 1985)
- Heese, H. (2016). *Amsterdam tot Zeeland: Van Slawestand tot Middestand. 'n Stellenbosse Geskiedenis, 1679-1843*. Stellenbosch: AFRICAN SUN MeDIA.
https://books.google.co.za/books?id=BBHgnQAACAAJ&source=gbs_navlinks_s
- Heese, JA. (1972). *Die herkoms van die Afrikaner, 1657-1867*. Kaapstad; Balkema.
- Heese, JA. (1980). Book reviews. Bookbesprekings. Die Viljoen Familie-register. *Kleio*, 12 (1 & 2), 87-89.
- Heese, JA. (2016). *Slagtersnek en sy mense*. Pretoria: Protea Boekhuis. (Oorspronklike werk gepubliseer in 1973)
- Heese, JA. (Samesteller) & RJT Lombard (red.). (1986-1992). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 1-4). Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing. [Sien SAG].
- Heese, JA. (Samesteller) & LCP Endeman (reds.). (1999-2008). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 5-17). Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. [Sien SAG].
- Heese, JA, GS Nienaber & C Pama. (1975). *Families, familiename en familiewapens*. (Die Afrikaner en sy Kultuur Deel IV). (Die Afrikaner en sy Kultuur Deel 4). Kaapstad: Tafelberg.
- Hemsteede, R. (2013). *Views on the Empowerment of Farm Workers. A Case Study from the Stellenbosch Wine Industry in South Africa*. (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Leiden). <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/22382/ASC-075287668-3369-01.pdf?sequence=2>
- Heniger, J. (1986). *Hendrik Adriaan van Reede tot Drakenstein (1636-1691) and Hortus Malabaricus. A Contribution to the history of Dutch colonial botany*. Rotterdam:

Balkema.

https://books.google.co.za/books?id=8VWN_LnFZKwC&source=gbs_navlinks_s

Henssen, RJG. (2011). *Trompetters en Tamboers in de Zeeuwse Zeevaart ten tijde van de Republiek. Plichten en Praktijken*. (Ongepubliceerde PhD- proefskrif, Universiteit Utrecht). <http://embouchure.nl/bestanden/henssen.pdf>

Herbert, G. (1871). *The English Poems of George Herbert: Together with His Collection of Proverbs Entitled Jacula Prudentum*. London: Rivingtons.
https://books.google.co.za/books?id=IDg4AAAAYAAJ&source=gbs_navlinks_s

Hickox, R. (2007). *All You Wanted to Know about 18th Century Royal Navy*. Bentonville: Rex publishing.
http://books.google.co.za/books?id=_sKZ3rZK4dQC&hl=af&source=gbs_navlinks_s

Hofmeyr, G. (2002). *N G Kerk 350: Eenhonderd bakens in die geskiedenis van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1652-2002*. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.

Hofmeyr, JW, JA Millard & CJJ Froneman (reds.). (1994). *History of the Church in South Africa: A Document and Source Book*. Pretoria: Pretoria: University of South Africa.

Hoge, J. (1946) *Personalalia of Germans at the Cape, 1652-1806*. In C Beyers, PJ Venter, JLM Franken, HB Thom & CG Botha (reds.). *Archives Year Book for South African History [Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis]* (elfde jaar, Deel 1, hele deel). Kaapstad: Cape Times vir die Staatsdrukker.

Hogerzeil, S & D Richardson. (2009). *Slave Purchasing Strategies and Shipboard Mortality: Day to Day Evidence from the Dutch African Trade, 1751-1797*. In DB Haycock en S Archer (reds.). (2009). *Health and medicine at sea, 1700-1900*. (pp.143-171). [National maritime museum.] Suffolk: Boydell.

Hoogenberk, H. (1940). *De rechtsvoorschriften voor de vaart op Oost-Indie 1595-1620*. Utrecht: Kemink.

Hovy, L. (1991). *Ceylonees plakkaatboek: plakkaten en andere wetten uitgevaardigd door het Nederlandse bestuur op Ceylon, 1638-1796*. Deel 1 Hilversum: Uitgeverij Verloren
http://books.google.co.za/books?id=ClsvnOuV6lcC&source=gbs_navlinks_s

Hüffmeier, W. (2007). *Gemeinschaft gestalten – Evangelisches Profil in Europa*. Texte der 6. Vollversammlung der Gemeinschaft Evangelischer Kirchen in Europa. Frankfurt am

Main: Verlag Otto Lembeck.

https://books.google.co.za/books?id=dzpCyobA4SAC&source=gbs_navlinks_s

Huizinga, J. (1950). *Geschiedwetenschap/hedendaagsche cultuur*. Verzameld werk VII.

Haarlem: Tjeenk Willink & Zoon.

https://www.dbnl.org/tekst/huiz003gesc03_01/colofon.php

Hurt, RD. (2002). *American Agriculture: A Brief History*. West Lafayette, Indiana: Purdue University Press.

https://books.google.co.za/books?id=h2wCj5DsRCAC&source=gbs_navlinks_s

Hutchinson, M. (2006). *Bo-Kaap: Colourful Heart of Cape Town*. Claremont, Kaapstad: David Philips.

https://books.google.co.za/books?id=l6Tb3PSQYRUC&source=gbs_navlinks_s

Jacobs, D. (2003a). *Die Vosloos. Nuttige landsburgers*. Deel 1. Die Familiegeskiedenis hul wel en wee. Kaapstad: Ton Vosloo.

Jacobs, D. (2003b). *Die Vosloos. Nuttige landsburgers*. Deel 2. Die Familieregister. Kaapstad: Ton Vosloo.

Jansen, EG. (1951). Politieke stryd. In AJH van der Walt, JA Wiid & AL Geyer (reds.). *Geskiedenis Van Suid Afrika*. Deel II (pp. 644-666). Kaapstad: Nasionale Pers.

Johnstone, G. & E Sutton. (1787). *Letters which Passed Between Commodore Johnstone and Capt. Evelyn Sutton, in 1781, with Respect to the Bringing Captain Sutton to Trial*. Londen: John Stockdale.

Jordaan, MJS. (2005a). *Die Jordaan-familie: 'n Historiese ontleding van hulle genealogie en die vestiging van 'n toerismoeroute* (Ongepubliseerde PhD- proefskrif, Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein).

Jordaan, MJS. (2005b). *Jourdan/Jordaan-familie in Suid Afrika: 'n Genealogiese register vanaf 1688* (Deel 1-3). Bloemfontein: Samesteller.

Jordaan, MJS. (2005c). *Van Cabrieres D'Aigues tot Cap de Bonne Esperance*. Bloemfontein: Samesteller.

Kamerlingh Onnes, O. (1906). *Stamverwante belangen voor Noord- en Zuid-Nederland in Zuid-Afrika*. Voordracht op uitnodiging van het XXIXe Nederlandsch taal- en letterkundig congres te Brussel, op Dinsdag 28 Augustus 1906. Gorinchem: J.

- Noorduyn & Zoon. WJ Leyds Pamphlet Collection, Africana Section. Universiteit van Stellenbosch. <http://digital.lib.sun.ac.za/handle/10019.2/2818>
- Kannemeyer, JC. (1983). *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur 2*. Pretoria: Academica. http://www.dbnl.org/tekst/kann003gesk02_01/kann003gesk02_01_0003.php
- Kannemeyer, JC. (1996). (tweede druk). *Langenhoven. 'n Lewe*. Kaapstad: Tafelberg. https://www.dbnl.org/tekst/kann003lang01_01/colofon.php
- Kapff, R. (1889). *Deutsche Vornamen: mit den von ihnen abstammenden Geschlechtsnamen, sprachlich erläutert*. Nürtingen am Neckar: Reinold Kapff Verlag. <https://archive.org/details/deutschevorname00kapfgoog>
- Kapp, PH. (1975). *Ons volksfeeste*. [Deel 3 PW Grobbelaar (red.), Die Afrikaner en sy Kultuur]. (Die Afrikaner en sy Kultuur Deel 3). Kaapstad: Tafelberg.
- Kekule von Stradonitz, S. (1898). Über eine zweckmäßige Bezifferung der Ahnen. *Vierteljahrsschrift für Wappen-, Siegel- und Familienkunde*, 1898 (26), 64-72. [http://wiki-de.genealogy.net/%C3%9Cber_eine_zweckm%C3%A4%C3%9Fige_Bezifferung_der_Ahnen_\(Kekule_von_Stradonitz\)/64](http://wiki-de.genealogy.net/%C3%9Cber_eine_zweckm%C3%A4%C3%9Fige_Bezifferung_der_Ahnen_(Kekule_von_Stradonitz)/64)
- Kekule von Stradonitz, S. (1910). Über den Nutzen einer internationalen Hilfssprache für die genealogische Forschung. *Mitteilungen der Zentralstelle für deutsche Personen- und Familiengeschichte*, 1910 (6), 27-38. [http://wiki-de.genealogy.net/Hilfssprache_f%C3%BCr_die_genealogische_Forschung_\(Kekule_von_Stradonitz\)](http://wiki-de.genealogy.net/Hilfssprache_f%C3%BCr_die_genealogische_Forschung_(Kekule_von_Stradonitz))
- Ketting, H. Jr. (2005). *Leven, werk en rebellie aan boord van Oost-Indiëvaarders (1595-±1650)*. Amsterdam: Het Spinhuis. http://books.google.co.za/books?id=7kyZCgD_8AQC&printsec=frontcover&hl=nl#v=onepage&q&f=false
- Khan, MEH. (2004). *Typhoid fever in a South African in-patient population*. (Ongepubliseerde PhD- proefskrif, Rijksuniversiteit Groningen). <http://dissertations.ub.rug.nl/faculties/medicine/2004/m.e.h.khan/>

- Klugman, J (red.). (2009). *Human Development Report 2009 Overcoming Barriers: Human Mobility and Development*. New York: UNDP United Nations Development Programme. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2294688
- Koch, JT (red.). (2005). *Celtic culture: An encyclopedia*. Santa Barbara, CA: ABC-Clío. http://books.google.co.za/books?id=f899xH_quaMC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false
- Köbler, G. (2007). *Historisches Lexikon der Deutschen Länder: die deutschen Territorien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. (7de uitg.). München: C. H. Beck. https://books.google.co.za/books?id=Fc9r8BbvIsUC&source=gbs_navlinks_s
- Koegelenberg, AJ. (2003). *Molecular epidemiological study of variegate porphyria (VP) to determine the frequency of the founder gene mutation in South Africa*. (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Stellenbosch). <http://scholar.sun.ac.za/handle/10019.1/53501>
- Kohlheim, R & V Kohlheim. (2000). *Duden: Familiennamen: Herkunft und Bedeutung*. Mannheim: Dudenverlag. [Family History Library in Salt Lake City, Utah 943 D46d]
- Kohn, GC. (2008). *Encyclopedia of Plague and Pestilence: From Ancient Times to the Present*. New York, NY: Infobase Publishing. http://books.google.co.za/books?id=tzRwRmb09rgC&hl=af&source=gbs_navlinks_s
- Kolbe, P. (1727a & b). *Naaukeurige en uitvoerige beschryving van kaap de Goede Hoop; behelzende een zeer omstandig verhaal van den tegenwoordigen toestand van dat vermaarde gewest ... a Deel 1 (titelblad tot 529) & b Deel 2 (titelblad tot 449)*. Amsterdam: Balthazar Lakeman. <https://archive.org/details/naaukeurigeenuit00kolb>
- Kolbe, P. (1727b). *Beschryving van De Kaap de Goede Hoop*. Tweede Deel. Amsterdam: Balthazar Lakeman.
- Kraus, HP. (1970). *Sir Francis Drake: a Pictorial Biography*. [Hoofstuk The Famous Voyage: The Circumnavigation of the World, 1577-1580]. Amsterdam: N. Israel. Aanlyn by Library of Congress. (2010) <http://www.loc.gov/rr/rarebook/catalog/drake/drake-4-famousvoy.html>
- Kroenlein, JG. (1889). *Wortschatz der Khoi-Khoin (Namaqua-Hottentotten)*. Berlin: Deutsche Kolonialgesellschaft. <https://archive.org/details/wortschatzderkh00kroegoog>

- Krüger, DW. (1951) Britse Kolonies en Boere-Republieke. (1854-1872). In AJH van der Walt, JA Wiid & AL Geyer (reds.). *Geskiedenis Van Suid Afrika*. Deel I (pp. 346-383). Kaapstad: Nasionale Pers.
- Kunene, S. (1982). *Traits considered important in the selection of a marriage partner among young matriculated blacks*. (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Zululand).
- Laing, RA. (1999, Nov.). South African heraldic writers of the 20th century: Enthusiastic amateurs. *SA Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, 3 (2), 56-82.
http://reference.sabinet.co.za/webx/access/journal_archive/10113053/365.pdf
- Laing, RA. (2000). Commemorative family medals during the DEIC period. *Historia*, 45 (2), 438-50.
- Landbouweekblad. (2015, Vrydag 3 April). In 'n Blik.
<http://m24lbarg01.naspers.com/argief/berigte/landbouweekblad/2015/04/03/LB/05/01.html>
- Landbouweekblad. (2017, Vrydag 18 Augustus). Stok-by-paaltjie-wingerd: 70% duurder, maar lonend. <https://www.pressreader.com/south-africa/landbouweekblad/20170818/281552290959339>
- Laschinger, J. (1997). „Sag, kennst Du die Stadt”: *Geschichten aus Amberg*. Amberg: Buch- und Kunstverlag Oberpfalz.
- Le Roux, A. (2013). 'n *Historiese ondersoek na die ontwikkeling van landbou in Oudtshoorn en sy distrik, 1914 – 1980*. (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Stellenbosch).
[file:///C:/Users/axiz/Downloads/leroux_historiese_2013%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/axiz/Downloads/leroux_historiese_2013%20(2).pdf)
- Le Vaillant, François. (1796a). *New Travels into the interior parts of Africa, by the way of the Cape of Good Hope, in the years 1780, 81, 82, 83, 84, and 85*. Deel 1. London: G. G. and J. Robinson.
https://books.google.co.za/books?id=ZMUNAAAAQAAJ&source=gbs_navlinks_s
- Le Vaillant, François. (1796b). *Travels into the interior parts of Africa by the way of the Cape of Good Hope: in the years 1780, 81, 82, 83, 84, and 85*. Deel 1. (2de uitg.). London: G. G. and J. Robinson. <https://archive.org/details/travelsintointer00leva/page/n8>

Le Vaillant, François. (1796c). *New Travels into the Interior Parts of Africa, by the Way of the Cape of Good Hope, in the Years 1783, 84 and 85*. Deel 3. London: G. G. and J. Robinson. <https://archive.org/details/newtravelsintoin31796leva>

Le Vaillant, François. (1798). *Voyage de F. Le Vaillant dans l'intérieur de l'Afrique, par le Cap de Bonne-Espérance*, Deel 1. Parys: De L'Imprimerie de Crapelet. https://books.google.co.za/books?id=v25XAAAACAAJ&source=gbs_navlinks_s

Leibbrandt Precis 1. Leibbrandt, HCV. (1896). *Journal, 1699-1732*. Kaapstad: Government Printers. <https://archive.org/details/precisofarchives01capeiala>

Leibbrandt Precis 2. Leibbrandt, HCV. (1896). *Letters received, 1695-1708*. Kaapstad: Government Printers. <https://archive.org/details/precisofarchives02capeiala>

Leibbrandt Precis 3. Leibbrandt, HCV. (1896). *Letters despatched, 1696-1708*. Kaapstad: Government Printers. https://archive.org/details/precisofarchives00cape_1

Leibbrandt Precis 4. Leibbrandt, HCV. (1897). *The defence of Willem Adriaan van der Stel*. Kaapstad: Government Printers. <https://archive.org/details/precisofarchives00leib>

Leibbrandt Precis 5. Leibbrandt, HCV. (1897). *Riebeeck's journal, &c., December, 1651-December, 1653*. Part I, Kaapstad: Government Printers. <https://archive.org/details/precisofarchives05capeiala>

Leibbrandt Precis 6. Leibbrandt, HCV. (1897). *Riebeeck's journal, &c. January 1656 - December 1658*. Part II. Kaapstad: Government Printers. Kaapstad: Government Printers. <https://archive.org/details/precisofarchives06capeiala>

Leibbrandt Precis 7. Leibbrandt, HCV. (1897). *Riebeeck's journal, &c. January 1659 - May 1662*. Part III. Kaapstad: Government Printers. <https://archive.org/details/precisofarchives07capeiala>

Leibbrandt Precis 8. Leibbrandt, HCV. (1898). *Letters and documents received, 1649-1662*. Part I. Kaapstad: Government Printers. <https://archive.org/details/precisofarchives08capeiala>

Leibbrandt Precis 9. Leibbrandt, HCV. (1899). *Letters and documents received, 1649-1662*. Part II. Kaapstad: Government Printers. <https://archive.org/details/precisarchivesc06riebgoog>

Leibbrandt Precis 10. Leibbrandt, HCV. (1898). *Resolusiën van den commandeur en raden van het fort de Goede Hoop, 1652-1662*. Kaapstad: W. A. Richards en Zonen.

<https://archive.org/details/precisofarchives10capeiala>

Leibbrandt Precis 11. Leibbrandt, HCV. (1900). *Letters despatched from the Cape, 1652-1662*. (Deel I). Kaapstad: Government Printers.

<https://archive.org/details/precisofarchives01cape>

Leibbrandt Precis 12. Leibbrandt, HCV. (1900). *Letters despatched from the Cape, 1652-1662*. (Deel II). Kaapstad: Government Printers.

<https://archive.org/details/precisofarchives12capeiala>

Leibbrandt Precis 13. Leibbrandt, HCV. (1900). *Letters despatched from the Cape, 1652-1662*. (Deel III). Kaapstad: Government Printers.

<https://archive.org/details/precisofarchives13capeiala>

Leibbrandt Precis 14. Leibbrandt, HCV. (1901). *Journal, 1662-1670. Zacharias Wagenaer*.

Kaapstad: Cape Times. <https://archive.org/details/precisofarchives14capeiala/page/n3>

Leibbrandt Precis 15. Leibbrandt, HCV. (1902). *Journal, 1671-1674 & 1676*. Kaapstad: Cape

Times. <https://archive.org/details/precisofarchives15capeiala>

Leibbrandt Precis 16. Leibbrandt, HCV. (1905). *Requesten (Memorials), 1715-1806*. (Deel 1, A-E). Kaapstad: Cape Times.

<https://archive.org/details/precisofarchives16capeiala/page/n3>

<https://archive.org/details/precisofarchives16capeiala>

Leibbrandt Precis 17. Leibbrandt, HCV. (1906). *Requesten (memorials) 1715-1806*. (Deel 2, F-O). Kaapstad: Cape Times.

<https://archive.org/stream/precisofarchives17capeiala#page/n3>

Leibbrandt Precis 3/4. Leibbrandt, HCV. (1988). *Requesten (memorials) 1715-1806*. (Deel 3, P-S). Kaapstad: Cape Times.

Leibbrandt Precis 4/4. Leibbrandt, HCV. (1988). *Requesten (memorials) 1715-1806*. (Deel 4, T-Z). Kaapstad: Cape Times.

Leibbrandt Rambles. Leibbrandt, HCV. (1989). *Rambles through the archives of the colony of the Cape of Good Hope, 1688-1700*. Kaapstad: J. C. Juta.

- Leibbrandt Rebellion. Leibbrandt, HCV. (1902). *The rebellion of 1815, generally known as Slachters Nek. A complete collection of all the papers connected with the trial of the accused; with many important annexures*. Cape Town: J. C. Juta.
<https://archive.org/details/rebellionof1815g00cape>
- Leipoldt, CL. (1937). *Bushveld doctor*. Kaapstad: Human & Rousseau. Londen: Jonathan Cape.
- Leipoldt, CL. (1945). Wolraad Woltemade. In EC Pienaar (red.). (1945). *Digters uit Suid-Afrika*. Kaapstad en Pretoria: H.A.U.M v/h J. Dusseau en J.H. de Bussy.
- Leverton, BJT (red.). (1992) *Records of Natal, 1838-1839. South African Archival Records: Important Cape Documents Vol. VII*. Pretoria: Government Printer, 1992
- Lichtenberger, J. (1511). *Pronosticatio in latino. Impræssum Venetiis: Niccolo e Domenico fratelli dal Jesu*.
https://books.google.co.za/books?id=nVIPAAAacAAJ&source=gb_s_navlinks_s
- Lichtenstein, H. (1811). *Reisen im südlichen Afrika: In den Jahren 1803, 1804, 1805 und 1806*. (Deel 1). Berlyn: C. Salfeld.
https://books.google.co.za/books?id=7k1CAAAAacAAJ&source=gb_s_navlinks_s
- Lichtenstein, H. (1812). *Travels in Southern Africa in the Years, 1803, 1804, 1805 and 1806*. (Deel 1, 2 en 3). (Plumptre, A, vertaler). Londen: Henry Colburn. Deel 1 Hoofstuk 1-9. Deel 2 Hoofstuk 10-17 Deel 3 Hoofstuk 18-26
<https://archive.org/details/travelsinsouth00plumgoog>
- Liebenberg, H. (2007a). Cabo de Goede Hoop: van plekke en mense. Voorheen bekend as *Maiores*, 2 (1), 1-12. Ook beskikbaar op webwerf *Taaloord*.
- Liebenberg, H. (2007b). Transkribering van VOC-dokumente in Kaapstadse argiefbewaarplek. Die ontstaan van Kaapse plekname Op webwerf *Taaloord*.
<http://www.taaloord.co.za/argief.htm>
- Lindeboom, GA. (1981). *Geschiedenis van de medische wetenschap in Nederland*. Deel 2 van Grote Fibula serie. (tweede druk). Haarlem: Fibula-Van Dishoeck.
http://www.dbnl.org/tekst/lind006gesc01_01/colofon.htm
- Linder, A. (1997). *The Swiss at the Cape of Good Hope, 1652-1971*. Basel: Basler Afrika Bibliographien.
https://books.google.co.za/books?id=iXZKYzaOmKIC&source=gb_s_navlinks_s

- Lloyd, C. (1970). *The British Seaman 1200-1860: A Social Survey*. Cranbury, New Jersey: Associated University Presses.
https://books.google.co.za/books?id=Akyn_wEiBoC&source=gbs_navlinks_s
- Lombard, HR. (2008). *The chronicles of Krakeelhoek. The story of the Retiefs of Welvanpas*. (Part 1 & 2). Somerset-Wes: Skrywer.
- Lombard, RJT. (1990). *Handboek vir genealogiese navorsing in Suid-Afrika*. (Genealogiese publikasie nr. 6). Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.
- Lombard, L. (2012). Die geskiedenis van die Noord-Transvaaltak. Op webwerf *Die genealogiese genootskap van Suid-Afrika*. Geraadpleeg op 1 September 2013 van http://www.genza.org.za/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=122&Itemid=257&lang=af
- Loos, J. (2015, Sep 10). Rebels hanged after attempting to spark frontier rebellion. *Cape Argus*. Afgelaai van <https://www.pressreader.com/>
- Louw, JP. (1986). *Die familie- en kultuurgeskiedenis van Jacobus Louw (1680-1713) se tak van die Louw-familie tot met die einde van die 19de eeu*. (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Stellenbosch). <http://hdl.handle.net/10019.1/65120>
- Louw, M & J Strauss. (2015). Die Herkoms van Stamvader Adolph Jonker (1718-1779). Nederige wortels tot steunpilaar van gemeenskap. *Familia*, 52 (2), 49-73.
- Maat, GJR. (2002). Scheurbuik, „De nieuwe ziekte die pleegt te heerschen op de schepen der Hollanders, Bataven of Westfriezen”. In L Blussé (red.). *Kennis & Compagnie: de Verenigd Oost-Indische Compagnie en de moderne wetenschap*, Leiden: Uitgeverij Balans.
- MacKenzie, JM & NR Dalziel. (2013). *The Scots in South Africa: Ethnicity, identity, gender and race, 1772-1914. Studies in Imperialism*. Manchester: Manchester University Press.
https://books.google.co.za/books?id=upXLCgAAQBAJ&source=gbs_navlinks_s
- Malan, OG. (2000). Genealogiese sisteme en kodes. *Capensis*, 2000 (2), 33-36.
- Malan, OG. (2006a). Kodering van Europese Voorgeslag. *Capensis*, 2006 (1), 15–17.
- Malan, OG. (2006b). Die dogters van Eva. 15 generasies mitochondriale DNA. *Capensis*, 2006 (4), 33–38.

- Malan, OG. (2011). Die Van Schalkwyk-stamouers. Theunis Dirkz en sy Jacomijntje. *Capensis*, 2011 (4), 32-44.
- Malan, OG. (2014). Ons Khoi-stammoeders. *Capensis*, 2014 (2), 8-11.
- Malan, OG & S Malan. (2004). Lecrivant of Lekkerwijn. Wat was Arij se van werklik? *Capensis*, 2004 (4), 4-9.
- Malan, S. (2017). Die kwessie van “Van die Kaap“. *Capensis*, 2017 (1), 42-45.
- Malherbe, I. (3 April 2015). Gesinsafdeling: Jou Storie: Man met vele lewens. In *Landbouweekblad*, 75.
<http://m24lbarg01.naspers.com/argief/berigte/landbouweekblad/2015/04/03/LB/75/01.html>
- Malherbe, V. (2010). Family Law and ‘The Great Moral Public Interests’ in Victorian Cape Town, c.1850-1902. *Kronos* 36, 7-27.
- Manly, BFJ. (1992). *The design and analysis of research studies*. Cambridge, Verenigde Koninkryk: Cambridge University Press.
- Masson, F. (1776). Francis Masson’s account of three journeys at the Cape of Good Hope, 1772-1775. In *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 66 (1776): 268-317. <https://archive.org/details/francismassonsac00mass>
- May, G. (1975). *Mit Katholiken zu besetzende Professuren an der Universität Tübingen von 1817 bis 1945*. (Deel 28). Kanonistische Studien und Texte. Amsterdam: Verlag B. R. Grüner. https://books.google.co.za/books?id=vljwho0UonoC&source=gbp_navlinks_s
- McKinnon, J. (2004). *A Tapestry of Lives: Cape Women of the 17th Century*. Kaapstad: Kwela.
<https://books.google.co.za/books?id=LgkqAAAAYAAJ&dq=editions:M1ZKP-176RQC>
- McLachlan, GR & R Liversidge. (1971). *Roberts Birds of South Africa*. Kaapstad: Cape and Transvaal Printers.
- Meilink-Roelofs, MAP. (Inventaris), R Raben, & H Spijkerman (reds.). (1992a). *De archieven van de Verenigde Oostindische Compagnie The archives of the Dutch East India Company (1602-1795)*. ’s-Gravenhage: Sdu Uitgevers.

- Mellville, J, G de V de Kock & Port Elizabeth Genealogiese Navorsingsgroep. (2005). *Stamboom van die Van der Merwe Familie*. Walmer: Genealogiese Publikasies.
- Mensema, A. (2007). Pietate et virtute. Vijf aspecten van adellijk leven in Overijssel tijdens het ancien régime. In A Gevers (red.). *Mensen van adel: beelden, manifestaties, representaties: opstellen aangeboden ter gelegenheid van het afscheid van Albert Mensema als archivaris bij het Historisch Centrum Overijssel te Zwolle 14 september 2007* (pp. 9-34). Hilversum: Uitgeverij Verloren
- Mentzel, OF. (1787). *Vollständige und zuverlässige geographische und topographische Beschreibung des berühmter und in aller Betrachtung so merkwürdigen Afrikanischen Vorgebirges der Guten HofnungZweiter und letzter Theil*. Glogau: Christian Friedrich Gunther. <https://archive.org/details/vollstndigeundz00mentgoog>
- Mentzel, OF. (1921). Revised Mandelbrote, Harry J. (1944). *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope*. Part Three (Volume II of the German Edition) Kaapstad: the van Riebeeck Society. <https://archive.org/stream/geographicaltopo03ment#page/n9/mode/2up>
- Meyerlink, K. (1998). *Printed Sources: A guide to published genealogical records*. Salt Lake City: Ancestry.
- Meyers Orts- und Verkehrs-Lexikon des Deutschen Reichs*. 5th edition. Uetrecht, E. (Erich) Leipzig and Wien: Bibliographisches Institut, 1912.
- Meyers 1. Wright, RS. (2000a). *Meyers Orts- und Verkehrs-Lexikon des Deutschen Reichs*. Erster Band A-K. https://books.google.co.za/books?id=FxLc5r5KQNkC&source=gbp_navlinks_s
- Meyers 2. Wright, RS. (2000b). *Meyers Orts- und Verkehrs-Lexikon des Deutschen Reichs*. Zweiter Band L-Z. https://books.google.co.za/books?id=ueKy0QhPV98C&source=gbp_navlinks_s
- Meyers. Wright, RS (vertaler). (2000-2002). *Meyers Orts- und Verkehrs-Lexikon des Deutschen Reichs*. [Meyers Geographical & Commercial Gazetteer of the German Empire with Researcher's Guide & Translations of the Introduction, Instructions for the Use of the Gazetteer, & Abbreviations] (Deel 1-3) Baltimore, MD: Genealogical Publishing. https://books.google.co.za/books?id=S1L9SQIN8ygC&dq=Meyers+Orts-+und+Verkehrs-Lexikon+des+Deutschen+Reichs&source=gbp_navlinks_s

- Michener, JA. (1981). *The Covenant*. Londen: Corgi.
- Mitchell, LJ. (2009). *Belongings. Property, Family, and Identity in Colonial South Africa. An Exploration of Frontiers, 1725 – c. 1830*. Columbia, Columbia University Press.
<http://www.gutenberg-e.org/mitchell/>
- Moodie, D (red.). (1838). *The Record; or a series of official papers relative to the condition and treatment of the native tribes of South Africa*. Kaapstad: A. S. Robertson.
<https://archive.org/details/recordseriesof00mood>
- Moodie, D. (1841). *Correspondence between D. Moodie ... and the Rev. John Philip ... relative to the production for publication of alleged “official authority” for the statement that “in the year 1774 the whole race of Bushmen or Hottentots who had not submitted to servitude was ordered to be seized or ...*, Volume 1. A. S. Robertson, 1841. A. S. Robertson, Kaapstad J. Richardson, Londen.
<https://archive.org/details/correspondencebe00phil>
<https://archive.org/stream/correspondencebe00phil#page/10/mode/2up>
- Moodie, JWD. (1835a). *Ten years in South Africa: Including a particular description of the wild sports of that country*. Deel 1. Londen: Richard Bentley.
<https://archive.org/details/tenyearsinsouth00moodgoog>
- Moodie, JWD. (1835b). *Ten years in South Africa: Including a particular description of the wild sports of that country*. Deel 2. Londen: Richard Bentley.
<https://archive.org/details/tenyearsinsouth01moodgoog>
- Moodie, JWD. (1866). *Scenes and adventures as a soldier and settler during half a century*. Montreal: J. Lovell. https://archive.org/details/scenesadventures00mood_0
- Moritz, E. (1938). *Die Deutschen am Kap unter der holländischen Herrschaft, 1652-1806* (Die deutsche Leistung in der Welt, Deel 3.) Wiemar: Hermann Böhlau.
- Morris, TD. (2001). Southern slavery and the law. In S Engerman, S Drescher & R Paquette (reds.). *Slavery* (pp. 146-148). Oxford: Oxford University Press.
- Mouton, J & HC Marais. (1985). *Metodologie van die geesteswetenskappe*. Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.

- Muller, CFJ. (1980). Stryd na binne en buite. In CFJ Muller & AJ Böeseke (reds.). (1980). *Vyfhonderd jaar Suid-Afrikaanse geskiedenis*. (3de uitg.). (pp. 82-103). Pretoria: H&R-Academica.
- Murray, Mary Anne. (2000). Cereal production and processing. In PT Nicholson & I Shaw (reds.). *Ancient Egyptian Materials and Technology* (pp. 505-537). Cambridge: Cambridge University Press.
- Murray, RW. (1891). *South Africa: From Arab Domination to British Rule*. Londen: E. Stanford. <https://archive.org/details/southafricafrom00murrgoog>
- Nash, MD. (1987). *The settler handbook: A new list of the 1820 settlers*. Diep River, Kaapstad: Chameleon Press.
- Newson, LA (skrywer) & S Minchin (red.). (2007). *From Capture to Sale: The Portuguese Slave Trade to Spanish South America in the Early Seventeenth Century* (Volume 12 of Atlantic World). Leiden: Koninklijke Brill.
- Nguyen, CA. (2012, August). *Humor and deception in advertising: When laughter may not be the best medicine*. Paper presented at the meeting of the American Psychological Association, Orlando, FL.
- Nocentelli, C. (2013). *Empires of Love: Europe, Asia, and the Making of Early Modern Identity*. UPCC book collections on Project MUSE. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
https://books.google.co.za/books?id=WmcUBAAAQBAJ&dq=Nocentelli&source=gb_s_navlinks_s
- Nora, P. (1989). *Between memory and history: Les lieux de mémoire* (M. Roudebush, Vertaler) [Speciale Uitgawe: Memory and counter memory]. Representations, Spring, 26, 7-25.
- NZAT *Het Nederduitsch Zuid-Afrikaansch tydschrift*, Deel X. (1833). Kaapstad: George Greig, Heerengracht.
<https://books.google.co.za/books?id=gsFSAAAacAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>

- Oberholster, JJ. (1972). *The historical monuments of South Africa*. Kaapstad: Rembrandt Van Rijn Foundation for Culture at the request of the National Monuments Council.
<https://books.google.co.za/books?id=8MswAQAAIAAJ>
- Olivier, PL. (samesteller) & N Geldenhuys. (beplanner). (1952). *Ons Gemeentelike Feesalbum*. Kaapstad: N. G. Kerk-Uitgewers van Suid Afrika.
- Oom Assegaai (70) oorlede. (1992, Jan 21). *Beeld*.
- Oost-Indische Compagnie. (1687). *Uytrekening van de goude en silvere munts waardye, inhoud der maten en swaarte der gewigten in de respective gewesten van Indiën*. Amsterdam: Paulus Matthysz.
- Oosthuysen, CM. (2016). *Die trekos en trektoerusting in SuidAfrika: 'n historiese perspektief*. (Ongepubliseerde MA-tesis, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom).
- Osborne, R. (2013). *Iron, Steam & Money: The Making of the Industrial Revolution*. Londen: Random House.
- Paardekooper, PC. (1990). Hollandse zeemanstaal (?) en Afrikaanse waltaal. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 106, 167-182.
https://www.dbnl.org/tekst/_tij003199001_01/_tij003199001_01_0008.php?q=ABAFrikaans#h11
- Palatinate. (2007). In *The New Encyclopædia Britannica* (Deel 9). Chicago: Encyclopædia Britannica.
- Palgrave, KC. (1977). *Trees of Southern Africa*. Kaapstad: Struik.
- Pama, C. (1983). *Die groot Afrikaanse familienaamboek*. Kaapstad: Human & Rousseau.
[GISA]
- Pama, C. (1992). *British families in South Africa: their surnames and origins*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Papp, KD. (2002). *Die historiese agtergronde van die Hongaars-Afrikaanse predikantefamilie Papp*. (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Pretoria).
<https://repository.up.ac.za/handle/2263/29000>
- Parry, JH. (1963). *The age of reconnaissance*. (3de druk). New York: Signet Classics.

- Parthesius, R. (2010). *Dutch Ships in Tropical Waters: The Development of the Dutch East India Company (VOC) Shipping Network in Asia 1595-1660* Amsterdam Centre for the Study of the Golden Age (Amsterdams Centrum voor de Studie van de Gouden Eeuw) UvA Proefschriften geïllustreer Amsterdam: Amsterdam University Press. Aflaaibaar as pdf by <http://www.oapen.org/search?keyword=Dutch+ships>
- Paterson, W. (1789). *A Narrative of Four Journeys into the Country of the Hottentots, and Caffraria in the years 1777, 1778, and 1779* Londen: J. Johnson.
<https://archive.org/stream/anarrativefourj00pategoog#page/n120/mode/2up/search/indolent>
- Patterson, S. (1957). *The last trek*. Londen: Routledge & Kegan Paul.
- Paul, JB. (1893). *An ordinary of arms contained in the public register of all arms and bearings in Scotland*. Edinburgh: W. Green.
https://archive.org/stream/ordinaryofarmsco00paul/ordinaryofarmsco00paul_djvu.txt
- Peeters, FHA. (1988, Maart). Wouter van Lis: apotheker, bierbrouwer en stadsmedicus. In *Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux*. Bulletin 73, 1 -21.
<http://kringgeschiedenis.kava.be/SCANS/1988-073.pdf>
- Peires, JB. (1982). *The House of Phalo: A History of the Xhosa People in the Days of Their Independence*. Berkeley: University of California Press.
https://books.google.co.za/books?id=LDoXNwaUZ_UC&source=gbs_navlinks_s
- Penn, N. (1999). *Rogues, Rebels and Runaways: Eighteenth-century Cape Characters*. (3de druk). Cape Town: David Philips.
- Pennington, J. (1848). *The Currency of the British Colonies*. Londen: W. Clowes.
https://archive.org/details/cihm_39809
- Percival, R. (1804). *An Account of the Cape of Good Hope: Containing an Historical View of Its original settle ment by the Dutch, its capture by the British in 1795* Londen: C. and R. Baldwin. <https://archive.org/details/anaccountcapego00percgoog>
- Philip, John. (1828). *Researches in South Africa; Illustrating the civil, moral, and religious condition of the native tribes: Including journals of the author's travels in the interior: together with Detailed accounts of the progress of the Christian missions, exhibiting the influence of Christianity in promoting civilization*. Deel 1. Londen: James Duncan.

- Philip, P. (1981). *British residents at the Cape, 1795-1819: Biographical records of 4800 pioneers*. Kaapstad: David Philip.
- Phipps, WE. (2004). *Amazing Grace in John Newton: Slave Ship Captain, Hymn Writer, and Abolitionist*. Macon, Georgia: Mercer University Press,
http://books.google.co.za/books?id=okDypjibS0wC&hl=af&source=gbs_navlinks_s
- Piantadosi, S. (2005). *Clinical Trials: A Methodologic Perspective* (2de uitg.). (Volume 593 of Wiley Series in Probability and Statistics). Hoboken, NJ: John Wiley.
- Picard, HWJ. (1968). *Gentleman's Walk. The romantic story of Cape Town's oldest streets, lane sand squares*. Kaapstad: Struik.
- Plant, A. (1963). XXIX Economic Development, 1795-1921. In EA Walker (red.). (1963). *The Cambridge history of the British Empire; Volume VIII*. South Africa. Rhodesia and the High Commission Territories (pp. 788-836). Cambridge: Cambridge University Press.
- Plessner, HE. (2017). Reproducibility vs. Replicability: A Brief History of a Confused Terminology. *Frontiers in Neuroinformatics*, 11, 76.
<http://doi.org/10.3389/fninf.2017.00076>
- Ploeger, J. (1951) Jan van Riebeeck en sy stigtingswerk. In AJH van der Walt, JA Wiid & AL Geyer (reds.). *Geskiedenis Van Suid Afrika*. Deel 1 (pp. 48-81). Kaapstad: Nasionale Pers.
- Pomery, C. (2004). *DNA and family history. How genetic testing can advance your genealogical research*. Richmond, Surrey: The National Archive. [Eie boek]
- Postma, J. (2008). *The Dutch in the Atlantic slave trade, 1600-1815*. Cambridge: Cambridge University Press. (Oorspronklike werk gepubliseer in 1990).
http://books.google.co.za/books?id=HGoyvMF7xw8C&hl=af&source=gbs_navlinks_s
- Potgieter, T & A Grundlingh. (2007). Admiral Elphinstone and the conquest and defense of the Cape of Good Hope, 1795-96. *Scientia Militaria, South African Journal of Military Studies*, 35 (2), 39-67.
<http://scientiamilitaria.journals.ac.za/pub/article/viewFile/37/64>

- Pottas, JJ. (2014). Elizabeth Voogd en haar plek in die SA genealogie. In *Familia*, 2014 (4), 11-18.
- Preller, GS. (1938a). *Dagboek van Louis Trichardt* (1836-1838). (2de uitg.). Kaapstad: Nasionale Pers.
https://archive.org/details/DagboekVanLouisTrichardtTric015dagb0101_201509
- Preller, GS. (1938b). *Voortrekkermense. Deel 3*. Kaapstad: Nasionale Pers.
- Preston-Whyte, E. (1982). Are white South Africans afraid to trace their ancestors? *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, (59), 21-38.
<http://www.jstor.org/stable/41801693>
- Pretorius, C. (2009). *Die Boshoff familie in Suid-Afrika*. (3de uitg.). <http://www.cdbooks-r-us.com/die-boshoff-familie-in-suid-afrika.html>
- Pretorius, F. (1991). *Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Pretorius, F. (2012, Julie 7). *Niemand kan die geskiedenis vir net homself eis*. Middagete met Fransjohan Pretorius. [Onderhoud met S. van der Walt]. *Rapport, By*, p. 3.
- Pretorius, JC. (1998). *Al laggende en pratende: Kaapse vroue in die sewentiende en agtiende eeu*. Kaapstad: Human & Rousseau.
https://books.google.co.za/books?id=nCNltwAACAAJ&dq=editions:8vlijhvifJ_IC&hl=en&sa=X&redir_esc=y
- Pretty, F. (2010). Sir Francis Drake's Famous Voyage Round the World. In CW Eliot (red.). *Voyages and Travels: Ancient and Modern: The Five Foot Shelf of Classics Series*. Deel 33 (pp. 207-236). New York: Cosimo. (Oorspronklike werk gepubliseer in 1910)
http://books.google.co.za/books?id=er0gxN873M0C&hl=af&source=gbs_navlinks_s
- Prinz, J. (1932). *Das Württembergische Kapregiment 1786–1808*. Stuttgart: Strecker.
- Quintana-Murci, L, C Harmant, H Quach, O Balanovsky, V Zaporozhchenko, C Bormans, ... & DM Behar. (2010). Strong Maternal Khoisan Contribution to the South African Coloured Population: A Case of Gender-Biased Admixture. *American Journal of Human Genetics*, 86 (4), 611-620. DOI:
<https://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0002929710000960>

- Rabe, L. (1994). *'n Kultuurhistoriese studie van die Duitse nedersetting Philippi op die Kaapse Vlakte*. (Ongepubliseerde PhD- proefskrif, Universiteit van Stellenbosch).
<https://scholar.sun.ac.za/handle/10019.1/1276>
- Randles, WGL. (1988). Bartolomeu Dias and the Discovery of the South-east Passage Linking the Atlantic to the Indian Ocean (1488) *Revista da Universidade de Coimbra* (Tydskrif van die Universiteit van Coimbra), 34, pp. 19-28.
http://books.google.co.za/books?id=S6FxHo_oaDEC&hl=af&source=gbs_navlinks_s
- Ranke, L. (1824). *Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1535*. Leipzig: Georg Reimer Verlag. <https://archive.org/details/geschichtenderro00rankuoft>
- Raper, PE. (2004). *New dictionary of South African place names*. Kaapstad: Jonathan Ball.
- Raven-Hart, R. (1971), *Cape Good Hope 1652-1702*. Kaapstad: A.A. Balkema.
http://www.dbnl.org/tekst/rave028cape01_01/rave028cape01_01.pdf
- Reader's Digest Association South Africa, South Africa. Directorate of Surveys and Mapping. (1984). *Reader's Digest Atlas of Southern Africa*. Reader's Digest Association South Africa.
- Rees, S. (2009). *Sweet water and bitter: The ships that stopped the slave trade*. Londen, Vintage Books.
- Reeves, MS. (1979). *Round about a pound a week*. Bristol: Virago. (Oorspronklike werk gepubliseer in 1913).
- Rhineland-Palatinate. (2007). In *The New Encyclopædia Britannica* (Deel 10). Chicago: Encyclopædia Britannica.
- Rhoda, E. (2006). *The founding and development of the Strand Muslim community, 1822-1928*. (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van die Wes-Kaap, Kaapstad).
- Robens, A. (1818). *Der Ritterbürtige Landständische Adel des Großherzogthums Niederrhein, dargestellt in Wapen und Abstammungen*, (Deel 2). Aachen: M. Weiß.
https://books.google.co.za/books?id=B1ddAAAacAAJ&source=gbs_navlinks_s
- Robson, M. (2014). *History of the Royal Navy, A: The Napoleonic Wars. I. B. Tauris*.
https://books.google.co.za/books?id=nqFrAwAAQBAJ&source=gbs_navlinks_s
- Rolland, V & HV Rolland. (1967). *Illustrations to the Armorial general by J. B. Rietstap*. (Deel 3). (Herdruk). Londen: Heraldry Today. (GISA]

- Romero, PW. (2003, November). Some aspects of family and social history among the French Huguenot refugees at the Cape. *Historia*, 48 (2), 31-47
- Rookmaaker, LC. (1989). *The zoological exploration of Southern Africa 1650-1790*. Rotterdam: A.A. Balkema.
https://books.google.co.za/books?id=IdyuQaviYjIC&source=gbs_navlinks_s
- Ross, G. (2004). *Romance of Cape Mountain Passes*. Kaapstad: David Philip.
<https://books.google.co.za/books?id=ZBiGedhSpGEC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- Ross, R. (1977). Smallpox at the Cape of Good Hope in the 18th century. In C Fyfe & D McMasters (reds.). *African historical demography*. Deel 1 (pp. 416-428). Centre of African Studies, University of Edinburgh.
https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/4200/1246876_023.pdf?sequence=1
- Ross, R. (1983). The rise of the Cape Gentry. *Journal of Southern African Studies*, 9 (2), 193-217. <http://www.jstor.org.ez.sun.ac.za/stable/2636300?seq=1>
- Ross, R (red.). (1986a). The Dutch on the Swahili Coast, 1776-1778: Two Slaving Journals, Part I. [Fk. G. Holtzappel]. *The International Journal of African Historical Studies* 19 (2), 305-360. https://www.jstor.org/stable/219431?seq=1#page_scan_tab_contents
- Ross, R (red.). (1986b). The Dutch on the Swahili Coast, 1776-1778: Two Slaving Journals, Part II. [Verslag van Constant van Nuld Onkruijdt]. *The International Journal of African Historical Studies*, 19 (3), 479-506.
file:///C:/Users/axiz/Downloads/1246876_050.pdf
- Ross, R. (1988). The last years of the slave trade to the Cape Colony. *Slavery & Abolition A Journal of Slave and Post-Slave Studies*, 9 (3), 209-219.
- Ross, R. (1989). The last years of the slave trade to the Cape Colony. In WG Clarence-Smith (red.). *The economics of the Indian Ocean Slave Trade in the nineteenth century* (pp. 209-219). Londen: Routledge.
https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/4228/1246876_057.pdf?sequence=1

- Ross, R. (1999). *Status and Respectability in the Cape Colony, 1750–1870: A Tragedy of Manners*. Volume 98 of African Studies. Cambridge: Cambridge University Press. (Oorspronklike werk gepubliseer in 1985).
- Ross, R & A Schrikker. (2012). The VOC official elite. In N Worden (red.). (2012). *Cape Town Between East and West: Social Identities in a Dutch Colonial Town* (pp. 26-44). Auckland Park, Johannesburg: Jacana Media.
https://books.google.co.za/books?id=nMYn91ZR-kC&source=gbs_navlinks_s
- Russel, JB. (1997). *Inventing the Flat Earth: Columbus and Modern Historians*. New York: Praeger.
http://books.google.co.za/books/about/Inventing_the_Flat_Earth.html?id=6roqAAAAYAAJ&redir_esc=y
- Ruvigny. [Ruvigny et Raineval, Melville Henry Massue]. (1906). *The Moodie Book being an account of the families of Melsetter,* Londen: Privately Printed.
<https://deriv.nls.uk/dcn23/9560/95604496.23.pdf>
<http://digital.nls.uk/histories-of-scottish-families/archive/95604593?mode=transcription>
- SAG 1. Heese, JA. (1999). (Samesteller) & RJT Lombard (red.). (1986-1992). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 1, A-C). Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.
- SAG 2. Heese, JA. (1989). (Samesteller) & RJT Lombard (red.). (1986-1992). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 2, D-G). Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.
- SAG 3. Heese, JA. (1992). (Samesteller) & RJT Lombard (red.). (1986-1992). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 3, H-I). Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.
- SAG 4. Heese, JA. (1992). (samesteller) & RJT Lombard (red.). (1986-1992). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 4, J-K). Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.
- SAG 5a. Heese, JA. (1999). (samesteller) & LCP Endeman (red.). (1999-2008). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 5a, L). Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika.

- SAG 5b. Heese, JA. (1999). (Samesteller) & LCP Endeman (red.). (1999-2008). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 5b, M). Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika.
- SAG 6. Heese, JA. (2001). (Samesteller) & LCP Endeman (red.). (1999-2008). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 6, N). Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika.
- SAG 7. Heese, JA. (2002). (Samesteller) & LCP Endeman (red.). (1999-2008). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 7, O-Ph). Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika.
- SAG 8. Heese, JA. (2002). (Samesteller) & LCP Endeman (red.). (1999-2008). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 8, Pi-Q). Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika.
- SAG 9. Heese, JA. (2003). (Samesteller) & LCP Endeman (red.). (1999-2008). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 9, Ra-Ron). Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika.
- SAG 10. Heese, JA. (2004). (Samesteller) & LCP Endeman (red.). (1999-2008). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 10, Roo-Schn). Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika.
- SAG 11. Heese, JA. (2004). (Samesteller) & LCP Endeman (red.). (1999-2008). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 11, Scho-Sny). Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika.
- SAG 12. Heese, JA. (2005). (Samesteller) & LCP Endeman (red.). (1999-2008). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 12, So-Sz). Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika.
- SAG 13. Heese, JA. (2006). (Samesteller) & LCP Endeman (red.). (1999-2008). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 13, T-U). Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika.
- SAG 14. Heese, JA. (2006). (Samesteller) & LCP Endeman (red.). (1999-2008). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 14, Va-Vir). Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika.

- SAG 15. Heese, JA. (2007). (Samesteller) & LCP Endeman (red.). (1999-2008). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 15, Vis-Wal). Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika.
- SAG 16. Heese, JA. (2008). (Samesteller) & LCP Endeman (red.). (1999-2008). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 16, Wa-Wy). Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika.
- SAG 17. Heese, JA. (2008). (Samesteller) & LCP Endeman (red.). (1999-2008). *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters* (Deel 17, X-Z & Add.). Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika.
- Salewski, W & E Görges. (1938). *Die Bürgerbücher der Stadt Stendal 1694- 1850*. (Deel 16. Sonderveröffentlichungen der Ostfälischen Familienkundlichen Kommission.) Marktschellenberg: Degener. [Family History Library in Salt Lake City, Utah]
- Salmon, T. (1746). *Modern History: Or the Present State of All Nations*, Deel 3. Londen: T. Longman & T. Shewell. https://books.google.co.za/books?id=6rI-AAAAcAAJ&source=gbs_navlinks_s
- Salmon, T & M van Goch. (1751). *Hedendaagsche Historie, of tegenwoordige staat van alle volkeren; xixde deel. Vervolgende de Beschryving der Vereenigde Nederlanden, en wel in 't byzonder handelende van Zeeland. Met een Landkaar, de Plans der Steden en met Printverbeeldingen versierd*. Amsterdam: Isaak Tirion.
http://books.google.co.za/books?id=rhdDAAAACAAJ&hl=af&source=gbs_navlinks_s
- Sandeman, JG. (1912). *The Spears of honour and the Gentlemen pensioners*. Hayling Island, Hampshire. <https://archive.org/details/spearsofhonourge00sandiala>
- Schapera, I (red.). (1933). *The early Cape Hottentots described in the writings of Olfert Dapper (1688), William ten Rhyne (1686) en Johannes Guilielmus de Grevenbroek (1695)*. http://www.dbnl.org/tekst/dapp001earl01_01/dapp001earl01_01.pdf
- Scheepers Strydom, CJ. (1976). *Afrikaners in die vreemde*. In PW Grobbelaar (red.). *Die Afrikaner en sy Kultuur* Deel V. Kaapstad: Tafelberg.
- Schmidt-Pretoria, W. (1938). *Der Kulturanteil des Deutschtums am Aufbau des Burenvolkes* (Sonderveroeffentlichung II der geographischen Gesellschaft zu Hanover). Hannover: Hahnsche Verlagsbuchhandlung,

- Schmidt-Pretoria, W. (1955). *Deutsche Wanderung nach Südafrika im 19. Jahrhundert*. Berlin: Dietrich Reimer.
- Schmitt, DP. & DM Buss. (Jun 1996). Strategic Self-Promotion and Competitor Derogation: Sex and Context Effects on the Perceived Effectiveness of Mate Attraction Tactics. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70 (6), 1185-204 .
<https://www.bradley.edu/dotAsset/165808.pdf>
- Schnell, ELG. (1954a). *For men must work: an account of German immigration to the Cape with special reference to the German Military Settlers of 1857 and the German immigrants of 1858*. Kaapstad: Maskew Miller.
- Schnell, ELG. (1954b). *For men must work: an account of German immigration to the Cape with special reference to the German Military Settlers of 1857 and the German immigrants of 1858*. (Ongepubliseerde PhD- proefskrif, Universiteit van Rhodes, Grahamstad).
- Schoeman, K. (1982). *Die dood van 'n Engelsman: die Cox-moorde van 1856 en die vroeë jare van die Oranje-Vrystaat*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Schoeman, K. (November 1996). Kaapse stamouers: Die voorsate van Machtelt Smit, 1661-1749. *Kronos*, 23, 36-42.
- Schoeman, K. (1999). *Armosyn van die Kaap; voorspel tot vestiging, 1415-1651*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Schoeman, K. (2001). *Armosyn van die Kaap; die wêreld van 'n slavin, 1652-1733*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Schoeman, K. (2004). *'n Duitser aan die Kaap, 1724-1765. Die lewe en loopbaan van Hendrik Schoeman*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Schoeman, K. (2008). *Patrisiërs & Prinse. Die Europese samelewing en die stigting van 'n kolonie aan die Kaap, 1619-1715*. (Kolonie aan die Kaap 1). Pretoria: Protea Boekhuis.
- Schoeman, K. (2009). *Handelsryk in die Ooste. Die wêreld van die VOC, 1619-1685*. (Kolonie aan die Kaap 2). Pretoria: Protea Boekhuis.
- Schoeman, K. (2011). *Burgers & Amptenare. Die vroeë ontwikkeling van die kolonie aan die Kaap, 1662-1679*. (Kolonie aan die Kaap 4). Pretoria: Protea Boekhuis.

- Schoeman, K. (2011). *Cape Lives of the Eighteenth Century*. Pretoria: Protea.
- Schoeman, K. (2012). *Portrait of a Slave Society: The Cape of Good Hope, 1717-1795*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Schreyer, J. (1681). *Johann Schreyers neue Ost-Indianische Reisz-Beschreibung: von anno 1669 biß 1677*. Leipzig: Johann Christian Wohlfart.
https://books.google.co.za/books?id=kzXxj0FxJekC&hl=af&source=gbs_navlinks_s
- Schröder, J. (2007). *Die Bedeutung des Waldes als sozialfreier Raum im Märchen "Das tapfere Schneiderlein"*. München: GRIN Verlag, 2007.
https://books.google.co.za/books?id=L1dSCbNRguIC&source=gbs_navlinks_s
- Schrover, M. (2002). *Een kolonie van Duitsers. Groepsvorming onder Duitse immigranten in Utrecht in de negentiende eeuw*. Aksant: Amsterdam.
<https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/19349>
- Schumann, CGW. (1951). Die Unie van Suid-Afrika tot 1939. In AJH van der Walt, JA Wiid & AL Geyer (reds.). *Geskiedenis Van Suid Afrika*. Deel II (pp. 270-296). Kaapstad: Nasionale Pers.
- Schutte, G. (1982). Kompanjie en koloniste aan die Kaap. In H Giliomee & R Elphick (reds.). *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652-1820* (pp. 186-225). Kaapstad: Maskew Miller-Longmans.
- Scruton, R. (1995). *A short history of modern philosophy*. Londen: Routledge.
- Seargent, DAJ. (2008). *The Greatest Comets in History: Broom Stars and Celestial Scimitars*. New York, NY: Springer Science & Business Media.
https://books.google.co.za/books?id=DFgMAaU3vA8C&source=gbs_navlinks_s
- Serton, P. (1952). Van Riebeeck se roete na die Kaap. In Van Riebeeck, J. *Daghregister*. Deel 1. 1651-1655. (Bosman, D. B & Thom, HB. reds.). (pp. 465-477). Kaapstad: A.A. Balkema. http://www.dbnl.org/tekst/rieb001dagh01_01/rieb001dagh01_01_0059.php
- SESA 1. Potgieter, DJ & PC du Plessis (reds.). (1970). *Standard encyclopaedia of Southern Africa*, Volume 1, Aan-Bac. Kaapstad: Nasou.
- SESA 2. Potgieter, DJ & PC du Plessis (reds.). (1970). *Standard encyclopaedia of Southern Africa*, Volume 2, Bac – Cal. Kaapstad: Nasou.

- SESA 3. Potgieter, DJ & PC du Plessis (reds.). (1971). *Standard encyclopaedia of Southern Africa*, Volume 3, Cal – Dev. Kaapstad: Nasou.
- SESA 4. Potgieter, DJ & PC du Plessis (reds.). (1971). *Standard encyclopaedia of Southern Africa*, Volume 4, Dev – For. Kaapstad: Nasou.
- SESA 5. Potgieter, DJ & PC du Plessis (reds.). (1972). *Standard encyclopaedia of Southern Africa*, Volume 5, For – Hun. Kaapstad: Nasou.
- SESA 6. Potgieter, DJ & PC du Plessis (reds.). (1972). *Standard encyclopaedia of Southern Africa*. Volume 6, Hun – Lit. Kaapstad: Nasou
- SESA 7. Potgieter, DJ & PC du Plessis (reds.). (1972). *Standard encyclopaedia of Southern Africa*, Volume 7, Lit – Mus. Kaapstad: Nasou.
- SESA 8. Potgieter, DJ, JJ Spies, & PC du Plessis. (1973). *Standard encyclopaedia of Southern Africa*, Volume 8, Mus – Pop. Kaapstad: Nasou.
- SESA 9. Potgieter, DJ, JJ Spies, & PC du Plessis. (1973). *Standard encyclopaedia of Southern Africa*, Volume 9, Pop – Sla. Kaapstad: Nasou.
- SESA 10. Potgieter, DJ, JJ Spies, & PC du Plessis. (1974). *Standard encyclopaedia of Southern Africa*, Volume 10, Sle – Tun. Kaapstad: Nasou.
- SESA 11. Potgieter, DJ, JJ Spies, & PC du Plessis. (1975). *Standard encyclopaedia of Southern Africa*, Volume 11, Tur – Zwe. Kaapstad: Nasou.
- SESA 12. Potgieter, DJ, JJ Spies, & PC du Plessis. (1976). *Standard encyclopaedia of Southern Africa*, Volume 12, Supplement and Index. Kaapstad: Nasou.
- Sharpe, M. (2011). *Family matters. A history of genealogy*. Barnsley, Engeland: Pen & Sword. [Eie boek]
- Sheehan, KJ. (2008). *Iberian Asia: The Strategies of Spanish and Portuguese Empire Building, 1540-1700*. A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in History in the Graduate division of the University of California, Berkeley. Committee in charge: Professor Thomas Dandeleit, Chair Professor William B Taylor Professor Jose M Rabasa Fall 2008. Ann Arbor, MI: ProQuest.
- http://books.google.co.za/books?id=1RF6pkAem1QC&source=gbs_navlinks_s

- Shell, RC-H. (1994). *Children of Bondage. A Social History of the Slave Society of the Cape of Good Hope, 1652-1838*. Wesleyan University Press: Londen.
- Shell, RC.-H. (2001). *Children of Bondage. A Social History of the Slave Society of the Cape of Good Hope, 1652-1838*. (3de uitg.). Johannesburg: Witwatersrand University Press. (Oorspronklike werk gepubliseer in 1994).
- Shell, RC.-H. (2005, April). Immigration: The Forgotten Factor in Cape Colonial Frontier Expansion, 1658-1817. *Safundi: The Journal of South African and American Studies*, 6 (2), 1-38. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17533170500106201>
- Shell, RC.-H, Shell, SR & M Kamedien. (2007). *Bibliographies of bondage. Selected bibliographies of South African slavery and abolition*. Kaapstad: Nagspro Multimedia.
- Sienaert, AM. (1985) *Die Franse bydrae tot en invloed op Africana-literatuur vanaf 1622 tot 1902 met spesiale verwysing na Franse en vroeë Afrikaanse tekste*. (Ongepubliseerde Ph.D. proefskrif Universiteit van Natal).
- Silverman, J. (2011). *Ballads & Songs of the Civil War*. Pacific, MO: Mel Bay Publications.
- Skead, CJ. (2009). *Historical plant indidence in southern Africa*. Strelitzia 24. Pretoria: SANBI (South African Biodiversity Institute).
<https://www.sanbi.org/sites/default/files/documents/documents/strelitzia-24-2009.pdf>
- Sleigh, D. (2004). *Die Buiteposte. VOC-Buiteposte onder Kaapse bestuur 1652-1795*. (Tweede Druk). Pretoria; Protea Boekhuis. (Oorspronklike werk gepubliseer in 1993).
- Smallman, DL. (2003). *Quincentenary. A story of St Helena, 1502-2002*. Penzance, Cornwall: Patten Press.
http://books.google.co.za/books/about/Quincentenary.html?id=TVNf50szNoMC&redir_esc=y
- Smelser, NJ. (1965). *Theory of collective behavior*. New York: Free Press.
https://books.google.co.za/books?id=zUo7Et7oo7MC&source=gbs_navlinks_s
- Smelser, NJ. (2011). *Theory of Collective Behavior*. New Orleans, LA: Quid Pro Books.
https://books.google.co.za/books?id=zUo7Et7oo7MC&vq=norm&source=gbs_navlinks_s

Snelders, S. (2005). *The Devil's Anarchy: The Sea Robberies of the Most Famous Pirate Claes G. Compaen, and The Very Remarkable Travels of Jan Erasmus Reyning, Buccaneer*. New York: Autonomedia.

Sobel, D. (1995). *Longitude. The true story of a lone genius who solved the greatest scientific problem of his time*. New York: Penguin.

Sonne, HDA. (1834). *Beschreibung des Königreichs Hannover*, Deel 5 *Topographie des Königreichs Hannover*. München: J. G. Cotta.

https://books.google.co.za/books?id=CXwAAAAcAAJ&source=gbs_navlinks_s

Sparrman, A. (1785a & b). *A voyage to the Cape of Good Hope, towards the Antarctic Polar Circle, and round the world: But chiefly into the country of the Hottentots and Caffres from the year 1772, to 1776*, trans. from the Swedish original. a Deel 1 (titelblad tot 368) & b Deel 2 (titelblad tot 352). London: G. G. J. and J. Robinson.

<https://archive.org/details/voyagetocapeofgo00spar>

Sparman, A. (1787). *Reize naar de Kaap de Goede Hoop, de landen van den Zuidpool, en rondom de waereld; doch voornamelijk in de landen der Hottentotten en Kafferen; in de jaaren 1772 tot 1776*, Deel 1. Leiden: Sam. en Joh. Luchtmans.

https://books.google.co.za/books?id=NvtWAAAAcAAJ&source=gbs_navlinks_s

Sparrman, A. (1900). *Resa till Goda-Hoppsudden, hottentott- och kafferlanden*. Deel 7 van *För skola och hem*. Stockholm: Ljus.

<https://books.google.co.za/books?id=kSPetgAACAAJ&dq=sparrman&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjZ56q9hcndAhWrBcAKHftsBzc4ChDoAQhMMAY>

Spencer, SO'B. (1983-2001). *British Settlers in Natal 1824–1857. A Biographical Register* (Deel 1-7). Pietermaritzburg: University of KwaZulu-Natal Press. (Deel 1 Abbot-Ayres, Deel 2 Babbs-Bolton, Deel 3 Bonde-Byrne, Deel 4 Cadle-Coventry, Deel 5 Coward-Dykes, Deel 6 Eagle-Fyvie, Deel 7 Gadney-Guy). <http://shelaghspencer.com/>

Spierenburg, P. (2007). *The Prison Experience: Disciplinary Institutions and Their Inmates in Early Modern Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

http://books.google.co.za/books?id=SNE0XBX-V-QC&dq=The+prison+experience&hl=af&source=gbs_navlinks_s

Spies, B. (1986). *Afstammeling van Johannes Ulrich Spies*. Heidelberg: Die skrywer.

- Spies, FJ du T. (1989). *Operasie Savannah: Angola, 1975-1976*. Pretoria: S.A. Weermag.
- Spies, SB. (2001). *Methods of barbarism? Roberts and Kitchener and civilians in die Boer republics January 1900–May 1902* (2de uitg.) Johannesburg: Jonathan Ball.
- Spoelstra, C & A Dreyer. (1906). *Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederduitsch-Gereformeerde Kerken in Zuid-Afrika*. Amsterdam : Hollandsch-Africaansche Uitgevers-Maatschappij. <https://archive.org/details/bouwstoffenvoord01spoe>
- Staatskoerant. (1832). *The Cape of Good Hope Government Gazette*. Nommer 1404. Friday, November 30, 1832.
https://books.google.co.za/books?id=CUVRAQAAMAAJ&source=gb_s_navlinks_s
- Staatskoerant. (1998). *Government Gazette*. Vol. 395 Nr. 18901. 22 Mei 1998.
<http://www.sahra.org.za/sahris/sites/default/files/remoteserver/sahrisdepot/scannedfiles/9-026-31.pdf>
- Stavorinus, JS. (1798). *Voyages to the East Indies containing a voyage to the Cape of Good Hope, Batavia, Bantam and Bengal with observations on those parts, etc. in the years 1786-1771*. Deel 1, translated from the original Dutch by C.G. Wilcocke. London: C.G & J.Robinson. <https://archive.org/details/voyagestoeastin00stavgoog>
- Steyn, JC. (1975). *Die grammatika van liefhê*. Kaapstad: Tafelberg.
- Strydom, CJS. (1974). *Spieelbeeld: Oorlog 1899-1902*. [Deel II PW Grobbelaar (red.), Die Afrikaner en sy Kultuur]. (Die Afrikaner en sy Kultuur Deel 3). Kaapstad: Tafelberg.
- Subrahmanyam, S. (1998). *The Career and Legend of Vasco Da Gama*. Cambridge: Cambridge University Press
http://books.google.co.za/books?id=8wqMWl6sSwwC&dq=Subrahmanyam&hl=af&source=gb_s_navlinks_s
- Swanepoel, CH. (2003). *'n Tak van die Swanepoel-familie in Suid-Afrika, 1699 tot 1999: 'n genealogiese en kultuurhistoriese studie*. (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Stellenbosch). <http://scholar.sun.ac.za/handle/10019.1/53526>
- Swart, MJ, PH Kapp, O Geyser, DJ van Zyl, PH van der Merwe, B Cronjé *et al.* (1989). *Afrikanerbakens*. Johannesburg: Federasie van Afrikaanse Kultuurvereniginge.

Swierenga, RP. (1983). *Dutch Emigrants to the United States, South Africa, South America, and Southeast Asia, 1835-1880: An Alphabetical Listing by Household Heads and Independent Persons*. Wilmington, DE: Scholarly Resources.

Sykes, B. (2001). *The seven daughters of Eve*. Londen: Corgi.

Tachard, G. (1688). *A Relation of the Voyage to Siam: Performed by Six Jesuits, Sent by the French King, to the Indies and China, in the Year, 1685* Londen: J. Robinson & A. Churchil.

https://books.google.co.za/books?id=kVNpAAAACAAJ&source=gbs_navlinks_s

Tas, A (skrywer), L Fouché, AJ Böeseken (reds.) & JP Smuts (vertaler). (1970). *Dagboek*. Van Riebeeck-Vereniging, Kaapstad.

http://www.dbnl.org/tekst/tas_003dagb02_01/tas_003dagb02_01.pdf

Tashakkori, A & C Teddlie (reds.). (2003). *Handbook of Mixed Methods in Social & Behavioral Research*. Thousand Oaks, CA: SAGE.

https://books.google.co.za/books?id=F8BFOM8DCKoC&source=gbs_navlinks_s

Tebbe, J. (2008). Landscapes of remembrance: Home and memory in the nineteenth-century Bürgertum. *Journal of Family History*, 33 (2), 195–215.

<http://jfh.sagepub.com.ez.sun.ac.za/content/33/2/195.full.pdf+html>

The German workman. (1852, July/August/September). In *Littell's Living Age*, 34, 457-61.

https://books.google.co.za/books?id=XSszAQAAMAAJ&source=gbs_navlinks_s

Theal Compendium: Theal, GM. (1878) (3rd ed.). *Compendium of the history and geography of South Africa*. Londen: Edward Stanford.

<https://archive.org/details/compendiumofhist00thea>

Theal RCC 1. Theal, GM. (1897). *Records of the Cape Colony. From February 1793 to December 1796*. Deel 1. Londen: G. Allen & Unwin.

<http://www.archive.org/details/recordsofcapecol01theauoft>

Theal RCC 2. Theal, GM. (1898). *Records of the Cape Colony. From December 1796 to December 1799*. Deel 2. Londen: William Clowes and son.

<https://archive.org/details/recordsofcapecol02theauoft>

Theal RCC 3. Theal, GM. (1898). *Records of the Cape Colony. From December 1799 to May 1801*. Deel 3. London: William Clowes and son.

<https://archive.org/details/recordsofcapecol03theauoft/page/n3>

Theal RCC 4. Theal, GM. (1899). *Records of the Cape Colony. From May 1801 to Feb 1803*. Deel 4. London: William Clowes and son.

<http://www.archive.org/details/recordsofcapecol04theauoft>

Theal RCC 5. Theal, GM. (1899). *Records of the Cape Colony. From February 1803 to July 1806*. Deel 5. London: William Clowes and son.

<https://archive.org/details/recordscapecolo01offigoog/page/n5>

Theal RCC 6. Theal, GM. (1900). *Records of the Cape Colony. From July 1806 to May 1809*. Deel 6. London: William Clowes and son.

<https://archive.org/details/recordscapecolo09offigoog/page/n8>

Theal RCC 7. Theal, GM. (1900). *Records of the Cape Colony. From May 1809 to March 1811*. Deel 7. London: William Clowes and son.

<http://www.archive.org/details/recordsofcapecol07theauoft>

Theal RCC 8. Theal, GM. (1901). *Records of the Cape Colony. From March 1811 to October 1812*. Deel 8. London: William Clowes and son.

<http://www.archive.org/details/recordsofcapecol08theauoft>

Theal RCC 9. 1901: Theal, GM. (1901). *Records of the Cape Colony. From October 1812 to April 1814*. Deel 9. London: William Clowes and son.

<http://www.archive.org/details/recordsofcapecol09theauoft>

Theal RCC 10. 1901: Theal, GM. (1901). *Records of the Cape Colony. From April 1814 to December 1815*. Deel 10. London: William Clowes and son.

<https://archive.org/details/recordscapecolo07offigoog/page/n8>

Theal RCC 11. Theal, GM. (1902). *Records of the Cape Colony. From November 1815 to May 1818*. Deel 11. London: Printed for the Government of the Cape Colony.

<https://archive.org/details/recordsofcapecol11theauoft>

Theal RCC 12. Theal, GM. (1902). *Records of the Cape Colony. From May 1818 to Jan 1820*. Deel 12. London: William Clowes and son.

<http://www.archive.org/details/recordsofcapecol12theauoft>

Theal RCC 13. Theal, GM. (1902). *Records of the Cape Colony. From January 1820 to June 1821*. Deel 13. London: William Clowes and son.

<http://www.archive.org/details/recordsofcapecoll13theauoft>

Theal RCC 14. Theal, GM. (1902). *Records of the Cape Colony. From June 1821 to August 1822*. Deel 14. London: William Clowes and son.

<http://www.archive.org/details/recordsofcapecoll14theauoft>

Theal RCC 15. Theal, GM. (1903). *Records of the Cape Colony. From August 1822 to May 1823*. Deel 15. London: William Clowes and son.

<https://archive.org/details/recordsofcapecoll15theauoft>

Theal RCC 16. Theal, GM. (1903). *Records of the Cape Colony. From May 1823 to January 1824*. Deel 16. London: William Clowes and son.

<http://www.archive.org/details/recordsofcapecoll16theauoft>

Theal RCC 17. Theal, GM. (1903). *Records of the Cape Colony. From January to June 1824*. Deel 17. London: William Clowes and son.

<https://archive.org/details/recordsofcapecoll17theauoft>

Theal RCC 18. Theal, GM. (1903). *Records of the Cape Colony. From June to October 1824*. Deel 18. London: William Clowes and son.

<http://www.archive.org/details/recordsofcapecoll18theauoft>

Theal RCC 19. Theal, GM. (1904). *Records of the Cape Colony. From October 1824 to February 1825*. Deel 19. London: William Clowes and son.

<http://www.archive.org/details/recordsofcapecoll19theauoft>

Theal RCC 20. Theal, GM. (1904). *Records of the Cape Colony. From February 1825 to April 1825*. Deel 20. London: William Clowes and son.

<http://www.archive.org/details/recordsofcapecoll20theauoft>

Theal RCC 21. Theal, GM. (1904). *Records of the Cape Colony. From April to June 1825*. Deel 21. London: William Clowes and son.

<http://www.archive.org/details/recordsofcapecoll21theauoft>

Theal RCC 22. Theal, GM. (1904). *Records of the Cape Colony. From June 1825 to August 1825*. Deel 22. London: William Clowes and son.

<http://www.archive.org/details/recordsofcapecoll22theauoft>

Theal RCC 23. Theal, GM. (1904). *Records of the Cape Colony. From August to November 1825*. Deel 23. London: William Clowes and son.

<http://www.archive.org/details/recordsofcapecol23theauoft>

Theal RCC 24. Theal, GM. (1904). *Records of the Cape Colony. From November to December 1825*. Deel 24. London: William Clowes and son.

<http://www.archive.org/details/recordsofcapecol24theauoft>

Theal RCC 25. Theal, GM. (1905). *Records of the Cape Colony. From 1 January to 6 February 1826*. Deel 25. London: William Clowes and son.

<http://www.archive.org/details/recordsofcapecol25theauoft>

Theal RCC 26. Theal, GM. (1905). *Records of the Cape Colony. From February to June 1826*. Deel 26. London: William Clowes and son.

<https://archive.org/details/recordscapecolo21offigoog/page/n9>

Theal RCC 27. Theal, GM. (1905). *Records of the Cape Colony. From June to September 1826*. Deel 27. London: William Clowes and son.

https://archive.org/details/recordsofcapecol00thea_4/page/n5

Theal RCC 28. Theal, GM. (1905). *Records of the Cape Colony. From September to December 1826*. Deel 28. London: William Clowes and son.

<https://archive.org/details/recordscapecolo24offigoog/page/n6>

Theal RCC 29. Theal, GM. (1905). *Records of the Cape Colony. December 1826*. Deel 29. London: William Clowes and son.

https://archive.org/details/recordsofcapecol00thea_6/page/n5

Theal RCC 30. Theal, GM. (1905). *Records of the Cape Colony. From 1 January to 24th February 1827*. Deel 30. London: William Clowes and son.

https://archive.org/details/recordsofcapecol00thea_23/page/n5

Theal RCC 31. Theal, GM. (1905). *Records of the Cape Colony. From February to June 1827*. Deel 31. London: William Clowes and son.

<https://archive.org/details/recordscapecolo05offigoog/page/n7>

Theal RCC 32. Theal, GM. (1905). *Records of the Cape Colony. From June to August 1827*. Deel 32. London: William Clowes and son.

https://archive.org/details/recordsofcapecol00thea_20/page/n5

- Theal RCC 33. Theal, GM. (1905). *Records of the Cape Colony. From August to October 1827*. Deel 33. London: William Clowes and son.
https://archive.org/details/recordsofcapecol00thea_14/page/n5
- Theal RCC 34. Theal, GM. (1905). *Records of the Cape Colony. From October to December 1827*. Deel 34. London: William Clowes and son.
<https://archive.org/details/recordsofcapecol34theauoft>
- Theal RCC 35. Theal, GM. (1905). *Records of the Cape Colony. From December 1827 to April 1831*. Deel 35. London: William Clowes and son.
<https://archive.org/details/recordsofcapecol35theauoft>
- Theal Bel. Hist. Dokt. 1. Theal, GM. (1896). *Belangrijke historische dokumenten: verzameld in de Kaap Kolonie en elders*. Deel 1. Kaapstad: Van der Sandt en De Villiers.
https://archive.org/details/cihm_38587
- Theal Bel. Hist. Dokt. 2. Theal, GM. (1896). *Belangrijke historische dokumenten, verzameld in de Kaap-kolonie en elders*. Deel 2. Kaapstad: Van de Sandt De Villiers.
https://books.google.co.za/books?id=gQNWAAAACAAJ&source=gbs_navlinks_s
- Theal Bel. Hist. Dokt. 3. Theal, GM. (1896). *Belangrijke historische dokumenten over Zuid Afrika verzameld in Den Haag en Berlijn*. Deel 3. Kaapstad: Van de Sandt De Villiers.
<https://archive.org/details/belangrijkehisto00thea>
- Theal Beginning. Theal, GM. (1902). *The beginning of South African history*. Londen: T. F. Unwin. <https://archive.org/details/beginningofsouth00theaarch>
- Theal Hist. S.A. 1. Theal, GM. (1888). *History of South Africa (1486-1691)*. Londen: S. Sonnenschein & Co. <https://archive.org/details/historysouthafr06theagoog> Chapter I to Chapter XV
- Theal Hist. S.A. 2. Theal, GM. (1888). *History of South Africa (1691-1795)*. Londen: S. Sonnenschein & Co. <https://archive.org/details/historysouthafr05theagoog> Chapter XVI- XXVII
- Theal Hist. S.A. 3. Theal, GM. (1891). *History of South Africa, (1795-1834)*. Londen: S. Sonnenschein & Co. <https://archive.org/details/historysouthafr07theagoog> Chapter XXVIII- XXXVI

- Theal Hist. S.A. 4. Theal, GM. (1893). *History of South Africa from the Foundation of the European Settlement to Our Own Times, (1834-1854)*. Londen: S. Sonnenschein & Co. <https://archive.org/details/historysouthafr02theagoog> XXXVII- XLVIII
- Theal Hist. VOC 1. Theal, GM. (1897). *History of South Africa Under the Administration of the Dutch East India Company, 1652 to 1795*. (Deel 1). Londen: S. Sonnenschein & Co. Volume I: Chapter I – XIII. <https://archive.org/details/historysouthafr01theagoog>
- Theal Hist. VOC 2. Theal, GM. (1897). *History of South Africa Under the Administration of the Dutch East India Company, 1652 to 1795*. (Deel 2). Londen: S. Sonnenschein & Co. Volume II: Chapter XIV –XXIII. <https://archive.org/details/historysouthafr00theagoog>
- Theal Hist. VOC 2. Theal, GM. (1897). *History of South Africa Under the Administration of the Dutch East India Company, 1652 to 1795*. (Deel 2). Londen: S. Sonnenschein & Co. Volume II: Chapter XIV –XXIII. <https://archive.org/details/historysouthafr00theagoog>
- Theal, GM. (1897a). *History of South Africa Under the Administration of the Dutch East India Company, 1652 to 1795*. (Vol 1). Londen: S. Sonnenschein & Co. Chapter I – XIII <https://archive.org/details/historysouthafr01theagoog>
- Theal, GM. (1897b). *History of South Africa Under the Administration of the Dutch East India Company, 1652 to 1795*. (Vol 2). Londen: S. Sonnenschein & Co. <https://archive.org/details/historysouthafr00theagoog> Chapter XIV -XXIII
- Theal Hist. Ethnogr. Theal, GM. (1919). *Ethnography and condition of South Africa before A.D. 1505; ...* Londen: Allen and Unwin. <https://archive.org/details/ethnographycondi00thea>
- Theal Hist. Ethnogr. 1. Theal, GM. (1916). *History of Africa South of the Zambezi: From the settlement of the Portuguese at Sofala in September 1505 to the conquest of the Cape Colony by the British in September 1795*. Deel 1 (Port & Dutch). Londen: Allen & Unwin. <https://archive.org/details/historyofafricas01thea>
- Theal Hist. Ethnogr. 2. Theal, GM. (1916). *History and ethnography of Africa south of the Zambesi: From the settlement of the Portuguese at Sofala in September 1505 to the conquest of the Cape Colony by the British in September 1795*. Deel 2 (English). Londen: Allen & Unwin. <https://archive.org/details/historyofafricas02thea>

- Theal Hist. Ethnogr. 3. Theal, GM. (1916). *History and ethnography of Africa south of the Zambezi: From the settlement of the Portuguese at Sofala in September 1505 to the conquest of the Cape Colony by the British in September 1795*. Deel 3 (Home rule). London: Allen & Unwin. <https://archive.org/details/historyofafricas03thea>
- Theal Hist. Eng. 1. Theal, GM. (1915). *History of Africa south of the Zambezi from 1795 to 1872*. Deel 1. (4de uitg). Londen: Allen & Unwin. Volume I: Chapter I-XXI. 1-21
<https://archive.org/details/historyofsouthaf01thea>
- Theal Hist. Eng. 2. Theal, GM. (1915). *History of South Africa, from 1795-1872*. Deel 2. (4de uitg). London: Allen & Unwin. Volume II: Chapter XXII-XLI. 22-41
<https://archive.org/details/historyofsoutha02thea>
- Theal Hist. Eng. 3. Theal, GM. (1916). *History of South Africa, from 1795-1872*. Deel 3. (3de uitg). London: Allen & Unwin. Theal. Volume III: Chapter XLII – LXII. 42-62
<https://archive.org/details/historyofsouthaf03thea>
- Theal Hist. Eng. 4. Theal, GM. (1919). *History of South Africa, from 1795-1872*. Deel 4. (4de uitg). London: Allen & Unwin. Volume IV: Chapter LXIII – LXXXIII. 63-83
<https://archive.org/details/historyofsouthaf04thea>
- Theal Hist. Eng. 5. Theal, GM. (1920). *History of South Africa, from 1795-1872*. Deel 5. (3de uitg). London, Allen & Unwin. Volume V: Chapter LXXXIV – XC. 84-90
<https://archive.org/details/historyofsouthaf05thea>
- Theal Hist. Eng. 10-1. Theal, GM. (1919). *History of South Africa, from 1873 to 1884, twelve eventful years*. Deel 1. London, G. Allen & Unwin. Volume X
<https://archive.org/details/historyofsoutha01thea> Chapter I- XIV
- Theal Hist. Eng. 10-2. Theal, GM. (1919). *History of South Africa, from 1873 to 1884, twelve eventful years*. Deel 2. London, G. Allen & Unwin. 10 Progress of South Africa.
<https://archive.org/details/historyofsoutha01thea> Chapter I- XIV
- Theal Hist. Sketch. Theal, GM. (1913). *Willem Adriaan van der Stel and other historical sketches*. Cape Town: Maskew Miller
- Themel, K. (1958). Zwei Brandenburg Preussische Verordnungen über “Eximierte” aus dem Jahre 1748. In M Henning & H Gebhardt (reds.). (1958). *Jahrbuch für*

- brandenburgische Landesgeschichte*. Deel 9 (pp. 37-8). Berlin: Landesgeschichtliches Vereinigung. <http://edoc.hu-berlin.de/series/geschichte-brandenburg/1958-9/PDF/9.pdf>
- Thom, HB. (1951). Die opkoms van die Nederlandse handel. In AJH van der Walt, JA Wiid & AL Geyer (reds.). *Geskiedenis Van Suid Afrika*. Deel I (pp. 17-47). Kaapstad: Nasionale Pers.
- Thomas, H. (1997). *The Slave Trade: The Story of the Atlantic Slave Trade, 1440-1870*. New York, NY: Touchstone, Simon & Schuster.
- Thunberg, CP. (1795a). *Travels in Europe Africa and Asia made between the years 1770 and 1779*. Vol 1. (2de uitg.). London: W. Richardson.
<https://archive.org/details/TravelsInEuropeAfricaAndAsiaMadeBetweenTheYears1770And1779>
- Thunberg, CP. (1795b). *Travels in Europe Africa and Asia made between the years 1770 and 1779*. Vol 2. (2de uitg.). London: W. Richardson.
https://archive.org/details/TravelsInEuropeAfricaAndAsiaMadeBetweenTheYears1770And1779_779
- Thunberg, CP (skrywer) & VS Forbes (red.). (1986). *Travels at the Cape of Good Hope, 1772-1775*. Based on the English Edition London, 1793-1795. Kaapstad: Van Riebeeck-Vereniging.
- Tillmanns, H (skrywer), J Rogers, B Tilton (vertalers) & LA Stimson (red.). (1894). *The Principles of Surgery and Surgical Pathology: General Rules Governing Operations and the Application of Dressings*. (3de uitg.). New York: D. Appleton. P. 495.
<https://archive.org/details/principlessurge00tillgoog>
- TRE 2. Theologische Realenzyklopaedie. Balz, H, *et al.* (skrywers) en G Krause & G Muller (reds.). (1995). *TRE. Theologische Realenzyklopaedie: Studienausgabe*. Deel 2. De Gruyter Studienbuch. Berlin: Walter de Gruyter.
https://books.google.co.za/books?id=4qFwMVoJ000C&source=gbs_navlinks_s
- Turner, GL'E. (1998). *Scientific instruments, 1500-1900: An introduction*. Berkeley: University of California Press.

- United States. Dept. of State. (1865). *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, Volume 6. Department of State publication. Ex. doc. House document. U.S. Government Printing Office.
<http://books.google.co.za/books?id=svBTAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=af#v=onepage&q&f=false>
- Upham, M. (2000). Armosyn revisited. *Capensis*, 2000 (2), 19-33.
- Upham, M. (2001b). Consecrations to God. *Capensis*, 2001 (3), 14-32.
- Valentijn, F. (1862). *François Valentijn's Oud en nieuw Oost-Indiën*, Volume 3. (2de uitg.). Amsterdam: Van Kesteren. <https://archive.org/details/franoisvalentij00valegoog>
- Valentijn, F. (1971). *Beschryvinge van de Kaap der Goede Hoope. Deel I*. P Serton, R Raven-Hart, WJ de Kock & EH Raidt (reds.). Kaapstad: Van Riebeeck-Vereniging.
http://www.dbnl.org/tekst/vale003besc01_01/colofon.php
- Valentijn, F. (1973) *Beschryvinge van de Kaap der Goede Hoope. Deel II*. EH Raidt & R Raven-Hart (reds.) Kaapstad: Van Riebeeck-Vereniging.
http://www.dbnl.org/tekst/vale003besc02_01/colofon.php
- Van Bart, M. (2012). *Kaap van slawe*. Die Kaapse slawebedryf van 1562 tot 1910: Met spesiale verwysing na die Kaap die Goeie Hoop vanaf 1680. Tokai: Historical Media.
- Van den Heever, CM & P de V Pienaar. (1945, 1947, 1950). *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner: die eerste beskrywing van die Boerevolklewe in al sy vertakkinge*. Deel 1, 2 & 3. Kaapstad: Nasionale Pers.
- Van den Heever, R. (2015). *'n Keyter-Borchards collage. Die ontmoeting tussen twee families*. Plattekloof: Die skrywer.
- Van der Aa, AJ. (1860). *Biographisch woordenboek der Nederlanden*. Haarlem: JJ van Brederode.
http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/vdaa/#page=0&accessor=accessor_index&view=homePane
- Deel 1 1852
 Deel 2-1 1854 p. 1
 Deel 2-2 1854 p. 961
 Deel 3 1858

Deel 4 1858
Deel 5 1859
Deel 6 1859
Deel 7 1862
Deel 8-1 1867
Deel 8 2 1867
Deel 9 1860
Deel 10 1862
Deel 11 1865
Deel 12-1 1869
Deel 12-2 1869
Deel 13 1868
Deel 14 1867
Deel 15 1872
Deel 16 1874
Deel 17-1 1874
Deel 17-2 1874
Deel 18 1874
Deel 19 1876
Deel 20 1877
Deel 21 1878
Bijvoegsel (g.d.)

Van der Hart, F. (1746). *Den Nieuwen Katwycker Christelijke Zee-vaert versien met nieuwe Christelyke Gesangen, Rymen, en Gebeden, etc.* Gysbert de Groot Keur: Amsterdam. British Library BLL01017160825.

Van der Merwe, JP. (1926). *Die Kaap onder die Bataafse republiek, 1803-1806*. Amsterdam: Swets en Zeitlinger. <https://archive.org/details/diekaaponderdieb00vand>

Van der Merwe, PJ. (1951a). IV Van verversingspos tot landbouskolonie (1662-1707). In AJH van der Walt, JA Wiid & AL Geyer (reds.). *Geskiedenis Van Suid Afrika*. Deel I (pp. 82-112). Kaapstad: Nasionale Pers.

- Van der Merwe, PJ. (1951b). VII Die Kaap onder Britse en Bataafse bestuur. (1795-1806). In AJH van der Walt, JA Wiid & AL Geyer (reds.). *Geskiedenis Van Suid Afrika*. Deel I (pp. 188-222). Kaapstad: Nasionale Pers.
- Van der Merwe, PJ. (2005). *Die Trekboer in die geskiedenis van die Kaapkolonie (1657-1842)*. Stellenbosch: AFRICAN SUN MeDIA. (Oorspronklike werk gepubliseer in 1938)
https://books.google.co.za/books?id=JsH2AwAAQBAJ&source=gbs_navlinks_s
- Van der Merwe, PJ. (2006). *Trek: Studies oor die mobiliteit van die pioniersbevolking aan die Kaap (1770-1842)*. Stellenbosch: AFRICAN SUN MeDIA. (Oorspronklike werk gepubliseer in 1945).
https://books.google.co.za/books?id=93_2AwAAQBAJ&source=gbs_navlinks_s
- Van der Merwe, W. (1988). *Vir 'n "blanke volk": die verhaal van die Duitse weeskinders van 1948*. Johannesburg: Perskor, 1988
- Van der Walt, AJH. (1928). *Die Ausdehnung der Kolonie am Kap der Guten Hoffnung, 1700-1779. Eine historisch-ökonomische Untersuchung über das Werden und Wesen des Pionierlebens im 18. Jahrhundert*. Berlin: Ebering.
- Van der Walt, AJH. (1951a). Die eeu van die Veeboer-Pionier. In AJH van der Walt, JA Wiid & AL Geyer (reds.). *Geskiedenis Van Suid Afrika*. Deel I (pp. 113-137). Kaapstad: Nasionale Pers.
- Van der Walt, AJH. (1951b). Die Groot Trek tot 1838. In AJH van der Walt, JA Wiid & AL Geyer (reds.). *Geskiedenis Van Suid Afrika*. Deel I (pp. 264-304). Kaapstad: Nasionale Pers.
- Van der Walt, AJH, JA Wiid & AL Geyer. (1951). *Geskiedenis van Suid Afrika*. Deel 1 & 2. Nasionale Pers: Kaapstad. Nijmegen: SUN.
- Van der Walt, JC. (2009). *Zululand True Stories 1780 to 1978*. Privaat gepubliseer.
- Van der Walt, JC. (2011, Augustus 6). Pappa Pretorius dalk nie so vroom? *Rapport*. Geraadpleeg op 27 Augustus 2013 van
<http://www.rapport.co.za/Weekliks/Nuus/Pappa-Pretorius-dalk-nie-so-vroom-20110805> (nie meer aanlyn beskikbaar nie).

- Van Durme, M. (2008). *Zuid-Nederlanders in dienst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie Tweede helft achttiende eeuw*. (Ongepubliseerde PhD- proefskrif, Universiteit van Gent). http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/315/118/RUG01-001315118_2010_0001_AC.pdf
- Van Gelder, R. (1997). *Het Oost-Indisch avontuur; Duitsers in dienst van de VOC (1600-1800)*. Nijmegen: SUN. http://www.dbnl.org/tekst/geld028oost01_01/index.php
- Van Heyningen, E. (2010). A tool for modernisation? The Boer concentration camps of the South African War, 1900-1902. *South African Journal of Science*, 106 (5 & 6), 1-10. http://www.scielo.org.za/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0038-23532010000300014
- Van Jaarsveld, FA. (1984). Geskiedenis en kultuurgeskiedenis. *Historia*, 29 (1), 33-39.
- Van Niekerk, M. (2004). *Agaat*. Kaapstad: Tafelberg.
- Van Riebeeck, J. (1957a). *Daghregister. Deel 1. 1651-1655*. DB Bosman & HB Thom (reds.). Kaapstad: A.A. Balkema. http://www.dbnl.org/tekst/rieb001dagh01_01/rieb001dagh01_01_0059.php
- Van Riebeeck, J. (1957b). *Daghregister. Deel 2. 1656-1658*. DB Bosman & HB Thom (reds.). Kaapstad: A.A. Balkema. http://www.dbnl.org/tekst/rieb001dagh02_01/rieb001dagh02_01_0028.php
- Van Riebeeck, J. (1957c). *Daghregister. Deel 3. 1659-1662*. DB Bosman & HB Thom (reds.). Kaapstad: A.A. Balkema. http://www.dbnl.org/tekst/rieb001dagh03_01/zoek.php
- Van Sas, NCF. (2004). *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900*. Amsterdam: Amsterdam University Press. https://dbnl.org/tekst/sas_003meta01_01/index.php
- Van Schoor, MCE. (g.d.). *De Wet en sy verkenners*. (’n Reeks praatjies uitgesaai in die vroeë-oggendprogram van die Afrikaanse Diens van die Suid-Afrikaanse Uitsaaikorporasie). Johannesburg: Suid-Afrikaanse Uitsaaikorporasie. WJ Leydsversameling <file:///C:/Users/axiz/Downloads/leyds-73-4504.pdf>
- Van Veen, E. (2000). *Decay or defeat. An inquiry into the Portuguese decline in Asia 1580-1645* (Ongepubliseere PhD- proefskrif, Universiteit van Leiden). <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/15783>

- Van Wamelen, C. (2014). *Family life onder de VOC: Een handelscompagnie in huwelijks- en gezinszaken*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
https://books.google.co.za/books?id=dfzEBgAAQBAJ&source=gbs_navlinks_s
- Van Wissing, PW. (1998). *Biografisch woordenboek Gelderland: bekende en onbekende mannen en vrouwen uit de Gelderse geschiedenis*, Deel 2. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
https://books.google.co.za/books?id=qNybkGIRVBcC&source=gbs_navlinks_s
- Venter, C. (1991, Mei). Die Voortrekkers en die ingeboekte slawe wat die Groot Trek meegemaak het, 1835- 1838. *Historia*, 36 (1), 14-29.
- Verheij, I. (1992). *Op reis met Clara: de geschiedenis van een bezienswaardige neushoorn*. Rotterdam: Natuurmuseum.
http://www.rhinoresourcecenter.com/pdf_files/129/1296169397.pdf
- Viljoen, RS. (1995). Disease and society: VOC Cape Town, its people and the smallpox epidemics of 1713, 1755 and 1767. *Kleio*, 27 (1), 22-45.
<http://dx.doi.org/10.1080/00232089585310031>
- Viljoen, SP du T. (1951). III Die ekonomiese ontwikkeling van Suid-Afrika. III Die Britse kolonies tot 1879. In AJH van der Walt, JA Wiid & AL Geyer (reds.). *Geskiedenis Van Suid Afrika*. Deel I (pp.182-211). Kaapstad: Nasionale Pers.
- Visagie, JC. (2011). *Voortrekkerstamouers, 1835-1845* (2de uitg.). Pretoria: Protea.
(Oorspronklike werk gepubliseer in 2000).
- Visser, J. (1848). *Christelijke Roeping en Pligt. tegenover nationale Armoede Onkunde en Zedeloosheid*. Amsterdam: PN van Kampen.
http://books.google.co.za/books?id=O089AAAacAAJ&hl=af&source=gbs_navlinks_s
- Volker, WV. (2006). *From Bramsche to New Germany: The story of the Bergtheil Colonists and their descendants 1848-2000* [Die Baumwolldeutschen von Natal, Von Bramsche nach Neu-Deutschland: Die Geschichte der Bergtheil Kolonisten und ihren nachkommen 1838-2000]. Pretoria: Die skrywer.

Volkert, W (red.). (1983). *Handbuch der bayerischen Ämter, Gemeinden und Gerichte 1799-1980*. München: C. H. Beck.

https://books.google.co.za/books?id=r50vorFCbPMC&source=gbs_navlinks_s

Von der Trenck, F, (1860a). *Franz Seraph Freiherr von der Trenck, Oberst der furchtbaren Panduren, dieser Räuber, Mörder und Mordbrenner, der Schrecken der Bayern und Franzosen, ein Ungeheuer seiner Zeit: eine wahre Gräuelgeschichte* (Deel 1).

Burghausen: Lutzenberger.

http://books.google.co.za/books?id=cFo7AAAACAAJ&source=gbs_navlinks_s

Von der Trenck, F. (1860b). *Franz Seraph Freiherr von der Trenck, Oberst der furchtbaren Panduren, dieser Räuber, Mörder und Mordbrenner, der Schrecken der Bayern und Franzosen, ein Ungeheuer seiner Zeit: eine wahre Gräuelgeschichte*. (Deel 2).

Burghausen: Lutzenberger.

http://books.google.co.za/books?id=cVo7AAAACAAJ&hl=af&source=gbs_navlinks_s

Von Kobbe, P. (1824). *Geschichte und Landesbeschreibung der Herzogthümer Bremen und Verden*, Parts 1-2. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.

https://archive.org/details/bub_gb_pW0AAAAACAAJ

Vorst, C. (1995). *Familie as Erzählkosmos; Phänomen und Bedeutung der Chronik*. [Familie as vertellingskosmos: Fenomeen en betekenis van die kroniek]. Münster: LIT Verlag.

Vos, F. (1978). Onze voorouders in Japan: Handel, wetenschap en liefde. *De Gids*. 1978 (141), 215-226.

http://www.dbnl.org/tekst/_gid001197801_01/_gid001197801_01_0023.php

Walker, EA (red.). (1963). *The Cambridge History of the British Empire, Volume VIII: South Africa, Rhodesia and the High Commission Territories* (2de uitg.) Cambridge: Cambridge University Press.

Waller, IH. (2007). *My ancestor was an agricultural labourer*. Londen: Society of Genealogists Enterprises.

Walters, N. (2006). Elsje van Suurwaarden: Die boerin van De Tijgerbergen. *Capensis*, 3, 420.

- Ward, JR. (Februarie 1994). The Industrial Revolution and British Imperialism, 1750-1850. *The Economic History Review. New Series*, 47 (1), 44-65.
<http://www.jstor.org/stable/2598220>
- WAT 1. Schoonees, PC. (hoofred.) (1970). *Woordeboek van die Afrikaanse taal*. (Deel 1, A-C). Pretoria: Die Staatsdrukker.
- WAT 2. Schoonees, PC. (hoofred.) (1974). *Woordeboek van die Afrikaanse taal*. (Deel 2, D-F). Pretoria: Die Staatsdrukker.
- WAT 3. Schoonees, PC. (hoofred.) (1972). *Woordeboek van die Afrikaanse taal*. (Deel 3, G). Pretoria: Die Staatsdrukker.
- WAT 4. Schoonees, PC. (hoofred.) (1972). *Woordeboek van die Afrikaanse taal*. (Deel 4, H-I). Pretoria: Die Staatsdrukker.
- WAT 5. Snijman, KJ. (hoofred.) (1968). *Woordeboek van die Afrikaanse taal*. (Deel 5, J-KJ). Pretoria: Die Staatsdrukker.
- WAT 6. Snijman, KJ. (hoofred.) (1976). *Woordeboek van die Afrikaanse taal*. (Deel 6, KLA-KOL). Pretoria: Die Staatsdrukker.
- WAT 7. Hauptfleisch, DC. (hoofred.) (1984). *Woordeboek van die Afrikaanse taal*. (Deel 7, KOM-KOR). Pretoria: Die Staatsdrukker.
- WAT 8. Hauptfleisch, DC. (hoofred.) (1901). *Woordeboek van die Afrikaanse taal*. (Deel 8, KOS-KYF). Pretoria: Die Staatsdrukker.
- Watermeyer, EF. (1963). XXXI The Roman-Dutch law in South Africa. In EA Walker (red.). (1963). *The Cambridge history of the British Empire*. Volume VIII. South Africa. Rhodesia and the High Commission Territories (pp. 858-873). Cambridge: Cambridge [Eng.] University Press.
- Watson, RL. (2012). *Slave Emancipation and Racial Attitudes in Nineteenth-Century South Africa*. New York: Cambridge University Press.
https://books.google.co.za/books?id=Tl_wKc_zncwC&source=gbs_navlinks_s
- Webb, EJ, DT Campbell, RD Schwartz, & L Sechrest. (1966). *Unobtrusive Measures: Nonreactive Measures in the Social Sciences*. Chicago: Rand McNally.

- Weeder, MI. (2006). *The Palaces of memory: A reconstruction of District One, Cape Town, before and after the Group Areas Act*. (Ongepubliseerde MA-mini-tesis, Universiteit van die Wes-Kaap).
http://etd.uwc.ac.za/xmlui/bitstream/handle/11394/1691/Weeder_MA_2006.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Welgemoed, CJ. (2010). *Welgemoed families*. Port Elizabeth: Genealogiese Navorsingsgroep.
- Wessels, SJC & SFG Wessels. (2003). *Die nageslag van Johannes Wessels*. Deel 1 & 2. Pretoria: Die skrywers. [GISA]
- Westerman, WM (red.). (1867). *Bato: een boek voor het jonge Nederland*, Deel 2
Amsterdam: Gebroeders Kraay.
http://books.google.co.za/books?id=mnxdAAAacAAJ&source=gbs_navlinks_s
- Wiid, JA. (1951a). Die ontdekking van Suid-Afrika. In AJH van der Walt, JA Wiid & AL Geyer (reds.). *Geskiedenis Van Suid Afrika*. Deel I (pp. 1-16). Kaapstad: Nasionale Pers.
- Wiid, JA. (1951b). Die filantropiese faktor: Britse kleur- en grensbeleid voor 1854. In AJH van der Walt, JA Wiid & AL Geyer (reds.). *Geskiedenis Van Suid Afrika*. Deel II (pp. 384-416). Kaapstad: Nasionale Pers.
- Wiid, JA. (1951c). Wording van die Afrikaner. In AJH van der Walt, JA Wiid & AL Geyer (reds.). *Geskiedenis Van Suid Afrika*. Deel II (pp. 584-610). Kaapstad: Nasionale Pers.
- Williams, E. (2001). Capitalism and slavery. In S Engerman, S Drescher & R Paquette (reds.). *Slavery* (pp. 397-399). Oxford: Oxford University Press.
- Williams, G. (2004). *History of the Liverpool Privateers and Letters of Marque: With an Account of the Liverpool Slave Trade. 1744-1812*. (herdruk). Liverpool: Liverpool University Press. (Oorspronklike werk gepubliseer in 1897).
[Ook beskikbaar as 'n 2011-uitgawe by die webwerf]
<https://archive.org/details/historyofliverpo00willuoft>
- Wilson, M & L Thompson. (1985). *A history of South Africa to 1870*. Kaapstad: David Philipps.
- Wilson, M & L Thompson. (1971). *The Oxford history of South Africa*. II South Africa 1870-1966. Oxford: Clarendon Press.

- Wiltmaister, JK. von. (1783). *Churpfaelzische Kronik, oder Beschreibung vom Ursprunge des jetzigen Nordgau* Sultzbach: Haimerle.
https://books.google.co.za/books?id=q0hZAAAcAAJ&dq=Churpfaelzische+Kronik&source=gbs_navlinks_s
- Wood, E. (2002) Op soek na Catharina van der Zee. *Capensis*, 2002 (2), 38-44.
- Wood, E. (2004). Wat het geword van Hendrick Biebou?'. *Capensis*, 2004 (4), 25-29.
- Wood, E. (2005). Hendrick Biebou – 'n Matroos in diens van die VOC. *Capensis*, 2005 (3), 10-17.
- Wood, E. (2008, Desember 1). *Die goeie, slegte en afskuwelike. Stories van slawe gesien vanuit 'n genealogiese perspektief*. In Heese, HF. (voorsitter), Slawe simposium. Simposium gehou gedurende die Trammakassi-fees, 'n versoeningsfees ter herdenking van Emansipasiedag op 1 Desember 1838, Stellenbosch.
- Wood, E. (2009). Genealogie as universiteitsvak? *Capensis*, 2009 (2), 3-9.
- Wood, E. (2010a) Die huweliksregister van Stellenbosch 1714- 1719. *Maiores*, 2010 (2), 4-12.
- Wood, E. (2010b). Willem Odendaal, die mens: 'n Antwoord op Willem Odendaal deur Willem Odendaal. *Maiores*, 2010 (3), 8-14.
- Wood, E. (2012). My naam is Van Rensburg, Janse van Rensburg. Of is dit Bruin of dalk Shim? *Capensis*, 2012 (3), 4-18. <http://www.e-family.co.za/ffy/exhibits/woodelmienvanrensburgcapensis3-2012.pdf>
- Woodall, J. (1617). *The surgions mate, or, A treatise discovering faithfully and plainly ...*. London: Laurence Lisle. <https://archive.org/details/surgionsmateortr00wood>
- Worden, N. (Nov. 2014). Cape slaves in the paper empire of the VOC. *Kronos*, 40 (1), 23-44. Geraadpleeg 9 September 2018.
http://www.scielo.org.za/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0259-01902014000100002&lng=en&tlng=en.
- Worden, N. (2017). Insult and identity in the late Eighteenth century Cape Colony (Hfs 7), 112-130. In I Peša & J-B Gewald (reds.). *Magnifying Perspectives. Contributions to History, A Festschrift for Robert Ross*. Leiden: African Studies Centre.

<https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/49802/26Pesa-Gewald.pdf?sequence=1>

Worden, N & G Groenewald. (2005). *Trials of Slavery: Selected Documents Concerning Slaves from the Criminal Records of the Council of Justice at the Cape of Good Hope, 1705-1794*. Kaapstad: Van Riebeeck-Vereniging.

https://books.google.co.za/books?id=t7anCLn2p0cC&source=gbs_navlinks_s

Zöllner, L. (1991a). *Die genealogiese en kulturele bydrae van die sendelinge van die Rynse Sendinggenootskap in Suid-Afrika* (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Pretoria).

Zöllner, L. (1991b). *Die nasate van die Rynse sendelinge in Suid-Afrika*. (Genealogie publikasie uitgawe 34). Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing, Instituut vir Geskiedenisnavorsing.

Zöllner, L & JA Heese. (1984). *Die Berlynse sendelinge in Suid-Afrika en hul nageslag*. (Genealogie publikasie uitgawe 19). Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing, Instituut vir Geskiedenisnavorsing.

Periodieke publikasies

Beeld 1992

Cabo 2005

Capensis 2000, 2001, 2002, 2004, 2005, 2006, 2009, 2011, 2012, 2014, 2017

Die Burger 2007

Die Kerkbode 1909

Die Landbouweekblad 2015

Familia 2014

Government Gazette 1832, 1837

In Clarens en omgewing (Oos-Vrystaatse Toeristetydskrif)

Kleio 1980, 1995

Kronos 1981, 1982, 1996, 2009, 2010, 2014

Littell's Living Age 1852

Maiores 2007, 2008, 2010

Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde 1921

SA Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis 1999, 2000, 2009

Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte 1928

Argivale bronne

Aktekantoor Bloemfontein

Transportakte 151/1668 Aarddorns, gedateer Bloemfontein 24 September 1868

NARSSA: Nasionale Argief- en Rekorddienste van Suid-Afrika

Wes-Kaap Argief- en Rekorddienste (WKAR was KAB)

Aanwinste (A)

A2250 rekenaaruitdruk van Opgaaafrolle, UWK, Instituut vir Historiese Navorsing

Burgerkrygsraad (BKR)

Raad van Justisie (CJ)

CJ 310 no. 10 1706

CJ 780 Criminal Sentences 1652-1697 ref. 90, pp. 261-264

CJ 2650 Testamente en Kodisille, 1709-1715

CJ 2881 Kontrakte 1727 137 [137] 341

CJ 2881 1727 137 [137] 341

CJ 2881 1727 137 [137] 341

CJ 2883 Kontrakte 1732 44 [43] 119

CJ 2892 1752 62 [63] 166

CJ 2896 Kontrakte 1759 38 [38] 110 (Hoge se nommer 1147 38)

CJ 2901 Kontrakte 1766 36 [36] 102

Politieke Raad (C) Raad van Politie (C)

C 137 Resolusies, 1759

C 493: Uitgaande Briewe (1652-1661), p 889 (5 Maart 1659)

C 1121: Requesten en Nominatiën 90: 294, 24 Oktober 1754. Aansoek om burgerskap
Johannes Spies

C 1121: 193

C 1124: Requesten en Nominatiën 122: 265, 1757. Aansoek om burgerskap Philipp Peter
Spies

C 1166 p. 35 en 36, 24 Oktober 1776

C 1897 Dagregister Isbrand Goske: 1 Julie 1673

C 1897 Dagregister Isbrand Goske: 6 Julie 1673

C 1987 Dagregister Hendrik Swellengrebel Woensdag 16 Desember 1744

C 1988 Dagregister, Hendrik Swellengrebel 1 April 1745

C 1987 Dagregister, Hendrik Swellengrebel 16 April 1745: 118

C 1987 Dagregister: Hendrik Swellengrebel 27 April 1745: 126)

C 1988 Dagregister, Hendrik Swellengrebel 4 Mei 1745: 132

C 2499 Verklarings Inventaris No. 1/1 6 April 1745

(C 2499, 6 Aug. 1744

(C 2499, 6 April 1745).

(C 2499, 16 Aug. 1744).

(C 2499: 6 Maart 1745).

(C 2499, 5 Jan 1745).

(C 2499, 28 Feb. 1745)

(C 2499: 6 Maart 1745).

(C 2499: 22 Maart 1745).

(C 2499: 6 April 1745).

Politieke Raad (C) Raad van Politie (C)

Colonial Office (CO)

CO 2611 No. 30 Swellendam 24 April 1818

CO 3934 Memorials Received, Vol. 2, Nos. 1-250, 1827

Government House (GH)

Government House, Despatches Received 1/- series (1806-1910)

Government House, Papers Despatched 23/- series (1806-1910)

Government House, Subject File Series (1881-1911)

Opgaafrolle J Opgaafrolle (J)

J 99 George 1819

J 195 Stellenbosch 1744-1748

J 196 Stellenbosch 1749-1750

J 197 Stellenbosch 1751

J 198 Stellenbosch 1753-1754

J 200 Stellenbosch Taksasielys 9

J 200: 9

J 318 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal 1805

J 318 VET Vetrivier, Riversdal 1805

J 319 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal 1806

J 319 VET Vetrivier, Riversdal 1806

J 321 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal Mrt 1807

J 321 VET Vetrivier, Riversdal Mrt 1807

J 322 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal 1808

J 322 VET Vetrivier, Riversdal 1808

J 323 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal Mrt 1809

J 323 VET Vetrivier, Riversdal Mrt 1809

J 324 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal 1811

J 325 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal Mrt 1810

J 325 VET Vetrivier, Riversdal Mrt 1810

J 326 VET Vetrivier, Riversdal Apr 1811

J 328 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal 1812

J 328 VET Vetrivier, Riversdal 1812

J 330 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal 31.3.1813

J 330 VET Vetrivier, Riversdal 1813

J 331 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal Mrt 1814

J 331 POT Potberg, Swellendam 1814

J 331 TRA Tradouw, Swellendam Mrt 1814

J 331 VET Vetrivier, Riversdal 1814

J 332 BRE Breërvier, Swellendam Mrt 1815

J 332 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal 1815

J 332 TRA Tradouw, Swellendam Mrt 1815

J 332 VET Vetrivier, Riversdal 1815

J 333 BRE Breërvier, Swellendam Mrt 1816

J 333 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal Mei 1816

J 333 VET Vetrivier, Riversdal 1816

J 334 BRE Breërvier, Swellendam Mrt 1817

J 334 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal 1817

J 334 GRO Grootrivier, Albert

J 334 VET Vetrivier, Riversdal 1817

J 335 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal Sep 1818

- J 335 VET Vetrivier, Riversdal 1818
- J 336 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal Sep 1819
- J 336 GRO Grootrivier, Albert Sep 1819
- J 336 LAN Langeberg, Riversdal Sep 1819
- J 336 VET Vetrivier, Riversdal 1819
- J 337 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal 3.6.1820
- J 337 GRO Grootrivier, Albert Mrt 1820
- J 337 VET Vetrivier, Riversdal 1820
- J 339 BRE Breërivier, Swellendam 16.7.1821
- J 339 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal 16.7.1821
- J 339 SWA Swartberg, Beaufort 16.7.1821
- J 339 VET Vetrivier, Riversdal 16.7.1821
- J 340 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal
- J 340 TRA Tradouw, Swellendam
- J 340 VET Vetrivier, Riversdal
- J 341 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal 1.9.1822
- J 341 TRA Tradouw, Swellendam 1822
- J 341 VET Vetrivier, Riversdal 1.9.1822
- J 343 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal 30.8.1823
- J 343 TRA Tradouw, Swellendam 30.8.1823
- J 343 VET Vetrivier, Riversdal 30.8.1823
- J 343 ZUU Zuurberg, Albert 30.8.1823
- J 345 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal 30.8.1824
- J 345 TRA Tradouw, Swellendam 30.8.1824
- J 345 VET Vetrivier, Riversdal 73 30.8.1824
- J 347 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal 31.8.1825

J 347 TRA Tradouw, Swellendam 31.8.1825

J 347 VET Vetrivier, Riversdal 31.8.1825

J 347 ZUU Zuurberg, Albert 31.8.1825

J 351 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal 31.8.1826

J 351 KLI Kliprivier, Swellendam 31.8.1826

J 351 LAN Langeberg, Riversdal 31.8.1826

J 351 VET Vetrivier, Riversdal 31.8.1826

J 351 ZUU Zuurberg, Albert 31.8.1826

J 351 ZWA Zwartberg (Swartberg), Riversdal 31.8.1826

J 354 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal 31.8.1827

J 354 TRA Tradouw, Swellendam 31.8.1827

J 354 VET Vetrivier, Riversdal 31.8.1827

J 354 ZUU Zuurberg, Albert 31.8.1827

J 356 BRE Breërvier, Swellendam 31.8.1829

J 356 DUI Duivenhoksrivier, Riversdal 31.8.1829

J 356 LAN Langeberg, Riversdal 31.8.1829

J 356 TRA Tradouw, Swellendam 31.8.1829

J 356 VET Vetrivier, Riversdal 31.8.1829

J 356 ZUU Zuurberg, Albert 31.8.1829

NCD Notarial deeds, Cape District; notatial protocol; notariële aktes

KAB NCD 1/40 466

Slave Office (SO)

SO 6/30 fol. 95

SO 6/62

SO 6/112

SO 6/119: 7

SO 6/120 Swellendam, Register of Slaves, T-V, 1816-1835

SO 10/27

Landdros en Heemraden van Graaff-Reinet (1/GR)

1/GR 14/100 Attestaten 27 Augustus 1822

Landdros en Heemraden van Stellenbosch (1/STB)

1/STB 18/155 Notariële verklarings 1706-1713

1/STB 18/8 Testamente, 1731-1738

1/STB 18/10.50 1747

Landdros en Heemraden van Swellendam (1/STB)

1/SWM 12/18

1/SWM 12/90 p. 167

SWM QTS T721, T722 18.11.1836

Lieutenant Governor (LG)

LG 231 Letters Received from Civil Commissioners, Grahamstown and Albany, 1838

Ontvanger van Landinkomste (RLR) Receiver of Land Revenue. Inventory No. 1/4/1

RLR 1687-1712 Oude Wildschutte Boek.

RLR 1751 Folio 153, bl. 246 [ou bl. 417]

RLR 9/2: Folio 183, bl 330 [ou bl 389]

RLR 10/1

RLR 11/2

RLR 12/1

RLR 13

RLR 15/1 Folio 59 bl.79 [ou bl. 137]

RLR 36/1 Folio 2, bl. 2 [ou bl. 5]).

Vendusierolle, 1827**Verbatim kopië VC Verbatim copies (VC)**

VC 12

VC 12 p. 701, p. 708

VC 12 p. 701, 708

VC 39 Monsterrolle, 1657-1699

VC Verbatim Copies Nr. 2 1673

Weeskamer MOOC

MOOC 6/141 Testament Coenraad Jansz Visser en Catharina van der Zee

MOOC 6/9/10 2109 Johannes Jacobus Spies (Sterfkennis)

MOOC 6/9/22 4590 Johan Diederik Spies (Sterfkennis)

MOOC 7/1/3 37 Van der Zee, Catarina wife of Coenraad Jansz Visser will

MOOC 7/1/32 49 Gerrit Jans Visser 1715 (KAB MOOC_13/1/1_57_1)

MOOC 7/1/65 29 SPIES, Johannes Jacobus will. De Jager, Susanna Maria, wife of Johannes Jacobus Spies will.

MOOC 7/1/140 63 Johannes Jacobus Spies (Testament)

MOOC 13/1/1 Boedelrekeninge 1709-1722

MOOC 13/1/7 46. Boedelrekening Van Emmenes, Cornelia 31 Aug 1770 KAB

MOOC_13/1/7_46_1

Beskikbaar op webwerf *eGGSa.org* Documents > Documents Cape Town Archives Repository > Death Notices, Estate Files > Wills and other documents > E vanne > EMMENES, VAN, Cornelia

http://www.eggsa.org/documents/main.php?g2_itemId=17186

Quitrent Registers QRR

QRR 95 bl. 520 Johannes Hermanus Spies Joh. Jac. son

National Archives, Kew Gardens, Londen

WO 108/368 List of Boer prisoners of war: nos 1-32561

<http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C1193258>

NG Kerk-argief en FamilySearch (NG Kerk)

Nederduitse Gereformeerde Kerk

Kaapprovinsie Kerkargiefgebou Noordwal-Wes 1, Stellenbosch

Gemeenteboeke, G

G1 Cabo de Goede Hoop: Doop- en lidmaatregister voor 1695

G1 1/1 Kaapstad doopregister, 1665-1695: 1673. **Catharin** (Een dochter van Evert Cornelisse en Maria) 2 Julie 1673 Cape Town Baptisms 1693 op webwerf *eGGSa.org*. Church Registers Cape Town > Cape Town Baptisms 1665-1695 > Cape Town Baptisms 1673. <http://www.eggsa.org/sarecords/index.php>

G1 1/1 Kaapstad doopregister, 1665-1695: 1685. **Joanna** (Calo, de vader Andries houtsager in't bosch Marritie van de Caep) 19 Aug 1685 Cape Town Baptisms 1685 op webwerf *eGGSa.org*. Church Registers Cape Town > Cape Town Baptisms 1665-1695 > Cape Town Baptisms 1693. <http://www.eggsa.org/sarecords/index.php>

G1 1/1 Kaapstad doopregister, 1665-1695: 1693a. **Trijntie** 29 Nov 1693 (Pijter Hijlkes, de moeder Maria Pieters) Cape Town Baptisms 1693 op webwerf *eGGSa.org*. Church Registers Cape Town > Cape Town Baptisms 1665-1695 > Cape Town Baptisms 1693. <http://www.eggsa.org/sarecords/index.php>

G1 1/1 Kaapstad doopregister, 1665-1695: 1693b. **Isaac van Bengalen, Catharina van Bengalen, Willemina van Mauritius, Catrina van Mauritius, Maria Elisab[...] van de Caep** 8 Feb 1693. Cape Town Baptisms 1693 op webwerf *eGGSa.org*. Church Registers Cape Town > Cape Town Baptisms 1665-1695 > Cape Town Baptisms 1693. <http://www.eggsa.org/sarecords/index.php>

G1 Kaapstad: Doop- en lidmaatregister vanaf 1695

G1 8/1 Kaapstad doopregister, 1695-1712: 8. **Dirck Nieman** 27 Okt 1697 FamilySearch beeld 6 van 84. <https://www.familysearch.org/search/ark:/61903/1:1:VRL9-ZGL>

G1 8/1 Kaapstad doopregister, 1695-1712: 48 (alternatief 80) **Apollonia**. 29 Jul 1703.

FamilySearch beeld 48 van 84. <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRL9-D17>

G1/8/1 Kaapstad doopregister, 1695-1712: 49 (alternatief 83). **Maria Van Bengale**. 27 Des 1705. FamilySearch beeld 49 van 84. <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRL9-D1S>

G1 8/1 Kaapstad doopregister, “Slaven kinderen” 1696-1712: 46 (alternatief 76). **Kind van Tamar en Baas Jan** 6 Sep 1699 FamilySearch beeld 46 van 84. <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRL9-W5H>

G1 8/1 Kaapstad doopregister, 1695-1712: 49: (alternatief 83). **Catryn Van Bengale**. 27 Des 1705. FamilySearch beeld 49 van 84. <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRL9-D17>

G1 8/1 Kaapstad lidmaatregister, 1695-1712: 114 (alternatief 83). **Adam Tas**. 20 Des 1697.(Heeft zijn behoorlike attestaten vertoont) FamilySearch beeld 67 van 84 <https://www.familysearch.org/search/ark:/61903/1:1:VRL9-DC7>

G1 8/2 Kaapstad doopregister, 1713-1741: 134. **Hendrik le Sūeūr**. 28 Aug 1740. FamilySearch beeld 76 van 109. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DZN4-W16?i=75&cc=1478678>

G1 8/3 Kaapstad doopregister, 1743-1756: 10. **Christina, Diderik, Fredrik**. FamilySearch beeld 6 van 80. 21 Feb 1745 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DZN4-W8V>

G1 8/3 Kaapstad doopregister, 1743-1756: 14. **Elizabeth** 12 Des 1745. FamilySearch beeld 8 van 80. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRLS-852>

G1 8/3 Kaapstad doopregister, 1743-1756: 15. **Maria, Klaes van de Caab, Pieter van de Caab** 19 Des 1745. FamilySearch beeld 8 van 80. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DZN4-W65?i=7&cc=1478678>

G1 8/3 Kaapstad doopregister, 1743-1756: 64 **Johanna Elizabeth Coers**. 1 Nov 1750. FamilySearch beeld 37 van 80. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DZN4-WQV?i=36&cc=1478678>

G1 8/3 Kaapstad doopregister, 1743-1756: 93. **Christina Magdalena Coertse** 30 Sep 1753. FamilySearch beeld 54 van 80. <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRL9-BWT>

- G1 8/4 Kaapstad doopregister, 1757-1779: 62. **Arnoldus Vosloo**. 27 Feb 1763. FamilySearch beeld 34 van 145. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRLS-RB9>
- G1 8/4 Kaapstad doopregister, 1757-1779: 64. **Johannes Hermanus van Eeden**. 10 Apr 1763. FamilySearch beeld 35 van 145. <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DZN4-WHS?i=328&cc=1478678>
- G1 8/4 Kaapstad doopregister, 1757-1779: 90. **Anna Elisabeth van Eeden**. 24 Nov 1765. FamilySearch beeld 48 van 145. <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DZN4-WHS?i=328&cc=1478678>
- G1 8/4 Kaapstad doopregister, 1757-1779: 167. **Maria Elisabeth Vosloo**. 14 Feb 1773. FamilySearch beeld 90 van 145. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRL9-2QN>
- G1 8/7 Kaapstad doopregister, 1780-1794: 133. **Geertruyda Margaretha Van De Caap**. 08 Jan 1786. FamilySearch beeld 74 van 199. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DZN4-4SW?i=73&cc=1478678>
- G1 8/7 Kaapstad doopregister, 1780-1786: 173. **Willem Abraham Ventura** 29 Jan 1786. FamilySearch beeld 95 van 100. <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VFT9-N77>
<https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VFT9-N73>
- G1 8/6 Kaapstad doopregister, 1780-1794: 211. **Wilhelmina Susanna Otendaal**. 7 Des 1788. FamilySearch beeld 122 van 199. <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRL3-W8M>
- G1 8/7 Kaapstad doopregister, 1780-1794: 234. **Margaretha Maria Spies**. 25 Okt 1789. FamilySearch beeld 135 van 199. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DZN4-WYZ?i=134&cc=1478678>
- G1 8/9 Kaapstad doopregister, 1786-1795: 95. **Willemina Johanna Coenradus**. 4 Apr 1790. FamilySearch beeld 54 van 119. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-DRHS-MSK?i=53&cc=1478678>
- G1 8/9 Kaapstad doopregister, 1786-1795: 189. **Philip Jacobus Spies**. 8 Sep 1794. FamilySearch beeld 109 van 119. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-DRH9-1YN?i=108&cc=1478678>

G1 8/10 Kaapstad doopregister, 1795-1814: 26. **Diederik Johannes Spies**. 28 Aug 1796.

FamilySearch beeld 15 van 319. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-DRH9-1R2?i=15&cc=1478678>

G1 Kaapstad: Huweliksregister

G1 4/1: Kaapstad huweliksregister 1665-1695 **Henrick Barentze en Jannetje Geraardts**: 17

Julie 1672 op webwerf *eGGSa.org*. South African Records Transcribed > Church Registers Cape Town > Cape Town Marriages 1665-1695 > Cape Town Marriages 1672. <http://www.eggsa.org/sarecords/index.php>

G1 4/1: Kaapstad huweliksregister 1665-1695: 1679. **Diederick Potter en Zacharia Visser**

29 October 1679 op webwerf *eGGSa.org*. South African Records Transcribed > Church Registers Cape Town > Cape Town Marriages 1665-1695
<http://www.eggsa.org/sarecords/index.php>

G1 13/1: Kaapstad huweliksregister 1713-1742: 1727. **Anthonij Visser en Anna Maria**

Broens: 19 Januarie 1727 op webwerf *eGGSa.org*. South African Records Transcribed Church Registers Cape Town > Cape Town Marriages 1713-1742 > Cape Town Marriages 1727 <http://www.eggsa.org/sarecords/index.php>

G1 Kerkraadsnotules

G1 1/29 Kaapstad Kerkraadsnotules 1843-1882 (Verskeie tussen 1848 en 1850).

G2 Stellenbosch: Doopregister

G2 4/1 Stellenbosch doopregister en huwelik 1688-1732: 89. **Anna Beukes**. 20 Aug 1719.

FamilySearch beeld 73 van 143 <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRLQ-5YG>

G2 4/1 Stellenbosch doopregister 1688-1732: 102. **Catharina (van Immenes)**. 7 Feb 1723.

FamilySearch beeld 85 van 143 <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRLS-RXM>
<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRLS-RXM>

G2 4/1 Stellenbosch doopregister 1688-1732: 104. **Adam Schreuder**. 14 Okt 1723.

FamilySearch beeld 87 van 143 <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRLS-RNM>

G2 4/1 Stellenbosch doopregister 1688-1732: 110. **Margrita Schreuder** 16 Sep 1725.

FamilySearch beeld 93 van 143 <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRL3-7NR>

- G2 4/1 Stellenbosch doopregister 1688-1732: 125. **Kornelis Evert Schreuder** 27 Jun 1728.
FamilySearch beeld 102 van 143 <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRL3-5XW>
- G2 4/2 Stellenbosch doopregister 1732-1786: 30. **Garrardus Beukes**. 19 Mar 1741.
FamilySearch beeld 29 of 247 <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRLS-TGV>
- G2 4/2 Stellenbosch doopregister 1732-1786: 30. **Gerrardus Beukes**. 19 Mrt 1741
FamilySearch beeld 30 of 247 <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRL3-JXW>
- G2 4/2 Stellenbosch doopregister 1732-1786: 34. **Willemina Coerte**. 25 Feb 1742.
FamilySearch beeld 34 of 247 <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRLS-BL6>
- G2 4/2 Stellenbosch doopregister 1732-1786: 39. **Johannes Hendrik Beukes**. 26 Mei 1743
FamilySearch beeld 39 of 247 <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRL3-JXW>
- G2 4/2 Stellenbosch doopregister 1732-1786: 44. **Gerrit Beukes**. 18 Okt 1744 FamilySearch
beeld 43 of 247 <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRLS-1M3>
- G2 4/2 Stellenbosch doopregister 1733-1788: 34. **Willemina Coers**. 25 Feb 1742
FamilySearch beeld 21 van 138 <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-61TS-XMV?mode=g&cc=1392488>
- G2 4/2 Stellenbosch doopregister 1733-1788: 42a. **Hermannus Conradi Coers**. 3 Mei 1744
FamilySearch beeld 25 van 138 <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-61TS-X4Y?i=24&cc=1392488>
- G2 4/2 Stellenbosch doopregister 1733-1788: 42b. **Johannes Hermannus Coers**. 12 Junie
1746 FamilySearch beeld 25 van 138
<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-61TS-XGR?i=24&cc=1392488>
- G2 4/2 Stellenbosch doopregister 1733-1788: 73. **Cristina Magdalena** 30 Sep 1753
FamilySearch beeld 38 van 138 (Vervolg van de gedoopte kinderen in andere Kerken
togh Behorende onder Stellingbosch <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-61TS-X8C?mode=g&cc=1392488>
<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRLQ-VZW>
- G2 4/2 Stellenbosch doopregister 1733-1788: 84. **Apolona Catrina** 9 Mei 1756
FamilySearch beeld 84 van 247 <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRL3-M5B>

G2 4/3 Stellenbosch doopregister 1788-1815: 47. **Johannes Hermanus Spies**. 4 Nov 1792
FamilySearch beeld 26 van 241 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DRV2-P2?i=25&cc=1478678>

[\(G2 Stellenbosch doopregister 1788-1815: 47\).](#)

G2 4/3 Stellenbosch doopregister 1788-1815: 100. **Lodewyk Petrus Spies**. 12 Okt 1796
FamilySearch beeld 53 van 241. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DRVF-YD?i=52&cc=1478678>

G2 4/3 [Stellenbosch doopregister 1788-1815: 100\)](#)

G2 Stellenbosch: Doop- en huweliksregister

G2 4/1 Stellenbosch huweliksregister 1700-1788: 90. **Jan Nieman en Anna Margrita Putters**. 25 Jan 1696. FamilySearch beeld 73 of 143
<https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VRLQ-5BF>

G2 Stellenbosch: Huweliksregister

G2 7/1 Stellenbosch huweliksregister, 1700-1788: 3. **Jan Beuhos en Minke Grott** 29 Aug 1705. FamilySearch beeld 3 van 39. <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VFTM-RQF>

G2 7/1 Stellenbosch huweliksregister, 1700-1788: 11. **Wijnant Wijnantse Besuydenhout en Minke Grott** 19 Des 1717. FamilySearch beeld 5 van 39.
<https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VFTM-RQF>

G2 7/1 Stellenbosch huweliksregister, 1700-1788: 13. **Hendrik Schreuder en Jacomina Visser**, 12 Jul 1722. FamilySearch beeld 6 van 39.
<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:VFTM-54K>

G2 7/1 Stellenbosch huweliksregister, 1700-1788: 15. **Andries Schutte en Hester Van Der Heijn** 13 May 1725. FamilySearch beeld 9 van 39.
<https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VFTM-PMJ>

G2 7/1 Stellenbosch huweliksregister 1700-1788: 26. **Johannes Beukes en Catharina Schenk**. 30 Okt 1740. FamilySearch beeld 16 van 39
<https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VFTM-RHL>

G2 7/1 Stellenbosch huweliksregister, 1700-1788: 28. **Hermannus Coertne en Anna Beukes**. 20 Sep 1741. FamilySearch beeld 17 van 39.

<https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VFTM-RC8>

G2 7/1 Stellenbosch huweliksregister, 1700-1788: 29. **Hendrik Beukes en Catherina Duplessis** 11 Nov 1742. FamilySearch beeld 18 van 39.

<https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VFTM-T27>

G2 7/1 Stellenbosch huweliksregister, 1700-1788: 38. **Johannes Spies en Anna Puijkes** 06 Apr 1755. FamilySearch beeld 22 van 39.

<https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VFTM-RVL>

G2 7/1 Stellenbosch huweliksregister, 1700-1788: 43. **Philip Pieter Spies en Johanna Catharina Niemand** 18 Jan 1761. FamilySearch beeld 25 van 39.

<https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VFTM-BR7>

G2 7/1 Stellenbosch huweliksregister, 1700-1788: 44. **Jan van Eeden en Willemina Coers** 3 Okt 1762. FamilySearch beeld 25 van 39.

<https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VFTM-BRY>

G4 Tulbagh: doopregister (FamilySearch beeld 625 van 794.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSVD-5SWJ-B?i=624>)

G4 7/7 Tulbagh doopregister 1791-1811: g.d. nr. 87. **Barend Christoffel Spies** = 25 Sep 1791 FamilySearch beeld 631 van 794.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSVD-5S4S-Z>

G4 7/7 Tulbagh doopregister 1791-1811: 284 nr. 87. **Barend Christoffel Spies** = 25 Sep 1791 FamilySearch beeld 389 van 779.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSV8-WBC4?i=388>

G4 7/7 Tulbagh doopregister 1791-1811: g.d. nr. 21. **Johannes Ulrich Spies** = 18 Mrt 1798 FamilySearch beeld 676 van 794.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSVD-5SWH-P?i=675>

G4 7/7 Tulbagh doopregister 1791-1811: 354 nr.21). **Johannes Ulrich Spies** = 18 Mrt 1798 FamilySearch beeld 428 van 779.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSV8-WBQ3?cat=993682>

G4 Tulbagh: Doderegister

G4 11/1 Doderegister Tulbagh 1768: g.d. nr.2). Johannes Ulrich Spies “aan Grootvadersbosch & voor een kint”

G7 Swellendam: Doopregister (FamilySearch beeld 136 van 780.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSK6-CSBJ-Z?i=135> en FamilySearch beeld 400 van 780 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSK6-CS1X-J?i=399>)

G7 4/1 Swellendam doopregister 1798-1807: 21 nr. 71. **Barend Jacobus Spies**. 14 Okt 1798. FamilySearch beeld 151 van 780.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSK6-CSBK-B?i=150>

G7 4/1 Swellendam doopregister 1798-1807: 54 nr. 187. **Francois Nicolaas Gerhardus Spies**. 4 Aug 1799. FamilySearch beeld 173 van 780.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSK6-CSBJ-G>

G7 4/1 Swellendam doopregister 1798-1807: 132. **Aplona Hermina Spies** 14 Des 1800. FamilySearch beeld 218 van 780.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSK6-CSB8-T>

G7 4/1 Swellendam doopregister 1798-1807: 133. **Andreas Theodorus Spies** 14 Des 1800. FamilySearch beeld 218 van 780.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSK6-CSB8-T>

G7 4/1 Swellendam doopregister 1798-1807: 428. **Arnoldus Jacobus Spies** 5 Okt 1806. FamilySearch beeld 376 van 780.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSK6-CS1N-L>

G7 4/2 Swellendam doopregister 1807-1817: 80. **Andries Pieter Spies** 11 Des 1808. FamilySearch beeld 448 van 780.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSK6-CS16-N>

G7 4/2 Swellendam doopregister 1807-1817: 278. **Abram Geerhardus** 30 Mrt 1812. FamilySearch beeld 557 van 780.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSK6-CS16-S>

Kaarte

Driehoeksmetingkantoor. (1957, herdruk 1968). Suid-Afrika 1:250,000 Topo-kadastrale vel 2730 Vryheid. Staatsdrukker, Pretoria. **Goede Hoop**. 27°44'41.0"S 30°32'27.0"E (-27.744611, 30.536462)

Driehoeksmetingkantoor. (1958, herdruk 1971). *Suid-Afrika 1:250,000 Topo-kadastrale vel 2828 Harrismith*. Staatsdrukker, Pretoria. **Rietkuil**. 28°29'28.4"S 29°53'30.0"E (-28.448218, 29.911737)

Driehoeksmetingkantoor. (1959, herdruk 1966). *Suid-Afrika 1:250,000 Topo-kadastrale vel 3024 Colesberg*. Staatsdrukker, Pretoria. **Nooitgedacht**. 30°49'23.4"S 25°36'00.5"E (-30.828248, 25.600910)

Driehoeksmetingkantoor. (1961, herdruk 1966). *Suid-Afrika 1:250,000 Topo-kadastrale vel 3022 Britstown*. Staatsdrukker, Pretoria. **Spreeuwefontein**. 30°30'25.0"S 23°47'23.0"E (30.506927, 23.789782)

Opmetings en kartering. (1985 3de uitg.). *Suid-Afrika 1:250 000 vel 3320 Ladismith*. Staatsdrukker, Pretoria. **Assegaibosch**. 33°45'5.0"S 21°33'20.0"E (-33.727777, 21.560182)

Opmetings en kartering. (1985 3de uitg.). Suid-Afrika 1:250 000 vel 3320 Ladismith. Staatsdrukker, Pretoria. **Oudebosch**. 33°58'55.2"S 21°06'48.5"E (-33.969908, 21.000495)

Opmetings en kartering. (1985 3de uitg.). Suid-Afrika 1:250 000 vel 3320 Ladismith. Staatsdrukker, Pretoria. **Welgevonden**. 33°54'34.0"S 21°31'19.0"E 33°45'5.0"S 21°33'20.0"E (-33.909369, 21.521966)

Opmetings en kartering. (1986 2de uitg.). *Suid-Afrika 1:50 000 vel 2826CB Brandfort*. Staatsdrukker, Pretoria. **Aardoorns**. 28°39'23.8"S 26°22'55.3"E (-28.656603, 26.382021)

Opmetings en kartering. (1986 2de uitg.). *Suid-Afrika 1:50 000 vel 2826CB Brandfort*. Staatsdrukker, Pretoria. **Keerom**. 28°42'41.0"S 26°27'22.0"E (-28.714178, 26.456198)

Manuskripte

Spies, JJ. 1997. Manuskripversameling E. Wood. Hofmeyrstaat 32, Welgemoed. 7530

e-posboodskappe

Els, Charlie. (2016, Jan 28). Catharina du Plessis. Boodskap gestuur na
<http://archiver.rootsweb.ancestry.com/th/read/BUITENPOSTEN/2016-01/1454000084>

Kompakskywe

Claasen, J. P. (1977). *Die sieketroosters in Suid-Afrika, 1652-1866*. Pretoria: N. G. Kerkboekhandel. [Kompakskyf]. Melbourne: CDbooks-r-us.

GGSA. (2004). *Indian Passenger Lists*. [Kompakskyf]. Genealogiese Genootskap van Suid-Afrika.

GGSA. (2017). *Kieserslys*. [Kompakskyf]. Genealogiese Genootskap van Suid-Afrika. The GSSA 1984 Voter's Roll Project. GGSA.

GGSA. (1995 -2016). Cemetery Recordings. V 14. [Kompakskyf].

Heese, H. (1979). Opgaafrolle 1979

Opgaafrol, J 195, 196, 197, 198

Opgaafrol, J 200

Malan, O & L Newcomb. (2004). *Palmkronieke 1. Annale van die N. G. Moedergemeente Stellenbosch. G2 4/1 Doopregister 1688-1732*. [Kompakskyf]. Stellenbosch: Die Genootskap vir die Kerkversameling.

Pretorius, C. (2009). (3de uitg.). *Die Boshoff familie in Suid Afrika*. [Kompakskyf]. Melbourne: CDbooks-r-us.

SAF. (2015). GISA. (2015). *Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23*. Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika.

SAF (2015).). *Suid-Afrikaanse Familieregister*

SAF 1. GISA. (2015). *Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23*. Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 1 A 1a

SAF 2. GISA. (2015). *Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23*. Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 2 Ba-Bei 1a

- SAF 3. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23. Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 3 Bek-Bop 1a
- SAF 4. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23. Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 4 Bor-Brin 1a
- SAF 5. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23. Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 5 Bris-By 1a
- SAF 6. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23. Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 6 Ca-Coert 1a
- SAF 7. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23. Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 7 Coet-Cy 1a
- SAF 8. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23. Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 8 D 1a
- SAF 9. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23. Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 9 E 1a
- SAF 10. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23. Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 10 Fa-Fouc 1a
- SAF 11. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23. Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 11 Foug-Fy 1a
- SAF 12. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23. Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 12 Ga-Gren 1a
- SAF 13. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23. Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 13 Gres-Gy 1a
- SAF 14. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23. Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 14 Ha-Hed 1a
- SAF 15. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23. Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 15 Hee-Hey 1a
- SAF 16. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23. Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 16 Hib-L 1a

- SAF 17. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23.
Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 17 Ja-Jord 1a
- SAF 18. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23.
Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 18 Jorg-Ju 1a
- SAF 19 GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23. Stellenbosch:
Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 19 Ka-Koch 1a
- SAF 20. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23.
Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 20 Kock-Ky 1a
- SAF 21. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23.
Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 21 La-Lidd 1a
- SAF 22. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23.
Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 22 Lieb-Lot 1a
- SAF 23. GISA. (2015). Suid-Afrikaanse Familieregisters. Kombo vol 1 – vol 23.
Stellenbosch: Genealogiese Instituut van Suid-Afrika. SAF CD 23 Loub-Ly 1a

Mikrofilms (#VOC 14200)

't Schip de Ketel 1744/45. (1992). 14200 Ketel: Grootboek Nummer Toegang: 1.04.02. *De archieven van de Verenigde Oostindische Compagnie, 1602 – 1795*. Den Haag: Nationaal Archief.

Aanlyn-Databasisse

bbcd: British Concentration Camps off the South African War 1900-1902 <https://www2.lib.uct.ac.za/mss/bccd/>
<https://www2.lib.uct.ac.za/mss/bccd/>

DAS: Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries
<http://resources.huygens.knaw.nl/das>

DAS: Adrichem 7121.5. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/98014>

- DAS: **Amsterdam**, 0001.1. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/91055>
- DAS: **Batavier**, 4672.2. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/95710>
- DAS: **De drie papegaaien**, 3569.1. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/94631>
- DAS: **Dordrecht**, 0884.3. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/92001>
- DAS: **Eiland Mauritius**, 5747.2. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/96656>
- DAS: **Enkhuisen**, 7069.1. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/97900>
- DAS: **Europa**, 1240.1. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/92323>
- DAS: **Gasperdam**, 6911.5. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/97742>
- DAS: **Gouda**, 2413.1. (g.d.) <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/93461>
- DAS: **Hazewind**, 0585.1. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/91702>
- DAS: **Henriette Louise**, 0778.7. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/91895>
- DAS: **Herstelder**, 3256.1. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/94294>
- DAS: **Herstelder**, 3552.3. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/94614>
- DAS: **Jonge Thomas**, 4152.4. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/95203>
- DAS: **Ketel**, 3304.7. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/94342>
- DAS: **Knappenhof**, 3297.6 <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/94335>
- DAS: **Koning David**, 0770.2. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/91887>
- DAS: **Lakenman**, 2475.2. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/93523>
- DAS: **Makassar**, 1408.3. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/92468>
- DAS: **Mijnden**, 2688.8. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/93770>
- DAS: **Nieuw Vijvervreugd**, 3299.1.
<http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/94337>
- DAS: **Nieuwland**, 3299.1. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/94089>
- DAS: **Nijenborg**, 3864.2. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/94915>
- DAS: **Noord Nieuwland**, 3512.1. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/94574>
- DAS: **Overnes**, 3553.4 <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/94615>

DAS: **Roemerswaal**, 0477.1. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/91515>

DAS: **Rooswijk**, 7277.1. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/98170>

DAS: **Rotterdam**, 2494.3. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/93542>

DAS: **Rozenburg**, 3702.6. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/94391>

DAS: **Schotse Lorrendraaier**, 2492.1.

<http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/93540>

DAS: **Sion**, 1576.2. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/92636>

DAS: **Standvastigheid**, 2495.6. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/93543>

DAS: **Standvastigheid**, 8328 2. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/99111>

DAS: **Texelstroom**, 8319.2. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/99102>

DAS: **Tulp**, 0785.1. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/91902>

DAS: **Vertrouwen**, 8401.1. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/99184>

DAS: **Zeelandia**, 3421.2. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/94494>

DAS: **Zeelandia**, 7252.1. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/98145>

DAS: **Zoetigheid**, 2485.2. <http://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/93533>

dbnl De Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL) <https://www.dbnl.org/>

Van Gelder, R. (1997). *Het Oost-Indisch avontuur; Duitsers in dienst van de VOC (1600-1800)*. Nijmegen: SUN. http://www.dbnl.org/tekst/geld028oost01_01/index.php

EB Encyclopædia Britannica, Inc. Corporate Site. (2019)

Boston Tea Party. Dec 9, 2018 <https://www.britannica.com/event/Boston-Tea-Party>

Battles of Lexington and Concord. <https://www.britannica.com/event/Battles-of-Lexington-and-Concord>

Destatis. Statistisches Bundesamt

Quartalsausgaben 31.03.2015. Op webwerf *DeStatis* Statistisches Bundesamt. Zahlen & Fakten > Länder & Regionen > Regionales > Gemeindeverzeichnis > klik op “administrativen” Erscheinungsweise vierteljährlich (Quartalsausgabe) klik op “archiv” Quartalsausgaben klik op 31.03.2015.

<https://www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/LaenderRegionen/Regionales/Gemeindeverzeichnis/Administrativ/Archiv/GVAuszugQ/AuszugGV1QAktuell.html>

Zensus 2011. Op webwerf *DeStatis* Statistisches Bundesamt. Zahlen & Fakten > Länder & Regionen > Regionales > klik op “Gemeinden in Deutschland nach Bevölkerung am 31.12.2011 auf Grundlage des Zensus 2011 und früherer Zählungen”

<https://www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/LaenderRegionen/Regionales/Regionaldaten.html>

<https://www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/LaenderRegionen/Regionales/Regionaldaten.html>

Zensus 2011. Statistische Ämter des Bundes und der Länder (2014). Bevölkerung nach Geschlecht, Alter, Staatsangehörigkeit, Familienstand und Religionszugehörigkeit. Bad Ems, Rheinland-Pfalz: Statistische Ämter des Bundes und der Länder.

https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Bevoelkerung/Zensus/ZensusBuLa5121101119004.pdf?__blob=publicationFile

FamilySearch Burgerlike sterftes

Civil registration (births, baptisms, marriages), Graaff-Reinet (Cape Province), 1805-1900.

South Africa, Cape Province, Civil Deaths, 1895-1972, 1929, Knysna 167. **Mintoors Spies**. 16 Jul 1929. FamilySearch beeld 182 van 328.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-G5N9-9L8P?i=181&wc=Q81G-X3X%3A139967501%2C141310601&cc=1779109>

FamilySearch

Death notices 1904-1976. (2018). *FamilySearch*.

(<https://familysearch.org/search/collection/1838530>)

FamilySearch Duitsland

FamilySearch Deutschland Geburten und Taufen, 1558-1898, Johannes Wilhelm Huerther

Deutschland Geburten und Taufen, 1558-1898, **Johannes Wilhelm Huerther**. Family history library mikrofilm 187194. <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:N8RT-3SM>
<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:N8RT-3SM>

Forebears

Forebears. (2012-2016). <http://www.forebears.co.uk/surnames>

Public Profiler. (2010). <http://worldnames.publicprofiler.org/>

GGSA Genealogiese Genootskap van Suid-Afrika

GGSA. Begrafnisbriewe. (2010, 25 Nov). Geraadpleeg op 24 Julie 2018 van
<http://www.genza.org.za/biblio/main.php>

GGSA. *Die Familia* <http://www.genza.org.za/index.php/en>

GGSA. Genealogical Society of South Africa. (s.j.). Familia. Geraadpleeg 15 Augustus 2009 van <http://www.gensa.info/en/node/1>

GGSA Google Earth Begraafplaas Inisiatief. (g.d.). Geraadpleeg op 24 Julie 2018 van
<http://www.genza.org.za/index.php/af/projekte/google-earth-cemetery-initiative>

GGSA. Kerkfoto's. (2011, 20 Jul). Geraadpleeg op 24 Julie 2018 van
http://www.genza.org.za/bonus/main.php?g2_itemId=12

GGSA. Welkom in ons midde. (2016-2018). Geraadpleeg op 29 Desember Julie 2018 van
<http://www.genza.org.za/index.php/af/ggsa-google-earth-begraafplaas-inisiatief81610/126-gssamain/intro-page>

GGSA eGGSA-tak van die Genealogiese Genootskap van Suid-Afrika

eGGSA Family Bibles. (2007, 15 Nov) Geraadpleeg op 24 Julie 2018 van
http://www.eggza.org/documents/main.php?g2_itemId=383991

eGGSa Gravestones in South Africa. (2006, 28 Jan). Geraadpleeg op 24 Julie 2018 van
http://www.graves-at-eggsa.org/main.php?g2_itemId=43

Google Maps

Google Maps: **Aardoorns**. 28°39'23.8"S 26°22'55.3"E (-28.656603, 26.382021)

Google Maps: **Assegaibosch**. 33°45'5.0"S 21°33'20.0"E (-33.727777, 21.560182)

Google Maps: **Breerivier**. 34°04'15"S 20°23'24"E

Google Maps: **Goede Hoop**. 27°44'41.0"S 30°32'27.0"E (-27.744611, 30.536462)

Google Maps: **Grierbrug**. 34°04'15"S 20°23'24"E

Google Maps: **Harpstedt**. 52°54'33"N 8° 35' 23"E

Google Maps: **Keerom**. 28°42'41.0"S 26°27'22.0"E (-28.714178, 26.456198)

Google Maps: **Nooitgedacht**. 30°49'23.4"S 25°36'00.5"E (-30.828248, 25.600910)

Google Maps: **Oudebosch**. 33°58'55.2"S 21°06'48.5"E (-33.969908, 21.000495)

Google Maps: **Rietkuil**. 28°29'28.4"S 29°53'30.0"E (-28.448218, 29.911737)

Google Maps: **Schürenberg**. 51°35'57.1"N 8°39'15.9"E

Google Maps: **Spreeuwefontein**. 30°30'25.0"S 23°47'23.0"E (30.506927, 23.789782)

Google Maps: **Welgevonden**. 33°54'34.0"S 21°31'19.0"E (-33.909369, 21.521966)

Historische woordenboeken

WNT. Historische woordenboeken van het Nederlands Taal. Op webwerf *De Geïntegreerde Taal-Bank*. Historische woordenboeken op internet <http://gtb.inl.nl/>

Kaarte Mapcarta <https://mapcarta.com/>

Mapcarta (g.d.). [Rooipoort]. Afgelaai 27 Februarie 2017. Op Mapcarta.
<http://mapcarta.com/14264718>

Litnet <https://www.litnet.co.za/>

Terblanche, E. (2014-08-21). Gerhard J Beukes (1913–1998). Op webwerf *Litnet*. Tuis.

Boeke en skrywers. <http://www.litnet.co.za/gerhard-j-beukes-19131998/>

Meertens-Instituut

Meertens-Instituut. (g.d.). *De oude Nederlandse maten en gewichten*.

<http://www.meertens.knaw.nl/mgw/>

Meyers Gazetteer

Search the Meyers Gazetteer (g.d.). <https://www.meyersgaz.org/>

Meyers (g.d.). *Meyers Orts- und Verkehrs-Lexikon des Deutschen Reichs*. [Meyers Geographical & Commercial Gazetteer of the German Empire with Researcher's Guide & Translations of the Introduction, Instructions for the Use of the Gazetteer, & Abbreviations] (Deel 1). Baltimore, MD: Genealogical Publishing. Geraadpleeg 2015-06-28 https://books.google.co.za/books?id=FxLc5r5KQNkC&source=gbp_navlinks_s
<http://www.meyersgaz.org/>

NAAIRS: National Automated Archival Information Retrieval System

Bureau of Heraldry, Instructions to Applicants2.

<http://www.national.archives.gov.za/Instructions%20to%20Applicants2.pdf>

Heraldiekwet. (1962) No. 18 van 1962. Heraldiekwet No. 18 of 1962

<http://www.national.archives.gov.za/HERALDRY%20ACT.pdf>

Heraldiekwet. (1969). No. 54 van 1969: Heraldiekwysigingswet, 1969.

<https://www.gov.za/sites/default/files/Act%2054%20of%201969.pdf>

Heraldiekwet. (1980). No. 63 van 1980: Heraldiekwysigingswet, 1980.

<https://www.gov.za/sites/www.gov.za/files/Act%2063%20of%201980.pdf>

Heraldiekwet. (1982). No. 22 van 1982: Heraldiekwysigingswet, 1982.

<https://www.gov.za/sites/www.gov.za/files/Act%2022%20of%201982.pdf>

Buro vir Heraldiek Bureau of Heraldry General information and instructions to applicants

HER Wapen/Arms: 3526 JAL **Bossert** (1872-1964) Familiebond/Family

<http://www.national.archsrch.gov.za/sm300cv/smws/sm30ddf0?20181231071921E1060D69&DN=00000001>

HER Wapen/Arms: 650 **Bossert**, Robert Thomas Stuart

<http://www.national.archsrch.gov.za/sm300cv/smws/sm30ddf0?20181231072130E1060D69&DN=00000002>

HER Wapen/Arms: 665 **Burden**-Familiebond

<http://www.national.archsrch.gov.za/sm300cv/smws/sm300dl>

HER Wapen/Arms: 1116 **Conradie**, Barend Jacobus

<http://www.national.archsrch.gov.za/sm300cv/smws/sm300dl>

HER Wapen/Arms: 1180 **Conradie** Familiebond/Family Association

<http://www.national.archsrch.gov.za/sm300cv/smws/sm300dl>

HER Wapen/Arms: 2204 **De Klerk**-Familiebond/Family League

<http://www.national.archsrch.gov.za/sm300cv/smws/sm300dl>

HER Wapen/Arms: 833 **De Klerk**, Helenius

<http://www.national.archsrch.gov.za/sm300cv/smws/sm300dl>

HER Wapen/Arms: 3448 **De Villiers**, David

<http://www.national.archsrch.gov.za/sm300cv/smws/sm300dl>

HER Wapen/Arms: 2465 **Fourie**, Deon Francois Schonland

<http://www.national.archsrch.gov.za/sm300cv/smws/sm300dl>

HER Wapen/Arms: 3043 **Fourie**, Helen Rentia

<http://www.national.archsrch.gov.za/sm300cv/smws/sm300dl>

HER Wapen/Arms: 1620 **Lutz**-Familiebond

<http://www.national.archsrch.gov.za/sm300cv/smws/sm300dl>

HER Wapen/Arms: (Geen nommer). **Pretorius**-Familiebond

<http://www.national.archsrch.gov.za/sm300cv/smws/sm300dl>

HER Wapen/Arms: 2041 **Spies**-Bond

<http://www.national.archsrch.gov.za/sm300cv/smws/sm300dl>

National Automated Archival Information Retrieval System (NAAIRS)

<http://www.national.archives.gov.za/naairs.htm>

WorldCat Identities <https://www.worldcat.org/identities/>

Pember Reeves Mrs 1865-1953. (2019). Op Webwerf *OCLC Online Computer Library Center*; *OCLC WorldCat Identities*. <http://www.worldcat.org/identities/lccn-n88624499>

Oorlogsmuseum van die Boererepublieke

<http://www.wmbr.org.za/>

Oorlogsmuseum van die Boererepublieke. (2017). Moodie, Thomas. POW 3510.

<http://www.wmbr.org.za/view.asp?pg=research&pgsub=databases&head1=Search>

Oorlogsmuseum van die Boererepublieke. (2017). Moodie, James. POW 6983.

<http://www.wmbr.org.za/view.asp?pg=research&pgsub=databases&head1=Search>

Nationaal archief Den Haag <http://www.gahetna.nl/>

Meilink-Roelofsz, MAP. (Inventaris), R Raben & H Spijkerman (reds.). (1992b). *Nummer archiefinventaris: 1.04.02. Inventaris van het archief van de Verenigde OostIndische Compagnie (VOC), 1602-1795* (1811). Nationaal Archief.

http://www.gahetna.nl/collectie/archief/pdf/NL-HaNA_1.04.02.ead.pdf

Resources Huygens ING van KNAW (Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen)

<http://resources.huygens.knaw.nl/>

Resources. (g.d.) VOC-Glossarium. Verklaringen van termen, verzameld uit de Rijks

Geschiedkundige Publicatiën, die betrekking hebben op de Verenigde Oost-Indische Compagnie. <http://resources.huygens.knaw.nl/pdf/vocglossarium/VOCGlossarium.pdf>

Bruijn, J. R, Gaastra, F. S & Schöffner, I. (1987). Digitale Versie Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries.

<http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/das/#page=0&accessor=toc&view=homePane>

Tanap <http://www.tanap.net/>

TANAP. (g.d.). Towards a New Age of Partnership. Inventories Of The Orphan Chamber Of The Cape Of Good Hope, Cape Town Archives Repository, South Africa.

Transkripsie van argivale dokumente.

TANAP. (g.d.). Towards a New Age of Partnership. Resolutions of the Council of Policy of Cape of Good Hope. TANAP, Resolutions. Voorwerk.

http://www.tanap.net/content/activities/documents/resolutions_Cape_of_Good_Hope/landkaart.htm

Tanap Inventories <http://www.tanap.net/>

TANAP Inventories. <http://databases.tanap.net/mooc/>

TANAP MOOC 8/1.42: Didrik Putter 1699-05-13

TANAP MOOC 8/2.26: Catharina Uftings 1708-08-18

TANAP MOOC 8/3.15: Trijntje Theunisz: Gansevanger 1715-09-13

TANAP MOOC 8/3.21: Cornelis Botma (Jannetje Gerrits) 1716-04-08

TANAP MOOC 8/4.31: Jan Beukers 8 Meij 1722

TANAP MOOC 8/4.36: Steven Winterhoff

TANAP MOOC 8/4.36 1/2: Steeven Winterhoff

TANAP MOOC 8/5.90: Jan Grobbelaar 30 September 1735

TANAP MOOC 8/10.76: Joachim Nicolaus van Dessin 1761-09-23

TANAP MOOC 8/12.45a: Johannes Spies 1768-12-17

TANAP MOOC 8/14.58: Johanna Rogiers 1772-11-09

TANAP MOOC 8/17.39: Jan van Eeden (geen datum)

TANAP MOOC 8/17.69: Jacobus Lievenberg 1779-04-03

TANAP MOOC 8/18.2: Alexander Schuler 1781-12-08

TANAP MOOC 8/19.2: Elizabeth Andriese 1785-02-19

TANAP MOOC 8/20.14: Anna Elizabeth Reneke 1791-10-01

TANAP MOOC 8/22.46: George Christoffel Sonderman 1797-07-10

TANAP MOOC 8/44.2a: Geertuida Helena Coenradie 1823-01-22

TANAP MOOC 8/44.2b: Geertuida Helena Coenradie 1823-01-22

TANAP MOOC 8/50.58: Margaretha Johanna Kleijnhans 1790-01-28

TANAP MOOC 8/50.58b: Margaretha Johanna Kleijnhans 1790-01-28

TANAP MOOC 10/1.46: Catharina Ustings 1708-09-19

TANAP MOOC 10/1.74: Matthijs Greef 1712-11-01

TANAP MOOC 10/5.40: Conraad Jansz: Visser 1744-01-08

TANAP MOOC 10/5.66: Jan Nieman 1744-09-12

Tanap Resolutions <http://www.tanap.net/>

TANAP. (g.d.). Towards a New Age of Partnership. Resolutions of the Council of Policy of Cape of Good Hope, Cape Town Archives Repository, South Africa. Transkripsie van argivale dokumente <http://databases.tanap.net/cgh/>

TANAP Resolutions <http://databases.tanap.net/cgh/>

TANAP C. 002, pp. 75-77: 1659-12-03

TANAP C. 004, pp. 5-10: 1666-03-22.

TANAP C. 008, pp. 40-46: 1672-08-30. [1]

TANAP C. 008, pp. 107-109: 1673-07-11;

TANAP C. 009, pp. 9-12: 1674-12-13.

TANAP C. 009, pp. 98-104: 1676-08-18

TANAP C. 010, pp. 33-59: 1676-12-28 until 1677-01-01

TANAP C. 010, pp. 95-106: 1677-03-26 until 1677-04-01

TANAP C. 013, pp. 102-104: 1678-11-30.

TANAP C. 014, pp. 161-166: 1680-05-03

TANAP C. 014, pp. 207-210 en C. 15, pp. 2-35: 1681-02-15

TANAP C. 015, pp. 36-38: 1681-04-04.

- TANAP C. 021: pp. 47-54: 1691-10-19
- TANAP C. 022, pp. 78-80: 1696-02-14
- TANAP C. 026, pp. 41-44: 1707-12-31.
- TANAP C. 027, pp. 86-92: 1710-02-17
- TANAP C. 027, pp. 107-115: 1710-03-10
- TANAP C. 031, pp. 19-24: 1713-05-16.
- TANAP C. 032, pp. 94-96: 1714-07-31
- TANAP C. 039, pp. 39-46: 1716-09-08
- TANAP C. 043, pp. 58-62: 1717-09-21
- TANAP C. 044, pp. 36-41: 1717-12-14.
- TANAP C. 044, pp. 56-70: 1717-12-28
- TANAP C. 056, pp. 82: 1721-07-22
- TANAP C. 058, pp. 50-52: 1730-03-08
- TANAP C. 067, pp. 55-76: 1723-08-24
- TANAP C. 093, pp. 30-40: 1733-07-21
- TANAP C. 108, pp. 6-9: 1738-08-17
- TANAP C. 109, pp. 96-101: 1739-03-04
- TANAP C. 110, pp. 2-16: 1739-03-21
- TANAP C. 110, pp. 53-104: 1739-06-02.
- TANAP C. 114, pp. 4-26: 1740-03-29
- TANAP C. 115, pp. 122-128: 1740-12-13.
- TANAP C. 116, pp. 42-62: 1741-01-24
- TANAP C. 118, pp. 56-70: 1741-05-06.
- TANAP C. 121, pp. 77-96: 1743-01-22
- TANAP C. 121, pp. 422-435: 1743-11-12.
- TANAP C. 122, pp. 230-246: 1744-06-02.

- TANAP C. 123, pp. 94-138: 1745-03-23.
- TANAP C. 123, pp. 263-271: 1745-08-31.
- TANAP C. 126, pp. 256-264: 1748-06-25
- TANAP C. 126, pp. 292-308: 1748-09-03
- TANAP C. 131, pp. 36-60: 1753-01-9
- TANAP C. 132, pp. 51-64: 1754-01-10
- TANAP C. 132, pp. 90-99: 1754-01-29.
- TANAP C. 133, pp. 242-271: 1755-06-21
- TANAP C. 133, pp. 283-349: 1755-07-15
- TANAP C. 133, pp. 362-368: 1755-08-11
- TANAP C. 133, pp. 373-382: 1755-09-02
- TANAP C. 133, pp. 409-415: 1755-10-14
- TANAP C. 133, pp. 416-430: 1755-10-21
- TANAP C. 135, pp. 62-109: 1757-01-25
- TANAP C. 136, pp. 42-64: 1758-01-10
- TANAP C. 136, pp. 74-94 1758-01-31.
- TANAP C. 136, pp. 109-196. 1758-03-21
- TANAP C. 136, pp. 268-278: 1758-07-18
- TANAP C. 137, pp. 64-71, 1759-01-6
- TANAP C. 139, pp. 71-88: 1761-01-20
- TANAP C. 142, pp. 293-313: 1764-05-15
- TANAP C. 153, pp. 373-387. 1775-10-03
- TANAP C. 155, pp. 90-139. 1777-03-18
- TANAP C. 157, pp. 75-76: 1779-01-20
- TANAP C. 158, pp. 353-357: 1780-11-14
- TANAP C. 162, pp. 216-220. 1782-04-30

TANAP C. 163, pp. 213-239: 1782-11-12.

TANAP C. 163, pp. 307-319: 1782-12-24

TANAP C. 170, pp. 134-143: 1786-01-06.

TANAP C. 170, pp. 218-272: 1786-01-31.

TANAP C. 172, pp. 111-239: 1786-07-19.

TANAP C. 175, pp. 99-157. 1787-07-14

TANAP C. 189, pp. 144-275: 1790-09-15

TANAP C. 190, pp. 14-167 1790-10-12.

TANAP C. 191, pp. 260-347: 1791-02-15

TANAP C. 192, pp. 2-19: 1791-04-9

TANAP C. 200, pp. 242-329: 1792-01-31

TANAP C. 207, pp. 201-300: 1792-09-18

TANAP C. 208, pp. 32-91: 1792-10-9

TANAP C. 214, pp. 141-245: 1793-03-19

TANAP C. 218, pp. 271-301: 1793-09-24

TANAP C. 221, pp. 355-473 en C. 222, pp. 2-28: 1794-02-04

White pages

White pages (2019). <http://www.whitepages.co.za/>

Webwerwe

The Ball family of Hastings

Ball, R. (2009). Jan Coenraadsz Visser alias Jan Groff. Op webwerf *The Ball family of Hastings – its branches and connections*. Geraadpleeg 6 September 2018.

<http://www.ballfamilyrecords.co.uk/olivier/I111.html>

Ball, R. (2014). Moses van Maccassar. My South African Ancestors; the Du Toit family of Paardeberg, Swartland. Op webwerf *My South African Ancestors; the Du Toit family of Paardeberg, Swartland*. Geraadpleeg 6 September 2018.

<http://www.ballfamilyrecords.co.uk/dutoit/I373.html>

DasSchnelle.at

DasSchnelle.at. [Telefoonboek]. g.d.

https://www.dasschnelle.at/ergebnisse?what=Smidt&where=&distance=0&search_but ton=SUCHEN

e-family

Robertson, DA. (2018). Anna Groothenning van **Bengale**. Op webwerf *First Fifty Years – a project collating Cape of Good Hope records*. <http://www.e-family.co.za/ffyg3/p3183.htm>

Robertson, DA. (2018). Detlef **Bibault**. Op webwerf *First Fifty Years – a project collating Cape of Good Hope records*. <http://www.e-family.co.za/ffyg5/p5139.htm>

Robertson, DA. (2018). Jacob **Cloete**. Op webwerf *First Fifty Years – a project collating Cape of Good Hope records*. <http://www.e-family.co.za/ffyg5/p5323.htm>

Robertson, DA. (2018). Margaretha Jans van de **Caep**. Op webwerf *First Fifty Years – a project collating Cape of Good Hope records*. <http://www.e-family.co.za/ffyg7/p7400.htm>

Robertson, DA. (2018). Anna Elizabeth **Michelsz**. Op webwerf *First Fifty Years – a project collating Cape of Good Hope records*. <http://www.e-family.co.za/ffyg7/p7400.htm>

Robertson, DA. (2018). Johann **Oberholster**. . Op webwerf *First Fifty Years – a project collating Cape of Good Hope records*. <http://www.e-family.co.za/ffyg7/p7546.htm>

Robertson, DA. (2018). Anthony **Visser**. Op webwerf *First Fifty Years – a project collating Cape of Good Hope records*. <http://www.e-family.co.za/ffyg6/p6377.htm>

Robertson, DA. (2018). Jan Coenraad **Visser**. Op webwerf *First Fifty Years – a project collating Cape of Good Hope records*. <http://www.e-family.co.za/ffyg5/p5295.htm#c5295.62>

- Robertson, DA. (2018). Willem **Wilhelmse**. Op webwerf *First Fifty Years – a project collating Cape of Good Hope records*. <http://www.e-family.co.za/ffy/g13/p13492.htm>
- Robertson, DA. (2018). Elizabeth van **Wijck**. Op webwerf *First Fifty Years – a project collating Cape of Good Hope records*. <http://www.e-family.co.za/ffy/g8/p8120.htm>
- Upham, M. (2013). Uprooted Lives (UL 05). Pai Timor. In die reeks *Remarkable Writing*. Op die webwerf *First Fifty Years – a project collating Cape of Good Hope records*. <http://www.e-family.co.za/ffy/RemarkableWriting/UL05PaiTimor.pdf>
- Upham, M. (2014). Uprooted Lives (UL 14). Cape Mothers. Groote Catrijn van Paliacatta (c. 1631-1683), her slave Maria van Bengale & her daughter-in-law Marguerite-Thérèse de Savoye (1673-1742). In die reeks *Remarkable Writing*. Op die webwerf *First Fifty Years – a project collating Cape of Good Hope records*. <http://www.e-family.co.za/ffy/RemarkableWriting/UL14CapeMothers.pdf>
- Upham, M. (2015a). Uprooted Lives (UL 028). God's Slave & Afrikaner 'Hearts of Darkness' – Abdullah/ alias Adolf Jonker (c. 1709-1779). In die reeks *Remarkable Writing*. Op die webwerf *First Fifty Years – a project collating Cape of Good Hope records*. http://www.e-family.co.za/ffy/remarkablewriting/UL28_Jonker.pdf
- Upham, M. (2015b). Uprooted Lives (UL 01). What can't be cured, must be endured. Cape of Good Hope – First marriages & baptisms (1652-1665). In die reeks *Remarkable Writing*. Op die webwerf *First Fifty Years – a project collating Cape of Good Hope records*. <http://www.e-family.co.za/ffy/RemarkableWriting/UL01WhatCantBeCured.pdf>

VOC: De VOCsite: <https://www.vocsite.nl/>

De VOC Site. (2018). Geschiedenis, Functies en rangen aan boord.

<http://www.vocsite.nl/geschiedenis/functies.html>

De VOC Site. (2018). Schepen, Introductie. <http://www.vocsite.nl/schepen/index.html>

De VOC Site. (2018). **Agatha**, 1692. <https://www.vocsite.nl/schepen/detail.html?id=11436>

De VOC Site. (2018). **Amersfoort**, 1655.

<http://www.vocsite.nl/schepen/detail.html?id=11442>

De VOC Site. (2018). **Enkhuizen**, 1735. <http://www.vocsite.nl/schepen/detail.html?id=10319>

De VOC Site. (2018). **Gaasperdam**, 1724.

<http://www.vocsite.nl/schepen/detail.html?id=10346>

De VOC Site. (2018). **Herstelder**, 1742. <http://www.vocsite.nl/schepen/detail.html?id=10433>

De VOC Site. (2018). **Ketel**, 1721. <http://www.vocsite.nl/schepen/detail.html?id=10538>

De VOC Site. (2018). **Mijnden**, 1727. <http://www.vocsite.nl/schepen/detail.html?id=10699>

De VOC Site. (2018). **Nieuwland**, 1733. <http://www.vocsite.nl/schepen/detail.html?id=10732>

De VOC Site. (2018). **Overnes**, 1742. <http://www.vocsite.nl/schepen/detail.html?id=10793>

De VOC Site. (2018). **Zeelandia** 1744. <http://www.vocsite.nl/schepen/detail.html?id=11224>

VOC: VOC Kenniscentrum

VOC Kenniscentrum. Kamers van de VOC: Kamer Rotterdam. <http://voc-kenniscentrum.nl/kamer-rotterdam.html>

VOC: Nationaal Archief

Functies. (2010-2018). Op webwerf *Nationaal Archief*. Geraadpleeg 4 September 2018.

<http://www.gahetna.nl/collectie/index/nt00344/colofon/functies>

Reden van het einddienstverband. (2010-2018). Op webwerf *Nationaal Archief*. Geraadpleeg 4 September 2018. <http://www.gahetna.nl/collectie/index/nt00344/gebruik/reden-einddienstverband>

VOC: VOC Opvarenden: Artikels

VOC. (2008). Nationaal Archief. *VOC Opvarenden*. Uitleg. Einde dienstverband manier.

<http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/UitlegEDVreden.aspx>

VOC. (2008). Nationaal Archief. *VOC Opvarenden*. Uitleg. Uitleg over maand- en schuldbrief en werffofficier.

<http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/UitlegMaandSchuldbrief.aspx>

VOC. (2008). Nationaal Archief. *VOC Opvarenden*. Verantwoording. Functies.

Huistimmerman. <http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/UitlegFunctie.aspx>

VOC: VOC Opvarenden: Skeepsoldyboeke

<http://www.gahetna.nl/collectie/index/nt00444>

VOC Opvarenden: **Abzent bevonden** 1793. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6839, folionummer: 212, scan: 224.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6839>

VOC Opvarenden: **Bam** 1769. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6528, folionummer: 122, scan: 292, 293.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6528>

VOC Opvarenden: **Barbier** 1734. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 12924, folionummer: 159, scan: 412, 413.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/12924>

VOC Opvarenden: **Beijers** 1750. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14214, folionummer: 235, scan: 522. Beyers

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/gahetnascans/eadid/1.04.02/inventarisnr/14214>

VOC Opvarenden: **Bibot** 1683. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5316, folionummer: 70, scan: 152, 153. Biebouw

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6528>

VOC Opvarenden: **Bock** 1699. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5476, folionummer: 287, scan: 291.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5476>

VOC Opvarenden: **Bresler** 1752. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6293, folionummer: 274, scan: 646, 647, 702, 703.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6293>

VOC Opvarenden: **Chavonnes** 1713. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5648, folionummer: 3, scan: 8.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5648>

VOC Opvarenden: **Chavonnes** 1717. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 12779, folionummer: 262, scan: 630, 631.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14285>

VOC Opvarenden: **Chavonnes** 1728. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 12867, folionummer: 154, scan: 354.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/12867>

VOC Opvarenden: **Cleijn Hars** 1746. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14752, folionummer: 217, scan: 456, 457. Kleinhans

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14752>

VOC Opvarenden: **Cristiaensz** 1687 Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5345, folionummer: 191, scan: 396. De Jager

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5345>

VOC Opvarenden: **Dalgu** 1713. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5646, folionummer: 154, scan: 158 Dreyer

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5646>

VOC Opvarenden: **De Quack** 1744. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14200, folionummer: 21, scan: 94. Hendrik de Quack konstabelsmaat

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14200>

VOC Opvarenden: **De Quak** 1737. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14186, folionummer: 4, scan: 60. Cornelis de Quak onderstuurman

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14186>

VOC Opvarenden: **De Quak** 1744. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14200, folionummer: 4, scan: 56. Cornelis de Quak Schipper

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14200>

VOC Opvarenden: **De Swardt** 1772. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13186, folionummer: 56, scan: 190.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/13177>

VOC Opvarenden: **De Swart** 1770. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13177, folionummer: 249, scan: 604, 605.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/13177>

VOC Opvarenden: **De Wit** 1736. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6024, folionummer: 170, scan: 346.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6024>

VOC Opvarenden: **Dessin** 1788. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5860, folionummer: 196, scan: 204.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5860>

VOC Opvarenden: **Elers** 1754. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14772, folionummer: 177, scan: 370.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14772>

VOC Opvarenden: **Fruschkij** 1784. Nummer toegang: 1.04.02 inventarisnummer: 6724 folionummer: 216, scan: 234.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6724>

VOC Opvarenden: **Groeplaar** 1705. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5549, folionummer: 176, scan: 182.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5549>

VOC Opvarenden: **Hassing** 1732. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5961, folionummer: 32, scan: 80, 81.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5961>

VOC Opvarenden: **Heidenrich** 1732. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5965, folionummer: 159, scan: 340.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5965>

VOC Opvarenden: **Heller** 1742. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6145, folionummer: 332, scan 708 & 709.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/gahetnascans/eadid/1.04.02/inventarisnr/6145>

VOC Opvarenden: **Herman** 1749. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13038, folionummer: 210, scan: 502, 503.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/13038>

VOC Opvarenden: **Hertzog** 1744. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14200, folionummer: 39, scan: 138.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14200>

VOC Opvarenden: **Heurter** 1750. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6259, folionummer: 210, scan: 236. Hurter

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6259>

VOC Opvarenden: **Hubner** 1729. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5906, folionummer: 243, scan: 254.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14285>

VOC Opvarenden: **Imhoff** 1725. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5839, folionummer: 4, scan: 16.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5839>

VOC Opvarenden: **Jansen** 1723. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 12833, folionummer: 224, scan: 537.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/12833>

VOC Opvarenden: **Jonasse** 1737 Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14183, folionummer: 28, scan: 106 Wessel

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14183>

VOC Opvarenden: **Jonasse** 1744. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14200, folionummer: 26. scan: 104 Wessel

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14200>

VOC Opvarenden: **Jonasz** 1729 Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14165, folionummer: 26, scan: 110 Wessel

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14165>

VOC Opvarenden: **Jurts** 1793. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6839, folionummer: 209, scan: 221.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6839>

VOC Opvarenden: **Koerts** 1737. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6046, folionummer: 214, scan: 438, 439. (Coers)

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6046>

VOC Opvarenden: **Koertsz** 1727. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5873, folionummer: 223, scan: 235. (Coers)

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5873>

VOC Opvarenden: **Lamaire** 1772. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6565, folionummer: 105, scan: 7.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6565>

VOC Opvarenden: **Lent** 1722. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14148, folionummer: 27, scan: 102, 103

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14148>

VOC Opvarenden: **Lourense** 1693. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5398, folionummer: 193, scan: 199.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/gahetnascans/eadid/1.04.02/inventarisnr/5398>

VOC Opvarenden: **Lubbers** 1743. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14200, folionummer: 109, scan: 278, 279.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14200>

VOC Opvarenden: **Maynier** 1741. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 12988, folionummer: 127, scan: 310, 311.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/12988>

VOC Opvarenden: **Melis** 1784. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13252, folionummer: 85, scan: 242, 243.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/13252>

VOC Opvarenden: **Molleman** 1749. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6250, folionummer: 231, scan: 250.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6250>

VOC Opvarenden: **Morkel** 1709. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 12727, folionummer: 11, scan: 68, 69.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/12727>

VOC Opvarenden: **Moser** 1772. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13190, folionummer: 31, scan: 126, 127.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/13190>

VOC Opvarenden: **Mulder** 1788. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14285, folionummer: 67, scan: 188, 189. Heinrich Müller

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14285>

VOC Opvarenden: **Niemandsverdriet** 1792. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14294, folionummer: 216, scan: 486. Clement Niemandsverdriet

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14294>

VOC Opvarenden: **Niman** 1690. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5375, folionummer: 261, scan: 536. Johann Niemann

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/gahetnascans/eadid/1.04.02/inventarisnr/5375>

VOC Opvarenden: **Odendaal** 1705. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5545, folionummer: 191, scan: 201.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14285>

VOC Opvarenden: **Oosthuijsz** 1685. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5331, folionummer: 215, scan: 450, 451. Oosthuizen

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5331>

VOC Opvarenden: **Orbaan** 1775. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6622, folionummer: 71, scan: 78, 80, 85.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6622>

VOC Opvarenden: **Pren** 1721. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14691, folionummer: 100, scan: 260, 261, 396, 397.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14691>

VOC Opvarenden: **Poot** 1681. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5294, folionummer: 482, scan: 572.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5294>

VOC Opvarenden: **Shim** 1701. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5500, folionummer: 109, scan: 116 en 117.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5500>

VOC Opvarenden: **Asterhoes** 1683. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5312, folionummer: 107, scan: 224 en 225.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5312>

VOC Opvarenden: **Weijlig** 1724. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5836, folionummer: 180, scan: 190.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5836>

VOC Opvarenden: **Leeuwenbergh** 1715. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5671, folionummer: 175, scan: 186.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5671>

VOC Opvarenden: **Pren** 1721. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14691, folionummer: 100, scan: 260.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14691>

VOC Opvarenden: **Rijnhart** 1765. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6466, folionummer: 287, scan: 634, 635.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6466>

VOC Opvarenden: **Rijniersen** 1713. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5648, folionummer: 4, scan: 9.

<http://www.gahetna.nl/en/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5648>

VOC Opvarenden: **Rohland** 1750. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6259, folionummer: 211, scan: 237, 328.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6259>

VOC Opvarenden: **Roodt** 1750. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6259, folionummer: 315, scan: 342.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6259>

VOC Opvarenden: **Ruijte** 1723. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 12833, folionummer: 155, scan: 395.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/12833>

VOC Opvarenden: **Schietekat** 1743. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13005, folionummer: 3, 177, 178, 181, 182., scan: 58, 59, 448, 449, 456, 457; 458, 459

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/13005>

VOC Opvarenden: **Schoenmaker** 1724. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 12839, folionummer: 167, scan: 416. Schoeman

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/12839>

- VOC Opvarenden: **Schreur** 1710. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 12736, folionummer: 184, scan: 224. Heinrich Schröder (Schreuder) van Bochum
<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/12736>
- VOC Opvarenden: **Schuller** 1772. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14039, folionummer: 250, scan 538 & 539.
<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/gahetnascans/eadid/1.04.02/inventarisnr/14039>
- VOC Opvarenden: **Schultz** 1784. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6725, folionummer: 203, scan 228.
<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6725>
- VOC Opvarenden: **Schuts** 1764. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6453, folionummer: 209, scan: 462. Johann Albrecht Schutz
<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6453>
- VOC Opvarenden: **Selink** 1763. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6433, folionummer: 186, scan: 388.
<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6433>
- VOC Opvarenden: **Smith** 1764. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13138, folionummer: 274, scan: 650, 651.
<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/13138>
- VOC Opvarenden: **Spiering** 1747. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14755, folionummer: 167: scan: 354, 355.
<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14755/level/file>
- VOC Opvarenden: **Spiering** 1754. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6326, folionummer: 245: scan: 518, 519.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6326>

VOC Opvarenden: **Spies** 1744. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14200, folionummer: 251: scan: 564, 565 Johannes Ulrich

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14200>

VOC Opvarenden: **Spies** 1752. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6290, folionummer: 306: scan: 648 en 649. Philip Peeter

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6290>

VOC Opvarenden: **St. Jean** 1719. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5732, folionummer: 22, scan: 31, 36, 39, 42, 43, 44, 45, 47.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5732>

VOC Opvarenden: **Van de Graaff** 1784. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6723, folionummer: 1, scan: 15.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6723>

VOC Opvarenden: **Van der Maes** 1757. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14228, folionummer: 176, scan: 394.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14285>

VOC Opvarenden: **Van der Poel** 1744. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14200, folionummer: 103, scan: 266, 267. Paulus van der Poel

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/14200>

VOC Opvarenden: **Van der Riet** 1751. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13052, folionummer: 10, scan: 70, 632, 636, 640, 648, 522.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/13052>

VOC Opvarenden: **Van Eeden** 1751. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6280, folionummer: 356., scan: 742, 743.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6280>

VOC Opvarenden: **Van Weijngaarden** 1716. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14132, folionummer: 132, scan 317, 317.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6280>

VOC Opvarenden: **Van Zon** 1730. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5923, folionummer: 21, scan: 50.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5923>

VOC Opvarenden: **Van Zon** 1735. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6009, folionummer: 11, scan: 32.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6009>

VOC Opvarenden: **Van Zon** 1752. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6290, folionummer: 1, scan: 16, 17.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6290>

VOC Opvarenden: **Verkouter** 1721. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 12805, folionummer: 180, scan: 418, 419.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/12805>

VOC Opvarenden: **Verster** 1753. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6310, folionummer: 185, scan: 388.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6310>

VOC Opvarenden: **Visser** 1717. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13911, folionummer: 137, scan: 300, 301.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/13911>

VOC Opvarenden: **Voocht** 1691. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5388, folionummer: 188, scan: 203.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5388>

VOC Opvarenden: **Vosselo** 1681. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5294, folionummer: 192, scan: 300, 301.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5294>

VOC Opvarenden: **Welgemoth** 1789. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6797, folionummer: 62, scan: 74.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6797>

VOC Opvarenden: **Wijdenaar** 1737. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6048, folionummer: 17, scan: 42, 50, 54. Dirk Wydernaar

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6048>

VOC Opvarenden: **Wiltens** 1788. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 5962, folionummer: 234, scan: 476.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/5962>

VOC Opvarenden: **Woltemate** 1751. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6273, folionummer: 233, scan: 259.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6273>

VOC Opvarenden: **Wolthemate** 1769. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6531, folionummer: 236, scan: 516.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eadid/1.04.02/inventarisnr/6531>

VOC: VOC Opvarenden: Testamente

VOC Opvarenden: **Spies, P. P.** Testament. Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer. 6873, folionummer: 236, scan: 423.

http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/gahetnascan/eadid/1.04.02/inventarisnr/6873/afbeelding/NL-HaNA_1.04.02_6873_0417/scan-index/423

Stamouers <https://www.stamouers.com/>

Van Rensburg, AM. (Projekbestuurder) & AJ Böeseken. (2015). Cape slave transactions – Based on AJ Böeseken *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658-1700*.

<http://www.stamouers.com/Boeseken.PDF>

Van Rensburg, AM. (Projekbestuurder) & R Shell. (2015). Cape slave transactions – Based upon research by Prof R Shell *Sale Deeds 1658-1731*.

<http://www.stamouers.com/Shell.PDF>

Stamouers. MORTEL Philip. <https://www.stamouers.com/stamouers/k-to-m/341-morkel-philip>

Stamouers. SPIES Philip Peter. <https://www.stamouers.com/stamouers/surnames-r-to-u/468-spies-philip-peter>

Stamouers. VISSER Jan Coenraad. <https://www.stamouers.com/stamouers/surnames-v-z/585-visser-jan-coenraad>

Stamouers. WELGEMOED Johan Godlieb. <https://www.stamouers.com/stamouers/surnames-v-z/610-welgemoed-johan-godlieb>

Stamouers. ZAAIMAN Daniel and Pieterella MEERHOF.

<https://www.stamouers.com/stamouers/surnames-v-z/635-zaaiman-daniel-and-pieterella-meerhof>

WNT Instituut voor Nederlandse Lexicologie

WNT. Historische woordenboeken, Nederlands en Fries. Op webwerf De Geïntegreerde Taal-Bank. Historische woordenboeken op internet <http://gtb.inl.nl/>

Ander webwerwe

College of Arms. (2015). Coat of Arms > Services > Granting of Arms. <http://www.college-of-arms.gov.uk/>

Granting of Arms. (2018). Coat of Arms. <https://www.college-of-arms.gov.uk/services/granting-arms>

JMK (Fotograaf). (2013). Photographs by User: [Digitale beeld]. Retief manifesto, 2 Feb 1837, Graham's Town Journal. Afgelaai van Wikimedia Commons webwerf: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Retief_manifesto,_2_Feb_1837,_Graham%27s_Town_Journal.jpg

Midgley, Dave. (g.d.). Meerpaarstelsels: Kry só meer lammers per ooi. [Onderhoud met Marlien van der Westhuizen]. ProAgri: Tegnologie vir die boer. <https://www.proagri.co.za/en/meerpaarstelsels-kry-s-meer-lammers-per-ooi-deur-dr-dave-midgley/>

Schutte, Tian. (2010). Die eerste Schutte-stamvader in Suid-Afrika: Andreas Schütte, g.p. Op webwerf *Die Schutte-webblad. Die Schutte's van Suid-Afrika*. <http://schutte.kaleido.co.za/sch-and.htm> Geraadpleeg 6 Oktober 2018

WMH. Münchner Wappen-Herold e.V. (1996). *Wappenrolle Münchner Herold* (Band 5). Munchen: Alois Kurzmeier. GISA

WMH. (Wappenrolle Münchner Herold) (g.d.). *Münchner Wappen-Herold*. Heraldische Gesellschaft für Wappen und Familienforschung. Münchner Wappen-Herold > Wapensuche > Generalindex > S > <http://www.muenchner-wappen-herold.de/>

Aanlyn-artikels

1936: Jan Spies se nalatenskap. <https://gelofteland.org/index.php/ons-volk/23-kultuurdagboek/1073-1936-jan-spies-se-nalatenskap>

Atlas van Nederland. (1985). Poort van Europa. De toegangsroutes tot de Rotterdamse haven door de eeuwen heen. In *Atlas van Nederland, deel 11: Poort van Europa, 1985*. Stichting Wetenschappelijke Atlas van Nederland (2001). <http://avn.geo.uu.nl/11poortvaneuropa/10/10.html>

Bayern (Regierungsbezirke). (g.d.). Op webwerf *Freie Wähler Bayern* > VW vor Ort.

<http://www.fw-bayern.de/fw-vor-ort/oberfranken/>

Bilder aus Amberg. Op Webwerf *meinstadt.de Deutschland* > interaktiewe kaart “nach Bayern wechseln” > interaktiewe kaart “nach Stadt Amberg wechseln” >

Stadinformation > Deine Stadt in Bildern. <http://www.meinstadt.de/amberg-oberpfalz/bilder>

Cape Nature. (g.d.). Grootvadersbosch Nature Reserve. [Pamflet]

<http://www.capenature.co.za/wp-content/uploads/2013/11/Grootvadersbosch-Map-and-Brochure.pdf>

Collection vintage tobacco bags – Springbok, Spies, John Chapman, People’s Pride. Op webbladsy *bidorbuy.co.za*. Geraadpleeg 21 Aug 2018

https://www.bidorbuy.co.za/item/179699377/COLLECTION_VINTAGE_TOBACCO_BAGS_SPRINGBOK_SPIES_JOHN_CHAPMAN_PEOPLES_PRIDE.html

DAFF. Republic of South Afrika. Departement: Agriculture, forestry & fisheries. (2016). *Production Guideline for Wheat*.

<http://www.daff.gov.za/Daffweb3/Portals/0/Brochures%20and%20Production%20guidelines/Wheat%20-%20Production%20Guideline.pdf>

De Godvreezende zeeman. (g.d.) Op webwerf *Geschiedenis van Vlaardingen*.

<http://www.geschiedenisvanvlaardingen.nl/verhalen/archivalia/10824>

Der Bezirk Oberpfalz (g.d.). Op webwerf *Bezirk Oberpfalz* > Bezirk und verwaltung > Der Bezirk Oberpfalz. <http://www.bezirk-oberpfalz.de/>

http://www.bezirk-oberpfalz.de/desktopdefault.aspx/tabid-208/205_read-328/

Die Grotman bly kordaat. (2011, November). In *Clarens en omgewing*, 11, 13. Afgelaai van

<http://www.inclarens.co.za/PDF/2011/InClarensNovember2011.pdf>

Different Types of Woodpeckers With Pictures You'll Want to Save. (2018). Cardinal woodpecker. Op webwerf *BirdEden*. Geraadpleeg 16 Februarie 2018.

<https://birdeden.com/types-of-woodpeckers-pictures>

Do Vaccines Cause Autism? (2018, 25 January). Geraadpleeg 22 Julie 2018

<https://www.historyofvaccines.org/content/articles/do-vaccines-cause-autism>

Dorius, CCN. Autobiography of Carl Christian Nicoli Dorius, 19-21. Trail excerpt transcribed from "Pioneer History Collection" available at Pioneer Memorial Museum [Daughters of Utah Pioneers Museum], Salt Lake City, Utah.

<https://history.lds.org/overlandtravel/search?keyword=trek&type=all>

Douglas, K. (Julie 31, 2018). An Overview of Lactational Amenorrhea and Fertility. Op webwerf *FACTS*. Geraadpleeg 26 Februarie 2019.

<https://www.factsaboutfertility.org/an-overview-of-lactational-amenorrhea-and-fertility/>

Entertaining Visitors in an English Country House. (2010). Jane Austen's World.

<https://janeaustensworld.wordpress.com/2010/12/28/entertaining-visitors-in-an-english-country-house-such-as-downton-abbey/>

Estate Birding: Fiskaallaksman – Miniatuur roofvoëls. Croukamp, L. (Junie 2014). *Zwarkop Golf Estate Newsletter*. Webwerf besoek op 10 Februarie 2017.

<http://www.zwartkopgolfestate.co.za/documents/newsletters/2014/Jun2014.pdf>

Functions and duties of the Orphan Chamber. (2018). History of the Orphan Chamber at the Cape of Good Hope. Op webwerf *TANAP*. Geraadpleeg 24 Augustus 2018.

http://www.tanap.net/content/activities/documents/Orphan_Chamber-s/introduction/25.htm

Gaastra, FS. Batavia as Administrative Centre. In *VOC Organization* op webwerf *TANAP*. Geraadpleeg 3 Augustus 2018.

http://www.tanap.net/content/voc/organization/organization_batavia.htm

Genealogische Symbole und Zeichen. (2011). Geraadpleeg 22 Julie 2018 [http://wiki-](http://wiki-de.genealogy.net/Genealogische_Symbole_und_Zeichen)

[de.genealogy.net/Genealogische_Symbole_und_Zeichen](http://wiki-de.genealogy.net/Genealogische_Symbole_und_Zeichen)

Genealogy Management Software at Family History Centers. (2017, 8 November).

Geraadpleeg 23 Julie 2018

https://www.familysearch.org/wiki/en/Genealogy_Management_Software_at_Family_History_Centers

Grahamstown Foundation. (2018). <http://www.foundation.org.za/index.php?pid=19>

Graphic Maps (s.j.) wordatlas. Explore your world.

<http://www.worldatlas.com/webimage/testmaps/latslongs.htm>

Hazell, A. (2011). *The last slave market: Dr. John Kirk and the struggle to end the African slave trade*. Londen: Constable.

Heart failure (1998-2018). Mayo Clinic. Mayo Foundation for Medical Education and Research (MFMER). <https://www.mayoclinic.org/diseases-conditions/heart-failure/symptoms-causes/syc-20373142>

Hedges, C. (2015). *Wages of Rebellion*. New York, NY: Nation Books.
https://books.google.co.za/books?id=fhY4DgAAQBAJ&source=gbs_navlinks_s

Heimatrecht (g.d.) Austria-Forum. <https://austria-forum.org/af/AEIOU/Heimatrecht>

Herkomstonderzoek. 2016. Geografische verwijzingen notarieel en ondertrouw. Gemeente Argief Amsterdam.

<https://www.amsterdam.nl/stadsarchief/archief/downloads/herkomstonderzoek/>

History “The beginning” of the Esterhuizens today. g.d. Our Origin.
<http://esterhuizens.page.tl/Our-Origin.htm>

Hoe kan ’n voël janfiskaal én laksman heet? Van Huyssteen, G. (2018). Op webbladsy *VIVA Virtuele Instituut vir Afrikaans*. Geraadpleeg 1 September 2018.

Kamedien, MG. (g.d.) ‘*Slavery @ the Cape*’. *South African bibliography on slavery at the Cape of Good Hope*. Geraadpleeg op 20 Julie 2018 van
<https://batavia.polresearch.org/slavery/bibliography.htm>

Königreich Bayern. Webwerf. https://de.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6nigreich_Bayern

Kronos. About the journal. (g.d.). Webwerf.
<http://www.scielo.org/za/revistas/kronos/iaboutj.htm>

List of shipwrecks located along the coast of the Overberg district municipal area. (2018). Op webwerf *South African Heritage Resources Agency (SAHRA)* 2018: 5. Geraadpleeg 23 Augustus 2018. https://www.westerncape.gov.za/text/2005/6/annex_6_-_list_of_shipwrecks.pdf

Literatur/Spiess (1967, Maart 3). Literatur/Spiess: Der Rasenden Reporter. *Der Spiegel* 13: 168. <http://magazin.spiegel.de/EpubDelivery/spiegel/pdf/46437714>

Los comodorenses eligen a su décimo intendente (2011, 20 Maart). Op webwerf Tres Lineas. Geraadpleeg 22 Februarie 2019. <http://www.treslineas.com.ar/comodorenses-eligen-decimo-intendente-n-392454.html>

Loss of the Natal Mail Steamer Waldensian. (1863). Shipping intelligende. Miscellaneous.
South Australian Register. (1863, Feb 4): 2. Geraadpleeg 23 Augustus 2018.

<https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/50180553#>

Maand- en schuldbrieven. Op webblad VOC Opvarenden. Geraadpleeg 28 Augustus 2018.

<http://www.gahetna.nl/collectie/index/nt00344/achtergrond/maand-en-schuldbrieven>

Mammalian Night Vision (Tapetum Lucidum) (2016). Op webwerf *RANDOM FACTOID*

<http://www.randomfactoid.com/home/mammalian-night-vision-tapetum-lucidum>

Meyers. Abbreviation Table for Meyers Orts und Verkehrs Lexikon Des Deutschen Reichs.
 Family History Patron Class Handout Library (Ref. 943 E5mo).

https://familysearch.org/learn/wiki/en/Abbreviation_Table_for_Meyers_Orts_und_Verkehrs_Lexikon_Des_Deutschen_Reichs

Morkel, AT. (2007). *Searching for Philip Morkel in 17th Century Germany*.

<http://family.morkel.net/wp-content/uploads/Searching-for-Philip-In-Germany-2-.pdf>

Nationaal Archief. (2010-2018). Ondersoeken. <http://www.gahetna.nl/>

Peel, D. (2011, Okt 3). Safari Guide Online: Lion Anatomy – The Eye. op webwerf *The*

Twenty Ten Theme. <https://safariguide-online.com/2011/10/03/lion-anatomy-the-eye/>

Pember Reeves Mrs 1865-1953. (2019). Op Webwerf OCLC Online Computer Library Center;
 OCLC WorldCat Identities. <http://www.worldcat.org/identities/lccn-n88624499/>

Privilege of Parliament (2007). Great Britain. Parliament. House of Lords. (2007).

Companion to the Standing Orders and Guide to the Proceedings of the House of
 Lords. Londen: The Stationery Office.

<http://www.publications.parliament.uk/pa/ld/ldcomp/compso2010/ldctso15.htm>

of

<https://books.google.co.za/books?id=OoMz4wc42hEC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>

Registrar: Protector. (2018). *1/21 Inventory of the Archives of the Registrar and Guardian of
 Slaves, 1717-1848*. Op webwerf TANAP. Geraadpleeg 24 Augustus 2018.

http://databases.tanap.net/ead/html/CapeTown_1.21/index.html?N100A7

Report on a Swellendam Heritage Association outing to the historic Rooibrug. Op webblad
The Heritage Portal. Geraadpleeg 8 Oktober 2018 van

<http://www.theheritageportal.co.za/notice/report-swellendam-heritage-association-outing-historic-rooibrug>

Rinteln. (2004-2018). Op webwerf *Der Genossenschaft der Internet-Antiquare eG*. Peter Bierl Buch- und Kunstantiquariat. Geraadpleeg 14 Augustus 2018 van <https://www.antiquariat.de/angebote/tigross.jsp;jsessionid=04D7785EEA7A82F10ED6B1424607E78F?id=30337268&u=1&orig=1&head=2>

RheinlandPfalz (g.d.). Landeswahlleiter. Startseite > Bundestagswahl > Wahlergebnisse > Wahlergebnisse 2013 > Einzelergebnisse nach Verwaltungsgebieten <https://www.wahlen.rlp.de/de/btw/wahlen/2013/landkreise/stala/show/Navigation/07332/>

Robinson, Rachel Smith. Life Sketch of Rachel Smith Robinson, 1-2. Trail excerpt transcribed from “Pioneer History Collection” available at Pioneer Memorial Museum [Daughters of Utah Pioneers Museum], Salt Lake City, Utah. <https://history.lds.org/overlandtravel/search?keyword=trek&type=all>

SAN South African National Parks, Conservation Services, Park Planning and Development, Personnel. (2004-2019). Mr André Spies. <https://www.sanparks.org/conservation/planning/personnel.php>

Schutte, Tian. (2010). Die eerste Schutte-stamvader in Suid-Afrika: Andreas Schütte, g.p. Op webwerf *Die Schutte-webblad. Die Schutte's van Suid-Afrika*. Geraadpleeg 8 Oktober 2018. <http://schutte.kaleido.co.za/sch-and.htm>

Selbin, E. (2013). *Revolution, Rebellion, Resistance: The Power of Story*. Londen: Zed Books. https://books.google.co.za/books?id=bYVjDgAAQBAJ&source=gbs_navlinks_s

Spencer, Shelagh O’Byrne. (g.d.). *British Settlers in Natal, 1824-1857*. Geraadpleeg op 23 Jul 2018 van <http://shelaghspencer.com/about/>

St. Saviour’s Anglican Church Cemetery, Suid-Africa. *William Magee Grier*. Find a Grave, <http://www.findagrave.com>. <http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=157797614>

Stadt Wachenheim an der Weinstrasse. (g.d.). Op webwerf *Statistisches Landesamt Rheinland-Pfalz* Startseite > Regionaldaten > Meine Heimat > Mein Dorf, meine Stadt

- klik op interaktiewe kaart “Bad Dürkheim” > klik op “Wachenheim a. d. W” > klik op Wachenheim a. d. Weinstr. <https://www.statistik.rlp.de/home/>
- Stadtbrille. (g.d.) Op webwerf *Amberg.de* > Tourismus > Sehenswürdigkeiten > Stadtbrille <http://amberg.de/tourismus/stadtansichten/sehenswuerdigkeiten/stadtbrille/>
- Stamboom Hobers: Matthijs (Tijds) Schram. Op webwerf *genealogieonline*. <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-hobers/I2354.php>
- State of Rivers. Report: Rivers of the Breede Water Management Area. (2011). Department of Water Affairs, Western Cape. http://www.dwaf.gov.za/iwqs/rhp/state_of_rivers/WCape/Breede2011.pdf
- Straffen aan boord. (17e en 18e eeuw). (g.d.) Vaartips.nl. Kennisbank voor pleziervaart en scheepvaarthistorie. <http://www.vaartips.nl/straf.htm>
- The history of our farm (1836 – present). Op webwerf *Old Mill*. Geraadpleeg 21 Augustus 2018). <http://www.deoudemeulrestaurant.co.za/accommodation/history>
- The Sosa-Stradonitz System of Ahnentafel Numering System. (2002-2016). In *Genealogical Research & Probate Investigations Group*. Geraadpleeg op 20 Julie 2013 van <http://www.genealogy.ro/cont/19.htm>
- The Tudors: A royal dynasty. (2013). In *Wales History*. BBC. Geraadpleeg 22 Julie 2018 van http://www.bbc.co.uk/wales/history/sites/themes/periods/tudors_02.shtml
- Tree Landscape (Johannes Jacobus Spies). (g.d.). Geraadpleeg 18 Julie 2018 <https://www.familysearch.org/tree/pedigree/landscape/LCC9-JVN>
- Twee Fiskale van verskillende vere. Visser, R. (2006). *Oudshoorn, Western Cape*. Geraadpleeg 1 September 2018.
- Two paints to go. Ralston, C. (2016). Op webwerf *iSpot share nature*. Geraadpleeg 1 September 2018. <https://www.ispotnature.org/communities/southern-africa/species-dictionary/9637/lanius-collaris-subsp-collaris/observations>
- UNESCO. World Heritage Centre (1992-2018). Cape Floral Region Protected Areas op webwerf *UNESCO*. http://whc.unesco.org/en/list/1007/multiple=1&unique_number=2013

- Van de Ven, R de L. (g.d.). Niemansverdriet. Clement Niemansverdriet. Op webwerf *Pentalpha*. Niemansverdriet. <http://pentalpha.nl/baroe/index.php/contacts-2/nieman-d-t-sverdriet>
- Van der Merwe, P. L. (2011). SA-Genealogie Poslys Argiewe 2011 Jaargang VIII Maand 12. <http://www.sagenealogie.com/archives/2011/des2011.pdf>
- Van Stolcknummer 3674. Op webwerf *Atlas van Stolk, Rotterdam*. Waare Afbeelding van Een leevendighe Renoceros of Naashooren die int Iaar 1741. Geraadpleeg 1 Januarie 2019. http://collectie.atlasvanstolk.nl/data_nl.asp?startc=1&q0=59966&subj=21&bron=collform
- Van Rensburg, AM. (Projekbestuurder) AJ Böeseke. (2015). Cape slave transactions – Based on A J Böeseke *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658-1700*. <http://www.stamouers.com/Boeseke.PDF>
- Van Rensburg, AM. (Projekbestuurder) & R Shell. (2015). Cape slave transactions – Based upon research by Prof R Shell *Sale Deeds 1658-1731*. <http://www.stamouers.com/Shell.PDF>
- Vorster, JA. (2006). Historiese Oorsig oor die Vorster voorgeslagte in die agtiende eeu. Op webwerf *Our Family History and Ancestry*. Geraadpleeg 7 Oktober 2018. http://www.vorster.net/genealogie/documents/historiese_oorsig_vorst.rs.pdf
- Which America Do You Want? (2015, Februarie 28). *Politics – Playing in the World Game*. The Old Wolf Blog. Geraadplaag 27 Julie 2018. <https://playingintheworldgame.com/2015/02/28/which-america-do-you-want/>
- Wie was die Hugenote? (g.d.). Op webwerf *Hugenote Vereniging van Suid-Afrika*. Geraadpleeg 15 Augustus 2018. <http://www.hugenoot.org.za/gesk-hug.htm>
- Wood, E. (2012a, Feb. 1). Die deurmekaar Vissers. [Elektroniese poslys-boodskap]. Geraadpleeg van <http://groups.yahoo.com/group/SAGenealogie/>
- Wörterbuchnetz Elle. (2011). In *Meyers Großes Konversationslexikon*. Op webwerf *Wörterbuchnetz*. http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=Meyers&lemid=IE02299

Wörterbuchnetz Vest. (2011). In *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*. Op webwerf Wörterbuchnetz. http://www.woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=DWB&lemid=GV07014

Potgooi (klank)

Rademan, J & M Brink. (2017, 20 September). “Tannie Siembamba” [Potgooi]. Geraadpleeg 27 Oktober 2018 van RSG. <http://rsg.co.za/potgooi-soek.asp>